Національна академія наук України
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського
Бердянський державний педагогічний університет
Науково-дослідний інститут Історичної урбаністики
Громадська організація "Урбаністичні ініціативи"

Серія
"Історія іноземних консульств на Півдні України"
Випуск 3

Ігор Лиман, Вікторія Константінова

Український Південь очима консулів Британської імперії 19 - початку 20 ст.

Том 1:
Британські консули в портовому місті Бердянську

Київ
2018

УДК: 477.7:341.81(411/429)
Л 58

Книга опублікована коштом Канадського інституту українських студій Альбертського університету (Меморіяльний фонд ім. Михайла, Володимира й Олі Гальчук)

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського Національної Академії Наук України

Рецензенти:
Gelina Harlaftis (professor, Director of the Institute of Mediterranean Studies, Foundation for Research and Technology – Hellas, Greece)
Hamdi Özdiş (professor of Düzce University, Turkey)
Валентина Шандра (доктор історичних наук, професор (Інститут історії України НАН України, Київ))

Л 58 ***Лиман І.*** **Український Південь очима консулів Британської імперії 19 - початку 20 ст.** Том 1: Британські консули в портовому місті Бердянську / Ігор Лиман, Вікторія Константінова. – Київ, 2018. – 630 с., іл. Текст англ., укр.
ISBN 978-966-197-533-9 (повне видання)
Т. 1 : Британські консули в портовому місті Бердянську. – 2017. – 630 с. : іл.
ISBN 978-966-197-534-6 (том 1)

ISBN 978-966-02-7496-2

Книга являє собою дослідження історії зв'язків Бердянська із Великою Британією та біографій британських консулів у цьому південноукраїнському портовому місті. Видання певною мірою "відкриває" Північне Приазов'я як складову Південної України і безпосередньо Бердянськ для англомовних читачів, які до того могли знайти лише розпорошені згадки про них. Цілісні комплекси англомовних джерел дозволяють рік за роком побачити Південь України очима консулів, які у "довгому" 19 столітті представляли інтереси Британської імперії.

УДК: 477.7:341.81(411/429)

ISBN 978-966-197-533-9 (повне видання)
ISBN 978-966-197-534-6 (том 1)
ISBN 978-966-02-7496-2

National Academy of Sciences of Ukraine
Institute of Ukrainian Archeography and Primary Sources Studying of M.S. Hrushevskyi
Berdyansk State Pedagogical University
Research Institute of Urban History
"Urban Initiatives"

Series
"History of Foreign Consulates in the South of Ukraine"
Issue 3

The Ukrainian South as Viewed by Consuls of the British Empire (Nineteenth - Early Twentieth Centuries)

Volume 1:
British Consuls in the Port City of Berdyansk

Igor Lyman and Victoria Konstantinova

Kyiv

© Igor Lyman, 2018
© Victoria Konstantinova, 2018

This book is published thanks to the support rendered by the Canadian Institute of Ukrainian Studies (the Mykhailo, Volodymyr, and Olia Halchuk Memorial Endowment Fund)

Lyman, Igor,
Konstantinova, Victoria
The Ukrainian South as Viewed by Consuls of the British Empire (Nineteenth - Early Twentieth Centuries). Volume 1: British Consuls in the Port City of Berdyansk / Igor Lyman, Victoria Konstantinova, 2018

Publishing:

Institute of Ukrainian Archeography and Primary Sources Studying of M.S. Hrushevskyi (National Academy of Sciences of Ukraine)
Triohsvuatytelska Str., 4, Kyiv, 01001, Ukraine

ISBN 978-966-197-533-9 (general)
V. 1 : British Consuls in the Port City of Berdyansk – 2018. – 630 p.
ISBN 978-966-197-534-6 (Volume 1)

ISBN 978-966-02-7496-2

The book represents the history of relationships of Berdyansk with Great Britain and biographies of British Consuls in this port-city on the Sea of Azov. To a certain extent, the edition “opens” Berdyansk as a part of the Southern Ukraine to English-speaking readers who previously could only find scattered mentions about this city. The book includes texts of reports of British Consuls in Berdyansk for 1858-1912 years.

ЗМІСТ / CONTENTS

Передмова 7

ОФІЦІЙНІ ПРЕДСТАВНИКИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У БЕРДЯНСЬКУ **16**

Контакти Бердянська з Британією і британцями до влаштування консульства 16

Роберт Вільям Камбербетч 26

Вільям Георг Вагстаф 53

Джеймс Ернест Наполеон Зораб 71

Харві Роберт Лоу (Лове, Лоуе, Ло) 104

Грін 122

Спиридон Габріелі 127

Період призупинення функціонування британського консульського представництва у Бердянську 133

Джон Едвард Грієвз 138

Замість післямови 179

ІЛЮСТРАЦІЇ / ILLUSTRATIONS **189**

Gelina Harlaftis. *Foreword* 253

OFFICIAL BRITISH REPRESENTATIVES IN BERDYANSK **258**

Preface 258

Berdyansk: Introduction 261

The relationship between Berdyansk and Great Britain before the establishment of the British Consulate 266

Robert William Cumberbatch 271

William George Wagstaff 287

James Ernest Napoleon Zohrab 297

Harvey Robert Lowe 313

Greene (Green) 317

Spiridon (Spirs) Gabriele (Gabrielli, Gabroellen) 319

Time of suspension of functioning of the British consular representation in Berdyansk 323

John Edward Greaves 328

Instead of an epilogue 348

REPORTS OF BRITISH CONSULS IN BERDYANSK **349**

LIST OF REPORTS OF BRITISH CONSULS **617**

LIST OF ILLUSTRATIONS **620**

Передмова

Південь України посідає без перебільшення ключове місце у сучасній геополітиці. В інформаційній війні, що є невід'ємною частиною агресивних дій Москви, широко використовуються гасла захисту "русского мира" і маніпуляції історичним минулим південноукраїнського регіону. Певним підґрунтям для цього є "однобокість" самої джерельної бази з історії Півдня. Адже вивчення історіографії історії Південної України[1] дає підстави констатувати, що, за декількома виключеннями, дослідження з історії цього регіону імперської доби базуються переважно на російськомовних (у значно меншій мірі – україномовних) комплексах джерел, що сформувались у самій Російській імперії.

Для формування об'єктивнішої картини історії регіону надзвичайно важливим є залучення до наукового обігу джерельних комплексів, які дають можливість побачити Південь України з іншої перспективи. Саме це дозволяють зробити, зокрема, матеріали видання "Український Південь очима консулів Британської імперії 19 - початку 20 ст.".

Пропрацювавши в цьому напрямку кілька років, ми маємо у своєму розпорядженні цілісні комплекси англомовних джерел, які дозволяють рік за роком побачити Південь України очима осіб, які у "довгому" 19 столітті представляли тут інтереси Британської імперії. На основі цих матеріалів нами вже були опубліковані книги "Європейське спрямування Північного Приазов'я в імперську добу: британські консульські рапорти про італійське судноплавство"[2] та "Британський консул і промисловець Джон

[1] Наукова школа професора А.В. Бойка: персоналії та доробок / Упорядники: Ігор Лиман, Вікторія Константінова. – Запоріжжя, 2011. – 376 с., іл.; Дослідники історії Південної України : біобібліографічний довідник / Упорядник: Ігор Лиман. – Том 1. – Київ, 2013. – 382 с., іл.; Дослідники історії Південної України : біобібліографічний довідник / Упорядник : Ігор Лиман. – Том 2. – Київ, 2016. – 496 с.

[2] *Victoria Konstantinova, Igor Lyman, Anastasiya Ignatova,* European Vector of the Northern Azov in the Imperial Period: British Consular Reports about Italian Shipping. – Berdyansk: Tkachuk O.V., 2016. – 184 p.

Грієвз"[3], низка статей про британських консулів у Бердянську[4], про членів їх родин і найближче оточення[5]. Деякі результати

[3] *Лиман Ігор, Константінова Вікторія, Данченко Євген*. Британський консул і промисловець Джон Грієвз. – Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2017. – 200 с.

[4] *Лиман І.І., Константінова В.М.* На захисті інтересів Великої Британії у Північному Приазов'ї: консул Джеймс Ернест Наполеон Зораб // Історія торгівлі, податків та мита. – 2015. – № 2. – С. 139-156; *Лиман І., Константінова В.* Британський консул у Бердянську Вільям Георг Вагстаф // Scriptorium nostrum. – 2015. – № 3. – С. 72-90; *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Вагстаф Вильям Георг (Wagstaff William George) // Энциклопедия Бердянска. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2015. – Т. 3: С-Я. – С. 791-792; *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Зораб Джеймс Эрнест Наполеон (Zohrab (Zohrob, Zowrob) James Ernest Napoleon // Энциклопедия Бердянска. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2015. – Т. 3: С-Я. – С. 818-819; *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Камбербэтч Роберт Уильям // Энциклопедия Бердянска. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2015. – Т. 3: С-Я. – С. 825-826; *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Лоу (Лове, Лоуэ, Ло) Харви Роберт (Lowe Harvey Robert) // Энциклопедия Бердянска. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2015. – Т. 3: С-Я. – С. 853; *Igor Lyman, Victoria Konstantinova,* William George Wagstaff – British Consul, Responsible for Ekaterinoslav Province and Ports of the Sea of Azov // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки. – 2016. – Вип. 12. – С. 57-62; *Константінова В.М*. Віце-консул Великої Британії у Бердянську Харві Роберт Лоу та його рапорти // Scriptorium nostrum. – 2016. – № 3 (6). – С. 76-91; *Igor Lyman, Victoria Konstantinova*, British Vice-Consul in Berdyansk John Edward Greaves // Scriptorium nostrum. – 2016. – № 2 (5). – С. 86-108; *Igor Lyman, Victoria Konstantinova,* British Consul in Berdyansk Cumberbatch, Great-Greatgrandfather of Modern Sherlock Holmes // Scriptorium nostrum. – 2017. – № 2 (8) . – С. 195-207.

[5] *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Зудерман (Судерман) Исаак Яковлевич // Энциклопедия Бердянска. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2015. – Т. 3: С-Я. – С. 819; *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Зудерман (Судерман) Леонард Абрамович // Энциклопедия Бердянска. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2015. – Т. 3: С-Я. – С. 819; *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Камбербэтч Генри Альфред // Энциклопедия Бердянска. – Мелитополь: ООО "Издательский дом

Мелитопольской городской типографии", 2015. – Т. 3: С-Я. – С. 825; *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Янцен Корнелиус (Jansen Cornelius) // Энциклопедия Бердянска. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2015. – Т. 3: С-Я. – С. 762-763; *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Янцен Петер (Jansen Peter) // Энциклопедия Бердянска. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2015. – Т. 3: С-Я. – С. 762-763; *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Гриевз Ами Эвелин // Энциклопедия Бердянска. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2017. – Т. 4: Ежегодник-2017. – С. 826-827; *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Гриевз Анна Людвиговна // Энциклопедия Бердянска. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2017. – Т. 4: Ежегодник-2017. – С. 827-828; *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Гриевз Николас // Энциклопедия Бердянска. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2017. – Т. 4: Ежегодник-2017. – С. 828; *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Гриевз Эмилия // Энциклопедия Бердянска. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2017. – Т. 4: Ежегодник-2017. – С. 828; *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Зудерман (Судерман) Петр Исаакович // Энциклопедия Бердянска. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2017. – Т. 4: Ежегодник-2017. – С. 845-846; *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Зудерман (Судерман) Яков Исаакович // Энциклопедия Бердянска. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2017. – Т. 4: Ежегодник-2017. – С. 846; *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Хенсон Луиза Грейс // Энциклопедия Бердянска. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2017. – Т. 4: Ежегодник-2017. – С. 922-923; *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Юм Джордж // Энциклопедия Бердянска. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2017. – Т. 4: Ежегодник-2017. – С. 938-939; *Лиман І.І.* Грієвз Георг // Історія Бердянського державного педагогічного університету в іменах / під заг. ред. І.Т. Богданова. – К.: Освіта України, 2017. – С. 58.

Прикметно, що ці публікації стали справжнім "одкровенням" для бердянських краєзнавців-аматорів і журналістів, деякі з яких скористались з них досить своєрідно. Один з них через два роки після виходу наших статей про Роберта Вільяма Камбербетча і Петера Янцена видав, навіть не згадавши про "джерело свого натхнення", "сенсаційні" статті "Шерлок Холмс и Бердянск. Посвящается городскому голове В. Чепурному и секретарю горсовета А. Холоду" (про Камбербетча) і "Американский сенатор из Бердянска" (про Янцена).

опрацювання британських рапортів озвучувались нами на низці міжнародних форумів, зокрема, на конференціях Мережі Середземноморської морської історії (Барселона, травень 2014), "Економічний і соціальний розвиток міст-портів південного узбережжя Чорного моря в кінці XVIII – на початку XX ст." (Стамбул, жовтень 2014), Першому міжнародному конгресі з антропології солі (Ясси, серпень 2015), міжнародному воркшопі ""Мобільності" в Чорноморському регіоні" (Бухарест, травень 2016), подвійному воркшопі ""Міські периферії?" Зростаючі міста Півдня і Сходу Європи, 1850-1945" (Барселона, вересень 2016; Марбург, травень 2017), конференціях "Від Егейського до Чорного моря" (Афіни, жовтень 2016), "Друзі або недруги трансформації? Економічні еліти в Україні в історичній і порівняльній перспективі" (Ессен, липень 2017), на презентації наших монографій з історії консульських установ у Північному Приазов'ї в Українському Католицькому Університеті (Львів, грудень 2017), а також у рамках заходів програми DAAD "Research Stays for University Academics and Scientists" у Лейбніц-Інституті історії та культури Східної Європи (Лейпциг, жовтень-грудень 2017).

Книга "Український Південь очима консулів Британської імперії 19 - початку 20 ст. Том 1: Британські консули в портовому місті Бердянську" може розглядатись як один із проміжних результатів вивчення історії Південної України, яка є у центрі наукових зацікавлень авторів цього видання впродовж вже кількох десятиліть.

З іншого боку, журналісти інформаційної групи "ПРО100" у вересні 2017 р., з нагоди відзначення 190-річчя міста, опублікували альманах "190 фактів про Бердянськ", включивши до цього "топ-190" місцевих цікавинок позичені дані про тих же Роберта Вільяма Камбербетча і Петера Янцена, а також про Луїзу Грейс Хенсон (Камбербетч), Ніколаса Грієвза, цілу низку інших персон і подій, про яких йдеться у наших вищезгаданих публікаціях. Цього разу – із посиланням на монографію "Британський консул і промисловець Джон Грієвз".

При цьому і місцева "економічна еліта", і бердянські можновладці не виявили зацікавленості у виданні ні цієї книги, ні монографії, яку Ви зараз тримаєте в руках.

Пропонована серія має стати для української історіографії без перебільшення проривом у цілій низці аспектів.

Більша частина обсягу книги подана англійською мовою. Тож це видання певною мірою "відкриває" Північне Приазов'я як складову Південної України і безпосередньо Бердянськ для англомовних іноземних читачів, які до того могли знайти лише розпорошені згадки про них.

Разом із тим, книга буде цікава і для українських читачів. Адже, по-перше, видання містить розлогу авторську україномовну частину. По-друге, українські читачі, нарешті, отримають доступ до комплексу англомовних джерел з історії нашого регіону, який в інших спосіб для них отримати фактично неможливо.

Книга складається з монографічної та археографічної частин. Археографічна складова книги включає повні тексти рапортів британських консулів у Бердянську за весь період існування консульського представництва Великої Британії у цьому південноукраїнському місті. Тексти подані мовою оригіналу зі збереженням особливостей правопису та пунктуації. У цьому контексті варто уваги, між іншим, як у рапортах різних консулів за різні роки варіювалось написання назв тих самих населених пунктів[6], а також як подавались слова, які не мають прямих аналогів у англійській (бричка, водка, квас, четверть, десятина, кустарі тощо).

Книга містить 63 ілюстрації, включаючи документи з автографами британських консулів у Бердянську Камбербетча (між іншим – прапрадіда сучасного знаменитого британського актора) і Грієвза, які ми отримали з Національного архіву (Велика Британія).

Показово, що географічні рамки, які охоплює видання, є фактично не обмеженими, включаючи чисельні країни Європи, Азії, Північної та Південної Америки, Африки та Австралію… Це зумовлюється як характером торговельних контактів Бердянська, так і специфікою життєвих шляхів представлених тут британських консулів, їх родинних та комунікаційних зв'язків. Тож при

[6] При цьому назва самого Бердянська у всіх британських консульських рапортах фігурувала як "Berdiansk", тоді як нині місто йменується "Berdyansk".

підготовці книги ми мали справу не тільки з англомовними та російськомовними джерелами, але і з документами, складеними турецькою, німецькою, французькою, італійською, португальською мовами.

Важливо, що виявлені документи є у тому числі і джерелом з історії українсько-канадських відносин, адже британські консули представляли у південноукраїнських містах і інтереси Канади як домініону Великої Британії. І саме через південноукраїнські порти проходила еміграція до Канади з земель підросійської України. Більше того, є всі підстави казати про те, що саме британський консул у південноукраїнському Бердянську Джеймс Ернест Наполеон Зораб стояв у витоків менонітської еміграції з Російської імперії до Канади. Та й сам Зораб закінчив своє життя у Канаді і був похований у Галіфаксі.

***

Коли на початку весни 2015 р. журналістка Ірина Аннінська знімала сюжет "по слідах" нашої статті "Бердянські коріння "Шерлока Холмса" (Бенедикта Камбербетча)"[7], вона розпочала його словами: "Робота історика чимось схожа з роботою детектива. Їх об'єднує вміння шукати та аналізувати факти, аби дістатись до істини". До певної міри, з таким баченням і справді можна погодитись. І продовжити: в багатьох випадках історики, як і детективи, приступаючи до дослідження (розслідування), навіть і не здогадуються, до яких результатів воно може призвести. Так сталось і в нашому випадку. Розпочавши з невеликої газетної статті, ми вже не могли зупинитись, "з головою поринули" у захоплюючу віртуальну "подорож" слідами першого за хронологією британського консула в Бердянську Роберта Вільяма

[7] *Лыман И.И., Константинова В.Н.* Бердянские корни "Шерлока Холмса" (Бенедикта Камбербэтча) // URL: http://pro.berdyansk.biz/content.php?id=27171 (Дата звернення: 28.07.2015); *Лиман І.І., Константінова В.М.* "Бердянські коріння "Шерлока Холмса" (Бенедикта Камбербетча) // Науково-дослідний інститут історичної урбаністики // URL: http://ri-urbanhistory.org.ua/home/9-news/293-berdyanski-korinnya-sherloka-kholmsa-benedikta-kamberbetcha (Дата звернення: 28.07.2015).

Камбербетча та всіх його наступників у цьому приморському місті. Результатом чого і стала ця книга.

Тривалий час вся інформація про британських консулів[8] у Бердянську, яка була у розпорядженні місцевих дослідників, обмежувалась кількома згадками у щоденниках Василя Крижанівського (де, між іншим, не наводяться навіть прізвища, а замість того знаходимо "английский консул *****" у щоденнику за 1865 р.[9] і "англичский консул" у записах за 1870 р.[10]), та ще деякими даними про "англійського капіталіста" Джона Грієвза, при згадці про якого обов'язково зазначали, що про Грієвза писав В.І.Ульянов (Ленін) у роботі "Развитие капитализма в России"[11]. У 2007 р. актуалізована джерельна база з історії британських

[8] Маються на увазі представники кількох класів консулів: безпосередньо консули, віце-консули та консульські агенти. Консули входили і входять до переліку посад дипломатичних представників (*Базицька Н.* Дипломатичний персонал // Український дипломатичний словник. – К.: Знання, 2011. – С. 135-136).

[9] *Баханов К.А., Лыман И.И.* Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники. – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 105.

[10] *Баханов К.А., Лыман И.И.* Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники. – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 180.

[11] "В работе "Развитие капитализма в России" В.И.Ленин писал: "Таможенные пошлины высоки, прибыли необъятны – вот иностранный капитал и переселяется внутрь России. Американский трест – союз миллионеров-капиталистов – построил, например, громадный завод с.-х. машин под Москвой, в Люберцах. А в Харькове капиталист Мельгозе, в Бердянске капиталист Джон Гриевз строят сельскохозяйственные машины..."... В упомянутой выше работе В.И.Ленин отмечал, что "самый крупный завод в Европе изготовил за год 4464 жнейки" (Самый крупный в Европе // *Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н.* Бердянск. Взгляд через столетия. – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 125-126). Втім, насправді характеристика "самый крупный завод в Европе" належала не В.Леніну: той лише навів цитату з журналу Міністерства фінансів Російської імперії "Вестник финансов, промышленности и торговли". Та й перша з наведених у краєзнавчій книзі цитат міститься не у "Развитии капитализма в России", а у статті "Капитализм и "парламент"" ("Невская Звезда" № 13, 17 июня 1912 г.).

консулів у приморському місті дещо розширилась завдяки публікації тритомника "Літопис історії Бердянська очима кореспондентів "Одеського Вісника", до якого увійшло близько 600 газетних статей за 1827-1893 рр.[12] І ось ми змогли познайомитись із рапортами з Бердянська офіційних представників кількох країн за середину 19 - початок 20 ст. І серед них – із рапортами британських консулів.

Тепер є можливість знайти відповіді на сотні питань з історії Бердянська, на одні з яких досі не було відповідей, а решта навіть не ставилась, оскільки тільки завдяки виявленим англомовним джерелам нам вдалося дізнатися про раніше невідомі аспекти бердянської минувшини.

Наряду з локальним, не менш, а можливо й більш важливим є інший "пласт" цієї книги: вона дозволяє по-новому побачити "вписування" Бердянська у регіональний та міжнародний контексти. Фактично, книга являє собою висвітлення історії зв'язків Бердянська із Великою Британією у період від заснування міста до встановлення у ньому більшовицької влади.

***

На вивчення рапортів британських консулів нас надихнули заповзятість, допомога і матеріали Тзеліни Харлафтіс (Корфу, Греція), тож перші слова подяки ми із задоволенням адресуємо саме їй.

Хочемо висловити щиру вдячність за підтримку, допомогу матеріалами та (або) консультаціями Коліну Маккі (Перт, Велика Британія), Бобу Камбербетчу (Лондон, Велика Британія), Дорн Коггінс (Дорі, Велика Британія), Володимиру Кравченку (Едмонтон, Канада), Девіду П. Судерману (Нортфілд, США),

[12] "Юне місто". Літопис історії Бердянська очима кореспондентів "Одеського Вісника" (1827-1860 рр.) / *Упорядники: І.І. Лиман, А.М. Піменов.* – Бердянськ – Ростов-на-Дону: РА "Тандем-У", 2007. – 358 с.; "Кращий порт Азовського моря". Літопис історії Бердянська очима кореспондентів "Одеського Вісника" (1861-1875 рр.) / *Упорядники: І.І. Лиман, В.М. Константінова.* – Бердянськ – Таганрог: РА "Тандем-У", 2007. – 402 с.; "Повітова столиця". Літопис історії Бердянська очима кореспондентів "Одеського Вісника" (1876-1893 рр.) / *Упорядники: І.І. Лиман, В.М. Константінова.* – Бердянськ – Невинномиськ: РА "Тандем-У", 2007. – 380 с.

Сергію Плохію (Кембридж, США), Віктору Петкау (Дортмунд, Німеччина), Дітлінд Хюхткер (Лейпціг, Німеччина), Естер Гантнер і Хайді Хайн-Кірхер (Марбург, Німеччина), Мартіну Крегеру і Пауліні Пуппель (Берлін, Німеччина), Олександрі Ган (Дрезден, Німеччина), Олені Петренко (Бохум, Німеччина), Оксані Гус (Ессен, Німеччина), Олександрі Криштапович (Дюссельдорф, Німеччина), Джеймсу Уррі та Петеру Дугласу Зорабу (Веллінгтон, Нова Зеландія), Юлії Маліцькій (Стокгольм, Швеція), Анні Сидоренко (Корфу, Греція), Хамді Оздішу (Дюздже, Туреччина), Оліверу Хочаделу (Барселона, Іспанія), Маріусу-Тіберію Алексіану та Роксані-Габріелі Курке (Ясси, Румунія), Константіну Арделеану (Галац, Румунія), Лілії Білоусовій і Сергію Березіну (Одеса), Олександру Тедєєву і Володимиру Мільчеву (Запоріжжя), Ларисі Левченко, Людмилі Вовчук і Олександру Тригубу (Миколаїв), Валентині Шандрі (Київ), Андрію Непомнящому (Сімферополь), Наталії Венгер і Олександру Харлану (Дніпропетровськ), Володимиру Кулікову (Харків), Ігорю Богданову, Євгену Денисову, Віктору Михайличенку, Ларисі Бучній, Володимиру Карпенку та Євгену Данченку (Бердянськ). Книга багато б втратила без допомоги колег із Національного архіву (Велика Британія).

Дякуємо Вікторії Перес (Пуебла, Мексика) за тривалу співпрацю і безпосередньо за організацію вичитки цієї книги.

Вдячні за участь у підготовці тексту до публікації Яні Лагуті, за обробку ілюстрацій – Арсенію Голику.

І, звичайно ж, окрему подяку адресуємо Канадському інституту українських студій Альбертського університету (Меморіяльний фонд ім. Михайла, Володимира й Олі Гальчук) за фінансову підтримку публікації цієї книги.

ОФІЦІЙНІ ПРЕДСТАВНИКИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У БЕРДЯНСЬКУ

Контакти Бердянська з Британією і британцями до влаштування консульства

Британське офіційне представництво у Бердянську було відкрите у 1858 р.[13] Втім, зрозуміло, що бердянці були добре знайомі з мешканцями Туманного Альбіону і до влаштування тут консульства. Звичайно, перш за все йдеться про торговельні зв'язки, які були налагоджені через місцевий порт: у Приазов'ї зростали обсяги виробництва товарного зерна, якого потребували західноєвропейські країни, у тому числі – і сама Велика Британія, де чисельність населення суттєво росла, а можливості для розширення виробництва сільськогосподарської продукції були обмеженими. Після 1846 р., коли у Великій Британії було скасовано ввізне мито на хліб, мав місце справжній стрибок у обсягах експорту зернових із регіону[14]. За даними, систематизованими на підставі публікацій "Одесского Вестника", у перший період існування порту біля Бердянської коси мала місце наступна динаміка його відвідання торговельними суднами під британським прапором:

Рік	**1837**	**1838**	**1839**	**1840**	**1841**	**1842**	**1843**	**1844**
Прибуло з баластом	4	8	12	7	2	6	5	3
Відійшло з товаром	4[15]	8[16]	13[17]	7[18]	2[19]	6[20]	6[21]	3[22]

[13] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 73.

[14] *Сартор Вольфганг*. Хлебные экспорты Черноморско-Азовского региона: группы предпринимателей и их этнический состав, 1834-1914 // Грецьке підприємництво і торгівля у Північному Причорномор'ї XVIII-XIX ст. Збірник наукових статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 159, 160.

[15] О торговле Бердянскаго порта в 1837-м году // Одесский Вестник. – № 42. – 25.V.1838. – Кол. 511-512.

[16] О торговле портов Азовскаго моря за 1838-й и 1839-й годы // Одесский Вестник. – № 88. – 2.XI.1840. – Кол. 390-391.

Рік	**1845**	**1846**	**1847**	**1848**	**1849**	**1850**	**1851**	**1852**
Прибуло з баластом	6	3	28	32	11	9	21	49
Відійшло з товаром	6[23]	4[24]	31[25]	34[26]	11[27]	9[28]	22[29]	49[30]

Вже у 1838 р. преса повідомляла про прикрий випадок із англійським кораблем, який сів на мілину біля Бердянської коси[31]. У 1851 р. пшениця, що експортувалась через Бердянський порт

---

[17] О торговле портов Азовскаго моря за 1838-й и 1839-й годы // Одесский Вестник. – № 88. – 2.XI.1840. – Кол. 390-391.

[18] О торговле Азовских портов за 1840-й год // Одесский Вестник. – № 90. – 8.XI.1841. – С. 419.

[19] О торговле Азовских портов за 1841 год. IV. Бердянский порт // Одесский Вестник. – № 83. – 17.X.1842. – С. 391-392.

[20] О торговле Азовских портов за 1842-й год. 4. Бердянский порт // Одесский Вестник. – № 91. – 13.XI.1843. – С. 441.

[21] О торговле Азовских портов за 1843-й год. 4. Бердянский порт // Одесский Вестник. – № 29. – 8.IV.1844. – С. 155.

[22] О торговле Азовских портов за 1844 год. 4. Бердянский порт // Одесский Вестник. – № 81. – 10.X.1845. – С. 408.

[23] О торговле Азовских портов за 1845-й год. 4. Бердянский порт // Одесский Вестник. – № 95. – 27.XI.1846. – С. 486-487.

[24] О торговле Азовских портов в 1846-м году. 4. Бердянский порт // Одесский Вестник. – № 79. – 1.X.1847. – С. 420.

[25] О торговле Азовских портов в 1847 году. 3. Бердянский порт // Одесский Вестник. – № 93. – 20.XI.1848. – С. 493.

[26] О торговли Азовских портов в 1848-м году. III. Бердянский порт // Одесский Вестник. – № 85. – 22.X.1849.

[27] О торговле Азовских портов в 1849-м году. 4. Бердянский порт // Одесский Вестник. – № 39. – 17.V.1850. – [С. 2].

[28] О торговле в Азовских портах в 1850-м году. Бердянский порт // Одесский Вестник. – № 50. – 27.VI.1851. – [С. 2].

[29] [О торговле в Азовских портах в 1851-м году.] 4. Бердянский порт // Одесский Вестник. – № 74. – 17.IX.1852 – [С. 2].

[30] О торговле Азовских портов в 1852-м году. 4. Бердянский порт // Одесский Вестник. – № 83. – 23.VII.1853. – С. 1-2.

[31] "Английский корабль "Круйзер", шкипер Клерк, шедший из Ярмута в Таганрог без груза, по выдержании в Керчи карантина, 29-го Августа во время сильнаго шторма, ночью, стал на мель близ Бердянской косы. Шкипер и экипаж, состоявший из шести матросов, спасены на берег и оказано им надлежащее содействие к спасению корабля и такелажа. Корабль выбросило на берег волнами, а такелаж спасен" (12-го Сентября // Одесский Вестник. – № 85. – 22.X.1838. – Кол. 1048).

Азовським козацьким військом, була відзначена двома медалями Лондонської Всесвітньої виставки.

Особливим етапом у контактах бердянців із британцями стала Кримська війна 1853-1856 рр., у якій Російська імперія протистояла коаліції Великої Британії, Франції, Османської імперії та Сардинського королівства. Не переказуючи добре відомі подробиці подій цієї війни, пов'язані безпосередньо із Азовським морем (ілюстрація 1) і Бердянськом[32], звернемо увагу на вельми колоритні щоденники[33] британського офіцера Георга Тейлора, який так змалював своє разом із союзницькою ескадрою відвідання Бердянська під час Кримської війни[34], що видання "The Spectator", вже у березні 1856 р. навівши відповідну цитату з Георга Тейлора[35], висловило здивування і чудернацькими діями, і

[32] Див., зокрема: Крымская война 1853-1856 гг. // Энциклопедия Бердянска: в 2 т. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2013. – Т. 1: А-Л. – С. 762-767.

[33] Ці щоденники були дещо опрацьовані їх автором і видані двотомником у 1856 р.

[34] Між іншим, вже самі ці описи дають підстави поставити під сумнів твердження Є.Денисова про те, що "ніколи на британській землі не було й не буде військових трофеїв із Бердянська..." (*Денисов Е.С.* Оживают голоса истории. Краеведческие очерки. – Мелитополь: Издательский дом МГТ, 2015. – С. 141).

[35] "There is a fine church in the middle of the town – as usual, with a green roof. I should have had great pleasure in depriving some of the old saints of the offerings made to them, if plundering had not been prohibited. We next went to the house of the Scotch merchant. The marines were left to guard the approaches, and we went in. It was a very nice house, and was in the care of some servants and an old housekeeper. In the first room we entered, a man was at breakfast. He had before him a cold fowl, some salad, and fresh bread. As we entered, he rose. I felt very hungry, having had nothing to eat since yesterday; accordingly I took his place, and finished his breakfast for him. The salad was excellent, and it is a thing for which I have a peculiar weakness. I dare say he thought me a 'cool fish'; but it was the fortune of war. I then went to the old housekeeper, and by pantomimic action endeavoured to explain that I wanted her to go and cut some more salad to take on board with me, and handed her a knife for the purpose. The old lady must have thought I wanted to murder her, for she ran in great alarm into the corner of the room. Otho, however, came up and explained my meaning; upon which she appeared greatly relieved. She started off to the garden, and brought me back a

висловлюваннями людини, яка носила уніформу королівських збройних сил.

Йдеться про фрагмент опису Георгом Тейлором подій травня 1855 р., коли до Бердянська підійшла союзницька флотилія у складі 14 британських ("Miranda", "Curlew", "Swallow", "Stromboli", "Vesuvius", "Medina", "Ardent", "Recruit", "Wrangler", Beagle", "Viper", "Snake", "Arrow" і "Lynx") (ілюстрація 2), а також чотирьох французьких ("Megére", "Lucifer", "Brandon" і "Fulton") військових кораблів. Згідно з Георгом Тейлором, у суботу 26 травня о пів на четверту дня ескадра кинула якорі неподалік маяка на оголовці Бердянської коси. Звідти Тейлор міг бачити щогли чисельних суден, які стояли на якорях у Бердянській затоці, а також кілька суден, які знаходились у морі, намагаючись врятуватись втечею (ці судна досить швидко були знищені союзницькими канонерками). Перед приходом до Бердянська серед британців ширились розмови, що тут знаходиться якийсь форт, який їм доведеться атакувати, тож вони зітхнули з полегшенням, побачивши, що ці чутки виявились безпідставними.

Згідно з описом Тейлора, все узбережжя Бердянської коси було заповнене водними птахами (британець побачив тут не менше дюжини різних їх видів), включаючи надзвичайно чисельні зграї бакланів і пеліканів. Причому пелікани були "абсолютно чудовими"[36] і навіть відносно прирученими. Бакланів же, через далеку відстань і типові для Бердянська міражі над піском, викликані спекою, деякі з перебуваючих на союзницьких суднах помилково прийняли за неприятельських солдатів.

У чисельних бухтах і лагунах Бердянської коси союзники знайшли і спалили багато невеликих суден, вже залишених їхніми командами (загалом за день британці та французи тут знищили близько 70 водних транспортних засобів). Спаливши каботажні та рибацькі судна, Тейлор разом із іншими висадився на човнах біля великого рибацького заводу на косі, чиї споруджені з рейок та

---

good handful. She was greatly pleased at my subsequent attentions, and, I think, wanted to kiss me, but I did not give her any encouragement to do so" ("Taylor's Adventures with the British Army", *The Spectator*, (March 22, 1856), p. 319).

[36] "perfectly wonderful"

соломи хатинки рибалок теж негайно були спалені. Тут же союзники виявили, крім чисельних рибальських сіток, велику кількість риби, розвішаної для просушки. Її частину союзники забрали з собою, знайшовши смак в'яленої риби достатньо добрим. Там же матроси, виявивши чисельних свиней та домашніх птахів, стали розважатись стрільяниною по них, за висловом Тейлора, "у самий безрозсудний спосіб"[37], так що кулі летіли у самих несподіваних напрямках. Невдовзі Тейлор став свідком (ледве не жертвою) іншої стрілянини з боку своїх же, коли він з матросами після заходу сонця повертався на човні на свій корабель: звідти по човну почали палити з мушкетів, і деякі кулі влучили у весла. Тейлор з цього приводу запевнив читачів, що "дуже неприємно"[38] бути підстріленим ворогом, але це почуття в десять разів гірше, коли потрапляєш під вогонь своїх.

Вранці наступного дня, 27 травня, ескадра знялася з якорів і підійшла на максимально близьку відстань до міста, після чого британці та французи направились до берега на човнах, на одному з яких був піднятий парламентерський прапор. Городяни стовпилися на березі та пірсі. Там же Тейлор побачив і керівника міста, над яким майорів білий прапор, який, за словами оповідача, означав здачу, оскільки керівник не мав засобів для спротиву. Союзники виставили стандартні для таких випадків вимоги: місто мало здати приналежні державі будинки, судна, зернові склади і все інше, що могло б бути використане для продовольства російської армії, а в обмін на це британці та французи не чіпали б приватну власність. У разі незгоди ескадра б піддала місто гарматному обстрілу.

Висадившись на берег, двоє з союзницьких капітанів, Коулз (Coles) і Кроуфурд (Craufurd), у супроводі морських піхотинців пішли оглядати місто на предмет оцінки кількості наявних там складів. Були спалені кілька невеликих суден на березі, чимало складів із зерном і кілька менших магазинів. За словами Тейлора, інших збитків місто не зазнало. Розграбування було заборонене. Втім, у Бердянську було багато свійської птиці та свиней, що

[37] "the most reckless manner"
[38] "very unpleasant"

викликало велику спокусу. Тож британські моряки не стримались і почали стріляти по них. Теж зробили і французькі моряки, причому їхній щільний вогонь по свинях спричинив такий густий дим, що французи не побачили британців, у бік яких полетіло чимало куль союзників. Британці, не бачачи стрільців, не знали, куди тікати. За переконанням Тейлора, він ще ніколи у житті не був у більшій небезпеці.

Щодо безпосередньо російських військових суден, то союзники побачили тут у берега чотири спалені пароплави. Оскільки три пароплави були дерев'яними, від них над поверхнею води залишились лише труби та металеві конструкції гребних коліс. Четверте ж судно ("Аргонавт"), як підкреслив Тейлор, було якісно побудованим в Англії металевим пароплавом, і тому його корпус залишився цілим, хоча всередині пожежа винищила все. Носова фігура "Аргонавта", яка являла собою визолочений бюст чоловіка в обладунках, невдовзі була знята і доставлена британцями на борт "Miranda".

Як розповів Тейлору мальтієць Отто Домініка (Otho Dominica), який при першій висадці вийшов зустрічати союзників, ці чотири військові судна були виведені росіянами з-під Керчі, і саме їхні команди повідомили бердянцям погану новину про те, що союзницька ескадра пройшла Керченською протокою в Азовське море. І саме ці команди спалили тут свої пароплави, аби ті не дістались ворогу. Більше того, за повідомленням Отто Домініки, російські військові, яки прибули до Бердянська на пароплавах, мали намір підпалити і саме місто, запевняючи, що якщо це зроблять не вони, то зроблять англійці[39]. Але місцеві мешканці завадили цьому, і російські військові покинули місто, направившись суходолом до Таганрога, при цьому залишивши бердянців вкрай переляканими.

Цікаво, що сам Отто Домініка служив у Бердянську клерком при жонатому на російській підданій шотландському купцеві. Останній, почувши про наближення союзницької ескадри, не став чекати своїх співвітчизників, а, взявши родину, ретирувався подалі

[39] "They landed and wanted to burn the town, saying that if they did not do so the English would".

від узбережжя, залишивши свій будинок та інше майно під наглядом Домініки.

Не менш цікавим є те, яким постав Бердянськ у очах британця Тейлора. Побувавши в багатьох місцевостях, Тейлор дозволив собі сформулювати наступне узагальнення: всі міста Російської імперії, які він бачив, дуже контрастували з містами Османської імперії, і на території останньої не було жодного міста (Константинополь – не виключення), яке б за придатністю для життя могло б зрівнятись, скажімо, із Керчю. Що ж до безпосередньо Бердянська, то, згідно з описом британця, значну частину населення тут становили німецькі та італійські колоністи, а місто, розташоване на низинному піщаному узбережжі, було чистим і добре забудованим. За ним височіла круча, на якій були видні ряди стогів, але союзники не ризикнули туди піднятися і їх спалити, оскільки дізнались, що в кількох милях звідти стоять 800 козаків із гарматами. Тейлор звернув увагу і на красиву церкву в центрі Бердянська, щодо якої якраз і записав, що із великим задоволенням забрав би звідти частину приношень святим, якби розграбування не було заборонено.

З огляду на загрозу з боку козаків, союзники вирішили надовго не затримуватись на узбережжі. Перед тим, як повернутись на кораблі, вони звільнили взятого напередодні на Бердянській косі у полон селянина. Той вельми здивував Тейлора, відмовившись уходити, поки йому не повернуть паспорт, який він був зобов'язаний пред'являти. Британець, на батьківщині якого не було кріпацтва, з цього приводу записав: "Росія має бути хорошою країною для проживання, коли навіть селянство повинно мати паспорти!"[40]

Невдовзі капітан Коулз отримав наказ повернутись до міста з морськими піхотинцями і знайти російські карти Азовського моря, які були взяти з "Аргонавта" і сховані в одному з міських будинків. Разом із Коулзом до міста пішов і Тейлор, озброївшись револьвером і томагавком (який, за його переконанням, був неперевершеною зброєю для виламування замків). Пішов з ними і

[40] "Russia must be a nice country to reside in, when even the peasantry are required to have passports!"

Отто Домініка. До цього йому було запропоновано приєднатись до сил ескадри в якості перекладача, і, після певних роздумів, Домініка погодився. Адже Тейлор натякнув йому, що якщо той залишиться в Бердянську, козаки переріжуть йому горлянку, дізнавшись, що він спілкувався з союзниками і давав їм інформацію (крім Домініки, союзники забрали з собою із Бердянська і якогось генуезького капітана судна, який запропонував свої послуги в якості лоцмана на Азовському морі).

Коли маленькій експедиції таки вдалося знайти потрібні документи в будинку якогось італійця, на який і було вказано неназваним інформатором, Тейлор та Домініка відвідали будинок шотландського купця. На опис цього відвідання, як і на пасаж стосовно церкви, як раз і звернуло увагу видання "The Spectator".

В домі шотландця "гості" не стали затримуватись надовго, побоюючись бути захопленими зненацька все тими ж козаками. Домініка забарився, збираючи свій одяг у дорогу, і лише крик "Козаки!" змусив його поквапитись.

Колоритно змалював британець сцену свого повернення через місто до човна: згідно з ним, з приводу візиту союзницької ескадри місцеві мешканці напились, і вздовж дороги було багато п'яних чоловіків; там же були і п'яні жінки. Коли Тейлор з супутниками проходили вздовж місцевих, ті зупинялись і знімали свої головні убори. Вони здалися британцю тихими, хорошими людьми, які очікували від союзників спалення їхнього міста і були раді, що відбулися так дешево. За описом Тейлора, коли британець з компанією спустились до берега, бердянці там згрудились, цілували їм руки і, зайшовши по пояс у воду, допомогли човнам відчалити, будучи раді бачити останнього з візитерів[41]…

В контексті нашої проблематики наведений вище опис важливий не тільки і навіть не стільки для уточнення подій Кримської війни у Бердянську[42], скільки для розуміння, яким

[41] George Cavendish Taylor, *Journal of Adventures with the British Army, from the Commencement of the War to the Taking of Sebastopol*. Volume II (London: Hurst and Blackett, 1856), pp. 8-20.

[42] У цьому ж контексті не позбавлена цікавості кореспонденція австралійського видання "Launceston Examiner", в якій викладені обставини дій британців у Бердянську в липні того ж 1855 р.: "OPERATIONS AGAINST

побачив місто та його мешканців британець, а невдовзі завдяки йому – і всі читачі його книги.

Звернемо увагу, що інформація про колабораціонізм по відношенню до британців і французів деяких мешканців Бердянська досить швидко дійшла до відома російської влади: вже у тому ж 1855 р. у канцелярії Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора велася секретна справа про зносини ряду бердянців, у тому числі і міського голови Миколи Степановича Кобозева та Отто Домініки, з ворогом під час його перебування в місті[43]. Дещо згодом у колабораціонізмі був звинувачений і начальник міста і порту Бердянська Григорій Микитович Черняєв. Він був зміщений з посади за те, що під час іншого візиту союзників погодився з пропозицією капітана союзницької ескадри Шерарда Осборна дозволити закупити в місті м'ясо в обмін на обіцянку припинити обстріл Бердянська і відвести кораблі від міста. Провівши на місці розслідування, полковник Дельво в рапорті від 2 квітня 1856 р. підтвердив факт переговорів

BERDIANSK. A despatch received by the Lords of the Admiralty from Captain Osborn of H.M.S Vesuvius, and dated July 25, off Arabat-spit, says: Since my last letter I have fully succeeded in destroying, by means of sub-marine explosions, the Russian steamers which long ago were sunk in Berdiansk Bay; and the gallant officer adds that as the enemy had left the houses of the western suburbs of Berdiansk both of which had twice fired upon our people whilst peaceably and unguardedly employed, I caused to be destroyed the western suburb, which had screened their riflemen and succeeded in setting fire to no less than ten granaries filled with wheat, each granary averaging about 200 tons in quantity, and also several flour mills, which have been employed night and day grinding for the use of the Russians. The church and the major part of the town I spared, although nearly every house we searched contained grain in large quantities, and the whole place might be considered as little else than a general granary" ("Operations Against Berdiansk", *Launceston Examiner* (November 24, 1855), p. 4).

[43] Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 203. – Арк. 5: Спр. 41 (1855 р.) (О лицах, имевших сношение с неприятелем во время пребывания его в Бердянске, как то: о градском главе Кобызеве, маклере Косте, иностранце Дедоменико, негоцианте Бонне, купцах Кожевникове и Ананове и лекаре Кромиде). – [Справа не збереглась]).

начальника міста і порту з Осборном[44]. Саме Дельво у тому ж 1856 р. і був призначений замість Черняєва виконуючим обов'язки Бердянського начальника міста і порту[45].

Місто в цілому досить швидко оговталося після Кримської війни, хоча її наслідки все ще давали про себе знати[46]. Зокрема, у

---

[44] *Денисов Евгений, Михайличенко Виктор, Киосев Александр*. Бердянский морской торговый порт: Его история от основания в 1830 году до наших дней, главные события на 180-летнем пути, рассказ о людях, оставивших заметный след в биографии порта. – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 120; *Черняева А.М.* Страница из семейной летописи Черняевых // Русский архив. – 1909. – Кн. 2, № 8. – С. 687-694

[45] З цього приводу "Одесский Вестник" повідомив: "Город наш, тоже достаточно претерпевший, хотя, может быть, и несколько менее других соседних приморских городов, и от огня, и от неприятельских ядер и бомб, ныне, при попечительном и вполне благонамеренном управлении временного начальника города, заслуженного полковника Дельво, понемногу оправляется, и можно смело надеяться, что при подобном попечении и правительства, и назначенного от него начальника чрез год останется, вероятно, весьма немного следов неприятельского сюда вторжения" (*Вл. С.* Бердянск, 18-го июня // Одесский Вестник. – № 72. – 26.VI.1856. – С. 350).

[46] Леонард Абрамович Судерман (1821-1900), старший менонітської церкви у Бердянську, який згодом став одним із лідерів переселення менонітів із Російської імперії на Американський континент, так описував своє сприйняття подій Кримської війни і їх впливу на Бердянськ та його мешканців: "Seven years later (1855) the Crimean War, so significant for Russia's history, brought the English and French fleets into the Sea of Azov. Since they threatened the port cities, the inhabitants of the city of Berdyansk were in serious jeopardy. In order to save their families' lives they fled to the steppe, leaving their possessions behind. Our people sought refuge with their relatives in the colonies. The sudden cessation of business [and commerce] caused considerable losses. [...] When peace was concluded between Russia and its enemies in 1856, it afforded the inhabitants of the port cities on the Sea of Azov the prospect of reclaiming their former possessions. Almost a year passed before the completely devastated city was reunited with its former inhabitants. The wounds inflicted upon property and possessions gradually healed, in some cases earlier, in others later. People returned to their own households and once more pursued their [former] professions" (Leonhard Sudermann, "Building a Mennonite Church in Berdyansk", Translated by John B. Toews, *Mennonite Life* (June, 1998), p. 19). У 1882 р. Леонард Судерман опублікував у "Familienkalender" свої спогади про ті самі події Кримської війни в Бердянську, які описав британець Георг Тейлор. Ці

порівнянні з довоєнним періодом спостерігався помітний спад вивізної торгівлі через Бердянський порт, який супроводжувався істотним подорожчанням цін на сільськогосподарську продукцію. Разом із тим, повоєнні роки стали часом розширення наявної у Бердянську мережі консульських представництв, покликаних сприяти розвитку торгівлі: тоді як з 1840-х років у місті діяли консульства Австрії, Сицилії та Сардинії, у другій половині 1850-х років тут вже була зафіксована і наявність консулів Греції, Данії та Бельгії. У цей же час у цьому ж ракурсі на Бердянськ звернула увагу і Велика Британія. Поки ж 2 червня 1856 р. Вайтхол оприлюднив список датських консулів у містах Російської імперії, яким уряд Данії доручив надавати допомогу підданим Великої Британії, поки остання не призначить своїх офіційних представників до цих міст. Згідно з цим списком, справами британських підданих у Бердянську тимчасово мав опікуватись віце-консул Данії Ніколас Лучіч (Nicolas Lucich)[47].

Роберт Вільям Камбербетч

Першим за хронологією британським консулом у Бердянську став Роберт Вільям Камбербетч. Саме на ньому зійшлися дві відомі у Великій Британії і за її межами генеалогічні гілки. По батьківській лінії він був прямим нащадком вихідця з Брістоля, плантатора-рабовласника[48] на острові Барбадос, що у Карибському

спогади переказані близько до тексту Гельмутом Т. Хубертом (Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), pp. 68-70).

[47] *The Edinburgh Gazette* (June 6, 1856), p. 511. Крім Бердянська, у цьому ж документі йшлося ще про 23 міста, включно з Петербургом, Москвою, Одесою, Таганрогом, Ригою, Архангельським та іншими.

[48] Саме через те, що Камбербетчі свого часу були рабовласниками, прізвище Камбербетч нині носять і деякі нащадки тих рабів, які колись працювали на барбадоських плантаціях предків Роберта Вільяма Камбербетча (раби на Барбадосі прізвищ не мали, тож після відміни рабства частина з них взяла прізвище свого колишнього власника).

морі[49]. Ще у 1866 р. Джордж Вільям Маршал навів переказ, згідно з яким рід Камбербетчів нібито виводиться від трьох братів (Роберта, Роджера і Джона), які прийшли до Англії разом із Вільгельмом Завойовником[50]. По материнській же лінії перший британський консул у Бердянську, як з'ясувалось нещодавно завдяки дослідженням, проведеним науковцем Університету Лестера, був родичем короля Річарда III Плантагенета[51] (ілюстрація 3). Роберт Вільям народився в 1821 р. в місті Танбрідж Велс (Tunbridge Wells), Кент, що за кілька десятків миль від Лондона. Його батьком був Абрахам Перрі Камбербетч (Abraham Parry Cumberbatch)[52],

[49] У 1866 р. Джордж Вільям Маршал писав про цю генеалогічну гілку Камбербетчів: "The family of Cumberbatch of Barbadoes is apparently a distinct race. Their name was formerly Carlton; which was exchanged for Cumberbatch in obedience to the will of Abraham Cumberbatch, esq. of the same island, who died in 1750. He left his estate to his grandson Abraham Carlton, to whom the name of Cumberbatch was confirmed by Act of Parliament. He died in 1785, and was buried in Bristol cathedral, as was his son the Hon. Abraham Cumberbatch, one of H.M.Council in Barbadoes, who died in 1796. Grandsons of the latter are Abraham Carlton Cumberbatch, late Consul at Constantinople; Robert William Cumberbatch, Consul at Smyrna; and Lawrence Henry Cumberbatch, of Queen's House, Lyndhurst, Deputy Surveyor of the New Forest" ("Family of Comberbach. Collections for a Genealogical Account of the Family of Comberbach. By George W. Marshall, LL.B. London, 1866. 8 vo. p. 58", *The Herald and Genealogist*. Volume 4. (London: J.G.Nichols and R.C.Nichols, 1867), p. 79).

[50] "Family of Comberbach. Collections for a Genealogical Account of the Family of Comberbach. By George W. Marshall, LL.B. London, 1866. 8 vo. p. 58", *The Herald and Genealogist*. Volume 4. (London: J.G.Nichols and R.C.Nichols, 1867), p. 77.

[51] Sherlock Star is Richard III's Second Cousin According to Leading Historian from the University of Leicester // University of Leicester [Електронний ресурс] // URL: http://www2.le.ac.uk/offices/press/press-releases/2015/march/sherlock-star-is-richard-iiis-second-cousin-according-to-leading-historian-from-the-university-of-leicester (Дата звернення: 6.05.2015). Згідно Кевіну Шуреру, саме через цю родинну гілку родичем Річарда III є сучасний актор Бенедикт Тімоті Карлтон Камбербетч (докладніше див. нижче).

[52] Абрахам Перрі Камбербетч народився на Барбадосі у 1784 р., у 1805 р. одружився із Шарлоттою, донькою Роберта Барнета Джонса, але та померла у 1818 р., тож він одружився другим шлюбом із Керолайн Чалонер. Помер Абрахам Перрі Камбербетч у Танбрідж Велс у 1840 р. (James C. Brandow, *Genealogies of Barbados Families: From Caribbeana and the Journal of the*

матір'ю – Керолайн Чалонер (Caroline Chaloner) із Гізборо (Guisborough), Йорк[53].

3 жовтня 1843 р. Роберт Вільям Камбербетч у Вінкфілді одружився першим шлюбом із Еллен Ллойд (Ellen Lloyd), донькою Едмунда Ллойда. Про це весілля повідомляло видання "The Gentleman's Magazine" за той же рік[54]. За деякою інформацією, від цього шлюбу народилось двоє дітей (зокрема, Еллен Камілла (Ellen Camilla)).

1 червня 1845 р. Роберт Вільям Камбербетч був призначений секретарем при британському генеральному консулі в Константинополі. Це призначення було зовсім не випадковим. Адже напередодні, 3 травня 1845 р., посаду самого генерального консула тут посів його зведений (по батькові) брат Абрахам Карлтон Камбербетч (Abraham Carlton Cumberbatch), який ще у 1825-1828 рр. служив при британському консульстві у Парижі, а з 1828 по 1830 р. – при консульському департаменті Міністерства іноземних справ. В самому Константинополі на час прибуття Роберта Вільяма Камбербетча його родич працював вже 15 років, будучи ще 24 серпня 1830 р. призначений на посаду британського віце-консула у цьому місті, а 17 листопада 1834 р. отримавши нову посаду (Vice-Consul Chancelier)[55].

Barbados Museum and Historical Society (Baltimore: Genealogical Publishing Co., 1983), pp. 544-545).

[53] George William Marshall, *Collections for a Genealogical Account of the Family of Comberbach* (London, 1866). Керолайн Чалонер народилась 2 жовтня 1788 р., померла у 1842 р. У родині Абрахама Перрі Камбербетча та Керолайн Чалонер народились, крім Роберта Вільяма, його старша сестра Емма (Emma) (народилась у 1820 р. у Кенті), Керолайн Мері (Caroline Maria) (народилась у 1823 р. у, як і її старший брат, Танбрідж Велс, Кент) і Лоуренс Генрі (Lawrence Henry) (1827-1885).

[54] Sylvanus Urban, *The Gentleman's Magazine*. July-December, 1843 (London: William Pickering, John Bowyer and Son., 1843), p. 647.

[55] David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, p. 10. Абрахам Карлтон Камбербетч залишався на посаді генерального консула в Константинополі до 30 листопада 1864 р., коли він вийшов у відставку (Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 75).

У 1853 р. у Константинополі Роберт Вільям Камбербетч взяв другий шлюб із Луїзою Грейс Хенсон (Louisa Grace Hanson)[56], яка народилась 29 березня 1831 р. у тому ж Константинополі (район Пера) і була там хрещена в каплиці британського посольства 2 липня того ж року. Її рідний брат Генрі Джеймс Хенсон (Henry James Hanson) (1838-1935) залишив по собі тритомну автобіографію та інші джерела, що проливають світло на історію родини[57]. Звідти, зокрема, дізнаємось, що батько Луїзи Грейс Хенсон Чарльз Сімпсон Хенсон (Charles Simpson Hanson) (1803-1874) був купцем, членом Британської Левантійської торговельної компанії, який займався у тому числі і торгівлею з Російською імперією, а мати Шарлотта (Charlotte) (померла 5 травня 1869 р.) – єдиною донькою Роберта Сміта (Robert Smith), спікера Палати зборів Тобаго. Батьки Луїзи Грейс Хенсон одружились у 1829 р., тобто за 2 роки до її народження, а саме у 1831 р. придбали будинок у передмісті Константинополя (Therapia). При цьому родина мала й іншу нерухомість у столиці Османської імперії. У автобіографічних записках Генрі Джеймс Хенсон згадує, що коли у вересні 1854 р. він повернувся з Англії, Роберт Вільям Камбербетч з дружиною жили у будинку, який придбав Чарльз Сімпсон Хенсон[58].

Помер 24 жовтня 1875 р. у Річмонді, Суррей (David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, p. 10).

[56] Цікаво, що родина цієї дружини Камбербетча знаходилась у тісних ділових партнерських стосунках із родиною іншого майбутнього британського консула у Бердянську – Джеймса Зораба (про якого докладніше мова піде нижче) (Ü. Serdar Serdaroğlu, Kadir Yildirim, "An Ottoman-English Merchant in Tanzimat Era: Henry James Hanson and his Position in Ottoman Commercial Life", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 10/6 (Spring 2015), pp. 936-937).

[57] Henry James Hanson Collection (GB165-0135) – Archive library, Middle East Centre, St Anthony's College, Oxford [Електронний ресурс] // URL: http://levantineheritage.com/note27.htm (Дата звернення: 6.05.2015).

[58] "On and after my arrival from England 17th Sept. 1854 Robert Cumberbatch & my sister Louisa lived in the low adjoining house which my father purchased I fancy at the same time as the Big House, the terraced garden being thrown into the gardens of the latter. A high wall had been built on the other side of the Big

В тому ж 1854 р. у Роберта Вільяма Камбербетча народився син Вільям Ернест (William Ernest), який, втім, помер уже в наступному, 1855, році. В тому ж 1855 р. народився другий син Роберт Карлтон (Robert Carlton), який дожив лише до 13 років і помер у 1868 р. У 1857 р. у родині народилась донька Констанс Луїза (Constance Louisa), яка згодом стала дружиною дипломата, кавалера ордена Святого Михаїла і Святого Георгія сера Адама Самуеля Джеймса Блока (Adam Samuel James Block) і дожила до 1920-х рр.[59]

Секретарем при британському генеральному консулі в Константинополі Роберт Вільям Камбербетч залишався до 24 травня 1855 р. З 25 травня 1855 р. впродовж року він був виконуючим обов'язки другого віце-консула в Константинополі, а у травні 1856 р. був призначений третім віце-консулом того ж посольства, перебуваючи на цій посаді до вересня 1857 р.

12 січня 1858 р.[60] Роберт Вільям Камбербетч був призначений королевою Вікторією на посаду британського консула у Бердянську[61]. Про це призначення повідомили, зокрема, "The London Gazette" від 22 січня[62] (ілюстрація 4), "The Spectator"[63] і "Morning Advertiser"[64] від 23 січня, "Norwich Mercury" від 27 січня[65], "The Law Times" від 30 січня 1858 р.[66] і видання "The Gentleman's Magazine and Historical Review" за той же рік[67].

---

house as a protection from fire and then later my father purchased the two adjoining houses, no 11 & no 13 the latter of which he rebuilt" (Henry James Hanson Collection (GB165-0135) – Archive library, Middle East Centre, St Anthony's College, Oxford [Електронний ресурс] // URL: http://levantineheritage.com/note27.htm (Дата звернення: 6.05.2015)).

[59] *Ancestors of Charles Anthony Wratislaw,* p. 7 [Електронний ресурс] // URL: http://levantineheritage.com/pdf/CAWratislaw.pdf (Дата звернення: 8.05.2015).

[60] Цікаво, що того ж дня королева призначила і консула у Сухум-Кале та Редут-Кале.

[61] Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 75.

[62] "Foreign-Office, January 12, 1858", *The London Gazette* (January 22, 1858), p. 310.

[63] "Postscript.", *The Spectator,* (January 23, 1858), p. 87.

[64] "Foreign Office", *Morning Advertiser,* (January 23, 1858), p. 2.

[65] "General News", *Norwich Mercury,* (January 27, 1858), p. 4.

Саме в Бердянську 27 червня 1858 р. у Роберта Вільяма Камбербетча і його дружини Луїзи Грейс народився син Генрі Альфред (Henry Alfred), а згодом, судячи з дат народження, ще двоє дітей – Артур Герберт (Arthur Herbert) (1860-1921) і Едіт Катрін (Edith Catherine) (1863-1867)[68].

Син британського консула в Бердянську, Генрі Альфред Камбербетч став кавалером британського лицарського ордена Святого Михаїла і Святого Георгія і, як і його батько, офіційно представляв інтереси Сполученого Королівства у цілій низці країн. Генрі Альфред Камбербетч навчався у Коледжі Христа, Фінчлі (Christ College, Finchley). 1 серпня 1876 р., тобто у віці 18 років, він був призначений студентом-драгоманом при посольстві у Константинополі, у 1879-1881 рр. був віце-консулом у Бухаресті, з 1881 р. – в Сулині (Румунія), в 1888-1890 рр. – консулом в Адріанополі, виконуючим обов'язки генерального консула в Філіппополісі (Болгарія), в 1895-1896 рр. – консулом в Курдистані, з 1896 р. – консулом, а з 1900 р. – вже генеральним консулом в Смирні, у 1908-1914 рр. – генеральним консулом у Бейруті, відповідаючи за Сірію та Ливан. Займався гольфом[69]. Помер цей уродженець Бердянська 3 грудня 1918 р.

У Генрі Альфреда Камбербетча і його дружини Елен Гертруди Pic (Helene Gertrude Rees) (1869-1928), з якою він взяв шлюб у 1891 р., народилися 2 доньки і 3 сини[70], у тому числі – і

---

[66] "The Queen has also been graciously pleased to appoint Robert Cumberbatch, Esq., to be her Majesty's Consul at Berdiansk on the Sea of Azoff" ("Promotions, Appointments, etc.", *The Law Times* (January 30, 1858), p. 265).

[67] Sylvanus Urban, *The Gentleman's Magazine and Historical Review*. January-June, 1858 (London: John Henry and James Parker, 1858), p. 205.

[68] *Ancestors of Charles Anthony Wratislaw,* p. 7 [Електронний ресурс] // URL: http://levantineheritage.com/pdf/CAWratislaw.pdf (Дата звернення: 8.05.2015).

[69] "Cumberbatch, Henry Alfred", *Who's Who 1914, an Annual Biographical Dictionary with which is Incorporated "Men and Women of the Time", Sixty-Sixth Year of Issue* (London: Adam & Charles Black – New York: the MacMillan company), p. 496.

[70] *A Genealogical and Heraldic History of the Peerage and Baronetage, the Privy Council, Knightage and Companionage* (Harrison & Sons, 1910), p. 2063; *Ancestors of Charles Anthony Wratislaw,* p. 7 [Електронний ресурс] // URL: http://levantineheritage.com/pdf/CAWratislaw.pdf (Дата звернення: 8.05.2015).

наймолодший син Генрі Карлтон Камбербетч (Henry Carlton Cumberbatch) (1900-1966), який з часом прославився як морський офіцер, командир підводного човна королівського ВМФ. Син Генрі Карлтона Камбербетча, актор Тімоті Карлтон Конгдон Камбербетч (Timothy Carlton Congdon Cumberbatch) є батьком сучасного всесвітньо відомого британського актора Бенедикта Тімоті Карлтона Камбербетча (Benedict Timothy Carlton Cumberbatch)[71],

[71] Показово, що на початку своєї кар'єри Бенедикт, як і його батько, використовував прізвище Карлтон, але згодом агент порадив йому йменуватись "великим іменем" – родинним прізвищем Камбербетч, хоча його звучання і здавалось Бенедикту дещо брудним: "When I first started I used the same surname Carlton that my father Timothy, who is an actor, uses. But I wasn't getting very far and when I changed agents, my new agent suggested I revert. I thought Benedict Cumberbatch sounded a bit bumbly and messy, but they said it's a great name, it will get people talking about you" (Benedict Cumberbatch's Rising Star, *The Times* (November 3, 2007) [Електронний ресурс] // URL: http://entertainment.timesonline.co.uk/tol/arts_and_entertainment/stage/theatre/article2772903.ece#sthash.QqCV3VRl.dpuf; Benedict Cumberbatch [Електронний ресурс] // URL: http://cumberbatch.org/index.php/stories/inspirations/benedict-cumberbatch (Дата звернення: 8.05.2015). При цьому актор казав, що про своїх далеких предків знає лише, що вони мали німецьке походження і стали відомими на Карибах, де були работорговцями: "He knows only that the clan was originally German and later became prominent in the Caribbean, where they were slave traders" (Mark Lawson, "Under Their Skins", *The Guardian* (April 29, 2008) [Електронний ресурс] // URL: http://www.theguardian.com/stage/2008/apr/29/theatre#sthash.9kcmYZIK.dpuf (Дата звернення: 8.05.2015). Втім, як підкреслюється з цього приводу на спеціальному сайті, присвяченому прізвищу Cumberbatch, воно має не німецьке, а саме англійське коріння, походячи від населеного пункту Comberbach у графстві Чешир, Англія (Benedict Cumberbatch [Електронний ресурс] // URL: http://cumberbatch.org/index.php/stories/inspirations/benedict-cumberbatch (Дата звернення: 8.05.2015)). Напевно, джерелом цієї інформації є робота Джорджа Вільяма Маршала 1866 р., де писалось, що, ймовірно, Камбербетчі взяли своє ім'я від містечка Comberbach (Great Budworth, Cheshire), де вони оселились за часів правління Річарда I ("Family of Comberbach. Collections for a Genealogical Account of the Family of Comberbach. By George W. Marshall, LL.B. London, 1866. 8 vo. p. 58", *The Herald and Genealogist*. Volume 4. (London: J.G.Nichols and R.C.Nichols, 1867), p. 77).

який народився 19 липня 1976 р. у Лондоні. Таким чином, актор, який зіграв, серед безлічі інших ролей, і в серіалі BBC "Шерлок", фільмах "Стартрек: Відплата", "12 років рабства", "П'ята влада", "Гра в імітацію", "Доктор Стрендж", лауреат премії "Еммі", номінант на "Оскар", дворазовий номінант на премію "Золотий глобус", який у 2014 р. за версією журналу "Time" увійшов до сотні найвпливовіших у світі осіб, є правнуком бердянського уродженця Генрі Альфреда Камбербетча і праправнуком британського консула в Бердянську Роберта Вільяма Камбербетча.

Генрі Джеймс Хенсон у автобіографічних записках згадує, що у вересні 1859 р. (на відповідному сайті позначено "1839", але це, звичайно ж, є помилкою) він супроводжував свою сестру Луїзу Грейс до Керчі, аби там зустріти її чоловіка Роберта Вільяма Камбербетча. 6 вересня вони разом прибули пароплавом до Бердянська, і Генрі Джеймс Хенсон затримався тут погостювати до 17 числа, розважаючись із Камбербетчем полюванням на куріпок у бердянських степах, які він порівняв із канадськими преріями[72].

Під час перебування в Бердянську Роберт Вільям Камбербетч і його родина тісно зійшлися з родиною Корнеліуса Янцена

[72] "1839 – Trip to Berdiansk to escort Louisa and her party to meet Robert Cumberbatch at Kertch [*town situated on the eastern end of the Crimean peninsula, controlling the entrance to the Sea of Azov*], another kind thought of my father for my pleasure as well as for them.

Sept 2 – We left by Russian steamer, Svensa, Bertie and her baby Konnie and I met Robert soon after our arrival. Numbers of Circassians leaving or being driven out of their country awaiting steamer to Constantinople. 3rd left and 6th arrived at Berdiansk, a stormy night and owing to the extreme shallowness of the Sea of Azof, a most choppy sea which I believe upset most of those on board. I left on the 17th after having had some wonderful shooting with Robert on the steppes, like Canadian prairie, we drove to the fields where in the stubble we used to start up corey after corey of partridges which naturally excited me and I let fly often too soon when the corey started up. So many used to fall when we fired that I ventured to pick up one or two of the several which fell" (Henry James Hanson Collection (GB165-0135) – Archive library, Middle East Centre, St Anthony's College, Oxford [Електронний ресурс] // URL: http://levantineheritage.com/note27.htm (Дата звернення: 6.05.2015)).

(Cornelius Jansen)[73] (ілюстрація 5) – людини, яка пізніше стала

[73] Янцен Корнеліус (Jansen Cornelius) (2 липня 1822 (згідно з Петером Янценом – 6 липня 1823) – 14 грудня 1894). Народився у Західній Пруссії у місті Тігенхоф. Одружився 4 травня 1848 р. з Хеленою фон Різен (Helena von Riesen). Від цього шлюбу народилось шестеро дітей: Маргарета, Петер, Анна, Йоханнес, Хелена та Корнеліус. У 1850 р. родина емігрувала до Бердянська, але через два роки переїхала звідти до околиці Данцига Шидліц. Під час Кримської війни один із складів, які Янцен залишив у Бердянську, постраждав від обстрілу англо-французької ескадри. У 1856 р. Янцени знов переїхали до Бердянська, причому, будучи купцем, Корнеліус Янцен зайняв тут дипломатичну посаду, представляючи інтереси Пруссії та великого герцогства Мекленбург-Шверіна (Mecklembourg-Schwérin) (*Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 83). В пам'ять про ту службу родина Янценів зберегла восковий відтиск печатки з написом "Vive Consulate Grossherzogth. Mecklenburg Schwerin zu Berdyansk" (Gustav Eduard Reimer and Gustave Raymond Gaeddert, *Exiled by the Czar*: *Cornelius Jansen and the Great Mennonite Migration, 1874* (Newton: Mennonite Publication Office, 1956), p. 19). Один із дітей Янцена згодом згадував, що в дитинстві він та його брати тішились, коли з нагоди особливих подій над будинком підіймали прусський прапор із чорним орлом, і що консульська посада забезпечувала його батькові більшу повагу з боку місцевого населення (Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 25). Ще в період перебування в Бердянську Янцен написав низку памфлетів, які були опубліковані за його рахунок у 1872 р. в Данцигу. В цей час, на початку 1870-х рр., коли над менонітами Російській імперії нависла загроза позбавлення пільг, і, зокрема, скасування звільнення від військової служби, що суперечила їхнім релігійним переконанням, Янцен активно опікувався організацією переселення своїх одновірців до Північної Америки, за що був видворений з Російської імперії 26 травня 1873 р. У серпні 1873 р. родина Янценів прибула до Берліна, що у Канаді. Наступного року вони перебрались до Айови (США), і, нарешті, в 1876 р. остаточно осіли в Небрасці, у місті Біатріс. Проживаючи у США, Корнеліус Янцен і його син Петер, який став сенатором штату Небраска, докладали зусиль для одержання від уряду США дозволу на оселення тут менонітів з Російської імперії компактними групами, допомагали їм знайти собі помешкання, знаходили фінансову підтримку для бідних менонітських емігрантів. Помер Корнеліус Янцен у місті Біатріс (Jansen, Cornelius (1822-1894) // Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online [Електронний ресурс] // URL: http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Cornelius_(1822-1894) (Дата звернення: 5.05.2015)). Донька Корнеліуса Янцена Маргарета вела

лідером менонітської еміграції з Російської імперії до Америки і яка порівнюється менонітами із Мойсеєм, оскільки вивела свій народ до "землі обіцяної". Корнеліус Янцен був колегою Камбербетча, представляючи в Бердянську інтереси Пруссії та Мекленбург-Шверіна[74]. Більше того, британське консульство в Бердянську розташовувалось в одному з будинків, які належали Корнеліусу Янцену. Коли останній повернувся до міста після завершення Кримської війни, то впродовж кількох років родина витрачала чималі кошти на ремонт своєї нерухомості та на зведення нового будинку. Втім, дружина Корнеліуса Янцена Хелена не була готова перебратись до новозведеної будівлі, оскільки вважала її несумісною з менонітським простим способом життя. Тож будівля і здавалась у оренду Камбербетчу[75].

Саме граючись зі своїми майже однолітками з родини Роберта Вільяма Камбербетча старші діти Корнеліуса Янцена (у тому числі – і майбутній сенатор Небраски) вивчили перші слова англійською мовою, що згодом їм знадобилася на американському

щоденники, частина який опублікована. Там часто згадується Бердянськ (Royden Loewen, *From the Inside Out. The Rural Worlds of Mennonite Diaries, 1863 to 1929* (Winnipeg: The University of Manitoba Press, 1999), pp. 41-69). Син Корнеліуса Янцена Петер залишив мемуари, в який теж зустрічаємо інформацію про бердянський період життя родини (Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), 140 p.).

[74] Станом на 1861 р. Корнеліус Янцен мав статус віце-консула Мекленбург-Шверіна і консульського агента Пруссії. Крім Янцена, на початку 1860-х рр. іноземними колегами Роберта Вільяма Камбербетча у Бердянську були австрійський консульський агент і одночасно віце-консул Швеції та Норвегії Ян Гаспар Іванчіч (Jean Gaspar Ivancitsch), бельгійський консул і французький віце-консул Франсуа Бонне (François Bonnet), віце-консул Данії Ніколас Лучіч (Nicolas Lucich), віце-консул Сицилії Луї Граффані (Louis Graffagni), віце-консул Нідерландів Пайкос (Paicos), консул Пруссії Іван Геммерле (Jean Haemmerle), віце-консул Сардинії Тубіно (Tubino) та віце-консул Тоскани Сандріні (Ch. Sandrini) (*Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), pp. 49, 51, 53, 54, 56, 58, 64, 65, 67).

[75] Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), pp. 184-185.

континенті. Син Янцена Петер[76] (ілюстрація 6) згадував про

[76] Янцен Петер (Jansen Peter) (21 березня 1852 – 6 червня 1923) – син Корнеліуса Янцена, сенатор штату Небраска. Народився у Бердянську, але того ж року його родина перебралась до Пруссії, де залишалась до 1856 р. Перші дитячі спогади Петера пов'язані саме з підготовкою до переселення родини Янценів з під Данцига назад до Бердянська в 1856 р. і про саму цю кількатижневу подорож. У дитинстві Петер полюбляв демонструвати гостям слід від обстрілу англо-французькою ескадрою, що залишився на стіні одного з батьківських складів у Бердянську. Коли Петеру було близько 14 років, його родина, залишаючи за собою будинок у Бердянську, придбала ще й хутір у 30 милях від міста, де Петер став проводити багато часу. У травні 1873 р. із сумом попрощавшись із "добрим старим Бердянськом" ("we bid a sad farewell to dear old Berdyansk") (Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Jansen, 1921), p. 30), Петер Янцен разом із іншими членами родини вирушив до Америки. У 1876 р. він оселився на ранчо в Небрасці, заснувавши місто, яке було назване на його честь (Jansen). У 1909 р. Петер продав це ранчо і перебрався до міста Біатріс (Небраска). У травні 1877 р. одружився з Гертрудою Пеннер (Gertrude Penner), завів із нею сімох дітей. Був американським піонером, фермером, мандрівником, політиком і дипломатом (Jansen, Peter (1852-1923) // Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online [Електронний ресурс] // URL: http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Peter_(1852-1923) (Дата звернення: 6.05.2015)).

Востаннє побував у Російській імперії у 1900 р., відвідавши Одесу, південне узбережжя Криму, Москву ("the old Tartar city"), Оренбург, а вже звідти приїхавши до Бердянська, враження від відвідання якого Янцен виклав так: "I reached Berjansk on the Sea of Azov, the place where I was born, late one evening and went to the hotel for the night, not wanting to disturb my friends. Early next morning, after the customary tea, I started out on a walk through the place where I had first seen the light of day forty-eight years before. It was a peculiar sensation to be back after nearly twenty-nine years. I first went to the market place, where women were selling fish, vegetables and all kinds of produce. Everything seemed just as I had left it, and I felt very much at home. One thing, however, seemed peculiar. In my memory and imagination I had depicted buildings much larger and streets much wider; in reality I found them small and narrow. I sauntered down to the Worontso[v]skaja Ulitsa (Street) and soon found myself standing before the house formerly owned by my father. This also seemed much smaller than I had imagined. The property is now owned by an Englishman. I walked on three houses farther, where lived Mrs. Sudermann, an old friend and neighbor, with her son. The old lady was sitting at breakfast, and as I said "Good morning" she called my name, saying she remembered my voice!

Камбербетчів як про сім'ю, що заслужила велику пошану[77]. Петер

These dear friends could not do enough for me and kept me on the jump all the time. I visited our church and sat in the same seat and saw the marks I had made on it with my first pocket knife. I met a great many of my old friends, Russians, Greeks and Jews. All seemed glad to see me. They all remembered my father and his sterling worth and kind heart. I came to realize the truth of the old Scripture text: "The memory of the just is blessed." Only too soon the parting hour came, and I found myself alone on the express train for St. Petersburg" (Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), pp. 76-77).

У 1910 році Петер Янцен був обраний сенатором штату Небраска (Jansen, Peter (1852-1923) // Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online [Електронний ресурс] // URL: http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Peter_(1852-1923) (Дата звернення: 6.05.2015). Як зазначає Ройден Лоуен, важливо, що Янцен вивчив англійську ще до прибуття до Америки, що допомогло йому швидко асимілюватись на новому місці (Royden Loewen, *Family, Church, and Market: A Mennonite Community in the Old and New Worlds, 1850-1930* (University of Illinois Press, 1993), p. 163). Пишучи на схилі років передмову до своїх мемуарів, Петер Янцен зауважив, що після роздумів він вирішив писати свої спогади саме англійською мовою, оскільки усвідомив, що вже невдовзі більшість його нащадків не буде розуміти німецької. При цьому, підкреслював Янцен, хоча він і став американським патріотом, знання двох або більше мов є значною перевагою, і він відчував жаль, що молоде покоління не користувалось німецькою.

[77] "estimable family". Приблизно в ті ж роки родина Янценів спілкувалась і з іншим британцем – Вільямом Мелвіллом (William Melville) – генеральним агентом Британського та Американського Біблійного товариства в Російській імперії, який час від часу навідувався з Одеси до Бердянська (між іншим, у державному архіві Одеської області відклалась справа за 1867 р. "О великобританском подд[анном] Мельвеле, возвратившемся из-за границы в Одессу, который привез с собою 5 ящиков книг" (Державний архів Одеської області. – Ф. 2 (Канцелярия Одесского градоначальника). – Оп. 2. – Спр. 1156 (О великобританском подд[анном] Мельвеле, возвратившемся из-за границы в Одессу, который привез с собою 5 ящиков книг, 3 сентября 1867 г.). – 7 арк.). Шотландець Вільям Мелвілл, якій трохи розмовляв німецькою і жахливо – російською, вельми забавляв бердянських хлопців. Він залучив Корнеліуса Янцена до справи поширення в Бердянську та в його повіті Нового Заповіту та Псалмів, опублікованих російською мовою. Подарувавши дорослим членам родини Янценів Новий Заповіт німецькою та англійською мовами, Вільям Мелвілл практикував читання цих текстів з

Янцен ходив із Робертом Вільямом Камбербетчем на перші у своєму житті полювання, згадуючи на схилі років, що тут було багато такої дичини, як зайці, куріпки і качки. Саме Камбербетч прищепив майбутньому сенаторові Небраски любов до полювання, яке багатьма роками пізніше, в перші часи перебування Янценів в преріях Небраски, допомагало годувати всю родину[78]. Загалом Петер Янцен характеризував Роберта Вільяма Камбербетча як великого мисливця[79].

Ходив на полювання з Камбербетчем і британський військово-морський інженер Джордж Юм (George Hume), який прибув на південь Російської імперії невдовзі після Кримської війни і залишився тут аж до 1892 р., встигши поспівпрацювати зі своїм співвітчизником, засновником Юзівки (тепер – місто Донецьк) Джоном Юзом, а також представляючи інтереси Великої Британії в Києві та Харкові (ілюстрація 7). Джордж Юм залишив докладні мемуари, у яких знайшлося чимало місця і для опису його перебування в Бердянську, включаючи спілкування тут із Робертом Вільямом Камбербетчем. Юм прибув до Бердянська, маючи намір просувати серед місцевих менонітських колоній британські жниварки. З собою Юм мав рекомендаційні листи від вже згадуваного Мелвілла, адресовані якраз двом бердянським консулам, Камбербетчу і Янцену. Першому – оскільки він був співвітчизником, другому – як представнику менонітів. З'ясувалось, що обидва консули вже були попереджені про приїзд Юма і підшукали йому в Бердянську комфортабельне житло.

Джордж Юм згадував, що очікуючи прибуття його сільськогосподарських машин, він як раз і супроводжував (причому доволі часто) Камбербетча, коли той ходив на полювання. По всій вірогідності, Камбербетч полюбляв полювати

дітьми, завдяки чому ті, за спогадами Петера Янцена, отримали чудову практику в англійській (Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), pp. 25-26).

[78] Gustav Eduard Reimer and Gustave Raymond Gaeddert, *Exiled by the Czar*: *Cornelius Jansen and the Great Mennonite Migration, 1874* (Newton: Mennonite Publication Office, 1956), p. 20; Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Jansen, 1921), p. 25.

[79] "great hunter"

на бердянських лиманах, які Юм називає озерами. Камбербетч готувався до полювання серйозно: на межі кількох великих лиманів спеціально для нього були влаштовані вкриті соломою ями, у одній з яких британський консул і Юм засіли о третій годині одного холодного осіннього ранку, сподіваючись підкараулити диких гусей під час міграції. Втім, тоді полювання не вдалося: гусей насправді було багато, але вони помітили засідку і перелетіли на безпечну відстань. Повертаючись, британці зустріли власника цієї території, який пообіцяв добре полювання, якщо Камбербетч і Юм завітають до нього наступного ранку. Коли ті прийшли в призначений час і втрьох наблизились до лиману, їхній провідник порадив сховатися серед стада великої рогатої худоби, що повільно рухалось у напрямку диких птахів. Дослухавшись до поради, мисливці легко вполювали сімох гусей.

Іншого разу Юм був запрошений супроводжувати Камбербетча на організованому управляючим графа Орлова Ганом (Hahn)[80] полюванні на бекасів на річці Юшанли, притоці Молочної. Тоді Юм ледве не розпрощався з життям, оскільки Ган вистрілив у бекаса, що летів надто низко, і, куля Гана поцілила у задню частину солом'яного капелюха на голові Юма. Камбербетч при цьому сидів поруч із Юмом. За словами Юма, через багато років Ган, якого він випадково зустрів у потязі з Відня, зі сльозами на очах згадував той випадок на полюванні[81].

У бутність Камбербетча консулом у Бердянську, 20 січня 1863 р. Юм ще встиг одружитися[82], і вже після цього залишив місто на березі Азовського моря в пошуках більших прибутків, до чого

---

[80] Як зазначає Юм на інших сторінках своїх мемуарів, Ган, який був управляючим Орловки, свого часу врятував такого собі моряка Чарльза Поупа, корабель якого потерпів аварію на Азовському морі, і за це Ган отримав срібну медаль від британського уряду (Hume, *Thirty-Five Years in Russia* (London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., LTD, 1914), p. 79).

[81] George Hume, *Thirty-Five Years in Russia* (London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., LTD, 1914), pp. 51-53.

[82] Згідно із "Gloucester Journal", через рік, 7 січня 1864 р. саме в будинку британського консула в Бердянську місіс Джордж Юм народила (*Gloucester Journal*, (January 30, 1864), p. 5). Вже 8 березня того ж 1864 р. "Cheltenham Chronicle" повідомила, що 15 лютого у Бердянську син Джорджа Юма помер (*Cheltenham Chronicle*, (March 8, 1864), p. 9).

британця підштовхнули неврожаї, що спіткали Бердянський повіт впродовж двох років. Компаньон же і співвітчизник Юма Грехем (Graham) вирішив залишитись у Бердянську[83].

Завдяки деяким із згадуваних вище спогадів ми маємо можливість точніше локалізувати місце розташування британського консульства в Бердянську часів Камбербетча. Зі спогадів Петера Янцена випливає, що консульство розташовувалось на Воронцовській вулиці, у тому будинку, який належав Корнеліусу Янцену і був сусіднім до будинку, в якому жила сама родина Янценів, а в трьох будинках від нього знаходився будинок родини Судерманів. Петер Янцен застав тут Судерманів і коли завітав до Бердянська на самому початку 20 ст. (ілюстрація 8). У списку же домовласників Бердянська, вміщеному у виданні 1911 р. "Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга", знаходимо адреси домоволодінь кількох Судерманів (ілюстрація 9), причому всі вони, за виключенням одного, розташовувались саме на Воронцовській вулиці: 2 – в 16-му кварталі[84], 2 – в 30-му і 1 – в 31-му[85]. Якщо ж співвіднести ці дані із картою Бердянська, то чітко видно, що всі ці 3 квартали розташовувались неподалік від Східного проспекту (30-й до нього примикав, далі йшов 31-й, а напроти 30-го, в одному кварталі від Східного проспекту, знаходився 16-й квартал). Ці будинки були сусідніми з нерухомістю, що у 1911 р. належала британському віце-консулу Джону Грієвзу та членам його родини (докладніше про це див. нижче). А за даними, наведеними Гельмутом Хубертом, свого часу саме Грієвз і купив будинок, який раніше належав Янцену, причому використовував цей будинок як

[83] George Hume, *Thirty-Five Years in Russia* (London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., LTD, 1914), p. 109.

[84] Як зазначено у поясненні до цього списку домовласників Бердянська, в місті не було звичайної нумерації будинків за вулицями, а натомість існувала нумерація кварталів.

[85] Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 90.

свою резиденцію[86] (при цьому Петер Янцен згадував, що будинок його батька купив якийсь англієць)[87].

Варто докладніше зупинитись безпосередньо на консульській діяльності Камбербетча у Бердянську.

У Національному архіві (Велика Британія) збереглося листування Роберта Вільяма Камбербетча з Бердянська із Лондоном за 1858[88], 1859[89], 1860[90], 1861[91], 1862[92], 1863[93] і 1864[94] рр.

---

[86] Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), p. 172.

[87] Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), pp. 76-77.

[88] FO 65/523 – Consuls Cumberbatch, Crowe Eldridge, Clipperton // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254369 (Дата звернення: 18.05.2015).

[89] FO 65/542 – Consuls Cumberbatch, Crowe, Lorentz // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254388 (Дата звернення: 18.05.2015).

[90] FO 65/559 – Consuls Michele and Cumberbatch // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254405 (Дата звернення: 18.05.2015).

[91] FO 65/590 – Consuls at Berdiansk, Soukhoum-Kalé, Poti; Cumberbatch, Dickson, Lloyd // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254436 (Дата звернення: 18.05.2015).

[92] FO 65/617 – Consuls at Berdiansk, Helsingfors, Taganrog; Cumberbatch, Crowe, Carruthers // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254463 (Дата звернення: 18.05.2015).

[93] FO 65/645 – Consuls at St. Petersburg, Berdiansk; Michele, Hill, Cumberbatch // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254491 (Дата звернення: 18.05.2015).

[94] FO 65/670 – Consuls at St. Petersburg, Berdiansk; Michele, Hill, Cumberbatch, Zohrab, Wagstaffe // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254516 (Дата звернення: 18.05.2015).

У Секретному Державному Архіві Фонду Прусської Культурної Спадщини нами виявлений сертифікат за підписом Камбербетча і з печаткою британського консула у Бердянську, складений німецькою 15 листопада 1858 р.[95]

Збереглися і рапорти британського консула Камбербетча (ілюстрація 10), які фіксували кількість прибулих до Бердянська кораблів, види і вартість завезених ними імпортних товарів, кількість і тоннаж завантажених у Бердянську кораблів, вартість завантаженого товару, обмінний курс, розмір торгових мит, вартість фрахту, час закінчення навігації, середні ціни на сільськогосподарську продукцію в регіоні, стан сільського господарства в цілому. Звичайно ж, особливий акцент робився на висвітленні подробиць торгівлі з Великою Британією.

Вже у першому відомому нам рапорті з Бердянська Камбербетч висловлював побоювання, що поки існуючі у Російській імперії тариф і митні правила не будуть переглянуті, не багато британських купців і виробників ризикнуть вкладати свої капітали туди, де було так багато формальностей, непередбачених труднощів і витрат[96]. Втім, як відомо, новий митний тариф у Російській імперії з'явився тільки в 1868 р.[97]

Разом із тим, уже 31 грудня 1858 р. (12 січня 1859 р.) Великою Британію і Російською імперією був укладений трактат про торгівлю та мореплавство. Цей документ передбачав, що підданим обох держав відтепер мають бути надані можливості вільного і безпечного входу із судами і вантажами у всі місця, порти і річки, що належать до володінь іншої сторони трактату і куди вже

[95] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, III. HA MdA, II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, 1845-1868, s. 118.

[96] *Accounts and Papers: Thirty Five Volumes (27). Statistic Tables. Colonial and Other Possessions; Foreign Countries. Session 24 January – 28 August 1860. VolumeLXV* (London: George Edward Eyre and William Spottiswoode, 1860), p. 42.

[97] Vincent Barnett, "M. Kh. Reutern and Tariff Reform in Russia", in *Œconomia – History / Epistemology / Philosophy,* 4-1: Russian Political Economy from Utopia to Social Engineering, part I, (2014) pp. 17-27 // *Œconomia – History / Epistemology / Philosophy* [Електронний ресурс] // URL: http://oeconomia.revues.org/559 (Дата звернення: 29.05.2015).

дозволений або буде дозволений у майбутньому вхід іншим іноземцям. Обумовлювалось, що британські піддані на території Російської імперії, а російські – на території володінь Великої Британії будуть користуватись тими ж пільгами, привілеями та правами, що й інші іноземці. Відповідно з підданих обох держав не будуть стягуватись більші чи додаткові мита у порівнянні з тими, що стягуються з інших іноземців, а на ввезення їхніх товарів не буде накладатись заборона, якщо тільки така не існує і щодо товарів із інших країн. Те ж стосується і умов вивезення товарів. Спеціально обумовлювалось, що обидві сторони не будуть робити ніяких розрізнень у залежності від того, на яких саме кораблях, Російської чи Британської імперії, до їхніх портів будуть доставлятись і звідти вивозитись вантажі. Піддані обох країн мали користуватись: повною свободою разом із родиною приїжджати, подорожувати і проживати в будь якому місці другої країни, що підписала трактат; правом винаймати або володіти будинками, магазинами, лавками і землями у містах і портах; правом вести торгівлю безпосередньо або через агентів; правом не сплачувати ніякі більші чи додаткові збори і податки, не виконувати додаткові повинності, крім тих, що передбачені для решти іноземців. Обумовлювалась і повага до нерухомості, що піддані кожної з двох країн матимуть на території іншої сторони, що підписала трактат. Огляд і обшук у таких будинках і магазинах мав проводитись лише на підставі законної ухвали чи письмового наказу судової установи або відповідного органу влади. Піддані кожної з двох країн мали користуватись тими ж правами звернення до присутніх місць, що й інші іноземці. Оговорювалось, що піддані Великої Британії в Російській імперії, а останньої – у Великій Британії не підпадають під обов'язок несення військової служби і звільнені (за деякими виключеннями) від служби на судових або громадських посадах, від повинностей на військові потреби і військових реквізицій.

Трактат про торгівлю та мореплавство спеціально конкретизував, що Велика Британія та Російська імперія мають право запроваджувати у містах і портах на території одна одної посади своїх генеральних консулів, консулів, віце-консулів і консульських агентів. Але всі вони могли приступати до виконання своїх обов'язків лише після того, як будуть затверджені та

допущені за звичайною процедурою тим урядом, на територію чиєї країни направлені. Показовим було наступне формулювання: генеральні консули, консули, віце-консули і консульські агенти будуть виконувати всі обов'язки і користуватись всіма пільгами, привілеями та виключеннями, що мають або матимуть відповідні представники "наиболее благоприятствуемой нации".

Передбачалось, що якщо військове або купецьке судно однієї країни сяде на мілину або зазнає аварію у берегів іншої, то самі ці судна або ж їхні уламки, все майно, яке на них перебувало і було б врятоване, або ж гроші, які будуть отримані за його продаж, мають бути видані власникам цих суден або ж їхнім агентам. У разі ж відсутності власника чи його агента відповідне майно та цінності мали передаватись тому британському або російському генеральному консулу, консулу, віце-консулу чи консульському агенту, на території чийого консульського округу судно сіло на мілину або зазнало аварію. Відповідні особи, власники суден або їхні агенти мали покрити лише витрати на зберігання відповідного майна та цінностей і лише ті мита, що передбачались і для інших іноземців. Саме генеральні консули, консули, віце-консули і консульські агенти мали право опікуватись допомогою своїм співвітчизникам, якщо при вимушеному заході до порту, аварії або сіданні судна на мілину на ньому не було б власника, шкіпера чи іншого агента, або якщо сам власник чи його представник сам би побажав цієї допомоги.

Велика Британія та Російська імперія зобов'язували свої місцеві органи влади надавати генеральним консулам, консулам, віце-консулам і консульським агентам всіляку законну підтримку в питанні видачі біглих з військових і купецьких суден їхніх країн[98].

Працюючи вже в умовах запровадження розглянутого вище трактату, Камбербетч повідомляв офіційний Лондон про те, що направив російському уряду свої міркування про варіанти зміни

[98] Полное собрание законов Российской империи. – СПб.: Типография Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1861. – Собр. II. – Т. XXXIV. – Отд. I. – С. 101-108.

умов лоцманської проводки на Азовському морі[99]. Британський консул у Бердянську повідомляв свої спостереження про фактори, які перешкоджали або, навпаки, сприяли розширенню торгівлі. У цьому контексті Лондон інформувався, зокрема, про плани відкриття в Бердянську міського банку (правда, це питання тоді вирішене не було), про перипетії спорудження в Бердянську молу. Так, вже у звіті за 1858 р. Камбербетч писав, що необхідна для будівництва молу сума майже зібрана завдяки п'ятикопійковому збору з кожної чверті експортованого через Бердянський порт зерна[100]. Про швидке просуванні спорудження молу консул рапортував 31 грудня 1862 р., причому висловлював надію, що дуже скоро мол стане добрим захистом для малих суден[101]. Таке ж сподівання він висловлював наприкінці 1863 р., додаючи, що мол послужить притулком судам водотоннажністю менше 200 тонн[102]. Камбербетч не забув звернути увагу офіційного Лондона на можливості продажу тут сільськогосподарських машин, причому, хоча і не назвав імені Джорджа Юма, зазначив, що у Бердянську вже знаходяться двоє англійських інженерів, які представляють торговельні будинки Великої Британії[103].

Відбилися в рапортах Камбербетча і події масового "виходу" з Приазов'я ногайців, успіхи німецьких колоністів... Зустрічаємо у Камбербетча і деякі характеристики Бердянська та його повіту. Зокрема, в рапорті від 8 лютого 1862 р. британський консул писав,

---

[99] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, 1863, and June 30th, 1864* (London: Harrison and Sons, 1864), p. 263.

[100] *Accounts and Papers: Thirty Five Volumes (27). Statistic Tables. Colonial and Other Possessions; Foreign Countries. Session 24 January – 28 August 1860. VolumeLXV* (London: George Edward Eyre and William Spottiswoode, 1860), p. 42.

[101] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, 1862, and June 30th, 1863* (London: Harrison and Sons, 1863), p. 344.

[102] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, 1863, and June 30th, 1864* (London: Harrison and Sons, 1864), p. 265.

[103] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between January 1st and June 30th, 1862* (London: Harrison and Sons, 1862), p. 229.

що населення Бердянська становить лише близько 8000 мешканців, які зайняті переважно в сільському господарстві, що у місті немає ніякого фабричного виробництва, за винятком парового млина і макаронних закладів[104].

Уривки з рапортів Камбербетча із Бердянська за 1861-1863 рр. були використані у статті "Variation in the Price and Supply of Wheat", опублікованій у 1869 р. у "Journal of the Royal Agricultural Society of England"[105].

Разом із тим, змушені констатувати, що рапорти Камбербетча поступаються в докладності рапортам більшості з наступних після нього британських консулів і віце-консулів у Бердянську.

Якщо казати про умови забезпечення професійної діяльності, то і у 1858 р., і пізніше (до 1866 р.) річна платня консула у Бердянську становила 400 фунтів, клерка при ньому[106] – 150 фунтів, офісного служителя – 20 фунтів[107]. Для порівняння наведемо платню інших офіційних представників Великої Британії у Російській імперії у 1860 р.: у Варшаві консул одержував 1239 фунтів, Петербурзі – 1000, Одесі – 750[108], Ризі та Сухум-Кале – по 500, Керчі і Таганрозі – по 400, Архангельську – 300 фунтів, у Хелсінгфорсі, Херсоні, Феодосії і Редут-Кале – по 250 фунтів, Москві – лише 200, Виборзі – 150 фунтів[109].

---

[104] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between January 1st and June 30th, 1862* (London: Harrison and Sons, 1862), p. 229.

[105] H.Evershed, "Variation in the Price and Supply of Wheat", *Journal of the Royal Agricultural Society of England*. Volume the fifth. Practice with Science (London: John Murray, 1869), p. 211.

[106] З 15 лютого по 19 вересня 1858 р. клерком при британському консульстві у Бердянську служив Джеймс Барбер (James Barber). Станом на січень 1865 р. він вже не перебував на британській консульській службі (Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 55).

[107] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 73.

[108] Йдеться про генерального консула. Віце-консул у Одесі одержував лише 80 фунтів.

[109] *A Complete Practical Guide to Her Majesty's Civil Service, by a Certificated Candidate, an Officer of Her Majesty's Civil Service* (London: James Blackwood, 1860), pp. 21-22.

Щодо обсягів роботи британського консульства у Бердянську, то тільки у 1858 р. ним було одержано і опрацьовано 60 документів, а складено і відіслано 92 депеші, листи та рапорти, а також 8 бюлетенів.

До осені 1864 р., тобто весь період перебування Камбербетча у Бердянську, до кола обов'язків місцевого консульства входили протекція іонійських інтересів і опікування іонійською колонією, яка налічувала близько 80 осіб[110]. Тут варто зазначити, що вже згадуваним трактатом про торгівлю та мореплавство, укладеним Великою Британію і Російською імперією 31 грудня 1858 р. (12 січня 1859 р.) обумовлювалось, що оскільки Іонійські острови перебувають під покровительством королеви Вікторії, то дія трактату буде поширюватись і на всіх підданих і судна цих островів, як тільки Іонійський уряд оголосить, що надає відповідні права на островах підданим і суднам Російської імперії; для уникнення же зловживань кожне іонійське судно, що бажало користуватись вигодами цього трактату, повинно було мати патент, підписаний Лордом Верховним Комісаром або його представником[111].

Саме на часи перебування Роберта Вільяма Камбербетча на консульській посаді у Бердянську припало завершення більшості справ про відшкодування державою збитків, яких зазнали бердянці від британців і французів під час Кримської війни (переважно мова йшла про спалені союзниками судна)[112].

---

[110] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 73.

[111] Полное собрание законов Российской империи. – СПб.: Типография Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1861. – Собр. II. – Т. XXXIV. – Отд. I. – С. 107.

[112] Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 230. – Спр. 7 (По прошению вдовы и душеприкащиков по имению умершего Бердянского купца Прасковьи Марлаковой о вознаграждении ее за затопленные в минувшую войну судна ее. Кончено 30 мая 1861 г.). – 2 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 25 (О вознаграждении Бердянского купца Либорио Гроффани за затопленное судно его с пшеницею в предупреждение, чтобы не осталось в руках англо-французов. Кончено 7 июня 1857 г.). – 3 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. –

З великою долею вірогідності можна казати про те, що 14 серпня 1863 р. Роберт Вільям Камбербетч брав участь в урочистостях з нагоди прибуття до Бердянська наслідника російського престолу Миколи Олександровича Романова і спілкувався з ним. У докладному описі цього візиту в "Одесском Вестнике" згадується, що наслідник престолу, зійшовши з трапу

Спр. 30 (О вознаграждении Бердянской купчихи Сифии Маркопуловой за сожженные в минувшую войну судна ее мужа. Кончено 12 июня 1865 г.). – 6 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 44 (О вознаграждении поверенного Бердянского купца Ивановича, Бердянского же купца Дмитрия Джурасовича за сожженные во время войны суда, принадлежащие его верителю. Кончено 5 июня 1861 г.). – 1 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 82 (О вознаграждении Бердянского иностранного гостя Николая Лучича за мореходную лодку, сожженную неприятелем в минувшую войну. Кончено 15 сентября 1859 г.). – 1 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 89 (О вознаграждении Бердянского иностранного гостя Ивашковича за сожженные неприятелем в минувшую войну шесть его суден. Кончено 15 сентября 1859 г.). – 1 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 90 (О вознаграждении Бердянского купца Дженшиле за сожженные неприятелем в минувшую войну два судна. Кончено 15 сентября 1859 г.). – 1 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 93 (По прошению поверенного Бердянского иностранного гостя Герасима Куппы купца Ставра Куппы о вознаграждении верителя его за сожженное неприятелем судно. Кончено 8 февраля 1858 г.). – 4 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 124 (О вознаграждении Бердянского купца Феолога за убытки, понесенные им в минувшую войну. Кончено 12 декабря 1857 г.). – 17 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Д. 197 (О рассмотрении и утверждении определений Бердянского комитета по потерям жителей в минувшую войну. Кончено 12 декабря 1858 г.). – 27 л.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Арк. 24 зв.: Спр. 212 (О пособии почетному гражданину Кобозеву за потерю в минувшую войну 14 рыболовных заводов, 6 судов и одного брига. Кончено 13 января 1859 г.). – 11 арк. [Справа не збереглась]; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 398 (Относительно предоставления льгот Бердянскому купцу Леонтию Кокули в видах воспособления за потери от минувшей войны. Кончено 5 октября 1860 г.). – 14 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 928 (О рассмотрении потерь, понесенных в минувшую войну Бердянским 1-й гильдии купцом Иваном Деллапортом. Здесь переписка и о дворянине Константинове. Кончено 5 мая 1862 г.). – 24 арк.

пароплава, пройшов у павільйон на пристані, де "изволил милостиво разговаривать с иностранными консулами"[113]. Цей же епізод описаний і в опублікованих у 1864 р. "Письмах о путешествии государя наследника цесаревича по России от Петербурга до Крыма": "На пристани был устроен круглый павильон, из которого Великий Князь смотрел фейерверк, приготовленный на воде к его прибытию. Тут же начальником порта, кн. Максютовым, представлены были Его Высочеству пребывающие в Бердянске консулы разных европейских наций"[114]. Цю зустріч наслідника російського престолу організовував вже згадуваний вище як колега Камбербетча (консул Пруссії), а з 1863 р. – міський голова Бердянська Іван Геммерле[115].

25 квітня 1864 р. Роберт Вільям Камбербетч був переведений із Бердянська на нове місце служби, до Османської імперії, Смирни, де він зайняв пост консула[116]. Про це писали, зокрема, "Morning Post"[117], "Morning Advertiser"[118], "London Evening Standard"[119], "Globe"[120], "Illustrated London News"[121] (тільки згідно з виданням "The Gentleman's Magazine and Historical Review" за 1864 р. це призначення відбулось 6 травня)[122].

---

[113] М-р. [Бердянск] // Одесский Вестник. – № 95. – 27.VIII.1863. – С. 414-415.

[114] Письма о путешествии государя наследника цесаревича по России от Петербурга до Крыма. – Москва: типография Грачева и комп., 1864. – С. 557-558.

[115] Як з'ясувалось у ході підготовки цієї книги, розлогий фонд родини бердянського міського голови Івана Геммерле нині зберігається в архіві Університету МакГілл (Канада).

[116] Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 75.

[117] *Morning Post*, (May 7, 1864), p. 6.

[118] "Court Circular", *Morning Advertiser*, (May 7, 1864), p. 5.

[119] *London Evening Standard*, (May 7, 1864), p. 5.

[120] *Globe*, (May 7, 1864), p. 1.

[121] *Illustrated London News*, (May 14, 1864), p. 3.

[122] Sylvanus Urban, *The Gentleman's Magazine and Historical Review*. January-June, 1864 (London: John Henry and James Parker, 1864), p. 788.

Згодом у родині Роберта Вільяма Камбербетча і Луїзи Грейс (ілюстрація 11) народилося ще кілька дітей[123]: Георг Чарльз (George Charles) (1865-1866)[124], Гертруда Евелін (Gertrude Evelyn)[125] (1866-1924) (ілюстрація 12), Аліса Мод (Alice Maud) (1868-1869) і Кирил Джеймс (Cyril James) (1873-1944)[126].

У статусі британського консула у Смирні Роберт Вільям Камбербетч 24 травня 1865 р. першим підписав звернення до уряду США британських підданих, які мешкали у Смирні, з приводу вбивства президента Авраама Лінкольна[127].

Будучи консулом у Смирні, Камбербетч, на відміну від представників низки інших держав, не поєднував консульську службу із торгівлею. Його консульський округ з півдня на північ

[123] Дослідники відзначають, що у ці часи у Великій Британії вважались маленькими сім'ї, в яких живими народилось менше 7 дітей (K.T. Hoppen, *The Mid-Victorian Generation: 1846-1886* (Oxford: Clarendon Press, 1998), p. 317; Mark Donoghue, "William Thomas Thornton's Family, Ancestry, and Early Years: Some Findings from Recently Discovered Manuscripts and Letters", *History of Political Economy*, 40:3 (2008), p. 737).

[124] На сайті "Cumberbatch Family History" стосовно Георга Чарльза позначено, що він народився та помер у 1865 р., причому обидві події нібито сталися саме у Бердянську (Robert William Cumberbatch // Cumberbatch Family History [Електронний ресурс] // URL: http://cumberbatch.one-name.net/getperson.php?personID=I649&tree=001 (Дата звернення: 15.07.2015)). Втім, цю інформацію слід вважати помилковою, адже у 1865 р. батьки Георга Чарльза з цього міста вже поїхали.

[125] У 1889 р. ця донька на той час вже померлого британського консула Роберта Вільяма Камбербетча вийшла заміж за народженого у 1862 р. Альберта Чарльза Вратіслава (Albert Charles Wratislaw), який у 1883 р. вступив на консульську службу у Леванті, у 1888 р. став віце-консулом у Смирні, у 1892 р. – у Філіппополісі, 1896 р. – Константинополі, 1898 р. – Басрі, 1903 р. – генеральним консулом у Тебризі, а у 1909 р. зайняв дипломатичний пост на Криті (John Peile, *Biographical Register of Christ's College 1505-1905 and of the Earlier Foundation, God's House 1448-1505*. Volume II (Cambridge: University Press, 1913), p. 680).

[126] *Ancestors of Charles Anthony Wratislaw,* p. 7 [Електронний ресурс] // URL: http://levantineheritage.com/pdf/CAWratislaw.pdf (Дата звернення: 8.05.2015).

[127] *Congressional Series of United States Public Documents. Executive Documents Printed by Order of the House of Representatives, during the First Session of the Thirty-Ninth Congress, 1865-'66* (Washington: Government Printing Office, 1866), p. 620.

простягався на 200, а зі сходу на захід – на близько 220 миль. У грудні 1871 р. Камбербетч повідомляв керівництву, що його консульство працювало без перерви з 9.00 до 16.00, тоді як інші консульства працювали лише 5 годин на день. Крім того, Камбербетчу влітку часто доводилося залишатись на роботі до заходу сонця, аби не відмовляти нікому, хто до нього звертався. При цьому платня консула у Смирні була нижчою, ніж консула в Олександрії. Тож Камбербетч писав, що у нього буде меншою ніж у інших і пенсія, яку він, перебуваючи на службі вже близько 27 років, очікував отримати, коли більше не зможе протистояти впливу місцевого клімату[128]. Втім, для адекватнішого сприйняття змісту відповідного рапорту британського консула у Смирні звернемо увагу, що того ж року писав керівництву як про великі обсяги роботи, які доводилось виконувати, так і про недостатність жалування і про суворість місцевого клімату і британський консул у Бердянську Джеймс Зораб (докладніше про це буде нижче).

Перебуваючи на службі у Смирні, Роберт Вільям Камбербетч, чиї предки були плантаторами, заповзято боровся із работоргівлею. Причому один з його колег казав, що ця заповзятість часто випереджала обережність, і він бачив работорговця у кожному, кого зустрічав разом із темношкірим[129]. З цього приводу Ехуд Толедано пише про Камбербетча як про "енергійного і часто занадто ревного аболіціоніста" ("energetic and often overzealous abolitionist")[130]. Про це згадує і Т.Отт[131]. При цьому дії Камбербетча давали результати. У Національному архіві (Велика Британія) відклалась розлога справа за 1869 р., у якій зберігається чимало

[128] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), pp. 145-149.
[129] Ehud R. Toledano, *The Ottoman Slave Trade and Its Suppression: 1840-1890* (Princeton: Princeton University Press, 1982), p. 254.
[130] Ehud R. Toledano, *The Ottoman Slave Trade and Its Suppression: 1840-1890* (Princeton: Princeton University Press, 1982), p. 215.
[131] T.G.Otte, ""A Course of Unceasing Remonstrance". British Diplomacy and the Suppression of the Slave Trade in the East, 1852-1898", in Keith Hamilton and Patrick Salmon (editors), *Slavery, Diplomacy and Empire: Britain and the Suppression of the Slave Trade, 1807-1975* (Sussex Academic Press, 2009), pp. 111-112.

листів Роберта Вільяма Камбербетча, що свідчать про попередження ним продажу рабів із Єгипту[132]. У цьому ж архіві знаходиться справа за 1870 р., у якій англомовна та франкомовна кореспонденція Камбербетча стосується вже боротьби проти торгівлі не тільки африканцями, але і черкесами[133]. Відповідна боротьба була продовжена британським консулом у Смирні і у 1871 р.[134] Ще один приклад: збереглися відомості про те, що взимку 1874-1875 рр. Камбербетч попередив чергову спробу работоргівлі в Османській імперії: отримавши телеграму від губернатора Мальти, він повідомив владу, що звідти вийшов британський пароплав "Macedonia", можливо, з рабами; по прибутті судна до Константинополя поліція справді виявила на борту чотирьох рабів, які негайно були звільнені.

У Смирні консул Камбербетч мав приватний фонд для допомоги вдовам і калікам, активно залучав приватні пожертви для боротьби з епідемією холери.

29 березня 1876 р. Роберт Вільям Камбербетч помер у тій же Смирні[135]. Його дружина, Луїза Грейс, яка також відзначилась на

---

[132] The National Archives, FO 84 (Foreign Office: Slave Trade Department and successors: General Correspondence before 1906), FO 84/1305 "Turkey: Mr. Barron, Mr. Elliot, Sir P. Francis: Egypt: Baghdad, Beyrout, Bosna Serai, Canea, Erzerum, Janina, Jidda, Jerusalem, Rhodes, Salonica, Scutari, Smyrna, Messrs. Stanton, Rogers, Stanley, Kemball, Herbert, Eldridge, Holmes, Boone, Taylor, Stuart, Moore, Raby, Biliotti, Wilkinson, Reade, Cumberbatch. 1869", pp. 335-446.

[133] The National Archives, FO 84 (Foreign Office: Slave Trade Department and successors: General Correspondence before 1906), FO 84/1324 "Persia: Mr. Allison, Mr. Dickson; Turkey: Mr. Barron, Sir H. Elliot, Consular, Egypt, Baghdad, Beirout, Yeddah, Rustchuk, Smyrna, Trebizond, Messrs. Stanton, Herbert, Eldridge, Sourian, Dalyell, Cumberbatch, Palgrave; Greece: Consular, Corfu, Mr. D'Everson; Tripoli: Mr. Hay; Tunis: Mr. Wood. 1870", pp. 234-315.

[134] The National Archives, FO 84 (Foreign Office: Slave Trade Department and successors: General Correspondence before 1906), FO 84/1341 "Turkey: Sir H. Elliot, Consular, Egypt, Smyrna, Beyrout, Jidda, Monastir, Messrs. Stanton, Rogers, Cumberbatch, Eldridge, Sourian, Calvert; Persia: Mr. Alison; Morocco: Sir J. D. Hay; Tripoli: F. R. D. Hay; Tunis: Mr. Wood. 1871", pp. 116-194.

[135] David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, p. 11.

ниві доброчинності, померла 10 січня 1910 р. у Канділлі (Kandilli, передмістя Константинополя).

На сьогодні, як написав нам Боб Камбербетч, який веде спеціалізований сайт cumberbatch.org, прізвище Камбербетч, що походить від англійського селища Comberbach, представлене в наступних країнах: Велика Британія, Барбадос, США, Канада, Тринідад, Ямайка, Австралія та Нова Зеландія.

Вільям Георг Вагстаф

Вже 1 квітня 1861 р., коли на посаді британського консула в Бердянську продовжував перебувати Роберт Вільям Камбербетч, клерком до місцевого британського консульства був призначений Вільям Георг Вагстаф. Він народився 3 листопада 1837 р. у Пемброці (Pembroke)[136], ставши старшим сином у родині Вільяма Вагстафа та Елізабет Вагстаф (доньки Джона Вогана). Згодом навчався в королівській Грінвічській госпітальній школі[137]. 9 листопада 1852 р. Вільям Георг вступив на службу до королівського військового флоту. Вагстаф брав участь у Кримській війні, зокрема, перебуваючи на борту корабля "Лондон" (ілюстрація 13) під час першого бомбардування Севастополя 17 жовтня 1854 р., яке поклало початок облозі цього міста. За участь у Кримській війні був нагороджений британською

[136] За даними перепису населення Англії та Уельсу 1911 р., йдеться про Пемброк в Уельсі. У той же час електронний ресурс prabook.org помилково локалізує місце народження Вільяма Георга Вагстафа як Пемброк, Вірджинія, США (William George Wagstaff [Електронний ресурс] // URL: http://prabook.org/web/person-view.html?profileId=755868 (Дата звернення: 29.04.2015)).

[137] "Wagstaff, William George", *Who's Who 1914, an Annual Biographical Dictionary with which is Incorporated "Men and Women of the Time", Sixty-Sixth Year of Issue* (London: Adam & Charles Black – New York: the MacMillan company), p. 2146; William George Wagstaff [Електронний ресурс] // URL: http://prabook.org/web/person-view.html?profileId=755868 (Дата звернення: 29.04.2015); Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 157.

Кримською медаллю (Crimean Medal) із застібкою та відповідною турецькою медаллю[138].

З 25 лютого 1855 р. по серпень 1856 р. Вільям Георг Вагстаф служив при адміральському офісі у Константинополі[139].

Після річного перебування при Камбербетчі у Бердянську у вересні 1862 р. Вагстаф був відряджений до Ростова-на-Дону. Вільям Георг Вагстаф займав пост виконуючого обов'язки консула в Бердянську з 7 червня 1864 р., після від'їзду звідси Камбербетча, до жовтня 1865 р. Саме Вагстаф писав з Бердянська рапорти до Лондона за 1863 (14 липня 1864 р.) та 1864 (16 січня 1865 р.) роки. Цікаво, що разом із тим рапорт про стан торгівлі у Маріуполі за 1863 р. склав у Бердянську ще Камбербетч (31 грудня 1863 р.), а рапорт про маріупольську торгівлю за 1864 р. Вагстаф написав у Бердянську 23 січня 1865 р. Він же склав у Бердянську звіт по Маріуполю за 1865 р. (6 січня 1866 р.), тоді як звіт безпосередньо по Бердянську того ж 6 січня 1866 р. був підписаний вже Джеймсом Зорабом. Саме останній, а не Вільям Георг Вагстаф, підписував бердянські рапорти впродовж 1866-1874 рр. При цьому Вагстаф час від часу виконував консульські обов'язки в Бердянську і в межах цього періоду, зокрема, з 15 травня по 27 червня 1868 р. і з 11 червня по 9 серпня 1874 р.

У Національному архіві (Велика Британія) донині зберігається листування Вільяма Георга Вагстафа з Бердянська із Лондоном, зокрема, за 1864[140], 1865[141], 1869[142], 1874[143], 1875[144] і 1876[145] рр.

---

[138] "Wagstaff, William George", *Who's Who 1914, an Annual Biographical Dictionary with which is Incorporated "Men and Women of the Time", Sixty-Sixth Year of Issue* (London: Adam & Charles Black – New York: the MacMillan company), p. 2146; William George Wagstaff [Електронний ресурс] // URL: http://prabook.org/web/person-view.html?profileId=755868 (Дата звернення: 29.04.2015).

[139] Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 157.

[140] FO 65/670 – Consuls at St. Petersburg, Berdiansk; Michele, Hill, Cumberbatch, Zohrab, Wagstaffe // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254516 (Дата звернення: 18.05.2015).

[141] FO 65/689 – Consuls at Odessa, Kherson, Berdiansk, Taganrog; Murray, Stevens, Wagstaff, Zohrab, Carruthers // The National Archives [Електронний

Вже перший рапорт Вагстафа, надісланий невдовзі після переведення Камбербетча із Бердянська на нове місце служби, суттєво відрізняється від рапортів попередника докладністю. Тут Вагстаф навів доволі цікавий опис Бердянська, його вулиць, споруд і установ, звернув увагу на проблеми із забезпеченням міста питною водою і на брак вуличного освітлення, на великі ризики затоплення Бердянська під час штормів, на складності для закладки фундаментів будинків, пов'язані із тим, що вже на глибині півтора метри тут була морська вода. Вагстаф відзначив, що попри нагальні потреби цієї частини регіону в проведенні залізниці і будівництві каналів, як перша, так і останні навряд чи тут з'являться у другій половині століття. Вже у першому рапорті Вагстаф описав і кліматичні умови Бердянська, а також охарактеризував три бердянські "соляні озера" – лимани Довгий, Круглий та Великий, які давали близько 5000 тон солі на рік. Вагстаф охарактеризував і рибні багатства Бердянська, включаючи перш за все осетрів, білугу та севрюгу, при цьому уточнивши, що

ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254535 (Дата звернення: 18.05.2015).

[142] FO 65/781 – Consuls at Moscow, Viborg, Berdiansk, Poti; Roberts, Lorentz, Franck, Zohrab, Wagstaff, Wilkinson // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254627 (Дата звернення: 18.05.2015).

[143] FO 65/892 – Consuls at Berdiansk, Kertch, Viborg, Helsingfors, Archangel; Zohrab, Wagstaff, Barrow, Lorrentz, Campbell, Birse, Vice-Consul at Theodosia; Barker, Political, Consular and Commercial // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254738 (Дата звернення: 18.05.2015).

[144] FO 65/918 – Consuls at St. Petersburg, Taganrog; Michell, Acting-Consul Michell, Carruthers, Vice-Consuls at Berdiansk, Poti; Wagstaff, Gardner, Consular and Commercial // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254764 (Дата звернення: 18.05.2015).

[145] FO 65/951 – Consuls at St. Petersburg, Taganrog, Viborg; Michell, Carruthers, Lorentz, Vice-Consuls at Moscow, Berdiansk, Poti; Leslie; Wagstaff, Gardner, Consular and Commercial // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254797 (Дата звернення: 18.05.2015).

рибна торгівля тут цілком знаходиться у руках євреїв. Не оминув виконуючий обов'язки британського консула в Бердянську у своєму першому рапорті і об'єкт пристрасті свого колишнього шефа – Роберта Вільяма Камбербетча. Вагстаф писав, що в минулому ці краї були дуже багаті на дичину, але останнім часом її кількість суттєво знизилась, а деякі види майже зникли, у тому числі – і через надмірну заповзятість деяких мисливців-спортсменів.

Виконуючий обов'язки британського консула в Бердянську приділив увагу і Азовському козацькому війську та обставинам його переселення на Кубань. Звичайно ж, Вільям Георг Вагстаф подавав інформацію і по всіх тих позиціях, по яких подавав рапорти і його попередник, але при цьому робив це більш детально. Скажімо, при характеристиці стану місцевої промисловості вже у звіті за 1863 р. Вагстаф звернув увагу на вітряки, збудовані на Горі, при цьому зазначивши, що вони добре допомагають морякам при наближенні до порту, оскільки видні з кораблів задовго до того, як на обрії з'являється саме місто. Згідно Вагстафу, чисельність вітряків становила 4 десятки, а крім того, тут діяли 5 цегельних і 3 черепичні заводи, 2 олійниці, 1 макаронний, 1 свічковий і 6 салотопних заводів[146]. Доволі докладним є і рапорт Вільяма Георга Вагстафа за наступний рік.

Витяги з рапорту Вагстафа за 1864 р. одразу були передруковані "Public Ledger and Daily Advertiser"[147]. Уривки з рапортів Вагстафа з Бердянська за 1863 та 1864 рр. були наведені у додатках до статті "Variation in the Price and Supply of Wheat", опублікованої у 1869 р. у "Journal of the Royal Agricultural Society of England"[148]. У 1873 р. цитату з рапорту Вагстафа про одні з найродючіших ґрунтів на

[146] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, and December 31th, 1864* (London: Harrison and Sons, 1865), pp. 118-127.
[147] *Public Ledger and Daily Advertiser*, (June 15, 1865), p. 4.
[148] H.Evershed, "Variation in the Price and Supply of Wheat", *Journal of the Royal Agricultural Society of England*. Volume the fifth. Practice with Science (London: John Murray, 1869), pp. 211-212.

півдні Російської імперії наводило видання “The London Quarterly Review” у статті “Exhaustion of the Soil of Great Britain”[149].

Для відповідного історичного періоду було вельми показовим, що британський герой Кримської війни Вільям Георг Вагстаф більшу частину часу свого перебування в Бердянську мав опікуватись підтримкою і розвитком торгівлі у взаємодії з начальником міста і порту князем Павлом Петровичем Максутовим, який теж брав участь у боях за Севастополь, але на боці Російської імперії[150].

---

[149] “Exhaustion of the Soil of Great Britain”, *The London Quarterly Review,* Volume CXXXIV (January-April, 1873), p. 84.

[150] Максутов Павло Петрович (15.04.1825 – 2.05.1882) – бердянський начальник міста й порту (1863-1876), князь. Навчався в Морському кадетському корпусі. На кораблі “Париж” брав участь у Синопській битві, за що був нагороджений орденом Святого Володимира 4 ступеня. З 13.09.1854 р. по 27.08.1855 р. перебував у гарнізоні Севастополя, був старшим ад’ютантом коменданта четвертого бастіону. 29.09.1854 р. керував вилазкою з бастіону. Кілька разів був поранений і контужений. Після Кримської війни отримав відпустку на чотири місяці “для лечения от болезней, происходящих от ранений и контузий”. У 1866 р. отримав чин капітана 1-го рангу. Після 13-річного перебування на посаді бердянського начальника міста й порту, в квітні 1876 р. залишив Бердянськ, будучи призначений Таганрозьким градоначальником. Бердянський кореспондент 1 червня 1876 р. опублікував у “Одесском Вестнике” повідомлення, що бердянці 20 травня проводили П.П.Максутова на пароплав “Таврида”, на якому тепер уже колишній начальник міста і порту Бердянська вирушав на нове місце служби. Як зазначив кореспондент, “дорого ценя те 13 лет, в которые его сиятельство был хозяином города и порта нашего, русское общество дало блистательный обед князю, а греческое общество такой же ужин” (*В. К.* Бердянск // Одесский Вестник. – № 118. – 1.VI.1876. – С. 2). У 1879 р. П.П.Максутов став контр-адміралом. Кінець перебування П.П.Максутова на посаді Таганрозького градоначальника збігся з гучною справою про митні зловживання у зв’язку з вивантаженням баласту, що знаходилося у віданні саме градоначальника як попечителя мореплавства по Азовському морю. Павло Петрович був відкликаний до Петербургу, де він безуспішно спробував зустрітися з імператором. Через чотири місяці після повернення зі столиці, в розпал справи П.П.Максутов раптово помер (*Филевский П.П.* История города Таганрога. 1698-1898. – М.: типо-литография К.Ф.Александрова, 1898. – С. 204; *Харлафтис Тзелина*. В конфронтации с правительством России: Мари Вальяно, крупные греческие зерноторговцы и

На час виконання Вагстафом обов'язків консула у Бердянську прийшлося виключення з компетенції консульства протекції іонійських інтересів і опікування іонійською колонією[151]. Адже Іонійські острови, які за результатами наполеонівських війн опинились під опікою Великої Британії (зокрема, у віданні лондонського кабінету цілковито знаходились зовнішні стосунки островів), у 1864 р., після підписання Великою Британією, Грецією, Францією і Російською імперією Лондонського договору, були урочисто передані Греції.

Вагстафа не обійшла стороною справа, розпочата по скаргах проти британського генерального консула в Одесі Гренвіль-Мюррея, що мала наслідком звільнення останнього зі служби (докладніше див. нижче).

Як і Камбербетч, Вільям Георг Вагстаф тісно спілкувався з родиною консула Корнеліуса Янцена, в чий будинок британець часто запрошувався на обід. Донька Корнеліуса Янцена Маргарета описала у своєму щоденнику за 1866 р., як одного разу Вагстаф набрався мужності і запросив її на танець[152].

Цікаво, що у тому ж 1866 р. канцелярією Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора була заведена, нажаль, нині втрачена справа "Об удовлетворении письмоводителя английского консульства в Бердянске Г.Вагстафа за понесенные им убытки от медленной высылки ему из Симферополя в Бердянск заграничного паспорта"[153]. Вже у 1868 р. відповідна процедура була спрощена:

судебное разбирательство дела о Таганрогской таможне в 1881-1886 годах // Грецьке підприємництво і торгівля у Північному Причорномор'ї XVIII-XIX ст. Збірник наукових статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 226-227). Згідно із заповітом П.П.Максутов був похований у Севастополі (*Лыман Игорь, Константинова Виктория.* Максутов Павел Петрович // Black Sea Port-cities, 1780s-1910s [Електронний ресурс] // URL: http://blacksea.gr/ru/cities/taganrog/ (Дата звернення: 29.04.2015)).

[151] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 73.

[152] Gustav Eduard Reimer and Gustave Raymond Gaeddert, *Exiled by the Czar*: *Cornelius Jansen and the Great Mennonite Migration, 1874* (Newton: Mennonite Publication Office, 1956), p. 169.

[153] Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 140. – Спр. 121 (Об

Таврійський губернатор отримав дозвіл висилати Бердянському начальнику міста і порту бланки паспортів для видачі іноземцям, які виїжджали за кордон[154].

Напевно, саме про Вільяма Георга Вагстафа та його тодішнього керівника Джеймса Зораба згадував у своїх мемуарах американський перекладач і фольклорист Єремія Кертін (Jeremiah Curtin)[155], коли описував свій візит до Бердянська у 1873 р. Згідна з цими спогадами, на борту пароплава, на якому Єремія Кертін прибув з Ростова через Маріуполь, його зустріли два джентльмена з британського консульства у Бердянську. Ці британці запросили американця відвідати консульство і місто, після чого особисто показали йому всі місцеві цікавинки (яких, згідно з Кертіну, виявилось не багато). У цей час у консульстві для гостя вже була приготована вечеря[156].

Статуси як британського представництва у Бердянську, так і самого Вагстафа змінилися у 1874 р. Саме тоді у канцелярії Таврійського губернатора була заведена справа "О назначении Великобританским вице-консулом в г. Бердянске Вагстофа"[157], вивчення якої дозволяє краще зрозуміти офіційну процедуру, що

удовлетворении письмоводителя английского консульства в Бердянске Г.Вагстафа за понесенные им убытки от медленной высылки ему из Симферополя в Бердянск заграничного паспорта. 1866). – 16 арк.

[154] Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 140. – Спр. 120 (О разрешении Таврическому губернатору высылать Бердянскому портовому начальнику паспортне бланки для выдачи иностранцам, отправляющимся за границу. 1868). – 8 арк.

[155] Кертін Єремія (1835-1906) народився у Детройті, США, у 1864 р. поїхав до Російської імперії, де працював перекладачем. У 1877 р. він залишив цю країну, рік мешкав у Лондоні, після чого повернувся до США. Там працював у бюро американської етнології. Спеціалізувався на слов'янських мовах і мовах американських індіанців. Переклав з польської твори Генріха Синкевича. Публікував фольклор і казки різних народів.

[156] *Memoirs of Jeremiah Curtin* / Wisconsin Historical Publications Biography Series. Volume II (The Antes Press Evansville, 1940), pp. 229-230.

[157] Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 26281 (О назначении Великобританским вице-консулом в г. Бердянске Вагстофа. 13 ноября 1874 г. – 22 января 1875 г.). – 9 арк.

існувала у Російській імперії і, відповідно, у регіоні стосовно проходження документів кандидатів на консульські посади. Завдяки цій же справі дізнаємось також і про причину рішення щодо такого призначення.

Як зазначалось у цій справі, її початок поклав британський консул у Таганрозі, який, користуючись наданим йому правом, і призначив Вільяма Георга Вагстафа британським віце-консулом у Бердянську. Втім, тут же містилось франкомовне[158] звернення британського консула у Таганрозі Каррутерса (Carruthers) до Таврійського губернатора генерал-майора Олександра Кавеліна від 24 вересня (6 жовтня) 1874 р. Там повідомлялось, що британський уряд прийняв рішення скоротити консульство у Бердянську і створити замість нього віце-консульство, що має залежати від британського консула у Таганрозі. Тож Міністр закордонних справ Великої Британії Едуард Генрі Стенлі, 15-й граф Дербі (Edward Stanley, 15th Earl of Derby) 22 вересня 1874 р. доручив покласти функції віце-консула у Бердянську саме на Вільяма Георга Вагстафа. Каррутерс висловлював сподівання, що Таврійський губернатор визнає таке призначення і буде сприяти Вагстафу при виконанні ним службових повноважень[159].

Але потрібна була і згода центральної влади Російської імперії. Тож британський посол у Петербурзі увійшов до Міністерства іноземних справ із клопотанням про затвердження Вагстафа на посаді. Наступним кроком стало звернення 7 листопада 1874 р. Департаменту внутрішніх зносин Міністерства іноземних справ

[158] Пізніше, коли Приазов'я та Причорномор'я, включаючи Таганрог, Бердянськ і Крим, входили до складу Одеського консульського округу, генеральний консул у Одесі інформував офіційний Лондон, що у цьому регіоні французьку розуміли більш освічені верстви населення, хоча і не універсально; англійська також вивчалась і використовувалась більш освіченими; німецька була дуже поширеною серед тих, хто займався комерцією (# *4295. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1909), p. 6).

[159] Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 26281 (О назначении Великобританским вице-консулом в г. Бердянске Вагстофа. 13 ноября 1874 г. – 22 января 1875 г.). – Арк. 2-3.

Російської імперії до керівника Таврійської губернії з проханням повідомити, чи немає перешкод для призначення Вагстафа (щоправда, прізвище британця тут фігурувало як Вагстоф (Wagstoff))[160].

27 листопада керівництво Таврійської губернії звернулось до начальника міста і порту Бердянська за його думкою стосовно справи. Вже 3 грудня начальника міста і порту склав рапорт на ім'я Таврійського губернатора, в якому повідомив, що Вільям Георг Вагстаф мешкав у Бердянську вже впродовж 12 років, користувався тут повагою ("общественным уважением") і немає ніяких перешкод для його призначення на посаду віце-консула. Відповідно і з канцелярії Таврійського губернатора на адресу Департаменту внутрішніх зносин Міністерства іноземних справ 20 грудня того ж 1874 р. був надісланий рапорт про відсутність перешкод для призначення.

---

[160] "Министерство
Иностранных Дел
Департамент
Внутренних Сношений
Отделение 1
Стол 2
Ноября 7 дня 1874 года
№ 8955

Господину Начальнику Таврической губернии.

Великобританский Посол в С.-Петербурге уведомил Министерство Иностранных Дел, что Консул его правительства в Таганроге, по предоставленному ему праву, назначил Великобританским Вице-Консулом в Бердянске Вильяма Вагстофа (Wagstoff).

На основании сего Лорд Лофтус ходатайствует о признании этого лица в означенном звании.

Департамент Внутренних Сношений, сообщая о сем Вашему Превосходительству, покорнейше просит Вас благоволить известить оный, не встречается ли какого либо препятствия к признанию Г. Вагстофа Великобританским Вице-Консулом в Бердянске.

Директор: *[Підпис]*

Делопроизводитель *[Підпис]*" (Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 26281 (О назначении Великобританским вице-консулом в г. Бердянске Вагстофа. 13 ноября 1874 г. – 22 января 1875 г.). – Арк. 1-1 зв.).

Вже 10 січня 1875 р. Сенат повідомив указом на ім'я Таврійського губернатора, що 4 січня товариш (заступник) Міністра іноземних справ проінформував: імператор звелів визнати Вагстафа британським віце-консулом у Бердянську. Тож Сенат, за зверненням товариша Міністра іноземних справ, і розпорядився, за усталеним формулюванням, аби губернське керівництво визнавало Вагстафа віце-консулом і надавало йому, в разі потреби, допомогу і правосуддя[161].

Про те, що процедура була справді добре апробованою і була такою ж відносно не лише безпосередньо віце-консулів і не тільки представників Великої Британії, свідчить той факт, що вже через 5 днів після розглянутого вище указу Сенат видав інший указ, який був майже тотожнім попередньому за змістом, тільки стосувався визнання спадкового почесного громадянина Євстафія Хрисонопуло грецьким консульським агентом у Євпаторії[162].

---

[161] "Указ Его Императорскаго Величества, Самодержца Всероссийскаго, из Правительствующаго Сената Таврическому Губернатору.

По указу Его Императорскаго Величества, Правительствующий Сенат слушали донесение Товарища Министра Иностранных Дел от 4 января сего года за № 57, следующаго содержания: Государь Император Высочайше повелеть соизволил: признавать Вильяма Георга Вагстафа Великобританским Вице-Консулом в г. Бердянске. Донося о сем Правительствующему Сенату, он, Товарищ Министра Иностранных Дел, просит предписать кому следует, как о признавании Вагстафа в означенном звании, так и об оказывании ему помощи и правосудия в случае нужды и справедливых его требований. Приказали: о признавании Вильяма Георга Вагстафа Великобританским Вице-Консулом в г. Бердянске и об оказывании ему по сему званию помощи и правосудия в случае нужды и справедливых его требований Таврическаго губернатора уведомить указом, каковым уведомить Министра Иностранных Дел и припечатать в установленном порядке. Января 10 дня 1875 года.

За Обер-Секретаря *[Підпис]*

За помощника Обер-Секретаря *Панов*" (Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 26281 (О назначении Великобританским вице-консулом в г. Бердянске Вагстофа. 13 ноября 1874 г. – 22 января 1875 г.). – Арк. 7-7 зв.).

[162] Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 26281 (О назначении

Тож 26 січня 1875 р. губернатор, повідомляючи зміст обох вищезгаданих указів Таврійському губернському правлінню, розпорядився надрукувати у "Таврических губернских ведомостях" інформацію про визнання Вагстафа і Хрисонопуло на відповідних посадах у Бердянську і Євпаторії.

За деякими ж дипломатичними джерелами самої Великої Британії, призначення Вагстафа відбулось ще 13 серпня 1874 р. Відповідно рапорти з Бердянська за 1874 (1 лютого 1875 р.) і 1875 (28 лютого 1876 р.) роки знов, як майже десятьма роками раніше, підписував Вільям Георг Вагстаф. Причому в останньому із зазначених рапортів подані і дані про Маріуполь.

Перший з рапортів був не менш докладним ніж ті, що Вагстаф складав у 1860-х рр. Тут віце-консул, наряду з іншим, повідомив про візит до Бердянська у листопаді 1874 р. Міністра шляхів сполучень Російської імперії, який проявив велику зацікавленість у розвитку місцевого порту, при цьому будучи неприємно вражений побаченим у місті. Разом із тим, як писав Вагстаф, міністра вразили і переваги Бердянська у порівнянні з іншими портами Азовського моря, так що він пообіцяв всіляко сприяти просуванню проектів будівництва тут другого хвилерізу, подовження пристані і проведення робіт із поглиблення дна між хвилерізами та пристанню до 12 футів.

Продовжуючи тему менонітської еміграції, що у попередні роки висвітлювалась британським консулом у Бердянську Джеймсом Зорабом (про що докладніше буде нижче), Вагстаф повідомляв, що за рік до США звідси виїхало близько 380 менонітських родин. Але при цьому була надія, що багато хто залишиться тут. Адже, по-перше, російський уряд запропонував менонітам компромісні умови, по-друге, ті, хто вже перебрався за океан, писали у листах про труднощі, з якими вони зіткнулися, і, по-третє, останній рік у Приазов'ї видався врожайним. Тож, на думку Вагстафа, тоді як заможні меноніти, не дивлячись на ризик втратити третину а то й половини вартості їхнього майна, все ж наважаться вирушити до Америки, інші, скоріш за все, залишаться.

Великобританским вице-консулом в г. Бердянске Вагстофа. 13 ноября 1874 г. – 22 января 1875 г.). – Арк. 8-8 зв.

Тут же британський віце-консул проінформував керівництво про успішний початок реалізації в регіоні військової реформи, що запроваджувалась у Російській імперії: 315 рекрутів було відправлено на військово-морський флот до Миколаєва, інші були направлені служити на Кавказ[163].

У річному рапорті, складеному 28 лютого 1876 р., Вагстаф констатував поступову втрату регіоном позицій у вирощуванні та експорті зернових, причини чого він вбачав, по-перше, у зростаючій конкуренції з боку Америки, де швидкими темпами розвивався транспорт і чиє зерно мало нижчу собівартість, по-друге, у проведенні до всіх портів електричного телеграфу, що дозволяв щоденно реагувати на операції на закордонних ринках, і, по-третє, у все ширшому використанні пароплавів, які швидко могли задовольняти будь-які потреби, що виникали, і тим самим не давали цінам суттєво зростати.

Разом із тим, Вагстаф покладав великі сподівання на реформи, які відбувались у державі. Він висловлював впевненість, що підростаюче покоління буде свідком нових адміністративних реформ, і коли сільським господарством будуть займатись більш просунуті люди, це дасть поштовх для розвитку індустрії. Тож не випадково британський віце-консул далі приділив увагу опису успіхів Бердянської чоловічої гімназії[164], яка вже налічувала 260 гімназистів, і будівництва для неї споруди на 500 учнів, яка мала обійтися у 15000 фунтів. Вагстаф не забув згадати і про відвідання цієї гімназії Міністром народної освіти Толстим, який був дуже задоволений прогресом, що продемонстрували гімназисти[165].

Цікаво, що преса зафіксувала обставини низки урочистостей у Бердянську,у яких, з великою долею вірогідності, брав участь і Вільям Георг Вагстаф. Зокрема, у вересні 1875 р. всі наявні у Бердянську іноземні консули були запрошені на обід, влаштований

[163] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1875), pp. 1293-1295.

[164] Про її заснування до Лондона повідомляв ще Джеймс Зораб, про що буде сказано нижче.

[165] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1876), pp. 1557, 1561.

місцевою громадою з нагоди згадуваного Вагстафом відвідання Бердянська Міністром народної освіти Дмитром Андрійовичем Толстим[166]. А 20 травня 1876 р. консули були названі в числі тих, хто урочисто проводжав на пароплав Павла Петровича Максутова, який залишав Бердянськ, будучи призначеним на посаду в Таганрозі[167].

У тому ж 1876 р. сам Вагстаф був переведений з Бердянська на посаду віце-консула у Миколаєві[168]. Дані там Вагстафом докладні характеристики становища євреїв у Російській імперії викликали широке зацікавлення пересічних читачів і жваві дискусії серед дослідників[169]. За миколаївський період діяльності Вагстафа у

---

[166] *Крыжановский В.* [Бердянск] // Одесский Вестник. – № 216. – 4.X.1875. – С. 2.

[167] *В. К.* Бердянск // Одесский Вестник. – № 118. – 1.VI.1876. – С. 2.

[168] Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 26564 (О назначении Великобританским вице-консулом в г. Бердянске Гарвей-Роберта Лове (Lowe). 27 ноября 1876 г. – 20 января 1877 г.). – Арк. 1.

[169] Так, вже у лютому 1882 р. у "The Spectator" була опублікована стаття "The Jews in Russia", в якій, зокрема повідомлялось: "Vice-Consul Wagstaff has written a long and most instructive despatch, explaining the economic causes which have exasperated the Russian and Polish peasantry against the Jews, stimulated, as it seems, by the machinations of the Nihilists. The true solution of the problem is such an alteration in the law as shall have the effect of dispersing the Jews throughout the Empire, instead of being, as they are now, grouped in certain localities" ("The Jews in Russia", *The Spectator*, (February 25, 1882), pp. 257-258).

У 1891 р. Голдвін Сміт писав у статті "New Light on the Jewish Question" в "The North American Review":

"Vice-Consul Wagstaff, who seems to have paid particular attention to the question and made the most careful inquiry, after paying a tribute to the sober, laborious thrifty character and the superior intelligence of the Jew, and ascribing to these his increasing monopoly of commerce, proceeds: "It is chiefly as brokers or middle-men that the Jews are so prominent. Seldom a business transaction of any kind takes place without their intervention, and from both sides they receive compensation. To enumerate some of their other occupations, constantly denounced by the public: they are the principal dealers in spirits; keepers of 'vodka' (drinking) shops and houses of ill-fame; receivers of stolen goods; illegal pawnbrokers and usurers. A branch they also succeed in is as government contractors. With their knowledge of handling money, they collude with

unscrupulous officials in defrauding the state to vast amounts annually. In fact, the malpractices of some of the Jewish community have a bad influence on those whom they come in contact with. It must, however, be said that there are many well-educated, highly-respectable, and honorable Jews in Russia, but they form a small minority. This class is not treated upon in this paper. They thoroughly condemn the occupations of their lower brethren, and one of the results of the late disturbances is noticed in the movement at present amongst the Jews. They themselves acknowledge the abuses practised by some of their own members, and suggest remedial measures to allay the irritation existing among the working classes.

Another thing the Jews are accused of is that there exists among them a system of boycotting; they use their religion for business purposes. This is expressed by the words 'koul', or 'kagal', and 'kherim'. For instance, in Bessarabia, the produce of a vineyard is drawn for by lot, and falls, say, to Jacob Levy; the other Jews of the district cannot compete with Levy, who buys the wine at his own price. In the leasing by auction of government and provincial lands, it is invariably a Jew who outbids the others and after wards relets plots to the peasantry at exorbitant prices. Very crying abuses of farming out land have lately come to light and greatly shocked public opinion. Again, where estates are farmed by Jews, it is distressing to see the pitiable condition in which they are handed over on the expiration of the lease. Experience also shows they are very bad colonists.

Their fame as usurers is well known. Given a Jewish recruit with a few rubles' capital, it can be worked out, mathematically, what time it will take him to become the money-lender of his company or regiment, from the drummer to the colonel. Take the case of a peasant: if he once gets into the hands of this class, he is irretrievably lost. The proprietor, in his turn, from a small loan gradually mortgages and eventually loses his estate. A great deal of landed property in south Russia has of late years passed into the hands of the Israelites, but principally into the hands of intelligent and sober peasants.

From first to last, the Jew has his hand in everything. He advances the seed for sowing, which is generally returned in kind – quarters for bushels. As harvest time comes round, money is required to gather in the crops. This is sometimes advanced on hard conditions; but the peasant has no choice; there is no one to lend him money, and it is better to secure some thing than to lose all. Very often the Jew buys the whole crop as it stands in the field on his own terms. It is thus seen that they themselves do not raise agricultural products, but they reap the benefits of others' labor, and steadily become rich, while proprietors are gradually getting ruined. In their relation to Russia they are compared to parasites that have settled on a plant not vigorous enough to throw them off, and which is being gradually sapped of its vitality" (Goldwin Smith, "New Light on the Jewish

канцелярії Миколаївського військового губернатора відклалась справа 1880 р. "Дело о выдаче великобританскому вице-консулу в Николаеве Вильяму Георгу Вагстафу свидетельства о замерзших в лимане 9 английских пароходах"[170] (ілюстрація 14), яка стосувалась видачі за зверненням Вагстафа до головного командира Чорноморського флоту та портів і військового губернатора міста

Question", *The North American Review*, No. CCCCXVII (August, 1891), pp. 133-134).

Цікаво, що на цю публікацію Голдвіна Сміта одразу послідувала критична реакція, і вже у наступному номері все того ж "The North American Review" з'явилась стаття Ісаака Бендавіда "Goldwin Smith and the Jews". Її автор, зокрема, дорікав Голдвіну Сміту, що той не вивчав консульські рапорти критично і, наводячи розлогі цитати з рапортів Вагстафа, не повідомив читачів, що той є британським віце-консулом у Ризі. А Рига, як відомо, розташована далеко від великих центрів розселення євреїв у Російській імперії. Тож, кількома реченнями охарактеризувавши специфіку становища євреїв у Ризі, Ісаак Бендавід іронічно зауважив, що наводити цитати з Вагстафа для доказу наявності системи "бойкотування" у євреїв Бессарабії це те саме, що цитувати в Римі рапорт британського віце-консула в Портланді, Мейн, для ілюстрації витоків "різанини" італійців у Новому Орлеані (Isaac Besht Bendavid, "Goldwin Smith and the Jews", *The North American Review*, No. CCCCXVIII (September, 1891), p. 267). Втім, Ісаак Бендавід не врахував, що Вільям Георг Вагстаф знаходився на посаді у Ризі на момент виходу статті Голдвіна Сміта. Про становище ж євреїв на Півдні імперії, у Приазов'ї та Причорномор'ї, а також у розташованій неподалік Бессарабії Вагстаф мав можливість дізнатись, виконуючи дипломатичні функції у Бердянську та Миколаєві. Показово, що в іншій критичній по відношенню до тверджень Голдвіна Сміта статті, опублікованій вже у серпні 1891 р. у "The Spectator", зазначалось, що віце-консул Вагстаф склав цитований Смітом рапорт під час переслідувань євреїв 10 років тому ("Mr. Goldwin Smith and the Jews", *The Spectator* (August 22, 1891), p. 245). Про те, що Вільям Георг Вагстаф писав свої повідомлення про євреїв під час перебування саме на посаді віце-консула в Миколаєві, зазначає Джон Дойл Клір (John Doyle Klier, *Russians, Jews, and the Pogroms of 1881-1882* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), p. 492).

[170] Державний архів Миколаївської області. – Ф. 230 (Канцелярия Николаевского военного губернатора). – Оп. 1. – Спр. 10620 (Дело о выдаче великобританскому вице-консулу в Николаеве Вильяму Георгу Вагстафу свидетельства о замерзших в лимане 9 английских пароходах. 8 января 1880 г.). – 3 арк.

Миколаєва дев'ятьом британським пароплавам свідоцтв, необхідних для одержання страхових компенсацій[171]. Між іншим, документи цієї справи, люб'язно надіслані нам у копіях директором Державного архіву у Миколаївській області Ларисою Левченко, містять два автографи британського віце-консула (ілюстрації 15, 16). Причому обидва автографи Вильяма Георга, як і його відношення, написані російською мовою: "В.Г. Вагстаф". Звернемо увагу, що в обох образчиках підпису віце-консула відсутня друга "ф" наприкінці.

Після Миколаєва Вагстаф у 1884 р. перебрався до Таганрога, де на посаді британського консула відповідав за Катеринославську губернію і порти Азовського моря (йому певний час надсилав рапорти і віце-консул у Бердянську)[172]. З 1887 р. він відповідав ще й за Воронезьку, Саратовську, Самарську, Уфимську, Оренбурзьку, Астраханську, Ставропольську губернії, область Війська Донського, Кубанську та Терську області[173]. У 1889 р. Вагстаф був переведений до Риги, де він відповідав за Курляндську та Ліфляндську губернії. Після чого 1 квітня 1895 р.[174] королева призначила його на посаду генерального консула в Ріо-де-Жанейро[175] (ілюстрація 17). В 1897 р. Вільям Георг Вагстаф був

[171] *Вовчук Людмила Анатоліївна*. Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.02 – всесвітня історія. – Миколаїв, 2013. – С. 131-132.

[172] До рапортів Вільяма Георга Вагстафа з Таганрога до Лондона звертається, зокрема, Евридіка Сіфнео (Evrydiki Sifneos, "Mobility, Risk and Adaptability of the Diaspora Merchants: The Case of the Sifneo Freres Family Firm in Taganrog (Russia), Istanbul and Piraeus, 1850-1940", *The Historical Review*, Institute for Neohellenic Research, Volume VII (2010), pp. 239-252).

[173] "Wagstaff, William George", *Who's Who 1914, an Annual Biographical Dictionary with which is Incorporated "Men and Women of the Time", Sixty-Sixth Year of Issue* (London: Adam & Charles Black – New York: the MacMillan company), p. 2146.

[174] "Foreign Office, April 1, 1895", *The London Gazette* (May 10, 1895), p. 2706.

[175] Про вступ Вагстафа на нову посаду у серпні 1895 р. повідомляла, зокрема, бразильська "Gazeta de Petropolis" ("Consulado da Gra-Bretanha", *Gazeta de Petropolis* (Agosto 10, 1895), p. 3).

нагороджений ювілейною медаллю, а у 1898 р. – британським лицарським орденом Святого Михаїла і Святого Георгія. У 1899 р. він став генеральним консулом у бразильських штатах Ріо-де-Жанейро, Еспіріту-Санту, Мінас-Жерайс і Мату-Гросу. Вийшов на пенсію у серпні 1900 р.

Наведемо інформацію щодо родини Вільяма Георга Вагстафа. Саме у Бердянську його молодша сестра Люсі Анна (Lucy Anna) Вагстаф 26 листопада 1873 р. вийшла заміж за британця Ліонеля Генрі Ширлі (Lionel Henry Shirley) (1843-1901). Відповідна церемонія була проведена у британському консульстві у Бердянську і згодом – у лютеранській церкві. Дітей у цьому шлюбі не народилось. У 1887 р. сімейна пара розпалась[176] через адюльтер Люсі Анни із Вальтером Френсісом Сноу (Walter Francis Snow)[177], з яким Люсі Анна познайомилась після того, як перебралась з чоловіком до Англії. Справа про розлучення набула широкого розголосу: про неї писали "Morning Post"[178], "Globe"[179], "Sheffield Evening Telegraph"[180], "London Daily News"[181], "Sheffield Daily Telegraph"[182], "Western Gazette"[183], "Western Times"[184], "Derby Daily Telegraph"[185].

[176] Lucy Anna Wagstaff // Vanneck Family Tree [Електронний ресурс] // URL: http://www.vanneck.com/individual.php?pid=I4875&ged=15082012.ged (Дата звернення: 15.07.2015).
[177] Bernard Shirley, esq. of Jamaica // Shirley Family Asociation [Електронний ресурс] // URL: http://www.shirleyassociation.com/NewShirleySite/NonMembers/Caribbean/Lineages/Bernard%20Shirley%20of%20Jamaica.html (Дата звернення: 15.07.2015).
[178] "Law Intelligence", *Morning Post*, (November 3, 1887), p. 6.
[179] "Divorce Suit", *Globe*, (November 3, 1887), p. 3.
[180] "Civil Engineer's Divorce", *Sheffield Evening Telegraph*, (November 3, 1887), p. 3.
[181] "Law Intelligence", *London Daily News*, (November 3, 1887), p. 7.
[182] "An Engineer's Divorce", *Sheffield Daily Telegraph*, (November 4, 1887), p. 6.
[183] "A Local Divorce Suit", *Western Gazette*, (November 4, 1887), p. 8.
[184] "The Divorce Court", *Western Times*, (November 4, 1887), p. 5.
[185] "An Engineer's Divorce", *Derby Daily Telegraph*, (November 4, 1887), p. 4.

Згодом Люсі Анна вийшла заміж за того самого Вальтера Френсіса Сноу[186]. У 1874 р., тобто саме у рік призначення на посаду віце-консула у Бердянську, сам Вільям Георг Вагстаф поєднувався першим шлюбом із Марією Луїзою, донькою Жоржа Нейна (Georges Nein) із швейцарського Фрайбурга.

Цікаво, що в списку продажів одного з паризьких аукціонів за 30 квітня 2014 р. значиться лот, який включав зроблене 4 травня 1877 р. у Миколаєві портретне фото британського віце-консула Вагстафа з дружиною[187].

Марія Луїза померла 10 (22) вересня 1883 р. у тридцятирічному віці в Миколаєві[188]. Пізніше Вагстаф взяв другий шлюб із народженою в Чапелтауні (Англія) Сарою Амелією – донькою купця Річарда Вебстера (Webster) і вдовою Вільяма Бренана[189]: збереглося подане британському генеральному консульству в Одесі підписане 48-річним Вагстафом 9 березня 1886 р. офіційне повідомлення про намір впродовж трьох місяців одружитися з цією підданою Великої Британії. Сам шлюб відбувся 29 квітня того ж 1886 р.

Вагстаф мав трьох доньок. Втім, тільки одна з них, народжена у Миколаєві 31-річна[190] незаміжня Мері Стенлі (Mary Stanley) проживала разом із 73-річним батьком і 65-річною Сарою Амелією Вагстаф на момент проведення перепису населення Англії та Уельсу 1911 р. Родина мешкала в десятикімнатній оселі в місті на

[186] Lucy Anna Wagstaff // Vanneck Family Tree [Електронний ресурс] // URL: http://www.vanneck.com/individual.php?pid=I4875&ged=15082012.ged (Дата звернення: 15.07.2015).

[187] "46 – Lot de 14 épreuves. Nicolaev, Saint-Petersbourg, Moscou. 1870-1880. – Nicolaev: 7portraits (dont ceux du vice-consul anglais William George Wagstaff et de son épouse dates du 4 mai 1877)..." (*Bailly-Pommery & Voutier Associes. Liste des Résultats de Vente 30/04/2014. Russie – Souvenirs Historiques,* p. 3).

[188] На наше прохання миколаївські колеги Людмила Вовчук і Олександр Тригуб намагались відшукати на старому кладовищі міста могилу Марії Луїзи, але поки що їм це не вдалося.

[189] Вільям Бренан одружився з 20-річною Сарою Амелією Вебстер в Одесі у 1866 р. На той час Бренан мешкав у Херсоні. Цей купець помер в Одесі у 36-річному віці 25 жовтня 1876 р.

[190] Народилась 26 березня 1880 р.

узбережжі Ла-Маншу Істборні за адресою Бельмонт 11 Де Рус роад і мала двох слуг.

Помер Вільям Георг Вагстаф у 1918 р.[191] у все тому ж Істборні. Його дружина, Сара Амелія пішла з життя 27 січня 1927 р. у Міддлсексі. Донька ж колишнього британського віце-консула в Бердянську, Мері Стенлі Вагстаф померла 1 грудня 1975 р. в Лондоні.

Джеймс Ернест Наполеон Зораб

Джеймс Ернест Наполеон Зораб (ілюстрації 18, 19), під чиїм керівництвом Вагстаф служив у Бердянську багато років, мав персько-вірменські коріння. Його предки по батьківській лінії мали впливове становище у підконтрольній Персії Вірменії, але були змушені емігрувати звідти, уникаючи політичних переслідувань[192]. Цими емігрантами, які залишили рівнини Мазендерана (що лежать на південь від узбережжя Каспійського моря) і втекли до Османської імперії, були дід Джеймса Пол Зораб з дружиною і дітьми (Софією, Пітером і Костянтином). Згодом цей дід служив драгоманом (товмачем) при датському посольстві у Константинополі[193]. Джеймс Зораб народився в сім'ї Пітера Пола

[191] Colin A. Mackie, A Directory of British Diplomats, p. 500 // Colin Mackie's website [Електронний ресурс] // URL: http://www.gulabin.com/ (Дата звернення: 29.04.2015). У листі нам Колін Маккі уточнив, що це відбулось 12 травня 1918 р.

[192] Zohrab, James Ernest Napoleon (1830-1860) // JSTOR Global Plants [Електронний ресурс] // URL: http://plants.jstor.org/stable/10.5555/al.ap.person.bm000154758 (Дата звернення: 1.05.2015). Австралійський дослідник Марк Донохью з цього приводу уточнює, що наприкінці 18 ст. цю родину незлюбив перський шах Ага Мухаммед-хан, сприймаючи Зорабів як пряму загрозу його владі у Вірменії (Mark Donoghue, "William Thomas Thornton's Family, Ancestry, and Early Years: Some Findings from Recently Discovered Manuscripts and Letters", *History of Political Economy*, 40:3 (2008), p. 520). Цей же дослідник пише, що родина Зорабів у той час належала до вірменської церкви.

[193] Mark Donoghue, "William Thomas Thornton's Family, Ancestry, and Early Years: Some Findings from Recently Discovered Manuscripts and Letters", *History of Political Economy*, 40:3 (2008), p. 521.

Джона Зораба (Peter Paul John Zohrab) і Френсіс Зораб (Frances Zohrab)[194] 3 жовтня 1830 р., за деякими даними, на Мальті[195], був хрещений у жовтні того ж 1830 р. у Смирні[196]. Батько Джеймса Пітер Пол Джон Зораб, за деякими відомостями, у 1808 р. був направлений до Константинополя в якості спеціального агента британського уряду. Згодом він був купцем на Мальті і став там

[194] Дружина Пітера Пола Джона Зораба Френсіс Зораб померла на Мальті в 1862 р. у віці 75 років (Marriage and Burial Records of the British Chapel. Smyrna – Turkey, 1795-1832 [Електронний ресурс] // URL: http://website.lineone.net/~stephaniebidmead/smyrna.htm (Дата звернення: 30.04.2015)).

[195] Між іншим, у цей період на Мальті впродовж 3 років мешкав двоюрідний брат Джеймса Зораба Вільям Томас Торнтон (William Thomas Thornton) (1813-1880), який був сином тітки Джеймса Софії і згодом став відомим економістом, автором робіт у кількох царинах і видним чиновником Ост-Індської компанії. Як пише Марк Донохью, що вивчив раніше невідоме родинне листування, очевидно, що на Мальті підліток Вільям Томас Торнтон познайомився з родиною свого дядьки Пітера Пола Джона Зораба. Саме у рік народження майбутнього британського консула у Бердянську Вільям Томас Торнтон перебрався з Мальти до Константинополя і познайомився там із родиною свого іншого дядьки, Костянтина Зораба. Причому, на відміну від родини Петера Пола Джона Зораба, сім'я Костянтина Зораба справила на Вільяма Томаса Торнтона дуже позитивне враження, була, не як інші, щедрою, добродушною і працьовитою, так що, як він писав, важко було повірити, що ці дві сім'ї є настільки близькими родичами (Mark Donoghue, "William Thomas Thornton's Family, Ancestry, and Early Years: Some Findings from Recently Discovered Manuscripts and Letters", *History of Political Economy*, 40:3 (2008), pp. 533-534).

[196] David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, p. 22; Baptism, Marriage and Burial Records of the British Chapel. Smyrna – Turkey, 1795-1832 [Електронний ресурс] // URL: http://website.lineone.net/~stephaniebidmead/smyrna.htm (Дата звернення: 30.04.2015). Сестра Джеймса Зораба Матильда Нура Еліза Турберн Зораб (Matilda Nura Eliza Thurburn Zohrab) народилась 9 лютого 1829 р. і була охрещена на Мальті 24 квітня 1830 р. (Baptism, Marriage and Burial Records of the British Chapel. Smyrna – Turkey, 1795-1832 [Електронний ресурс] // URL: http://website.lineone.net/~stephaniebidmead/smyrna.htm (Дата звернення: 30.04.2015).

натуралізованим британцем[197], а у 1830 р. почав служити драгоманом у Трапезунді (Трабзоні), володіючи, крім англійської, вірменською, фарсі, турецькою і, вірогідно, французькою мовами. З матір'ю Джеймса, яка у дівоцтві мала прізвище Вільямс (Williams), він побрався другим шлюбом у 1816 р., і від цього шлюбу народилось 8 дітей[198]. Сестра Пітера Пола Джона Зораба, і, відповідно, тітка Джеймса Зораба Софія була дружиною призначеного консулом у Каїрі Томаса Торнтона (Thomas Thornton)[199].

---

[197] При цьому є відомості, що ще у 1803 р. Пітер Зораб і його брат Костянтин намагались отримати папери для їх натуралізації як датських підданих (Mark Donoghue, "William Thomas Thornton's Family, Ancestry, and Early Years: Some Findings from Recently Discovered Manuscripts and Letters", *History of Political Economy*, 40:3 (2008), pp. 522-523). Але тоді не склалося, і згодом батько майбутнього консула Великої Британії у Бердянську отримав саме британське підданство.

[198] David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, p. 19.

[199] Щоправда, зайняти цей пост Томас Торнтон не встиг – він був призначений до Каїру наприкінці 1813 р., а вже 28 березня 1814 р. помер (David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, p. 44). Цей родич майбутнього британського консула в Бердянську ще у 28-річному віці став консулом британської Левантійської компанії, у 1793 р. був направлений до Константинополя, знаходячись там на службі близько 15 років. Щоправда, з них близько 15 місяців він мешкав на півдні України, переважно в Одесі. У Миколаєві у грудні 1897 г. народилась перша дитина Томаса Торнтона та Софії (Mark Donoghue, "William Thomas Thornton's Family, Ancestry, and Early Years: Some Findings from Recently Discovered Manuscripts and Letters", *History of Political Economy*, 40:3 (2008), p. 521). Під час служби Томас Торнтон зібрав матеріали для своєї книги "The Present State of Turkey…" (Thomas Thornton, *The Present State of Turkey; or a Description of the Political, Civil, and Religious Constitution, Government, and Laws of the Ottoman Empire; The Fiances, Military and Naval Establishments; The Stay of Learning, and of the Liberal and Mechanical Arts; the Manners and Domestic Economy of the Turks and Other Subjects of the Grand Signor, & c. & c. Together with the Geographical, Political, and Civil, State of the Principalities of Moldavia and Wallachia. From Observations Made During a Residence of Fifteen Years in Constantinople and the Turkish Provinces* (London: G.Woodfall, 1807), 436 p.). У ній Томас Торнтон, подавши огляд історії Османської імперії, розглянув сучасні йому політичні та соціальні інституції

21 січня 1858 р Джеймс Зораб одружився з Емілі Холмс (Emily Holmes) (1830-1908) (ілюстрація 20), сестрою сера Вільяма Річарда Холмса (William Richard Holmes). Цікаво, що Вільям Річард Холмс (1822-1882), який у 1846 р. був призначений британським офіційним представником у Батум, у 1852 р. – у турецьке місто Діярбакир, а у 1860 р. – у Боснію, у 1847 р. одружився з Аделою Гаррієт Луїзою Кармелою Зораб (Adela Harriet Louise Carmela Zohrab) – донькою Пітера Пола Зораба, і, відповідно, сестрою Джеймса Зораба[200]. Ще одна рідна сестра Джеймса Зораба Евеліна Енн Мері Зораб (Evelina Anne Marie Zohrab) у 1846 вийшла заміж за іншого британського офіційного представника, Джеймса Бранта (James Brant), який у 1830 р., тобто у рік народження Джеймса Зораба, був призначений віце-консулом у Трабзон[201], у 1836 р. – консулом у Ерзерум[202], а у 1855 р. – у Дамаск[203].

Що стосується рідних братів Джеймса Зораба, то старший з них, Пітер Томас Генрі Гордон Зораб (Peter Thomas Henry Gordon Zohrab) у різні часи був перекладачем, бухгалтером, аудитором, оцінювачем, агентом на виборах, видавцем газети, аукціоністом, будівельником, фермером, секретарем британської торгової

цієї держави і з протурецьких позицій виступив проти критики зближення Османської імперії із Францією. Тож у своїй прихильності до Османської імперії і до наукових студій (про що докладніше буде сказано нижче) Джеймс Зораб багато в чому нагадував цього свого дядька.

[200] David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, pp. 18, 19.

[201] Musa Şaşmaz, *Trade Reports of the Trebizond Province on British Documents 1830-1914 / Ingiliz Belgelerine Göre Trabzon Vilayeti Ticari Raporlari 1830-1914*. Volume I (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), pp. 1-22. Хамді Оздіш (Hamdi Özdiş) з Університету Дюздже (Туреччина), який також вивчає історію Трабзону, на наш запит повідомив, що Джеймс Брант став першим британським віце-консулом у цьому місті. Це було пов'язано із тим, що Брант до того займався торгівлею. Хамді Оздіш надіслав нам кілька зразків рукописних рапортів Джеймса Бранта з Трабзону до Лондона.

[202] При цьому він відповідав за ширший консульський округ: Musa Şaşmaz, *Trade Reports of the Trebizond Province on British Documents 1830-1914 / Ingiliz Belgelerine Göre Trabzon Vilayeti Ticari Raporlari 1830-1914*. Volume I (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), p. 89).

[203] David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, p. 18.

асоціації (Licensed Victualler's Association), міжнародним торговцем, і на додачу до цього спортсменом, який брав участь у перегонах в Дурбані[204]. Брат же Джеймса Едвард Джон Пол Зораб (Edward John Paul Zohrab) був полковником британської армії та дипломатом[205].

Сини Джеймса Зораба Персі Фенвік Катберт Зораб[206] (Percy Fenwick Cuthbert Zohrab, народився у 1859 р.) і Реджинальд Ернест Зораб (Reginald Ernest Zohrab, народився у 1861 р.) пішли стопами батька, так що представники родини були британськими консулами у Східній Європі, країнах Карибського басейну та Сходу[207].

Цікаво, що в розгалуженому клані Зорабів підтримувалась традиція називати дітей на честь родичів, осіб, які зробили щось значне для когось із членів родини, або ж визначних подій у їхньому житті. Тож не дивно, що народжений у 1878 р. Леонард Карс Зораб (Leonard Kars Zorab), який жив у Індії, отримав одне зі своїх імен в пам'ять про Джеймса Зораба, а точніше, про його участь у обороні Карсу під час Кримської війни[208].

Що стосується службової кар'єри Джеймса Зораба, то, як ми вже згадали, шурин Джеймса Зораба Джеймс Брант був британським консулом в турецькому Ерзерумі, і саме при його консульстві Зораб пропрацював близько двох років. Між іншим,

---

[204] The Southern Hemisphere Descendants of Peter Paul John Zohrab [Електронний ресурс] // URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/zdetail8.html (Дата звернення: 30.04.2015).

[205] The Northern Hemisphere Descendants of Peter Paul John Zohrab [Електронний ресурс] // URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/zdetail7.html#EdwardJohnPaul (Дата звернення: 30.04.2015).

[206] Показово, що цей первісток отримав ім'я Фенвік на честь британського генерала Вільяма Фенвіка Вільямса (William Fenwick Williams) (Anthony J. Rundell, *Kars: Victory into Defeat*, 1st edition (Nether Westcote Impress, 2005), p. 87), який керував обороною Карсу в 1855 р. і був начальником Джеймса Зораба.

[207] James Ernest Napoleon Zohrab [Електронний ресурс] // URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/jamesenz.html (Дата звернення: 30.04.2015).

[208] Descendants of Peter Paul John Zohrab [Електронний ресурс] // URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/zdetail6.html (Дата звернення: 30.04.2015).

про це Джеймс Зораб писав у листі із Бердянська до графа Гренвілла (Granville) від 30 листопада 1871 р., уточнюючи, що на консульську службу він поступив у січні 1848 р., ставши клерком при Джеймсі Бранті. Впродовж кількох місяців у 1852 р. Зораб був виконуючим обов'язки віце-консула у Батумі[209]. Під час Кримської війни, у вересні 1854 р. Джеймс Зораб, продовжуючи сімейні традиції, був призначений перекладачем першого класу в Карс[210], будучи приставленим до полковника (згодом – генерала) Вільямса[211]. Фортеця Карс розташовувалась у тому ж регіоні, що й Ерзерум, і британське командування розраховувало, що тут знадобиться не тільки вільне володіння Джеймса Зораба турецькою та іншими мовами (крім англійської та турецької, він добре знав ще й французьку, італійську та арабську), але і його обізнаність зі специфікою місцевого населення. У 1855 р. через голод Карс капітулював перед російськими військами після п'яти місяців облоги. Втім, Джеймс Зораб ще під час облоги захворів тифом[212] і, за деякими даними, після здачі фортеці був залишений у її шпиталі, щодо чиєї безпеки були отримані гарантії з боку російського генерала Миколи Муравйова[213] (який за оволодіння Карсом

[209] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 80.

[210] Турецька фортеця Карс була об'єктом зазіхань Російської імперії фактично під час кожної її війни у регіоні в 19 – на початку 20 століття. Російські війська безуспішно штурмували фортецю у 1807 р., взяли штурмом у 1828 р., але згодом були змушені повернути Османській імперії. Після капітуляції Карса у 1855 р. він належав росіянам недовго – за результатами Кримської війни місто було повернуто Османській імперії. У 1877 р. Карс був взятий російськими військами штурмом і за Сан-Стефанським мирним договором 1878 р. відійшов до Російської імперії. Карс був повернений Туреччині за Брестським миром 1918 р., у 1919 р. перебував під контролем Вірменської республіки, а у 1921 р. за Карським договором остаточно увійшов до складу Туреччини.

[211] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 80.

[212] "The Surrender of Kars", *Nelson Examiner* and *New Zealand Chronicle*, Volume XV, Issue 14 (May 17, 1856), p. 3.

[213] Anthony J. Rundell, *Kars: Victory into Defeat*, 1st edition (Nether Westcote Impress, 2005), p. 87.

отримав до прізвища почесну приставку "Карський"). Щоправда, сам Зораб у 1871 р. писав про себе, що він був останнім англійцем, який залишив фортецю після її здачі (не згадуючи нічого про перебування у шпиталі)[214]. При цьому Зораб був зображений на картині Томаса Джонса Баркера (Thomas Jones Barker) "Major General Williams and his Staff Leaving Kars 28 Nov. 1855"[215] (інша назва – "The Capitulation of Kars, 26 November 1855")[216] (ілюстрація 21). Втім, невідомо, чи був сам художник безпосереднім свідком подій залишення британцями Карсу, які він зобразив. Картина зараз розміщена в Національному музеї армії (National Army Museum), Челсі, Лондон[217].

За участь під час оборони Карсу у битві 29 вересня 1855 р.[218] Джеймс Зораб був нагороджений турецьким урядом орденом Меджидіє четвертого ступеня[219]. Після завершення війни він одержав медаль Карсу (Cars medal)[220].

---

[214] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 80.

[215] James Ernest Napoleon Zohrab [Електронний ресурс] // URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/jamesenz.html (Дата звернення: 30.04.2015).

[216] Між іншим, Томас Джонс Баркер написав цілу низку інших картин з тематики Кримської війни, включаючи "Balaklava – One of the Six Hundred" (1874), "Taking the Russian Guns at Balaklava" (Staff College, Camberley; School of Electrical and Mechanical Engineering, Borden, Hants), "The Rally, Balaklava" (Naval and Military Club, London) і "Sir Edward Cockburn and George Cockburn at Balaklava" (Victoria Art Gallery, Bath).

[217] James Ernest Napoleon Zohrab [Електронний ресурс] // URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/jamesenz.html (Дата звернення: 30.04.2015).

[218] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 80.

[219] У виданні "The Annual Register, or a View of the History and Politics of the Year 1856", в якому була подана хронологія найважливіших подій, за лютий 1856 р., з приводу нагородження Джеймса Зораба подана така інформація: "The Queen has also been pleased to give and grant… unto J.Zohrab, esq., and T.R.Rennison, esq., Interpreters, Her Majesty's royal license and permission that they may accept and wear the Fourth Class of the same Order [the Imperial Order of the Medjidie], which the Sultan hath been pleased to confer upon them respectively, as a mark of his Imperial Majesty's approbation of their

10 вересня 1856 р. Джеймс Зораб був призначений віце-консулом у місто Мостар на Балканах[221], але на кілька місяців, до лютого 1857 р., був залишений по справах служби у Константинополі. За майже 8 років служби у Мостарі[222] Джеймс Зораб кілька разів виконував місії у Чорногорії та бунтівних регіонах, через що його життя піддавалось чисельним небезпекам[223]. З січня по серпень 1860 р. і з 29 травня по 7 листопада 1861 р. він був виконуючим обов'язки консула в Сараєво[224].

Знаходячись на Балканах, Зораб писав своєму керівництву про скрутне становище християн регіону, які потерпали від свавілля мусульман, а також про ненависть місцевих християн до місцевих же адептів ісламу. Дані Зорабом яскраві характеристики досі широко цитуються дослідниками джихаду[225].

---

distinguished services before the enemy during the defense of Kars, and that they may enjoy all the rights and privileges thereunto belonging" (*The Annual Register, or a View of the History and Politics of the Year 1856* (London: printed for F. & J. Rivington, 1857), p. 292).

[220] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 80.

[221] David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, p. 22.

[222] Згідно з родинним сайтом, саме у Мостарі народились діти Джеймса Зораба Персі Фенвік Катберт, Реджинальд Ернест і Констанс Емілі (Constance Emily) (Searchable Text version of the Zohrab/Zorab Family Tree – Generations 8-10 [Електронний ресурс] // URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/ztbltr3b.html (Дата звернення: 26.07.2015)).

[223] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 80.

[224] Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 165.

[225] Robert Spencer, *Onward Muslim Soldiers. How Jihad Still Threatens America and the West* (Regnery Publishing, 2003), 256 p.; Andrew G. Bostom, *The Legacy of Jihad: Islamic Holy War and the Fate of Non-Muslims* (Prometheus Books, 2005), p. 72; Fjordman, *Defeating Eurabia* (Lulu.com Publishing, 2008), pp. 134-135; Bat Ye'or, *The Decline of Eastern Christianity under Islam: from Jihad to*

14 травня 1864 р., коли віце-консулат у Мостарі був ліквідований, Джеймс Зораб був призначений на консульську посаду в Бердянську[226]. Про це призначення вже в тому ж травні 1864 р. написали "Morning Advertiser"[227], "Birmingham Daily Gazette"[228], "Liverpool Daily Post"[229], "London Evening Standard"[230], "Norfolk Chronicle"[231], "Dublin Evening Mail"[232], "Saunders's News-Letter"[233], "Southern Reporter and Cork Commercial Courier"[234].

Про те, що призначення до Бердянська мало місце саме у 1864 р., Зораб згадує і в рапорті від 30 листопада 1871 р.[235] Втім, як ми вже писали, за іншими дипломатичними джерелами до вересня 1865 р. виконуючим обов'язки консула в Бердянську залишався Вільям Георг Вагстаф. Та й у щоденниках Василя Крижанівського запис "на этой неделе приехал в Бердянск вновь назначенный английский консул *****" датований 29 жовтня 1865 р.[236]

У цьому ж контексті цікаво, що у кількох публікаціях з біографічними відомостями про Джеймса Зораба місцем його служби в Російській імперії значиться не Бердянськ, а Одеса[237].

Dhimmitude: Seventh-Twentieth Century (Cranbury: Associated University Presses, 2010), pp. 426-427.

[226] Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 165.

[227] *Morning Advertiser*, (May 16, 1864), p. 4.

[228] "Appointments", *Birmingham Daily Gazette*, (May 16, 1864), p. 8.

[229] "Court News", *Liverpool Daily Post*, (May 16, 1864), p. 5.

[230] "Windsor Castle", *London Evening Standard*, (May 16, 1864), p. 6.

[231] "Miscellaneous Intelligence", *Norfolk Chronicle*, (May 21, 1864), p. 3.

[232] "Gazette Announcements", *Dublin Evening Mail*, (May 28, 1864), p. 3.

[233] "Monetary and Commercial", *Saunders's News-Letter*, (May 28, 1864), p. 2.

[234] "Gazette Announcements", *Southern Reporter and Cork Commercial Courier*, (May 31, 1864), p. 2.

[235] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 71.

[236] *Баханов К.А., Лыман И.И.* Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники. – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 105.

[237] Asuman Baytop, "Anadolu'dan Bitki Örnekleri Toplamiş Olan Arkeolog, Antropolog ve Diplomatlar", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* XIII/1 (2011), p. 95; James Ernest Napoleon Zohrab [Електронний ресурс] // URL:

Фотографія з родинного альбому, на якій зображена дружина Зораба, була зроблена в Одесі у 1864 р. (ілюстрація 22). Згідно з родинним сайтом, саме в Одесі у 1865 р. народилась донька Джеймса Зораба Естер Темпл (Hester Temple)[238]. Розібратися з ситуацією дозволяє біографія британського генерального консула в Одесі Гренвіль-Мюррея. Естас Клер Гренвіль-Мюррей (Eustace Clare Grenville-Murray) був британським офіційним представником і журналістом, позашлюбним сином Річарда Гренвіля, другого герцога Букінгема. Після закінчення у 1848 р. Оксфордського університету він перебував на різних дипломатичних посадах, при цьому поєднуючи це з журналістикою, що не було звичайним для відповідного періоду. Напередодні Кримської війни, 19 жовтня 1852 р. він був призначений аташе до Константинополя, а у 1855 р. переведений на посаду генерального консула в Одесі. Станом на 1864 р. Естас Клер Гренвіль-Мюррей перебував на цій посаді вже 9 років і плекав надію бути переведеним на інше місце служби. Складностей життю генерального консула в Одесі додавало те, що йому доводилось працювати без віце-консула, на якого можна було б перекласти значну частину справ. Тут-то до поля зору Гренвіль-Мюррея і потрапив призначений на посаду британського консула в Бердянську Джеймс Зораб[239]. Він опинився в Одесі у вересні 1864 р., коли там сталося вірогідне пограбування і вбивство британського капітана барка "Lily of the Valley" ("Конвалія") Джона Кросса Міддлтона, і став допомагати у розслідуванні цієї справи. Гренвіль-Мюррей швидко збагнув, що здібний Зораб може йому прислужитись у Південній Пальмірі. Під час розслідування справи капітана Джона Кросса Міддлтона Джеймс Зораб зіштовхнувся з низкою складностей. До неї додались кілька інших

http://zohrabfamily.atwebpages.com/jamesenz.html (Дата звернення: 22.06.2015).

[238] Searchable Text version of the Zohrab/Zorab Family Tree – Generations 8-10 [Електронний ресурс] // URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/ztbltr3b.html (Дата звернення: 26.07.2015).

[239] Переказуючи цю справу, G. R. Berridge недоречно згадав факти про Джеймса Зораба, які відносились зовсім не до 1864 р., а до дещо пізнішого періоду. Зокрема, він пише, що Зораб страждав від розлуки з родиною і "застряг" на посаді у Бердянську (про це мова докладно піде нижче).

випадків, ймовірно, насильницької смерті моряків Великої Британії у Одесі. Як наслідок, справа затягнулась чи не на рік, причому завершилась майже безрезультатно. Тим часом генеральний консул у Одесі ігнорував накази офіційного Лондона про відсилку Зораба на місце його призначення, до Бердянська. Більше того, Гренвіль-Мюррей пішов на додаткові непередбачувані фінансові витрати, направивши Зораба до Лондона із завданням особисто доставити туди звіт. Офіційним приводом для цього генеральний консул в Одесі назвав міркування безпеки. Втім, ознайомившись зі звітом, голова консульського департаменту Міністерства закордонних справ Великої Британії Джеймс Мюррей (James Murray) зазначив із презирством, що цей документ міг би бути надісланий не менш безпечно і поштою, причому – навіть не запечатаний.

Тож витрати на подорож Зораба з Одеси до Лондона і назад були покладені на рахунок жалування самого Гренвіль-Мюррея. Більше того. Британський генеральний консул розраховував, що перебування Джеймса Зораба в Одесі буде оплачено російською владою, оскільки саме за її розпорядженням Зораб був залишений для участі у розслідуванні. Втім, цього не сталося, і Джеймс Мюррей наполягав, аби ці кошти також виплатив сам Гренвіль-Мюррей. Тож останній мав би виплатити більше 1200 фунтів[240]. Щоправда, лорд Кларендон (Clarendon) погодився, аби гроші виплачувались у розстрочку. Тут спрацювали у тому числі і благання, адресовані лорду Кларендону з боку дружини Гренвіль-Мюррея.

[240] За підрахунками самого Зораба, надісланими із Бердянська 6 листопада 1865 р., його витрати за час перебування в Одесі з 5(17) вересня 1864 р. по 20 жовтня 1865 р. склали 1253 фунтів 13 шилінгів, на переїзд з Одеси до Бердянська було витрачено 31 фунт, плюс ще 128 фунтів становив рахунок Френсіса Каррутерса (Francis Carruthers), який виконував функції перекладача як для Зораба, так і для всієї комісії в ході проведення слідства. Тож загальна сума склала 1412 фунтів 13 шилінгів, або ж приблизно 9884 карбованців (Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 249. – Спр. 184 (Переписка о смерти английского капитана Мидльтона. 14.12.1864-21.04.1867). – Арк. 26, 27, 29, 41).

Офіційна російська влада в особі Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора Павла Коцебу не тільки не зголосилась фінансувати діяльність Джеймса Зораба у Одесі, але і з великим незадоволенням поставилась до його розслідування[241] (позиція російської влади чітко відбилась у справі "Переписка о смерти английского капитана Мидльтона", що велась канцелярією Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора у 1864-1867 рр.)[242] (ілюстрації 23, 24). Коцебу наполягав на версії, що троє британських моряків не загинули насильницькою смертю, решта ж була вбита просто під час п'яних бійок. У Коцебу були й набагато вагоміші приводи бути незадоволеним Гренвіль-Мюрреєм та його покровителями у Великій Британії, що виходило на питання великої політики, пов'язані із результатами Кримської війни та з Польським повстанням 1863-1864 рр.

Втім, серед недоброзичливців Гренвіль-Мюррея був не лише Новоросійський та Бессарабського генерал-губернатор. Їх вистачало і в самому Міністерстві закордонних справ Великої Британії. Тож "справа Зораба" стала лише одним із кроків на шляху до звільнення Гренвіль-Мюррея[243]. У 1868 р. він був змушений повернутись із Одеси до Великої Британії, де став видавати щотижневий журнал "Queen's Messenger", гостро критикуючи англійську знать. Вже наступного року він був звинувачений за це у наклепі і згодом був змушений втікати до Парижу. На батьківщину Гренвіль-Мюррей після цього вже не повернувся.

Що ж до Джеймса Зораба, то у Державному архіві Одеської області відклалась справа за 1865 р. "О угрозах английско-

[241] G. R. Berridge, *A Diplomatic Whistleblower in the Victorian Era. The Life and Writings of E. C. Grenville-Murray* (2013), pp. 67-70 // URL: http://grberridge.diplomacy.edu/wp-content/uploads/2013/12/G-M.pdf (Дата звернення: 24.06.2015).

[242] Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 249. – Спр. 184 (Переписка о смерти английского капитана Мидльтона. 14.12.1864-21.04.1867). – 66 арк.

[243] G. R. Berridge, *A Diplomatic Whistleblower in the Victorian Era. The Life and Writings of E. C. Grenville-Murray* (2013), pp. 67-70 // URL: http://grberridge.diplomacy.edu/wp-content/uploads/2013/12/G-M.pdf (Дата звернення: 24.06.2015).

подданного Келлена против вице-консула Зороба"[244] (ілюстрація 25). Цікаво, що в документах самої справи ми також зустрічаємо зазначення статусу Джеймса Зораба як віце-консул, втім, у низці випадків, при складанні чернеток документів "віце" було викреслено, як викреслено і уточнення, що Зораб був консулом саме у Бердянську[245]. Справа велася недовго: хоча Джейм Зораб і скаржився на погрози з боку його співвітчизника Фрідріха Келена, через що він вважав себе та свою родину у небезпеці, за Келена поручився міський голова Одеси князь Семен Михайлович Воронцов (син колишнього Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора), оскільки той знаходився у нього в служінні.

Після переїзду до Бердянська саме за підписом Джеймса Зораба прямували щорічні консульські рапорти з цього міста до Лондона за 1865-1873 рр. Причому у деяких з рапортів прізвище консула позначене не як Zohrab, а Zohrob або ж Zowrob.

У Національному архіві (Велика Британія) донині зберігається листування Джеймса Зораба з Лондоном, зокрема, за 1864[246], 1865[247], 1866[248], 1867[249], 1868[250], 1869[251], 1870[252], 1871[253], 1872[254], 1873[255] і 1874[256] рр.

---

[244] Державний архів Одеської області. – Ф. 2 (Канцелярия Одесского градоначальника). – Оп. 2. – Спр. 887 (О угрозах английско-подданного Келлена против вице-консула Зороба, 5 июля 1865 г.). – 7 арк.

[245] Державний архів Одеської області. – Ф. 2 (Канцелярия Одесского градоначальника). – Оп. 2. – Спр. 887 (О угрозах английско-подданного Келлена против вице-консула Зороба, 5 июля 1865 г.). – Арк. 5.

[246] FO 65/670 – Consuls at St. Petersburg, Berdiansk; Michele, Hill, Cumberbatch, Zohrab, Wagstaffe // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254516 (Дата звернення: 18.05.2015).

[247] FO 65/689 – Consuls at Odessa, Kherson, Berdiansk, Taganrog; Murray, Stevens, Wagstaff, Zohrab, Carruthers // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254535 (Дата звернення: 18.05.2015).

[248] FO 65/712 – Consuls at Berdiansk, Soukhoum-Kalé; Zohrab, Palgrave // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254558 (Дата звернення: 18.05.2015).

[249] FO 65/740 – Consuls at Soukhoum-Kalé, Berdiansk; Palgrave, Zohrab, Vice-Consul at Poti; Wilkinson // The National Archives [Електронний ресурс] //

Ретельне ознайомлення зі змістом рапортів Зораба з Бердянська дає підстави констатувати, що цей британський офіційний представник, чиїх предків Османська імперія свого часу прихистила як втікачів від переслідувань перського шаха і який сам тривалий час працював на землях Османської імперії, так і не зміг

URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254586 (Дата звернення: 18.05.2015).

[250] FO 65/761 – Consuls at Moscow, Viborg, Berdiansk, Poti; Roberts, Lorentz, Zohrab, Wilkinson // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254607 (Дата звернення: 18.05.2015).

[251] FO 65/781 – Consuls at Moscow, Viborg, Berdiansk, Poti; Roberts, Lorentz, Franck, Zohrab, Wagstaff, Wilkinson // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254627 (Дата звернення: 18.05.2015).

[252] FO 65/810 – Consuls at Warsaw, Helsingfors, Berdiansk, Poti; Mansfield, Campbell, Zohrab, Wilkinson // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254656 (Дата звернення: 18.05.2015).

[253] FO 65/827 – Consul General at Odessa; Abbott, Consuls at Archangel, Berdiansk, Helsingfors, Kertch, Nicolaiev; Rennie, Birse, Zohrab, Campbell, Barrow, Stevens // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254673 (Дата звернення: 18.05.2015).

[254] FO 65/842 – Consuls at Archangel, Berdiansk, Helsingfors, Kertch, Nicholaiev; Renny, Birse, Zohrab, Campbell, Barrow, Stevens, Cicognani, Consular and Commercial // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254688 (Дата звернення: 18.05.2015).

[255] FO 65/861 – Consuls at Berdiansk, Helsingfors, Kertch; Zohrab, Campbell, Barrow, Vice-Consul at Poti; Wilkinson, Gardner, Consular and Commercial // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254707 (Дата звернення: 18.05.2015).

[256] FO 65/892 – Consuls at Berdiansk, Kertch, Viborg, Helsingfors, Archangel; Zohrab, Wagstaff, Barrow, Lorrentz, Campbell, Birse, Vice-Consul at Theodosia; Barker, Political, Consular and Commercial // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254738 (Дата звернення: 18.05.2015).

до кінця прийняти її традиційного ворога – Російську імперію, проти якої він воював у Карсі.

Подаючи інформацію про Бердянськ і його торгівлю по позиціях, яких очікував офіційний Лондон, Зораб при цьому не упускав нагоду повідомити про якісь екстраординарні події, а також намагався робити більш широкі узагальнення та спостереження. Зокрема, вже у рапорті від 6 січня 1866 р. консул писав, що у 1864 р. у Бердянську були вперше помічені отруйні чорні павуки, але тоді вони завдали шкоду лише кільком особам; натомість у 1865 р. їхнє поширення викликало паніку серед місцевого населення. У тому ж рапорті Зораб намагався з'ясувати причини складностей у розвитку міста. Щодо цього британський консул зазначив, що він поспілкувався з одним із старожилів і той підрахував, що за останні 30 років тільки 9 років були врожайними. До того ж, консул писав про те, що Бердянськ не є "самоокупним" містом, і всі розуміють примарність перспектив місцевого порту, якщо він не буде з'єднаний з іншими регіонами залізницею. Зораб підкреслював, що після Кримської війни в Бердянську виникло багато торгових фірм, але більшість із них зазнала значних збитків, збанкрутіла або ж була змушена залишити країну; у будь якому випадку не в програші залишались лише місцеві зерноторговці. Згадуючи в одному з наступних рапортів ситуацію, яка склалась у Бердянську станом на 1865 р., Джеймс Зораб писав, що кілька неврожайних років поспіль погрожували відкинути місто до рівня рибацького поселення, яким воно було за 35 років до того; склади перетворювались на руїни, багато будинків стояли спорожнілими, магазини залишились без товарів, на вулицях панували запустіння та бідність[257].

Натомість рапорт за 1866 р., складений 19 січня 1867 р., вже починався словами про комерційні і сільськогосподарські успіхи. Про жваве скуповування зерна в радіусі 300 верст і про великі потреби в суднах для експорту зернових йшлося на початку рапорту від 24 січня 1868 р. У цьому ж рапорті Зораб повідомляв про можливості перетворення тваринного жиру (сала) на важливу

[257] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1869), p. 502.

статтю бердянської торгівлі, а також про те, як німецькі колоністи експериментували із розведенням шовкопряда та виготовленням шовку. При цьому британський консул не упустив нагоду написати, що за рік Бердянськ не зазнав ніякого громадського поліпшення; шість місяців з дванадцяти дороги тут були вкриті багнюкою у фут а то й два завтовшки; життя міста, стан його доріг і вартість проїзду продовжували великою мірою залежати від погоди. При цьому як приклад Зораб писав, що в погану погоду проїзд на дрожках "з нижньої частини міста"[258] до британського консульства обходився в 1 шилінг 6 пенсів, тоді як зазвичай – тільки в 7 пенсів. Між іншим, цей пасаж певною мірою служить підтвердженням того, що консульство розташовувалось на відстані від узбережжя, і, ймовірно, і в цей період знаходилось на Воронцовській вулиці, що йшла понад Горою.

Консул писав, що два роки доброго врожаю призвели до суттєвого зростання чисельності населення Бердянська, а відповідно – і до значного подорожчання цін на житло і на продукти. Як наслідок, за твердженням британського консула, Бердянськ у багатьох аспектах перетворився на більш дороге місце проживання, ніж більшість європейських столиць і ніж Одеса, чия дорожнеча набула світової слави. Тим не менш, тут же Зораб таки констатував низку покращень у місті. Зокрема, за його формулюванням, нижчі верстви населення почали краще одягатись, а на вулицях стало видно менше свиней і більше людей[259].

Але у рапорті за наступний рік, складеному 28 січня 1869 р., Джеймс Зораб вже писав про дуже несприятливі умови, що склались для торгівлі (поганий врожай, високі ціни на зерно, висока вартість робочої сили в регіоні і низькі ціни на сільськогосподарську продукцію за кордоном), які призвели до значних втрат для експортерів і закордонних покупців. При цьому у місті зберігалась дорожнеча на житло: тоді як у Англії чотирикімнатний будинок можна було орендувати за 15 фунтів на

[258] "the lower part of the town"

[259] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1868), pp. 125-129.

рік, у Бердянську оренда такого будинку обходилась 40-50 фунтів. З позитивних моментів, які малі місце у звітному році, Зораб звернув увагу на завершення розпочатого ще у 1862 р. будівництва хвилерізу, який був обстежений сером Чарльзом Гартлі (Charles Hartley). Тут же британський консул написав, що найближчої весни у Бердянську планує відкритись англійська компанія, яка суттєво поліпшить умови завантаження суден, використовуючи замість човнів і маленьких кошиків залізні баржі, пароплави та машини, спорудивши причал і з'єднавши його з містом трамвайною лінією[260]. Втім як відомо з інших джерел, ці проекти реалізовані так і не були.

Єдиним поліпшенням у благоустрої Бердянська, відміченим у рапорті за 1870 р., було облаштування на вулицях ліхтарів із нафтовими лампами. Але і тут Зораб залишився вірним собі, додавши, що поки що ступінь освітлення вулиць вночі регулювалась лише фазами супутника Землі, так що кілька ночей на місяць Бердянськ поринав у цілковиту темряву[261].

У подальшому Джеймс Зораб продовжував інформувати Лондон про стан справ у Бердянську та на навколишніх землях. Крім традиційних рапортів про стан торгівлі, на вимогу офіційного Лондона Джеймс Зораб, як і інші британські консули, час від часу складав інші тематичні рапорти. Зокрема, у березні 1872 р. Зораб підготував рапорт про становище "індустріальних класів" і вартість життя на території Бердянського консульського округу (яка включала і Маріуполь із значною частиною того, що згодом стало відомим під назвою "Донбас"). У цьому документі британський консул писав, що природні багатства цих земель ще не розвідані, і мало що відомо про те, що саме приховане лише в кількох футах від земної поверхні. Тож Зораб не виключав, що з відкриттям покладів корисних копалин у регіоні вже через кілька років могли відбутись важливі зміни, які будуть вимагати кваліфікованих

[260] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1869), pp. 500-502.
[261] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls in 1869-70* (London: Harrison and Sons, 1871), p. 735.

працівників. Поки ж все життя регіону трималось головним чином на сільському господарстві та на експорті вирощеної продукції.

Доволі цікавою є сформульована британцем характеристика російських робітників. Згідно із Зорабом, при високій заробітній платні, що трималась останні роки, російські робітники, які тут працювали, могли б стати вельми заможними, але вони не цінували час, домашній комфорт і здорову їжу. Заробивши непогані гроші за тиждень, наступний тиждень вони витрачали на пиятику. Ці робітники чітко усвідомлювали, що не вони мають чекати роботу, а робота повинна чекати на них. При цьому вони були дуже невибагливими, живучи у халупах без меблів, спали одягненими, без ліжка і простирадл, мали замість подушки оберемок соломи. Їхньою їжею був чорний хліб, сушена риба, яйця, дуже неякісний сир та іноді – свинина. Більш заможні робітники в обідню пору їли ще суп із овочами та м'ясом. Звичайним питвом були чай, квас (який Зораб класифікував як щось на кшталт легкого пива) і горілка, причому остання випивалась у великих обсягах. Саме споживання горілки під пісні та пляски і становило основний вид відпочинку.

Важливо, що все перелічене вище британський консул описував зовсім не з метою заповнення прогалин у знаннях представників офіційного Лондону щодо етнографічних особливостей населення далекої від них околиці Російської імперії. Мета була значно прагматичніша: Зораб аналізував можливості та умови для приїзду до регіону кваліфікованих британських працівників, які вже невдовзі могли тут знадобитись на залізницях та індустріальних підприємствах. Тож Джеймс Зораб і порівнював умови життя місцевих робітників із тими, до яких звикли британці. Висновок, до якого прийшов консул у Бердянську, був чіткий: всі вище перелічені умови та спосіб життя абсолютно не підходили для британців, які дуже швидко втратили б тут здоров'я. Тож Зораб логічно підвів до думки, що для підрахунку можливої вартості життя в регіоні для британців слід орієнтуватись зовсім не на вартість життя місцевих робітників, а на вартість на території Бердянського консульського округу всіх тих умов і послуг, до яких мешканці Туманного Альбіону звикли у себе на батьківщині. Зораб згадав, що британський інженер, який разом із дружиною вже

впродовж двох років мешкав у Бердянську, підрахував, що за місяць він тільки на їжу, без питва, витрачав тут 9 фунтів, отримуючи платню в 18 фунтів, що за купівельною спроможністю дорівнювало 12 фунтам у Лондоні. Тобто вартість життя у Бердянську була в півтори рази дорожчою ніж у столиці Великої Британії. Крім того, вже згідно з самим Зорабом, одяг і взуття в Бердянську коштували вдвічі дорожче, ніж у Англії.

До того ж, як писав британський консул, ці краї мали суворий клімат із погодою, що часто і несподівано змінюється; хоча взимку температура близько нуля, але при цьому дують сильні пронизливі вітри, через які відчуття холоду стає набагато сильнішим.

Вельми показовою є характеристика Зорабом "міського простору" "Півдня Росії", за виключенням Криму: згідно з ним, єдиним позитивним аспектом тут є планування міст. Натомість вулиці міст не замощені і не дреновані, немає каналізації, і тому весь бруд зливається безпосередньо на вулиці, які в мокру погоду перетворюються на суцільну бридку багнюку, а в суху – на не менш бридкий товстий шар пилюки. Хоча в плані антисанітарії було важко уявити щось гірше, але місцеві сільські поселення були ще брудніші за міста. І, згідно Зорабу, дуже дивно, що за таких умов у місцевих містах і селах не панують злоякісні лихоманки.

З огляду на все перелічене вище висновок, до якого прийшов Джеймс Зораб, був цілком очікуваним: Російська імперія була зовсім не тією країною, яка могла бути привабливою для імміграції туди британців. Щоб поставити остаточну крапку, британський консул додав, що до 1871 р. тут все ж існували більш сприятливі умови для іммігрантів, але тоді їхні привілеї були скасовані і на них поширені загальні для Російської імперії норми оподаткування та умови призову на військову службу[262].

Аби краще зрозуміти, що мав на увазі Зораб, кажучи про скасування привілеїв для іммігрантів, достатньо звернутись до його рапорту від 27 лютого того ж 1872 р., в якому повідомлялося про

[262] Further Reports from Her Majesty's Diplomatic and Consular Agents Abroad Respecting the Condition of the Industrial Classes and the Purchase Power of Money in Foreign Countries: Presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty (London: Harrison and Sons, 1872), pp. 304-308.

значні втрати, яких регіон може зазнати через еміграцію менонітів[263]. Британський консул зазначав, що еміграційні настрої були спричинені законодавчими новаціями Російської імперії, що скасовували надані німцям раніше привілеї, і тепер планувалося, що вони будуть призиватись на військову службу. Німецькі школи будуть передані під нагляд російських інспекторів, а вивчення російської мови в них буде зроблене обов'язковим. Зораб наголошував, що німецьке населення, у порівнянні із росіянами, було більш ефективним у веденні сільського господарства, вирощувало більші врожаї кращої якості, і хоча німці у регіоні зовсім не спромоглися поширити свої моральні принципи та сільськогосподарські вміння на російських селян, вина за це повністю лежить на вадах законодавства, яке сепарувало німців від інших. Якщо уряд не перегляне закони, констатував Зораб, регіон втратить більше 10 тисяч ощадливих, працьовитих мешканців, що боляче вдарить по стану місцевого сільського господарства. І ці втрати будуть відчуватись ще довгий час. Зораб порівнював ситуацію із втратами регіону через еміграцію татар і ногайців, які пішли 16 років тому і яких так і не змогли замінити росіяни, що переселились сюди у такій же, а то й більшій, кількості[264].

Важливо, що Зораб не лише повідомив керівництво про настрої місцевих менонітів, але і передав до Лондона запит менонітів щодо можливостей еміграції до Канади. Як зазначає новозеландець Джеймс Уррі, відповідний документ був скопійований і переданий до Міністерства у справах колоній (Colonial Office) для подальшої відсилки до Канади (закордоні справи останньої тоді знаходились у руках саме британців). Вже в наслідок цього агент з імміграції Вільям Хеспелер (William Hespeler), якого зазвичай і прийнято вважати зачинщиком менонітської еміграції до Канади, був направлений до Бердянська і справа отримала розвиток. Більше

[263] З інших джерел відомо, що незадовго до складання цього рапорту, у січні 1872 р. британському консулу Леонардом Судерманом була вручена петиція, яка стосувалась саме запиту щодо менонітської еміграції (Cornelius Krahn, *From the Steppes to the Prairies, 1874-1949* (Mennonite Publication Office, 1949), p. 70)

[264] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1872), p. 490.

того, Вільям Хеспелер пропонував, аби Зораб супроводжував делегацію менонітів до Манітоби (Канада), але британський уряд не прийняв цю пропозицію, побоюючись загострення стосунків із Російською імперією[265]. Таким чином, Джейм Зораб безпосередньо стояв у витоків менонітської еміграції на Американський континент.

Тему еміграції (цього разу вона була більш коректно названа менонітською) британський консул продовжив висвітлювати у рапорті за наступний рік, складеному 19 лютого 1873 р. Показово, що Зораб перш за все відмітив увагу російської преси до характеристик стану справ із еміграцією, даних ним у попередньому рапорті. Далі британський консул проінформував офіційний Лондон про літній візит чотирьох менонітів до Канади та США з метою обстеження потенційних місць для переселення їхніх одновірців. При цьому, як повідомляв Зораб, хоча питання залишення Російської імперії відкрито обговорювалось лише менонітами, німці інших деномінацій уважно спостерігали за діями останніх, вочевидь маючи намір у разі чого наслідувати їхній приклад. Знов повторивши свої побоювання щодо можливих негативних наслідків еміграції менонітів для стану сільського господарства регіону і відповідно для експортної торгівлі, Джеймс Зораб припустив, що спорожнілими після від'їзду менонітів землями скористаються спекулянти, ці землі будуть швидко виснажені і потім кинуті, що також вдарить по економіці.

Щодо новацій у Бердянському повіті, Зораб відмітив, що вирощена тут картопля вперше стала вивозитись за кордон і, можливо, вона перетвориться на товар регулярного експорту. Щоправда, перша спроба прибутків не принесла, оскільки всі кораблі з картоплею прибули із Бердянська до Константинополя одночасно і були змушені збувати товар по заниженій ціні.

Серед позитивних зрушень за 1872 р. безпосередньо у Бердянську британський консул згадав, зокрема, відкриття

[265] *James Urry*. Myth and History: The Story of William Hespeler's Independent Role in the Immigration of Mennonites to Manitoba in the 1870s // Plett Historical Research Foundation [Електронний ресурс] // URL: http://www.plettfoundation.org/articles/myth-and-history/ (Дата звернення: 17.05.2015).

Бердянської чоловічої гімназії і запланований на весну початок зведення для неї спеціальної будівлі[266].

Доволі цікаві оцінки перспектив прямих зв'язків Бердянська із Великою Британією[267] були дані Зорабом у рапорті від 27 березня 1873 р. Між іншим, тут консул приділив чималу увагу опису перешкод, які створювались бюрократичною системою Російської імперії. Зораб писав, що остання запровадила низку фактично незрозумілих дрібних формальностей і вимог до заповнення декларацій, навіть помилка при заповненні яких тягла за собою стягнення великих штрафів а то й конфіскацію товарів. До того ж, у такій формі покарання були напряму зацікавлені російські митники, які одержували третину всіх штрафів і вартості конфіскованих товарів.

У датованому 11 лютим 1874 р. рапорті за 1873 р. Джеймс Зораб, знов звернувшись до теми еміграції, повідомляв, що велика кількість менонітів Бердянського та сусідніх повітів, а також Криму вже зібралась і планує вирушити за кордон навесні. За переконанням британського консула у Бердянську, хоча імператор і дав менонітам шестирічний термін на вирішення, чи підкоритись новим законам і залишитись, або ж покинути межі Російської імперії, це лише зробить еміграцію не поспішною, а планомірною, і до кінця 1879 р. регіон втратить більшість менонітів.

---

[266] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1873), pp. 1004-1008.

[267] Висвітлюючи відповідну тему в попередніх рапортах, Зораб не оминув питання про причини того, що першість у торгівлі через Бердянський порт мали не британці, а італійці. Згідно з британським консулом, собівартість будівництва італійських суден була зазвичай нижчою, ніж британських, італійські команди одержували нижчу платню і постачались харчами гіршої якості (а, відповідно, дешевшими). Крім того, італійці зазвичай працювали, коли це було потрібно, а британці не робили цього у неділю, якщо тільки судну не загрожувала смертельна небезпека. У робочі ж дні британці, як правило, працювали тільки з шостої ранку до шостої вечора. Тож капітанам британських суден доводилось наймати додаткових місцевих робітників для завантаження суден, тоді як італійці так робили лише в екстрених випадках (*Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872, Volume LX* (London: Harrison and Sons, 1872), p. 71).

У цьому ж рапорті Зораб докладно зупинився на блискучих перспективах азовських портів у плані експорту вугілля. Британський консул повідомляв керівництво, що вугілля Північного Приазов'я і раніше видобувалось і доставлялось до міст селянами, але тільки у 1870 р. на цей природний ресурс була звернута серйозна увага: вугілля залягало неглибоко, і в регіоні ширилась справжня манія риття шахт. Головними перешкодами для розвитку видобутку Зораб назвав некваліфікованість і брак робочих рук, так що "банди чоловіків" для направлення до шахт можуть бути знайдені лише коли не буде потреби в робочих руках для сільського господарства. Які шляхи будуть знайдені для вирішення проблеми, писав Зораб, може показати лише майбутнє[268]. Звернемо увагу, що з огляду на екстраординарну значущість питання британський консул у Бердянську ще 14 жовтня 1873 р. склав окремий докладний рапорт про стан і потенційні можливості розвитку видобутку вугілля на Катеринославщині (зрозуміло, що слово "Донбас" у цьому рапорті ще не використовувалось).

Рапорти Зораба вже невдовзі після їх складання привертали увагу не лише дипломатів і підприємців. Зокрема, уривок з рапорту Джеймса Зораба про торгівлю Бердянська від 6 січня 1866 р., в якому йшлося про отруйних чорних павуків, 4 червня того ж 1866 р. був зачитаний на засіданні Ентомологічного товариства у Лондоні[269] і невдовзі опублікований у "The Transactions of the Entomological Society of London"[270].

Фрагмент рапорту консула Зораба з Бердянська за 1866 р. був наведений у додатках до статті "Variation in the Price and Supply of Wheat", опублікованій у 1869 р. у "Journal of the Royal Agricultural Society of England"[271].

---

[268] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1874), pp. 857-858.

[269] Серед членів цього товариства був і Чарльз Дарвін.

[270] *The Transactions of the Entomological Society of London*. Third series, Volume V (London: H.T.Roworth, 1867), p. xiv.

[271] H.Evershed, "Variation in the Price and Supply of Wheat", *Journal of the Royal Agricultural Society of England*. Volume the fifth. Practice with Science (London: John Murray, 1869), pp. 212-213.

Описи та інші документи, складені Джеймсом Зорабом щодо менонітів Бердянська та Бердянського повіту, були використані Геральдом Дірксом у монографії "Canada's Refugee Policy: Indifference or Opportunism?"[272], а також Адольфом Енсом у книзі "Subjects or Citizens?: The Mennonite Experience in Canada, 1870-1925" при висвітленні передісторії менонітів Канади[273].

Грекиня Тзеліна Харлафтіс у монографії "A history of Greek Owned Shipping. The Making of an International Tramp Fleet, 1830 to the Present Day" згадує про рапорт Зораба з Бердянська за 1872 р., в якому британський консул повідомляв, що збільшення кількості суден під російським прапором зовсім не означало реальне посилення російського судноплавства, але було викликано тим, що грецькі судна, або уникнути митні сплати, які накладались на них у французьких портах, просто стали ходити під російськими прапорами[274].

Завдяки одному з рапортів і листу Зораба до графа Гренвіля, написаним 30 листопада 1871 р., ми маємо можливість дізнатись багато подробиць про умови діяльності в Бердянську британського консула. Бердянський консульський округ, згідно з описом Зораба, охоплював Бердянський повіт, тобто землі від річки Берда на сході до Геніческа на заході і від Азовського моря на півдні до Мелітопольського та Олександрівського повіту на півночі та північному-сході. Але реально консулат, за формулюванням Зораба, не мав кордонів: консулу доводилось допомагати у вирішенні питань, які стосувались британських підданих у Маріуполі; до нього ж звертались власники та екіпажі суден, які зазнавали катастрофи де завгодно на Азовському морі, якщо тільки ця місцевість не була у безпосередній близькості до Таганрога чи Керчі; нарешті, консул займався питаннями, пов'язаними з британськими підданими, які мешкали далеко від узбережжя,

[272] Gerald E. Dirks, *Canada's Refugee Policy: Indifference or Opportunism?* (McGill-Queen's University Press, 1977), p. 27.
[273] Adolf Ens, *Subjects or Citizens?: The Mennonite Experience in Canada, 1870-1925* (Ottawa: University of Ottawa Press, 1994), ix+236 p.
[274] Gelina Harlaftis, *A History of Greek-Owned Shipping. The Making of an International Tramp Fleet, 1830 to the Present Day* (London and New York: Routledge, 1996), p. 33.

включаючи навіть Харків[275]. При цьому показово, що при всій специфічності ставлення Зораба до місця своєї служби він називає Бердянськ самим безпечним і зручним портом Азовського моря[276].

Річне жалування, яке Джеймс Зораб одержував за службу в Бердянську, спочатку становило 400, а у 1866 р. було підняте до 450 фунтів. При цьому консул не займався комерційними операціями і, зокрема, торгівлею, тобто мав жити за рахунок саме жалування (серед іноземних консулів у Бердянську в 1871 р.[277], крім британського, ще й італійський консул[278] мав основним джерелом існування жалування від свого уряду[279], тоді як п'ятеро інших консулів, які представляли тут інтереси 10 країн, паралельно

[275] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 71.

[276] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 72.

[277] У цей період іноземними колегами Джеймса Зораба у Бердянську були німецький консул і бельгійський консульський агент Іван Геммерле (Jean Hemmerle), іспанський, норвезький віце-консул і австро-угорський консульський агент Ян Гаспар Іванчіч (Jean Gaspar Ivancitsch), бельгійський консул і французький консульський агент Л.Кауфман (L.Kaufmann), віце-консул Данії Ніколас Лучіч (Nicolas Lucich), римський віце-консул Луї Граффані (Louis Graffagni), італійські консул Ансалді (Ansaldi) і віце-консул Л.Тубіно (L.Tubino), віце-консул Нідерландів Пайкос (Paicos) (Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1871 (Saint-Petersbourg: imprimerie de Journal de St-Petersbourg, 1871), pp. 74-76, 78-84, 87).

[278] Джеймс Зораб неодноразово порівнював свій статус зі статусом і функціями італійського консула у Бердянську, зізнаючись, що найбільше знайомий саме з діяльністю цього свого іноземного колеги. Цікаво, що саме у цей період італійській консул Джованнетті подав надзвичайно докладний, на 60 сторінок, опис історії і стану торгівлі Бердянська ("Memoria sul Commercio di Berdiansk di Gio. Batt. Giovannetti, Ex Vice Console Toscano (1848 e 1849) in Orano (Affrica). (1868)", in *Bollettino Consolare pubblicato per cura del Ministro per Gli Affari Esteri di S. M. il re d'Italia*. Volume V. Parte I (Firenze: Stabilimento Civelli, 1868-69), pp. 45-104).

[279] Вже з огляду на це є некоректним твердження видання Бердянського краєзнавчого музею "Бердянск – 180: К 180-летию основания г.Бердянска" про те, що "все консулы занимались коммерцией, владели предприятиями и торговими фирмами" (Бердянску – 180: К 180-летию основания г.Бердянска. – Бердянск, 2007. – С. 36).

займалися торгівлею[280]). У 1871 р. Зораб, скаржачись керівництву на недостатність цієї платні, писав, що саме призначення до "невідомої країни" – Російської імперії в 1864 р. він сприйняв із гірким розчаруванням, оскільки це певним чином перекреслювало всі його попередні шістнадцятирічні напрацювання щодо вивчення мови та специфіки Османської імперії, де він планував служити і надалі; тепер все доводилось починати спочатку. Згідно Зорабу, недостатність платні, яку він отримував у Бердянську, змусила його через певний час відіслати родину додому, і станом на кінець листопада 1871 р. він жив сам впродовж вже майже чотирьох років[281], причому в некомфортних умовах, ще й витрачаючи гроші на оплату освіти трьом своїм дітям і на інші необхідні виплати. Зораб скаржився, що останнім часом до цього додалися ще й проблеми зі здоров'ям, так що за два роки не було жодного повного місяця, коли б він почував себе добре. Причинами ж погіршення здоров'я британський консул у Бердянську назвав душевний неспокій через перелічені вище обставини та суворість місцевого клімату. Тож свого листа Джеймс Зораб завершив висловленням надії, що керівництво врахує його тривалу важку службу і переведе на який інший пост, де він зможе, нарешті, возз'єднатись із родиною і насолодитись комфортним життям. Показово, що маючи на меті досягнути бажаного, у цьому листі консул зробив наголос на всіх складностях своєї служби (причому не тільки у Бердянську) і на тих моментах, коли він був обійдений увагою керівництва (як-от те, що всі інші, крім нього, британські військові офіцери і цивільні службовці, які брали участь в обороні

[280] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 75.

[281] У цьому контексті ще більш інтригуючою є інформація з родинного сайту, згідно з якою саме у Бердянську в 1869 р. народилась наймолодша дитина Джеймса Зораба – Ірен Харріетт Зораб (Irene Harriett Zohrab) (1869-1906) (Searchable Text version of the Zohrab/Zorab Family Tree – Generations 8-10 [Електронний ресурс] // URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/ztbltr3b.html (Дата звернення: 26.07.2015)). На наше прохання Петер Дуглас Зораб (Peter Douglas Zohrab) із Нової Зеландії повідомив, що відповідна інформація була надана для сайту Кельвіном і Розмарі Поллок (Kelvin and Rosemary Pollock) із Великої Британії.

Карсу, були нагороджені орденом Лазні, а згодом – Орденом Почесного легіону). При цьому з цього ж листа випливає, що раніше його жалування було набагато меншим, ніж у Бердянську: на попередньому місці служби, на Балканах, Зораб одержував спочатку тільки 200, а згодом – 300 фунтів на рік[282].

У листі 1871 р. Зораб побіжно згадував, що з Османською імперією були пов'язані його дослідження. Напевно, тут містився натяк на той факт, що Джеймс Зораб був членом Королівського Азіатського товариства[283], ще у 1823 р. створеного у Лондоні видатними вченими і колоніальними адміністраторами.

Щодо обсягів роботи Зораба, то впродовж неповного 1871 р. (до листопада) британське консульство у Бердянську одержало і опрацювало 58 документів, склало і відіслало 65 депеш, листів і рапортів. До повноважень консула входила підтримка дисципліни на борту суден під британськими прапорами, але, як рапортував Зораб, він не відповідав за британських моряків під час їхнього перебування на березі; не підпадали під юрисдикцію консула піддані Великої Британії, які мешкали на території Бердянського повіту. Натомість він відповідав за приватну власність британських підданих у Бердянську в разі їхньої смерті, а також за британські судна, які могли тут розбитися. До кола функцій консульства, які чітко не оговорювались, але які доводилось виконувати, продовжували входити сприяння купцям і судновласникам, допомога у залагодженні спорів, що стосувалися чартерів, контрактів і вантажів, переклад коносаментів, які зазвичай складались італійською тощо. Офіційно консульство працювало з 10.00 до 12.00 та з 14.00 до 17.00, але, як повідомляв Джеймс Зораб, капітани суден знали, що реально вони можуть з'явитись до консульства і бути там прийнятими у будь який час. Як і раніше, при консульстві працювало троє осіб: крім безпосередньо консула, тут знаходились клерк із річною платнею в 150 фунтів і офісний служитель із платнею 30 фунтів. На витрати консульства щорічно

[282] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), pp. 80-81.
[283] Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 165.

виділялись 150 фунтів, з яких 34 фунти 16 шилінгів йшли на оренду офісного приміщення, 12 – на паливо та освітлення, 10 – на канцтовари, 10 – на прапор тощо. Згідно Зорабу, гроші витрачались і на такі непередбачені кошторисом статті, як громадські свята, доброчинні підписки, щорічні подарунки, уніформа тощо[284].

Напевно, офіційний Лондон звернув увагу на відповідний рапорт Джеймса Зораба, але для прийняття рішення щодо консульства у Бердянську не став покладатись лише на думку свого консула. 9 травня 1872 р. зібралось засідання спеціального комітету дипломатичної та консульської служби, який викликав, зокрема, Чарльза Грієрсона (Charles Grierson). На той момент цей британський підданий мешкав у Бердянську вже близько чотирьох років[285]. Ще у 1869 р. він, разом із його співвітчизником Вільмотом і полковником Починським, отримав дозвіл зводити у Бердянську пристань, з якої баржі і буксирні пароплави могли б доставляти товари для навантаження на судна, що стоять на рейді[286]. Тепер же комітет докладно розпитував цього купця щодо ситуації на Азовському та Чорному морях. Згідно з Чарльзом Грієрсоном, роботи у консула в Бердянську було зовсім не багато. На запитання ж члена комітету Фредеріка Волпола (Frederick Walpole), невже обсяги торгівлі через Бердянськ не зростають, Грієрсон відповів, що це правда, але при цьому ведучу роль відігравали не британські,

[284] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), pp. 73-74.

[285] *Reports from Committees: Seven Volumes. Accounts, Public; Appellate Jurisdiction; Diplomatic and Consular Services. Session 6 February – 10 August 1872.* Volume VII (Great Britain. Parliament. House of Commons, 1872), p. 107.

[286] Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 17. – Спр. 73 (О дозволении военному инженер-полковнику Починскому, при участии английско-подданых Гриерсона и Вильмота, построить в Бердянском порте пристань и эллинг. 1869 г.). – 281 арк. Того ж року в управлінні Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора була заведена й інша справа, що стосувалась Грієрсона та Вільмота (Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 17. – Спр. 110 (Об оказании английско-подданными Гриерсон и Вильмотом помощи военному пароходу "Туапсе" в постигшем его несчастии в водах Керчь-Еникальского пролива. 1869 г.). – 7 арк.).

а італійські та грецькі судна. На уточнююче ж запитання члена комітету Картрайта (Cartwright), чи він впевнений, що для британського консула у Бердянську немає достатньо роботи, Грієрсон сказав, що це дійсно так, і єдиною турботою консула Зораба та консульського агента Вагстафа було прийняття паперів від капітанів британських суден, які заходили у місцевий порт. Єдиними ж підданими Великої Британії у Бердянську були самі представники консульства, Чарльз Грієрсон із партнером та їхні працівники. На думку Грієрсона, зі всією консульською роботою у Бердянську міг би успішно впоратись сам консульський клерк. Подаючи більш широку оцінку ситуації, Грієрсон зазначив, що найбільш необхідним було б влаштування британського консульства у Севастополі[287]; дійсно багато роботи було у британських представництв у Керчі і Таганрозі. У Маріуполі ж не було ні консульства, ні віце-консульства, і, на переконання Грієрсона, у ньому не було й потреби. Грієрсон запевняв, що він добре знайомий з персональним складом британських представництв у регіоні, і, згідно з його спостереженнями, серед них "англійський елемент" був незначним, а натомість дуже великий відсоток становили особи, народжені у Середземномор'ї, і, зокрема, на Мальті, так що багато з них ніколи навіть не бували в Англії. Тут же Грієрсон навів як приклад саме Джеймса Зораба, сказавши, що той, наскільки йому відомо, був левантійцем[288], народженим на Мальті. І додав, що знає про велике бажання Зораба бути переведеним з Бердянська до Османської імперії або ж Персії. Відповідаючи на низку інших прямих запитань, Грієрсон повідомив, що Зораб був не торгуючим консулом і що саме

[287] Відповідне віце-консульство невдовзі дійсно було влаштоване, а у середині 1880-х рр. Чарльз Грієрсон став там віце-консулом.

[288] Показово, що з цього приводу член комітету Фредерік Волпол заперечив: Зораб належав до старої мальтійської родини, яка впродовж багатьох поколінь знаходилась на англійській службі, а тому він не був левантійцем ("But he is of an old Maltese family that has been for so many generations in the English service that they are not Levantines") (*Reports from Committees: Seven Volumes. Accounts, Public; Appellate Jurisdiction; Diplomatic and Consular Services. Session 6 February – 10 August 1872.* Volume VII (Great Britain. Parliament. House of Commons, 1872), p. 108).

британський консул у Бердянську був агентом Ллойда[289]. При цьому Грієрсон додав, що іноді чув про конфлікт інтересів, пов'язаний із таким поєднанням обов'язків. Але наводити конкретні приклади він відмовився. На запитання, яку платню він вважає достатньою для британського представника у Бердянську, Грієрсон зауважив, що на той момент консул тут отримував 600 фунтів на рік; як для консула це було не так вже і багато, але зважаючи на малі обсяги роботи було б достатньо і 150 фунтів[290].

Як звітував Джеймс Зораб, британський консул у Бердянську не мав ніяких офіційних привілеїв у порівнянні з іншими місцевими мешканцями, але при цьому Зораб уточнив, що він підтримує найтісніші дружні стосунки практично зі всіма місцевими керівниками[291]. Належачи до "вершків" мешканців Бердянська, британський консул, як і офіційні представники інших країн, запрошувався на найбільші урочистості, які мали місце у місті. Зокрема, "Одесский Вестник" у квітні 1866 р. писав про вдячний молебень у присутності іноземних консулів, проведений у Вознесенському соборі Бердянська з приводу збереження життя імператора Олександра II від замаху[292]; у вересні 1872 р. преса

[289] Про те, що Джеймс Зораб був агентом Ллойда, пряму інформацію знаходимо в "Lloyd's List" за 1870 р.: "The following letter upon the close of navigation, the recent improvements in the loading of vessels at Berdiansk, and the proposed extension of the system to Yenikale, has been received from Mr. Zohrab, Lloyd's Agent…" ("Lighters at Berdiansk and Yenikale", *Lloyd's List,* (February 4, 1870), p. 8).

[290] *Reports from Committees: Seven Volumes. Accounts, Public; Appellate Jurisdiction; Diplomatic and Consular Services. Session 6 February – 10 August 1872.* Volume VII (Great Britain. Parliament. House of Commons, 1872), pp. 107-110.

[291] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 74.

[292] "В 4 часа в здешнем Вознесенском соборе был отслужен благочинным Бердянских церквей благодарственный Господу Богу молебен с коленопреклонением, при котором, не говоря уже о русских, военных и гражданских чинах, о гражданах города и иностранных консулах, присутствовали многие евреи и караимы" (*Макаров В.* 6-го апреля // Одесский Вестник. – № 79. – 14.IV.1866. – С. 255).

повідомляла про участь іноземних консулів в урочистостях з нагоди відкриття Бердянської чоловічої гімназії[293].

Саме про Зораба йшлося у щоденниках Василя Крижанівського, де зафіксовано, що 8 червня 1870 р. К.Єльський[294] взяв у Крижанівського спаржу для англійського консула[295].

Згодом, у 1874 р. Зорабу все ж вдалося реалізувати своє прагнення повернутись до Османської імперії: 13 серпня королева зробила відповідне призначення[296]. У 1877 р. часопис "The Spectacor" характеризував британського консула в Ерзерумі Зораба як людину, яка прожила в регіоні багато років, знає місцеву мову і до певної міри є туркофілом[297].

---

[293] "8 сентября, в день Рождества Пресвятыя Богородицы, мы имели счастие видеть открытие нашей бердянской гимназии. Накануне дня сего попечитель одесскаго учебнаго округа нарочно прибыл к нам на пароходе и, помолясь в соборе нашем, пригласил после обедни в дом, занимаемый ныне гимназиею, граждан, чиновников и иностранных консулов и в присутствии начальника города и порта, городскаго головы и председателя земской управы, его п-во лично прочел Высочайший указ об открытии бердянской гимназии; потом поздравил всех с этою дорогою Царскою милостию в теплой речи своей. Радостное торжество это заключилось благодарственным молебствием в присутствии всех граждан, властей и гостей, а также директора новой гимназии нашей г. Коловича, инспектора народных училищ Таврической губернии г. Зойча, вновь назначенных учителей гимназии и всех гимназистов, коих не менее было 150 на лицо" (*Крыжановский В.* [Бердянск] // Одесский Вестник. – № 206. – 19.IX.1872. – С. 854).

[294] Інженер К.Єльський у цьому ж 1870 р. очолював роботи з облаштування Бердянського порту.

[295] *Баханов К.А., Лыман И.И.* Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники. – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 180.

[296] "The Queen has been graciously pleased to appoint James Zohrab, Esq., now her Majesty's consul at Berdiansk, to be her Majesty's consul for Koordistan, comprising the Pachalics of Erzeroom, Kharfoot, Diarbekir, Moosh, and Van" (*London Evening Standard*, (August 19, 1874), p. 5).

[297] "Our Consul at Erzeroum, Mr. Zohrab, who has lived there many years, knows the language, and is rather a Turcophile" ("News of the Week", *The Spectacor*, № 2566 (September 1, 1877), p. 2).

У Національному архіві (Велика Британія) збереглося листування з Джеймсом Зорабом за 1876-1877 рр., коли він був консулом у Ерзерумі, за 1877 р. (часів його перебування в Трабзоні), а також за 1881 р., тобто за часів його перебування на посаді британського консула у розташованому на узбережжі Червоного моря місті Джидда (Jeddah) (на цій посаді він знаходився з жовтня 1878 по липень 1881 р.)[298].

З Ерзеруму Зораб доповідав, зокрема, про поневіряння, яких там зазнавали християни, у тому числі й вірмени[299], про події російсько-турецької війни 1877-1878 рр., пишучи про жорстокості черкесів і курдів по відношенню до мирного населення[300] і про те, що коли російські війська наближались до фортеці Баязет, турецькі родини, аби врятуватись, переховувались у вірменських будинках.

В листах із Джидди, що була центром регіону на заході Аравійського півострову Хіджаз, починаючи з 1879 р. Джеймс Зораб, між іншим, неодноразово писав про чутки щодо існування у Мецці "таємного товариства", яке ставило за мету відновлення арабського халіфату в Хіджазі. Консул Джейм Зораб намагався використовувати незадоволення арабів турками для посилення британського впливу в регіоні. Кореспонденції Зораба з Джидди не залишились поза увагою сучасних дослідників ісламу та історії Британської та Османської імперій[301]. Лист, надісланий 29 жовтня

[298] У 1880 р. "The Edinburgh Gazette" повідомила, що 27 березня королева призначила Джеймса Зораба, есквайра, консула Її Величності в Джидді, бути ще і консулом для регіону, прилеглого до затоки Ассаб, при цьому проживаючи в Джидді (*The Edinburgh Gazette* (April 13, 1880), p. 362). Хамді Оздіш на наше прохання відшукав у матеріалах архіву в Стамбулі й іншу інформацію про перебування Зораба на посаді в Джидді (*Prime Ministerial Ottoman Archive (Başbakanlık Osmanlı Arşivi*-BOA) Archive code: 281/17418, Fund code: İ.HR.).

[299] Arman Dzhonovich Kirakossian, *British Diplomacy and the Armenian Question: From the 1830s to 1914*, (Princeton and London: Gomidas Institute Books, 2003), p. 56.

[300] Arman Dzhonovich Kirakossian, *British Diplomacy and the Armenian Question: From the 1830s to 1914*, (Princeton and London: Gomidas Institute Books, 2003), pp. 58-60.

[301] Ehud R. Toledano, *The Ottoman Slave Trade and Its Suppression: 1840-1890* (Princeton: Princeton University Press, 1982), p. 228; Kemal H. Karpat, *The*

1881 р. британським консулом у Джидді Джеймсом Зорабом до Едварда Франкленда, був використаний у біографічній книзі про цього видатного англійського хіміка-органіка, який поклав початок вченню про валентність[302]. Того ж 1881 р. Джеймс Зораб був присутній у списку головних поповнювачів гербарію королівських садів, Кью (357 одиниць з Аравії).

У Даремському університеті (Англія) зберігаються листи консула Зораба, які стосувались його дій проти работоргівлі у Джидді[303].

Станом на січень 1890 р. Джеймс Зораб був на посаді генерального консула Великої Британії в Республіці Гаїті.

За даними родинного сайту, згодом Зораб разом із сім'єю емігрував до Галіфаксу (Нова Шотландія, Канада)[304]. Помер Джеймс Ернест Наполеон Зораб 5 січня 1891 р.[305] (база даних JSTOR помилково називає датою смерті 1860 р.)[306]. Похований він у Канаді, на кладовищі Кемп Хілл у Галіфаксі[307] (ілюстрація 26).

Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State (New York: Oxford University Press, 2001), p. 247; Joshua Teitelbaum, *The Rise and Fall of the Hashimite Kingdom of Arabia* (London: C.Hurst & Co., 2001), pp. 44-45; Michael Francis Laffan, *Islamic Nationhood and Colonial Indonesia: The Umma Below the Winds* (Routledge, 2003), pp. 42-43; Diane Robinson-Dunn, *The Harem, Slavery and British Imperial Culture: Anglo-Muslim Relations in the Late Nineteenth Century* (Manchester: Manchester University Press, 2006), pp. 49-50; Ulrike Freitag, "Helpless Representatives of the Great Powers? Western Consuls in Jeddah, 1830s to 1914", *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 40, No. 3 (September, 2012), pp. 361, 365.

[302] Colin A. Russell, *Edward Frankland: Chemistry, Controversy and Conspiracy in Victorian England* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), p. 394.

[303] Wylde Family. Catalogue // Durham University [Електронний ресурс] // URL: http://reed.dur.ac.uk/xtf/view?docId=ead/pol/wylde.xml;query= (Дата звернення: 22.06.2015).

[304] James Ernest Napoleon Zohrab [Електронний ресурс] // URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/jamesenz.html (Дата звернення: 30.04.2015).

[305] David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, p. 22.

[306] Zohrab, James Ernest Napoleon (1830-1860) // JSTOR Global Plants [Електронний ресурс] // URL: http://plants.jstor.org/stable/10.5555/al.ap.person.bmooo154758 (Дата

Коли ми зв'язались із Петером Дугласом Зорабом із Нової Зеландії, який нині опікується зазначеним родинним сайтом, він, поміж іншим, повідомив, що члени родини Зорабів зараз точно живуть у Нідерландах, Великій Британії, Новій Зеландії, Японії, США, Канаді, Австралії, Узбекистані, Південній Африці. Крім того, він надав список країн, де Зораби "жили, і, можливо, досі живуть": Вірменія, Іран, Індонезія, Індія, Малайзія, Франція, Туреччина, Єгипет, Судан, Кіпр, Мальта, Нігерія, Танзанія, Росія, Швейцарія, Німеччина, Таїланд і Саудівська Аравія.

Харві Роберт Лоу (Лове, Лоуе, Ло)

Судячи зі всього, Харві Роберт Лоу впродовж консульської кар'єри не змінював місць служби так, як це робили його попередники. Він став віце-консулом у Бердянську 12 жовтня 1876 р., причому зі всіх наявних документів виходить, що це приморське місто стало першим у його послужному списку. Звільнився зі служби Харві Роберт Лоу більш ніж через чверть сторіччя, 31 грудня 1902 р. Причому звільнився саме з віце-консульської посади у Бердянську. При цьому принаймні кілька річних рапортів з Бердянська в межах цього періоду складав не Лоу, а інші особи, що виконували тут консульські обов'язки.

Харві Роберт народився 3 червня 1842 р. у родині купця Йосії (Josiah) і Луїзи (Louisa) Лоу і був охрещений 22 червня того ж року в Лондоні, Шоредітч (Shoreditch).

В 1876 р. у канцелярії Таврійського губернатора була заведена справа "О назначении Великобританским вице-консулом в г. Бердянске Гарвей-Роберта Лове (Lowe)"[308]. Фактично, наявні у

звернення: 1.05.2015). Згідно цієї бази даних Джеймс Ернест Наполеон Зораб, крім іншого, був ще й колекціонером рослин, і на його честь у 1881 р. був названий *Crocus zohrabi May*.

[307] 1600 Summer Street, Halifax, Halifax Regional Municipality, Nova Scotia, Canada.

[308] Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 26564 (О назначении Великобританским вице-консулом в г. Бердянске Гарвей-Роберта Лове (Lowe). 27 ноября 1876 г. – 20 января 1877 г.). – 8 арк.

ції справі документи великою мірою повторюють ту процедуру, яка двома роками раніше була пройдена щодо визнання британським віце-консулом у Бердянську Вільяма Георга Вагстафа: маємо повідомлення про призначення з боку британського консула у Таганрозі, звернення британського посла в Петербурзі до Міністерства іноземних справ, звернення Департаменту внутрішніх зносин Міністерства іноземних справ Російської імперії до керівника Таврійської губернії[309]. Щоправда, звернення керівництва Таврійської губернії з відповідного питання тепер адресувалось не лише начальнику міста і порту Бердянська, але і Таганрозькому градоначальнику, причому тут уточнювалось, що треба було повідомити про спосіб життя, поведінку і політичну благонадійність Лоу. 8 грудня 1876 р. начальник міста і порту Бердянська Петро Петрович Шмідт рапортував Таврійському

[309] "Министерство
Иностранных Дел
Департамент
Внутренних Сношений
Отделение 1
Стол 2
Ноября 19 дня 1876 года
№ 10971

Господину Начальнику Таврической губернии.

Великобританский Посол в С.-Петербурге уведомил Министерство Иностранных Дел, что Консул его правительства в Таганроге назначил, по предоставленной ему власти, Великобританским Вице-Консулом в Бердянске Гарвей Роберта Лове (Lowe) на место г. Вагстафа, который назначен Вице-Консулом в Николаев.

При этом Лорд Лофтус ходатайствует о признании Лове в означенном звании.

Департамент Внутренних Сношений, сообщая о сем Вашему Превосходительству, покорнейше просит Вас благоволить уведомить: не встречается ли какого либо препятствия к признанию Роберта Лове Великобританским Вице-Консулом в Бердянске.

Директор: *[Підпис]*

Делопроизводитель *[Підпис]*" (Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 26564 (О назначении Великобританским вице-консулом в г. Бердянске Гарвей-Роберта Лове (Lowe). 27 ноября 1876 г. – 20 января 1877 г.). – Арк. 1).

губернатору, що поведінка Лоу є відмінною і він не помічений ні в чому осудному[310]. Про відсутність перешкод для призначення зі свого боку Департаменту внутрішніх зносин Міністерства іноземних справ 15 грудня написав і сам Таврійський губернатор. А вже 3 січня 1877 р. цей Департамент повідомляв Таврійському губернатору, що імператор звелів визнати Лоу британським віце-консулом у Бердянську. Тож Департамент просив губернатора допустити Лоу до виконання ним обов'язків "предварительно", ще до підписання Сенатом відповідного указу. 14 січня Таврійський губернатор довів це до відома начальника міста і порту Бердянська Шмідта, додавши, що не бачить перешкод для такого попереднього допущення Лоу. Втім, з огляду на стан зв'язку Таврійський губернатор тоді не знав, що ще за 3 дні до того Сенат вже встиг видати потрібний указ на його ім'я[311]. 20 січня 1877 р. губернатор,

---

[310] "М.В.Д.
Начальник
города и порта
Бердянска.
№ 1179
Декабря 8 дня 1876 г.
г. Бердянск

Его Превосходительству Господину Таврическому Губернатору.

Во исполнение предписания от 3 Декабря за № 6928 имею честь донести Вашему Превосходительству, что назначенный Великобританским Вице-Консулом в Бердянске Гервей Роберт Лове поведения отличнаго и ни в чем предосудительном не замечен.

Капитан 1-го ранга *Шмидт*" (Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 26564 (О назначении Великобританским вице-консулом в г. Бердянске Гарвей-Роберта Лове (Lowe). 27 ноября 1876 г. – 20 января 1877 г.). – Арк. 3).

[311] "Указ Его Императорскаго Величества, Самодержца Всероссийскаго, из Правительствующаго Сената Таврическому Губернатору.

По указу Его Императорскаго Величества, Правительствующий Сенат слушали донесение Товарища Министра Иностранных Дел от 3 января сего года за № 9, следующаго содержания: Государь Император Высочайше повелеть соизволил: признавать Гарвей-Роберта Лове Великобританским Вице-Консулом в Бердянске. Донося о сем Правительствующему Сенату, он, Товарищ Министра Иностранных Дел, просит предписать кому следует, как о признавании г. Лове в означенном звании, так и об оказывании ему по

повідомляючи зміст вищезгаданого указу Таврійському губернському правлінню, доручив останньому зробити з цього приводу всі потрібні розпорядження.

Перший річний рапорт, складений Харві Робертом Лоу вже 2 лютого 1877 р., хоча і містив інформацію по всім основним позиціям, заповнення яких потребував офіційний Лондон, був доволі лаконічним. При цьому, наряду з іншим, Лоу повідомив про сильний мороз, який наприкінці весни, 20 травня перекреслив всі сподівання місцевого населення на врожай винограду та фруктів; про катастрофу міського банку, в якій був замішаний вже колишній виконуючий обов'язки Бердянського міського голови; про виїзд до США 190 менонітських родин, які по приїзду на нове місце у листах своїм одновірцям змалювали обнадійливі перспективи; про те, що на потреби армії у Бердянську та його повіті було закуплено 2400 коней[312].

Немає нічого дивного у тому, що рапорт за 1877 р., складений 30 січня 1878 р., Лоу розпочав з опису негативних наслідків для торгівлі, викликаних російсько-турецькою війною і припиненням експорту через блокаду портів регіону. З цих же причин, як зазначав британський віце-консул, при доброму врожаї не можна було задовольнити високий попит на всі види сільськогосподарських машин. Неможливість експортування у поєднанні із великим врожаєм спричинила те, що всі склади у

ному помощи и правосудия в случае нужды и справедливых его требований. Приказали: о признавании Гарвей-Роберта Лове Великобританским Вице-Консулом в Бердянске и об оказывании ему по сему званию помощи и правосудия в случае нужды и справедливых его требований Таврическому губернатору дать знать указом, каковым уведомить Министра Иностранных Дел и припечатать в установленном порядке. Января 11 дня 1877 года.

За Обер-Секретаря *[Підпис]*

За помощника Обер-Секретаря *Панов*" (Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 26564 (О назначении Великобританским вице-консулом в г. Бердянске Гарвей-Роберта Лове (Lowe). 27 ноября 1876 г. – 20 января 1877 г.). – Арк. 7-7 зв.).

[312] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1877), pp. 825-828.

Бердянську виявились забитими, і для зберігання зерна стали винайматись навіть перші поверхи приватних будинків. Великий врожай у поєднанні з війною спричинив іншу проблему: саме в розпал жнив проводився призов на військову службу, що відірвав від сільськогосподарської роботи значну кількість працівників[313].

Одним з лейтмотивів рапорту Лоу за наступний, 1878 рік став опис позитивних наслідків завершення російсько-турецької війни і, відповідно, відновлення експорту через Бердянський порт. За даними британського віце-консула, обсяги зерна, відвантаженого у Бердянську в 1878 р., значно перевищили показники будь-якого іншого з попередніх близько 40 років існування тут порту[314].

Натомість наступні рапорти (ілюстрація 27) британського віце-консула Харві Роберта Лоу можуть розглядатись як хроніки поступової втрати Бердянськом своїх позицій і все зростаючої очевидності марності сподівань на перетворення міста на "другу Одесу". Звичайно, мова йде лише про тенденцію, тож чи не в кожному із рапортів ми зустрічаємо в тому числі і фіксацію фактів, які в тій чи іншій мірі давали підстави і для оптимістичних прогнозів.

Зокрема, у складеному 4 лютого 1881 р. річному звіті за 1880 р. Лоу високо оцінював активність бердянського начальника міста і порту[315], який, за повідомленням віце-консула, влаштував біля моря бульвар із деревами і, попри опозицію з боку міської думи, зміг перетворити місце напроти Бердянської чоловічої гімназії на сад, тоді як раніше у дощову погоду воно являло собою велике брудне непрохідне озеро.

Між іншим, у тому ж рапорті Лоу підбив проміжні підсумки епопеї з еміграцією менонітів, оскільки саме на початок звітного року припало завершення шестирічного терміну, коли місцеві представники цієї деномінації повинні були прийняти рішення щодо своєї подальшої долі. За даними Лоу, загальна кількість

[313] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1878), pp. 725-730.
[314] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1879), p. 1431.
[315] Його прізвище у рапорті не називається, але, звичайно ж, йдеться про Петра Петровича Шмідта 2-го.

менонітів у Бердянському та Маріупольському повітах дорівнювала близько 26000 осіб, і близько 10000 емігрувало[316].

У рапорті Лоу за 1881 р. прозвучала ще одна тема для занепокоєння: віце-консул писав про загрозу єврейських погромів, через яку євреї на деякий час зачинили свої будинки та контори, а товари попрятали; для охорони деяких будівель і єврейських родин були виставлені військові. Показово, що суспільна напруга, яка відчувалась всіма, минула, як тільки у Бердянську з'явились прогнози щодо доброго врожаю, на які з єврейського питання швидко переключились думки населення[317].

У 1887 р. рапорт віце-консула Харві Роберта Лоу з Бердянська за 1886 р. був опублікований вже в окремому щорічному номері, в якому були зібрані рапорти саме щодо портів Азовського моря[318]. Першим у цьому номері подавався рапорт британського консула, дислокованого в Таганрозі, причому там йшлося не тільки про безпосередньо таганрозьку торгівлю, але і про стан торгівлі на Азовському морі в цілому. Тож тут вміщувалась і деяка інформація про Бердянськ. Так, британський консул, який опікувався Таганрозьким консульським округом, яким, як ми вже згадували, у цей час був колишній віце-консул у Бердянську Вільям Георг Вагстаф, не тільки навів цитату з рапорту із Бердянська Харві Роберта Лоу[319], але і подав список головних експортерів і

---

[316] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1881), pp. 1042-1043.

[317] *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1882), p. 1099.

[318] *Foreign Office. 1887. Annual Series. # 80. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1886 on the Trade of the Ports of the Sea of Azoff* (London: Harrison and Sons, 1887), p. 17.

[319] *Foreign Office. 1887. Annual Series. # 80. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1886 on the Trade of the Ports of the Sea of Azoff* (London: Harrison and Sons, 1887), p. 3.

імпортерів[320], а також інших купців у кожному з азовських портів, у тому числі – і у Бердянську[321].

Натомість відомості Харві Роберта Лоу про Бердянськ за 1887 р. вже подавались у рамках звіту не по Таганрозькому, а по Одеському консульському округу[322]. Між іншим, у цьому рапорті Лоу не змінив традиції ретельно відстежувати ситуацію із конкуренцію на місцевому ринку британських, інших іноземних та місцевих сільськогосподарських машин. Відповідний аспект висвітлювався в рапортах Лоу і в подальшому.

Рапорт Харві Роберта Лоу за 1888 р.[323] також подавався серед рапортів по Одеському консульському округу. У цьому рапорті Лоу знайшов відображення той факт, що його співвітчизник взявся допомогти вирішити проблему, яка була (і залишається донині) вельми актуальною – забезпечення Бердянська питною водою. Міська дума мала намір укласти з британцем контракт на спорудження артезіанського колодязя[324]. Ще за рік до того Лоу

---

[320] Щодо Бердянська Вагстафом тут був поданий такий перелік головних експортерів і імпортерів, всі з яких займались продажем зерна та льняного насіння: "G.Cuppa, H.Cuppa, Curi Brothers, Tubino Brothers, G.Dall'Orso and Co, N. Lupi, D.Petrica, N.Ambanopoulo, N.Sanguinetti".

[321] *Foreign Office. 1887. Annual Series. # 80. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1886 on the Trade of the Ports of the Sea of Azoff* (London: Harrison and Sons, 1887), pp. 15-17.

[322] *Foreign Office. 1888. Annual Series. # 346. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1887 on the Trade of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1888), pp. 1, 15-17.

[323] *Foreign Office. 1889. Annual Series. # 536. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1888 on the Trade of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1889), pp. 20-24.

[324] "Один весьма существенный, важный недостаток – отсутствие воды – тоже устраняется. Мы слышали, что дума намерена заключить контракт с одним англичанином на сооружение артезианскаго колодца за 13 тыс. руб. Колодец предполагают рыть на соборной площади. Об этом нашему самоуправлению давно бы следовало позаботиться, так как население сильно страдает от недостатка воды, которую в настоящее время достают из городских колодцев, находящихся за городом; к тому же, вода в этих колодцах зачинает портиться и делается вредной. Во всяком случае, при хорошем водоснабжении население меньше бы страдало от разных инфекционных болезней, которыя теперь прогрессируют. Для такого города

відзначив у рапорті, що якійсь британці успішно реалізували проект буріння артезіанської свердловини глибиною 900 футів у сусідньому з Бердянськом Мелітополі[325]. Тепер же Лоу писав, що шотландець вже зробив низку свердловин у кількох повітах, і Бердянська дума вже уклала із ним контракт на буріння свердловини безпосередньо у місті; роботи мали розпочатись найближчим часом, так що була надія, що невдовзі Бердянськ задовольнить свої вельми нагальні потреби у якісній воді[326].

Невдовзі британське віце-консульство в Бердянську знов змінило своє підпорядкування: тоді як опублікований у 1889 р. рапорт про стан сільського господарства у 1889 р. ще подавався через Сендвіча (Sandwith), британського генерального консула в Одесі[327], рапорт Лоу про стан торгівлі у тому самому 1889 р., опублікований у 1890 р., подавався вже в рамках рапортів по Таганрозькому консульському округу[328].

Рапорти Харві Роберта Лоу з Бердянська за всі наступні роки також йшли саме по цьому консульському округу[329]. У рапортах за

как Бердянск, поставленнаго в лучшия портовыя условия, давно бы следовало иметь водопровод, но это пока вопрос будущаго" (26 ноября // Одесский Вестник. – № 327. – 5.XII.1888. – С. 2).

[325] *Foreign Office. 1888. Annual Series. # 346. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1887 on the Trade of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1888), p. 16.

[326] *Foreign Office. 1889. Annual Series. # 536. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1888 on the Trade of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1889), p. 23.

[327] *Foreign Office. 1889. Annual Series. # 617. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1889 on the Agriculture of Southern Russia* (London: Harrison and Sons, 1889), p. 9.

[328] *Foreign Office. 1890. Annual Series. # 675. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1889 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1890), pp. 21-24.

[329] *Foreign Office. 1891. Annual Series. # 821. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1890 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1891), pp. 7-8; *Foreign Office. 1891. Annual Series. # 841. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1890 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1891), pp. 22-27; *Foreign Office. 1892. Annual Series. # 1002. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance.*

1889-1892, 1894 рр. Лоу продовжив висвітлювати епопею із пошуками шотландцем артезіанської води у Бердянську, повідомляючи, зокрема, що ще одна свердловина була пробурена ближче до моря, а потім ще і ще. Втім, як відомо, Бердянськ тоді артезіанської води так і не отримав.

У рапорті за 1892 р. серед іншого Харві Роберт Лоу із приємністю повідомляв, що до Бердянська завітав урядовий представник, і згідно з його оцінкою, місцева митниця перевершувала багато з тих, які він відвідував раніше[330]. Крім того, тут же Лоу писав про завершення коштовного ремонту хвилерізу, про вимощення гранітом все більшої кількості бердянських вулиць,

---

Russia. Report for the Year 1891 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1892), p. 7; *Foreign Office. 1892. Annual Series. # 1042. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1891 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1892), pp. 29-34; *Foreign Office. 1893. Annual Series. # 1155. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1892 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1893), p. 8; *Foreign Office. 1893. Annual Series. # 1234. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1892 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1893), pp. 27-32; *Foreign Office. 1895. Annual Series. # 1511. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1894 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1895), p. 8; *Foreign Office. 1895. Annual Series. # 1620. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1894 on the Trade & c., of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1895), pp. 17-22; *Foreign Office. 1897. Annual Series. # 1948. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1896 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1897), pp. 21-25; *# 2076. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1897 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1898), pp. 23-27; *# 2447. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1900), pp. 23-25; *# 2613. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1901), pp. 21-24.

[330] *Foreign Office. 1892. Annual Series. # 1042. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1891 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1892), p. 32.

облаштування місць для відпочинку городян із насадженими там деревами та встановленими лавами, а також про низку інших ознак прогресу, які британський віце-консул значною мірою відніс до заслуг міського голови[331].

Рапорт з Бердянська за 1893 р. був складений не Харві Робертом Лоу, але рапорти за 1894 р. знов належали його перу. Тут більша частина інформації так чи інакше була пов'язана із рекордним врожаєм, а, відповідно, і рекордним експортом зернових, які перевищили навіть хороші показники попереднього року[332].

Лоу пропустив і складання рапортів за 1895, 1898 і 1901 рр.

У рапорті ж за 1896 р. Харві Роберт Лоу, наряду з іншим, повідомляв про прогрес у будівництві залізниці до Бердянська, до чого була залучена і англо-російська компанія, що мала виконати роботи вартістю 100 тисяч фунтів. Лоу зауважив, що спорудження залізниці насправді буде мати велике значення як для місцевого порту, так і для селян, але в разі збереження тенденції поганих врожаїв залізниця мало чим зарадить. Із інших повідомлених британським віце-консулом подробиць звернемо увагу на новину про появу в Бердянську телефону. Лоу писав керівництву, що йому часто доводилось чути скарги, що британські комівояжери рідко відвідують ці краї, що тут не бачать зразки британської продукції, не знають цін на неї. Разом із тим, тут скаржились і на погану

[331] Бердянським міським головою з 1886 по 1906 рр. був Владислав Еразмович Гаєвський (докладніше про нього див.: Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 42 (Таврическое губернское по земским и городским делам присутствие). – Оп. 1. – Спр. 420 (Дело Таврического Губернского по земским и городским делам Присутствия. О службе председателя Бердянской Уездной Земской Управы д. с. с. Владислава Эразмовича Гаевского). – Арк. 2-7).

[332] *Foreign Office. 1895. Annual Series. # 1511. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1894 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1895), pp. 8-9; *Foreign Office. 1895. Annual Series. # 1620. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1894 on the Trade & c., of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1895), pp. 17-22.

якість товарів, що замовлялись із Німеччини і при доставці ніколи не відповідали попередньо демонстрованим зразкам[333].

Натомість у рапорті за наступний, 1897 р., Лоу із сумом був змушений констатувати, що тут все ж таки одержували багато каталогів, але всі вони виявились абсолютно не потрібними, попит на британські та інші іноземні товари, і без того невеликий, ставав все меншим, і вони витіснялись товарами, виробленими в самій країні. При цьому Лоу зізнався, що він не має і гадки, що можна порадити для покращення ситуації із попитом на британські товари. Разом із тим, у цьому ж рапорті Лоу висловив впевненість, що із скорим відкриттям залізниці на території, щодо якої він склав рапорт, почнуть розвиватись видобувна та інші галузі індустрії: французькі та бельгійські синдикати, які вже вклали чималі кошти у розвиток "Південної Росії", тепер викупили права на видобування корисних копалин у кількох місцях повіту. З міських новин віце-консул звернув увагу, зокрема, на те, що дума в звітному році отримувала пропозиції про будівництво нафтового резервуару і артезіанського колодязя; що план будівництва нового порту виявився дефектним і реальні роботи потребували значно більше коштів[334].

Звітуючи за 1899 р., Лоу знову наголошував на перспективах, які відкривались перед Бердянськом завдяки налагодженню залізничного сполучення, облаштуванню нового порту і розробці покладів корисних копалин, так що перетворення Бердянська на один із найважливіших портів регіону було, згідно з британським віце-консулом, лише питанням часу. Лоу повідомив і про чергові успіхи місцевого виробництва сільськогосподарських машин, чия продукція продавалась у Саратовській і Воронезькій губерніях, а через Одеський порт вивозилась навіть до Владивостоку. Фактично, як констатував британський віце-консул, місцеві виробники повністю витіснили іноземні машини з бердянського

[333] *Foreign Office. 1897. Annual Series. # 1948. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1896 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1897), pp. 21-25.

[334] *# 2076. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1897 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1898), pp. 24-26.

ринку. Лоу написав і про отримане повідомлення, що лише за 40 верст від Бердянська було виявлене багате джерело нафти, але після перевірки виявилось, що це були лише чутки. Натомість, нажаль, не були чутками повідомлення про всілякі негаразди, яких місцеве населення та бізнес зазнали через вкрай бідний врожай 1899 р.[335]

Про низький врожай і, відповідно, несприятливі умови для торгівлі Лоу повідомляв і в рапорті за наступний, 1900 р. Віце-консул висловлював побоювання, що якщо ця негативна тенденція продовжиться, низка ведучих експортерів зерна буде змушена залишити тутешній ринок і шукати інші місця для вкладення капіталів. При цьому Лоу продовжив висвітлювати успіхи місцевого сільськогосподарського машинобудування[336], зокрема, зазначивши, що при продажу кількох тисяч жниварок і великої кількості плугів, як і в минулому році, абсолютна їх більшість знайшла використання не на території безпосередньо Бердянського повіту, а у інших регіонах Російської імперії. Хоча і не вся продукція була розпродана. З точки зору британського віце-консула було важливо, що два наявні в Бердянську заводи сільськогосподарського машинобудування робили великі замовлення товарів із Англії, необхідних для ведення їхнього бізнесу. Лоу інформував керівництво і про те, що Бердянська міська дума кожної осені продавала через аукціон певну кількість родючої піщаної низинної цілинної землі, яка чудово підходить для вирощування виноградників, і за ці ділянки точилася справжня боротьба, так що ціна за кращі ділянки площею в 2 акри доходила

[335] *# 2447. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1900), pp. 23-25.

[336] Саме на це місце рапорту Лоу звернув увагу офіційного Лондона у звіті по всьому Таганрозькому консульському округу британський консул Хант (*# 2613. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1901), p. 3).

до 170 фунтів. Лоу пророкував, що невдовзі виноробна галузь у Бердянську зазнає потужного розвитку[337].

Наряду із розглянутими вище рапортами, на сьогодні збереглася й інша кореспонденція Лоу. Вже за наступний після призначення Харві Роберта Лоу на посаду у Бердянську рік (1877) у Національному архіві (Велика Британія) відклались документи з його повідомленнями[338]. Там же знаходиться і листування Лоу за 1878[339], 1880[340], 1900[341] рр. У цьому ж архіві за 1901 р. зберігається надіслана з Бердянська до британського Foreign Office "Marriage notice book"[342].

---

[337] *# 2613. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1901), pp. 21-24.

[338] FO 65/981 – Consuls at Helsingfors, Kertch, Archangel, Viborg, Taganrog, Berdiansk, Reval; Campbell, Barrow, Shergold, Lorentz, Carruthers, Lowe, Soucanton, Consular and Commercial // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254827 (Дата звернення: 17.05.2015).

[339] FO 65/1018 – Consuls at Helsingfors, Archangel, Taganrog; Campbell, Shergold, Carruthers, Hoyland, Vice-Consuls at Poti, Berdiansk; Gardner, Lowe, Consular and Commercial // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254864 (Дата звернення: 18.05.2015).

[340] FO 65/1093 – Consuls at Archangel, Helsingfors, Kertch, Riga, Taganrog. Gellermann, Campbell, Barrow, Colledge, Grignon, Hill, Breslau, Raby, Wooldridge. Vice Consuls at Berdiansk, Poti, Wiborg, Nicolaeff, Lowe, Gardner, Backland, Wagstaff. Consular and Commercial // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254939 (Дата звернення: 18.05.2015).

[341] FO 65/1612 – Consuls at Batoum, Helsingfors, Moscow, Riga, Taganrog. Stevens, Cooke, Medhurst, Woodhouse, Hunt. Vice Consuls at Berdiansk, Kertch. Lowe, Wardrop. Secretary. Mr. Burrell. Consular Commercial Treaty // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C255458 (Дата звернення: 18.05.2015).

[342] FO 399/1 – Marriage notice book // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C2270272 (Дата звернення: 18.05.2015).

Зміст деяких рапортів Лоу з Бердянська не залишився поза увагою широкого загалу. Зокрема, цитата з рапорту Лоу щодо заходів із упередження єврейських погромів у Бердянському повіті була опублікована у "The Spectator" у березні 1882 р.[343] Рапорт Лоу за 1882 р. з оцінкою можливостей імпорту сільськогосподарських машин цитувався газетою "Boston Post" від 17 липня 1883 р.[344] Рапорт бердянського віце-консула з повідомленням цін на пшеницю був використаний у вперше опублікованій у 1885 р. роботі Стівена Джинса "England's Supremacy: Its Sources, Economics and Dangers"[345].

На перші роки перебування Харві Роберта Лоу на посаді в Бердянську припало завершення навчання у місцевій чоловічій гімназії Володимира Хавкіна, у майбутньому – видатного вченого, від послуг якого відмовилась Російська імперія, але який, ставши британським підданим, вельми прислужився Британській імперії[346]

---

[343] "Very strong repressive measures," says Consul Lowe, "have been taken in the disturbed villages and towns in the district of Berdiansk to quell the disturbances, and the inhabitants are mulcted in the payment of expenses for calling out the soldiers, and for damages done to, or loss of, property, which have created a rebellious feeling among them. Several ringleaders have been arrested and brought into Berdiansk in chains, some of them being of good position" ("The "Guardian" and the "Spectator" on the Russian Jews (To the Editor of the "Spectator")", *The Spectator*, (March 18, 1882), p. 357).

[344] *Boston Post* (July 17, 1883), p. 2.

[345] Stephen Jeans, *England's Supremacy: Its Sources, Economics and Dangers*. 1885. Reprint. (London: Forgotten Books, 2013), p. 98 (125).

[346] Хавкін Володимир Ааронович (15 березня 1860 р. – 26 жовтня 1930 р.) – всесвітньо відомий бактеріолог, епідеміолог. Народився у м. Одеса. Навчався у Бердянській чоловічій гімназії, Новоросійському університеті. Народоволець. Учень І.І. Мечнікова, Л. Пастера. З 1888 р. працював на посаді приват-доцента Женевського університету. Впродовж 1889-1893 рр. працював у Пастерівському інституті в Парижі. З 1893 по 1915 рр. знаходився на службі Британської корони в Індії, офіційний державний бактеріолог індійського уряду (1893-1904) (National Library of Israel. – W.M.W. Haffkine Archive. – ARC Ms. Var. 325/40 (Biographical notes…). – Pp. 1-7). Хавкін довів інфекційну природу холери; розробив ефективні вакцини проти холери (1892) та бубонної чуми (1896), випробовуючи їх на собі. У 1897 р. королева Вікторія нагородила його одним із вищих орденів Британської імперії. На честь Хавкіна в Лондоні було влаштовано урочистий прийом, на якому були

(ілюстрація 28). Якщо казати про вихідців із Бердянська, які отримували тут освіту за часів перебування Харві Роберта Лоу на посаді британського віце-консула, а згодом стали науковцями, які прислужились Великій Британії, то можна згадати і Абрама Безіковича, який народився у Бердянську в караїмській родині у 1891 р. і став відомим математиком, Кембриджським професором, членом Лондонського Королівського товариства[347].

присутні самі уславлені британські медики. Упродовж 1899-1904 рр. Хавкін був директором відкритої за його ініціативою противочумної лабораторії в Бомбеї. У 1925 р. ця лабораторія реорганізована в інститут, названий на честь засновника (Haffkine Institute). Інститут був і залишається найбільшим науково-дослідним центром вивчення та вакцинації чуми і холери в Південно-Східній Азії. У 1915 р. Хавкін у британському військовому міністерстві керував щепленням солдатів, що відправлялись на фронти Першої світової війни. Помер Хавкін у м. Лозанна (Швейцарія). У 2005 р. погруддя В.А. Хавкіна встановлене біля головного корпусу Бердянського державного педагогічного університету, будівлі колишньої Бердянської чоловічої гімназії.

[347] Безікович (Бесікович) Абрам Соломонович (1891-1970) – випускник Бердянської чоловічої гімназії. Народився в Бердянську в караїмської сім'ї Соломона Безіковича, який працював ювеліром, але коли його магазин пограбували, став служити касиром. Крім Абрама, у Соломона Безіковича було ще п'ятеро дітей (три сини і дві дочки), і батько дав їм чудову освіту (*Шестаков В.* Очерки интеллектуальной истории Кембриджа: русские ученые в университете // Русское присутствие в Британии / Серия "Русское присутствие в Британии". – М.: Современная экономика и право, 2009. – С. 124). Брати Безіковичі значилися серед учнів Бердянської чоловічої гімназії. У 1904 р. Бердянський поліцмейстер у секретному рапорті Таврійському губернатору повідомляв про народженого 5 липня 1886 р. сина бердянського міщанина караїма Якова Безіковича як про члена незаконно організованого гуртка саморозвитку, виключеного в травні 1903 р. з шостого класу Бердянської чоловічої гімназії "за написание тенденциозного стихотворения" і такого, хто пізніше спілкувався з членами підпільного соціал-демократичного гуртка Енгелем і Кабо (Бердянська чоловіча гімназія (1901-1919 роки) / Упорядники: І.І. Лиман, В.М. Константінова // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том ІІ. – К.: Освіта України, 2007. – С. 212, 295). Про іншого Безіковича в конфіденційному листі попечителю Одеського навчального округу директор гімназії М.Степанов писав у жовтні 1906 р., що цей учень шостого класу був у числі "несколько податливых и слабохарактерных юношей, которые при

неблагоприятных условиях могут сделаться жертвой преступной [политической] агитации" (Бердянська чоловіча гімназія (1901-1919 роки) / Упорядники: І.І. Лиман, В.М. Константінова // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том ІІ. – К.: Освіта України, 2007. – С. 55-56). У червні 1907 р. атестат зрілості Бердянської чоловічої гімназії був виданий "Безиковичу Эдидье". Нарешті, 6 червня 1908 р. свідоцтво зрілості цієї ж гімназії отримав "Безикович Авраам" (Бердянська чоловіча гімназія (1901-1919 роки) / Упорядники: І.І. Лиман, В.М. Константінова // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том ІІ. – К.: Освіта України, 2007. – С. 302, 303). Абрам Соломонович Безікович, який вже з дитинства захоплювався математикою, у 1912 р. закінчив Петербурзький університет і опублікував статтю з теорії ймовірності. Коли в ході Першої світової війни у 1916 р. в Пермі відкрилося відділення столичного університету, Безікович став працювати там професором математики. У 1920 р. він повернувся до Петрограду, де викладав математику в alma mater і педагогічному інституті. На початку 1920 р. молодий вчений направив документи для здобуття стипендії Рокфеллера для навчання за кордоном, але радянська влада заборонила виїзд, навіть не чекаючи результатів конкурсу. Тоді Абрам Соломонович зважився на втечу і вночі перейшов кордон з Фінляндією. Наприкінці 1924 р. почав працювати в Копенгагені, отримавши таки річну дотацію від фонду Рокфеллера. У 1925 р. на кілька місяців приїхав до Оксфорду, де познайомився з математиком Г.Харді і той рекомендував Безіковича в університет Ліверпуля. Пропрацювавши в цьому університеті в 1926-1927 рр., Безікович перебрався до Кембриджу і осів там назавжди. Спочатку був університетським лектором, а з 1930 р став fellow Трініті коледжу Кембриджу, де і працював до відставки. Там виховав ряд відомих учених, серед яких – і видатний математик і фізик Герман Бонді. Бонді згадував, що Безіковичу так і не вдалося позбутися акценту, і його лекції жартома називали "Basic English"; "его английский был весьма своеобразным, в нем полностью отсутствовали артикли. Но Бесикович умел прекрасно общаться и учить, несмотря на несовершенство его языка". Проблематика вивчення Безіковича була пов'язана з теорією періодичних функцій. За розвиток математики Безікович отримав ряд нагород і в 1934 р. був обраний членом Лондонського Королівського товариства. Вийшов у відставку в 1958 р., після чого здійснив кілька поїздок до США, де читав лекції в ряді університетів. При цьому домівкою Абрама Соломоновича залишався Кембридж. Про зустрічі в Кембриджі з Абрамом Безіковичем згадував професор Річард Кейнс – праправнук Чарльза Дарвіна і племінник економіста Джона Кейнса. Дуже показово для сучасної Російської Федерації, що стаття, яка вийшла в Москві у тому числі і про бердянського караїма

Як і його попередники та інші консули в Бердянську, Харві Роберт Лоу як поважний гість брав участь в урочистостях, що влаштовувались у місті. Зокрема, в пресі збереглася згадка про те, що 19 лютого 1880 р. іноземні консули були запрошені і брали участь в урочистому молебні у місцевому соборі з нагоди річниці скасування кріпацтва[348]. У травні 1883 р. Бердянськ 4 дні поспіль святкував коронацію імператора Олександра III; у один із днів святкування, після урочистого молебню, поки тисячі простих городян і військових пригощались на Соборній площі обідом і пивом, іноземні консули, а також військові офіцери, цивільні чиновники та купці були запрошені на розкішний сніданок, який був сервірований більш ніж на тисячу осіб у будинку Бердянської міської управи[349].

Цікаво, що бердянці називали британського віце-консула Харві Роберта Лоу на напів-місцевий манер – Гарвей Іванович[350], а також Гарвей Іосифович[351].

У списку домовласників Бердянська, вміщеному у виданні 1911 р. "Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга", знаходимо вказівку на п'ять домоволодінь, що належали відповідно "Г.И.Ло, В.Г.Ло, С.Г.Ло", причому домоволодіння двох останніх розташовувались у четвертому кварталі Німецької слобідки (тобто між четвертою та п'ятою лініями "Колонії"). Що ж до трьох домоволодінь безпосередньо "Г.И.Ло", то перше з них знаходилось у тому самому четвертому кварталі Німецької слобідки, друге – за Німецькою слобідкою і

Безіковича, присвячена "русским ученым" Кембриджа (*Шестаков В.* Очерки интеллектуальной истории Кембриджа: русские ученые в университете // Русское присутствие в Британии / Серия "Русское присутствие в Британии". – М.: Современная экономика и право, 2009. – С. 124-128).

[348] *Крыжановский Василий*. 28-го февраля // Одесский Вестник. – № 54. – 7(19).III.1880. – С. 3.

[349] *В. К.* [Бердянск] // Одесский Вестник. – № 126. – 10.VI.1883. – С. 3.

[350] Консульства в Бердянске // Энциклопедия Бердянска: в 2 т. – Мелитополь: ООО "Издательский дом Мелитопольской городской типографии", 2013. – Т. 1: А-Л. – С. 722.

[351] *Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н.* Бердянск. Взгляд через столетия. – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 337.

третє – на Дальніх Макортах[352]. Навряд чи тут ми маємо справу із даними про когось іншого, а не про колишнього британського віце-консула, того самого "Гарвея Івановича" ("Гарвея Іосифовича"), який залишився у Бердянську після звільнення з консульської служби. Адже, напевно, зовсім не випадково в одному з останніх своїх рапортів віце-консул Лоу писав про аукціони родючих піщаних ґрунтів у Бердянську і про чудові перспективи розведення тут виноградників[353] – саме у та за Німецькою слобідкою та на Макортах ці ґрунти і знаходились.

Закріпленню Харві Роберта Лоу в Бердянську сприяло те, що ще 7 квітня 1885 р. у селі Знам'янці він одружився з підданою Російської імперії Раїсою Порфірієвною Римською-Корсаковою[354]. Від їхнього шлюбу народились син Віктор (1887 р.) і донька Віра[355].

Як повідомляло видання "Homeward Mail from India, China and the East", дружина британського віце-консула Лоу померла у Бердянську 20 лютого 1893 р.[356].

Лоу таки повернувся на Батьківщину. Згідно з даними перепису населення Англії та Уельса 1911 р., Харві Роберт Лоу разом із 55-річною дружиною (Alice Lowe) і 21-річною незаміжньою донькою Вірою вже мешкав у 7-кімнатній оселі у Ессексі (Англія). Як видно, Еліс була другою дружиною Харві Роберта, адже в тих самих даних перепису зазначено, що у шлюбі подружжя перебувало 12 років і народжена у Хемпширі Еліс своїх дітей не мала.

---

[352] Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 82.

[353] *# 2613. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1901), p. 23.

[354] "Births, Marriages, and Deaths", *St James's Gazette,* (May 14, 1885), p. 15.

[355] Раиса Порфирьевна Римская-Корсакова (Львов) [Електронний ресурс] // URL: http://ru.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C:751608 (Дата звернення: 21.02.2017).

[356] "Deaths", *Homeward Mail from India, China and the East,* (March 11, 1893), p. 28.

У 1917 р. у Лондоні Віра Лоу вийшла заміж за Терренса Джеймса Станнуса Грея (Terence James Stannus Gray) (1895-1986). Він став відомим тим, що створив фестивальний театр у Кембриджі, а пізніше під псевдонімом "Вей У Вей" ("Wei Wu Wei") уславився як автор низки книг з даосизму. Щоправда, на той час він вже розлучився з донькою Харві Роберта Лоу і з 1957 р. перебував у шлюбі з Наталією Маргаритою Михайлівною Багратіон-Імеретинською, що належала до славетного грузинського роду.

Що ж стосується самого колишнього британського віце-консула в Бердянську Харві Роберта Лоу, то він помер 10 травня 1925 р. у Букінгемширі.

Грін

Інформація про Гріна (Greene) як про виконуючого обов'язки британського віце-консула в Бердянську зустрічається тільки в рапорті про місцеву торгівлю за 1893 р., переданому до Лондона дислокованим у Таганрозі консулом Талботом (Talbot) 28 квітня 1894 р.[357] Цікаво, що 5 березня того ж 1894 р. річний рапорт до Лондона про стан сільського господарства в регіоні надсилав із Таганрога не консул Талбот, а виконуючий обов'язки консула Валтон (Walton), при цьому зазначаючи, що до свого він додає рапорти віце-консулів у Керчі, Бердянську та Ростові-на-Дону. Рапорт із Бердянська тут справді був наведений, але без зазначення, хто саме його склав. Втім, з огляду на те, що рапорт про стан торгівлі за той самий рік складав виконуючий обов'язки британського віце-консула в Бердянську Грін, можна припустити, що йому належить і авторство рапорту про стан сільського господарства. Причому зі змісту цього рапорту випливає, що його автор спостерігав за регіоном не один рік. Так, у рапорті зазначається, що 1893 р. в багатьох аспектах став найбільш незвичайним за природними умовами, які вплинули на врожай: всю

[357] *Foreign Office. 1894. Annual Series. # 1375. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1893 on the Trade & c. of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1894), pp. 24-29.

зиму степи тут були вкриті снігом, який врятував посіви від суворих морозів; весна аж до кінця квітня також була сприятливою для врожаю, але тоді задули сильні вітри, які поздували разом із землею частину посадженого раніше зерна. Спустошенню краю зарадили лише зливи, але вони тривали занадто довго, з травня до середини липня, і, до того ж, супроводжувались страшною спекою. Як результат, врожайність виявилась вищою, але якість врожаю зернових – нижчою, ніж можна було очікувати. Разом із тим, у іншому місці цього ж рапорту повідомляється, що якість врожаю ярової пшениці виявилась дуже задовільною, а якість ячменю – особливо доброю. Добрим як за кількістю, так і за якістю був названий врожай льняного насіння. Дуже великою виявилась кількість накошеного сіна, яке мало цілком задовільну якість. Добрі результати дало вирощування овочів. Цього не можна було сказати про фрукти, надії на врожай яких були зіпсовані квітневими заморозками[358].

Щодо змісту рапорту, безпосередньо підписаного Гріном (ілюстрація 29), то у ньому зазначалося, що стан торгівлі у 1893 р. був вкрай незадовільним, і чималі втрати понесли як місцеві спекулянти зерном, так і експортні торгові будинки. Виконуючий обов'язки британського віце-консула в Бердянську пов'язував це значною мірою все з тими ж погодними умовами, які дали надію на добрий врожай і тому ціни на пшеницю, що у січні становили 8,5-10 карбованців за чверть, з травня постійно знижувались, на момент закриття навігації становлячи лише 6-7 карбованців. До того ж, собівартість зернових виявилась, як писав Грін, дуже високою через вищу за звичайну вартість робочої сили, все ті ж великі обсяги врожаю і те, що зернові всіх сортів дозріли майже одночасно. Не покращило долю виробників і їхнє авансування банками. Те, що всі стали намагатись відкласти продаж зерна до кращих часів, коли піднімуться ціни, призвело до зростання вартості винайму приміщень для зберігання майже вдвічі. Тож Грін зробив наступне спостереження: бідолашні виробники при

[358] *Foreign Office. 1894. Annual Series. # 1335. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1893 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1894), p. 8.

високому врожаї отримали прибутки менші, ніж вони зазвичай мали при посередніх врожаях. Драматизму ситуації додавала та обставина, що виробники до того вже постраждали від серії низьких врожаїв.

При всіх цих негараздах Грін звернув увагу і на позитивний фактор: тепер, на відміну від минулих часів, завдяки використанню сільськогосподарської техніки виробники все ж вже не так залежали від вартості винайму робочої сили.

Тож Грін докладно зупиняється на характеристиках швидкого прогресу місцевої промисловості. Причому тут йшлося не тільки про сам Бердянськ, але і про територію Бердянського повіту. Зокрема, виконуючий обов'язки британського віце-консула окремо відмітив успіхи німецької колонії Гальбштадт, чий крохмальний завод був обладнаний за останнім словом техніки, а якість його продукції була вище всяких похвал. Крім того, Гальбштадт мав дві ливарні, машинобудівне виробництво, два пивоварні заводи, заводи в виробництва цегли та черепиці, шкіряний завод тощо.

Тут же Грін написав і про завод із виготовлення жниварок у Бердянську, який, за характеристикою виконуючого обов'язки британського віце-консула, був найбільшим у Європі[359]. Не дивно, що ця інформація з рапорту Гріна за 1893 р. привернула увагу і була повторена "The Investor's Monthly Manual" у 1894 р., і виданням "The Economist" за 9 червня 1894 р. Саме останню публікацію з посиланням на Гріна (щоправда, там віце-консул фігурує як Green, тоді як у "The Economist" прізвище подано, як і у самому рапорті, Greene) цитує Петро Олексійович Кропоткін у роботі "Fields, Factories, and Workshops" (докладніше про це див. нижче, в підрозділі про Джона Грієвза).

Втім, Грін не обмежився самою констатацією розміру заводу в Бердянську, а докладніше зупинився на характеристиці жниварок місцевого виробництва. Згідно з Гріном, ці жниварки не мали аналогів і були адаптовані до специфічних місцевих умов. Невисока ціна (15-17 фунтів) робила ці жниварки доступними

[359] *Foreign Office. 1894. Annual Series. # 1375. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1893 on the Trade & c. of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1894), pp. 24-26.

навіть для дрібних сільськогосподарських виробників, а простота конструкції дозволяла користуватись ними людям, не дуже обізнаним у тонкощах механіки. Ця ж простота конструкції зумовлювала меншу вагу, а отже робила ці жниварки більш підходящими для місцевих "легких" коней. Крім того, місцеві жниварки були міцними. Це все ставило їх у більш вигідну конкурентну позицію у порівнянні зі складнішими, дорожчими і важчими британськими та американськими жнивarками. Тож цілком логічно, що виробництво жниварок на території, щодо якої рапортував Грін, за досить короткий період зросло з кількох сотень до 20 тисяч загальною вартістю близько 320 тисяч фунтів, тоді як попит на відповідну британську і американську техніку постійно зменшувався. Причому місцева промисловість, попри розширення виробництва, не встигала за стрімко зростаючим попитом, оскільки слава про її продукцію ширилась далеко за межами регіону і замовлення стали надходити з Румунії і Болгарії, з різних частин Російської імперії, включаючи і розташовані в Азії аж до Тихоокеанського узбережжя в Сибіру.

Підкреслимо важливу деталь: про виробництво в регіоні сільськогосподарських машин у рапортах із Бердянська писалось і раніше, але тільки Грін дав йому такі хвалебні характеристики.

Крім того, Грін писав, що наряду з великими виробниками регіону чи не в кожному селі діяли дрібні виробники сільськогосподарських знарядь, чия продукція була хоча і примітивною, але дуже хорошої якості.

Загалом же, зазначав виконуючий обов'язки британського віце-консула у Бердянську, майже все виробництво машин тут зосереджувалось у колі радіусом близько 70 миль. Крім 20 тисяч жниварок, впродовж року тут було виготовлено ще й 50 тисяч плугів загальною вартістю 150 тисяч фунтів, 3 тисячі віялок та зерноочисних машин на 300 тисяч фунтів, а також іншу техніку.

Разом із тим, Грін констатував, що в найближчих околицях Бердянська свідомо уникали використання парових молотарок. Виконуючий обов'язки британського віце-консула бачив цьому дві причини. По-перше, тут превалювали колоністи та селяни-землевласники і майже не було великих господарств, для яких використання парових молотарок було набагато прийнятнішим.

По-друге, місцеві вважали якість зерна і корму для худоби, отриманого за традиційною для цього регіону методою (її Грін також описав у рапорті) кращою за ту, що могли забезпечити парові молотарки, при приблизно однаковій продуктивності[360].

Звернемо увагу, що значимості рапорту Гріна за 1893 р. як джерела з історії Бердянська та прилеглого до нього регіону додає та обставина, що саме у 1893 р. перестала видаватись газета "Одесский Вестник", чиї кореспонденції стали чи не найбільш репрезентативним цілісним опублікованим комплексом джерел з історії міста починаючи з 1827 р.[361] Та й в останні роки існування газети кількість вміщених у ній кореспонденцій з Бердянська та його повіту різко знизилась, так що за той самий 1893 р. тут знаходимо лише 2 невеличкі, буквально по кілька строчок, замітки, датовані 9 (21) травня і 10 (22) червня.

Попри те, що на сьогодні відомий лише один рапорт з Бердянська, підписаний безпосередньо Гріном, цілком вірогідно, що деяка кореспонденція виконуючого обов'язки британського віце-консула в Бердянську Гріна збереглася у Національному архіві (Велика Британія), де відклались, зокрема, 19 томів з документами британських консульств і віце-консульств у Бердянську, Катеринбурзі, Іркутську, Миколаєві, Севастополі та Віндаві (Венспілсі) за 1871-1933 рр.[362].

---

[360] *Foreign Office. 1894. Annual Series. # 1375. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1893 on the Trade & c. of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1894), pp. 26-27.

[361] *Константінова В.* "Перлина Північного Приазов'я" періоду "великих реформ" (за матеріалами газети "Одеський Вісник") // Північне Приазов'я / За ред. В.В.Крижка, В.А.Папанової та ін. – Донецьк-Бердянськ: Норд-Прес, БДПУ, 2008. – С. 130-137; *Константінова В.* Публікації "Одеського Вісника" як джерело з історії Бердянська останньої чверті XIX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – Вип. XXV. – С. 214-218; *Лиман І.І.* Газетні публікації як джерела локальної історії: досвід підготовки трьохтомного археографічного видання "Бердянськ очима кореспондентів "Одеського Вісника"" // Південний архів. Історичні науки: Збірник наукових праць. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. – Вип. XXX. – С. 148-154.

[362] "Description: This series contains various registers from British consulates in the Russia Empire (later Union of Soviet Socialist Republics). Comprises

Що ж до безпосередньо Бердянська, то у списку домовласників міста за 1911 р. знаходимо вказівку лише на домоволодіння такого собі Г.И.Грінь, що розташовувалось у 7-му кварталі Матроської слобідки[363]. Втім, малоймовірно, щоб це був той самий Greene, який склав єдиний відомий на сьогодні рапорт із Бердянська у статусі виконуючого обов'язки британського віце-консула.

Спиридон Габріелі

До останнього часу нічого не можна було сказати напевно про Габріелі, який кілька разів був виконуючим обов'язки британського віце-консула в Бердянську. Саме у такому статусі він склав три звіти про бердянську торгівлю за 1895, 1898, 1901 рр. Причому у всіх трьох рапортах його прізвище подається по-різному: Gabrielli, Gabriele, Gabroellen.

Як і в попередні роки, всі три відомі рапорти Габріелі з Бердянська були направлені до Лондона у складі рапортів по Таганрозькому консульському округу.

Хоча інформація, яку Габріелі подав у рапорті за 1895 р. по кожному пункту, що вимагало його керівництво, є вельми лаконічною, все ж у ній можна знайти певні ознаки того, що автор рапорту був обізнаний з подіями в Бердянську не тільки за звітній, але і за попередні роки. Зокрема, ми натрапляємо тут на пасажі, що врожай 1895 р. виявився поганим, особливо у порівнянні з врожаями кількох попередніх років; що "як звичайно" не було прямого імпорту до Бердянська. Натрапляємо в цьому рапорті Габріелі і на кілька позитивних для Бердянська новин. Зокрема, виконуючий обов'язки британського віце-консула повідомив, що

---

miscellaneous registers, etc., from the consulates and vice-consulates at Berdiansk, Ekaterinburg, Irkutsk, Nikolaiyev, Sebastopol and Windau" (FO 399 – Foreign Office: Various Consulates, Union of Soviet Socialist Republics (formerly Russian Empire): Various Registers // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C7713 (Дата звернення: 18.05.2015)).

[363] Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 73.

довгоочікувана залізниця до міста таки буде споруджена, що, за припущенням Габріелі, зможе потроїти обсяги експорту через Бердянський порт і продемонструє його великі переваги перед іншими портами Азовського моря. Іншою новиною, повідомленою Габріелі, було те, що на підзвітній території були виявлені багаті поклади заліза та вугілля. Нарешті, виконуючий обов'язки британського віце-консула писав, що навесні були розпочаті і з того часу значно просунулись роботи з облаштування нового порту. Передбачалось, що безпосередньо до нього буде підведена запланована залізниця[364].

Саме Габріелі у наступному з відомих складених ним рапортів і повідомив офіційному Лондону новину про відкриття залізничного сполучення з Бердянськом, якого місцеві мешканці чекали і добивалися вже багато десятків років. Щоправда, з цього приводу виконуючий обов'язки британського віце-консула обмежився лише чотирма строчками, написавши, що залізна дорога відкрилась, з'єднавши найбільш родючі місцевості повіту із портом, що обов'язково має збільшити обсяги транспортованого у Бердянськ зерна, і тепер це місто посяде значно важливіше місце серед експортних портів Азовського моря[365].

Іншою доброю новиною, яку повідомляв Габріелі у рапорті за 1898 р., було наближення до завершення спорудження нового порту в Бердянську, який матиме значно більше простору для завантаження суден і більшу глибину, що значно покращить становище купців, які відвантажують продукцію через Бердянськ. Тут же Габріелі писав про добрі позиції місцевого сільськогосподарського машинобудування, яке переважно

[364] *Foreign Office. 1896. Annual Series. # 1736. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1895 on the Trade and Commerce of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1896), pp. 19-24.

[365] Звернемо увагу, що проведення залізниці до Бердянська відзначив у своєму рапорті за 1898 р. по всьому Таганрозькому консульському округу і консул Хант (H.W.Hunt), який уточнив, що довжина нещодавно відкритого сполучення Чаплино-Бердянськ становить близько 140 миль (*# 2265. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1898 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1899), p. 5).

обмежувалось виробництвом молотарок і плугів. Товар зі складів був розпроданий головним чином до інших регіонів Російської імперії. Причому пропозиція не встигала за попитом, хоча ціни буди достатньо високими і впродовж року тільки жниварок місцевого виробництва було продано близько 3000. Габріелі попереджав потенційних імпортерів продукції сільськогосподарського машинобудування, що тепер вона не обкладалась митом. Виконуючий обов'язки віце-консула повідомив і про сільськогосподарську виставку, яка влітку відбулась у Мелітополі і виявилась надзвичайно успішною, викликавши великий інтерес з боку селян.

Втім, всі перелічені вище позитивні моменти мали місце на фоні констатованого Габріелі розчарування врожаєм і результатами експорту зерна з Бердянська у 1898 р. Крім того, Габріелі із жалем повідомляв, що судна під британським прапором цього року в Бердянську з'являлись рідше, ніж у попередні роки, а британські товари не просувались на місцевому ринку, тоді як німці розвивали тут свій бізнес у кількох галузях, маючи перед британцями принаймні дві переваги: німецькі комівояжери неодмінно володіли російською мовою і пропонували безмитні зразки своїх товарів[366].

Нарешті, у рапорті за 1901 р. Габріелі, не оминувши низку позитивних фактів у розвитку Бердянська та його повіту, все ж згадав і про певні непередбачувані обставини, які не дали підстав казати про великі успіхи місцевого сільського господарства і зумовили те, що зібраний врожай виявився дещо гіршим за середній, хоча при цьому і був кращим, ніж врожай кількох попередніх років[367].

Наголосимо, що прізвище Габріелі було відомим у Бердянську і до 1896 р., тобто до часу складання виконуючим обов'язки британського віце-консула першого з відомих нам звітів. Зокрема, на черговій сесії Бердянського повітового земського зібрання у

[366] *# 2265. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1898 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1899), pp. 26-29.

[367] *# 2842. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1901 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1902), pp. 29-31.

жовтні 1878 р. була заслухана доповідь щодо кошторису на 1879 р. на погашення боргів за будівництво Бердянської чоловічої гімназії, де згадується і відповідний борг міста купцю Габріелі[368]. У 1882 р. достроково вибули із 4-го класу Бердянської чоловічої гімназії Георгій Габріелі[369], а з 5-го класу – Іван Габріелі[370]. В "Отчете о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 год" повідомлялось про пожежу, що сталася уночі 5 листопада 1908 р. на баржі "Прогресс", яка належала купцям Г.Габріелі та братам Тубіно[371]. Там же міститься інформація, що бердянському купцеві Георгію Габріелі належав однощогловий однопалубний буксирний пароплав "Екатерина", який був побудований у 1891 р. у Плімуті (Англія) і згодом приписаний до Бердянського порту. Георгію Габріелі належала і буксирна баржа "Ольга"[372]. Згідно з "Отчетом о состоянии и деятельности

[368] Постановления Бердянскаго очереднаго уезднаго земскаго собрания созыва с 10-го по 16-е Октября 1878 г. – Бердянск: типография Э. Килиус и К°, 1879. – С. 234.

[369] Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1882. – № 4. – С. 131; Бердянська чоловіча гімназія (остання третина XIX століття) / Упорядники: В.М. Константінова, І.І. Лиман // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том І. – К.: Освіта України, 2006. – С. 254.

[370] Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1882. – № 6. – С. 192; Бердянська чоловіча гімназія (остання третина XIX століття) / Упорядники: В.М. Константінова, І.І. Лиман // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том І. – К.: Освіта України, 2006. – С. 254.

[371] Державний архів Одеської області. – Ф. 324 (Управление главного инженера Новороссийских коммерческих портов). – Оп. 1. – Спр. 9 (Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 г. Журналы заседаний Бердянского присутствия по портовым делам и др. 1909 г.). – Арк. 35 зв.; Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 год. – Бердянск: типография К.Н.Безсонова, 1909. – С. 16.

[372] Державний архів Одеської області. – Ф. 324 (Управление главного инженера Новороссийских коммерческих портов). – Оп. 1. – Спр. 9 (Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 г. Журналы заседаний Бердянского присутствия по портовым делам и др. 1909 г.). – Арк. 43 зв., 49 зв.; Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 год. – Бердянск: типография К.Н.Безсонова, 1909. – С. 32, 44.

Бердянского торгового порта за 1909 год", контори Габріелі та Оссенкопа займались постачанням їстівних припасів на іноземні судна, несли відповідальність за забезпечення завантаження пароплавів робочими, а також виконували "таможенные и другие обрядности"[373]. Г.С.Габріелі станом принаймні на 1908[374], 1909[375] і на 1910 р. був членом від купецтва Бердянської присутності з портових справ[376]. У списку домовласників Бердянська, вміщеному у виданні 1911 р. "Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга", знаходимо адреси С.С.Габріеллі (саме з подвійним "л"), який мешкав у 12-му кварталі[377], та Г.С.Габріелі, будинок якого знаходився у 40-му кварталі[378]. Напевно, в останньому випадку йшлося про Георгія Спиридоновича Габріелі, який у тому ж виданні фігурує як член місцевої арбітражної комісії[379].

---

[373] Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1909 год. – Бердянск: типография К.Н.Безсонова, 1910. – С. 25.

[374] Державний архів Одеської області. – Ф. 324 (Управление главного инженера Новороссийских коммерческих портов). – Оп. 1. – Спр. 9 (Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 г. Журналы заседаний Бердянского присутствия по портовым делам и др. 1909 г.). – Арк. 28, 90, 95, 197, 231, 241 зв.; Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 год. – Бердянск: типография К.Н.Безсонова, 1909. – С. 1.

[375] Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1909 год. – Бердянск: типография К.Н.Безсонова, 1910. – С. 32.

[376] Державний архів Одеської області. – Ф. 324 (Управление главного инженера Новороссийских коммерческих портов). – Оп. 1. – Спр. 13 (Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1909 г. Журналы совещаний при техническом совете Министерства, протоколы Бердянского присутствия по портовым делам. 1910-1911 г.). – Арк. 8, 88, 101, 105, 179, 183.

[377] 12-й квартал із сходу обмежувався вулицею Міщанською, із заходу – Поштовою, з півночі – Гостинною, а з півдня – Грецькою.

[378] Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 72.

[379] Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 37.

У Петербурзі, у Російському державному історичному архіві, в фонді Четвертого департаменту Сенату збереглася справа 1915 р. “О разрешении продажи дворового участка с постройками в городе Бердянске, принадлежащих в части малолетним наследникам умершего греческого подданного С.Габриели”[380].

За твердженням Є.Денисова, в Бердянську поважали представників грецької родини Габріелі Іустина Фотійовича, Георгія та Івана Спиридоновичів. До сьогодні у Бердянську зберігся напівзруйнований склеп родини купців Габріелі. Спиридон Іванович Габріелі (1829-1897) похований неподалік від Єлизавети Габріелі та її дітей[381] (Івана, Євгенії та Єлени).

Вище ми подали всі виявлені до недавнього часу письмові згадки (як опубліковані, так і рукописні) про осіб із прізвищем Габріелі (Габріеллі) у Бердянську 19 – початку 20 ст. Здавалось би, за таких даних навряд чи вдасться встановити, чи належав до цієї родини виконуючий обов’язки британського віце-консула в Бердянську і як саме його звали. Та певною мірою відповіддю може служити пам’ятник на старому бердянському кладовищі. На ньому розміщені фотографія (ілюстрація 30) та текст “Мир праху твоему дорогой брат муж и отец Спиридон Спиридонович Габриели род. 1873 скон. 1912 Loved in Life” (ілюстрація 31). Причому останні три слова – саме англійською мовою. Тож можна з певною долею вірогідності припустити, що Спиридон Спиридонович Габріелі як раз і був виконуючим обов’язки британського віце-консула в Бердянську. Перший з відомих рапортів, складених у Бердянську за підписом Габріелі, датується часом, коли Спиридону Спиридоновичу було 23 роки. Останній з відомих рапортів побачив світ за 10 років до смерті Спиридона Спиридоновича. Тож за роками життя С.С.Габріелі цілком “підходить на кандидатуру” загадкового британського віце-консула

[380] Российский государственный исторический архив. – Ф. 1352 (Четвертый департамент Сената). – Оп. 23. – Д. 660 (О разрешении продажи дворового участка с постройками в городе Бердянске, принадлежащих в части малолетним наследникам умершего греческого подданного С.Габриели. 24 июня - 3 ноября 1915 г.) – 8 л.

[381] *Денисов Е.С.* Оживают голоса истории. Краеведческие очерки. – Мелитополь: Издательский дом МГТ, 2015. – С. 189.

Габріелі. Зрозуміло, зайве казати про обґрунтованість припущення, що він приходився сином вищезгаданому Спиридону Івановичу і братом Георгію Спиридоновичу та Івану Спиридоновичу Габріелі.

На користь версії про те, що саме Спиридон Спиридонович Габріелі виконував обов'язки британського віце-консула в Бердянську, свідчать і матеріали перепису населення Англії та Уельсу 1891 р. Там серед мешканців міста Уітбі (Whitby), Йоркшир, значиться народжений у Бердянську 18-річний неодружений Спірс Габріеле (Spirs Gabriele). Статус цього грецького підданого зафіксований як "пансіонер, студент, який вивчає англійську мову".

Та й про смерть 15 жовтня 1912 р. у Бердянську Спіро Габріеле (Spiro Gabriele), представника фірми George and Spiro Gabriele, повідомляла англійська "Whitby Gazette"[382].

Те, що виконуючий обов'язки британського віце-консула в Бердянську міг бути іноземцем на службі Великої Британії, не являло собою чогось вкрай екстраординарного, хоча аж ніяк не може бути названо і поширеною практикою: серед 70 представників консульської мережі Великої Британії кінця 18 – початку 20 ст. у портах Російської імперії на Азовському та Чорному морях Людмила Вовчук, застосувавши "антропонімічний аналіз", нарахувала 61 британця (87 %), решта ж мала німецьке, французьке або італійське походження[383]. Щоправда, в роботі Людмили Вовчук не зустрічаємо згадки ні про Габріелі, ні, відповідно, про його грецьке коріння.

Період призупинення функціонування британського консульського представництва у Бердянську

У 1905 р. начальник Бердянського порту Я.Іванов зафіксував, що у місті тоді були наявні французьке і бельгійське (І.Ф.Бонне),

[382] "Deaths", *Whitby Gazette,* (December 13, 1912), p. 9.

[383] *Вовчук Людмила Анатоліївна*. Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.02 – всесвітня історія. – Миколаїв, 2013. – С. 80.

датське, грецьке (Г.І.Пападакі), шведсько-норвезьке (А.М.Пайкос), іспанське (Сангвінетті), австро-угорське (Р.Л.Тубіно) та італійське (Е.М.Далл'орсо) консульства. Згадка про британське консульство (віце-консульство) тут відсутня[384]. Представник Великої Британії не згадується і в переліку іноземних консулів у Бердянську, від імені яких консул Бонне просив Таврійського губернатора розквартирувати у місті військову команду під час чисельних мітингів, що мали місце у тому ж 1905 р.

Про те, що після відставки Харві Роберта Лоу британське віце-консульство у Бердянську кілька років не функціонувало, свідчить і відсутність його річних рапортів. Рапорт за 1901 р. ще був складений виконуючим обов'язки віце-консула Габріелі (Gabroellen) і вміщений до річного рапорту Таганрозького консульського округу, представленого обом палатам парламенту Великої Британії у липні 1902 р. Показово, що у тому ж рапорті по Таганрозькому консульському округу поданий рапорт щодо Ростова-на-Дону. Рапорт же за 1902 р. вже був складений по Ростовському-на-Дону консульському округу, але він стосувався лише самого Ростова-на-Дону, Керчі, Маріуполя і Геніческа – ні про Таганрог, ані про Бердянськ у ньому не йшлося[385]. Але вже у рапорті за 1903 р., що направлявся до Лондона з Ростова-на-Дону, зазначалось, що Ростовський-на-Дону консульський округ охоплював Воронезьку, Саратовську, Самарську, Уфимську, Оренбурзьку, Астраханську, Ставропольську, Катеринославську губернії, область Війська Донського, Кубанську та Терську області, а також Керч і порти Азовського моря. Тож у рапорті за 1903 р. по Ростовському-на-Дону консульському округу подавались дані від британських консулів самого Ростова-на-Дону, а також Таганрога, Маріуполя, Керчі та Геніческа (за останні два порти відповідала

[384] *Иванов Я.М.* Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянскаго порта. – СПб., 1905. – С. 48-49.

[385] *# 3115. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1902 on the Trade and Commerce of the Consular District of Rostov-on-Don* (London: Harrison and Sons, 1904), pp. 1-24.

одна особа). Рапорт щодо Бердянська тут не знаходимо[386]. Як бердянські, так і таганрозькі рапорти відсутні в рапортах по Ростовському-на-Дону консульському округу за наступні кілька років[387]. І тільки у рапорті по цьому консульському округу за 1907 р., що був представлений парламенту в червні 1908 р., нарешті, повідомлялося, що віце-консульство у Бердянську було створене 1 січня 1908 р.[388] А невдовзі рапорти і по Бердянську, і по Ростову-на-Дону стали подаватись вже не по Ростовському-на-Дону, а по Одеському консульському округу.

Між іншим, з огляду на перерву в існуванні британського віце-консульства у Бердянську тим цікавішим виявляється той факт, що у Національному архіві (Велика Британія) у колекції паспортів зберігається і паспорт, виданий 26 вересня 1907 р. тридцятирічному Вільяму Мармадуку Берджіну (William Marmaduke Bergin). Згідно з архівним описом, цей підданий Великої Британії значився у паспорті саме як цивільний інженер і британський віце-консул у Бердянську. Причому паспорт був виданий у Китаї (Тяньцзінь) для проїзду до Лондона через Сибір, інші території Російської імперії, Німеччину і Францію[389].

Згідно з матеріалами Ірландського архітектурного архіву ("Irish Architectural Archive") Вільям Мармадук Берджін був інженером, який народився 25 березня 1877 р. (що відповідає віку, вказаному в паспорті за 1907 р.) у ірландському місті Корк (Cork) і був

---

[386] *# 3173. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1903 on the Trade of Rostov-on-Don and District* (London: Harrison and Sons, 1904), pp. 1-40.

[387] *# 3610. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1905 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don* (London: Harrison and Sons, 1906), pp. 1-33; *# 3792. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1906 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don* (London: Harrison and Sons, 1907), pp. 1-34.

[388] *# 4027. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1907 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don* (London: Harrison and Sons, 1908), p. 11.

[389] FO 655/312 – Place of Issue: TIENTISIN. Name: William Marmaduke Bergin. Nationality: British // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C3183111 (Дата звернення: 18.05.2015).

молодшим сином викладача місцевого королівського коледжа (Queen's College, Cork) Осборна Робертса Берджіна (Osborn Roberts Bergin) і його дружини Сари Реддін (Sarah Reddin). Старшим братом Вільяма Мармадука був відомий ірландський вчений Осборн Джозеф Берджін[390] (Osborn Joseph Bergin)[391]. Вільям Мармадук був конгрегаціоналістом, тобто належав до радикальної гілки англійського кальвінізму. Він отримав освіту в гімназії міста Корк (Cork Grammar School) і в тамтешньому королівському коледжі, де працював його батько. Саме в останньому навчальному закладі Вільям Мармадук отримав ступінь бакалавра з інженерії у 1898 р., а ступінь з мистецтва – у 1899 р. Після цього він зайняв посаду міського інженера у китайському Тяньцзіні. Далі інформація, подана в Ірландському архітектурному архіві, хронологічно переривається і лише повідомляється, що Вільям Мармадук Берджін помер у Англії у 1956 р., та ще що його двоюрідним братом був Стівен Вільям Фаррінгтон (Stephen William Farrington)[392], який впродовж 34 років обіймав посаду міського інженера Корка і при цьому викладав у місцевому університетському коледжі (University College, Cork)[393]. За 1918 р. знаходимо запис про весілля 41-річного Вільяма Мармадука Берджіна із 34-річною Етель Ліліан Мур (Ethel Lilian Moor),

[390] Bergin, William Marmaduke // Irish Architectural Archive. Dictionary of Irish Architects 1720-1940 [Електронний ресурс] // URL: http://www.dia.ie/architects/view/451/BERGIN-WILLIAMMARMADUKE (date of access: 18.05.2015).

[391] "Bergin, Osborn Joseph", *Who's Who 1914, an Annual Biographical Dictionary with which is Incorporated "Men and Women of the Time", Sixty-Sixth Year of Issue* (London: Adam & Charles Black – New York: the MacMillan company), p. 160.

[392] Bergin, William Marmaduke // Irish Architectural Archive. Dictionary of Irish Architects 1720-1940 [Електронний ресурс] // URL: http://www.dia.ie/architects/view/451/BERGIN-WILLIAMMARMADUKE (Дата звернення: 18.05.2015).

[393] Farrington, Stephen William // Irish Architectural Archive. Dictionary of Irish Architects 1720-1940 [Електронний ресурс] // URL: http://www.dia.ie/architects/view/1862/FARRINGTON-STEPHENWILLIAM (Дата звернення: 18.05.2015).

донькою Едварда Томаса Мура, яке мало місце 4 жовтня все у тому ж Тяньцзіні[394].

Про особу з тим самим ім'ям Вільям Мармадук Берджін знаходимо, що з 1897 р. вона була ліценціатом Королівського коледжу лікарів Лондона (Royal College of Physicians of London), і у виданні "List of the Fellows, Members, Extra-Licentiates and Licentiates of the Royal College of Physicians of London and of Holders of the Diploma in Public Health Granted Jointly by the Royal Colleges of Physicians and Surgeons" стосовно цієї персони позначено: "M.B. Lond., 37, Walbrook. E.C."[395]. Як "M.B., M.K.C.S.Eng., London, E.C." Вільям Мармадук Берджін фігурує у виданні ще 1908 р., де повідомляється, що він був обраний одним з fellows на зібранні Королівського коледжу хірургів Единбурга (Royal College of Surgeons of Edinburgh)[396]. У австралійській газеті "Sydney Morning Herald" від 31 липня 1915 р. знаходимо згадку про те, що "M.B." Вільям Мармадук Берджін на той момент був директором і скарбником дитячого будинку в Англії ("the New Orphan Houses, Ashley Down, Bristol, England")[397]. У тому ж статусі Вільям Мармадук Берджін фігурує у повідомленні, розміщеному в "The London Gazette" за 30 липня 1920 р.[398]

Отже, маємо констатувати, що у нашому розпорядженні немає жодної іншої, окрім архівного опису паспорта за 1907 р., згадки про те, що якась особа з іменем Вільям Мармадук Берджін перебувала на консульській посаді у Бердянську. Тож логічно було б висунути принаймні два припущення. Згідно з першим, цей інженер таки мав плани щодо зайняття відповідної посади в

---

394 William Marmaduke Bergin [Електронний ресурс] // URL: https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:XLG3-1X3 (Дата звернення: 18.05.2015).

395 *List of the Fellows, Members, Extra-Licentiates and Licentiates of the Royal College of Physicians of London and of Holders of the Diploma in Public Health Granted Jointly by the Royal Colleges of Physicians and Surgeons* (London, 1907), p. 69.

396 "Royal College of Surgeons of Edinburgh", in Norman Walker & Alexis Thomson (editors) *Edixbirgh Medical Journal with which is Incorporated the Scottish Medical and Surgical Journal,* Volume 1 (Edinburgh and London: William Green & Sons, 1908), p. 100.

397 "In Equity", *Sydney Morning Herald* (July 31, 1915), p. 10.

398 "Re James Pym, Deceased", *The London Gazette* (July 30, 1920), p. 8024.

Бердянську саме в період перед одержанням паспорта у Тяньцзіні, але до служби так і не приступив. Альтернативне припущення (яке, зізнаємось, одному з нас одразу здалось неймовірним) – звичайна помилка при укладанні архівних описів: адже рядок "Occupation: Civil Engineer and British Vice-Consul at Berdiansk" присутній як у запису стосовно паспорта Вільяма Мармадука Берджіна за 1907 р., так і в запису щодо паспорта Джона Едварда Грієвза за 1908 р.

Аби підтвердити або спростувати останнє припущення, ми замовили у Національному архіві (Велика Британія) сам паспорт, дані про який подано у архівному описі. Як виявилось, у документі, виданому тридцятирічному Вільяму Мармадуку Берджіну, насправді вказаний його фах як цивільного інженера, але при цьому немає жодної згадки про британського віце-консула у Бердянську[399] (ілюстрація 32). Відповідне питання можна вважати закритим.

Джон Едвард Грієвз

Згідно з виданням "The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book" за 1908 р., Джон Грієвз (ілюстрація 33) перебував на консульській посаді у Бердянську з 15 липня 1880 р.[400] Відповідне ж видання за 1917 р. повідомляє, що Грієвз з 1880 по 1907 рр. був про-консулом, а 10 грудня 1907 р. його призначено віце-консулом у Бердянську[401].

За однією з класифікацій, до якої, між іншим, докладно звертався в одному з рапортів офіційний представник Великої Британії у Бердянську Джеймс Зораб, консули, які знаходились у містах Російській імперії, поділялися на не торгуючих і торгуючих ("non-trading and trading"), причому і влада, і місцеве населення ставилось до представників цих двох категорій по-різному. За

[399] The National Archives, FO 655 (Foreign Office: Chief Clerk's Department and Passport Office: Collection of Passports), FO 655/312 "Place of Issue: TIENTISIN. Name: William Marmaduke Bergin. Nationality: British", p. 1.

[400] Godfrey Edward Proctor Hartslet, *The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book, 1908* (Harrison and Sons, 1908), p. 141.

[401] *The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book, 1917* (London: Harrison and Sons, 1917), p. 295.

твердженням Зораба, не торгуючий консул, який французькою ще йменувався “Consul de carriere”, сприймався імперськими чиновниками як державний службовець і колега, до звернень якого слід ставитись із увагою. Цього не обов’язково було робити у взаєминах із торгуючим консулом (“Consul honoraire”), і державні чиновники зазвичай не любили мати справу з такими особами: останні сприймались як такі, що займали пост, який давав їм статус, що вони не заслужили, але з яким слід було рахуватись[402].

За цією класифікацією Джон Грієвз, на відміну від перших за хронологією осіб, які представляли інтереси Великої Британії у приморському місті, належав саме до торгуючих (“trading”), або ж “Consuls honoraire”. Втім, він зміг заслужити щиру повагу з боку і державної бюрократії, і місцевого населення.

Бердянці називали британського представника на напівмісцевий манер – Джон Едуардович. За глибоко вкоріненою місцевою традицією, ми будемо подавати прізвище англійця як “Грієвз”, тоді як, скажімо, у менонітських джерелах і літературі воно частіше подається як “Гревз”.

Згідно з інформацією бази даних “Datenbank Grandma”, що навів Віктор Петкау з Дортмунду, батько Джона Грієвза Едвард Грієвз (ілюстрація 34) народився близько 1818 р.[403] і мав, крім Джона, ще двох синів – Георга Туртона Грієвза (народився близько 1853 р.) і Джозефа Джексона Грієвза[404]. Джон Грієвз, згідно Віктору Петкау,

---

[402] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), pp. 74-75.

[403] Ця інформація не співпадає з даними перепису 1871 р., згідно з якими тоді Едварду Грієвзу було 48 років, тобто він народився у 1822 або ж 1823 р. У статті ж “Sheffield Daily Telegraph” від 5 квітня 1902 р. йшлося про 80-річний вік Едварда Грієвза, а отже роком його народження був 1822 (*Sheffield Daily Telegraph* (April 5, 1902), p. 11).

[404] Цей брат Джона Грієвза 8 липня 1884 р. підписався під повідомленням про припинення діяльності шеффілдської фірми “Nicholson and Greaves”, у якій він спільно з Джозефом Ніколсоном був аукціоністом, оцінщиком і агентом із нерухомості, і про створення на основі неї фірми “Nicholson, Greaves and Barber” (*The London Gazette* (August 1, 1884), p. 3502). Через 50 років, 4 січня 1934 р. Джозеф Джексон Грієвз разом із Гарольдом (Harold) Грієвзом та Алеком (Alec) Грієвзом підписав повідомлення про його вихід із шеффілдської фірми “J.J.Greaves & Sons”, що займалась все тими ж

народився близько 1855 р.[405] Він, виходець із Шеффілду[406], за деякими даними, опинився на Півдні України, коли разом із іншим британським інженером, Гремом, був запрошений під час поїздки до Європи Іоганном Тіссеном із Катеринослава, який закупив обладнання і потребував спеціалістів для його встановлення[407].

Пошуки підтвердження або спростування інформації щодо року народження Джона Грієвза вивели нас на матеріали Національного архіву (Велика Британія), де зберігається паспорт, виданий 31 березня 1908 р. у Ростові-на-Дону британському підданому Джону Едварду Грієвзу (John Edward Greaves) – цивільному інженеру і британському віце-консулу в Бердянську (ілюстрація 35). Тут же зазначений вік власника паспорта на момент одержання цього документа – 62 роки[408]. Виходячи з цього, Джон Грієвз народився у 1845 або 1846 р.

аукціонами та оцінкою, і про продовження діяльності цієї фірми під керівництвом двох його вищезазначених родичів (*The London Gazette* (January 9, 1934), p. 273). Напевно, саме згаданий вище Алек Грієвз у 1953 р. був названий особистим представником колишнього інженера Георга Едварда Грієвза (George Edward Greaves), який мешкав у Шеффілді за адресою 44, Whirlow Court Road і помер 15 вересня 1952 р. (*The London Gazette* (May 1, 1953), p. 2467).

[405] *Petkau Viktor*. История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки. – С. 14 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 11.07.2017).

[406] Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), p. 172. У Шеффілді прізвище Грієвз було представлене вельми широко, про що свідчить, зокрема, і наявність чисельних відповідних некрологів, які були опубліковані у місцевій газеті "Sheffield Daily Telegraph" (згодом – "Sheffield Telegraph") у 1856-1961 рр. (Peter Harvey, *Sheffield Libraries Archives and Information. Sheffield Local Studies Library. Sheffield Telegraph Obituaries 1850 - c. 1970. Surnames F – J*, pp. 31-32).

[407] *Petkau Viktor*. История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки. – С. 14 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 11.07.2017).

[408] The National Archives, FO 655 (Foreign Office: Chief Clerk's Department and Passport Office: Collection of Passports), FO 655/269 "Place of Issue: ROSTOV. Name: John Edward Greaves, with wife Jane", p. 1. Цілком логічно, що Джон

Про британського підданого Джона Грієвза у 1911 р. видання "Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга" повідомляло, що ще у 1876 р. він відкрив у Бердянську склад іноземного сільськогосподарського знаряддя, а також майстерню при складі[409].

Зрозуміло, що Грієвз у цьому аж ніяк не був піонером для Бердянська і повіту: згадаймо, що ще на початку 1860-х рр. саме на ниві продажу британських жниварок тут діяв шотландець Джордж Юм. Втім, тоді як Юм надовго у Бердянську не затримався, та й не розгортав тут виробництва, Грієвз, який спочатку був представником британської фірми "Clayton & Shuttleworth"[410] (ілюстрації 36-37), пішов значно далі. З цього приводу згадуване видання 1911 р. зазначало, що саме починаючи з 1876 р. завдяки як енергійності самого Джона Грієвза, так і "в высшей степени выгодному моменту в истории сельско-хозяйственного машиностроения в России" у Бердянську почало розвиватися виробництво, яке тепер справедливо можна було характеризувати як перше на всій території Таврійської губернії. На російському імперському ринку постійно зростав попит на сільськогосподарські машини, що закономірно зумовило появу і пропозицій: стали робитись спроби налагодити виробництво таких машин вже на місці, причому, в ідеалі, – з місцевої сировини, не закуповуючи все за кордоном. При цьому навіть видання "Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга" було змушене констатувати, що ментальною перешкодою для реалізації таких спроб було поширене переконання, що все російське є гіршим за іноземне. Аби подолати такий погляд (якого дотримувались у тому числі і сільськогосподарські виробники),

---

Грієвз одержав паспорт саме у Ростові-на-Дону, оскільки, як ми зазначали, на той момент Бердянськ відносився до Ростовського-на-Дону консульського округу. Як можна дізнатись із запису і печатки на звороті цього паспорту, подружжя Грієвзів скористалось ним у червні того ж 1908 р. при виїзді за кордон Російської імперії через Волочиськ.

[409] Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 29.

[410] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115, s. 81.

було потрібно докласти чимало енергії і таланту. Згадуване видання, зізнаючись, що відповідне скептичне ставлення до вітчизняного машинобудування зберігалося і дотепер, все ж писало, що не треба бути пророком, аби передбачити, що вже у недалекому майбутньому закордонна продукція буде повністю витіснена з російських ринків[411]. Як це не парадоксально, але примхлива історична доля склалася так, що оптимістичне "віщування" провінційного видання 1911 р. майже збулося, хоча й у спосіб, який бердянським підприємцям міг хіба що наснитися у кошмарах: вже доволі скоро до влади прийшли більшовики, які згодом взяли чіткий курс на відгородження країни від решти світу і, відповідно, від іноземної продукції (хоча, попри всі намагання, повністю цього зробити таки не вдалося).

Поки ж недовіру місцевих сільськогосподарських виробників до вітчизняної техніки долав у Бердянську Джон Грієвз, якого, щоправда, при всьому бажанні важко було зарахувати до "росіян". Британський підданий, не обмежуючись лише продажем іноземних машин, у 1883 р. відкрив невеличкий завод на Воронцовській вулиці[412]. Вже у 1886 р. саме Джон Грієвз був першим у переліку головних купців (не імпортерів чи експортерів) Бердянська, поданому британським консулом Вільямом Георгом Вагстафом у щорічному рапорті про стан торгівлі у портах Азовського моря[413]. Причому напроти прізвища Грієвза стояло уточнення щодо сфери

[411] Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 29.

[412] Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 29. Разом із тим, Л.Б. Кафенгауз, посилаючись на анкету, заповнену на його прохання самим Джоном Грієвзом, писав, що той почав виробництво жниварок із самоскидним механізмом ще у 1882 р. (*Кафенгауз Л.Б.* Развитие русского сельскохозяйственного машиностроения. К вопросу о пошлинах на сельскохозяйственные машины. – Харьков: типолитогр. Ю.М. Беркман, 1910. – С. 21-22).

[413] *Foreign Office. 1887. Annual Series. # 80. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1886 on the Trade of the Ports of the Sea of Azoff* (London: Harrison and Sons, 1887), p. 16.

діяльності – "сільськогосподарські машини"[414]. Ймовірно, тісним контактам Джона Грієвза зі своїми родичами та колегами із Шеффілду Бердянськ великою мірою завдячує тому, що у рапорті за 1887 р. британський віце-консул Харві Роберт Лоу повідомляв, що Бердянськ отримує деталі сільськогосподарських машин із цього англійського міста[415]. Той же віце-консул у рапорті за 1889 р. писав, що хоча в цій частині Російської імперії тепер рідко можна зустріти англійські товари, замовлення товарів саме із Шеффілду продовжували робитись[416]. Напевно, буде зайвим казати, що і багато з інших характеристик, які віце-консул Харві Роберт Лоу давав у своїх рапортах місцевому сільськогосподарському машинобудуванню, напряму стосувались саме заводу Джона Грієвза.

У 1886 р. "Одесский Вестник" повідомляв про це виробництво, що в поточному році механічний ливарний завод Джона Грієвза спромігся продати більш ніж 300 жниварок, багато молотарок та інших сільськогосподарських машин. Більше того, за інформацією газети, Грієвз вже починав успішно конкурувати із відомими закордонними виробниками: "Недавно были произведены опыты с жатвенной машиной, изобретенной местным заводчиком Д.Э.Гриевз. Весь механизм машины сделан на его заводе. Испытания производились вместе с жатвенной машиной Вуда (жнеи Вуда уже давно известны по своим хорошим качествам). Оказалось, что жатвенная машина, изобретенная Гриевз, нисколько не уступает в работе жнеям Вуда. По цене машина Гриевз гораздо дешевле и вполне может заменять жнеи Вуда. Д.Гриевз предполагает взять привилегию на свое изобретение"[417].

Через два роки та сама газета опублікувала іншу кореспонденцію зі згадкою заводу Грієвза: "Еще недавно на

[414] "agricultural machinery"

[415] *Foreign Office. 1888. Annual Series. # 346. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1887 on the Trade of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1888), p. 15.

[416] *Foreign Office. 1890. Annual Series. # 675. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1889 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1890), p. 21.

[417] 9 августа // Одесский Вестник. – № 221. – 18(30).VIII.1886. – С. 3.

местном заводе г. Гриевза служил в качестве чернорабочего один князь и вынужден был оставить службу потому, что сотоварищи случайно открыли, что в среде их находится князь, и не давали ему покоя"[418]. Напевно, про ці ж події, але зовсім по іншому значно пізніше написала у своїх спогадах Анна Петрівна Шмідт (за чоловіком – Ізбаш)[419], яка була донькою начальника міста і порту Бердянська Петра Петровича Шмідта (2-го). У самих же спогадах йшлося про брата їхньої авторки – Петра Петровича Шмідта (3-го), який набув слави очільника повстання на крейсері "Очаків" у 1905 р. Тож Анна Петрівна згадувала, що її брат восени 1886 р. після закінчення Морського училища у Петербурзі прибув у відпустку додому, до Бердянська, та пішов тут працювати до ливарного цеху заводу Грієвза, що, правда, його батько сприймав як дивну і негожу фантазію[420].

У 1894 р. завод Грієвза перейшов до рук Торговельно-Промислового Товариства, але це аж ніяк не означало, що засновник втратив над ним контроль: він увійшов до складу цього Товариства. Крім Джона Едуардовича, сюди входили два його близькі родичі (А.Л.Грієвз та Г.І.Гриевз) та А.Р.Зуккау[421].

---

[418] 15 декабря // Одесский Вестник. – № 345. – 24.XII.1888. – С. 2.

[419] *Избаш А.П.* Лейтенант П.П.Шмидт. Воспоминания сестры. – Петроград: ред. изд. отдел Морского Комиссариата, 1923. – 151 с.

[420] "Ярким воспоминанием осталось у меня, как Петя, в этот свой приезд в Бердянск мичманом, начал работать на заводе сельскохозяйственных орудий. Я всегда ждала его возвращения оттуда с нетерпением. Быстро сбрасывая свою офицерскую шинель, с утомленным, но энергичным лицом, в закопченной синей рабочей блузе, он рассказывал мне с восторгом про рабочих, ради сближения и знакомства с которыми ходил на завод. Горячо и гневно, часто со слезами на глазах, он возмущался безобразными условиями труда, жизни и сиротством русских рабочих. Отец тогда был контр-адмирал в отставке и работа его сына-офицера на заводе, по тому времени, казалась странной и "предосудительной" фантазией, хотя, к чести отца, могу сказать, что он не имел ничего против этого" (*Избаш А.П.* Лейтенант П.П.Шмидт. Воспоминания сестры. – Петроград: ред. изд. отдел Морского Комиссариата, 1923. – С. 18).

[421] Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 30. Що стосується Александра Зуккау (Alexander Sukkau), то, згідно з Гельмутом Т. Хубертом, він теж свого часу був віце-консулом

В опублікованій наступного року “Записке о необходимости сооружения Бердянской железной дороги” повідомлялось про наявність у Бердянську двох ливарно-будівельних заводів, на яких тільки жниварок щорічно виготовлялось до 4000 штук вартістю 700000 карбованців[422].

Якщо характеристика заводу Джона Грієвза (“самый крупный завод в Европе…”), що приписується Володимиру Ульянову (Леніну), за радянських часів була широко розтиражована[423], то поза увагою бердянців і широкого радянського загалу залишалась подібна характеристика, що, з посиланням на рапорт віце-консула Гріна, містилась у роботі теоретика анархізму Петра Олексійовича Кропоткіна “Fields, Factories, and Workshops”. Між іншим, ця робота була вперше опублікована у Великій Британії в 1898 р., тобто з’явилась раніше, ніж “Развитие капитализма в России” В.Леніна. Кропоткін писав, що з кількох британських консульських рапортів відомо: жниварки та плуги, які виготовляються у Російській імперії, успішно конкурують з тими, що випускаються як у США, так і у Великій Британії. У 1880-1890 рр. ця галузь

(щоправда, Гельмуту Т. Хуберту невідомо, якої самої держави). Після остаточного встановлення у місті більшовицької влади Зуккау втік до Німеччини, де був вже в лютому 1921 р. (Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), p. 142).

[422] Державний архів Одеської області. – Ф. 307 (Управление Одесского почтово-телеграфного округа). – Оп. 7. – Спр. 636 (Переписка с Бердянской и Мелитопольской почтово-телеграфными конторами и другими об изменении почтовых трактов с проведением железнодорожной линии до г. Бердянска. 26.08.1895 – 20.12.1902). – Арк. 13 зв.; *Чаплеевский К.Б.* Записка о необходимости сооружения Бердянской железной дороги. – Бердянск: типография Э.Килиус и К, 1895. – С. 24.

[423] Досить цікаво, як відповідні “хрестоматійні” цитати з творів Леніна іноді інтерпретувались у мемуарах про Бердянськ. Скажімо, Анна Порецька (Комаровцева) згадувала: “Бельгийцам принадлежал знаменитый завод Джона Гриевза, снабжавший жнейками и прочей сельскохозяйственной техникой всю Россию. История завода Гриевза послужила основанием для работы Ленина “Развитие капитализма в России”” (*Штерн Людмила.* Анна // Звезда. – 2010. – № 9 Журнальный зал [Електронний ресурс] // URL: http://magazines.russ.ru/zvezda/2010/9/sh13.html (Дата звернення: 8.08.2015).

промисловості набула потужного розвитку на півдні Уралу і особливо на заводах Приазов'я. Кропоткін уточнив, що стосовно останнього регіону віце-консул Грін повідомив: за виключенням 8-10 більш крупних заводів, вся територія, стосовно якої складено звіт, вкрита маленькими механічними майстернями, які зайняті переважно виготовленням сільськогосподарських машин та знарядь, причому більшість з них має свої ливарні; але, як цитує Кропоткін віце-консула Гріна, "місто Бердянськ може тепер похвалитись найбільшим виробництвом жниварок у Європі, здатним випускати 3000 машин щорічно"[424]. Цікаво, що цитований рапорт Гріна був опублікований у 1894 р., тобто на 2 роки раніше за цитований В.Леніним номер журналу Міністерства фінансів "Вестник финансов, промышленности и торговли".

У 1896 р. Джон Грієвз виступив із доповіддю на Загальноросійському торгово-промисловому з'їзді у Нижньому Новгороді[425]. Тоді ж у рамках Загальноросійської виставки завод Грієвза в якості нагороди одержав право використовувати на своїй рекламі та продукції державний герб (ілюстрації 38, 39), а за два роки сам Джон Грієвз був відзначений подякою імператора Миколи II "за весьма энергичную и плодотворную деятельность в деле русского сельско-хозяйственного машиностроения"[426].

Можна не сумніватись, що у рапорті виконуючого обов'язки британського віце-консула у Бердянську Габріелі за 1898 р., в якому повідомлялось про успіхи сільськогосподарського машинобудування, йшлося саме про Джона Грієвза коли писалось, що ведучий виробник жниварок називає самим нагальним завданням цього прибуткового бізнесу пошук чесних агентів у віддалених регіонах. Цей ведучий виробник зізнався, що не

---

[424] "The town of Berdyansk," he added, "can now boast of the largest reaper manufactory in Europe, capable of turning out three thousand machines annually" (Peter Kropotkin, *Fields, Factories and Workshops* (New Brunswick and London: Transaction Publishers, 1993), pp. 37-38).

[425] *Кафенгауз Л.Б.* Развитие русского сельскохозяйственного машиностроения. К вопросу о пошлинах на сельскохозяйственные машины. – Харьков: типолитогр. Ю.М. Беркман, 1910. – С. 17.

[426] Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 30.

пригадує, аби колись терпів збитки від ведення бізнесу безпосередньо із сільськогосподарськими виробниками; але вступати в прямі контакти зі всіма аграріями віддалених регіонів немає ніякої можливості, тож тут доводиться покладатись саме на агентів. Не випадково виробники сільськогосподарських машин повіту завели спеціальну "чорну книжку", до якої записували імена нечесних агентів, аби уберегти один одного від подальших контактів з такими особами[427].

Коли у 1899 р. Бельгійське анонімне товариство купило завод (ілюстрація 40, 41), Джон Грієвз залишився ним керувати[428] (Фред В. Карстенсен інтерпретував відповідні зміни власника заводу дещо по-іншому: у 1899 р. Джон Грієвз реорганізував свою компанію згідно бельгійського законодавства, у тому числі – аби обійти існуючі у Російській імперії корпоративні податки на прибуток)[429].

Про ці ж події у своєму рапорті за 1899 р. повідомляв британський віце-консул у Бердянську Лоу, згідно з яким бельгійський капітал вже почав своє проникнення до міста, придбавши значну частку заводу сільськогосподарських машин і металургійного виробництва, що належали англійській фірмі (щоправда, ні імені Грієвза, ні назву виробництва Лоу тут не подає)[430].

21 січня 1900 р. імператор Микола II затвердив умови діяльності в Російській імперії Бельгійського акціонерного товариства, що

---

[427] *# 2265. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1898 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1899), p. 28.

[428] Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 30.

[429] "John Greaves, whose firm ranked fifth in Russia, began in that country with just a trading house. In 1883 he established his own factory in Berdiansk to provide some of his own goods. In 1899 he reorganized his company under Belgian law, in part apparently to avoid some Russian corporate profits tax" (Fred V. Carstensen, "Foreign Participation in Russian Economic Life: Notes of British Enterprise, 1865-1914", in Gregory Guroff, Fred V. Carstensen (editors), *Entrepreneurship in Imperial Russia and the Soviet Union* (Princeton: Princeton University Press, 1983), p. 156).

[430] *# 2447. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1900), pp. 23-24.

йменувалось “Торгово-промислове анонімне товариство Джон Грієвз і Ко в Бердянську” (французькою: “Etablissements industriels de Berdiansk John Greaves et Co, Société anonyme”)[431] (ілюстрації 42, 43).

Згідно з виданням “Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга”, ще напередодні великих соціальних потрясінь “Першої російської революції”, у 1904 р. адміністрація заводу за власною ініціативою скоротила тривалість робочого дня для своїх працівників до 9 годин[432], згодом влаштувавши для них бібліотеку читальню, створивши драматичний і музичний гуртки та запровадивши низку інших заходів, що покращували умови праці та відпочинку[433].

Втім, робітники Грієвза ще раніше почали “оброблятися” прибічниками зміни політичного режиму в країні. Свого часу ми виявили розлогий рапорт бердянського поліцмейстера Таврійському губернатору від 28 лютого 1904 р. з позначкою “Совершенно секретно”, у якому, зокрема, згадувалось, що ще 19 серпня 1903 р. біля заводу “Джон Гриевз и Ко” невідомо ким були розкидані прокламації “Российского Социал-Демократического Союза горно-заводских рабочих” під назвою “Пауки и Мухи”, а 23 серпня 1903 р. – прокламації під назвою “Чего хотят социал-демократы”. Стосовно цього поліцмейстер підкреслив саме те, що бердянців намагалися втягнути у заворушення не місцеві: “Двукратное последовательное разбрасывание прокламаций в период возникновения безпорядков среди заводских рабочих в ближайших южных городах Екатеринославе, Ростове, Таганроге, Керчи и др. ясно указывало на то, что в город Бердянск, рабочий элемент котораго состоял почти

---

[431] Полное собрание законов Российской империи. – СПб.: Государственная Типография, 1902. – Собр. III. – Т. XX. – Отд. I. – С. 36-37.

[432] Натомість автори видання “Бердянск. Взгляд через столетия” стверджують протилежну причинно-наслідкову залежність: “В 1905 году тут началась самая большая забастовка, поддержанная рабочими массами Бердянска. В результате на заводе был установлен 9-часовой рабочий день и повышена зарплата на 10 процентов” (*Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н.* Бердянск. Взгляд через столетия. – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 127).

[433] Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 30.

исключительно из местных коренных жителей, вовсе не интересовавшихся преступными политическими идеями, явились из охваченных смутами мест злонамеренные лица, решившия нарушить мирное течение жизни бердянских рабочих”[434]. “Обробка” робітників продовжилась і надалі: поліцмейстер повідомляв, що 10 грудня 1903 р. прокламації під заголовком “Ко всем” були виявлені вже безпосередньо в майстернях заводу Джона Грієвза; тепер вже і деякі робітники заводу знаходились під підозрою, і заводська адміністрація посилила нагляд за ними. Невдовзі двоє робітників заводу Грієвза добровільно з’явились до поліції з повинною[435].

Щодо ставлення Джона Грієвза до своїх робітників, то, згідно зі спогадами Геннадія Блехера, його дід, бляхар (жестянщик) з відповідним прізвищем Григорій Абрамович Блехер часто розповідав, що він сумлінно працював на заводі Грієвза, за що власник заводу не одноразово ставив його у приклад, а дізнавшись, що в будинку Блехерів тече дах, Джон Грієвз виділив матеріали і відрядив робочих перекрити весь цей дах наново[436].

---

[434] Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 3. – Спр. 372. – Арк. 1.

[435] “Общий подъем патриотических чувств под влиянием последних событий на Дальнем Востоке и публично обращенное мною и Подполковником Кравченко по этому случаю к заводским рабочим соответствующее увещание вызвали со стороны некоторых участников преступнаго сообщества, не имевшихся вовсе в виду при производстве дознания, полное раскаяние, и трое из них, а именно: Карл Пекерун – рабочий завода “Вд. Матиас с С-ями”, Петр Козлов и Лука Евдокимов – рабочие завода “Д.Гриевз и К.”, добровольно явились с повинной к Подполковнику Кравченко, спеша дать совершенно откровенныя показания относительно личнаго участия в преступном кружке и вообще по существу его организации. В твердом сознании своей вины, посрамленные перед лицом неопороченных товарищей и негодуя на совратителей-евреев, они стараются ныне высказать свои искренния патриотическия чувства жертвованием от своих трудовых заработков на дело борьбы с внешнем врагом отечества, выражая непоколебимую готовность стать грудью за Царя и Родину” (Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 3. – Спр. 372. – Арк. 6 зв.).

[436] *Денисов Е.С.* Оживают голоса истории. Краеведческие очерки. – Мелитополь: Издательский дом МГТ, 2015. – С. 92.

Показово, що в "Отчете о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1909 год" саме сільськогосподарські знаряддя були названі першими в списку товарів, що вивозились із Бердянська до інших портів Російської імперії[437].

У 1910 р. завод Грієвза був представлений окремим павільйоном на обласній сільськогосподарській, промисловій і кустарній виставці у Катеринославі. На цій виставці продукція заводу отримала велику та малу золоті медалі, велику та малу срібні медалі в номінації *"*Сільськогосподарські машини та знаряддя*"*. Серед експертів виставки значився Г.І.Грієвз[438].

У тому ж 1910 р. Л.Б.Кафенгауз, пишучи про підприємство Грієвза як про "самого крупного и серьезного" виробника жниварок із самоскидним механізмом, навів дані щодо динаміки виробництва цих машин, надану йому самим Джоном Грієвзом:

Рік	*Кількість*
1901	*25*
1902	*300*
1903	*250*
1904	*300*
1905	*400*
1906	*500*
1907	*750*
1908	*1000*
1909	*1075*
1910	*1000*[439]

Згідно з цим же джерелом, завод Грієвза виготовляв точні копії жниварок Дирінга, оскільки саме їх замовляв головний покупець – Переселенське Управління. Щоправда, оцінка якості цих жниварок, виготовлених у Бердянську, у порівнянні з американськими

[437] Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1909 год. – Бердянск: типография К.Н.Безсонова, 1910. – С. 25.

[438] Южно-Русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе. Издание Екатеринославского губернского земства под общей редакцией инженер-технолога А. Ф. Родзевича-Белевича. – Екатеринослав: Густав Берс, 1912. – С. 260, 280.

[439] Заплановано.

оригіналами, не була однозначною: тоді як В.Ю.Ган у своєму звіті вказував на деякі технічні переваги бердянської продукції, завідуючий вченим бюро Вченого комітету головного управління землеустрою та землеробства С.Ленін писав, що ці жниварки не виправдали сподівань Переселенського Управління[440].

Стан підприємства у 1911 р. описувався наступним чином: "В настоящее время завод О-ва Д.Гриевз и К° занимает в Бердянске площадь в 13.150 кв. сажень, т. е. в 5 с лишним десятин земли, имея около 330 крупных станков, прессов. и т. д., 125 формовочных машин, свою собственную электрическую станцию в 360 лош. сил, свое электрическое освещение. Работают на заводе теперь 7 цехов, имеющих около 1500 человек рабочих. Ежегодное производство завода в настоящее время выражается в следующих цифрах: плугов немецкого типа (по Сакку) 7000, буккеров (запашников) 8000, сеялок 6500, сенокосилок 500, жней с ручным сбрасыванием (лобогреек) 4000, жней с автоматическим сбрасыванием 2000, и, кроме того, по заказам других заводов на заводе О-ва ежегодно отливается 49000 пудов ковкого чугуна. Завод организован по лучшим заграничным образцам, с которыми он и конкурирует теперь главным образом жнеями с автоматическим сбрасыванием, и во многих местах уже вполне завоевал себе рынок, что доказывается его ежегодно возрастающим производством. Администрация завода состоит в настоящее время из Председателя О-ва Джона Эдуардовича Гриевз, Директора-Распорядителя Георгия Ивановича Гриевз и Управляющего Конторой – Петра Иссаковича Судерман. Завод имеет массу патентов на введенные им усовершенствования в с.-х. орудиях и машинах, и на всех выставках, где он принимал участие, ему присуждались высшие награды, которых теперь имеется уже свыше сорока, не считая пяти медалей и дипломов заграничных"[441].

---

[440] *Кафенгауз Л.Б.* Развитие русского сельскохозяйственного машиностроения. К вопросу о пошлинах на сельскохозяйственные машины. – Харьков: типолитогр. Ю.М. Беркман, 1910. – С. 56-57.

[441] Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 30.

Того ж 1911 р. павільйон Бельгійського товариства "Джон Грієвз і К° в Бердянську" був представленій на Першій Західно-Сибірській сільськогосподарській, лісовій і торгово-промисловій виставці в Омську (ілюстрація 44). Про цей павільйон і його експонати розповідав кореспондент "The British Trade Journal" в Омську в статті "A Western Siberian Exhibition"[442].

Топ-менеджер Бельгійського анонімного товариства Джон Грієвз був відзначений Бельгією за заслуги перед цією державою. У жовтні 1912 р. "The Edinburgh Gazette" повідомила, що король Великої Британії Георг V дав згоду, аби Джон Грієвз прийняв і носив відзнаки кавалера Ордена Корони від короля бельгійців[443] Альберта I. Цей орден, запроваджений у 1897 р., у 1908 р. був піднятий у статусі до державної нагороди Бельгії.

У виданні 1914 р. "Фабрично-заводские предприятия Российской Империи (исключая Финляндию)" зазначалось, що торговельно-промислове акціонерне товариство "Джон Гриевз и Ко" із заводом сільськогосподарських машин і знарядь та чавунно-сталеливарним заводом мало основний капітал у 3 мільйони франків, запасний капітал – у 123082 франки, директорами-розпорядниками тут були Д.Е.Грієвз і Г.І.Грієвз, управляючим – Г.І.Грієвз, комерційною частиною завідував П.І.Судерман. Чисельність робітників становила 1500 осіб. Тут виготовлялись самоскидні жниварні машини, сівалки рядові і розкидні, сінокосарки, букери з сівалками, плуги культурні, фасонне лиття з ковкого чавуну та литої сталі. Товариство мало склади у Харкові, Челябінську, Семипалатинську та Омську.

Втім, той самий 1914 р. вніс суттєві корективи в життя заводу Грієвза: почалась Перша світова війна. Завод втратив частину

[442] "The firm of John Greaves & Co., of Berdiansk, also a firm run, I believe, by Englishmen, had a pavilion devoted to their ploughs, seed drills and other implements, their finest exhibit being one of their latest type of self-raking reapers, which in design, construction and lightness is equal to the best of the American..." ("A Western Siberian Exhibition", *The British Trade Journal* (November 1, 1911), p. 415).

[443] "Whitehall, October 22, 1912", *The Edinburgh Gazette* (October 29, 1912), p. 1100.

працівників у зв'язку з їх призовом до російської армії. Крім того, скоротився попит на сільськогосподарські машини, тож підприємству довелося переорієнтовуватись на випуск у тому числі і продукції на потреби армії[444]. Тим не менш, збереглося повідомлення, що, попри складності, робочі заводу Грієвза спромагались допомагати тим, хто більше за них постраждав від війни: у вересні 1915 р. робочі цього заводу з власної ініціативи зібрали 107 карбованців і роздали їх біженцям, що прибули до Бердянська[445].

Перша світова війна вдарила і особисто по Джону Грієвзу: він, як британський консул, був заарештований німецькими властями у Дрездені. Не забуваймо, що на цей час Грієвз вже мав за плечима сім десятків років. Втім, згодом у результаті досягнутої британським і німецьким урядами домовленості (при цьому принаймні частина переговорів велась не напряму, а за посередництва американців) відбувся обмін заарештованими офіційними представниками цих двох воюючих держав, і в британських парламентських паперах за 1916 р. збереглось повідомлення, що віце-консул Грієвз німецьким урядом був випущений[446].

Дотично до цих подій у Національному архіві (Велика Британія) відклались документи, які в опису фігурують як "John E. Greaves, British Vice-Consul at Berdiansk: report of his treatment when detained

---

444 *Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н.* Бердянск. Взгляд через столетия. – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 127.

445 Бердянские новости. – № 1493. – 10.09.1915.

446 "E. Greaves, British vice-consul at Berdiansk, who has been arrested at Dresden, are released by the German Government" (*Parliamentary Papers*, Volume 84 (H.M. Stationery Office, 1916)).

in Germany"[447] і "John E. Greaves, British Vice-Consul at Berdiansk: ill-treatment when detained in Germany"[448].

Варто докладніше зупинитись на родині Джона Грієвза та її зв'язках із іншими відомими родинами Бердянська.

Згідно із "Datenbank Grandma" та Віктором Петкау з Дортмунду, Джон Грієвз мав дітей Георга, Патрицію та Емілію. Остання народилась 8 жовтня 1878 р.[449] у Шеффілді[450] (згідно ж із "Canadian Mennonite Board of Colonization" – у Бердянську)[451]. У родині її називали прізвиськом "Мімі"[452]. 8 вересня 1899 р. Емілія Грієвз (ілюстрація 45) вийшла заміж за меноніта Петра Ісааковича Судермана (Зудермана) – того самого, який згодом значився як управляючий конторою заводу "Джон Гриевз и Ко". Зять Джона

[447] FO 383/40 – Germany: Prisoners, including: Treatment of British prisoners and conditions in camps, including: ... John E. Greaves, British vice-consul at Berdiansk: report of his treatment when detained in Germany // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C2617282 (Дата звернення: 13.05.2015).

[448] FO 383/41 – Germany: Prisoners, including: Treatment of British prisoners and conditions in camps, including: ... John E. Greaves, British vice-consul at Berdiansk: ill-treatment when detained in Germany // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C2617283 (Дата звернення: 13.05.2015).

[449] Гельмут Т. Хуберт називає датою народження Емілії Грієвз 25 грудня 1878 р. (Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006),p. 138).

[450] *Petkau Viktor*. История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки. – С. 13 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 11.07.2017).

[451] Canadian Mennonite Board of Colonization [Електронний ресурс] // URL: http://www.mennonitechurch.ca/programs/archives/holdings/organizations/CMBoC_Forms/1800s/cmboc1801a.jpg (Дата звернення: 26.07.2015). Відповідне посилання, як і дані про Грієвзів із бази даних "Datenbank Grandma", нам люб'язно надав сам Віктор Петкау, коли ми з ним для цього зв'язались.

[452] *Petkau Viktor*. История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки. – С. 13, 14 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 11.07.2017).

Грієвза Петро Ісаакович Судерман народився у Бердянську 21 січня 1874 р. у родині Ісаака Яковича Судермана[453], навчався на юридичному факультеті Харківського університету[454], під час Першої світової війни був гласним Бердянської міської думи[455], фігуруючи як "бердянский купец"[456]. У Петра Ісааковича Судермана та доньки Джона Грієвза народилось четверо дітей, з яких одна донька (Емілія) померла через 2 місяці після народження, а син (Іоганн) загинув у Краснодарі, будучи у лавах Білої армії. Сам Петро Ісаакович був заарештований більшовиками в якості заручника та після фіктивного суду розстріляний у Керчі

[453] Судерман Ісаак Якович народився у Бердянську 1 грудня 1845 р. 10 січня 1867 р. він одружився з Анною Дік (14 листопада 1847 р. – 29 жовтня 1920 р.). У подружжя народилося шестеро дітей: Яків, Анна, Марія, Петро, Луїза та Еммі. Принаймні у 1878-1880 рр. Ісаак Якович Судерман значився гласним Бердянського повітового земського зібрання. Ісаак Якович продовжив справу свого батька, займаючись у Бердянську зерноторгівлею, але до 1894 р. розорився. Від повного краху його з родиною врятувало отримання дружиною у спадок хутору Торецький на річці Кривий Торець біля станції Костянтинівка (тепер це вже територія самої Костянтинівки). Саме до хутору Торецький родина і переїхала на деякий час. Там вони побудували цегляний завод із паровою машиною, стали виробляти цеглу та черепицю. У 1897 р. Ісаак Якович із колегами та бердянськими родичами організував акціонерне товариство "Торецкого Общества Огнеупорных Изделий". Ісаак Якович входив до його правління і був директором-розпорядником. Втім, згодом Судермани були відсунуті від керівництва, а на чалі товариства стали підприємці з Москви і Харкова. Помер Ісаак Якович 28 березня 1918 р. у Бердянську (*Petkau Viktor*. История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки. – С. 7, 15-20 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 11.07.2017).

[454] *Petkau Viktor*. История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки. – С. 13 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 11.07.2017).

[455] Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 42 (Таврическое губернское по земским и городским делам присутствие). – Оп. 1. – Спр. 933 (Постановления Бердянской городской думы (и материалы к ним)). – Арк. 202, 206 зв.

[456] Торгово-промышленный указатель и путеводитель по городу Бердянску. Издание первое, 1915 года. – Бердянск: типография М. Дорошенко, 1915. – С. 18-19.

24 грудня 1920 р. Його ж дружина разом із двома дітьми (Іоганна та Петер) у 1925 р.[457] емігрувала до Канади, де і померла у Віндзорі, Онтаріо у 1974 р.[458]

Старшим братом зятя Джона Грієвза Петра Ісааковича Судермана був Яків Ісаакович Судерман, який народився у Бердянську 4 вересня 1867 р. 16 квітня 1900 р. він одружився із Амі Евелін Грієвз (Amy Evelyn Greaves) (ілюстрація 46), народженою у Шеффілді 1[459] (14)[460] січня 1878 р. Амі Евелін Грієвз, у свою чергу, була племінницею Джона Грієвза – донькою Георга Туртона Грієвза, який успадкував у Шеффілді невеличку фірму "Greaves & Son"[461] і належав до середнього класу. Коли Амі Евелін

[457] Згідно з "Canadian Mennonite Board of Colonization", це відбулось у 1924 р. (Canadian Mennonite Board of Colonization [Електронний ресурс] // URL: http://www.mennonitechurch.ca/programs/archives/holdings/organizations/CMBoC_Forms/1800s/cmboc1801b.jpg (Дата звернення: 26.07.2015).

[458] *Petkau Viktor*. История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки. – С. 13 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 11.07.2017); Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), p. 138.

[459] *Petkau Viktor*. История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки. – С. 7 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 11.07.2017).

[460] Amy Evelyn Greaves Enns [Електронний ресурс] // URL: http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=30890342 (Дата звернення: 16.06.2015).

[461] "The London Gazette" у 1884 р. опублікувала щодо цієї фірми наступний документ, підписаний батьком і братом майбутнього британського віце-консула у Бердянську Джона Грієвза: "Notice is hereby given, that the Partnership heretofore subsisting between us the undersigned Edward Greaves and George Turton Greaves, carrying on business as Cabinet Case Makers, in Shoreham-street, Sheffield, in the county of York, under the style or firm of Edward Greaves and Son, has been this day dissolved by mutual consent. All debts due to and owing by the said late partnership will be received and paid by the said George Turton Greaves, who will in future carry on the said business under the same firm of Edward Greaves and Son, but on his own sole account. – Dated this 30th day of June, 1884. *Edwd. Greaves. G. Turton Greaves*" (*The London Gazette* (July 8, 1884), p. 3130).

виповнилось 9 років, померла її мати, Анні Юл (Annie Youle) Грієвз. У 15 років Амі Евелін поступила до школи для дівчат – Mrs. Shrubsole's School, у якій провчилась близько п'яти років. У 21-річному віці Амі Евелін вважала себе вже достатньо добре підготовленою до життя[462]. А невдовзі Джон Грієвз запросив свою племінницю приїхати із Шеффілду до Бердянська. Саме тоді мало відбутись весілля доньки британського віце-консула у Бердянську Емілії Грієвз із Петром Ісааковичем Судерманом. І Амі Евелін Грієвз мала бути дружкою[463] на цьому весіллі своєї кузини. Там-то вона і познайомилась із старшим братом Петра Ісааковича, і попри його неідеальне володіння англійською та її ще гіршу німецьку[464], молоді люди невдовзі зійшлися і Яків Ісаакович зробив пропозицію вийти за нього заміж. Тож дівчина із Шеффілду залишилась на Півдні України, не знаючи ні російської чи української мови, ні традицій і звичаїв менонітів, до чиєї родини вона приєдналась. Амі Евелін ризикнула перебратись до країни, яка, за її оцінкою, на 50 років відставала від цивілізованої Англії.

Дівчина була готова до нових викликів[465]. Клан Судерманів був представлений не лише у Бердянську, а і в чисельних менонітських поселеннях регіону. В одному з них, хуторі на річці Кривий Торець біля Костянтинівки, Амі Евелін і стала жити разом із чоловіком. Спочатку справи йшли чудово, родина мала прислугу. Але у

[462] "By the time I was twenty-one, standing on the threshold of life itself, I had been well instructed and had quite a number of certificates, diplomas, and prizes to march into life with me" (David P. Sudermann, "Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss", *Mennonite Life,* Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 16).

[463] "bridesmaid"

[464] "Jasha's dearth of English and Amy's minimal German – she knew only portions of Goethe's tragic poem *Der Erlkönig*" (David P. Sudermann, "Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss", *Mennonite Life,* Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 16).

[465] "I still felt a little too English in my stiff way, but I was learning. I was still a kind of a boarding-school person, but my mind was a good mind, and I think my heart was all right, but strictly my own still" (David P. Sudermann, "Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss", *Mennonite Life,* Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 17).

1904 р. хутір збанкротував і був ліквідований, так що родина Амі Евелін і Якова Ісааковича змушена була переїхати до невеличкого будинку в сусідньому населеному пункті. Великою мірою їх врятував саме Джон Грієвз: він найняв Якова Ісааковича комівояжером з продажу продукції свого заводу – жниварок "Ластівка" (ілюстрація 47). Завдяки цьому Судермани змогли знову стати на ноги, хоча тепер сімейний бюджет і був скромнішим, ніж раніше. Амі Евелін згадувала, що то були найщасливіші роки в її житті[466] (ілюстрація 48). Що ж до рішення Джона Грієвза про винайм Судермана для виконання функцій комівояжера, то тут, напевно, крім прагнення допомогти племінниці та її родині, зіграла роль і вже згадувана вище проблема пошуку посередників у продажу продукції, на яких би можна було покладатись і бути в них впевненим.

Від шлюбу Якова Ісааковича Судермана та Амі Евелін Грієвз народилося четверо дітей: Георг Туртон, Мері Евелін, Джоанна[467] та Яків[468]. Після того, як Яків Ісаакович помер від тифу 12 березня

---

[466] "These next years were the happiest that I had experienced" (David P. Sudermann, "Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss", *Mennonite Life,* Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 21).

[467] Ця внучата племінниця Джона Грієвза, народжена 6 грудня 1903 р., згодом стала вчителькою, письменницею, волонтеркою і померла 31 березня 1998 р. у Хесстоні (Канзас). На той момент живими залишались наступні її родичі (а, відповідно, і родичі Джона Грієвза): син Джеймс Андрес (James H. Andres), який мешкав у Саскачевані, Канада; донька Емі Е. Рід (Amy E, Reed) у Брумфілді, Колорадо; п'ятеро сестер: Емі Прекшот (Amy Preckshot) у Колумбії, Міссурі; Хайді Стовер (Haidie Stover) у Соудертоні, Пенсільванія; Рут Блоксма (Ruth Blocksma) та Фріда Енс (Frieda Enss) у Джексонвіллі, Флоріда; Вера Кемп (Vera Kemp) у Сан-Сіті-Вест, Аризона; четверо онуків; п'ятеро правнуків і один праправнук (Joanna S. Sudermann Andres [Електронний ресурс] // URL: http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=47867300 (Дата звернення: 16.06.2015).

[468] Дати народження цих чотирьох дітей див. у: K.Peters (compiler), *Genealogy of Cornelius Willms. 1730-1972* (Winnipeg, 1973), p. 113. Втім, до даних цієї книги слід ставитись доволі обережно, оскільки, скажімо, стосовно тієї ж доньки Амі Евелін Грієвз Джоанни позначено, що вона була дружиною Германа Абрамса (Herman Abrams), а сестра Джоанни Мері – дружиною Германа Андреса (Herman Andres). Але навіть напис на могилі Джоанни свідчить, що

1909 р., Амі Евелін у червні 1912 р. вийшла заміж другим шлюбом за молодшого від неї на 7 років тоді ще студента Густава Генріха Енса (1885-1965), від якого народила шестеро дітей. Невдовзі родина переїхала до Берліна (ілюстрація 49), де Густав навчався в євангельсько-біблійній школі та слухав лекції в університеті Гумбольдта. Родина мала твердий намір повернутись до Російської імперії, де Густав планував влаштувати менонітську школу. Та планам завадила Перша світова війна. Коли родина зрозуміла, що дорога до Російської імперії для неї закрита, то було швидко прийняте рішення їхати до Англії. Там у Шеффілді Грієвзи – родичі Амі Евелін – тепло зустріли її багаточисельну родину. Але Амі Евелін і її чоловік не хотіли бути тягарем для англійських родичів. Тож доволі швидко вони почали шукати варіанти. І саме Георг Туртон (батько Амі Евелін і брат Джона Грієвза) запропонував звернути погляд на інший бік Атлантичного океану: "Чи ви знаєте хоч когось у Америці? Я так розумію, що там, у Штатах, мешкає багато менонітів"[469]. Густав пригадав, що колись до якоїсь там американської місцевості із назвою "Beatrice" емігрував із Західною Пруссії зведений брат його батька. Знайшовши таки за допомогою туристичного агента на докладній карті США населений пункт із такою назвою на далекому Заході, Густав написав листа з адресою: "Uncle Wiebe, Beatrice, U.S.A.". І за кілька тижнів у Шеффілді одержали відповідь від Герхарда Віба (Gerhard Wiebe), у якій той запрошував Густава з родиною до себе. Наприкінці жовтня 1914 р. Амі Евелін, Густав і діти відплили з Ліверпуля до міста Квебек, порт Гурон, а вже звідти перебралась до Біатріс (Небраска)[470]. У США, у Ньютоні (Канзас) Амі Евелін

Герман Андрес був саме її чоловіком (Joanna S. Sudermann Andres [Електронний ресурс] // URL: http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=47867300 (Дата звернення: 16.06.2015)).

[469] David P. Sudermann, "Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss", *Mennonite Life,* Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 23.

[470] David P. Sudermann, "Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss", *Mennonite Life,* Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 24.

померла аж 2 листопада 1975 р.[471] Частина її мемуарів була опублікована у 1993 р. під потрійним прізвищем (Amy E. Greaves Sudermann Enss) і з промовистою назвою "Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond"[472].

Як випливає зі списку некрологів, що були опубліковані у газеті "Sheffield Daily Telegraph" (згодом – "Sheffield Telegraph"), батько Амі Евелін і брат Джона Грієвза Георг Туртон Грієвз ("Greaves G. Turton. Chairman, E. Greaves & Son (Casemakers) Ltd") помер у травні 1929 р.[473] Він заповідав 9591 фунт керуючому директору Бернарду Туртону Грієвзу та аукціоністу Алеку Грієвзу.

Щодо сина Джона Грієвза Георга, то збереглася низка згадок про бердянських Грієвзів, які носили таке ім'я або ж адоптований до місцевих реалій його еквівалент. Зокрема, джерелами зафіксовано, що у 1884 р. з першого класу Бердянської чоловічої гімназії достроково вибув Георгій Грієвз[474]. Як пише Є.Денисов, син Джона Грієвза Георгій 18 січня 1895 р. одружився на грекині Вірі Лазаревні Збандутто[475]. Підтвердження даних про цей шлюб знаходимо у книзі записів народжень, що велась у Ростовському-на-Дону британському консульському окрузі: там зафіксовано, що 4 (17) червня 1906 р. у Бердянську в інженера Георга Грієвза і Віри Збандутто народився син Георг.

---

[471] *Petkau Viktor*. История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки. – С. 7 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 11.07.2017).

[472] Amy E. Greaves Sudermann Enss, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899-1915*. Editors: David P. Sudermann and Mary R. Blocksma (Northfield, MN: Small World Press, 1993), 230 p.

[473] Peter Harvey, *Sheffield Libraries Archives and Information. Sheffield Local Studies Library. Sheffield Telegraph Obituaries 1850 - c. 1970. Surnames F – J,* p. 31.

[474] Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1884. – № 11. – С. 409; Бердянська чоловіча гімназія (остання третина XIX століття) / Упорядники: В.М. Константінова, І.І. Лиман // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том І. – К.: Освіта України, 2006. – С. 257.

[475] *Денисов Е.С.* Оживают голоса истории. Краеведческие очерки. – Мелитополь: Издательский дом МГТ, 2015. – С. 189-190.

У іншому виданні, написаному за співавторства того самого Є.Денисова, зазначено, що британський підданий Григорій Іванович Грієвз 5 жовтня 1905 р. був поручителем при вінчанні 29-річної Клеопатри Іоаннівни Грієвз[476] із Олександром Івановичем Рудим[477]. Втім, вельми цікаво, що, як засвідчує запис, зроблений кількома роками раніше, 1 (14) січня 1901 р., 26-річна Клеопатра Грієвз (Cleopatra H. Greaves), яка на той момент мешкала в Бердянську вже 24 роки, подала британському віце-консулу в цьому місті заяву про намір впродовж трьох місяців вийти заміж за 40-річного мешканця Бердянська Цезаря Бонне (Cesar Bonnet). Вінчання мало відбутись у православному храмі[478].

Аби розібратись у ситуації, ми відшукали безпосередньо метричну книгу із записом про вінчання Клеопатри Грієвз із Олександром Рудим (ілюстрація 50). Там зазначено, що тоді як "кандидат прав природничих наук" Рудий вступав у шлюб вперше, перший шлюб "французької громадянки" Клеопатри Іоаннівни Грієвз (Бонне) на той момент вже був розірваний. Поручителями з боку нареченого у 1905 р. тут записані Георгій Грієвз (рідний брат Клеопатри) і чоловік її рідної сестри Петро Судерман. Як свідчить запис, зроблений поверх цього тексту пізніше, другий шлюб Клеопатри Грієвз був розірваний 18 квітня 1921 р.[479] Згідно з Амі Евелін Грієвз, Олександр Рудий був сином греко-католицького священика[480].

---

[476] Без сумніву, тут йдеться про доньку Джона Грієвза, яка у "Datenbank Grandma" фігурує як "Патриція".

[477] *Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н.* Бердянск. Взгляд через столетия. – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 338.

[478] "FO 399/1 – Marriage notice book", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C2270272 (date of access: 18.05.2015).

[479] Державний архів Запорізької області. – Ф. 5593 (Покровская церковь г. Бердянска Бердянского уезда Таврической губернии). – Оп. 1. – Спр. 51 (Метрическая книга регистрации актов гражданского состояния за 1902, 1903, 1904 и 1905). – Арк. 304 зв.-305.

[480] Amy E. Greaves Sudermann Enss, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899-1915*. Editors: David P. Sudermann and Mary R.

Між іншим, у виданні "Бердянск. Взгляд через столетия" наводиться низка інших даних про духовну та кровну спорідненість Грієвзів із родинами Бердянська: 25 грудня 1894 р. Джон Грієвз у Покровському храмі хрестив Євгенію, доньку бердянського купця П.Л.Збандутто[481]; 30 березня 1883 р. дружина Джона Грієвза Анна Людвігівна стала воспріємницею сина селянина Ігната Пивоварова[482]. Інформація щодо участі Грієвзів у таїнствах, що проводились у православному храмі, тим цікавіша, що один із авторів того самого видання "Бердянск. Взгляд через столетия" констатує, що саме з причини релігійної приналежності Анна Людвігівна Грієвз була похована на тій ділянці місцевого кладовища, що й неправославні Феттер і Нейфельд[483].

Цікава деталь щодо імені дружини Джона Грієвза (ілюстрація 51). Тоді як у місцевих джерелах та літературі вона йменується саме як Анна Людвігівна, Віктор Петкау, спираючись на базу даних "Datenbank Grandma", подає ім'я дружини Джона Грієвза як "Джинні" ("Jinny"), але при цьому ставить поруч знак питання, так саме як знаки питання стоять щодо дат її народження і смерті[484]. А у виписаному у 1908 р. паспорті Джона Грієвза, який зберігається у Національному архіві (Велика Британія), ім'я

Blocksma (Privately Publised Northfield, MN; Corrected Unpublished 2nd Edition, 2001), p. 106.

[481] Докладніше про нього див.: Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 42 (Таврическое губернское по земским и городским делам присутствие). – Оп. 1. – Спр. 459 (О службе члена Бердянской городской управы, заступающего на место городского головы Збандуто П.Л. 30 декабря 1912).

[482] *Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н.* Бердянск. Взгляд через столетия. – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 338.

[483] *Денисов Е.С.* Оживают голоса истории. Краеведческие очерки. – Мелитополь: Издательский дом МГТ, 2015. – С. 159.

[484] *Petkau Viktor.* История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки. – С. 14 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 11.07.2017).

дружини британського віце-консула в Бердянську Джона Грієвза подано як "Jane"[485].

Коли Грієвз померла і була похована 21 грудня 1916 р.[486] у Бердянську, шеффілдська газета "Sheffield Daily Telegraph" 8 січня 1917 р. опублікувала некролог, де ім'я дружини британського віце-консула в Бердянську подане як "Greaves Jane W."[487]. Обидва варіанти імені дружини Джона Грієвза присутні на монументі, встановленому на її могилі (ілюстрації 52, 53). Адже напис там зроблений як англійською, так і російською: "Sacred to the memory of Jane Greaves the beloved wife of John E. Greaves engineer British Vice-Consul. B. Munich Jan. 1845 D. Berdiansk Dec. 1916. Her children arise up and call her blessed. Her husband he praiseth her. Prov. XXXI. V. 28. Анна Людвиговна Гриевз. Встают дети и ублажают ее, муж и хвалит ее: "Много было жен добродетельных, но ты превзошла всех их" Притч. Соломонов. XXXI CIL". Мюнхен як місце народження, по-батькові – Людвигівна, поховання на не православній (католицькій і лютеранській) частині бердянського кладовища – все вказує на те, що дружина англійця Джона Грієвза була німкенею. Після тривалих пошуків у німецькомовних джерелах нам вдалося з'ясувати й дівоче прізвище дружини Джона Грієвза – Спенгрубер.

У списку домовласників Бердянська, вміщеному у виданні 1911 р. "Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга", знаходимо адреси домоволодінь самого британського віце-консула (4 будівлі у 16-му кварталі плюс споруди за межами міського плану), Г.І.Грієвза (у 30-му кварталі) та А.Л.Грієвз (також у 30-му кварталі)[488]. Якщо подивитись на сам план міста, то чітко видно, що родині Грієвзів належала значна

[485] The National Archives, FO 655 (Foreign Office: Chief Clerk's Department and Passport Office: Collection of Passports), FO 655/269 "Place of Issue: ROSTOV. Name: John Edward Greaves, with wife Jane", p. 1.
[486] Бердянские новости. – № 1855. – 12.1916.
[487] Peter Harvey, *Sheffield Libraries Archives and Information. Sheffield Local Studies Library. Sheffield Telegraph Obituaries 1850 - c. 1970. Surnames F – J*, p. 32.
[488] Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 72.

частина нерухомості на тій частині Воронцовської вулиці, що була неподалік від Східного проспекту (від якого 16-й квартал відділявся лише 29-м, який і лежав між Східним проспектом та вулицею Таганрозькою; 16-й і 30-й квартали розділяла сама лише дорога).

Представники родини Джона Грієвза були серед тих, хто стояв у витоків популяризації в Бердянську футболу[489]. Щоправда, щодо цього у виданні "Бердянск. Взгляд через столетия" наводяться дані, які певною мірою не узгоджуються між собою. Зокрема, там повідомляється, що двоє онуків Джона Грієвза, відвідавши Англію, захопились там футболом і після повернення до Бердянська часто грали вдвох у дворі заводу, заснованого їхнім дідом. Це побачив молодий токар Павло Малихін, йому гра сподобалась і він, вивчивши її правила, почав збирати команду; тож перша футбольна команда в Бердянську з'явилась у 1911 р., і вже за два-три місяці була сформована ще одна команда безпосередньо на заводі[490]. Втім, буквально на попередній сторінці цього ж видання повідомляється вже не про 1911, а про 1910 р., коли 25 квітня у міському саду відбувся перший зафіксований у Бердянську футбольний матч. На ньому з рахунком 2:1 перемогла саме команда заводу Грієвза, причому спеціально підкреслюється, що за цю команду виступали діти Джона Грієвза, Ніколай і Джон[491]. Як бачимо, тепер вже двоє футболістів фігурують не як онуки, а як діти[492] британського віце-консула у Бердянську. Ми маємо й інші відомості про двох братів-футболістів з родини Грієвзів. Зокрема, у випуску газети "Мариупольская жизнь" від 2 вересня (20 серпня) передвоєнного 1913 р. було вміщено репортаж про матч між бердянською

[489] Цікаво, що перший у світі офіційний футбольний клуб з'явився у 1857 р. саме у Шеффілді, звідки походила родина Грієвзів.

[490] *Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н.* Бердянск. Взгляд через столетия. – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 227.

[491] *Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н.* Бердянск. Взгляд через столетия. – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 226.

[492] У особистій бесіді з одним із авторів, Є.Денисовим, з'ясувалось, що ця інформація була взята з видання: Календарь-справочник. 1992-1993. Футбольный сезон. – Бердянск: городская типография, 1993. – С. 19, 26.

командою і командою “Нікополь”[493], що відбувся 18 серпня на полі заводу “Провіданс”. Хоча “Нікополь” тоді і виграв з рахунком 2:0, газета зауважила: “Из игроков бердянской команды следует отметить прекрасно сыгранных форвардов бр. Гриевз и Колесникова…”[494]

Завісу над тим, так ким же доводились віце-консулу Джону Грієвзу брати-футболісти Ніколай і Джон, відкриває лондонське видання 1920 р., у якому розміщені фото та біографії колишніх учнів заснованої в Англії ще у 1556 р. школи Оундл (Oundle School), загиблих на фронтах Першої світової війни. Там, між іншим, є й інформація про Ніколаса (Nicholas) Грієвза (ілюстрація 54), який значився як другий син Георга (George) Грієвза і його дружини (ім’я не зазначене), які походили з Бердянська і Шеффілду. Таким чином, Ніколай (Ніколас) був онуком Джона Грієвза. Він народився в грудні 1897 р., в січні 1912 р. вступив до школи Оундл, у якій навчався до липня 1914 р. Після цього почав працювати на заводі свого діда у Бердянську. Коли розпочалася Перша світова війна, Ніколасу було доручено відповідати за виготовлення боєприпасів. Якщо казати точніше, то він мав створити спеціальний цех для випуску скорострільних снарядів Готчкісса і управляти при цьому 700 працівниками. Згодом Ніколас Грієвз перебрався до Англії, вже 5 листопада 1917 р. вступив до Королівських військово-повітряних сил (Royal Flying Corps), проходив бойову підготовку у низці тренувальних центрів. Паралельно добре зарекомендував себе як вправний боксер. З 11 серпня 1918 р. Ніколас Грієвз знаходився у складі уславленої 70-ї ескадрильї Королівських військово-повітряних сил, дислокованої у Франції. Він загинув 28 жовтня поблизу міста Турне (Tournai)[495], що за 85 кілометрів від Брюсселя, не доживши лише пару тижнів до кінця Першої світової війни. Ця смерть видається ще більш

[493] Команда металургійного заводу “Нікополь”, заснованого у Маріуполі у 1897 р.

[494] Матч “Никополь” - Бердянск // Мариупольская жизнь. – 2.09.1913.

[495] H.M.King and E.E.Yeld (compilers), *Oundle Memorials of the Great War MCMXIV-MCMXIX* (London: printed for Oundle School by Philip Lee Warner, Publisher to the Medici Society Ltd., 1920), p. 380.

трагічнішою зважаючи на ту обставину, що Ніколас Грієвз загинув за Велику Британію у її війні проти Німеччини, будучи онуком німкені. У квітні 1919 р. за заповітом Ніколаса його батько Георг Грієвз одержав у Лондоні 654 фунти.

Щодо Джона Грієвза-молодшого, то у Державному архіві Запорізької області нами виявлено запис про хрещення 14 листопада 1895 р. народженого 22 жовтня того ж року Іоанна (ілюстрація 55), батьками якого значаться "великобританскоподданный Георгий Иоаннов сын Гриевз англиканского вероисповедания и законная его жена Вера Лазарева дочь православного исповедания". Хрещеними батьками були дід і бабця новонародженого – Джон Едвард Грієвз і купчиха Деспіна Іллівна Збандутто[496].

У Національному архіві (Велика Британія) зберігається аплікація для паспорта дитини (форма "B"), заповнена на ім'я Джона Грієвза, народженого у Бердянську 23 (!) жовтня 1895 р. Аплікація була складена 2 липня 1909 р. у місті-курорті Харрогейт, що у Північному Йоркширі, Англія. Джоном Грієвзом-молодшим тоді опікувався Едгар Лаун (Edgar Lawn), шкільний вчитель (The Modern College, Harrogate)[497].

Повертаючись безпосередньо до самого Джона Грієвза-старшого, зазначимо, що ми знайшли датований ще груднем 1877 р. його лист до Міністерства закордонних справ Німеччини, яким майбутній британський віце-консул пропонував свою кандидатуру на пост німецького віце-консула в Бердянську[498]!

---

[496] Державний архів Запорізької області. – Ф. 5593 (Покровская церковь г. Бердянска Бердянского уезда Таврической губернии). – Оп. 1. – Спр. 46 (Метрическая книга регистрации актов гражданского состояния за 1895 год). – Арк. 40 зв. – 41.

[497] FO 655/1317 – Application for a Child's Passport (Form 'B'). Name: John Greaves // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C3184116 (Дата звернення: 18.05.2015).

[498] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115, s. 81 (ілюстрації 36-37). Коли ми надіслали цього листа Джона Грієвза Девіду П. Судерману з проханням прокоментувати його, той розділив наше здивування, що англієць планував стати віце-консулом Німеччини. Крім того, Судерман

Цікаво, як би склалась подальша доля Грієвза і його родини, якби тоді офіційний Берлін погодився?

До 1905 р. Джон Грієвз як представник місцевих фабрикантів був членом Таврійської губернської з фабричних справ присутності; він обирався головою Бердянського благодійного товариства[499]. У 1911 р. Джон Грієвз значився членом Бердянського біржового комітету[500].

Варто дещо докладніше зупинитись на деяких моментах рапортів британського віце-консула у Бердянську Джона Грієвза. Вже перший з них, що стосувався 1908 р., був надісланий до Лондона не по Ростовському-на-Дону, а по Одеському консульському округу (там же відтепер фігурували і рапорти щодо самого Ростова-на-Дону, Таганрога та інших портів Азовського моря). Напевно, як новачок у складанні консульських рапортів, Джон Грієвз, на відміну від його більш досвідчених колег, розпочав свій рапорт із загальних відомостей про місце розташування Бердянська, його адміністративне підпорядкування і чисельність населення. Втім, тут же Грієвз продемонстрував, що він аж ніяк не був новачком у регіоні. Віце-консул писав, що 30 років тому тут не спостерігалось такого дефіциту землі як тепер, і тільки близько половини площ були зайняті під сільськогосподарські культури, тоді як на решті земель головним чином випасались отари овець. Але згодом поступово, із зменшенням цін на вовну, стали оброблятись все більші і більші площі, так що тепер лише 6 % земель повіту залишались під паром. Земля, за твердженням Грієвза, не знала добрив, а тому поступово виснажувалась. Причому це спостерігалось не тільки

звернув увагу, що в німецькомовному листі, написаному лише з кількома граматичними помилками, Грієвз подає імена і деякі посади в їхньому англійському варіанті. Орфографія трохи старомодна (Theil замість Teil); Грієвз використовує "канцелярські" формули, що вживались німецьким МЗС.

[499] *Petkau Viktor*. История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки. – С. 14 [Електронний ресурс] // URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (Дата звернення: 11.07.2017).

[500] Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 37.

безпосередньо в Бердянському повіті, але і в цілому на Півдні. У комплексі із збільшенням чисельності населення зниження родючості землі мало спричинити зменшення обсягів експорту і, як писав Грієвз, втрату Російською імперією статусу "житниці Європи"[501]. Віце-консул підкреслював, що в плані обробки землі "фермери" саме Бердянського повіту йшли попереду не тільки інших регіонів Російської імперії, але і багатьох складових "сільськогосподарської Європи". Адже тут дуже широко використовувались вдосконалені сільськогосподарські машини, і, за твердженням Грієвза, навіть самий бідний селянин мав свої власні плуг, сівалку, жниварку, віялку тощо. І це при тій специфіці повіту, що тут домінували невеликі, від 20 до 175 акрів, землеволодіння, і нараховувалось 96 "російських" поселень, 61 німецька колонія та 31 болгарське поселення. Причому, згідно Грієвзу, досвід німецьких колоністів (ілюстрації 56, 57) впливав на інше населення, яке переймало від них методи культивації землі і певною мірою навіть німецькі звичаї. Самі ж німці чи не всі були ще й справними ремісниками, тож довгі зимові місяці вони також не сиділи без діла. Тут же знаходимо і низку інших схвальних характеристик німців. Не забуваймо, що британський віце-консул не тільки тісно спілкувався з німецькими колоністами з огляду на свою професійну діяльність, але і через членів своєї сім'ї знаходився у родинних зв'язках із менонітами та католиками.

Далі Грієвз, що зовсім не дивно, докладно зупинився на описі виробництва найсучасніших сільськогосподарських машин, зауваживши, що воно є основною індустрією Бердянська і його повіту. Між іншим, Джон Грієвз повідомив і про те, що безпосередньо у Бердянську діяли два заводи цієї галузі: один – під британським менеджментом (зрозуміло, тут мався на увазі сам завод Грієвза) із 800 працівниками, а другий – під менеджментом німецьких колоністів із 250 робітниками. Самі ці два заводи за

[501] "the granary of Europe"

звітній рік виготовили продукції на 1,5 мільйони карбованців: 5 тисяч жниварок і двигунів, 6 тисяч сівалок і 12 тисяч плугів[502].

Стан сільськогосподарського машинобудування, умов і результатів продажу його продукції Джон Грієвз продовжив докладно висвітлювати у своєму рапорті за наступний рік. Причому тут він в узагальненнях пішов ще далі і подав починаючи з 1886 р. статистичні дані щодо імпорту сільськогосподарських машин до Бердянська, із позначенням частки у ньому британських та інших закордонних виробників. Докладно аналізуючи успіхи американців і німців на цьому ринку, Грієвз зауважує, що вони зумовлені зовсім не якістю пропонованої продукції, а лише методами ведення торгівлі, у яких Велика Британія, за зізнанням Грієвза, тут дійсно дуже відстала. Британські фірми, як і раніше, майже не вступали в прямі контакти з покупцями в регіоні. Натомість це активно робили німці, які пропонували тут товар чи не зі всього світу. І навіть якщо їм замовляли саме британську продукцію, ці німці відмовлялись її доставляти або ж натякали, що їхні вироби можуть бути придбані на значно кращих умовах. Як результат, продукція Шеффілду та Бірмінгему поступово була витіснена товарами з Вестфалії[503].

Джон Грієвз писав як про обсяги імпорту сільськогосподарських машин, так і про успіхи місцевого машинобудування і в рапорті за 1911 р., вкотре підкреслюючи, що відповідна галузь є однією з найважливіших на півдні Російської імперії, а Бердянськ з прилеглими до нього територіями є одним з її центрів. Причому найбільші заводи тут нараховують від 5 до 6 тисяч працівників, не кажучи вже про менші майстерні та кустарів.

Іншою темою, яка знайшла широке висвітлення у цьому ж рапорті Грієвза, була передісторія та хід проведення столипінської аграрної реформи, яку британський віце-консул у Бердянську

---

[502] *# 4295. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1909), pp. 68-75.

[503] *# 4537. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1909 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1910), pp. 47-49.

оцінював дуже високо. Поряд із іншими питаннями, у цьому рапорті була приділена увага і характеристиці вартості життя у Бердянську, яка, згідно із Грієвзом, за останні роки суттєво зросла, хоча при цьому зросла і заробітна платня[504].

"The Railway Gazette" від 30 серпня 1912 р. переказувала уривок з рапорту Джона Грієвза щодо спорудження так званої Токмацької залізничної гілки[505].

У рапорті Джона Грієвза, складеному за 1912 р., вже відчувалося наближення війни. Саме передчуття початку масштабних бойових дій у Європі, невизначеність на Близькому Сході, закриття Дарданелл, виключення з азовської торгівлі грецьких кораблів у комплексі з врожаєм, чиї якість та кількість виявились нижчими за середні, були названі Грієвзом причинами занепаду експорту у цей рік, який став самим невдалим за останнє десятиріччя і склав лише 60 % від експорту попереднього року. У цьому ж рапорті Грієвз писав, що на бердянських заводах страйків не було з 1905 р., а купці, що займались вивізною торгівлею, старались упереджувати такі прояви незадоволення працівників регулярним підняттям платні у пікові періоди вантажних робіт. Тут же Грієвз додав штрихів до намальованих їм у попередніх рапортах картин успішного просування німців на місцевому ринку і ситуації із бердянським сільськогосподарським машинобудуванням. При цьому Грієвз продовжив зачеплену ним раніше дражливу тему конкуренції із звільненими від мита іноземними машинами. Британський віце-консул у Бердянську докладно охарактеризував і успіхи більш широкого, ніж перебував під його юрисдикцією, регіону в розвитку металургії та видобутку вугілля, зупинившись у першу чергу на історії компанії, заснованої свого часу його співвітчизником Джоном Юзом. У цьому ж рапорті, поруч із іншими питаннями, знайшлося місце і для характеристики стану освіти в Бердянському повіті і безпосередньо у місті, причому Джон Грієвз відзначив, що Бердянський повіт є одним з найкращих

[504] # *4965. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1911 on the Trade and Agriculture of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1912), pp. 37-43.
[505] "Tokmak Railway", *The Railway Gazette* (August 30, 1912), p. 257.

у Російській імперії в плані розвитку народної освіти, і земські початкові школи тут діють у кожному селі. Бердянськ же, писав Грієвз, крім початкових шкіл, мав ще чоловічу класичну гімназію і дві чоловічі "професійні школи"[506], а також дві жіночі гімназії[507].

Цікаво, що складаючи для Лондона свій узагальнюючий рапорт про стан торгівлі на території Одеського консульського округу за той самий 1912 р., генеральний консул Сміт (C.S.Smith) спеціально відмітив, що віце-консул у Бердянську Грієвз побажав застерегти британські фірми від все зростаючої в регіоні кількості торговців, які систематично займались шахрайством. Звичайною практикою для таких осіб було припинити оплату, при цьому не об'явивши себе банкрутом, і пропонуючи кредиторам лише 5-6 шилінгів за кожний фунт. Причому кредитори на це зазвичай були змушені погоджуватись, розуміючи, що вирішення справи через суд обійдеться їм ще дорожче у плані витрачених грошей, сил і часу[508].

У 1917 р. "Board of Trade Journal of Tariff and Trade Notices and Miscellaneous Commercial Information" повідомляв про переданий британським віце-консулом Грієвзом 4 листопада план, за яким можна було судити про стан проведених у 1916 р. робот у Бердянському порту[509]. У тому ж 1917 р. твердження Джона Грієвза із посиланням на статтю у "Board of Trade Journal of Tariff and Trade Notices and Miscellaneous Commercial Information" було згадане канадським виданням "Weekly Bulletin, Published by the Department of Trade and Commerce"[510].

---

[506] "professional schools"

[507] *# 5114. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1912 on the Trade of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1913), pp. 37-41.

[508] *# 5114. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1912 on the Trade of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1913), p. 16.

[509] *Board of Trade Journal of Tariff and Trade Notices and Miscellaneous Commercial Information* (H.M. Stationery Office, 1917), p. 827.

[510] "Catalogues alone of no use in Trading with Russia.

The statement of Mr. J. Greaves, British Vice-Consul at Berdiansk, Russia, which appeared in the British Board of Trade Journal, has already been corroborated by

У 1917 р. Джон Грієвз писав, що виробництво сільськогосподарської техніки та знарядь було основною галуззю в Бердянську і його околицях аж до початку війни, але тепер воно тимчасово було згорнуто. З початку війни було виготовлено лише близько 2000 жниварок, 1000 сівалок, близько 1000 молотарок і кілька тисяч плугів, оскільки виробники перейшли на виконання військових замовлень. Після війни ці заводи повинні повернутися до виробництва сільськогосподарської техніки, попит на яку обіцяв бути величезним. Адже з початку війни 50 відсотків техніки, що знаходиться в руках фермерів, зносилися. Це особливо стосувалося плугів і молотарок.

Деякі плуги були закуплені Міністерством сільського господарства Росії в Швеції, а косарки і жниварки були замовлені в Сполучених Штатах, Канаді та Швеції для доставки в 1917 р. До війни Німеччина і Австрія були основними конкурентами Сполученого Королівства у виробництві парових молотарок і нафтових двигунів. На думку Грієвза, після війни у виробників Сполученого Королівства повинна була з'явитись чудова можливість отримати більшу частку в торгівлі цими товарами, але існувала небезпека конкуренції з боку американських виробників

---

the Canadian Trade Commissioner at Petrograd, Mr. C. F. Just, who says that the sending of catalogues to Russia is of no use without direct representation.

Although much has been written about the futility of sending to Russia catalogues and price lists in English, which give prices in English currency and f.o.b. United Kingdom ports, these are continually being received with requests for the recommendation of responsible buyers. All this is waste of time, energy and paper, and can lead to nothing, as the Russian is especially shy about buying anything on the strength of advertisements or catalogues.

If a firm wishes to trade with Russia, it must either do business through a responsible general agent, or open one or more warehouses at central points. From such a warehouse travellers can visit tradespeople in other towns, and buyers can call and chat with the management there, and have goods shown and explained to them. Warehouses of this kind may, of course, belong to a combination of several firms whose goods do not compete with each other.

Offices and showrooms, with samples, where it is intended to take orders for execution, will seldom prove successful. A stock is necessary, and it should never be allowed to run out" (*Weekly Bulletin, Published by the Department of Trade and Commerce* (Ottawa, June 18, 1917), # 699, p. 1410).

більш дешевого типу молотарки. Косарки, жниварки та кінські упряжки зі Сполученого Королівства майже не продавались, але канадські виробники могли розраховувати на отримання добрих прибутків, оскільки саме канадська збиральна техніка була більш адаптована до місцевих умов.

Грієвз зазначав, що "у Росії" тепер вироблялися відмінні сівалки і плуги, і найближчим часом конкуренція з вітчизняними виробниками буде все більш важкою, але всі виробники знайдуть готових покупців відразу після війни. Грієвз вкотре підкреслював, що сільськогосподарська машинобудівна промисловість в Росії ніколи не користувалася протекціоністським тарифом. Іноземні ж сільськогосподарський реманент і машини або ввозились безмитно, або мито було номінальним. Незважаючи на це, відповідна галузь промисловості досягла прогресу і була здатна поставляти половину техніки, необхідної вітчизняним аграріям. Багато видів інвентарю були створені місцевими виробниками і згодом імітувались іноземними фірмами, але з невеликим успіхом. Британський віце-консул зазначав, що Міністерство сільського господарства зараз цілком усвідомлює важливість цієї галузі, і очікується, що незабаром будуть вжиті заходи з надання допомоги та заохочення вітчизняних виробників сільськогосподарської техніки.

Втім, для Джона Грієвза, як і в цілому для Російської імперії, все почало стрімко змінюватись у тому ж 1917 р. Більшовик-підпільник Георгій Дорофєєв, який до квітня 1915 р. працював на заводі Грієвза, а тоді перейшов кваліфікованим токарем на Азово-Чорноморський завод, згадував, що новину про революцію в Петрограді бердянці дізнались вже 23 лютого 1917 р. Тоді робітники Азово-Чорноморського заводу зупинили роботу, а наступного дня пішли з плакатами і транспарантами "Да здравствует революция!" до заводу Грієвза. Тамтешні робочі вже були з плакатами із тим самим текстом. Вже разом вони попрямували до заводу Матіаса (авіаційного), після чого відбувся

мітинг на Базарній площі[511]. Так для Бердянська розпочалися революційні події бурхливого 1917 р.

Як британський віце-консул у Бердянську Джон Грієвз значиться у книзі Петерсона з промовистою назвою "How to Do Business with Russia…", передмова до якої була завершена Барнесом Стевені у квітні 1917 р., тобто вже після початку докорінних зрушень у державі, що була об'єктом висвітлення[512]. Цікаво, що книга являла собою узагальнення багатого досвіду з ведення бізнесу в Російській імперії, здобутого Петерсоном у Петрограді, Ризі та багатьох інших її містах при торгівлі саме машинами та спорідненими товарами.

Описуючи у романі "Красное колесо" квітень 1917 р., Алєксандр Солженіцин, який рясно приправляв свій текст найбільш влучними, на його думку, з точки зору віддзеркалення дійсності, цитатами з тодішніх новин, звернув увагу і на згадку про Джона Грієвза. Тож під підзаголовком "Фрагменты народоправства – провинция" тут зустрічаємо: "В Бердянске местный заводчик, британский внештатный консул Гриевз, рассчитал часть своих рабочих и отказался явиться по вызову на их собрание. Его привели туда силой. Но он отказался возобновить соглашение с рабочими, послал телеграмму британскому послу в

[511] Бердянський краєзнавчий музей. – БКМ – Арх: Воспоминания Дорофеева Георгия Васильевича о революционном движении в Бердянске с 1917 по 1920 год. – С. 3, 10-13.

[512] У самій передмові з цього приводу сформульоване занадто оптимістичний прогноз щодо майбутнього цієї країни: "Since the following pages were written, the Revolution in Russia has taken place, and it may be that the new regime in that country will modify considerably some of the questions dealt with in the work; but whatever changes do take place, they will be mostly for the best" (C.E.W.Petersson, *How to Do Business with Russia. Hints and Advice to Business Men Dealing with Russia* (London, Bath, New York and Melbourne: Sir Issac Pitman & Sons, Ltd, 1917), p. x). Втім, це формулювання лише мало підкреслити одну з головних думок передмови: вести бізнес у Російській імперії набагато складніше, ніж у будь якій іншій країні Європи. Звичайно, автор і не здогадувався, які умови для бізнесу створить режим, який невдовзі встановиться на теренах колишньої Російської імперії.

Петроград, выставил над своим домом британский флаг и объявил о неприкосновенности своего жилища"[513].

У 1917 р. події, пов'язані із заводом Грієвза, час від часу згадувались на шпальтах газети "Известия Бердянского совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов". Зокрема, 27 серпня у газеті слідчою комісією із забезпечення нового ладу був оприлюднений список секретних співробітників губернського жандармського управління по Бердянському та Мелітопольському повітам, у якому був присутній і робітник заводу Грієвза Спиридон Євстафійович Константинопуло – грецькопідданий, який під прізвиськом "Доктор" з грудня 1915 р. "освещал" дії інших робітників заводу, за що одержував від жандармського управління 15 карбованців на місяць. Тут же у публікації було позначено, що цього секретного агента заарештовано[514]. У публікації про засідання Бердянської міської думи, що відбулось 7 вересня 1917 р., були наведені слова гласного Федоркова: "Нас, робочих, волнует вопрос о безработных. Вот на днях выбрасываются из завода Гриевза еще 1200 рабочих"[515]. 24 грудня 1917 р. газета повідомляла про нараду місцевого виконавчого комітету з бердянськими представниками "коммерческого мира" з метою пошуку грошей для уплати боргів по заробітній платі робітникам заводу Грієвза. Автор статті зазначив, що заводу Грієвза доведеться повернутись до виготовлення мирної продукції, зокрема,

[513] *Солженицын А. И.* Красное колесо: Повествованье в отмеренных сроках. Узел IV: Апрель Семнадцатого [Електронний ресурс] // URL: http://www.alibet.net/writer/1921/books/56602/soljenitsyin_aleksandr_isaevich/krasnoe_koleso_uzel_IV_aprel_semnadtsatogo/read/2 (Дата звернення: 9.05.2015).

[514] Список секретних сотрудников губернского жандармского управления по Бердянскому и Мелитопольскому уездам // Известия Бердянского совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. – № 40. – 27.08.1917. – С. 3.

[515] Заседание городской думы // Известия Бердянского совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. – № 50. – 10.09.1917. – С. 3-4.

сільськогосподарських машин, оскільки "демобилизация промышленности неизбежна"[516].

За твердженням авторів книги "Бердянск. Взгляд через столетия", "когда в России появились признаки революции", Джон Грієвз швидко зорієнтувався, поїхав до Петрограду і продав свій завод артилерійському управлінню (чиї військові замовлення він до того виконував); вже у 1917 р. Джон Грієвз "со всеми родственниками и компаньонами выехал в Англию"[517]. Але у лондонському виданні "The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book, 1920" знаходимо інформацію, що через політичну ситуацію віце-консул Джон Грієвз залишив Бердянськ і перебрався до Англії у травні 1918 р.[518]. У 1919 р. "Board of Trade Journal" опублікував статтю, присвячену майбутньому торгівлі Великої Британії у регіоні, до якого входив Бердянськ. У дужках під назвою цієї публікації було позначено, що вона отримана від британського віце-консула у Бердянську, який донедавна знаходився у німецькому полоні. Вже перше речення статті свідчить, що вона писалась саме незадовго до оприлюднення: тут аналізувалась ситуація за 1916-1918 рр.[519] "За інерцією" Грієвз продовжував фігурувати як віце-консул у Бердянську навіть у довідковому виданні 1921 р.[520]

Пошуки в базі даних "The British Newspaper Archive" дозволили нам натрапити на публікацію, яка, нарешті, відповіла на питання про долю Джона Едварда Грієвза.

---

[516] *Оболтусов П.* Демобилизация промышленности и контроль над производством // Известия Бердянского совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. – № 136. – 24.12.1917. – С. 3.

[517] *Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н.* Бердянск. Взгляд через столетия. – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 127.

[518] *The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book, 1920* (London: Harrison and Sons, 1920), p. 363.

[519] "South Russia. Future of British Trade", *Board of Trade Journal.* Volume 102 (1919), p. 749.

[520] Evan Rowland Jones, James Thomas Findlay, Sir Archibald Hurd (editors), *"Shipping World" Year Book & Who's Who* (Shipping World & World Shipbuilding, 1921), p. 674.

У “Sheffield Independent” від 20 січня 1923 р. під промовистими заголовками “Піонер промисловості” та “Досвід в Росії померлого шеффілдського мешканця” було вміщено повідомлення, що Джон Едвард Грієвз, брат добре відомого в Шеффілді аукціоніста Дж. Дж. Грієвза, помер у 77-річному віці в своєму помешканні за адресою Шеффілд, Woodholm Road, 73. Тут же зазначались, що Джон Едвард Грієвз ще у 21-річному віці поїхав на “Південь Росії”, заснував у Бердянську фірму J. E. Greaves, Ltd., на заводі якої працювало 2 тисячі робітників, був віце-консулом у Бердянську, поки його не арештували німці. Коли ж його звільнили після підписання перемир’я[521], він приїхав до Шеффілда. Син Грієвза, Георг Едвард, нещодавно повернувся до “Росії”. Повідомлялось, що похорон Джона Едварда Грієвза на Головному кладовищі Шеффілда мав відбутись 22 січня[522].

Заснований Джоном Грієвзом у Бердянську завод продовжив працювати за більшовиків, звичайно, тепер вже будучи націоналізований[523].

---

[521] Мається на увазі Комп’єнське перемир’я 11 листопада 1918 р., що ознаменувало завершення Першої світової війни.

[522] “Pioneer of Industries. Late Sheffield Resident’s Experiences in Russia”, *Sheffield Independent* (January 20, 1923), p. 3.

[523] На початку 1920-х рр. завод за дуже короткий проміжок часу кілька разів змінив назву, йменуючись “Арсенал”, “Перший державний машинобудівний завод”, “Четвертий”, а з 1923 р. – вже “Завод сільськогосподарських машин ім. 1-го Травня” (“Першотравневий завод”) (*Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н.* Бердянск. Взгляд через столетия. – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 127). У виданні “м. Бердянське та його околиці. Природно-економічний та справочний збірник для робітників шкіл, господарчих установ та курортних одвідувачів. Вип. 1-й” (Бердянськ, 1928) про цей завод читаємо: “Заснований англійцем Джоном Грієвзом в 1903 році на місці склепу с.-г. машин та ремонтних майстерень, завод з початком війни скорочує свою роботу й переходить на військові замовлення. З 1922 року потрохи відновлює свою діяльність, а з 1924 р. широко розгортає продукцію, далеко залишивши позаду довійськовий рівень. Вироблює самоскидки типу “Дерінг”, стандартизувавши виробництво... Завод займає площу декілька кв. кілометр. З часу переходу його до Укр. Тресту Сільсько-Госп. Машин він увесь час поширюється й раціоналізує виробництво, має свою електричну станцію, збудовано лісопрорізочний цех... На заводі 1913 р.

До наших часів вцілів будинок Джона Грієвза, що на колишній Воронцовській вулиці (згодом – вулиця Комунарів, а з 2016 р. – Консульська) (ілюстрація 58). Грієвз перебудував будинок[524], який колись, ще за часів британського консула Камбербетча, належав Корнеліусу Янцену. І досі зберігся вхід до підвалу, який навряд чи зазнав суттєвих змін ще з часів першого власника споруди. Саме щодо цього підвалу племінниця Джона Грієвза згадувала, що вхід до нього був ззовні будинку, з його тильної сторони, і підвал служив помешканням для прислуги[525].

працювало 1000 роб., зараз 1030... Сировина здобувається через Головметал, а продукція через Трест розподіляється по с.-г. районах. Заробітня платня робітника, пересічна 92 крб. на місяць, перегнала довійськову. Охорона праці поставлена високо. Культурні потреби робітників задовольняються через клуб металістів, що має кіно, театр зимовий і літній, читальні, 14 різних гуртків. Партколектив нараховує 184 чоловіка, комсомольський – 130, молодих Ленінців – 80 чолов. Перспективи розвитку заводу досить гарні: устатковуються цехи імпортними машинами, ставиться ще 2 вагранки й протяжні машини" (м. Бердянське та його околиці. Природно-економічний та справочний збірник для робітників шкіл, господарчих установ та курортних одвідувачів. Вип. 1-й. – Бердянське, 1928. – С. 12-13).

[524] Авторитетний спеціаліст з історії архітектури Південної України Олександр Харлан за нашим проханням на підставі низки сучасних фотографій дав таку попередню оцінку цього будинку: "Споруда дійсно дореволюційна. Судячи зі стану цегляного декору не потинькованих фасадів, будівля спочатку не штукатурилася. Декоративні форми характерні для еклектики раціонального напрямку, який набув поширення наприкінці 19 ст. (1880-1890-ті рр.). У провінційних містах існував одночасно з модерном і на початку 20 ст. (аж до 1910-х рр). Взагалі, в характері декору відчувається сухуватий формалістичний підхід. Враження таке, що будували по якомусь аналогу і майстер був не дуже досвідчений або без архітектурної освіти. Звертають увагу закруглені кути і гранчасті колони вхідного портика (що можна було дозволити собі тільки на поч. 20 ст.). Нажаль, втрачено елементи завершення над головним входом... Не дивлячись на якісне нове тинькування, сучасний дах (нахил та спрощенння), нові вікна (білі склопакети), обкладка бічних стінок сходин (гидка плитка) невілюють красу і додають сухості будівлі".

[525] Amy E. Greaves Sudermann Enss, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899-1915.* Editors: David P. Sudermann and Mary R. Blocksma (Privately Publised Northfield, MN; Corrected Unpublished 2nd Edition, 2001), p. 38.

На цій же вулиці (на розі Консульської і Богуславського) вціліла будівля заводоуправління і одночасно, напевно (зважаючи на великий герб, розміщений на балконі) (ілюстрація 59), британського віце-консульства у Бердянську часів Джона Грієвза (ілюстрація 60). Прогулюючись колишньою Воронцовською вулицею, ще можна побачити кілька занедбаних корпусів заводу Грієвза. Вони збудовані з червоної цегли і мають чималу товщину стін – часом у п'ять цеглин і більше.

На бердянському курорті досі стоїть колишня літня дача Грієвзів, що свого часу стала шостим корпусом санаторію "Бердянськ"[526], а ще пізніше – міні-готелем "Південна дача" (ілюстрації 61, 62). Ця будівля, споруджена на початку 20 ст. у стилі модерн, занесена до списку архітектурних пам'яток місцевого значення.

За виявленими нами відомостями, сьогодні родичі Джона Грієвза мешкають у США, Канаді, Великій Британії, Україні та Росії[527].

Замість післямови

Тоді як станом на 1915 р. у місті діяли французький консул, віце-консули Великої Британії, Греції, Данії, Іспанії, Італії, Швеції та Норвегії[528], то наступного року після того, як віце-консул Джон Грієвз був інтернований з Бердянська, у місті на березі Азовського моря ще залишались четверо іноземних консулів (віце-консулів).

І саме Велика Британія зробила спробу врятувати іноземних офіційних представників і членів їхніх родин у Бердянську від свавілля більшовицької влади.

---

[526] *Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н.* Бердянск. Взгляд через столетия. – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 338.

[527] *Лиман Ігор, Константінова Вікторія, Данченко Євген.* Британський консул і промисловець Джон Грієвз. – Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2017. – 200 с.

[528] Торгово-промышленный указатель и путеводитель по городу Бердянску. Издание первое, 1915 года. – Бердянск: типография М.Дорошенко, 1915. – С. 15.

До середини березня 1919 року населення цієї частини Приазовських степів власними очима вже встигло побачити політичну практику як мінімум семи режимів: російського монархічного (до лютого 1917 р.); російського буржуазно-демократичного (лютий-жовтень 1917 р.); українського соціалістичного уряду Центральної Ради (жовтень - грудень 1917 р.); російського комуністичного уряду (грудень 1917 - березень 1918 р.); зовсім поруч – проросійського комуністичного криворізько-донецького уряду (березень - квітень 1918 р.); гетьманського, який відверто спирався на збройну силу німецьких та австро-угорських окупаційних військ (квітень - листопад 1918 р.)[529] і білогвардійського (з грудня 1918 р.). Саме у грудні Бердянськ було зайнято підрозділами білогвардійського Кримсько-Азовського добровольчого корпусу. Причому білогвардійців доставили до міста кораблі Чорноморської англо-французької ескадри[530].

Коли 15 березня 1919 р. до Бердянська прорвались махновські повстанці 7-го полку 3-ї Задніпровської бригади під командуванням Олександра Калашникова[531], дислоковані тут білогвардійські частини в спішному порядку стали відступати в порт і разом з кіньми вантажитись на пароплави. При спостереженні такої картини в середовищі заможних городян спалахнула паніка. Люди зі своїми пожитками кинулися до заповітного пароплаву. Біля сходів на нього виникла штовханина. Люди падали в море, зіштовхнуті натовпом з причалу. Ті, хто не зміг забратись на пароплав, шукали щастя на човнах, на катерах, вирушаючи в безвість нічного моря. Ті, хто не зміг сісти навіть у човен, кинулись тікати пішки в напрямку до Ногайська і Мелітополя. Тікали власники заводів, купці, банкіри,

[529] *Чоп В.М., Лиман І.І.* "Вольный Бердянск": місто в період анархістського соціального експерименту (1918-1921 роки). – Запоріжжя: РА "Тандем-У", 2007. – С. 12.

[530] Див., зокрема: Paul G. Halpern, *The Mediterranean Fleet, 1919-1929* (Padstow: Ashgate Publishing, Ltd., 2013), p. 15.

[531] *Белаш А.В., Белаш В.Ф.* Дороги Нестора Махно. – К., 1993. – С. 106.

домовласники. Серед тих, хто назавжди залишав місто, були і представники іноземних консульств[532].

Коли махновці зайняли Бердянськ (ілюстрація 63), місцеві комуністи скористались тим, що Нестор Махно на той час знаходився у союзі з більшовиками, вийшли із підпілля й оголосили про створення Військово-революційного комітету. Його комуністичний загін негайно почав у місті "червоний терор"[533].

У Бердянську сформувався чудернацький крихкий симбіоз більшовицьких і анархістських органів влади. При цьому питання, як саме новій владі слід вчинити з іноземними консулами у місті, стояло досить гостро. Здавалось би, все просто: консули явно були "буржуями", яких, згідно із заповітами ленінізму та анархізму, треба було знищувати без уваги до їхнього громадянства та посади. Проте, бердянські комуністи проявили, на перший погляд, дивний лібералізм та гуманність по відношенню до цих, за їхнім переконанням, "глитаїв". Пояснюється ж це побоюванням негайної відплати з боку військових суден Великої Британії та Франції, які ходили азовськими водами. Адже ні берегових батарей, ні військових кораблів у комуністів та махновців на Азовському морі поки що не було.

Тому 19 березня 1919 р. було вирішено скликати нараду консулів, на якій більшовик Лук'ян Романович Романов, що тимчасово обіймав посаду голови Бердянського військово-

---

[532] *Чоп В.М., Лиман І.І.* "Вольный Бердянск": місто в період анархістського соціального експерименту (1918-1921 роки). – Запоріжжя: РА "Тандем-У", 2007. – С. 36. Те, що іноземні консули у Бердянську набагато комфортніше почували себе саме при білогвардійській владі, цілком зрозуміло. В цьому плані показово, що, скажімо, коли у квітні 1918 р. до Бердянська увійшов білогвардійський загін полковника М.Дроздовського, то останній зафіксував у своєму щоденнику: "Около 6 пригласил к себе обедать бельгийский консул, состоятельный человек, накормил отлично, удивил радушием" (*Дроздовский М.Г.* Дневник. – Берлин: книгоиздательство Отто Кирхнер и Ко, 1923. – С. 115).

[533] Бердянський краєзнавчий музей. – БКМ – Арх: Романов-Лопатко. Воспоминания о работе за 1918-1919 годы в городе Осипенко [Бердянск]. – С. 16.

революційного комітету, уміло підштовхував іноземних офіційних представників до рішення залишитися. Потрібний важіль був вдало намацаний: “Многие из Вас находятся и проживают в этом городе давно, имеют семьи, дома, сады и огороды – все это бросить и уехать куда-то не советую. Что касается отношения к Вам, то местная власть гарантирует неприкосновенность Ваших жилищ и личности и хранение оружия по разрешению революционного комитета”[534]. Консули, які і виступали, і задавали питання, виявились задоволеними і розійшлися в доброму настрої. Нарада була проведена досить вчасно: вже наступного дня на виручку іноземним офіційним представникам у Бердянську під прапором святого Георгія до міста прибув ескадрений міноносець військово-морського флоту Його Величності Георга V, короля Великої Британії[535].

Уранці 20 березня 1919 р., ледве почало розвиднятися, з моря на Бердянськ наповз непроглядний туман. І в цьому тумані ясно чувся стукіт машин якогось великого судна, а може і не одного, що, не маючи можливості причалити, торохкотіло на рейді. Між шостою та сьомою годинами ранку в місті знову спалахнула паніка. Удосталь наслухавшись тривожного гурчання, побоюючись висадки десанту, а також обстрілу з моря, мешканці Бердянська кинулись тікати подалі від моря, на Гору та за місто. Багато хто виявляв ґрунтовний підхід. Люди їхали на підводах, із прив’язаними до них домашніми тваринами і накладеним зверху домашнім скарбом. Інші, навпаки, тікали в чому були, навіть не знаючи причин безладу.

---

[534] Бердянський краєзнавчий музей. – БКМ – Арх: Романов-Лопатко. Воспоминания о работе за 1918-1919 годы в городе Осипенко [Бердянск]. – С. 17.

[535] Бойові судна Середземноморської ескадри Антанти увійшли в Чорне море ще 16 листопада 1918 р. Їхньою головною базою став Севастополь, де в листопаді 1918 р. на рейді стояли 22 військових кораблі, в основному французькі, грецькі, британські та італійські. Згодом кількість бойових суден тут збільшилася. Деякі з них у кінці 1918 р. з білогвардійськими підрозділами на борту ввійшли в Азовське море й зайняли Генічеськ, Бердянськ і Маріуполь.

Усе це викликало велике занепокоєння комуністичного керівництва міста. Махновці ж, які знали про курс британського міноносця, мовчали. Бачачи паніку і не отримуючи ні від кого пояснень, у чому її причина, Лук'ян Романов сів у авто і поїхав до порту. Комендант порту Михайло Полонський розписався у власному безсиллі прояснити ситуацію: "В море слышен стук, в чем дело не знаю, наших людей в море нет. У нас нет даже ни одной лодки". Тож Лук'ян Романов прийшов до висновку, що у морі торохтить або денікінський, або іноземний військовий корабель. Поки ще не заговорила зброя, місцева влада вирішила розпочати переговори з кораблем, чию приналежність вона навіть не знала. Лише була впевнена, що друзів у неї в морі не було, а отже там – ворог.

Нашвидкуруч була проведена нарада, в результаті якої була зібрана представницька делегація, до якої увійшли: командир Бердянського гарнізону анархіст Василь Васильович Куриленко, голова ревкому більшовик Лук'ян Романович Романов і голова міської управи, грек за національністю, що знав французьку мову та якого нові господарі міста ще не встигли прогнати з посади[536]. Делегація вийшла на портовий причал і, використовуючи рупор, почала волати в туман. Із туману відповіли англійською мовою й запропонували прибути на корабель для проведення переговорів. Делегація попрохала прислати шлюпку, бо поки що на господарстві у нової влади своїх човнів не було. У відповідь до берега були направлені два човни, на яких знаходились четверо російських офіцерів, від чого мороз пішов по жилах революціонерів. Поборовши страх, делегація полинула в туман і спочатку причалила до борту криголама "Одесса". "Одесса" раніше ходила по Азовському морю, завзято ламаючи кригу, аж поки не була захоплена британським есмінцем, і з того часу знаходилася при останньому в якості допоміжного судна. Бердянська делегація відмовилася розмовляти з російськими офіцерами на борту

[536] Автор спогадів про цю подію не запам'ятав прізвища цієї людини.

криголама – як-не-як це були її класові вороги – й попрохала відвезти їх на борт британського судна.

Делегацію завели до кают-компанії есмінця й попросили сідати. Лук'ян Романов представив господарям її склад. Махновського командира представили "господином Куриленко, представителем Красной армии, прибывшим с фронта"[537]. Двадцятитирічного Василя, мабуть, уперше і востаннє в житті назвали "господином", та ще й англійською мовою. Збройні сили махновського руху на той момент уважалися 3-ю бригадою 1-ї Задніпровської дивізії Робітничо-Селянської Червоної Армії, так що неправди Лук'ян Романов британцям не сказав, хоча не сказав й усієї правди. Капітан есмінця привітався з делегацією за руку, заявивши, що присутні з його боку особи представляють командування британських армії та флоту.

Оскільки Лук'ян Романов деякий час мешкав у США і добре знав англійську мову[538], то саме він і почав перемовини. Ставши в

[537] Бердянський краєзнавчий музей. – БКМ – Арх: Романов-Лопатко. Воспоминания о работе за 1918-1919 годы в городе Осипенко [Бердянск]. – С. 19.

[538] Лук'ян Романович Романов-Лопатко (? – 1960) до революції працював за фахом робітника-інструментальника. На початку 20 ст. він емігрував із Російської імперії до США, а в 1917 р., після Лютневої революції, повернувся назад. Разом із ним додому поверталася ціла група робітників, що заснувала в Бердянську на артільних засадах Російсько-Американський механічний завод. Сам Л.Романов, однак, вступивши до лав РКП(б), до Бердянська не поїхав. У першій половині 1918 р. він працював службовцем на Білорусько-Балтійській залізниці й лише з травня 1918 р. був переведений на підпільну роботу в Україну. Л.Романов прийняв пропозицію Катеринославського губернського підпільного комітету КП(б)У про направлення до Бердянська для організації там підпільного комуністичного осередку. З літа 1918 р. він вважався секретарем Бердянського повітового підпільного комітету КП(б)У. Навесні 1919 р. Л.Романов тимчасово обіймав посаду голови Бердянського військово-революційного комітету, згодом – повітового "комісара праці". У цей час йому довелося багато контактувати й співпрацювати з махновцями, що якраз тоді вступили в союзницькі відносини з комуністами. Пізніше, з другої половини 1919 р., Л.Романов працював службовцем у народному комісаріаті праці УСРР, політінструктором у складі 14-ї армії РСЧА. Подальші десятиліття він провів на різних посадах у карних органах СРСР, ставши

позу, колишній підпільник патетично розпочав: “Цель нашего прибытия на Ваш корабль заключается в том, чтобы предупредить о могущих быть бесцельных и безрезультатных жертвах. Разрешите спросить Вас, по какому поводу и с какой целью Вы прибыли к нашим берегам и этим Вы нарушили самые элементарные международные правила, не предупредив заранее страну, к берегам которой Вы прибыли”.

На це британський капітан відповів, що попередити раніше ніяк не могли, хоча й хотіли, передавши радіограму в порт, але відповіді не отримали. Мета ж прибуття наступна. Командувач Збройними силами Півдня Росії генерал Антон Денікін передав командуванню союзних сил повідомлення про те, що під потужним натиском “червоних” йому довелося покинути Бердянськ, в який увійшли махновські банди. Банди, зрозуміло, грабують місто, на те вони і банди. Отже, грабується місто, в якому перебувають беззахисні іноземні консули і громадяни, в яких відсутня будь-яка охорона. Також відсутні грошові знаки, адже все розграбовано. Цікаво, що саме відсутність грошових знаків була для британців страшним символом гуманітарної катастрофи.

Тим часом бердянські переговірники повністю отямилися, а Лук’ян Романов узагалі увійшов в азарт. “Деникин пошел не от бандитов, а от сильной Красной армии, что он сообщил и Вам, – відповів він капітану. – Не было случая, чтобы для защиты граждан города и находящихся в нем иностранных подданных мы могли обращаться к иностранным войскам; у нас есть достаточно своих сил для того, чтобы успешно справляться с любыми бандитами. Что касается охраны нашего города, в котором мы будем защищать одинаково советских граждан и подданных любой страны, проживающих в городе, для этого у нас есть заводы, рабочие, которые полностью вооружены и в нужное время могут выступить

“чекістом”. Останні роки старий чекіст проживав у Москві, де й помер у травні 1960 р. Рукопис “Воспоминания о работе за 1918-1919 годы в городе Осипенко [Бердянск]” був ним закінчений у Москві в жовтні 1957 р., за три роки до смерті.

в защиту города и граждан. Кроме своих внутренних сил недалеко и фронт, войска которого еще не подошли к городу”[539].

Британці запитали, а чи далеко фронт, скільки військ на фронті, та що це за війська: регулярна Червона армія чи махновські частини? Слово взяв Василь Куриленко й сказав те, чого вимагав момент: “Фронт находится в 15 километрах от города; войска на фронте – исключительно регулярная Красная армия, количество – до 20000 человек. Охрана города обеспечена”. Потім слово взяв голова міської управи, який, напевно, дуже боявся, аби його не розстріляли після повернення на берег, і сказав все, що від нього вимагали. “В городе грабежей нет, денег в банках нет, их забрал Деникин при его отступлении; деньги запрошены из Москвы, есть сообщение о том, что деньги высланы”.

Для “перетравлення” й обговорення почутого британці взяли перерву на 15 хвилин. Усівшись після перерви знову за стіл, бердянській делегації були вручені вимоги корабля до міста, недбало написані на аркуші паперу. Тепер уже бердянці зажадали 10 хвилин перерви для обговорення пропозиції.

По-перше, через втому, викликану довгим терміном перебування на морі, британський екіпаж бажав відпочити на суші. З Маріуполя до Бердянська морем взагалі-то йти недовго, але британці вийшли звідти вже кілька днів тому.

По-друге, командування есмінця хотіло зустрітися з іноземними консулами, які проживали в місті, й забрати з собою тих з них, хто захоче залишити територію “Росії”. Есмінець також хотів би забрати з собою тих іноземних громадян, які побажають залишити місто.

По-третє, Бердянськ мав поставити на корабель необхідну кількість продовольства і матеріалів, у яких виникне потреба.

Після короткого обговорення, зберігаючи дипломатичний принцип взаємності, бердянська делегація написала британцям відповідь олівцем, у такому само недбалому вигляді, в якому британські пропозиції подавалися і їх стороні. Лук’ян Романов

[539] Бердянський краєзнавчий музей. – БКМ – Арх: Романов-Лопатко. Воспоминания о работе за 1918-1919 годы в городе Осипенко [Бердянск]. – С. 20.

узявся оголошувати офіційну відповідь. “Обсудив Ваши весьма скромные требования, мы пришли к общему мнению”[540]. По-перше, бердянська влада не може допустити висадки британських військ у місті, адже це буде порушенням усіх правил, норм і добросусідських відносин[541], тож ні до чого хорошого не призведе. Проте, як виняток, бердянська влада пропонувала іноземним морякам висадитися на її території, на Бердянській косі, з 14.00 20 березня 1919 р. Тут, на пристані, в районі так званої Середньої коси, корабель із низькою осадкою міг підійти до берега. Тут же, поряд з місцем висадки, мав бути проведений кордон, на який будуть виставлені “наші війська” (тобто махновці). Входити безпосередньо до міста британським військовим морякам суворо заборонялося.

По-друге, бердянська влада видає на екіпаж есмінця три перепустки для його уповноважених, які прибудуть до міста, скликають консулів і проведуть з ними нараду, задавши їм будь-які питання, що стосуються можливостей залишення ними Бердянська. Бажаючих відбути на есмінці з міста місцева влада затримувати не буде.

По-третє, якщо британські моряки мають необхідність у поповненні припасів, то їх уповноважені можуть закупити все потрібне на “вільному ринку” міста. Це все, на що змогла погодитися делегація революційного Бердянська.

Після деяких роздумів британці пристали на пропозиції міської влади. Капітан есмінця видав її представникам дві перепустки для відвідання судна в будь-який час дня і ночі. У свою чергу Лук’ян Романов, як голова ревкому, видав три перепустки з печаткою Ревкому за своїм підписом, а також на прохання британців дав три адреси консулів, які мешкали в місті. Четвертий утік 15 березня 1919 р. разом із іншими біженцями.

---

[540] Бердянський краєзнавчий музей. – БКМ – Арх: Романов-Лопатко. Воспоминания о работе за 1918-1919 годы в городе Осипенко [Бердянск]. – С. 21.

[541] Нагадаймо, що на той час ні між РСФРР, ні між УСРР та Великою Британією не існувало ніяких дипломатичних зносин. Остання де-факто визнала Радянську Росію лише в 1922 р.

О другій годині дня махновці перекрили косу, а через півгодини тут висадилися й британські моряки, щоправда, не в повному своєму складі – осіб 100-120. Матроси дуже цікавилися місцевими подіями і звичаями, вступали з махновськими повстанцями в розмови.

Нарада консулів розпочалася о 19 годині. Британське командування поставило питання про залишення ними "Росії", а також про відбуття на батьківщину інших підданих іноземних держав. До полудня наступного дня, 21 березня 1919 р., усі бажаючі іноземці могли залишити приазовське місто на британському есмінці, аби відбути на батьківщину.

Втім, консули, покладаючись на тільки напередодні одержані від нової влади запевнення, вирішили не залишати напризволяще надбану нерухомість. Жоден із них на британський військовий корабель наступного дня не з'явився. З іноземних громадян об 11.00 на есмінець прибули лише семеро осіб (чотири жінки і троє підлітків). Рівно опівдні пунктуальний британець знявся з якоря і вийшов у море[542].

А влітку того ж 1919 р., як згадував все той же Лук'ян Романов, до Бердянська знов підійшов британський есмінець і на пару із своїм французьким колегою цього разу вже обстріляв місто. Руйнування були незначними, але два снаряди влучили саме у завод, який на той час вже у минулому належав британському віце-консулу в Бердянську Джону Грієвзу[543].

Хоча іноземні консули свого часу і не скористались люб'язною пропозицією британських військових, вже доволі скоро в Бердянську не залишилось жодного іноземного представництва, і часи функціонування у місті консульств європейських держав, включаючи і британське, відійшли у минуле. Чи назавжди?

---

[542] *Чоп В.М., Лиман І.І.* "Вольный Бердянск": місто в період анархістського соціального експерименту (1918-1921 роки). – Запоріжжя: РА "Тандем-У", 2007. – С. 55-62.

[543] Бердянський краєзнавчий музей. – БКМ – Арх: Романов-Лопатко. Воспоминания о работе за 1918-1919 годы в городе Осипенко [Бердянск]. – С. 33.

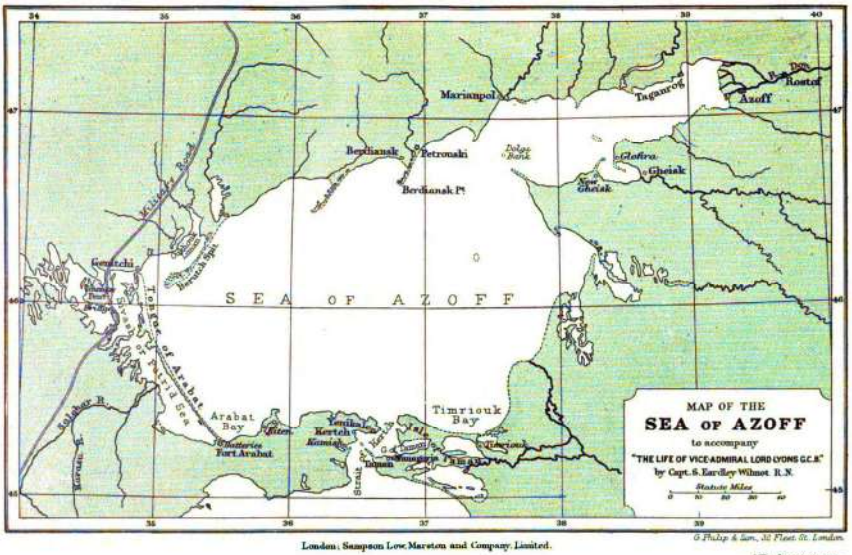

London, Sampson Low, Marston and Company, Limited.

G. Philip & Son., 32 Fleet St. London.

[*To face page* 300.

1. "Map of the Sea of Azoff"

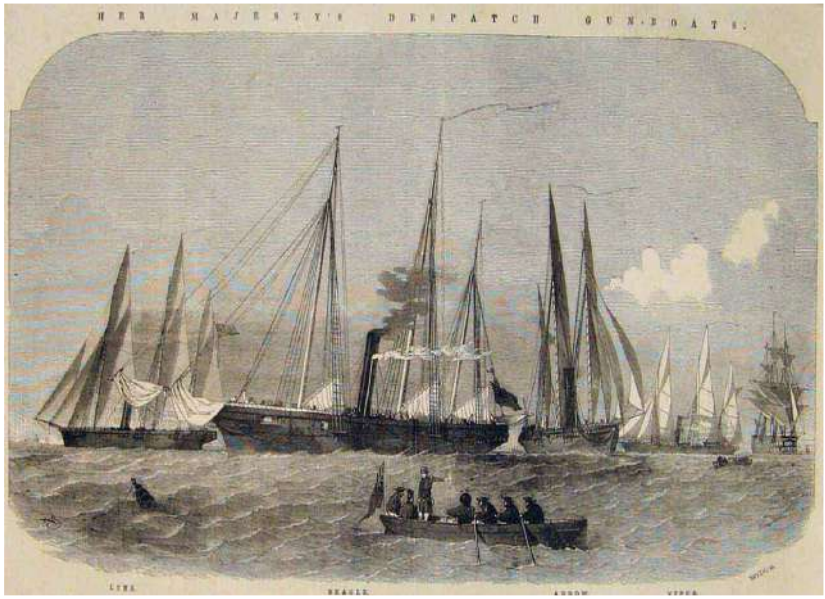

2. Her Majesty's despatch gun-boats "Lynx", "Beagle", "Arrow", and "Viper"

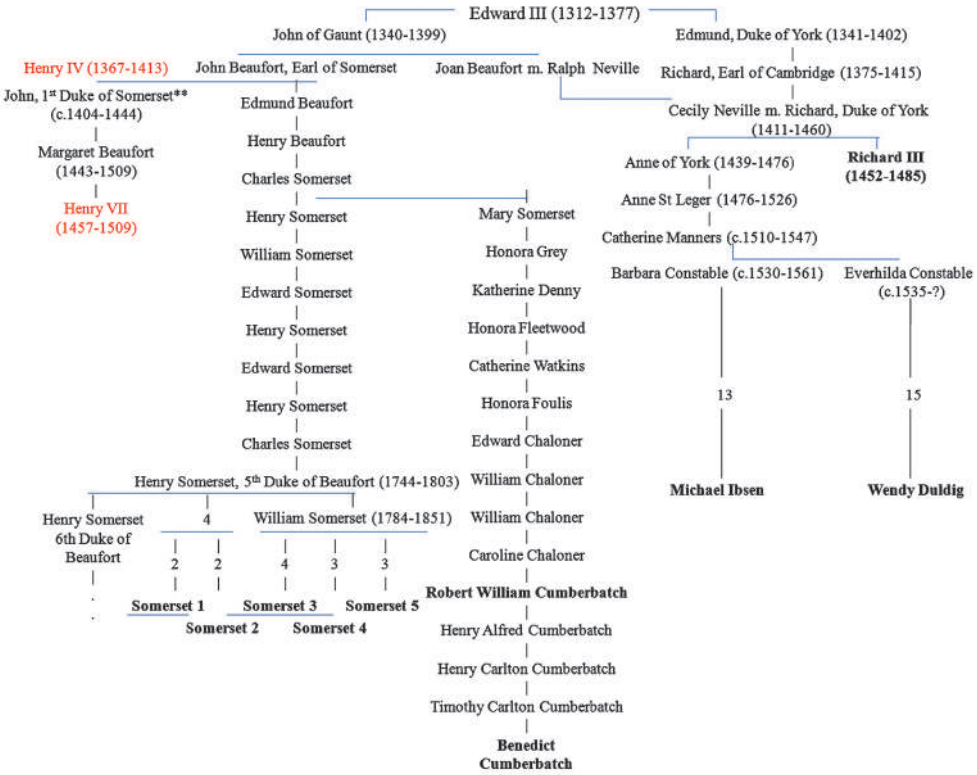

3. The family tree linking Robert William Cumberbatch to King Richard III Plantagenet

Lieutenant-Colonel Charles Reid, 10th Regiment of Bengal Native Infantry.
Lieutenant-Colonel Richard Baird Smith, Bengal Engineers.
Lieutenant-Colonel John Coke, 10th Regiment of Bengal Native Infantry.
Lieutenant-Colonel John Lionel Stephenson, 1st Regiment of Madras European Fusiliers.
Lieutenant-Colonel Henry Tombs, Bengal Artillery.
Commander James Rennie, Indian Navy.
Major John Forbes, 3rd Regiment of Bombay Light Cavalry.
Major Arnold Burrowes Kemball, Bombay Artillery, and
Major Henry Daly, 1st Regiment of Bombay European Fusiliers.

Her Majesty has further been graciously pleased to give orders for the appointment of Superintending-Surgeon Edmund Tritton, Bengal Medical Staff, to be an Ordinary Member of the Military Division of the Third Class, or Companions of the Most Honourable Order of the Bath.

MEMORANDUM.

Colonel Nicholas Wilson and Major Thomas Stirling, 64th Regiment, would have been recommended for the dignity of Companion of the Order of the Bath, had they survived.

Foreign-Office, January 12, 1858.

The Queen has been graciously pleased to appoint Charles Hanmer Dickson, Esq., to be Her Majesty's Consul at the Ports of Soukhoum Kalé and Redout Kalé.

The Queen has also been graciously pleased to appoint Robert Cumberbatch, Esq., to be Her Majesty's Consul at Berdiansk on the Sea of Azoff.

Whitehall, January 20, 1858.

The Queen has been pleased to present the Reverend John Robertson to the church and parish of Saint Mungo, otherwise called the Inner High Church, of the city of Glasgow, in the presbytery of Glasgow and shire of Lanark, vacant by the death of Doctor Duncan Macfarlan, late Minister thereof.

Downing-Street, January 20, 1858.

The Queen has been pleased to appoint Clinton Francis Berens Dawkins, Esq., to be Receiver-General for the Island of Trinidad; James Henry Brooks, Esq., to be Medical Officer for the Seychelles Islands; John William Nicholson, Esq., to be Landing Surveyor of Customs for the Island of Mauritius; Charles Henry Higginson, Esq., to be Officer of Civil Status for Port Louis, in the said Island; and Giovanni Battista Trapani, Esq., to be Second Assistant in the Chief Secretary's Office, and Assistant Clerk of the Council, for the Island of Malta.

Board of Trade, Whitehall, January 21, 1858.

THE Right Honourable the Lords of the Committee of Privy Council for Trade and Plantations have received, through the Secretary of State for Foreign Affairs, a copy of a Despatch from Her Majesty's Acting Consul at Bangkok, enclosing copy of a Siamese Royal Proclamation declaring dollars to be a legal tender at the rate of 3 dollars for 5 ticals, under a penalty of five per cent. upon the amount of the transaction.

Board of Trade, Whitehall, January 21, 1858.

THE Right Honourable the Lords of the Committee of Privy Council for Trade and Plantations have received, through the Secretary of State for Foreign Affairs, a copy of a Despatch from Her Majesty's Consul-General at Santiago, reporting sheet iron to be free from duty upon its importation into Chile.

Board of Trade, Whitehall, January 21, 1858.

THE Right Honourable the Lords of the Committee of Privy Council for Trade and Plantations have received, through the Secretary of State for Foreign Affairs, a copy of a Despatch from Her Majesty's Consul at Salvador, enclosing copy of a Decree of the Government of that Republic, exempting the following articles from payment of duties of any kind:

Canvas for ship's sails, tackle and cordage for vessels, oakum, tar, pitch, twine (hemp or cotton) for sewing sails, cables, hawsers, paint and varnish for vessels, anchors, chains, copper and other nails for the use of vessels, carpenters' and caulkers' tools, blocks and cooking stoves for ships.

It will be requisite that the above articles should be deposited at the Custom House of the Port on landing.

Admiralty, 21st January, 1858.

Vice-Admiral of the White Alexander Renton Sharpe, C.B., has been appointed to receive a pension of £150 a-year, as provided by Her Majesty's Order in Council of 25th June, 1851, vacant by the death of Admiral Hugh Downman, and the name of Vice-Admiral Alexander Renton Sharpe has been removed to the Reserved Half-pay List accordingly; and in consequence of this removal the following promotions, to date from the 5th instant, have this day taken place:

Vice-Admiral of the Blue Arthur Fanshawe, C.B. to be Vice-Admiral of the White.
Rear-Admiral Sir George Rich Brooke Pechell, Bart., on the Reserved Half-pay List, to be a Vice-Admiral on the same List.
Rear-Admiral of the Red the Honourable Henry John Rous to be Vice-Admiral of the Blue.
Rear-Admiral of the White the Honourable Sir Frederick William Grey, K.C.B., to be Rear-Admiral of the Red.
Rear-Admiral of the Blue the Honourable George Grey to be Rear-Admiral of the White.
Captain Edward Stanley to be a Rear-Admiral on the Reserved Half-pay List.
Captain Sir Baldwin Wake Walker, Bart., K.C.B., to be Rear Admiral of the Blue.

4. The page of "The London Gazette" with information about an appointment of Robert William Cumberbatch to the post of the British Consul in Berdyansk



5. Cornelius Jansen



6. Peter Jansen



7. George Hume in his garden



8. “Tea party at Berdyansk”



9. "Abraham Sudermann and his wife, Berdyansk"

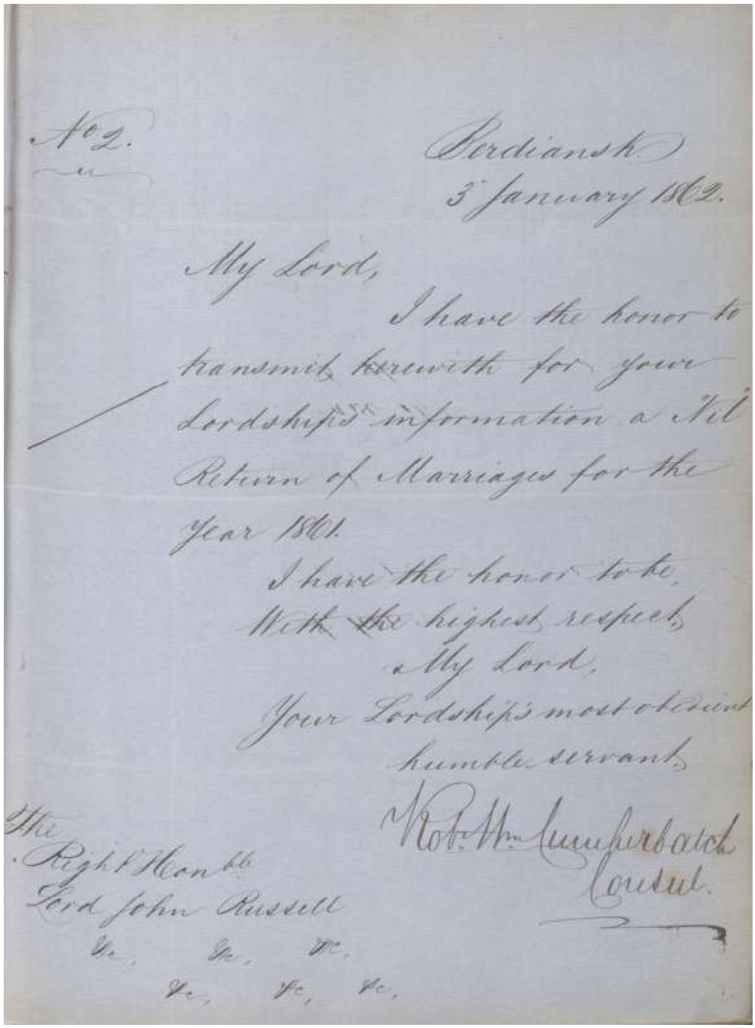

No 2.

Berdiansk
3 January 1862.

My Lord,

I have the honor to transmit herewith for your Lordship's information a Nil Return of Marriages for the year 1861.

I have the honor to be,
With the highest respect,
My Lord,
Your Lordship's most obedient
humble servant,

Robt Wm Cumberbatch
Consul.

The
Right Honble
Lord John Russell
&c, &c, &c,
&c, &c, &c,

10. The letter from Berdyansk with the signature of Robert William Cumberbatch



11. Louisa Grace Cumberbatch



12. Gertrude Evelyn Cumberbatch

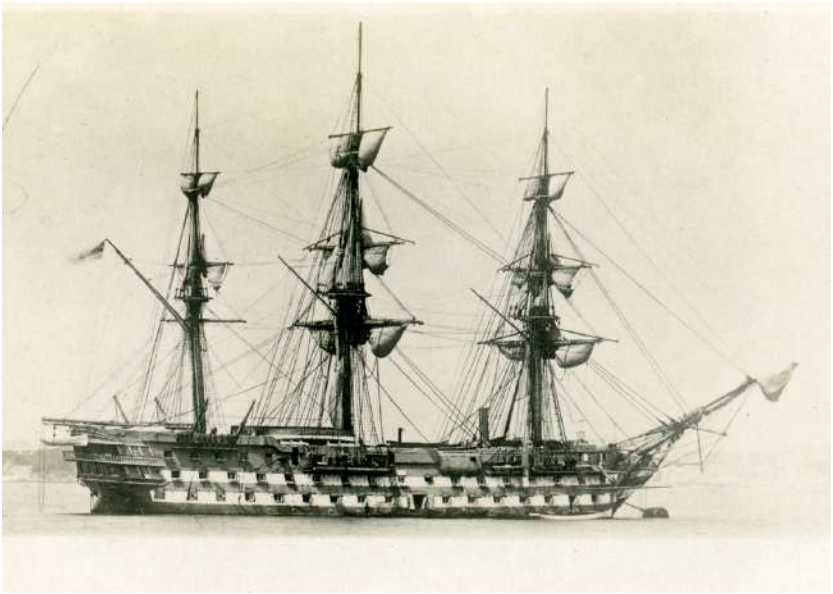

13. HMS "London", which with William George Wagstaff on board took part in the bombardment of Fort Constantine at Sevastopol on October 17, 1854

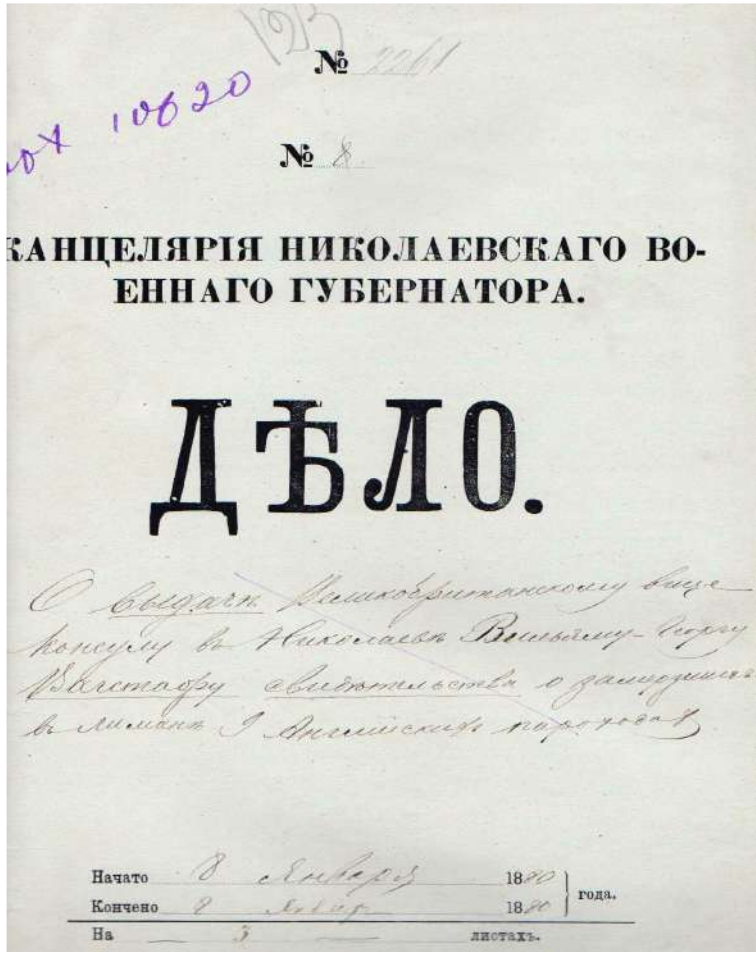

№ 2261

№ 8

КАНЦЕЛЯРІЯ НИКОЛАЕВСКАГО ВОЕННАГО ГУБЕРНАТОРА.

ДѢЛО.

О выдачѣ Великобританскому вице-консулу въ Николаевѣ Вильяму-Георгу Вагстафу свидѣтельства о замерзшихъ въ лиманѣ 9 Англійскихъ пароходахъ

Начато 8 Января 1880 года.
Кончено 9 Января 1880 года.
На 3 листахъ.

14. The cover of "The file about the issue of the certificate Wagstaff, January 8, 1880" about 9 British steamers frozen in an estuary for the British Vice-Consul in Nikolaev William George Wagstaff, January 8, 1880"

№ 47

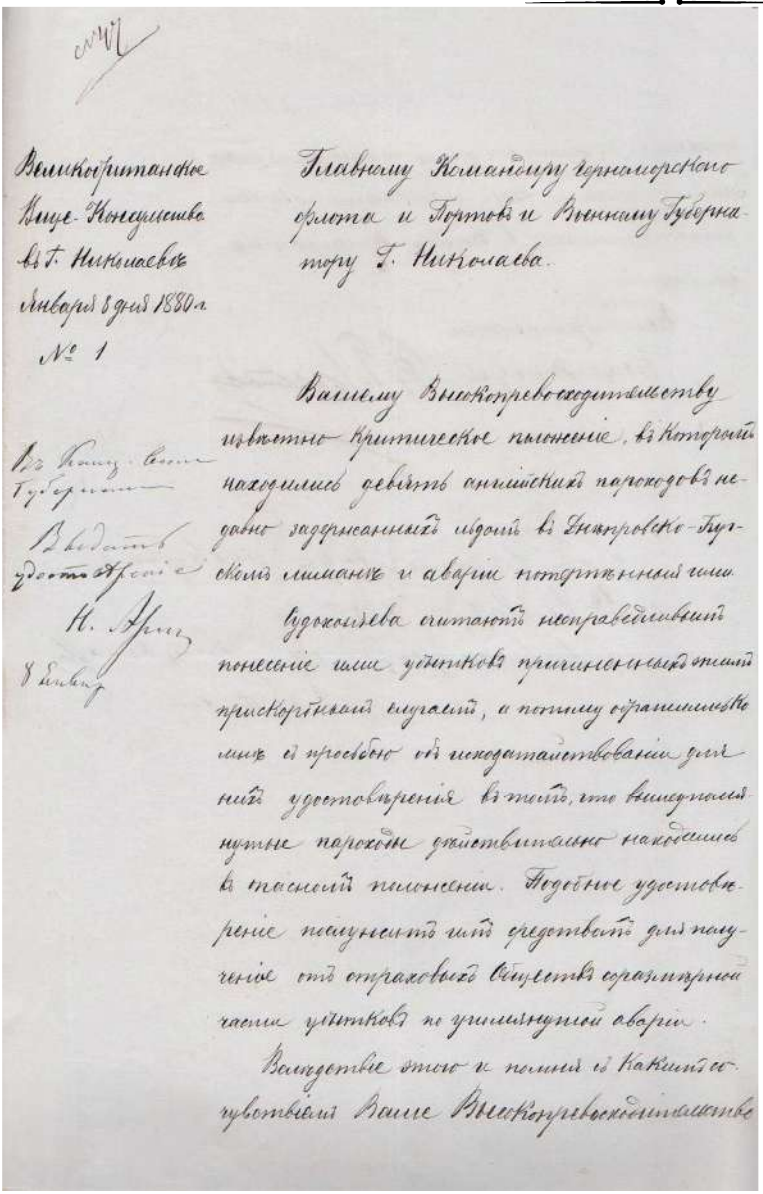

Великобританское
Вице-Консульство
въ Г. Николаевѣ
Января 8 дня 1880 г.
№ 1

Главному Командиру Черноморскаго
флота и Портовъ и Военному Губерна-
тору Г. Николаева.

Вашему Высокопревосходительству
извѣстно критическое положеніе, въ которомъ
находились девять англійскихъ пароходовъ не-
давно задержанныхъ льдомъ въ Днѣпровско-Буг-
скомъ лиманѣ и аваріи потерпѣнныя ими.

Судохозяева считаютъ несправедливымъ
понесеніе ими убытковъ причиненныхъ этимъ
прискорбнымъ случаемъ, а потому обратились ко
мнѣ съ просьбою объ исходатайствованіи для
нихъ удостовѣренія въ томъ, что вышеупомя-
нутые пароходы дѣйствительно находились
въ опасномъ положеніи. Подобное удостовѣ-
реніе послужитъ имъ средствомъ для полу-
ченія отъ страховыхъ Обществъ соразмѣрной
части убытковъ по упомянутой аваріи.

Вслѣдствіе этого и помня съ какимъ со-
чувствіемъ Ваше Высокопревосходительство

Въ Канц. Воен. Губернатора
Выдать удостовѣреніе
Н. Арнъ
8 Января

15. The letter with two autographs of William G. Wagstaff

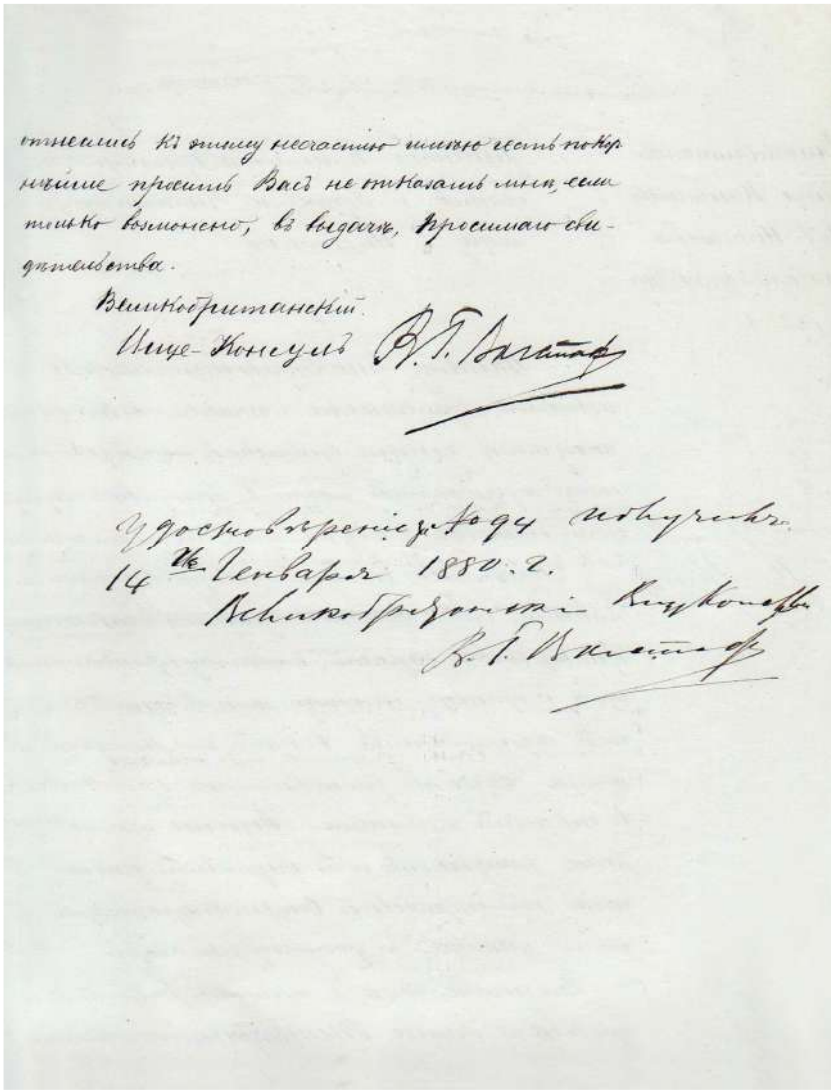

16. The letter with two autographs of William G. Wagstaff

564 Jacob Justen
565 Jacob Schanuel
566 João Grotz
567 João da Silveira Luiz
568 João Gorges
569 João Gorges Filho
570 João Luiz Baldner
571 Joaquim Bernardes
572 Joaquim Bernardes Junior
573 Jorge Felippe Kuhn
574 Jorge Henrique Kuhn
575 Jorge Vogel
576 José Kolling
577 José Kling
578 José Soares da Silva
579 José Weirich
580 José Heffner
581 João Theisen
582 João Carlos Wilbert
583 Luiz Gerhardt
584 Luiz Sixel
585 Miguel Hahn
586 Mathias Justen
587 Mathias Morsch
588 Martinho Justen
589 Manoel José de Castro
590 Miguel Sies
591 Miguel Kronemberger Sobrinho
592 Miguel José Rodrigues Pereira (Dr.)
593 Nicanor Honorio Vargas
594 Nicoláo Nicolay
595 Paulo Sies

Consulado da Grã-Bretanha

De ordem do Sr. Vice-Presidente da Camara faço publico que em officio de 25 de Julho ultimo communicou a Secretaria de Interior e Justiça ter tido *exequatur* a nomeação do Sr. William George Wagstaff para consul geral da Grã-Bretanha na Capital Federal, com jurisdicção neste Estado e no de Minas Geraes, conforme scientificou o Ministerio das Relações Exteriores, em aviso de 17 do mesmo mez.

Secretaria da Camara Municipal de Petropolis, 6 de Agosto de 1895.—*Ricardo Narciso da Fonseca*, secretario.

Feira de Animaes

O cidadão Antonino Fialho, vice-presidente da Camara Municipal de Petropolis, faz saber que a Camara resolveu instituir, na praça da Igreja no Retiro, uma feira de animaes, que funccionará no primeiro e terceiro domingos de cada mez ou em outro qualquer dia, mediante prévio requerimento, e que a primeira feira será no dia 1º de Setembro.

Secretaria da Camara Municipal de Petropolis, 5 de Agosto de 1895.—*Antonino Fialho*, vice-presidente.

ANNUNCIOS

Precisa-se

de bons carpinteiros; na rua Montecasseros n. 54, nesta cidade.

Precisa-se

de um bom ferreiro, peritos limadores, malhadores e carpinteiros; dirijão-se á fabrica de carros, ex-Quinta-Imperial, Petropolis.

Felismino Gomes de Barros

professor de piano e instrumentos para banda e orchestra; avenida 15 de Novembro n. 117, sobrado.

Loteria Sorteio Rapido

Este novo systema de loteria, que foi tão bem acolhido pelo publico, continúa a funccionar do dia 12 do corrente mez em diante, sendo as suas extracções diarias. Bilhetes inteiros pelo preço da thesouraria; vendem-se na Charutaria Democrata, avenida 15 de Novembro n. 12, proxima á estação.

17. The page of Brazilian "Gazeta de Petropolis"



18. James Ernest Napoleon Zohrab



19. James Ernest Napoleon Zohrab



20. Emily Zohrab with her son



21. James Zohrab in the painting "Major General Williams and his Staff Leaving Kars 28 Nov. 1855"



22. Emily Zohrab. Odessa, 1864

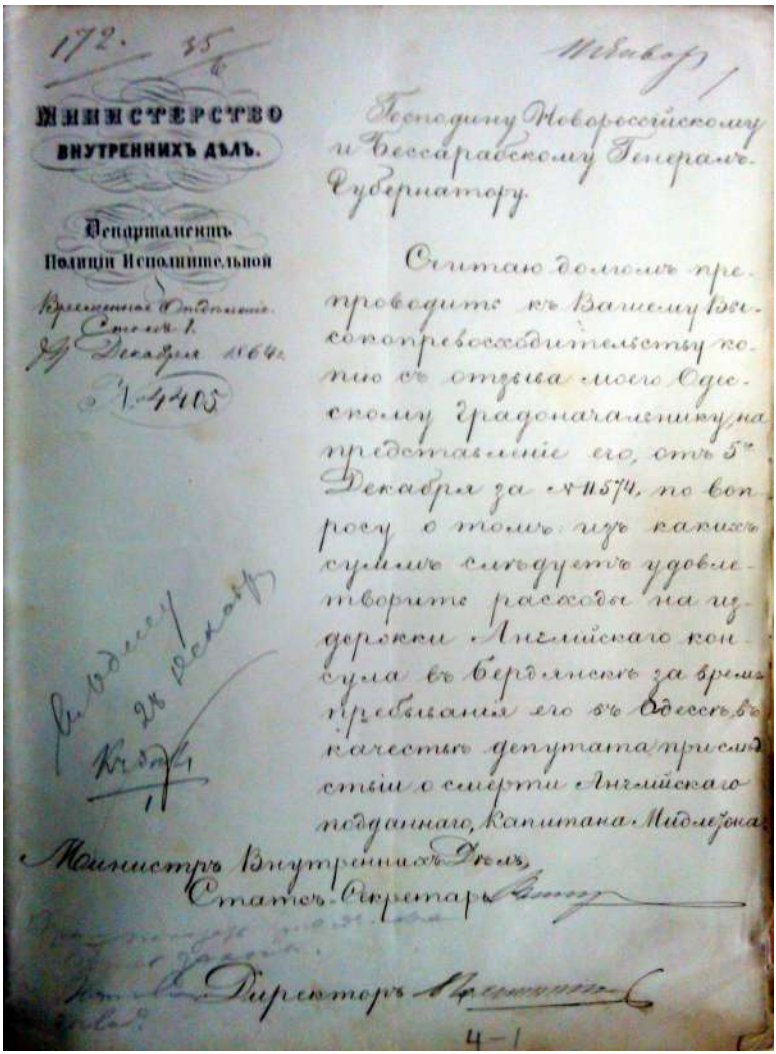

172. 35/6

Министерство Внутреннихъ Дѣлъ.

Департаментъ Полиціи Исполнительной

Временное Отдѣленіе. Столъ 1.

Декабря 1864 г.

№ 4405

Господину Новороссійскому и Бессарабскому Генералъ-Губернатору.

Считаю долгомъ препроводить къ Вашему Высокопревосходительству копію съ отзыва моего Одесскому Градоначальнику, на представленіе его, отъ 5го Декабря за № 11574, по вопросу о томъ: изъ какихъ суммъ слѣдуетъ удовлетворить расходы на издержки Англійскаго консула въ Бердянскѣ за время пребыванія его въ Одессѣ, въ качествѣ депутата, при слѣдствіи о смерти Англійскаго подданнаго, Капитана Мидлетона.

Министръ Внутреннихъ Дѣлъ,
Статсъ-Секретарь

Директоръ

4-1

23. The letter of the Minister of Foreign Affairs to Novorossiysk and Bessarabian Governor General about covering the expenses of James Zohrab during his stay in Odessa

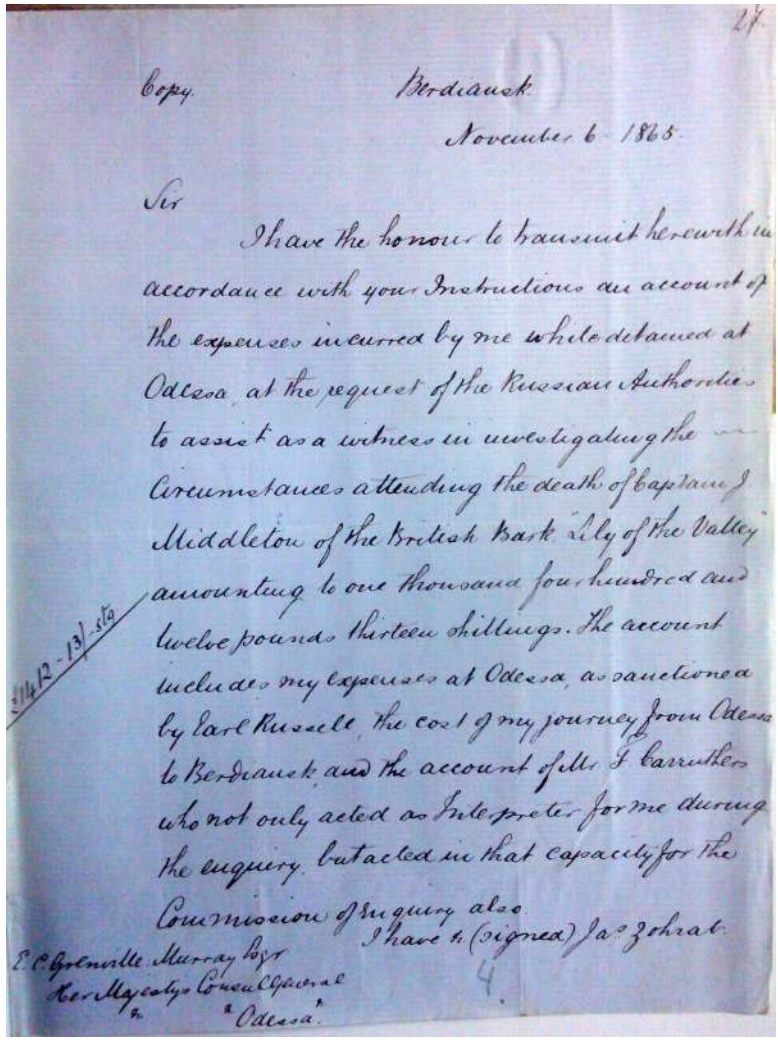

27.

Copy. Berdiansk

November 6 - 1865.

Sir

I have the honour to transmit herewith in accordance with your Instructions an account of the expenses incurred by me while detained at Odessa, at the request of the Russian Authorities to assist as a witness in investigating the Circumstances attending the death of Captain J. Middleton of the British Bark "Lily of the Valley" amounting to one thousand four hundred and twelve pounds thirteen shillings. The account includes my expenses at Odessa, as sanctioned by Earl Russell, the cost of my journey from Odessa to Berdiansk, and the account of Mr. F. Carruthers who not only acted as Interpreter for me during the enquiry, but acted in that capacity for the Commission of Enquiry also.

I have &c. (signed) Jas. Zohrab.

£1412 - 13/ - sta

E. C. Grenville Murray Esqr
Her Majesty's Consul General
&c. "Odessa".

4.

24. A copy of the letter of James Zohrab to the Consul-General Eustace Clare Grenville-Murray. Berdyansk, November 6, 1865

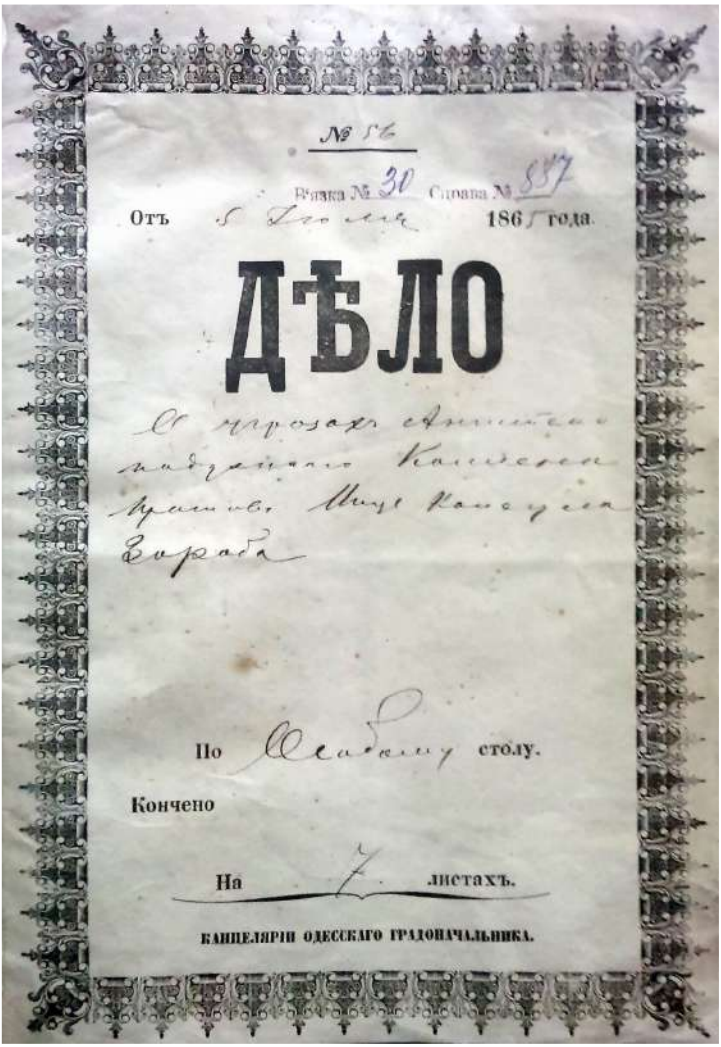

№ 56

Вязка № 30 Справа № 887

Отъ 5 Іюля 1865 года.

ДѢЛО

О угрозахъ Англійскаго подданнаго Коллена противъ Вице Консула Зороба

По Особому столу.

Кончено

На 7 листахъ.

КАНЦЕЛЯРІИ ОДЕССКАГО ГРАДОНАЧАЛЬНИКА.

25. The cover of "The file about threats of British subject Kellen against Vice-Consul Zohrob, July 5, 1865"



26. The grave of James Zohrab located in the Camp Hill Cemetery, Halifax

RUSSIA.

BERDIANSK.

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1879.

A FAVOURABLE report on the trade of this port for the past year cannot well be presented when all the circumstances are taken into consideration. Business prospects for the opening of navigation were paralyzed in consequence of the great fears that were entertained regarding the unfortunate pest then raging at Astrakhan on the Volga; the utmost precautions were taken against its appearance in this town, and sanitary rules were published for the guidance of the inhabitants. The disease, however, made no signs here, and all the new regulations were very soon forgotten and not enforced. A busy spring was not anticipated in consequence of the previous harvest having failed. The arrivals of grain during the first five months of the year were small, and business operations in every respect very slight; in fact, most of the principal foreign merchants who leave for abroad every winter did not return until about May, knowing full well that there would be no business needing their presence. The appearances, however, during that month of the approaching harvest being good, threw fresh life into the town, and confident hopes were entertained that business in the autumn would be very brisk. The harvest in certain districts fully realised anticipations, and merchants made large time-purchases of grain from the brokers and farmers agents at prices which were then considered very favourable; these operations were, however, completely upset in consequence of the extraordinary scarceness of cartage and the high rates demanded from the interior. This caused the price of grain on the spot to rise very considerably, and wheat sold in advance could not be delivered by contract time; great loss was the result, as merchants bought every available parcel of grain at the increased rates for account of those with whom they had contracts; business took a most exciting turn, no limit apparently being visible as to prices; large numbers of chartered ships arrived, and merchants had the greatest difficulty in getting the cargoes ready, and in many instances found it preferable to recharter their ships for other ports.

Farmers up-country upon hearing of the enormous prices stopped further supplies for a time, thinking that still higher prices would ultimately be obtainable; but heavy rains commencing about this time brought all business to a standstill, and the confusion and loss was general; the roads were rendered impossible for more than two months, and during this time the autumn navigation ceased.

It may be mentioned that the very high prices of grain were to a certain degree also owing to the favourable markets at the Mediterranean ports.

EXPORTS.

The exports for 1879 present a fair total, and would have been considerably increased but for the singular circumstances before mentioned, and it will be noticed that almost all the grain exported went to

27. The first page of "Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1879"



28 Work with diaries of Vladimir (Waldemar) Haffkine. Jerusalem

BERDIANSK.

Mr. Acting Vice-Consul Greene reports as follows :—

Trade and commerce.

The staple trade of this consular district, the trade in cereals, has been for the last 12 months in a very unsatisfactory state, and large amounts of money have been lost both by local speculators in grain and by export houses. The price of wheat, which in January last ranged from 8½ r. to 10 r. per chetwert, according to quality, was pretty steady until the month of May, in fact, it rather showed a tendency to rise. Up till then the prospects of a harvest were very indefinite, not only in the immediate neighbourhood, but in the whole of the grain-producing districts of Russia. The favourable weather during May advanced the growing crops rapidly, and glowing reports began to come in from all quarters setting forth the probability of extraordinarily heavy crops. As was to be expected, prices began to fall. The fall was gradual, but it was never interrupted for any length of time, and when the navigation was closed by the approaching winter in the beginning of December wheat was cheaper than it has been for many years, averaging from 6 r. to 7 r. per chetwert.

Agriculture.

The crops of grain of all kinds, although not coming up to the expectations of some of the enthusiastic prophets, turned out above the average, and no doubt this had much to do with the fall in prices. The yield per disiatine averaged as follows :—

Articles.	Quantity	
	From—	To—
	Chetverts.	Chetverts.
Ghirka	7	8
Winter wheat	6½	7½
Hard wheat	6	10
Rye	4	6
Barley	10	15
Oats	10	15

The quality of grain is much better than an average, with the exception of hard wheat, which in some parts suffered from the heat. Where this was not the case, however, the quality was excellent. The weather was, on the whole, much cooler than the average; a fair quantity of rain fell at the time when most needed, while the crops were in full growth. This made the harvest later than usual by 10 or 15 days. The price of labour was above the average, and this, combined with the heavy crops and the fact that grain of all kinds ripened almost simultaneously, made the harvesting of the grain very expensive to the farmers. Since the introduction in large quantities of reaping machines the farmers are not so dependent on labour as formerly, but, not-

29. The first page of the report of Acting Vice-Consul Greene



30. The photo of Spiridon Spiridonovich Gabriele



31. The grave monument of Spiridon Spiridonovich Gabriele (Gabrieli) in Berdyansk



THIS PASSPORT IS NOT IN ANY CIRCUMSTANCES AVAILABLE BEYOND FIVE YEARS FROM THE DATE OF ITS ISSUE A FRESH PASSPORT MUST THEN BE OBTAINED.

No. 40

By His Britannic Majesty's Consul General at Trentsin Lionel Charles Hopkins

These are to request and require in the Name of His Majesty all those whom it may concern to allow William Marmaduke Bergin a British Subject proceeding to London via Siberia Russia Germany and France to pass freely without let or hindrance and to afford him every assistance and protection of which he may stand in need.

Given at the British Consulate General the 26th day of September 1904

Age of Bearer. 30 Years

Profession of Bearer. Civil Engineer

Signature of the Bearer. W.M. Bergin

L. C. Hopkins

Consul-General.

32. The passport of William Marmaduke Bergin



33. John Greaves

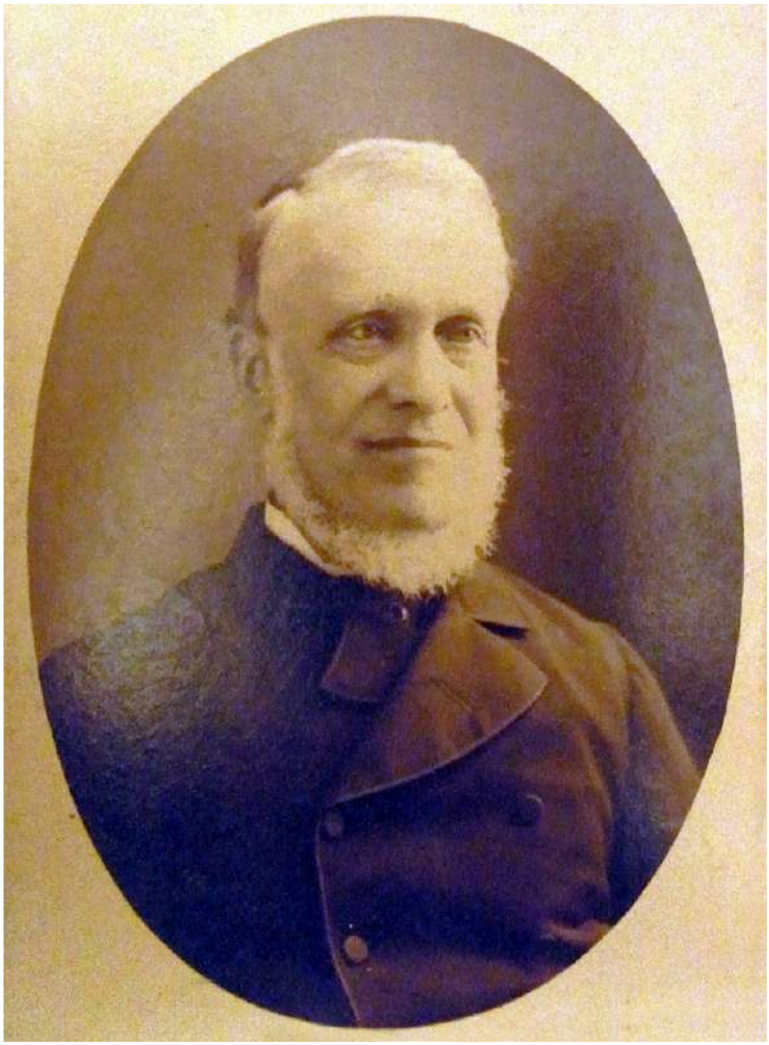

34. Edward Greaves

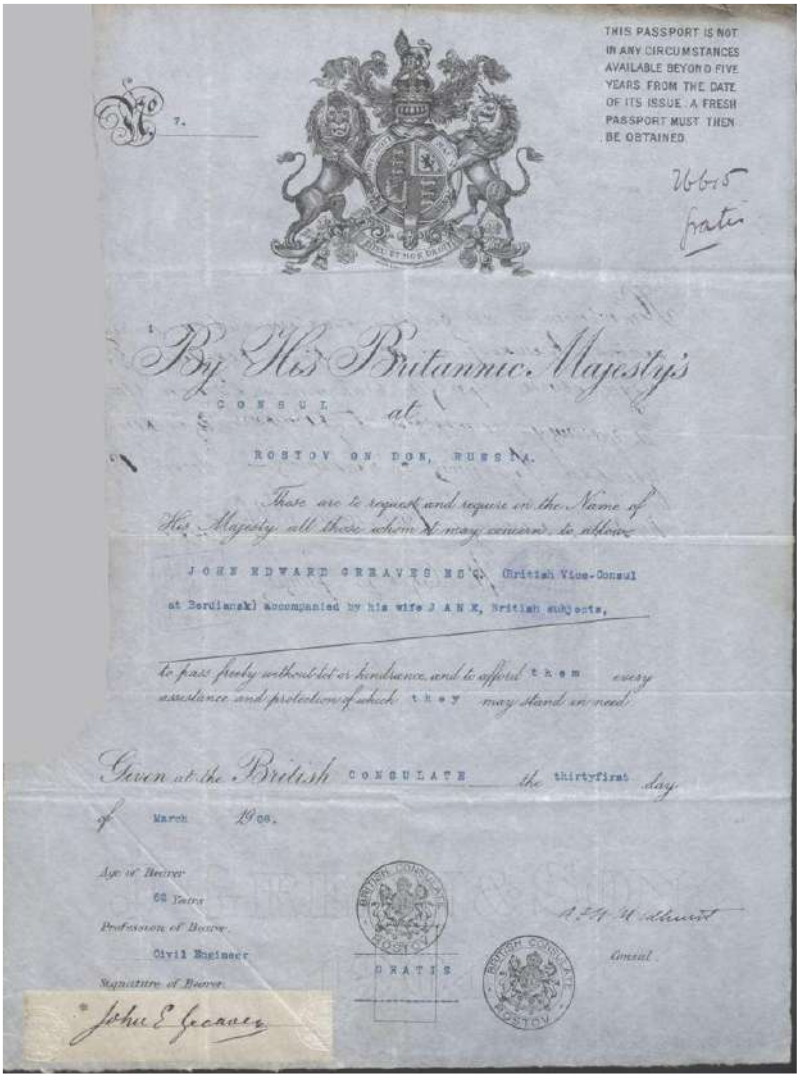

THIS PASSPORT IS NOT IN ANY CIRCUMSTANCES AVAILABLE BEYOND FIVE YEARS FROM THE DATE OF ITS ISSUE. A FRESH PASSPORT MUST THEN BE OBTAINED.

No. 7.

By His Britannic Majesty's CONSUL at ROSTOV ON DON, RUSSIA.

These are to request and require in the Name of His Majesty all those whom it may concern to allow JOHN EDWARD GREAVES ESQ. (British Vice-Consul at Berdiansk) accompanied by his wife JANE, British subjects, to pass freely without let or hindrance, and to afford them every assistance and protection of which they may stand in need.

Given at the British CONSULATE the thirtyfirst day of March 1908.

Age of Bearer 62 Years

Profession of Bearer Civil Engineer

Signature of Bearer John E Greaves

BRITISH CONSULATE ROSTOV

GRATIS

A. F. H. Hildhurst Consul

35. The passport of John Edward Greaves. March 31, 1908

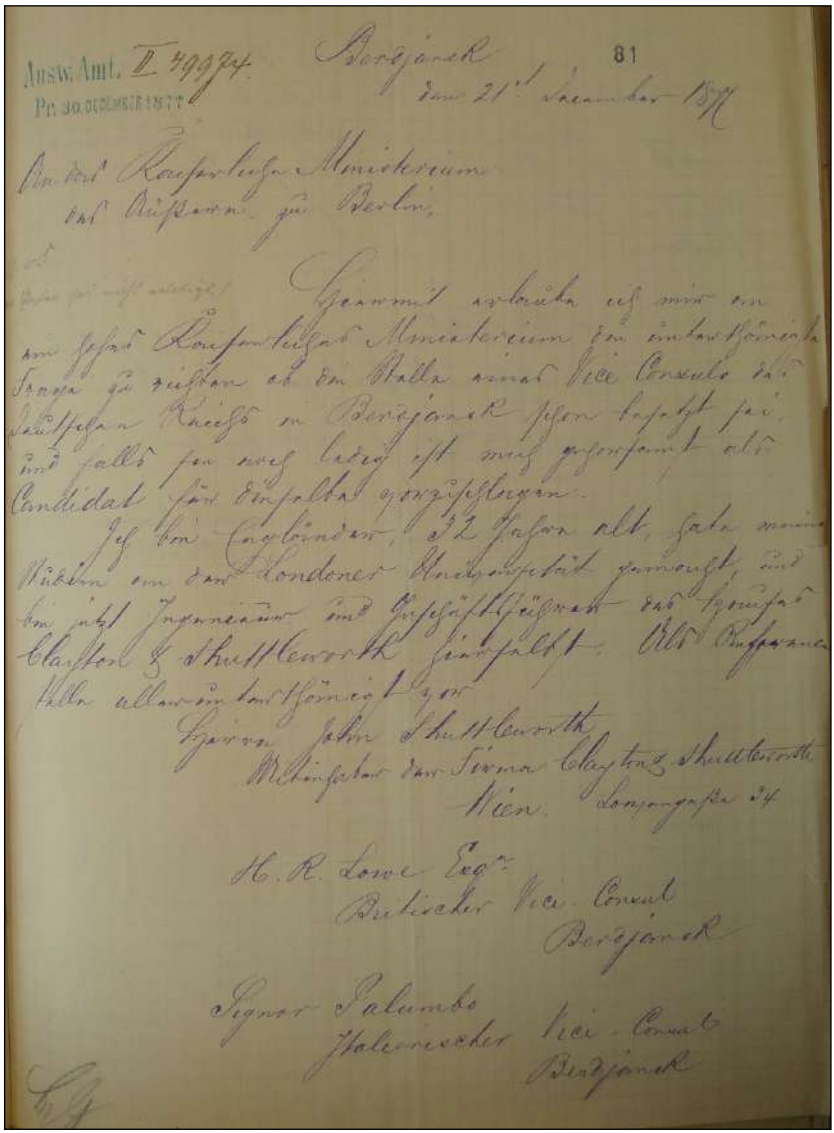

Ausw. Amt. II 49974
Pr. 30. DECEMBER 1877

Berdjansk
den 21st December 1877

81

An das Kaiserliche Ministerium
des Äußern zu Berlin.

Hiermit erlaube ich mir an
ein hohes Kaiserliches Ministerium die unterthänigste
Frage zu richten ob die Stelle eines Vice Consuls des
Deutschen Reichs in Berdjansk schon besetzt sei,
und falls sie noch ledig ist mich gehorsamst als
Candidat für dieselbe vorzuschlagen.

Ich bin Engländer, 32 Jahre alt, habe meine
Studien an der Londoner Universität gemacht, und
bin jetzt Ingenieur und Geschäftsführer des Hauses
Clayton & Shuttleworth hierselbst. Als Referenz
stelle allerunterthänigst vor

Herrn John Shuttleworth
Mitinhaber der Firma Clayton & Shuttleworth
Wien. Lowengasse 34

H. R. Lowe Esqr.
Britischer Vice-Consul
Berdjansk

Signor Palumbo
Italienischer Vice-Consul
Berdjansk

36. John Greaves letter to German Foreign Ministry.
Berdyansk, December 21, 1877

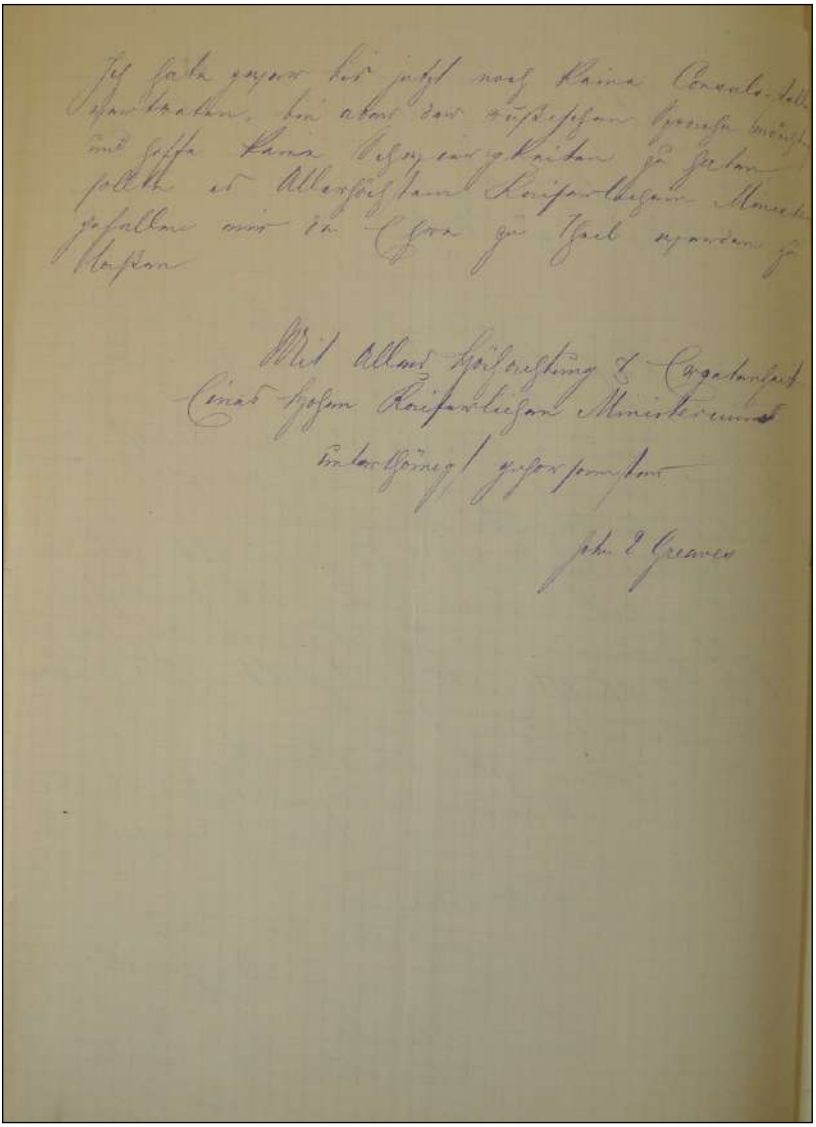

37. John Greaves letter to German Foreign Ministry. Berdyansk, December 21, 1877

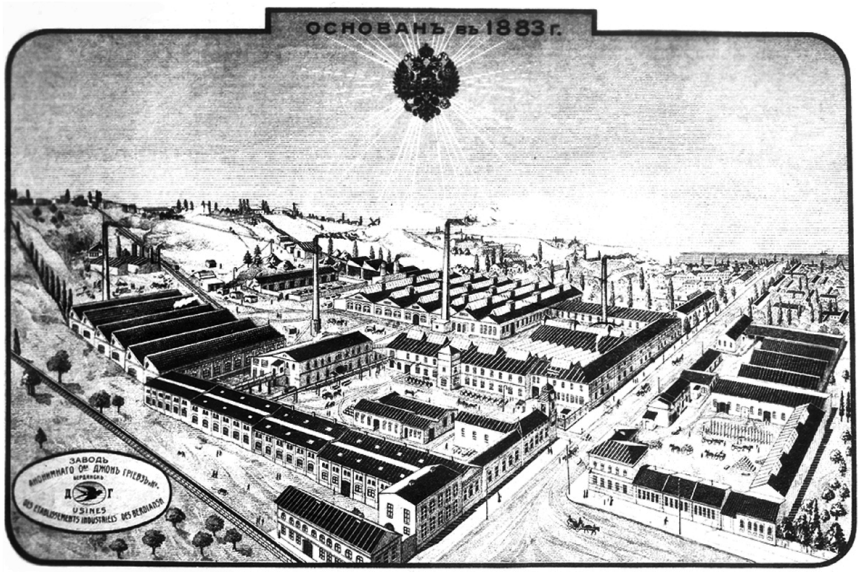

38. The plant of John Greaves



39. The advertisement of the plant of John Greaves in Berdyansk



40. A fragment of a bond of "Trade and Industrial Anonymous Joint-Stock Company John Greaves & Co. in Berdyansk"



41. The place in Brussels where the office of "Trade and Industrial Anonymous Joint-Stock Company John Greaves & Co in Berdyansk" was located

18026 щества, предъявляютъ требованія объ удовлетвореніи
18027 ихъ исключительно въ опекунское по дѣламъ Ершова управленіе, которому предоставляется входить съ кредиторами въ добровольныя соглашенія о порядкѣ, размѣрѣ и срокахъ удовлетворенія претензій, а равно производить займы, продажу, залогъ и перезалогъ подопечнаго имущества, не испрашивая на сіе разрѣшенія въ порядкѣ опекунскаго надзора и не стѣсняясь запрещеніями, наложенными на означенное имущество по претензіямъ, кои залогомъ или закладомъ не обезпечены, съ тѣмъ, однако, чтобы при совершеніи упомянутыхъ дѣйствій ни въ чемъ не были нарушены права кредиторовъ покойнаго Ершова, претензіи коихъ обезпечены залогомъ или закладомъ имущества. 6) На опекунское управленіе возлагается обязанность всѣ суммы, вырученныя отъ продажи, залога и перезалога имущества, а равно суммы, составляющія чистый доходъ по имуществу, за исключеніемъ части, потребной на содержаніе семьи покойнаго Владиміра Ивановича Ершова, обращать исключительно на удовлетвореніе кредиторовъ. 7) Дѣйствіе пункта 5 настоящаго положенія ограничивается трехлѣтнимъ срокомъ, съ возстановленіемъ, по наступленіи сего срока, если къ тому времени не будутъ удовлетворены долги покойнаго Генералъ-Маіора Ершова, права его кредиторовъ на предъявленіе своихъ требованій по долговымъ обязательствамъ порядкомъ, для взысканія долговъ въ законахъ установленнымъ.

О таковой Монаршей волѣ, сообщенной Управляющимъ дѣлами Комитета Министровъ, Министръ Юстиціи предложилъ Правительствующему Сенату къ исполненію, присовокупляя, что послѣ умершаго Владиміра Ершова остались домъ въ Москвѣ и имѣніе, расположенное въ Подольскомъ уѣздѣ, Московской губерніи.

18026. — Января 21. Высочайше утвержденный Уставъ С.-Петербургскаго Общества электрическихъ сооруженій.

Положеніе Комитета Министровъ, Высочайше утвержденное 21 Января 1900 года (Собр. Узак. 1900 г. Февраля 18, ст. 366).

18027. — Января 21. Высочайше утвержденныя Условія дѣятельности въ Россіи Бельгійскаго акціонернаго Общества, подъ наименованіемъ: «Торгово-промышленное анонимное Общество Джонъ Гріевзъ и К° въ Бердянскѣ» (Etablissements industriels de Berdiansk John Greaves and C°, Société anonyme).

Положеніе Комитета Министровъ, Высочайше утвержденное 21 Января 1900 года (Собр. Узак. 1900 г. Февраля 24, ст. 438).—Государь Императоръ, по положенію Комитета Министровъ, въ 21-й день Января 1900 года, Высочайше утвердить соизволилъ Условія дѣятельности въ Россіи Бельгійскаго акціонернаго Общества, подъ наименованіемъ: «Торгово-промышленное анонимное Общество Джонъ Гріевзъ и К° въ Бердянскѣ» (Etablissements industriels de Berdiansk John Greaves and C°, Société anonyme).

Условія.

1. Бельгійское акціонерное Общество, подъ наименованіемъ: «Торгово-промышленное анонимное Общество Джонъ Гріевзъ и К° въ Бердянскѣ» (Etablissements industriels de Berdiansk John Greaves and C°, Société anonyme), открываетъ дѣйствія въ Имперіи по пріобрѣтенію и эксплоатаціи принадлежащаго торговому дому «Джонъ Гріевзъ и К°» сталелитейнаго и машиностроительнаго завода въ городѣ Бердянскѣ, Таврической губерніи, а также по торговлѣ предметами производства сего завода.

2. Общество подчиняется дѣйствующимъ въ Россіи законамъ и постановленіямъ, относящимся къ предмету его дѣятельности, а также постановленіямъ Положенія о государственномъ промысловомъ налогѣ (3-е Полн. Собр. Зак., № 15601), равно и тѣмъ узаконеніямъ и правиламъ, какія впослѣдствіи могутъ быть изданы.

3. Пріобрѣтеніе Обществомъ въ собственность или въ срочное владѣніе и пользованіе недвижимыхъ имуществъ въ Россіи совершается на основаніи дѣйствующихъ въ Имперіи узаконеній вообще и Именнаго Высочайшаго указа 14 Марта 1887 года (4236) въ частности, и притомъ исключительно для надобности предпріятія, по предварительномъ удостовѣреніи мѣстнымъ губернскимъ начальствомъ въ дѣйствительной потребности въ таковомъ пріобрѣтеніи.

4. Принадлежащее Обществу въ предѣлахъ Имперіи движимое и недвижимое имущество и всѣ слѣдующія въ пользу Общества платежи должны быть обращаемы на преимущественное удовлетвореніе претензій, возникшихъ изъ операцій его въ Россіи.

5. По управленію дѣлами Общества должно быть учреждено въ Россіи особое отвѣтственное агентство. Агентство это снабжается со стороны Общества достаточными полномочіями: *а)* на обязательную для Общества дѣятельность по всѣмъ вообще дѣламъ

42. "Terms of activity in Russia of the Belgian joint-stock company under the name "Trade and Industrial Anonymous Joint-Stock Company John Greaves & Co. in Berdyansk"

Общества, въ томъ числѣ означенное агентство должно имѣть право и обязанность отвѣчать отъ имени Общества по всѣмъ могущимъ возникнуть въ Россіи судебнымъ по Обществу дѣламъ, и *б)* въ частности на безотлагательное и самостоятельное разрѣшеніе отъ имени Общества всѣхъ дѣлъ, по коимъ могутъ быть заявлены требованія къ Обществу какъ Русскимъ Правительствомъ, такъ и частными лицами, какъ посторонними, такъ равно и служащими въ Обществѣ и въ томъ числѣ рабочими. О мѣстѣ учрежденія подобнаго агентства Общество обязано увѣдомить Министра Финансовъ и соотвѣтственное, по мѣсту нахожденія недвижимыхъ имуществъ Общества, губернское начальство, а равно публиковать во всеобщее свѣдѣніе въ «Правительственномъ Вѣстникѣ, «Вѣстникѣ Финансовъ, промышленности и торговли», вѣдомостяхъ обѣихъ столицъ и мѣстныхъ губернскихъ, съ соблюденіемъ установленныхъ правилъ. При означенномъ агентствѣ должно быть сосредоточено счетоводство по всѣмъ операціямъ Общества въ Россіи.

6. Согласно статьямъ 102—104, 107 и 110 Положенія о государственномъ промысловомъ налогѣ, отвѣтственное агентство по управленію дѣлами Общества въ Россіи обязано: *а)* въ теченіе двухъ мѣсяцевъ по утвержденіи Общимъ Собраніемъ акціонеровъ годоваго отчета Общества представить въ двухъ экземплярахъ въ Министерство Финансовъ (по Деп. Торг. и Мануфакт.) и въ четырехъ экземплярахъ—въ Казенную Палату той губерніи, гдѣ будетъ находиться отвѣтственное агентство, полные отчеты и балансы, какъ общій—по всѣмъ своимъ операціямъ,такъ и частный—по операціямъ въ Россіи, вмѣстѣ съ копіями протокола объ утвержденіи отчетовъ; *б)* публиковать въ «Вѣстникѣ финансовъ, промышленности и торговли» заключительные балансы и извлеченія изъ годовыхъ отчетовъ Общества, съ показаніемъ въ извлеченіи изъ отчета по операціямъ въ Россіи: суммы основнаго капитала для сихъ операцій, капиталовъ запаснаго, резервнаго и прочихъ, счета прибылей и убытковъ за отчетный годъ и размѣра чистой прибыли по означеннымъ операціямъ; *в)* сообщать мѣстной Казенной Палатѣ или Управляющему оною всѣ могущія быть затребованными дополнительныя свѣдѣнія и разъясненія, необходимыя для повѣрки отчетовъ,—съ отвѣтственностью за неисполненіе указанныхъ выше въ семъ (6) пунктѣ требованій по статьямъ 104 и 164 Положенія о государственномъ промысловомъ налогѣ, и *г)* въ случаяхъ, означенныхъ въ статьѣ 110 упомянутаго Положенія, подчиняться требованію мѣстной Казенной Палаты относительно осмотра и повѣрки, для выясненія чистой прибыли, торговыхъ книгъ и оправдательныхъ документовъ, а равно и самыхъ заведеній, принадлежащихъ Обществу. **18028** **18029**

7. О времени и мѣстѣ Общаго Собранія акціонеры должны быть извѣщаемы посредствомъ публикаціи въ поименованныхъ въ пунктѣ 5 изданіяхъ, по крайней мѣрѣ, за мѣсяцъ до дня Собранія, съ объясненіемъ при этомъ въ самой публикаціи предметовъ, подлежащихъ разсмотрѣнію, и съ указаніемъ того банкирскаго учрежденія въ Россіи, въ которое должны быть представлены акціи Общества, для полученія права участія въ Общемъ Собраніи.

8. Разборъ споровъ, могущихъ возникнуть между Обществомъ и правительственными учрежденіями или частными лицами по дѣламъ, относящимся къ операціямъ Общества въ Имперіи, производится на основаніи дѣйствующихъ въ Россіи законовъ и въ русскихъ судебныхъ учрежденіяхъ.

9. Дѣятельность Общества въ Россіи ограничивается исключительно указанною въ пунктѣ 1 сихъ Условій цѣлью, причемъ на сліяніе или соединеніе съ другими подобными Обществами или предпріятіями, а равно на измѣненіе и дополненіе Устава (въ частности на увеличеніе или уменьшеніе основнаго капитала и на выпускъ облигацій), Общество предварительно испрашиваетъ разрѣшеніе Министерства Финансовъ въ Россіи; въ случаѣ ликвидаціи дѣлъ Общества, оно увѣдомляетъ о семъ то же Министерство.

10. Въ отношеніи прекращенія производства дѣйствій въ Россіи Общество обязано подчиняться существующимъ и могущимъ быть изданными законамъ, а также распоряженіямъ Правительства.

18028. — Января 21. Высочайше утвержденный Уставъ нефтепромышленнаго Общества И. Ф. Колесниковъ и К°.

Положеніе Комитета Министровъ, Высочайше утвержденное 21 Января 1900 года (Собр. Узак. 1900 г. Февраля 29, ст. 501).

18029.—Января 21. Высочайше утвержденный Уставъ Харьковскаго акціонернаго Общества производства металлическихъ издѣлій «Русскій слесарь».

Положеніе Комитета Министровъ, Высочайше утвержденное 21 Января 1900 года (Собр. Узак. 1900 г. Марта 3, ст. 524).

43. "Terms of activity in Russia of the Belgian joint-stock company under the name "Trade and Industrial Anonymous Joint-Stock Company John Greaves & Co. in Berdyansk"



44. Pavilion of John Greaves at the First West-Siberian Agricultural, Forestry and Trade-Industrial Exhibition



45. John Greaves, his daughter Emilie Sudermann with her son Johann, Jinny Greaves

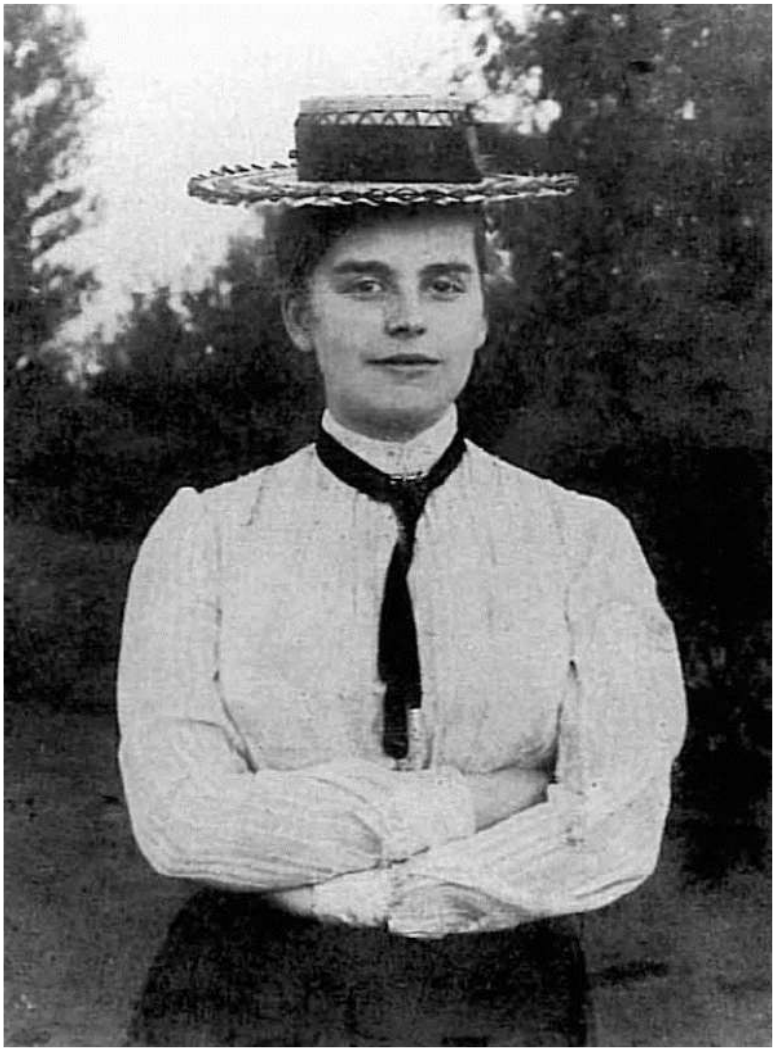

46. Amy Evelyn Greaves



47. Advertising of reapers “New Swallow” produced on the plant of John Greaves in Berdyansk



48. Amy Evelyn and Jacob (Yakov) Isaakovich Sudermann with their children



49. Sitting: Joanna Sudermann, Amy Evelyn Greaves Sudermann Enss, Justine Elise Enss, Jacob J. Sudermann, George Turton Greaves; standing: George Turton Sudermann, Dorothy Gertrude Greaves, Gustav Heinrich Enss, Ethel Mary Greaves, Mary Evelyn Sudermann (Berlin, 1913)

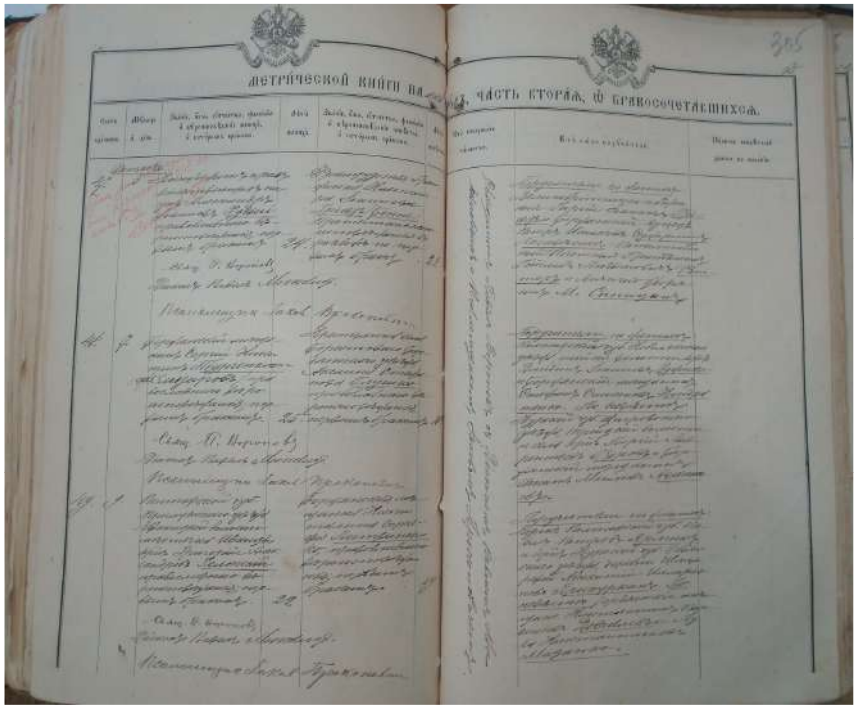
МЕТРИЧЕСКОЙ КНИГИ ПА
ЧАСТЬ ВТОРАЯ, О БРАКОСОЧЕТАВШИХСЯ.

50. The record about the marriage of Cleopatra Greaves and Alexander Rudyj



51. John Greaves and his wife in Karlsbad



52. The grave monument of Jane Greaves in Berdyansk



53. The inscription on the grave monument of Jane Greaves in Berdyansk



54. Nicholas Greaves

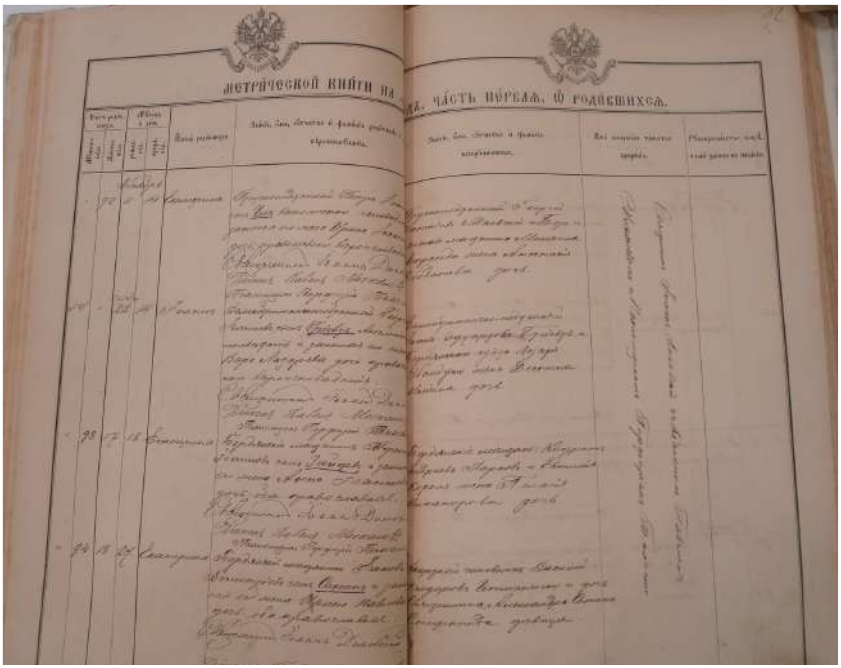

55. The record about the christening of John Greaves junior



56. German Lutheran colony Eigenfeld

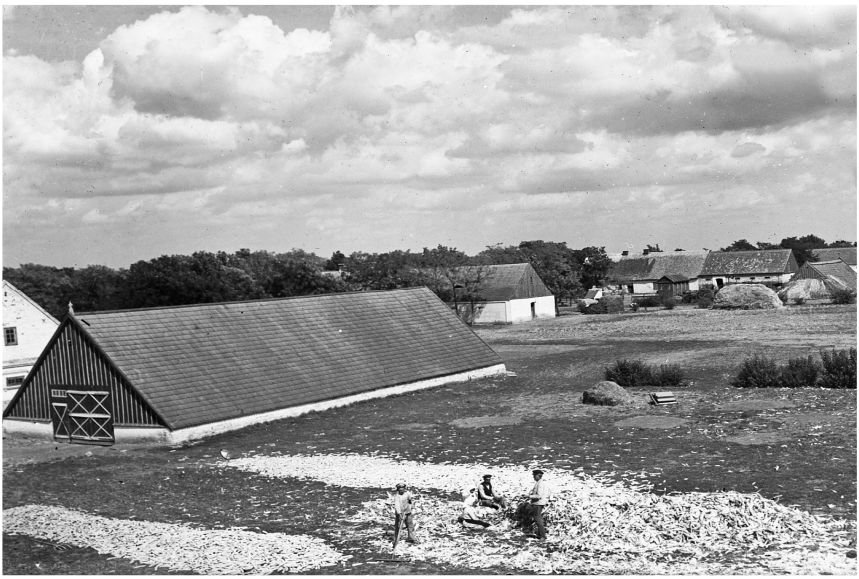

57. A German colony



58. The house formerly owned by John Greaves



59. The building of the plant management



60. The former building of the plant management and the British Vice-Consulate



61. The former summer cottage of Greaves



62. The former summer cottage of Greaves



63. Anarchist troops come to Berdyansk

In the second half of the 19th century the Azov sea was one of the largest grain exporting regions of the world. All the big ports of the area, Berdyansk, Mariupol, Taganrog and Rostov were formed and developed as grain export gateways of the vast hinterland that included the heart of the Black Earth provinces, an area stretching from Ukraine in the West to the Volga lands in the East, including part of the Northern Caucasus. They were all cosmopolitan cities formed by immigrants from central, eastern and southeastern Europe. Germans, Austrians, Greeks, Jews, Italians, Armenians, Bulgarians Romanians, Polish and others, along with Russians and Ukrainians all intermingled adding to the increase of the local population and entrepreneurship. Trade and shipping increased in fast rates of growth and during the 19th century attracted hundreds of vessels from all European nations along with the establishment of foreign Consuls from many nations established in the port cities.

Thirty years ago, back in 1987, I started writing my book *A History of Greek-owned Shipping, 19th-20th centuries*. Greek-owned shipping grew to become, and remains to the present day, the largest merchant fleet in the world. Trying to find the roots of this spectacular growth led me to the northern shores of the Black Sea and particularly to the Azov. One of the "discoveries" I made in the late 1980s was that the Azov grain made a large part of Greek-owned shipping in the 19th century and it was at Berdyansk and Taganrog that some of the most important Greek shipowning families started their business. My interest grew for the economic and maritime history of the area and I tried for years to find either access or information to bibliography and archival sources. Late 1980s and early 1990s were a very difficult period for this part of the world and academic communication with the West was close to nil. I was in despair to find information on the Azov ports as absolutely nothing was known in the western bibliography and internet had just been invented and was not yet known. It was then that I discovered an invaluable source that enhanced my studies: the British consular reports. British Consuls, acting for the interest of the country they served, furnished all kinds of detailed and precious qualitative and quantitative information for the cities they were established. They acted in a way as

a source of economic, social and political information for the British Empire, one of the main actors in the "Great Game" for the conquest of the lands around the Black Sea that belonged to the Ottoman Empire. To that end systematic and exhaustive information was required on an annual basis.

The information provided by the British Consuls combined with more material of the seamen and shipowners from Greece opened small windows to the world of the Azov ports to me and triggered further interest and curiosity to learn more. It remained hence a lifetime's quest to be able to approach scholars at these port-cities, to construct and develop academic networks of communication and collaboration. The communication with the universities and research institutes of the Black Sea countries was and still remains difficult. The reasons for this lie on the lack of knowledge of national languages or the lack of a common language of communication, on the limited access to each other's archives and bibliography and on the lack of adequate research programmes and academic exchanges, for Eastern and Western European historians alike.

It has been only a few years ago that I was given the opportunity to finally "sail" into the Black Sea and to be able to realize a large research project that would encompass all the main port cities of all coasts. The project "The Black Sea and its port-cities, 1774-1914. Development, convergence and linkages with the global economy" is a research project within the Entrepreneurial Research Programme "Thalis"; a collaboration of the Ionian University (project leader) with the University of Crete, University of Thessaly, Hellenic Research Foundation and University of the Aegean, financed by the Greek Ministry of Education and European Union. The aim of the project is the identification, analysis and synthesis of the economic and social development of the main 24 port-cities of the Black Sea that formed an integrated market that became the largest grain-exporting until the beginning of the twentieth century.

The essence of this project is international co-operation, the creation of working networks of communication with the Universities and Research Centres of Black Sea countries and the collective and organized academic opening in an academic area that is not easily accessible to the independent researcher. There are 90 scholars involved

in this Project, members of 11 Greek universities and institutes and 21 Black Sea universities and institutes from Turkey, Bulgaria, Romania, Moldavia, Ukraine, Russia, Georgia, Italy, Norway and the United States.

Following the analytical tools of maritime history the research unit is the maritime region not the state. So, we divide the Black Sea into four main maritime regions, the western, northern, eastern and southern coast. By placing in the centre of the analysis the sea and its ports, the analysis penetrates in the economic activities of the port-cities, the coastal area and the hinterland, the integration of markets and their interlinkages with the global economy, beyond political boundaries and divisions. The linkages with the global economy triggered development and convergence of regional markets in the global economy. The methodology of this interdisciplinary and interuniversity project is based in the research, analysis and study of primary archival sources. It is based on archival research in the different Black Sea countries and in western European archives and its great strength is the combination and exchange of sources.

Igor Lyman and Victoria Konstantinova have led the way among the Ukrainian researchers in the historical analyses and approaches of the ports of the northern Black Sea coast and the Azov and turned out to be among the best collaborators of the Black Sea project. They turned Berdyansk as a model port-city and provided us with the first results of the project. They have made studies apart from Berdyansk also of Kherson, Taganrog and Rostov-on-Don and have produced hundreds of templates which are uploaded in the website of the programme, www.blacksea.gr. They have presented papers in two of the conferences of the project which took place in Odessa, Constantza/Varna and Istanbul and have contributed to the dissemination of the project to conferences in Spain and Mexico. What is more they have shared and exchanged archival and bibliographical material produced by the members of the project and we have mutually benefited from the academic dialogue instigated within it.

This volume is a prime example of how Igor Lyman and Victoria Konstantinova were able to recognize the opportunities given by an international project. All the new archival material and bibliography amassed by members of the project from Great Britain, France, the

United States, Ukraine, Russia, Romania or Turkey were circulated to participants. The great feat of Lyman and Konstantinova is that they took advantage of the opportunities given by the project to enhance their historical view and their work. They combined their studies in the Ukrainian archives and journals with the new information provided by British consular archives and the National Archives of the United Kingdom.

The authors published the British consular reports of Berdyansk with great care to make them available to a wider audience. They not only used the reports provided by the programme but enriched them further with those they were additionally were able to trace. The publication of archival sources is a tedious and remarkable work *per se*, but it is usually lost if it is not accompanied by a text to put them into context. Igor Lyman and Victoria Konstantinova chose to write the biographies of the authors of the Berdyansk consular reports. Their life stories are the stories of the Black Sea routes, markets and port-cities.

The way they have written the biographies of the British Consuls in Berdyansk, is neither sterile nor compartmentalized. By further and meticulous research they constructed their lives, works and families and unraveled the history of "the outward looking Berdyansk as it was conceived by Vorontsov". The histories of the British Consuls reflect the history of the Azov and Black Sea ports as most of them served in various posts in the ports of the area. Through the histories of the Consuls of Berdyansk Konstantinova and Lyman discovered the commercial networks and the sea routes of the British diplomats who acted as "economic spies" furnishing information for the British Empire, not only in the Black Sea but even further in the eastern Mediterranean.

History should be entertaining and make one travel in time and space. The authors by following the paths of the families of the Consuls reveal very interesting and amusing aspects of their descendants. For example, a great-great-grandson of the British Consul in Berdyansk, Robert William Cumberbatch is the contemporary world famous British actor Benedict Timothy Carlton Cumberbatch, who played Sherlock Holmes and other known films. The book gives excellent examples of the Ukrainian and Russian diaspora in Canada, the United States and beyond. The history of the women is not neglected as the interesting story of Amy Evelyn from Consul Greaves' family reveals.

Furthermore, the study is a contribution to the history of foreign Consuls and the institutions they served along with the problems they had to face in the host countries. It allows us to better understand the official procedure that existed in the Russian Empire, and therefore in the Southern Ukrainian lands, concerning candidates for diplomatic posts. The typology of foreign Consuls in the Russian Empire is also useful as they were divided into non-trading and trading Consuls, distinguishing them to businessmen that served unpaid the post of the Consul and to the ones that served a part of the diplomatic corps paid by the British state. Reading and writing about the Consuls gives a further insight in the economic activity of Berdyansk: agriculture, industry, services, infrastructure are all analyzed.

Victoria Konstantinova and Igor Lyman represent the new dynamic generation of Ukrainian historians that reach out to the international academic community to communicate, to collaborate, to share, to understand and we thank them very much for that.

Gelina Harlaftis

OFFICIAL BRITISH REPRESENTATIVES IN BERDYANSK

Preface

For a long time all information about British Consuls[544] in Berdyansk available to local researchers was limited to several mentions in the diaries of Vasily Kryzhanovskiy[545] and to some data about the "British capitalist", John Greaves, with an obligatory reminder that Vladimir Lenin wrote about him in "The Development of Capitalism in Russia"[546]. In 2007 updated primarily sources on the history of British Consuls in the port-city were slightly extended through the publication of the three volumes of "Chronicle of History of Berdyansk through the Eyes of the Reporters of "Odesskiy Vestnik""[547]. But several years ago, thanks to the international project "The Black Sea and its port-cities, 1774-1914. Development, convergence and

[544] We mean representatives of several Consular ranks: Consuls, Vice-Consuls and Consular Agents.

[545] Konstantin Bakhanov and Igor Lyman, *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники* [Berdyansk in Diaries of the Titular Councilor V.K. Kryzhanovskiy. Kryzhanovskiy V.K. Diaries] (Zaporizhzhya: Prosvita, 2002), pp. 105, 180.

[546] "In 1895, for example, the works belonging to J. Greaves in the town of Berdyansk, Taurian Province, "the largest works in Europe in this line of production" (*Vestnik Finansov*, 1896, No. 51) i.e., in the production of reaping machines, turned out 4,464 reapers".

[547] Igor Lyman and Andriy Pimenov (compilers), *"Юне місто". Літопис історії Бердянська очима кореспондентів "Одеського Вісника" (1827-1860 рр.)* ["Young Town". Chronicle of History of Berdyansk through the Eyes of the Reporters of "Odesskiy Vestnik" (1827-1860)] (Berdyansk – Rostov-on-Don: RA "Tandem-U", 2007), *358 p.*); Igor Lyman and Viktoria Konstantinova (compilers), *"Кращий порт Азовського моря". Літопис історії Бердянська очима кореспондентів "Одеського Вісника" (1861-1875 рр.)* ["The Best Seaport of the Sea of Azov". Chronicle of History of Berdyansk through the Eyes of the Reporters of "Odesskiy Vestnik", (1861-1875)] (Berdyansk – Taganrog: RA "Tandem-U", 2007), 402 p.; Igor Lyman and Viktoria Konstantinova (compilers), *"Повітова столиця". Літопис історії Бердянська очима кореспондентів "Одеського Вісника" (1876-1893 рр.)* ["The Capital of Uezd". Chronicle of History of Berdyansk through the Eyes of the Reporters of "Odesskiy Vestnik" (1876-1893)] (Berdyansk – Nevinnomysk: RA "Tandem-U", 2007), 380 p.

linkages with the global economy"[548], we got a chance to make a real breakthrough in the study of not only the whole history of Berdyansk of the 19th – the early 20th century, but also directly in the subject declared on the cover of this book. In this way, we were able to get acquainted with reports about Berdyansk from consular representatives of several countries, particularly from Great Britain.

Until recently, the bibliography about the history of Berdyansk was based mainly on Russian and Ukrainian-language complexes of primary sources which had been formed in the Russian Empire / USSR / Ukraine. Now we have at our disposal English-language sources which allow to see Berdyansk year after year through the eyes of British officials who served in this seaside city.

Along with the local, another "layer" of this book is no less, and perhaps even more important: it incorporates Berdyansk in the regional and international contexts. In fact, the book represents the history of the relationships of Berdyansk with Great Britain in the period starting with the founding of Berdyansk and ending with the final establishment of Bolshevik power. So, to a certain extent, this edition "opens" Berdyansk to English-speaking readers who previously could only find scattered mentions about this city.

It is significant that the geographic reach of this publication is not limited and includes numerous countries of Europe, Asia, North and South America, Africa and Australia. This is conditioned by the character of the trade contacts of Berdyansk, the particularities of the British Consuls serving there, as well as their family relationships and communications. Therefore, while preparing the book, we had to deal

[548] The project "The Black Sea and its port-cities, 1774-1914. Development, convergence and linkages with the global economy" was co-financed by the European Union (European Social Fund – ESF) and Greek national funds through the Operational Program "Education and Lifelong Learning" of the National Strategic Reference Framework (NSRF) – Research Funding Program: THALES. Investing in knowledge society through the European Social Fund.

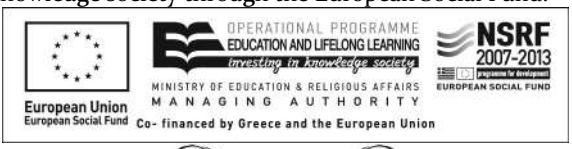

not only with English and Russian-language sources, but also with documents written in Turkish, German, French, Italian, and Portuguese.

This edition includes texts of reports of British Consuls in Berdyansk for 1858-1912 years. The texts are presented in their original language with saving features of spelling and punctuation[549].

***

The work with British consular reports was inspired by energy, materials and assistance of Gelina Harlaftis (Corfu, Greece), so the first acknowledgement fondly goes to her.

Our sincere gratitude for supporting and (or) assisting in preparing the book goes to Colin Mackie (Perth, the United Kingdom), Bob Cumberbatch (London, the United Kingdom), Dorne Coggins (Dore, the United Kingdom), Volodymyr Kravchenko (Edmonton, Canada), David P. Sudermann (Northfield, USA), Serhii Plokhii (Cambridge, USA), Viktor Petkau (Dortmund, Germany), Dietlind Hüchtker (Leipzig, Germany), Eszter Gantner and Heidi Hein-Kirchner (Marburg, Germany), Martin Kröger and Pauline Puppel (Berlin, Germany), Alexandra Hahn (Dresden, Germany), Olena Petrenko (Bochum, Germany), Oksana Huss (Essen, Germany), Oleksandra Kryshtapovych (Dusseldorf, Germany), James Urry and Peter Douglas Zohrab (Wellington, New Zealand), Julia Malitska (Stockholm, Sweden), Anna Sydorenko (Corfu, Greece), Hamdi Özdiş (Düzce, Turkey), Oliver Hochadel (Barcelona, Spain), Marius-Tiberiu Alexianu and Roxana-Gabriela Curcă (Iași, Romania), Konstantin Ardeleanu (Galati, Romania), Lilya Bilousova and Sergei Berezin (Odesa), Alexandr Tedeev and Volodymyr Milchev (Zaporizhzhya), Larisa Levchenko, Ludmila Vovchuk and Alexandr Trigub (Mykolaiv), Valentyna Shandra (Kyiv), Andrey Nepomnyaschiy and Alexandr Kravchuk (Simferopol), Natalia Wenger and Alexandr Kharlan (Dnipropetrovsk), Volodymyr

[549] The name of the city, to which this book is devoted, in all British consular reports of the second half of the 19th – the early 20th century figured as "Berdiansk", while now the name is written as "Berdyansk". In our (the authors) text, if we talk about the present, the names of Ukrainian cities are written in Ukrainian (Odesa, Mykolaiv etc.), not Russian. The names of the rivers and other geographical objects on the territory of Ukraine are also written in Ukrainian. The Library of Congress system for the Romanization of Cyrillic letters is mainly used in the book. In quotations, the original spelling of geographical names is preserved.

Kulikov (Kharkiv), Igor Bogdanov, Evgeny Denisov, Victor Mikhailichenko, Larisa Buchna, Volodymyr Karpenko and Eugene Danchenko (Berdyansk).

This book would not have been the same without the help of the colleagues from the National Archives (the United Kingdom), so a big thank you is dedicated to them.

We would also like to take this opportunity to thank Victoria Pérez (Puebla, Mexico), particularly for organizing the proofreading of the book.

We are grateful to Yana Laguta for participating in preparing the text for publication and to Arseniy Holyk for working with the illustrations.

And, last but not least, our greatest gratitude to the Canadian Institute of Ukrainian Studies (the Mykhailo, Volodymyr, and Olia Halchuk Memorial Endowment Fund) for financing the publication.

Berdyansk: Introduction[550]

After the fall of the Byzantine Empire, the Black and Azov seas were "inland lakes" of the powerful Ottoman Empire, closed to foreign vessels. The coastal lands of these seas were a buffer zone with Moscovia (later – the Russian Empire). But from the time of Peter I Moscovia, which was on the rise, had a clear intention of gaining access to the seas, trying to expel the opponent from the region. In the 18th-19th centuries the ideology of expansion, which was dressed under the "civilizing" mission[551], was the reason of the wars of Russia against the senescent Ottoman Empire, which could not successfully resist.

The territory where is now Berdyansk, was under the rule of the Ottoman Empire until 1774, and under the Crimean Khanate – until 1783. In that year, it, along with all the lands of the Crimean Khanate,

[550] This has been described in more detail by Igor Lyman and Victoria Konstantinova in a chapter of the book "Between Grain and Oil from the Azov to Caucasus: The port-cities of the eastern coast of the Black Sea, late 18th – early 20th centuries. History of the Black Sea. Eastern shore" in frames of the project "The Black Sea and its port-cities, 1774-1914. Development, convergence and linkages with the global economy".

[551] Charles King, *Історія Чорного моря* [The Black Sea: a History] (Kyiv: Nika-Center, 2011), p. 176.

was incorporated into the Russian Empire. 44 years later, in 1827, the construction of a wharf began at the bottom of Berdyansk Spit, not far from Berda estuary, marking the official beginning of the history of what is now known as Berdyansk.

In other words, Berdyansk was not among the ports "inherited" by the Russian Empire from the Ottoman Empire, nor among the cities which appeared at the forefront of the Russian imperial territorial expansion. In fact, until the early 20th century, Berdyansk was the youngest imperial port-city on the coast from the Don mouth to the Danube mouth.

Of course, Berdyansk as well as many other port cities of the region, was not established on an empty place[552]. However, the formal establishment of a city was an important step for the imperial colonization of the lands near the Black and Azov seas, since previous settlements in this location were in many ways the result of folk, spontaneous colonization. Unlike many of its "older relatives", Berdyansk was both an input and an output of not the military territorial expansion of the Russian Empire, but of the economic development of the Northern Black Sea and the Sea of Azov region.

The wharf of Berdyansk was opened on July 1, 1830 and the port was established in 1835[553]. By 1838, the "Novorossiyskiy Calendar" unofficially called Berdyansk "a city"[554]. On January 1, 1841 the Decree

[552] In the area where Berdyansk was established, previously housed a fishing village; a Cossacks settlement Domakha was before the official establishment of Mariupol etc.

[553] *Городские поселения в Российской империи* [Urban settlements in the Russian Empire], Volume 4 (Petersburg, 1864), p. 667.

[554] The edition provided the following information about this settlement: "Berdyansk. A port city in Taurian Province on the coast of the Sea of Azov, 35 verst from the city of Nogaysk, near a crescent-shaped spit stretching from north to south, in a harbor formed by the spit and the mainland. Having emerged just recently as a small settlement, Berdyansk, judging from its rapid progress, is promising to turn in the future into one of the most important cities and extend its welfare to surrounding countries. Berdyansk owes its appearance to perspicacious attentiveness of the present Governor of Novorossiyskiy Region Count Mikhail Semenovich Vorontsov. Choice of the place was made on the basis of a preliminary examination of shores and measurements of water depth in the harbor. The harbor, where the wharf is located, has a depth of up to 15 sazhen and

"On granting the status of a city to the port of Berdyansk and privileges its residents" was signed[555]. In September of 1841 results of these novelties were reported in "Odesskiy Vestnik" (Odessa Herald")[556]. The

---

is well protected from northerly and northeasterly winds. The 48-sazhen long wharf bridge or dam is built on piles. The city prospered rather rapidly. In 1823, when Nogaysk was founded, at the place of the present-day Berdyansk, there were only few fishermen huts. In 1824, the construction of customs buildings and private houses began, and by 1835 there were up to 330 houses and 1,300 residents in Berdyansk. That year a customs post was established, a special police officer was appointed to administer the city (Berdyansk is considered only as suburb of Nagaysk), and the city was granted the right to ship goods abroad. Since that time, Berdyansk apparently prospered, as the number of buildings and residents in the city increased. Several foreign merchants settled down, built their houses and planted gardens in the city. By March 1, 1838 the population of the city consisted of 1709 men and 1356 women. The former included 7 clerics, 8 officials, 8 merchants of the 2nd guild (with four capitals), 109 merchants of the 3rd guild and up to 1,500 Christian commoners. There are 2 churches in the city as well as a city garden with a vineyard planted over the area of 12 desiatin" (*Новороссийский календарь на 1839 год, издаваемый при Ришельевском лицее* [Novorossiyskiy Calendar for 1839, published at the Richelieu Lyceum] (Odessa: the city typography, 1838), pp. 178-179). Results of the opening of the wharf and, shortly afterwards, of the port were reported in "Odesskiy Vestnik" the same year: "Last year trade by the Port of Berdyansk, recently founded on the northern coast of the Sea of Azov at the place of a former small wharf, was marked by a significant shipment of local raw produce abroad. According to news from the port, there was no import of foreign goods yet. However, the demand for this will necessarily emerge as the development of both the city of Berdyansk and of the communications between the city and the nearby places" ("О торговле Бердянскаго порта в 1837-м году [About Trade of Berdyansk Port for 1837]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 42 (May 25, 1838), pp. 511-512).

[555] The document was published officially on January 23, 1841.

[556] "Berdyansk has now turned into a true market city, i.e. trade is taking place inside the city, in its internal marker, whereas in the past merchants from Berdyansk were buying grains in remote settlements located as far as Kremenchug. Sometimes the purchased grains were delivered with delays, and there occurred various misunderstandings as to quality and price of the grains from which both buyers and sellers were loosing a lot. There was not a chance for a merchant to be confident that on such-and-such date he would be able to ship abroad such-and-such amount of wheat or flax. While his ship was already standing at the wharf, his cargo was still lying in villages or dragged slowly from remote places towards the port. Obviously, all this happened because Berdyansk

next year Berdyansk became the administrative center of the eponymous district [*uezd*].

The official historiography considers as "the father", founder of Berdyansk Novorossiysk and Bessarabian Governor General Mikhail Vorontsov (1782-1856)[557]. It was him who sent captain Kritsky to choose a place on the northern coast of the Sea of Azov to build a wharf. He personally participated in the survey of the territory near Berdyansk Spit. Berdyansk became one of the favorite creations of Novorossiysk and Bessarabian Governor General, and Mikhail Vorontsov was very much interested in the development of this seaside city.

In the context of this book it is interesting that "the father" of Berdyansk was the son of Count Semyon Vorontsov (1744-1832) who resided in Great Britain the last 47 years of his life, was in the late 18th - early 19th century the Russian ambassador in this country and was an Anglophile. So, Mikhail Vorontsov spent his childhood and youth in London. It is very revealing that the Russian poet Alexander Pushkin, being in personal conflict with Mikhail Vorontsov, derided him as an Anglophile and referred to him as a "semi-mylord, semi-merchant".

In fact, the interest of Vorontsov on Berdyansk was manifested in his efforts to move forward the imperial interests on the territory of Novorossiysk and Bessarabian governor-generalship. One of these

---

had not yet gained a reputation of as a new market city. It is only nowadays that farmers start to believe in its financial capacity. Many people do not even know that to the southwest of Petrovsk, a monument to politics of the immortal reformer of Russia, there are two spits, Berda and Obitochnaya, which jut out far into the sea to form an earlier undetected harbor. Nor do they know that due to appropriate depths and calm waters this harbor protected from easterly, northerly and westerly winds is the first port on the Sea of Azov. On the shore of the harbor there is now a city which seems to be half a century old while in fact it appeared quite recently. Berdyansk is developing rapidly. This spring a foreign merchant who carries on traffic in the port of Berdyansk went away to visit his homeland and stayed there until the end of August. Upon his return he did not recognize Berdyansk. Land plots, which were void when he left, now featured beautiful houses or huge warehouses" (A. Komarnitskiy, "4-го Сентября [4th September]", *Одесский вестник* [Odesskiy vestnik], 73 (September 10, 1841), pp. 341-342).

[557] Valentyna Shandra, *Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст.* [Governor-Generalships in Ukraine the 19th – the early 20th century] (Kyiv: Institute of History of Ukraine, 2005), pp. 174-207.

interests was the economic development of the region through the export of agricultural products by sea. Berdyansk, as a new port on the Sea of Azov, was supposed to become an important component in the network of "windows to Europe" (and not only to Europe) of the Russian Empire. Mikhail Vorontsov, who received a good education in the maritime empire of Great Britain, was convinced that one of the priorities of his governance was the development of port cities in order to improve the connection "of land and sea", and so, strengthen the position of the Russian Empire in the South.

During imperial times Berdyansk had gone the route, the perception of stages of which by contemporaries was quite adequately reflected in the epithets applied to this settlement in the regional newspaper "Odesskiy Vestnik". In the first decades of existence of the wharf the characteristic "young city" entrenched for Berdyansk, bright perspectives of which were recognized by almost everybody. After the Crimean War and the start of the "Great Reforms", the epithet "the best port of the Sea of Azov" was mostly used to refer to the city near the Berdyansk Spit. But in the last quarter of the 19th century, the city increasingly lost in comparison with other ports; the general public perception was narrowed to the characteristic "the capital of uezd". However, the image of the city formed in each stage did not necessarily correspond to the reality of the land.

The fate of Berdyansk was determined by a wide range of factors, particularly by the "center-periphery" system, ingrained in the Russian Empire. The state (represented by Novorossiysk and Bessarabian Governor General Mikhail Vorontsov) established Berdyansk to contribute to the economic development of the imperial "periphery", and the state powerfully influenced the pace of growth of this port. In the beginning various benefits were used widely, but "the center" later preferred not to fund the improvement of the roads leading to Berdyansk, rejecting the proposals to build a railway to this city. Even when the railroad to Berdyansk was constructed much later than those leading to competing cities, the state applied to this port the railway tariff which put the port city near the Berdyansk Spit at a disadvantage in comparison with other ports of the region. Potentially, the situation could have been changed in favor of Berdyansk through market forces, but Berdyansk was not regarded by entrepreneurs, particularly by

foreigners as the uncontested leader in the region to which they should invest heavily. Reports of British Consuls in Berdyansk evidence this. These reports allow tracing changes in the British vision about Berdyansk's perspectives and opportunities, available for foreigners.

The relationship between Berdyansk and Great Britain before the establishment of the British Consulate

The British consular representation in Berdyansk was established in 1858[558]. However, it is clear that the inhabitants of Berdyansk were familiar with citizens of the Foggy Albion much earlier. Of course, first of all these were trade relations that were established through the local port. In the region of the Sea of Azov, commodity grain production increased. This grain was needed for West European countries, including Great Britain, where the population grew significantly, while opportunities to expand agricultural production were limited. After 1846, when Great Britain abolished the import duties on grain, the cereal exports from the region increased significantly[559]. The publications of "Odesskiy Vestnik" documented the arrival to Berdyansk of merchant vessels under the British flag during the first period of the history of this port:

Year	**1837**	**1838**	**1839**	**1840**	**1841**	**1842**	**1843**	**1844**
Arrived with ballast	4	8	12	7	2	6	5	3
Departed with goods	4[560]	8[561]	13[562]	7[563]	2[564]	6[565]	6[566]	3[567]

[558] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 73.

[559] Wolfgang Sartor, "Хлебные экспорты Черноморско-Азовского региона: группы предпринимателей и их этнический состав, 1834-1914 [Big Grain Exporters in the Black and Azov Seas Areas: Social and Ethnic Characteristics (1834-1914)", in *Грецьке підприємництво і торгівля у Північному Причорномор'ї XVIII-XIX ст. Збірник наукових статей* [Greek Entrepreneurship and Trade in the Northern Black Sea in the 18-19 Centuries. Collection of Articles] (Kyiv: Institute of History of Ukraine, 2012), pp. 159, 160.

[560] "О торговле Бердянскаго порта в 1837-м году [About Trade of Berdyansk Port for 1837]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 42 (May 25, 1838), pp. 511-512.

Year	**1845**	**1846**	**1847**	**1848**	**1849**	**1850**	**1851**	**1852**
Arrived with ballast	6	3	28	32	11	9	21	49
Departed with goods	6[568]	4[569]	31[570]	34[571]	11[572]	9[573]	22[574]	49[575]

[561] "О торговле Азовских портов за 1838-й и 1839-й годы [About Trade of Azov Ports for 1838 and 1839]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 88 (November 2, 1840), pp. 390-391.
[562] "О торговле Азовских портов за 1838-й и 1839-й годы [About Trade of Azov Ports for 1838 and 1839]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 88 (November 2, 1840), pp. 390-391.
[563] "О торговле Азовских портов за 1840-й год [About Trade of Azov Ports for 1840]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 90 (November 8, 1841), p. 419.
[564] "О торговле Азовских портов за 1841 год. IV. Бердянский порт [About Trade of Azov Ports for 1841. IV. Berdyansk Port]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 83 (October 17, 1842), pp. 391-392.
[565] "О торговле Азовских портов за 1842-й год. 4. Бердянский порт [About Trade of Azov Ports for 1842. 4. Berdyansk Port]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 91 (November 13, 1843), p. 441.
[566] "О торговле Азовских портов за 1843-й год. 4. Бердянский порт [About Trade of Azov Ports for 1843. 4. Berdyansk Port]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 29 (April 8, 1844), p. 155.
[567] "О торговле Азовских портов за 1844 год. 4. Бердянский порт [About Trade of Azov Ports for 1844. 4. Berdyansk Port]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 81 (October 10, 1845), p. 408.
[568] "О торговле Азовских портов за 1845-й год. 4. Бердянский порт [About Trade of Azov Ports for 1845. 4. Berdyansk Port]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 95 (November 27, 1846), pp. 486-487.
[569] "О торговле Азовских портов в 1846-м году. 4. Бердянский порт [About Trade of Azov Ports in 1846. 4. Berdyansk Port]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 79 (October 1, 1847), p. 420.
[570] "О торговле Азовских портов в 1847 году. 3. Бердянский порт [About Trade of Azov Ports in 1847. 3. Berdyansk Port]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 93 (November 20, 1848), p. 493.
[571] "О торговли Азовских портов в 1848-м году. III. Бердянский порт [About Trade of Azov Ports in 1848. III. Berdyansk Port]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 85 (October 22, 1849).
[572] "О торговле Азовских портов в 1849-м году. 4. Бердянский порт [About Trade of Azov Ports in 1849. 4. Berdyansk Port]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 39 (May 17, 1850), [p. 2].
[573] "О торговле в Азовских портах в 1850-м году. Бердянский порт [About Trade of Azov Ports in 1850. Berdyansk Port]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 50 (June 27, 1851), [p. 2].

In 1838 the press reported the unfortunate incident of a British ship, which ran aground near the Berdyansk Spit[576]. Describing details of a visit to Berdyansk of Novorossiysk and Bessarabian Governor General Mikhail Vorontsov in April 1843, the local correspondent of "Odesskiy Vestnik" reported that the Governor General consulted with local officials and citizens about the development of the English Quarter[577]. In 1851 wheat, exported by Azov Cossacks through the port of Berdyansk, was awarded two medals from the London World Exhibition.

A specific stage for the relationship between Berdyansk and the British was the Crimean War (the Eastern War**)** of 1853-1856, in which the Russian Empire fought against the coalition of Great Britain, France, the Ottoman Empire and the Kingdom of Sardinia. Without retelling well-known details of the events of the war, directly related to the Sea of Azov (Illustration 1) and Berdyansk[578], we just pay attention to the very colorful diaries[579] of the British officer George Cavendish Taylor, who described a visit of the allied squadron (Illustration 2) to Berdyansk in May 1855 in such a way that "The Spectator", already in March 1856 quoting the passage of Taylor[580], expressed astonishment

---

574 "[О торговле в Азовских портах в 1851-м году] 4. Бердянский порт [About Trade of Azov Ports in 1851. 4. Berdyansk Port]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 74 (September 17, 1852), [p. 2].

575 "О торговле Азовских портов в 1852-м году. 4. Бердянский порт [About Trade of Azov Ports in 1852. 4. Berdyansk Port]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 83 (July 23, 1853), p. 1-2.

576 "12-го Сентября [September 12th]", *Одесский вестник* [Odesskiy vestnik], 85 (October 22, 1838), p. 1048.

577 Vasily Kryzhanovskiy, "3-го Мая [May 3rd]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 41 (May 22, 1843), p. 199.

578 See in particular: "Крымская война 1853-1856 гг. [The Crimean War of 1853-1856]", in *Энциклопедия Бердянска* [Encyclopedia of Berdyansk] Volume 1 (Melitopol, 2013), pp. 762-767.

579 These diaries were slightly reworked by their author and published in two volumes in 1856 (George Cavendish Taylor, *Journal of Adventures with the British Army, from the Commencement of the War to the Taking of Sebastopol*. Volumes I-II (London: Hurst and Blackett, 1856)).

580 "There is a fine church in the middle of the town – as usual, with a green roof. I should have had great pleasure in depriving some of the old saints of the offerings made to them, if plundering had not been prohibited. We next went to the house

because of strange actions and statements of a man who had worn the Queen's uniform. In the context of our topic, Taylor's diaries are important not only to clarify the events of the Crimean War in Berdyansk[581], but also to understand how the Englishman (and thanks to him – all readers of his book) saw the city and its inhabitants.

---

of the Scotch merchant. The marines were left to guard the approaches, and we went in. It was a very nice house, and was in the care of some servants and an old housekeeper. In the first room we entered, a man was at breakfast. He had before him a cold fowl, some salad, and fresh bread. As we entered, he rose. I felt very hungry, having had nothing to eat since yesterday; accordingly I took his place, and finished his breakfast for him. The salad was excellent, and it is a thing for which I have a peculiar weakness. I dare say he thought me a 'cool fish'; but it was the fortune of war. I then went to the old housekeeper, and by pantomimic action endeavoured to explain that I wanted her to go and cut some more salad to take on board with me, and handed her a knife for the purpose. The old lady must have thought I wanted to murder her, for she ran in great alarm into the corner of the room. Otho, however, came up and explained my meaning; upon which she appeared greatly relieved. She started off to the garden, and brought me back a good handful. She was greatly pleased at my subsequent attentions, and, I think, wanted to kiss me, but I did not give her any encouragement to do so" ("Taylor's Adventures with the British Army", *The Spectator*, (March 22, 1856), p. 319).

[581] In the same context, we should also draw attention to the correspondence of the Australian edition "Launceston Examiner" with details of the British actions in Berdyansk in July 1855: "Operations Against Berdiansk. A despatch received by the Lords of the Admiralty from Captain Osborn of H.M.S Vesuvius, and dated July 25, off Arabat-spit, says: Since my last letter I have fully succeeded in destroying, by means of sub-marine explosions, the Russian steamers which long ago were sunk in Berdiansk Bay; and the gallant officer adds that as the enemy had left the houses of the western suburbs of Berdiansk both of which had twice fired upon our people whilst peaceably and unguardedly employed, I caused to be destroyed the western suburb, which had screened their riflemen and succeeded in setting fire to no less than ten granaries filled with wheat, each granary averaging about 200 tons in quantity, and also several flour mills, which have been employed night and day grinding for the use of the Russians. The church and the major part of the town I spared, although nearly every house we searched contained grain in large quantities, and the whole place might be considered as little else than a general granary" ("Operations Against Berdiansk", *Launceston Examiner* (November 24, 1855), p. 4).

Berdyansk as a whole recovered after the Crimean War quickly enough, although its effects were long-lasting[582]. In particular, compared to the pre-war period there was a noticeable decline in the export trade through the port of Berdyansk, accompanied by a significant rise of agricultural prices. At the same time post-war years were a time of multiplication of foreign representations in Berdyansk intended to facilitate trade: while since 1840s Consulates of Austria, Sicily and Sardinia were already present in the city, in the second half of 1850s the Consuls of Greece, Denmark, and Belgium were made present. It was in this time and context that Great Britain also drew attention to Berdyansk. Meanwhile, on June 2, 1856 the Secretary of State for Foreign Affairs released a list of Danish diplomats in cities of the Russian Empire, who were directed by their Government to render assistance to British subjects until the appointment of British Consular Officers in these cities. According to this list, the Vice-Consul of Denmark Nicolas Lucich temporarily had to take care of the affairs of British subjects in Berdyansk[583].

[582] Leonhard Sudermann (1821-1900), elder of the Berdyansk Mennonite Church, who later became one of the leaders of the Mennonite emigration from the Russian Empire to the American continent, described his perception of the events of the Crimean War and their impact on Berdyansk and its inhabitants: "Seven years later (1855) the Crimean War, so significant for Russia's history, brought the English and French fleets into the Sea of Azov. Since they threatened the port cities, the inhabitants of the city of Berdyansk were in serious jeopardy. In order to save their families' lives they fled to the steppe, leaving their possessions behind. Our people sought refuge with their relatives in the colonies. The sudden cessation of business [and commerce] caused considerable losses. [...] When peace was concluded between Russia and its enemies in 1856, it afforded the inhabitants of the port cities on the Sea of Azov the prospect of reclaiming their former possessions. Almost a year passed before the completely devastated city was reunited with its former inhabitants. The wounds inflicted upon property and possessions gradually healed, in some cases earlier, in others later. People returned to their own households and once more pursued their [former] professions" (Leonhard Sudermann, "Building a Mennonite Church in Berdyansk", Translated by John B. Toews, *Mennonite Life* (June, 1998), p. 19).

[583] *The Edinburgh Gazette* (June 6, 1856), p. 511.

Robert William Cumberbatch

Chronologically, the first British Consul in Berdyansk was Robert William Cumberbatch. In the paternal line he was a direct descendant of a slave-owning planter on the Caribbean island of Barbados[584]; in 1866 George W. Marshall wrote about a legend, according to which the family of Cumberbatch (Comberbach) allegedly derived from three brothers (Robert, Roger, and John) who had come to England with William the Conqueror[585]. In the maternal line the first British Consul in Berdyansk was (as recently discovered by a historian from the University of Leicester) a relative of King Richard III Plantagenet[586] (Illustration 3). Robert William was born in 1821 in Tunbridge Wells, Kent, situated a few dozen miles from London. His father was Abraham

[584] In 1866, George W. Marshall wrote about this genealogical branch of the Cumberbatchs: "The family of Cumberbatch of Barbadoes is apparently a distinct race. Their name was formerly Carlton; which was exchanged for Cumberbatch in obedience to the will of Abraham Cumberbatch, esq. of the same island, who died in 1750. He left his estate to his grandson Abraham Carlton, to whom the name of Cumberbatch was confirmed by Act of Parliament. He died in 1785, and was buried in Bristol cathedral, as was his son the Hon. Abraham Cumberbatch, one of H.M.Council in Barbadoes, who died in 1796. Grandsons of the latter are Abraham Carlton Cumberbatch, late Consul at Constantinople; Robert William Cumberbatch, Consul at Smyrna; and Lawrence Henry Cumberbatch, of Queen's House, Lyndhurst, Deputy Surveyor of the New Forest" ("Family of Comberbach. Collections for a Genealogical Account of the Family of Comberbach. By George W. Marshall, LL.B. London, 1866. 8 vo. p. 58", *The Herald and Genealogist*. Volume 4. (London: J.G.Nichols and R.C.Nichols, 1867), p. 79).

[585] "Family of Comberbach. Collections for a Genealogical Account of the Family of Comberbach. By George W. Marshall, LL.B. London, 1866. 8 vo. p. 58", *The Herald and Genealogist*. Volume 4. (London: J.G.Nichols and R.C.Nichols, 1867), p. 77.

[586] "Sherlock Star is Richard III's Second Cousin According to Leading Historian from the University of Leicester", in *University of Leicester* URL: http://www2.le.ac.uk/offices/press/press-releases/2015/march/sherlock-star-is-richard-iiis-second-cousin-according-to-leading-historian-from-the-university-of-leicester (date of access: 6.05.2015). According to Professor Kevin Schürer, this genealogical branch links King Richard III Plantagenet with the contemporary actor Benedict Timothy Carlton Cumberbatch (see details below).

Parry Cumberbatch[587], his mother – Caroline Chaloner from Guisborough, York[588].

On October 3, 1843 Robert William Cumberbatch married Ellen Lloyd (a daughter of Edmund Lloyd) in Winkfield, Berks. The same year, "The Gentleman's Magazine" reported on this wedding[589]. According to some information, two children were born (one of them – Ellen Camilla).

On June 1, 1845 Robert William was appointed Secretary of the British General Consulate in Constantinople. This appointment was not accidental; just a month before, in May 3, 1845, his half-brother, Abraham Carlton Cumberbatch, became the Consul General in that city. It is interesting that Abraham Carlton was attached in 1825-1828 to the British Consulate in Paris, and in 1828-1830 – to the Consular Department of the Foreign Office. At the time of Robert William Cumberbatch's arrival to Constantinople, his relative had already worked there for 15 years, being in August 24, 1830 appointed British Vice-Consul, and in November 17, 1834 having received the post of Vice-Consul Chancelier[590].

---

[587] Abraham Parry Cumberbatch was born in Barbados in 1784, in 1805 he married Charlotte, a daughter of Robert Burnett Jones, but she died in 1818, and he remarried Caroline Chaloner. Abraham Parry Cumberbatch died in Tunbridge Wells in 1840 (James C. Brandow, *Genealogies of Barbados Families: from Caribbeana and the Journal of the Barbados Museum and Historical Society* (Baltimore: Genealogical Publishing Co., 1983), pp. 544-545).

[588] George William Marshall, *Collections for a Genealogical Account of the Family of Comberbach* (London, 1866). Caroline Chaloner was born on October 2 1788, died in 1842. Caroline Chaloner and Abraham Parry Cumberbatch had, besides Robert William, his older sister Emma (baptised in 1820 at Patrixbourne, Kent), Caroline Maria (born 1823 in Tunbridge Wells) and Lawrence Henry (born 1827 in Lyndhurst).

[589] Sylvanus Urban, *The Gentleman's Magazine*. July-December, 1843 (London: William Pickering, John Bowyer and Son., 1843), p. 647.

[590] David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, p. 10. Abraham Carlton Cumberbatch was the Consul General in Constantinople until November 30, 1864, when he resigned (Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 75). Abraham Carlton Cumberbatch died on October 24, 1875 in Richmond, Surrey (David Wilson, *List of British*

In 1853 in Constantinople, Robert William Cumberbatch married for the second time with Louisa Grace Hanson[591], who was born on March 29, 1831 in Pera, Constantinople and was baptized in the chapel of the British Embassy in this city on July 2, 1831. Her brother, Henry James Hanson (1838-1935) left three volumes of autobiography and other sources which shed light on the family history[592]. From this work we found out that the father of Louisa Grace Hanson, Charles Simpson Hanson (1803-1874), was a merchant banker of Constantinople, a member of the Levant Company, who was engaged in particular in trade with the Russian Empire. The mother of Louisa Grace Hanson, Charlotte (died May 5, 1869) was the only daughter of Robert Smith, Speaker of the House of Assembly, Tobago. Parents of Louisa Grace Hanson married in 1829, that is, two years before her birth, and in 1831 bought a house in suburbs of Constantinople (Therapia). This family also had other properties in the capital of the Ottoman Empire. Henry James Hanson recalled in his autobiographical notes that when he returned from England in September of 1854, Robert William Cumberbatch and his wife lived in the house that had been purchased by Charles Simpson Hanson[593].

Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860, p. 10).

[591] Interestingly, the family of this wife of Cumberbatch was in close business partnerships with the family of another future British Consul in Berdyansk – James Zohrab (Ü. Serdar Serdaroğlu, Kadir Yildirim, "An Ottoman-English Merchant in Tanzimat Era: Henry James Hanson and his Position in Ottoman Commercial Life", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 10/6 (Spring 2015), pp. 936-937).

[592] "Henry James Hanson Collection (GB165-0135) – Archive library, Middle East Centre, St Anthony's College, Oxford" URL: http://levantineheritage.com/note27.htm (date of access: 6.05.2015).

[593] "On and after my arrival from England 17th Sept. 1854 Robert Cumberbatch & my sister Louisa lived in the low adjoining house which my father purchased I fancy at the same time as the Big House, the terraced garden being thrown into the gardens of the latter. A high wall had been built on the other side of the Big house as a protection from fire and then later my father purchased the two adjoining houses, no 11 & no 13 the latter of which he rebuilt" ("Henry James Hanson Collection (GB165-0135) – Archive library, Middle East Centre, St

In the same 1854 William Ernest, son of Robert William Cumberbatch, was born; however, he died in 1855. That year, the second son, Robert Carlton was born. He lived only 13 years and died in 1868. In 1857 in the family a daughter, Constance Louisa was born. Later she became the wife of a diplomat, Knight of the Order of St. Michael and St. George, Sir Adam Samuel James Block and lived to the 1920s[594].

Robert William Cumberbatch was a Secretary of the British General Consulate in Constantinople untill May 24, 1855. Within a year he was the acting 2nd Vice-Consul in Constantinople, and in May 1856 he was appointed as 3rd Vice-Consul of the same Embassy, staying at this post until September of 1857.

On January 12, 1858 Queen Victoria appointed[595] Robert William Cumberbatch to the post of British Consul in Berdyansk[596]. This appointment was reported, in particular, by "The London Gazette" (January 22)[597] (Illustration 4), "The Spectator" (January 23)[598], "The Law Times" (January 30)[599], and "The Gentleman's Magazine and Historical Review" (1858)[600].

In Berdyansk a son of Robert William Cumberbatch and Louisa Grace Henry Alfred was born (June 27, 1858 - December 3, 1918), and

---

Anthony's College, Oxford" URL: http://levantineheritage.com/note27.htm (date of access: 6.05.2015).

[594] "Ancestors of Charles Anthony Wratislaw", p. 7 URL: http://levantineheritage.com/pdf/CAWratislaw.pdf (date of access: 8.05.2015).

[595] Interestingly, the same day the Queen also appointed a Consul for the ports of Soukhoum Kale and Redout Kale.

[596] Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 75.

[597] "Foreign-Office, January 12, 1858", *The London Gazette* (January 22, 1858), p. 310.

[598] "Postscript.", *The Spectator*, (January 23, 1858), p. 87.

[599] "The Queen has also been graciously pleased to appoint Robert Cumberbatch, Esq., to be her Majesty's Consul at Berdiansk on the Sea of Azoff" ("Promotions, Appointments, etc.", *The Law Times* (January 30, 1858), p. 265).

[600] Sylvanus Urban, *The Gentleman's Magazine and Historical Review*. January-June, 1858 (London: John Henry and James Parker, 1858), p. 205.

then, probably (according to dates of birth), two more children – Arthur Herbert (1860-1921) and Edith Catherine (1863-1867)[601].

The son of the British Consul in Berdyansk, Henry Alfred Cumberbatch became a Knight of the Order of St. Michael and St. George, he was quite a prominent diplomat. He studied at Christ College, Finchley. On August 1, 1876, at the age of 18, Henry Alfred was appointed student dragoman in the Embassy in Constantinople, in 1879-1881 he was Vice-Consul in Bucharest, from 1881 – in Soulina (Romania), in 1888-1890 – Consul in Adrianople, Acting Consul General in Philippopolis (Bulgaria), in 1895-1896 – Consul for Kurdistan, from 1896 – Consul, from 1900 – already Consul General in Smyrna, in 1908-1914 – Consul General in Beirut, being responsible for Syria and Lebanon[602]. This native of Berdyansk died on December 3, 1918.

Henry Alfred Cumberbatch and his wife Helene Gertrude Rees (1869-1928), with whom he married in 1891, had 2 daughters and 3 sons[603], including the youngest son Henry Carlton Cumberbatch (1900-1966), who later became famous as a submarine commander of the Royal Navy. A son of Henry Carlton Cumberbatch, actor Timothy Carlton Congdon Cumberbatch, is the father of the contemporary world famous British actor Benedict Timothy Carlton Cumberbatch[604], who

---

[601] "Ancestors of Charles Anthony Wratislaw", p. 7 URL: http://levantineheritage.com/pdf/CAWratislaw.pdf (date of access: 8.05.2015).

[602] "Cumberbatch, Henry Alfred", *Who's Who 1914, an Annual Biographical Dictionary with which is Incorporated "Men and Women of the Time", Sixty-Sixth Year of Issue* (London: Adam & Charles Black – New York: the MacMillan company), p. 496.

[603] *A Genealogical and Heraldic History of the Peerage and Baronetage, the Privy Council, Knightage and Companionage* (Harrison & Sons, 1910), p. 2063; "Cumberbatch, Henry Alfred", *Who's Who 1914, an Annual Biographical Dictionary with which is Incorporated "Men and Women of the Time", Sixty-Sixth Year of Issue* (London: Adam & Charles Black – New York: the MacMillan company), p. 496; "Ancestors of Charles Anthony Wratislaw", p. 7 URL: http://levantineheritage.com/pdf/CAWratislaw.pdf (date of access: 8.05.2015).

[604] It is significant that early in his career Benedict, like his father, used the surname Carlton: "When I first started I used the same surname Carlton that my father Timothy, who is an actor, uses. But I wasn't getting very far and when I changed agents, my new agent suggested I revert. I thought Benedict

was born in London on July 19, 1976. Thus, the actor who played Sherlock Holmes in the series *Sherlock*, starred in the films *Star Trek Into Darkness*, *12 Years a Slave, The Fifth Estate*, *The Imitation Game, Doctor Strange* and many others, received numerous awards and nominations is the great-grandson of the native of Berdyansk Henry Alfred Cumberbatch and the great-great-grandson of the British Consul in Berdyansk Robert William Cumberbatch.

Henry James Hanson recalled in his autobiographical notes that in September of 1859 (in the source it is marked "1839", which is a mistake) he accompanied his sister, Louisa Grace, to Kerch, to meet there her husband, Robert William Cumberbatch. Together they arrived to Berdyansk on September 6, and Henry James Hanson stayed there untill September 17, having fun with Cumberbatch hunting partridges in Berdyansk steppes, which he compared with the Canadian prairies[605].

Cumberbatch sounded a bit bumbly and messy, but they said it's a great name, it will get people talking about you" ("Benedict Cumberbatch's Rising Star", *The Times* (November 3, 2007) URL: http://entertainment.timesonline.co.uk/tol/arts_and_entertainment/stage/theatre/article2772903.ece#sthash.QqCV3VRl.dpuf; "Benedict Cumberbatch" URL: http://cumberbatch.org/index.php/stories/inspirations/benedict-cumberbatch (date of access: 8.05.2015). Benedict Cumberbatch said about the history of his surname, that he "knows only that the clan was originally German and later became prominent in the Caribbean, where they were slave traders" (Mark Lawson, "Under Their Skins", *The Guardian* (April 29, 2008) URL: http://www.theguardian.com/stage/2008/apr/29/theatre#sthash.9kcmYZIK.dpuf (date of access: 8.05.2015). But according to George William Marshall the clan had not German, but English roots: Marshall wrote in 1866 that probably the family of Comberbach (Cumberbatch) took surname from Comberbach (Great Budworth, Cheshire), where they settled in the time of Richard I ("Family of Comberbach. Collections for a Genealogical Account of the Family of Comberbach. By George W. Marshall, LL.B. London, 1866. 8 vo., pp. 58", *The Herald and Genealogist*. Volume 4. (London: J.G.Nichols and R.C.Nichols, 1867), p. 77).

[605] "1839 – Trip to Berdiansk to escort Louisa and her party to meet Robert Cumberbatch at Kertch [*town situated on the eastern end of the Crimean peninsula, controlling the entrance to the Sea of Azov*], another kind thought of my father for my pleasure as well as for them.

Sept 2 – We left by Russian steamer, Svensa, Bertie and her baby Konnie and I met Robert soon after our arrival. Numbers of Circassians leaving or being driven out of their country awaiting steamer to Constantinople. 3rd left and 6th arrived at

During the stay in Berdyansk Robert William Cumberbatch and his family communicated closely with the family of Cornelius Jansen (Illustration 5) – the man who later became the leader of Mennonite emigration from the Russian Empire to America and whom Mennonites compared with Moses, because he led his people to "the promised land". Cornelius Jansen was a colleague of Cumberbatch, representing in Berdyansk interests of Prussia and Mecklembourg-Schwerin[606]. Moreover, the British Consulate in Berdyansk was located in one of the houses which belonged to Cornelius Jansen. Playing with their peers from the family of Robert William Cumberbatch older children of Cornelius Jansen (including the future senator of Nebraska) learned their first words in English. The son of Cornelius Jansen Peter (Illustration 6) remembered the Cumberbatchs as an "estimable family". Robert William Cumberbatch sometimes took Peter Jansen on hunting trips (Peter wrote that there were a lot of hares, ducks and partridges there). It was Cumberbatch who taught the future senator of Nebraska to hunt, which many years later, in the early days of staying of the Jansens on American prairies, helped Peter to feed his family[607]. In general,

---

Berdiansk, a stormy night and owing to the extreme shallowness of the Sea of Azof, a most choppy sea which I believe upset most of those on board. I left on the 17th after having had some wonderful shooting with Robert on the steppes, like Canadian prairie, we drove to the fields where in the stubble we used to start up corey after corey of partridges which naturally excited me and I let fly often too soon when the corey started up. So many used to fall when we fired that I ventured to pick up one or two of the several which fell" ("Henry James Hanson Collection (GB165-0135) – Archive library, Middle East Centre, St Anthony's College, Oxford" URL: http://levantineheritage.com/note27.htm (date of access: 6.05.2015).

[606] In 1861, Cornelius Jansen was Vice-Consul of Mecklembourg-Schwerin and consular agent of Prussia. In the early 1860s other foreign colleagues of Robert William Cumberbatch in Berdyansk were the Austrian consular agent Jean Gaspar Ivancitsch, Belgian Consul and French Vice-Consul François Bonnet, Vice-Consul of Denmark Nicolas Lucich, Vice-Consul of Sicily Louis Graffagni, Vice-Consul of the Netherlands Paicos, Consul of Prussia Jean Haemmerle, Vice-Consul of Sardinia Tubino and Tuscan Vice-Consul Ch. Sandrini (*Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), pp. 49, 51, 53, 54, 56, 58, 64, 65).

[607] Gustav Eduard Reimer and Gustave Raymond Gaeddert, *Exiled by the Czar: Cornelius Jansen and the Great Mennonite Migration, 1874* (Newton: Mennonite

Peter Jansen described Robert William Cumberbatch as a great hunter[608].

George Hume also wrote about hunting with Robert William Cumberbatch near Berdyansk. This British naval engineer went to the Ukrainian lands of the Russian Empire shortly after the Crimean War and remained there until 1892. There, George Hume collaborated with the company of his compatriot, the founder of Yuzovka (now – Donets'k) John Hughes, and represented Great Britain in Kiev and Kharkov (Illustration 7). George Hume left detailed memoirs in which he paid much attention to describing his stay in Berdyansk, including

---

Publication Office, 1956), p. 20; Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Jansen, 1921), p. 25.

[608] Peter Jansen (March 21, 1852 - June 6, 1923) in May of 1873 "bid a sad farewell to dear old Berdyansk" (Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Jansen, 1921), p. 30) and with the other family members moved to America. At the very beginning of the 20th century he traveled around the Russian Empire and specially visited Berdyansk. He wrote: "I reached Beryansk on the Sea of Azov, the place where I was born, late one evening and went to the hotel for the night, not wanting to disturb my friends. Early next morning, after the customary tea, I started out on a walk through the place where I had first seen the light of day forty-eight years before. It was a peculiar sensation to be back after nearly twenty-nine years. I first went to the market place, where women were selling fish, vegetables and all kinds of produce. Everything seemed just as I had left it, and I felt very much at home. One thing, however, seemed peculiar. In my memory and imagination I had depicted buildings much larger and streets much wider; in reality I found them small and narrow. I sauntered down to the Worontso[v]skaja Ulitsa (Street) and soon found myself standing before the house formerly owned by my father. This also seemed much smaller than I had imagined. The property is now owned by an Englishman. I walked on three houses farther, where lived Mrs. Sudermann, an old friend and neighbor, with her son. The old lady was sitting at breakfast, and as I said "Good morning" she called my name, saying she remembered my voice! These dear friends could not do enough for me and kept me on the jump all the time. I visited our church and sat in the same seat and saw the marks I had made on it with my first pocket knife. I met a great many of my old friends, Russians, Greeks and Jews. All seemed glad to see me. They all remembered my father and his sterling worth and kind heart. I came to realize the truth of the old Scripture text: "The memory of the just is blessed." Only too soon the parting hour came, and I found myself alone on the express train for St. Petersburg" (Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), pp. 76-77).

communication with Robert William Cumberbatch. Hume went to Berdyansk, intending to promote British reapers in the local Mennonite colonies. George Hume arrived with two letters of introduction addressed to two Consuls in Berdyansk, Robert William Cumberbatch and Cornelius Jansen. Hume found that both Consuls had already been apprised of his arrival, and they provided a comfortable accommodation for him.

George Hume recalled that while awaiting the arrival of agricultural machinery, he accompanied (quite frequently) Robert William Cumberbatch hunting. Probably Cumberbatch liked to hunt at Berdyansk estuaries, which Hume called "lakes". Cumberbatch prepared for hunting seriously: pits covered with straw were constructed specially for him on the borders of some estuaries. In a cold autumn day around 3 a. m., the British Consul and Hume went hunting for wild geese during their migration without success. Returning without trophies, the British met the owner of the territory, who promised a successful outcom if Cumberbatch and Hume would visit him the next morning. The British Consul and the engineer arrived at the appointed time, and the land owner advised them to hide in a cattle herd that was slowly driven towards the wild birds. Hume boasted: "In this manner we arrived within good range, both my shots telling, and between us we bagged seven"[609].

Another time Hume was invited to accompany Cumberbatch to a snipe hunting on the Yushanly River (a tributary of the Molochna River). The hunting was organized for Cumberbatch by Hahn, the steward of Count Orlov. In the hunt, Hume nearly lost his life because Hahn shot a snipe which was flying low, traversing the back part of Hume's straw hat. Cumberbatch was next to Hume (they both were "seated on a spring cart"). According to Hume, many years later Hahn (with whom he met accidentally in a train from Vienna) told that he had often recalled the incident, and tears came into Hahn's eyes[610].

[609] George Hume, *Thirty-Five Years in Russia* (London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., LTD, 1914), pp. 51-52.
[610] George Hume, *Thirty-Five Years in Russia* (London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., LTD, 1914), pp. 52-53.

Thanks to some of the above-mentioned memories we are able to determine more precisely the location of the British Consulate in Berdyansk at the times of Cumberbatch. It follows from the memoirs of Peter Jansen that the Consulate was located on Vorontsovskaya Street, in the house which belonged to Cornelius Jansen and was adjacent to the house where the Jansens lived. Three houses from away the house of the Sudermanns was situated. Peter Jansen met the Sudermanns there when he visited Berdyansk at the beginning of the 20th century (Illustration 8). The list of homeowners of Berdyansk published in 1911 contained addresses of several Sudermann's (Illustration 9) houses, all of which, with one exception, were situated on Vorontsovskaya Street: 2 – in the 16th quarter, 2 – in the 30th quarter, and 1 – in the 31st quarter[611]. If we overlap this data with the map of Berdyansk, we can see that all 3 quarters were located near Vostochnyj Avenue (30th adjoined to this Avenue, the next was the 31st, and the 16th quarter was situated opposite the 30th). These houses were adjacent with the real estate that in 1911 belonged to the British Vice-Consul John Greaves and members of his family (see details below). According to Helmut T. Huebert, namely John Greaves purchased the house that previously had belonged to Jansen, and used this building as his residence[612]. Peter Jansen just wrote that the house of his father "is now owned by an Englishman"[613].

It is worth to write more about the consular activities of Cumberbatch in Berdyansk. Correspondence of Robert William Cumberbatch (Illustration 10) from Berdyansk to London for 1858[614],

[611] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга* [Whole Berdyansk and Its Uezd. Address-Reference and Commercial-Industrial Book] (Simferopol, 1911), p. 90.

[612] Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), p. 172.

[613] Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), pp. 76-77.

[614] "FO 65/523 – Consuls Cumberbatch, Crowe Eldridge, Clipperton", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254369 (date of access: 18.05.2015).

1859[615], 1860[616], 1861[617], 1862[618], 1863[619] and 1864[620] is preserved in the National Archives (the United Kingdom). Already in the first known to us report from Berdyansk, Cumberbatch expressed concern that the Tariff and Custom House Regulations in the Russian Empire were not revised. Thus, many British manufacturers and merchants were diverted from investing their capitals due to the many formalities, unforeseen difficulties and expenses that would appear[621]. However, it is known that the new Tariff of the Russian Empire appeared only in 1868[622], while the Treaty of Commerce and Navigation between Great Britain and the Russian Empire was signed on December 31, 1858 (January 12,

[615] "FO 65/542 – Consuls Cumberbatch, Crowe, Lorentz", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254388 (date of access: 18.05.2015).

[616] "FO 65/559 – Consuls Michele and Cumberbatch", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254405 (date of access: 18.05.2015).

[617] "FO 65/590 – Consuls at Berdiansk, Soukhoum-Kalé, Poti; Cumberbatch, Dickson, Lloyd", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254436 (date of access: 18.05.2015).

[618] "FO 65/617 – Consuls at Berdiansk, Helsingfors, Taganrog; Cumberbatch, Crowe, Carruthers", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254463 (date of access: 18.05.2015).

[619] "FO 65/645 – Consuls at St. Petersburg, Berdiansk; Michele, Hill, Cumberbatch", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254491 (date of access: 18.05.2015).

[620] "FO 65/670 – Consuls at St. Petersburg, Berdiansk; Michele, Hill, Cumberbatch, Zohrab, Wagstaffe", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254516 (date of access: 18.05.2015).

[621] *Accounts and Papers: Thirty Five Volumes (27). Statistic Tables. Colonial and Other Possessions; Foreign Countries. Session 24 January – 28 August 1860. VolumeLXV* (London: George Edward Eyre and William Spottiswoode, 1860), p. 42.

[622] Vincent Barnett, "M. Kh. Reutern and Tariff Reform in Russia", in *Œconomia – History / Epistemology / Philosophy,* 4-1: Russian Political Economy from Utopia to Social Engineering, part I, (2014) pp. 17-27 URL: http://oeconomia.revues.org/559 (date of access: 29.05.2015).

1859)[623]. Since then, Cumberbatch acted in accordance with this document, some articles of which regulated directly functions of Consuls. Fragments of reports of Cumberbatch from Berdyansk for 1861-1863 were used in the article "Variation in the Price and Supply of Wheat", published in the "Journal of the Royal Agricultural Society of England" in 1869[624].

Several documents signed by Cumberbatch in Berdyansk in 1858 we found in Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (Berlin)[625].

Speaking about the conditions of the consular profession, from 1858 until 1866, the annual salary of the Consul in Berdyansk was of 400 pounds, of the Clerk in the Consulate in Berdyansk[626], 150 pounds, and that of an office servant, 20 pounds[627]. These sums can be compared with salaries of other consular representatives of Great Britain in the Russian Empire in 1860: a Consul in Warsaw received 1239 pounds, in Petersburg , 1000, in Odessa, 750[628], in Riga and Soukhoum Kale, 500, in Kerch and Taganrog, 400, in Arkhangelsk, 300, in Helsingfors, Kherson, Theodosia and Redout Kale, 250, in Moscow, 200, and in Vyborg – 150 pounds[629].

---

[623] *Полное собрание законов Российской империи* [Complete Code of Laws of Russian Empire] (St. Petersburg, 1861), col. II, vol. XXXIV, part I, pp. 101-108.

[624] H.Evershed, "Variation in the Price and Supply of Wheat", *Journal of the Royal Agricultural Society of England*. Volume the fifth. Practice with Science (London: John Murray, 1869), p. 211.

[625] Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, III. HA MdA, II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, 1845-1868, s. 118.

[626] From February 15 to September 19, 1858 the Clerk in the Consulate in Berdyansk was James Barber. As of January 1865 he no longer was in the British diplomatic service (Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 55).

[627] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 73.

[628] This refers to the Consul General. Vice-Consul in Odessa received only 80 pounds.

[629] *A Complete Practical Guide to Her Majesty's Civil Service, by a Certificated Candidate, an Officer of Her Majesty's Civil Service* (London: James Blackwood, 1860), pp. 21-22.

Regarding the volume of work of the British Consulate in Berdyansk, in 1858 it received 60 documents, compiled and sent 92 despatches, letters, returns etc, and issued 8 bills of health. Up to the fall of 1864, that is, the entire period of stay of Cumberbatch in Berdyansk, the duties of the local Consulate included the protection of Ionian interests and the patronage of an Ionian colony of about 80 people[630].

While Robert William Cumberbatch was the British Consul in Berdyansk the Russian authorities finished addressing of the majority of the cases of state compensation to Berdyansk inhabitants for losses (mostly – vessels which had been burned by allies) caused by the British and French during the Crimean War.

With a high degree of certainty we can say that on August 14, 1863 Robert William Cumberbatch participated in the celebration of the arrival to Berdyansk of Nikolai Alexandrovich Romanov, the heir to the Russian throne, and talked with him. In the detailed description of this visit "Odesskiy Vestnik" mentioned that the heir to the Russian throne stepped off the steamer, went to the pavilion on the pier and "mercifully deigned to speak with foreign Consuls"[631]. The same episode was described in the "Letters About the Journey of the Sovereign Tsarevich Through Russia From St. Petersburg to the Crimea": "On the pier a round pavilion was arranged, from which the Grand Prince watched the fireworks prepared on the water for his arrival. There, the harbor master Prince Maksutov presented to His Highness the Consuls of various European nations who were in Berdyansk"[632]. Among organizers of this visit was the colleague of Cumberbatch, the Consul of Prussia, and from 1863, the mayor of Berdyansk Jean Hemmerle (Haemmerle)[633].

---

[630] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 73.

[631] М-г, "[Бердянск] [Berdyansk]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 95 (August 27, 1863), pp. 414-415.

[632] *Письма о путешествии государя наследника цесаревича по России от Петербурга до Крыма* [Letters About the Journey of the Sovereign Tsarevich Through Russia from St. Petersburg to the Crimea] (Moscow: typography of Grachev and company, 1864), pp. 557-558.

[633] As it turned out during the preparation of this book, "The Haemmerle Family Fonds" now kept in the archives of McGill University (Canada): "The Haemmerle

Family Fonds, 1868-1986. Alfred R. Haemmerle was a Russian citizen. His ancestors, Dutch-Alsatians by origin were driven out of France during the French Revolution and settled on the shores of the Black Sea. His great-grandfather, Jean-Charles Haemmerle, was the pioneer builder of the port and City of Odessa. Alfred's father, Jean Haemmerle (1824-1894), a wealthy exporter of grain and wool built the Port in Berdiansk, South Russia and became the Lord Mayor of the City. Alfred R. Haemmerle was born in 1875 in Berdiansk, graduated with B.Sc.from the Russian college, and was also educated in France and Germany. He started his career in Russian commercial banks and five years later he opened his own import-export business. He accumulated land and was the Director of the largest Farm Implement Plant in Russia.In 1907 Alfred was one of the organizers of the Central Bank of Mutual Credit Societies in St. Petersburg, and from 1909 to 1916 he acted as assistant manager. He became president of the Credit Bank in Habarofsk, Eastern Siberia, and represented Eastern Siberia in the Standing Committee of the Council of Russian Trade, Exchanges and Agriculture. The largest part of his capital was made as a broker in precious metals. The Russian Revolution of 1917 forced him to leave the country with his wife Amy (1887-1957) and son Anatole (1908-1986). After travelling through Vladivostok and Tokyo he finally settled in Montreal in 1920. He became Canadian citizen in 1928. Throughout the Second World War he served the Postal Censorship Board in Ottawa using his language skills. Anatole was briefly at McGill, where he helped to establish the McGill Light Aeroplane Club in 1926. After serving the Army in the war he moved to Massachussets, where he was employed in insurance.

The Haemmerle family fonds reflects the life of Russian emigres in Canada and consists mainly of correspondence in Russian (1919-1960) to and from Alfred Haemmerle, his wife Amy Waht, and other family members, particularly their son Anatole. The fonds contain numerous photographs of family members and events (1904-1960), photo negatives, a small number of family documents from the 19th century, genealogical notes, newspaper clippings, postcards mainly from Japan, maps and correspondence from the 19th century in Russian dealing with Haemmerle family as well as the Larssen family in Denmark, who were Alfred's maternal relatives. There are also letters to Anatole from his aunts in England and Japan. Included are also lectures and writings by Alfred Haemmerle on cooperative banking and related subjects, financial notes, diaries, receipts, wills, deeds and newspaper clippings also in English. Aside from the photographs, the non textual records include an ink sketch, a pastel sketch *Enid* signed by A. Dickson Patterson, a sketch of St. Lawrence River signed by C.B.K., a small still life painting of pots, one leather pouch and one small box" (URL: http://www.archives.mcgill.ca/resources/guide/update/guideupdate.htm (date of access: 11.08.2015).

On April 25, 1864 Robert William Cumberbatch was transferred from Berdyansk to a new location of the consular service – Smyrna, the Ottoman Empire, where he took the post of Consul[634] (according to "The Gentleman's Magazine and Historical Review" for 1864 this appointment took place on May 6)[635]. Later, several children were born in the family of Robert William Cumberbatch and Louisa Grace (Illustration 11): George Charles (1865-1866)[636], Gertrude Evelyn (1866-1924)[637] (Illustration 12), Alice Maud (1868-1869), and Cyril James (1873-1944)[638].

Having the status of the British Consul in Smyrna, Robert William Cumberbatch was the first who signed on May 24, 1865 the "Address of British residents in Smyrna" concerning the assassination of U.S. President Abraham Lincoln[639]. In Smyrna, as well as in Berdyansk, Cumberbatch was a "non-trading Consul". His Consular district

[634] Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 75.

[635] Sylvanus Urban, *The Gentleman's Magazine and Historical Review*. January-June, 1864 (London: John Henry and James Parker, 1864), p. 788.

[636] The website "Cumberbatch Family History" regarding George Charles informs that he was born and died in 1865; both events allegedly occurred exactly in Berdyansk ("Robert William Cumberbatch", in *Cumberbatch Family History* URL: http://cumberbatch.one-name.net/getperson.php?personID=I649&tree=001 (date of access: 15.07.2015)). However, this information should be considered erroneous, because in 1865 the parents of George Charles had already left the city.

[637] In 1889, this daughter of Robert William Cumberbatch married Albert Charles Wratislaw, who was born in 1862, entered Levant Consular Sirvice in 1883, became Vice-Consul in Smyrna in 1888, Philippopolis – in 1892, Constantinople – 1896, Basrah – 1898, became Consul General in Tabriz in 1903, and in Crete – in 1909 (John Peile, *Biographical Register of Christ's College 1505-1905 and of the Earlier Foundation, God's House 1448-1505*. Volume II (Cambridge: University Press, 1913), p. 680).

[638] "Ancestors of Charles Anthony Wratislaw", p. 7 URL: http://levantineheritage.com/pdf/CAWratislaw.pdf (date of access: 8.05.2015).

[639] *Congressional Series of United States Public Documents. Executive Documents Printed by Order of the House of Representatives, during the First Session of the Thirty-Ninth Congress, 1865-'66* (Washington: Government Printing Office, 1866), p. 620.

extended from Simi (south) to Aivoli[640] (north) about 200 miles away, and from Ousehak[641] (east) to Scio (west) about 220 miles apart. In December of 1871, Cumberbatch reported that his Consulate was open without a break from 9 a. m. to 4 p. m., while other Consulates in Smyrna worked only 5 hours per day. In addition, in the summertime, Cumberbatch often had to stay at work until sunset in order not to refuse anyone who visited him. Cumberbatch informed that his whole day was occupied with his duties. At the same time the salary of the Consul in Smyrna was lower than, for example, of the Consul in Alexandria. Therefore, Cumberbatch wrote that this difference will be felt in his superannuation allowance, which he looked forward to obtain when he could "no longer resist the effects of this trying climate"[642]. However, for adequate perception of the content of the relevant report of the British Consul in Smyrna, it should be noted that same year the British Consul in Berdyansk James Zohrab also wrote to London about the large amount of duties, low salary as well as severity of the local climate (see details below).

Being in the consular service in Smyrna, Robert William Cumberbatch, whose ancestors were plantation owners, enthusiastically struggled with slave trade[643]. In this regard Ehud R. Toledano wrote that

---

[640] Aivali.

[641] Oushak.

[642] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), pp. 145-149.

[643] The National Archives, FO 84 (Foreign Office: Slave Trade Department and successors: General Correspondence before 1906), FO 84/1305 "Turkey: Mr. Barron, Mr. Elliot, Sir P. Francis: Egypt: Baghdad, Beyrout, Bosna Serai, Canea, Erzerum, Janina, Jidda, Jerusalem, Rhodes, Salonica, Scutari, Smyrna, Messrs. Stanton, Rogers, Stanley, Kemball, Herbert, Eldridge, Holmes, Boone, Taylor, Stuart, Moore, Raby, Biliotti, Wilkinson, Reade, Cumberbatch. 1869", pp. 335-446; The National Archives, FO 84 (Foreign Office: Slave Trade Department and successors: General Correspondence before 1906), FO 84/1324 "Persia: Mr. Allison, Mr. Dickson; Turkey: Mr. Barron, Sir H. Elliot, Consular, Egypt, Baghdad, Beirout, Yeddah, Rustchuk, Smyrna, Trebizond, Messrs. Stanton, Herbert, Eldridge, Sourian, Dalyell, Cumberbatch, Palgrave; Greece: Consular, Corfu, Mr. D'Everson; Tripoli: Mr. Hay; Tunis: Mr. Wood. 1870", pp. 234-315; The National Archives, FO 84 (Foreign Office: Slave Trade Department and successors: General Correspondence before 1906), FO 84/1341 "Turkey: Sir H. Elliot, Consular, Egypt,

Cumberbatch was an "energetic and often overzealous abolitionist"[644]. T.G.Otte also mentions this characteristic[645].

In Smyrna Consul Cumberbatch had a private fund to aid widows and cripples. On March 29, 1876 Robert William Cumberbatch died in the city where he served – Smyrna[646]. His wife, Louisa Grace, who also did much in the field of charity, died on January 10, 1910 in Kandilli, a suburb of Constantinople.

From Bob Cumberbatch, an author of the specialized website cumberbatch.org, we have received information that the surname Cumberbatch derives from an English village called Comberbach, and can be currently found in countries including: the United Kingdom, Barbados, the United States, Canada, Trinidad, Jamaica, Australia, and New Zealand.

William George Wagstaff

Already on April 1, 1861, when Robert William Cumberbatch remained in the position of the British Consul in Berdyansk, the post of clerk in the local British Consulate was occupied by William George Wagstaff. He was born in the family of William Wagstaff and Elizabeth, daughter of John Vaughan in Pembroke[647] (November 3,

---

Smyrna, Beyrout, Jidda, Monastir, Messrs. Stanton, Rogers, Cumberbatch, Eldridge, Sourian, Calvert; Persia: Mr. Alison; Morocco: Sir J. D. Hay; Tripoli: F. R. D. Hay; Tunis: Mr. Wood. 1871", pp. 116-194.

[644] Ehud R. Toledano, *The Ottoman Slave Trade and Its Suppression: 1840-1890* (Princeton: Princeton University Press, 1982), p. 215.

[645] T.G.Otte, ""A Course of Unceasing Remonstrance". British Diplomacy and the Suppression of the Slave Trade in the East, 1852-1898", in Keith Hamilton and Patrick Salmon (editors), *Slavery, Diplomacy and Empire: Britain and the Suppression of the Slave Trade, 1807-1975* (Sussex Academic Press, 2009), pp. 111-112.

[646] David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, p. 11.

[647] According to "Census of England and Wales, 1911", it is Pembroke in Wales. At the same time, an electronic resource prabook.org mistakenly localizes the birthplace of William George Wagstaff to be Pembroke, Virginia, United States ("William George Wagstaff" URL: http://prabook.org/web/person-view.html?profileId=755868 (date of access: 29.04.2015)).

1837). Later William George Wagstaff studied at Greenwich Hospital School[648]. On November 9, 1852 he entered the Royal Navy. Soon after, Wagstaff took part in the Crimean War, in particular, being on the ship "*London"* (Illustration 13) during the first bombardment of Sevastopol on October 17, 1854[649], which marked the beginning of the siege of the city. For participation in the Crimean War William George Wagstaff received the British Crimean medal and clasps, as well as the Turkish medal[650]. From February of 1855 to August of 1856, Wagstaff was appointed clerk in the Admiral's office at Constantinople[651].

After staying one year with Cumberbatch in Berdyansk Wagstaff was sent to Rostov-on-Don "on special service" in September of 1862. William George Wagstaff was in charge of the British Consulate in Berdyansk after the departure of Cumberbatch, from June 7, 1864[652] to October of 1865. It was Wagstaff who wrote reports from Berdyansk to

[648] "Wagstaff, William George", *Who's Who 1914, an Annual Biographical Dictionary with which is Incorporated "Men and Women of the Time", Sixty-Sixth Year of Issue* (London: Adam & Charles Black – New York: the MacMillan company), p. 2146; "William George Wagstaff" URL: http://prabook.org/web/person-view.html?profileId=755868 (date of access: 29.04.2015); Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 157.

[649] In connection with this Colin Mackie raises the question: "Given that he was 16 years old at the time one might wonder what circumstances brought him to be in the Crimea at that time?" In the next letter he writes: "I had suspected from Wagstaff's education at Greenwich Hospital School that he had joined the Royal Navy as a boy and that would explain what he was doing in the Crimean War and why he was awarded the Crimea Medal".

[650] "Wagstaff, William George", *Who's Who 1914, an Annual Biographical Dictionary with which is Incorporated "Men and Women of the Time", Sixty-Sixth Year of Issue* (London: Adam & Charles Black – New York: the MacMillan company), p. 2146; "William George Wagstaff" URL: http://prabook.org/web/person-view.html?profileId=755868 (date of access: 29.04.2015).

[651] Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 157.

[652] Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 157.

London for 1863 (July 14, 1864) and 1864 (January 16, 1865). It is interesting that the report on the trade of Mariupol for 1863 was compiled in Berdyansk still by Cumberbatch (December 31, 1863), while the report on the trade of Mariupol for 1864 was written by Wagstaff (January 23, 1865). He also wrote in Berdyansk the report on the trade of Mariupol for 1865 (January 6, 1866), while the report directly on the trade of Berdyansk for the same year at the same day (January 6, 1866) was signed already by James Zohrab. It was Zohrab, not William George Wagstaff, who signed the Berdyansk reports of 1866-1874. But Wagstaff stayed in the city during this period[653]. From time to time he was the Acting Consul in Berdyansk, in particular, from May 15 to June 27, 1868 and from June 11 to August 9, 1874.

Correspondence of William George Wagstaff from Berdyansk for, particularly, 1864[654], 1865[655], 1869[656], 1874[657], 1875[658], and 1876[659] is

[653] Державний архів Одеської області [State Archive of Odesa region], fond 1, opys 140, sprava 121, "About satisfaction of the clerk of the British Consulate in Berdyansk G. Wagstaff for losses incurred by him because of the slow delivery him a foreign passport from Simferopol to Berdyansk. 1866", 16 l.

[654] "FO 65/670 – Consuls at St. Petersburg, Berdiansk; Michele, Hill, Cumberbatch, Zohrab, Wagstaffe", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254516 (date of access: 18.05.2015).

[655] "FO 65/689 – Consuls at Odessa, Kherson, Berdiansk, Taganrog; Murray, Stevens, Wagstaff, Zohrab, Carruthers", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254535 (date of access: 18.05.2015).

[656] "FO 65/781 – Consuls at Moscow, Viborg, Berdiansk, Poti; Roberts, Lorentz, Franck, Zohrab, Wagstaff, Wilkinson", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254627 (date of access: 18.05.2015).

[657] "FO 65/892 – Consuls at Berdiansk, Kertch, Viborg, Helsingfors, Archangel; Zohrab, Wagstaff, Barrow, Lorrentz, Campbell, Birse, Vice-Consul at Theodosia; Barker, Political, Consular and Commercial", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254738 (date of access: 18.05.2015).

[658] "FO 65/918 – Consuls at St. Petersburg, Taganrog; Michell, Acting-Consul Michell, Carruthers, Vice-Consuls at Berdiansk, Poti; Wagstaff, Gardner, Consular and Commercial", in *The National Archives* URL:

preserved in the National Archives (the United Kingdom). Fragments of his reports from Berdyansk for 1863 and 1864 were given in the annexes to the article "Variation in the Price and Supply of Wheat" which was published in the "Journal of the Royal Agricultural Society of England" in 1869[660]. In 1873 a quote from the report of Wagstaff about some of the most fertile soils in the South of the Russian Empire was published by "The London Quarterly Review" in the article "Exhaustion of the Soil of Great Britain"[661].

For the corresponding historical period it was very symptomatic that the British hero of the Crimean War, William George Wagstaff, had to look for the maintenance and development of trade in cooperation with the harbor master of Berdyansk, Prince Pavel Petrovich Maksutov, who participated in the battles for Sevastopol fighting for the Russian Empire.

When Wagstaff started his duties as the Acting Consul in Berdyansk, the protection of Ionian interests and the patronage of the Ionian colony were excluded from his jurisdiction[662]. This happened because the Ionian Islands, which had been under British protection since 1815, were solemnly transferred to Greece when the Treaty of London was signed in 1864.

Status of the British representation in Berdyansk as well as of William George Wagstaff was changed in 1874. Exactly at this year the Chancellery of the Taurian governor formed the file "About the

---

http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254764 (date of access: 18.05.2015).

[659] "FO 65/951 – Consuls at St. Petersburg, Taganrog, Viborg; Michell, Carruthers, Lorentz, Vice-Consuls at Moscow, Berdiansk, Poti; Leslie; Wagstaff, Gardner, Consular and Commercial", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254797 (date of access: 18.05.2015).

[660] H.Evershed, "Variation in the Price and Supply of Wheat", *Journal of the Royal Agricultural Society of England*. Volume the fifth. Practice with Science (London: John Murray, 1869), pp. 211-212.

[661] "Exhaustion of the Soil of Great Britain", *The London Quarterly Review,* Volume CXXXIV (January-April, 1873), p. 84.

[662] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 73.

appointment of Wagstaff as the British Vice-Consul in Berdyansk"[663]. The study of this file allows us to better understand the official procedure that existed in the Russian Empire, and therefore in the Southern Ukrainian lands, concerning candidates for consular posts. Furthermore, the file provides details on the changes in status of Wagstaff and the British consular representation in Berdyansk.

This file includes a letter written in French by the British Consul in Taganrog Carruthers to the Taurian governor, Major-General Alexander Kavelin, dated September 24 (October 6), 1874. Carruthers informed that the British government decided to transform the Consulate in Berdyansk into a Vice-Consulate, which should depend on the British Consul in Taganrog. So on September 22, 1874 the Secretary of State for Foreign Affairs Edward Stanley, 15th Earl of Derby ordered to appoint William George Wagstaff to the new position of Vice-Consul in Berdyansk. Therefore, Carruthers expressed hope that the Taurian governor would recognize the appointment and help Wagstaff while performing his official duties[664].

Nonetheless, official approval of the central power of the Russian Empire was needed. For this reason, the British Ambassador in Petersburg requested to the Ministry of Foreign Affairs the approval of Wagstaff. The next step was dated November 7, 1874 with the appeal of the Department of Internal Affairs of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Empire to the Taurian governor to request information on any obstacle to the appointment of Wagstaff (the surname of William George here was written as "Wagstoff").

On November 27, 1874 the authorities of Taurian province appealed to the harbor master of Berdyansk for his opinion regarding the case. Already on December 3 the harbor master wrote a report addressed to

[663] Державний архів Автономної Республіки Крим [State Archive of the Autonomous Republic of Crimea] fond 26, opys 1, sprava 26281, "About the appointment of Wagstaff as the British Vice-Consul in Berdyansk, November 13, 1874 – January 22, 1875", 9 l.

[664] Державний архів Автономної Республіки Крим [State Archive of the Autonomous Republic of Crimea] fond 26, opys 1, sprava 26281, "About the appointment of Wagstaff as the British Vice-Consul in Berdyansk, November 13, 1874 – January 22, 1875", l. 2-3.

the Taurian governor, where he informed that William George Wagstaff had been living in Berdyansk for 12 years, where he was widely respected; so there were no obstacles to his appointment. The report about the absence of obstacles was sent from the Chancellery of the Taurian governor to the Department of Internal Affairs of the Ministry of Foreign Affairs on December 20, 1874.

By January 10, 1875 the Governing Senate wrote to the Taurian governor that on January 4 the Deputy Minister of Foreign Affairs informed that the Emperor had ordered to recognize Wagstaff as the British Vice-Consul in Berdyansk. Therefore, the Governing Senate ordered to the provincial government to recognize William George Wagstaff and to give him, if necessary, "assistance and justice". On January 26, 1875 the governor, reporting the content of the corresponding decree to the Taurian provincial government, ordered to publish it in the official provincial press[665].

After this appointment, the reports from Berdyansk for 1874 (February 1, 1875) and 1875 (February 28, 1876), like almost ten years before, were signed by William George Wagstaff. The last of these reports also included data on Mariupol.

Newspapers recorded several festive events in Berdyansk, in which, with a high degree of probability, William George Wagstaff took part. In particular, in September of 1875 all foreign Consuls in Berdyansk were invited to a dinner hosted by the local community on the occasion of a visit of the Minister of Education, Dmitry Andreyevich Tolstoy[666]. On May 20, 1876 Consuls were mentioned among those who solemnly escorted Pavel Petrovich Maksutov to the steamer when he left Berdyansk, being appointed as a Taganrog governor of the town[667].

---

[665] Державний архів Автономної Республіки Крим [State Archive of the Autonomous Republic of Crimea] fond 26, opys 1, sprava 26281, "About the appointment of Wagstaff as the British Vice-Consul in Berdyansk, November 13, 1874 – January 22, 1875", l. 4-7 rev., 9-9 rev.

[666] Vasily Kryzhanovskiy, "Бердянск [Berdyansk]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 216 (October 4, 1875), p. 2.

[667] V[asily] K[ryzhanovskiy], "Бердянск [Berdyansk]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 118 (June 1, 1876), p. 2.

However, in the same 1876 Wagstaff himself was transferred from Berdyansk to the position of Vice-Consul in Nikolaev[668]. There, Wagstaff detailed the characteristics of Jews in the Russian Empire, work that aroused interest of ordinary readers and provoked lively discussions among researchers[669]. When Wagstaff served in Nikolaev,

[668] Державний архів Автономної Республіки Крим [State Archive of the Autonomous Republic of Crimea] fond 26, opys 1, sprava 26564, "About the appointment of Harvey Robert Lowe as the British Vice-Consul in Berdyansk, November 27, 1876 - January 20, 1877", l. 1.

[669] Already in February of 1882 "The Spectator" published the article "The Jews in Russia" which informed: "Vice-Consul Wagstaff has written a long and most instructive despatch, explaining the economic causes which have exasperated the Russian and Polish peasantry against the Jews, stimulated, as it seems, by the machinations of the Nihilists. The true solution of the problem is such an alteration in the law as shall have the effect of dispersing the Jews throughout the Empire, instead of being, as they are now, grouped in certain localities" ("The Jews in Russia", *The Spectator*, (February 25, 1882), pp. 257-258).

In 1891 Goldwin Smith wrote in the article "New Light on the Jewish Question", published in "The North American Review":

"Vice-Consul Wagstaff, who seems to have paid particular attention to the question and made the most careful inquiry, after paying a tribute to the sober, laborious thrifty character and the superior intelligence of the Jew, and ascribing to these his increasing monopoly of commerce, proceeds: "It is chiefly as brokers or middle-men that the Jews are so prominent. Seldom a business transaction of any kind takes place without their intervention, and from both sides they receive compensation. To enumerate some of their other occupations, constantly denounced by the public: they are the principal dealers in spirits; keepers of 'vodka' (drinking) shops and houses of ill-fame; receivers of stolen goods; illegal pawnbrokers and usurers. A branch they also succeed in is as government contractors. With their knowledge of handling money, they collude with unscrupulous officials in defrauding the state to vast amounts annually. In fact, the malpractices of some of the Jewish community have a bad influence on those whom they come in contact with. It must, however, be said that there are many well-educated, highly-respectable, and honorable Jews in Russia, but they form a small minority. This class is not treated upon in this paper. They thoroughly condemn the occupations of their lower brethren, and one of the results of the late disturbances is noticed in the movement at present amongst the Jews. They themselves acknowledge the abuses practised by some of their own members, and suggest remedial measures to allay the irritation existing among the working classes.

Another thing the Jews are accused of is that there exists among them a system of boycotting; they use their religion for business purposes. This is expressed by the words 'koul', or 'kagal', and 'kherim'. For instance, in Bessarabia, the produce of a vineyard is drawn for by lot, and falls, say, to Jacob Levy; the other Jews of the district cannot compete with Levy, who buys the wine at his own price. In the leasing by auction of government and provincial lands, it is invariably a Jew who outbids the others and after wards relets plots to the peasantry at exorbitant prices. Very crying abuses of farming out land have lately come to light and greatly shocked public opinion. Again, where estates are farmed by Jews, it is distressing to see the pitiable condition in which they are handed over on the expiration of the lease. Experience also shows they are very bad colonists.

Their fame as usurers is well known. Given a Jewish recruit with a few rubles' capital, it can be worked out, mathematically, what time it will take him to become the money-lender of his company or regiment, from the drummer to the colonel. Take the case of a peasant: if he once gets into the hands of this class, he is irretrievably lost. The proprietor, in his turn, from a small loan gradually mortgages and eventually loses his estate. A great deal of landed property in south Russia has of late years passed into the hands of the Israelites, but principally into the hands of intelligent and sober peasants.

From first to last, the Jew has his hand in everything. He advances the seed for sowing, which is generally returned in kind – quarters for bushels. As harvest time comes round, money is required to gather in the crops. This is sometimes advanced on hard conditions; but the peasant has no choice; there is no one to lend him money, and it is better to secure some thing than to lose all. Very often the Jew buys the whole crop as it stands in the field on his own terms. It is thus seen that they themselves do not raise agricultural products, but they reap the benefits of others' labor, and steadily become rich, while proprietors are gradually getting ruined. In their relation to Russia they are compared to parasites that have settled on a plant not vigorous enough to throw them off, and which is being gradually sapped of its vitality" (Goldwin Smith, "New Light on the Jewish Question", *The North American Review*, No. CCCCXVII (August, 1891), pp. 133-134).

Interestingly, this publication of Goldwin Smith sparked an immediate critical response and already in the next issue of "The North American Review" the article of Isaac Besht Bendavid "Goldwin Smith and the Jews" appeared. Isaac Besht Bendavid, in particular, blamed Goldwin Smith that he did not examine consular reports critically and, quoting Wagstaff, did not inform readers that William George was the British Vice-Consul in Riga. This city was situated far from large centers of the Jewish population in the Russian Empire. So, after describing in a few sentences specificity of situation of the Jews in Riga, Isaac Besht Bendavid

the Chancellery of the Nikolaev military governor formed "The file about the issue of the certificate about 9 British steamers frozen in an estuary for the British Vice-Consul in Nikolaev William George Wagstaff" (1880)[670] (Illustration 14). Interestingly, the documents of this file, which we received in copies from the Director of the State Archive of Mykolaiv region, Larisa Levchenko, included two autographs of the British Vice-Consul (Illustrations 15, 16). Both autographs were written in Russian: "В.Г. Вагстаф".

In 1884 William George Wagstaff moved from Nikolayev to Taganrog, where, as the British Consul, he was responsible for Ekaterinoslav province and ports of the Sea of Azov[671] (while the Vice-Consul in Berdyansk also sent him reports). From 1887, Wagstaff was

---

wrote that to cite Wagstaff to prove existance of a system of "boycotting" among the Jews of Bessarabia was the same as if somebody would cite in Rome the report of the British Vice-Consul in Portland, Maine "to illustrate the origin of "massacre" of Italians in New Orleans" (Isaac Besht Bendavid, "Goldwin Smith and the Jews", *The North American Review*, No. CCCCXVIII (September, 1891), p. 267). However, Isaac Besht Bendavid did not take into consideration that William George Wagstaff served in Riga at the time when the article of Goldwin Smith was published. But Wagstaff had the opportunity to study the situation of the Jews in the South of the Russian Empire, on the coast of the Black Sea, the Sea of Azov and in Bessarabia performing diplomatic functions in Berdyansk and Nikolaev. Significant that published in August of 1891 in "The Spectator" another article which also criticized statements of Goldwin Smith, noted that Vice-Consul Wagstaff had written the cited report at the times of persecution of the Jews 10 years ago ("Mr. Goldwin Smith and the Jews", *The Spectator* (August 22, 1891), p. 245). John Doyle Klier also notes that William George Wagstaff wrote his report about the Jews while he was the Vice-Consul in Nikolaev (John Doyle Klier, *Russians, Jews, and the Pogroms of 1881-1882* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), p. 492).

[670] Державний архів Миколаївської області [State Archive of Mykolaiv region] fond 230, opys 1, sprava 10620, "The file about the issue of the certificate about 9 British steamers frozen in an estuary for the British Vice-Consul in Nikolaev William George Wagstaff, January 8, 1880", 3 l.

[671] Reports of William George Wagstaff from Taganrog to London were used, in particular, by Evrydiki Sifneos (Evrydiki Sifneos, "Mobility, Risk and Adaptability of the Diaspora Merchants: The Case of the Sifneo Freres Family Firm in Taganrog (Russia), Istanbul and Piraeus, 1850-1940", *The Historical Review*, Institute for Neohellenic Research, Volume VII (2010), pp. 239-252).

also responsible for the provinces of Voronezh, Saratov, Samara, Ufa, Orenburg, Astrakhan, Stavropol, Oblast' of the Don Cossack Host, Kuban and Terek oblast'[672]. In 1889 Wagstaff was transferred to Riga, where he was responsible for the governorates of Livonia and Courland. On April 1, 1895[673] the Queen appointed Wagstaff to the post of Consul General in Rio de Janeiro[674] (Illustration 17). In 1897 he received the Jubilee medal. The next year William George Wagstaff received the Order of St. Michael and St. George. In 1899 he became Consul General for the Brazilian states of Rio de Janeiro, Espirito Santo, Minas Gerais, and Mato Grosso. In August of 1900 Wagstaff retired and later lived under the address of Belmont, De Roos Road, Eastbourne.

Regarding the personal life of William George Wagstaff, in 1874 he married Marie Louise, a daughter of Georges Nein from Fribourg (Switzerland). She died in 1883. Later, Wagstaff remarried Sarah Amelia who previously was the wife of William Brenan (Odessa)[675]. William George Wagstaff had three daughters. It is interesting that in a list of sales of an auction in Paris for April 30, 2014 there is a portrait "of the English Vice-Consul William George Wagstaff and his wife dates from May 4, 1877" (Nikolaev)[676].

---

[672] "Wagstaff, William George", *Who's Who 1914, an Annual Biographical Dictionary with which is Incorporated "Men and Women of the Time", Sixty-Sixth Year of Issue* (London: Adam & Charles Black – New York: the MacMillan company), p. 2146.

[673] "Foreign Office, April 1, 1895", *The London Gazette* (May 10, 1895), p. 2706.

[674] Brazilian "Gazeta de Petropolis" informed about the accession of Wagstaff to this post in August of 1895 ("Consulado da Gra-Bretanha", *Gazeta de Petropolis* (Agosto 10, 1895), p. 3).

[675] "Wagstaff, William George", *Who's Who 1914, an Annual Biographical Dictionary with which is Incorporated "Men and Women of the Time", Sixty-Sixth Year of Issue* (London: Adam & Charles Black – New York: the MacMillan company), p. 2146; "William George Wagstaff" URL: http://prabook.org/web/person-view.html?profileId=755868 (date of access: 29.04.2015).

[676] "46 – Lot de 14 épreuves. Nicolaev, Saint-Petersbourg, Moscou. 1870-1880. – Nicolaev: 7portraits (dont ceux du vice-consul anglais William George Wagstaff et de son épouse dates du 4 mai 1877)..." (*Bailly-Pommery & Voutier Associes. Liste des Résultats de Vente 30/04/2014. Russie – Souvenirs Historiques,* p. 3).

William George Wagstaff died on May 12, 1918[677].

James Ernest Napoleon Zohrab

James Ernest Napoleon Zohrab (Illustrations 18, 19), under whose direction Wagstaff served in Berdyansk for many years, had Persian-Armenian roots. His ancestors on the paternal line had influential positions in Armenia, which was under control of Persia, but they were forced to emigrate from there, avoiding political persecutions[678]. The grandfather (Paul Zohrab) and father of James Ernest Napoleon were among the refugees who fled to the Ottoman Empire. Later, the grandfather served as dragoman in the Danish embassy in Constantinople. James Zohrab was born in the family of Peter Paul John Zohrab and Frances Zohrab[679] in 1830 in Malta and was baptized on October of 1830 in Smyrna[680]. The father of James Zohrab, Peter Paul

[677] Colin A. Mackie, "A Directory of British Diplomats", p. 500, in *Colin Mackie's website* URL: http://www.gulabin.com/ (date of access: 29.04.2015).

[678] "Zohrab, James Ernest Napoleon (1830-1860)", in *JSTOR Global Plants* URL: http://plants.jstor.org/stable/10.5555/al.ap.person.bm000154758 (date of access: 1.05.2015). "The Zohrabs had risen to prominence in their native land, but in the late eighteenth century Aga Mohammed Khan, the Shah of Persia, took a dislike to the family, perceiving them as a direct threat to his rule in Armenia" (Mark Donoghue, "William Thomas Thornton's Family, Ancestry, and Early Years: Some Findings from Recently Discovered Manuscripts and Letters", *History of Political Economy*, 40:3 (2008), p. 520).

[679] The wife of Peter Paul John Zohrab, Frances Zohrab died in Malta in 1862 at the age of 75 ("Marriage and Burial Records of the British Chapel. Smyrna – Turkey, 1795-1832" URL: http://website.lineone.net/~stephaniebidmead/smyrna.htm (date of access: 30.04.2015)).

[680] David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, p. 22; "Baptism, Marriage and Burial Records of the British Chapel. Smyrna – Turkey, 1795-1832" URL: http://website.lineone.net/~stephaniebidmead/smyrna.htm (date of access: 30.04.2015). The sister of James Zohrab, Matilda Nura Eliza Thurburn Zohrab was born on February 9, 1829 and was baptized in Malta on April 24, 1830 ("Baptism, Marriage and Burial Records of the British Chapel. Smyrna – Turkey, 1795-1832" URL: http://website.lineone.net/~stephaniebidmead/smyrna.htm (date of access: 30.04.2015).

John Zohrab, according to some data[681], in 1808 was sent to Constantinople as a special agent for the British government. Afterwards he was a merchant in Malta and became a naturalized British subject. In 1830 Peter Paul John Zohrab became dragoman in Trebizond (Trabzon). He spoke English, Armenian, Farsi, Turkish and probably French. Frances Zohrab (nee Williams) was his second wife[682]. They married in 1816 and had eight children[683]. Sophie, the sister of Peter Paul John Zohrab and aunt of James Zohrab, was the wife of Thomas Thornton, who was appointed as the Consul in Cairo[684].

In 1858 James Zohrab married Emily Holmes (1830-1908) (Illustration 20), sister of Sir William Richard Holmes. Interestingly, William Richard Holmes (1822-1882) who was appointed as British diplomat in Batoum (1846), Diarbekir (1852), and Bosnia (1860), in 1847 married Adela Harriet Louise Carmela Zohrab – the daughter of Peter Paul John Zohrab who was also the sister of James Zohrab[685]. Another sister of James Zohrab, Evelina Anne Marie Zohrab, in 1846 married the British diplomat, James Brant, who in 1830 was appointed

[681] David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, p. 19.

[682] His first wife was Elizabeth Hitchins, they married in 1807 (David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, p. 19).

[683] David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, p. 19.

[684] Though, Thomas Thornton, who was a British merchant and writer on Turkey (Thomas Thornton, *The Present State of Turkey; or a Description of the Political, Civil, and Religious Constitution, Government, and Laws of the Ottoman Empire; The Fiances, Military and Naval Establishments; The Stay of Learning, and of the Liberal and Mechanical Arts; the Manners and Domestic Economy of the Turks and Other Subjects of the Grand Signor, & c. & c. Together with the Geographical, Political, and Civil, State of the Principalities of Moldavia and Wallachia. From Observations Made During a Residence of Fifteen Years in Constantinople and the Turkish Provinces* (London: G.Woodfall, 1807), 436 p.), did not have time to take up this post: he was appointed to Cairo in 1813, but died on March 28, 1814 (David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, p. 44).

[685] David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, pp. 18, 19.

as a Vice-Consul in Trabzon[686], in 1836 – as Consul in Erzerum, and in 1855 – in Damascus[687].

As for the James Zohrab brothers, the eldest, Peter Thomas Henry Gordon Zohrab, was at different times an interpreter, accountant, inspector, auditor, valuator, agent at elections, newspaper publisher, auctioneer, builder, farmer, secretary of a trade association (Licensed Victualler's Association), and trader[688]. The second brother, Edward John Paul Zohrab, was a Colonel and British diplomat[689]. Sons of James Zohrab, Percy Fenwick Cuthbert Zohrab[690] (born in 1859) and Reginald Ernest Zohrab (born in 1861) followed the footsteps of their father, being British diplomats[691].

Interestingly, the Zohrab family accustomed to name children after their relatives and persons who did something important for a family member or significant events in their lives. In this context, it is not surprising that Leonard Kars Zorab, who was born in 1878 and lived in

[686] David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, pp. 18, 20; Musa Şaşmaz, *Trade Reports of the Trebizond Province on British Documents 1830-1914 / Ingiliz Belgelerine Göre Trabzon Vilayeti Ticari Raporlari 1830-1914*. Volume I (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), pp. 1-22. According to Hamdi Özdiş (Düzce University, Turkey), James Brant was the first British Vice-Consul in Trabzon (Hamdi Özdiş, "Trabzon. The consuls", in *Black Sea Port-cities, 1780s-1910s* URL: http://blacksea.gr/en/cities/trabzon/1-8-2/ (date of access: 8.09.2015)).

[687] David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, pp. 18, 20.

[688] "The Southern Hemisphere Descendants of Peter Paul John Zohrab" URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/zdetail8.html (date of access: 30.04.2015).

[689] "The Northern Hemisphere Descendants of Peter Paul John Zohrab" URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/zdetail7.html#EdwardJohnPaul (date of access: 30.04.2015).

[690] It is significant that this firstborn was named after the British General William Fenwick Williams (Anthony J. Rundell, *Kars: Victory into Defeat*, 1st edition (Nether Westcote Impress, 2005), p. 87), who led the defense of Kars in 1855 and was a chief of James Zohrab.

[691] "James Ernest Napoleon Zohrab" URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/jamesenz.html (date of access: 30.04.2015).

India, received one of his names to honor the participation of James Zohrab in the defense of Kars during the Crimean War[692].

Regarding the career of James Zohrab, as we have already mentioned, the husband of his sister, James Brant, was the British Consul in Erzerum, so Zohrab served in this Consulate about two years. James Zohrab wrote about it in a letter from Berdyansk to Earl Granville dated November 30, 1871, specifying that he entered the Consular service in January of 1848 as a clerk to the Consul James Brant. For several months in 1852, James Zohrab was the Acting Vice-Consul in Batoum[693].

At the time of the Crimean War, in September of 1854, James Zohrab, continuing family traditions, was appointed as a first-class interpreter in Kars, and was attached to Colonel (later – General) William Fenwick Williams[694]. The fortress of Kars was located in the same region as Erzerum, and British commanders hoped that not only the proficiency of James Zohrab in Turkish and other languages (English, French, Italian, and Arabic), but also his familiarity with the local people and traditions would be useful. In 1855, after five months of siege, Kars surrendered to Russian troops due to starvation. During the siege, James Zohrab contracted typhus[695] and, according to some sources[696], at the surrender was left in Kars in a hospital "suitably protected by the assurances" of the Russian General Nikolai Muravyov (who was later authorized by the Russian Emperor to change his surname to "Muravyov-Karskiy"). Nonetheless, in 1871 Zohrab wrote that he was the last Englishman to leave Kars after the surrender, without mentioning his stay in the hospital[697]. At the same time Zohrab

---

[692] "Descendants of Peter Paul John Zohrab" URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/zdetail6.html (date of access: 30.04.2015).

[693] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 80.

[694] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 80.

[695] "The Surrender of Kars", *Nelson Examiner* and *New Zealand Chronicle*, Volume XV, Issue 14 (May 17, 1856), p. 3.

[696] Anthony J. Rundell, *Kars: Victory into Defeat*, 1st edition (Nether Westcote Impress, 2005), p. 87.

[697] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 80.

was depicted in the painting of Thomas Jones Barker[698] "Major General Williams and his Staff Leaving Kars 28 Nov. 1855" (another title – "The Capitulation of Kars, 26 November 1855") (Illustration 21). However, it is unknown whether the painter himself was a direct witness to the event. The painting is now in the National Army Museum (Chelsea, London)[699]. For participation within the defense of Kars in the battle of September 29, 1855 James Zohrab received the Imperial Order of the Medjidie[700]. After the war, he received also the Cars medal[701].

On September 10, 1856, James Zohrab was appointed as Vice-Consul in Mostar in the Balkans[702], but untill February of 1857 he was retained on special service in Constantinople. During almost 8 years of service in Mostar, James Zohrab was several times sent to extremely dangerous missions to Montenegro and revolted parts of the Balkans[703]. From January to August of 1860 and from May 29 to November 7,

[698] Thomas Jones Barker created a number of paintings about the theme of the Crimean War, including "Balaklava – One of the Six Hundred" (1874), "Taking the Russian Guns at Balaklava" (Staff College, Camberley; School of Electrical and Mechanical Engineering, Borden, Hants), "The Rally, Balaklava" (Naval and Military Club, London), and "Sir Edward Cockburn and George Cockburn at Balaklava" (Victoria Art Gallery, Bath).

[699] "James Ernest Napoleon Zohrab" URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/jamesenz.html (date of access: 30.04.2015).

[700] Giving a chronology of important events of February, 1856, "The Annual Register, or a View of the History and Politics of the Year 1856" informed: "The Queen has also been pleased to give and grant… unto J.Zohrab, esq., and T.R.Rennison, esq., Interpreters, Her Majesty's royal license and permission that they may accept and wear the Fourth Class of the same Order [the Imperial Order of the Medjidie], which the Sultan hath been pleased to confer upon them respectively, as a mark of his Imperial Majesty's approbation of their distinguished services before the enemy during the defense of Kars, and that they may enjoy all the rights and privileges thereunto belonging" (*The Annual Register, or a View of the History and Politics of the Year 1856* (London: printed for F. & J. Rivington, 1857), p. 292).

[701] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 80.

[702] David Wilson, *List of British Consular Officials in the Ottoman Empire and Its Former Territories, from the Sixteenth Century to About 1860*, p. 22.

[703] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 80.

1861 he was the Acting Consul in Bosna-Serai (Sarajevo)[704]. Being in the Balkans, Zohrab wrote about the plight of Christians in the region, who suffered from the arbitrariness of Muslims, and about the hatred of the local Christians towards the Muslims. These bright characteristics, given by Zohrab, are still widely cited by researchers of jihad[705].

On May 14, 1864, when the Vice-Consulate where James Zohrab served was abolished, he was appointed to a consular post in Berdyansk[706]. This date was reported by Zohrab himself in his writing of November 30, 1871[707]. However, as we mentioned, according to the other diplomatic sources, untill September of 1865 the Acting Consul in Berdyansk was William George Wagstaff. And the entry in the diary of Vasily Kryzhanovskiy "This week the newly appointed British Consul ***** came to Berdyansk" dated October 29, 1865[708]. Interestingly, in some publications with biographical information about James Zohrab, Odessa, and not Berdyansk, was mentioned as the place of his service in the Russian Empire[709]. In addition, a photo in a family album, which depicted Zohrab's wife, was taken in Odessa in 1864 (Illustration 22).

---

[704] Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 165.

[705] Robert Spencer, *Onward Muslim Soldiers. How Jihad Still Threatens America and the West* (Regnery Publishing, 2003), 256 p.; Andrew G. Bostom, *The Legacy of Jihad: Islamic Holy War and the Fate of Non-Muslims* (Prometheus Books, 2005), p. 72; Fjordman, *Defeating Eurabia* (Lulu.com Publishing, 2008), pp. 134-135; Bat Ye'or, *The Decline of Eastern Christianity under Islam: from Jihad to Dhimmitude: Seventh-Twentieth Century* (Cranbury: Associated University Presses, 2010), pp. 426-427.

[706] Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 165.

[707] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 71.

[708] Konstantin Bakhanov and Igor Lyman, *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники* [Berdyansk in Diaries of the Titular Councilor V.K. Kryzhanovskiy. Kryzhanovskiy V.K. Diaries] (Zaporizhzhya: Prosvita, 2002), p. 105.

[709] Asuman Baytop, "Anadolu'dan Bitki Örnekleri Toplamiş Olan Arkeolog, Antropolog ve Diplomatlar", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* XIII/1 (2011), p. 95;

As it turned out, James Zohrab stayed in Odessa for about a year, helping the Consul-General Eustace Clare Grenville-Murray to investigate the suspected robbery and murder of John Cross Middleton, the Captain of the British barque "Lily of the Valley", in September of 1864[710], and several other crimes (Illustrations 23, 24). The Consul-General in Odessa ignored repeated orders to send James Zohrab to Berdyansk. Zohrab was even sent by Grenville-Murray from Odessa to London to deliver a report in person. But having read this report, James Murray, head of the Consular Department in the Foreign Office and an enemy of Grenville-Murray, "contemptuously observed that it could not only have been safely sent by post but also sent unsealed"[711]. The participation of Zohrab in the investigation[712] as well as his trip to London became parts of scandals which eventually led to the dismissal of Eustace Clare Grenville-Murray from the post in Odessa[713].

Namely Zohrab signed annual consular reports from Berdyansk for the 1865-1873 years. And in some of the reports the surname of the Consul has been written not as "Zohrab", but as "Zohrob" or "Zowrob".

"James Ernest Napoleon Zohrab" URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/jamesenz.html (date of access: 22.06.2015).

[710] Державний архів Одеської області [State Archive of Odesa region], fond 1, opys 249, sprava 184, "Correspondence about the death of the English captain Middleton 14.12.1864-21.04.1867", 66 l.

[711] G. R. Berridge, *A Diplomatic Whistleblower in the Victorian Era. The Life and Writings of E. C. Grenville-Murray* (2013), p. 68 URL: http://grberridge.diplomacy.edu/wp-content/uploads/2013/12/G-M.pdf (date of access: 24.06.2015).

[712] According to calculations of Zohrab, from September 5(17), 1864 to October 20, 1865 his expenses in Odessa were 1253 pounds and 13 shillings, the cost of his journey from Odessa to Berdyansk was 31 pounds, plus 128 pounds to pay Francis Carruthers, who had acted as an interpreter for Zohrab and for the Commission of inquiry (Державний архів Одеської області [State Archive of Odesa region], fond 1, opys 249, sprava 184, "Correspondence about the death of the English captain Middleton 14.12.1864-21.04.1867", 66 l. 26, 27, 29, 41).

[713] G. R. Berridge, *A Diplomatic Whistleblower in the Victorian Era. The Life and Writings of E. C. Grenville-Murray* (2013), pp. 67-81 URL: http://grberridge.diplomacy.edu/wp-content/uploads/2013/12/G-M.pdf (date of access: 24.06.2015).

Berdyansk correspondence of James Zohrab for 1864[714], 1865[715], 1866[716], 1867[717], 1868[718], 1869[719], 1870[720], 1871[721], 1872[722], 1873[723] and

[714] "FO 65/670 – Consuls at St. Petersburg, Berdiansk; Michele, Hill, Cumberbatch, Zohrab, Wagstaffe", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254516 (date of access: 18.05.2015).

[715] "FO 65/689 – Consuls at Odessa, Kherson, Berdiansk, Taganrog; Murray, Stevens, Wagstaff, Zohrab, Carruthers", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254535 (date of access: 18.05.2015).

[716] "FO 65/712 – Consuls at Berdiansk, Soukhoum-Kalé; Zohrab, Palgrave", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254558 (date of access: 18.05.2015).

[717] "FO 65/740 – Consuls at Soukhoum-Kalé, Berdiansk; Palgrave, Zohrab, Vice-Consul at Poti; Wilkinson", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254586 (date of access: 18.05.2015).

[718] "FO 65/761 – Consuls at Moscow, Viborg, Berdiansk, Poti; Roberts, Lorentz, Zohrab, Wilkinson", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254607 (date of access: 18.05.2015).

[719] "FO 65/781 – Consuls at Moscow, Viborg, Berdiansk, Poti; Roberts, Lorentz, Franck, Zohrab, Wagstaff, Wilkinson", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254627 (date of access: 18.05.2015).

[720] "FO 65/810 – Consuls at Warsaw, Helsingfors, Berdiansk, Poti; Mansfield, Campbell, Zohrab, Wilkinson", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254656 (date of access: 18.05.2015).

[721] "FO 65/827 – Consul General at Odessa; Abbott, Consuls at Archangel, Berdiansk, Helsingfors, Kertch, Nicolaiev; Rennie, Birse, Zohrab, Campbell, Barrow, Stevens", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254673 (date of access: 18.05.2015).

[722] "FO 65/842 – Consuls at Archangel, Berdiansk, Helsingfors, Kertch, Nicholaiev; Renny, Birse, Zohrab, Campbell, Barrow, Stevens, Cicognani, Consular and Commercial", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254688 (date of access: 18.05.2015).

1874[724] years is preserved in the National Archives (the United Kingdom). Documents of Zohrab of 1865 have been saved in the State archive of Odesa region in the file "About threats of British subject Kellen against Vice-Consul Zohrob"[725] (Illustration 25).

A thorough revision of the content of Zohrab's reports from Berdyansk gives us grounds to state that this British Consul, whose ancestors had been accepted at the Ottoman Empire as refugees from persecution of the Shah of Persia and who had long worked on the lands of the Ottoman Empire, could not accept his stay on the territory of the traditional enemy of this country – the Russian Empire, against which he fought in Kars.

Zohrab's reports attracted attention of not only diplomats and merchants. An excerpt from the report of James Zohrab on the trade of Berdyansk for the year 1865 (January 6, 1866) with information about black poisonous spiders was read at the meeting of the Entomological Society of London on June 4, 1866[726] and was soon published in "The Transactions of the Entomological Society of London"[727]. A fragment of the report of Zohrab from Berdyansk for 1866 was given in the annexes to the article "Variation in the Price and Supply of Wheat" which was published in 1869 in the "Journal of the Royal Agricultural Society of

---

[723] "FO 65/861 – Consuls at Berdiansk, Helsingfors, Kertch; Zohrab, Campbell, Barrow, Vice-Consul at Poti; Wilkinson, Gardner, Consular and Commercial", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254707 (date of access: 18.05.2015).

[724] "FO 65/892 – Consuls at Berdiansk, Kertch, Viborg, Helsingfors, Archangel; Zohrab, Wagstaff, Barrow, Lorrentz, Campbell, Birse, Vice-Consul at Theodosia; Barker, Political, Consular and Commercial", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254738 (date of access: 18.05.2015).

[725] Державний архів Одеської області [State Archive of Odesa region], fond 2, opys 2, sprava 887, "About threats of British subject Kellen against Vice-Consul Zohrob, July 5, 1865", 7 l.

[726] One of the members of this Society was Charles Darwin.

[727] *The Transactions of the Entomological Society of London*. Third series, Volume V (London: H.T.Roworth, 1867), p. xiv.

England"[728]. Documents written by James Zohrab about the Mennonites of Berdyansk and Berdyansk district ("uezd") were used by Gerald E. Dirks in the monograph "Canada's Refugee Policy: Indifference or Opportunism?"[729], as well as by Adolf Ens in the book "Subjects or Citizens?: The Mennonite Experience in Canada, 1870-1925" when describing the prehistory of Mennonites of Canada[730]. James Urry from Wellington, New Zealand, based on the reports, proves that James Zohrab "was the first person in the British government who was contacted in February, 1872 about a potential migration of Mennonites to Canada"[731]. Gelina Harlaftis, a Greek national, mentioned a fragment of the report of Zohrab from Berdyansk for 1872 about Greek vessels under the Russian flag in her monograph "A History of Greek Owned Shipping. The Making of an International Tramp Fleet, 1830 to the Present Day"[732].

Thanks to one of the reports of Zohrab and his letter to Earl Granville (November 30, 1871) we found many details about conditions of consular service in Berdyansk. According to the description of Zohrab, Berdyansk consular district embraced Berdyansk uezd, i.e. lands from the river Berda on the east to Henichesk on the west, and from the Sea of Azov on the south to Melitopol uezd and Aleksandrovsk uezd on the north and north-east. But in reality, the Consulate, as described by Zohrab, had no limits: the Consular authority was recognized in Mariupol, the Consul had to help in matters concerning British subjects even from Kharkov, owners and crews of

---

[728] H.Evershed, "Variation in the Price and Supply of Wheat", *Journal of the Royal Agricultural Society of England*. Volume the fifth. Practice with Science (London: John Murray, 1869), pp. 212-213.

[729] Gerald E. Dirks, *Canada's Refugee Policy: Indifference or Opportunism?* (McGill-Queen's University Press, 1977), p. 27.

[730] Adolf Ens, *Subjects or Citizens?: The Mennonite Experience in Canada, 1870-1925* (Ottawa: University of Ottawa Press, 1994), ix+236 p.

[731] James Urry, "Myth and History: The Story of William Hespeler's Independent Role in the Immigration of Mennonites to Manitoba in the 1870s", in *Plett Foundation* URL: http://www.plettfoundation.org/articles/myth-and-history/ (date of access: 15.07.2015).

[732] Gelina Harlaftis, *A History of Greek-Owned Shipping. The Making of an International Tramp Fleet, 1830 to the Present Day* (London and New York: Routledge, 1996), p. 33.

vessels in distress anywhere on the Sea of Azov (if only it happened not very close to Taganrog or Kerch) there also domain of the Consulate in Berdyansk[733]. It is of significance that, despite all specificity of Zohrab's attitude to the place of his service, he called Berdyansk the safest and most convenient port of the Sea of Azov[734].

The annual salary, which James Zohrab received for service in Berdyansk, was initially of 400 pounds, and in 1866 was raised to 450. The British Consul was not engaged in commercial operations (in Berdyansk in 1871 there were just two "non-trading" Consuls , those of Britain and Italy[735], while other five persons who represented interests of 10 countries, were "trading officers")[736]. In 1871 Zohrab, complaining about the low salary, wrote that his transferring to an "unknown country" – the Russian Empire in 1864 was a bitter disappointment for him, because it impeded him studying the language and specifics of the Ottoman Empire, where he had planned to continue to serve. So Zohrab wrote that the work of 16 years had been lost, and he had to start from the beginning. Because of the low salary, the Consul in Berdyansk eventually had to send his family home, and by the end of November of 1871 he lived in Berdyansk alone in uncomfortable conditions for almost four years[737]. Furthermore, he had

[733] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 71.

[734] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 72.

[735] Thus, the statement is incorrect that in Berdyansk "all consuls were engaged in commerce, owned enterprises and trading firms" (*Бердянску – 180: К 180-летию основания г.Бердянска* [Berdyansk – 180: for the 180th Anniversary of Berdyansk] (Berdyansk, 2007), p. 36).

[736] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 75.

[737] In this context, the information on the family's website seems even more intriguing: exactly in Berdyansk in 1869 the youngest child of James Zohrab – Irene Harriett Zohrab (1869-1906) – was born (Searchable Text version of the Zohrab/Zorab Family Tree – Generations 8-10 URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/ztbltr3b.html (date of access: 26.07.2015)). At our request, Peter Douglas Zohrab from New Zealand informed that the source for the information was a family tree drawn up by Kelvin and Rosemary Pollock, of the UK.

to pay the education of his three children. Zohrab complained that he also suffered from health problems, so that there was not any month during the last two years in which he felt good. According to the British Consul, mental anxiety was the cause of his health deterioration because of the circumstances already mentioned as well as the severity of the local climate. So James Zohrab concluded his letter by expressing the hope that the Foreign Office would take into account his long and difficult service and transfer him to another post where he could finally reunite with his family and enjoy a comfortable life. It is significant that in this letter the Consul emphasized all the difficulties of his service (not only in Berdyansk) and the unfairness received (such as the fact that all British military and civilian officers who had taken part in the defense of Kars, except him, received the Order of the Bath and the Legion of Honour). At the same time, the same letter testified that the previous salary of Zohrab in the Balkans was much lower than in Berdyansk (only 200-300 pounds per annum)[738].

It should be noted that, in the letter, Zohrab mentioned that his studies were connected with the Ottoman Empire. Perhaps it was an allusion to the fact that James Zohrab was a member of the Royal Asiatic Society[739], which was founded in London by prominent scientists and colonial administrators in 1823.

Regarding the volume of work of Zohrab in 1871 (just until November) the British Consulate in Berdyansk received 58 documents and sent 65 dispatches, letters and returns. Consular jurisdiction included maintaining discipline on board of vessels under the British flag, but as Zohrab reported, he was not responsible for British sailors during their stay on shore; British subjects who lived on the territory of Berdyansk uezd also did not fall under the jurisdiction of the Consul. Instead, he was responsible for the private property of British subjects who would die in Berdyansk, as well as for British wrecked vessels. In addition, the Consul had a wide range of functions which were not defined exactly. Officially, the Consulate worked from 10 a. m. to

[738] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), pp. 80-81.
[739] Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 165.

12 p. m. and from 2 p. m. to 5 p. m., but, as James Zohrab reported, shipmasters knew that they could visit the Consulate and get assistance at any time. In addition to the Consul, two persons worked at the Consulate: a Clerk with an annual salary of 150 pounds, and an office servant with an annual salary of 30 pounds[740].

The following year, the Select Committee on Diplomatic and Consular Services called in and examined the British subject Charles Grierson[741], who had lived in Berdyansk for about four years. The Committee tried to find out whether the situation with the British Consulate in Berdyansk was the same that Zohrab had described[742]. Charles Grierson told the Committee that Berdyansk "is a place where there is really very little to do"; although shipping was increasing there, the business was carried mainly by Greek and Italian vessels. The only duty of the Consul and the Consular clerk was to receive papers from English captains who arrived to the local port. Charles Grierson confessed that he knew that James Zohrab "would very much like to be transferred to some part of Turkey, or if he were transferred to Persia he would like it extremely". Estimating the salary of the Consul in Berdyansk, Grierson told that this salary was 600 pounds; it was not much for a Consul, but 150 pounds would be sufficient for this city, because all the work could be done by a Consular clerk here[743].

---

[740] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), pp. 73-74.

[741] Державний архів Одеської області [State Archive of Odesa region], fond 1, opys 17, sprava 73, "Regarding the permission for the military engineer Colonel Pochinskiy with the participation of the British subjects Grierson and Wilmot to build in Berdyansk the port jetty and boathouse. 1869", 281 l.

[742] By the way, Frederick Walpole, a member of the Committee, told about James Zohrab: "He is of an old Maltese family that has been for so many generations in the English service that they are not Levantines" (*Reports from Committees: Seven Volumes. Accounts, Public; Appellate Jurisdiction; Diplomatic and Consular Services. Session 6 February – 10 August 1872.* Volume VII (Great Britain. Parliament. House of Commons, 1872), p. 108).

[743] *Reports from Committees: Seven Volumes. Accounts, Public; Appellate Jurisdiction; Diplomatic and Consular Services. Session 6 February – 10 August 1872.* Volume VII (Great Britain. Parliament. House of Commons, 1872), pp. 107-110.

As James Zohrab reported, the British Consul in Berdyansk had no official privileges compared with other local residents, but he maintained close friendly relations with all local authorities[744]. Belonging to the elite of Berdyansk, the British Consul, like other foreign representatives, was invited to all major celebrations that took place in the city. In particular, in April of 1866 "Odesskiy Vestnik" wrote about a thankful prayer service, held in the presence of foreign consuls in Berdyansk in the Voznesensky Cathedral to commemorate the narrow escape of the Emperor Alexander II from death[745]. In September of 1872 the press reported on the participation of foreign Consuls[746] in the celebration of the opening of Berdyansk boy's gymnasium[747].

In 1874, Zohrab managed to realize his aspiration to return to the Ottoman Empire. In 1877, "The Spectacor" characterized the British Consul in Erzerum Zohrab as a man who lived in the region for many years, knew the local language and, to some extent, was a Turcophile[748]. The National Archives (the United Kingdom) retains correspondence of James Zohrab for 1876-1877, when he was the Consul in Erzerum, for 1877 (from Trabzon), and for 1881 (when he was a British Consul in

[744] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 74.
[745] V. Makarov, "6-го апреля [April 6]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 79 (April 14, 1866), p. 255.
[746] In the early 1870s foreign colleagues of James Zohrab in Berdyansk were the German Consul and Belgian consular agent Jean Hemmerle; the Spanish, Norwegian Vice-Consul and Austro-Hungarian consular agent Jean Gaspar Ivancitsch; the Belgian Consul and French consular agent L.Kaufmann; the Vice-Consul of Denmark Nicolas Lucich; the Roman Vice-Consul Louis Graffagni; the Italian Consul Ansaldi and Vice-Consul L.Tubino; and the Vice-Consul of the Netherlands Paicos (Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1871 (Saint-Petersbourg: imprimerie de Journal de St-Petersbourg, 1871), pp. 74-76, 78-84, 87).
[747] Vasily Kryzhanovskiy, "[Бердянск] [Berdyansk]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 206 (September 19, 1872), p. 854.
[748] "News of the Week", *The Spectacor*, № 2566 (September 1, 1877), p. 2.

Jeddah, on the Red Sea, where he served from October of 1878 to July of 1881)[749].

From Erzerum, Zohrab reported, in particular, about the hardships suffered there by the Christians, including Armenians[750]; about events of the Russian-Turkish war of 1877-1878, writing about the cruelty of Circassians and Kurds toward the civilian population[751]; and about the incursion of Russian troops to the fortress of Bajazet, where Turkish families hid in Armenian homes in order to survive. Since 1879, in his letters from Jeddah (the center of Hijaz, a region on the west of the Arabian Peninsula) James Zohrab repeatedly wrote about the existence in Mecca of a secret Muslim society that planed to restore the Caliphate in Hijaz. Correspondence of Zohrab from Jeddah was not left unattended by contemporary researchers of Islam and of the history of the British and Ottoman empires[752]. The letter which the British Consul

[749] In 1880 "The Edinburgh Gazette" informed: "Foreign Office, March 27, 1880. The Queen has been graciously pleased to appoint James Zohrab, Esq., Her Majesty's Consul at Jeddah, to be also Her Majesty's Consul for Assab Bay and the surrounding District, to reside at Jeddah" (*The Edinburgh Gazette* (April 13, 1880), p. 362). At our request Hamdi Özdiş found information about service of Zohrab in Jeddah among documents of the Prime Ministerial Ottoman Archive in Istanbul (*Prime Ministerial Ottoman Archive (Başbakanlık Osmanlı Arşivi*-BOA) Archive code: 281/17418, Fund code: İ.HR.).

[750] Arman Dzhonovich Kirakossian, *British Diplomacy and the Armenian Question: From the 1830s to 1914*, (Princeton and London: Gomidas Institute Books, 2003), p. 56.

[751] Arman Dzhonovich Kirakossian, *British Diplomacy and the Armenian Question: From the 1830s to 1914*, (Princeton and London: Gomidas Institute Books, 2003), pp. 58-60.

[752] Ehud R. Toledano, *The Ottoman Slave Trade and Its Suppression: 1840-1890* (Princeton: Princeton University Press, 1982), p. 228; Kemal H. Karpat, *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State* (New York: Oxford University Press, 2001), p. 247; Joshua Teitelbaum, *The Rise and Fall of the Hashimite Kingdom of Arabia* (London: C.Hurst & Co., 2001), pp. 44-45; Michael Francis Laffan, *Islamic Nationhood and Colonial Indonesia: The Umma Below the Winds* (Routledge, 2003), pp. 42-43; Diane Robinson-Dunn, *The Harem, Slavery and British Imperial Culture: Anglo-Muslim Relations in the Late Nineteenth Century* (Manchester: Manchester University Press, 2006), pp. 49-50; Ulrike Freitag, "Helpless Representatives of the

in Jeddah, James Zohrab, sent to Edward Frankland on October 29, 1881 was used in a biographical book about an outstanding British organic chemist who originated the concept of valence[753]. The same year James Zohrab was mentioned in the list of the names of the principal contributors to the herbarium of the royal gardens, Kew (357 items from Arabia).

As of January 1890 James Ernest Napoleon Zohrab was the British Consul-General in the Republic of Hayti.

According to the family's website, Zohrab later emigrated with his family to Halifax (Nova Scotia, Canada)[754]. James Ernest Napoleon Zohrab died on January 5, 1891 (JSTOR Global Plants database contains erroneous information that it happened in 1860)[755]. The grave of James Zohrab located in the Camp Hill Cemetery, Halifax[756] (Illustration 26).

When we contacted the person in charge of the family's website, Peter Douglas Zohrab, he wrote: "Here is a list of the countries where I am fairly certain that members of the Zohrab family now live: the Netherlands, the United Kingdom, New Zealand, Japan, the USA, Canada, Australia, Uzbekistan, South Africa. And here is a list of the countries where members of the Zohrab family once lived and may perhaps still live: Armenia, Iran, Indonesia, India, Malaysia, France, Turkey, Egypt, Sudan, Cyprus, Malta, Nigeria, Tanzania, Russia, Switzerland, Germany, Thailand, Saudi Arabia".

Great Powers? Western Consuls in Jeddah, 1830s to 1914", *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 40, No. 3 (September, 2012), pp. 361, 365.

[753] Colin A. Russell, *Edward Frankland: Chemistry, Controversy and Conspiracy in Victorian England* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), p. 394.

[754] "James Ernest Napoleon Zohrab" URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/jamesenz.html (date of access: 30.04.2015).

[755] "Zohrab, James Ernest Napoleon (1830-1860)", in *JSTOR Global Plants* URL: http://plants.jstor.org/stable/10.5555/al.ap.person.bm000154758 (date of access: 1.05.2015). According to this database James Ernest Napoleon Zohrab also was a plant collector and Crocus zohrabi Maw was named in his honour in 1881.

[756] 1600 Summer Street, Halifax, Halifax Regional Municipality, Nova Scotia, Canada.

Harvey Robert Lowe

Unlike his predecessors, Harvey Robert Lowe did not change places of service. He became the Vice-Consul in Berdyansk on October 12, 1876 and, according to all available documents, this city-port was the first in his track record. Harvey Robert Lowe retired from the consular post in Berdyansk more than a quarter century later, on December 31, 1902. Within this period, several annual reports from Berdyansk were written not by Lowe, but by other persons who performed consular duties there.

Harvey Robert was born on June 3, 1842 in the family of Josiah and Louise Lowe. He was baptized on June 22 in Shoreditch, London.

In 1876, the Chancellery of the Taurian governor formed the file "About the appointment of Harvey Robert Lowe as the British Vice-Consul in Berdyansk"[757]. In fact, the documents of this file largely repeated the procedure of the appointment of William George Wagstaff as the British Vice-Consul in Berdyansk, which had taken place two years earlier. There we also found a notification of the British Consul in Taganrog, a request of the British Ambassador in Petersburg to the Ministry of Foreign Affairs and an appeal of the Department of Internal Affairs of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Empire to the Taurian governor[758]. However, in this case the authorities of Taurian province appealed not only to the harbor master of Berdyansk, but also to the Taganrog governor of the town, making it necessary to inform about the lifestyle, behavior and political loyalty of Lowe. On December 8, 1876 the harbor master of Berdyansk, Petr Petrovich Schmidt, reported to the Taurian governor that the behavior of Lowe

[757] Державний архів Автономної Республіки Крим [State Archive of the Autonomous Republic of Crimea] fond 26, opys 1, sprava 26564, "About the appointment of Harvey Robert Lowe as the British Vice-Consul in Berdyansk, November 27, 1876 - January 20, 1877", 8 l.

[758] Державний архів Автономної Республіки Крим [State Archive of the Autonomous Republic of Crimea] fond 26, opys 1, sprava 26564, "About the appointment of Harvey Robert Lowe as the British Vice-Consul in Berdyansk, November 27, 1876 - January 20, 1877", l. 1.

was excellent and he had not seen anything reprehensible in him[759]. On December 15, 1876 the Taurian governor sent to the Department of Internal Affairs of the Ministry of Foreign Affairs the report about the absence of obstacles for the appointment of Lowe. By January 3, 1877 this Department informed to the Tauride governor that the Emperor had ordered to recognize Lowe as the British Vice-Consul in Berdyansk. Therefore, the Department asked the governor to allow Lowe to perform his duties "preliminarily", before signing the corresponding decree by the Governing Senate.

On January 14, 1877 the Taurian governor notified about this to Schmidt, adding that he saw no obstacles to the "preliminarily" admission of Lowe. However, due to drawbacks in communication, the Taurian governor did not know about the signature of the decree until 3 days after it had happened[760]. On January 20, 1877 the Taurian governor, reporting the content of the corresponding decree to the Taurian provincial government, instructed the latter to make all necessary orders.

Apart from published reports (Illustration 27), other correspondence of Lowe has been well preserved. Some documents of Lowe's first year as a Vice-Consul in Berdyansk (1877) have been preserved in the National Archives (the United Kingdom)[761]. In the same Archives, correspondence of Lowe for 1878[762], 1880[763], and 1900[764], as well as

---

[759] Державний архів Автономної Республіки Крим [State Archive of the Autonomous Republic of Crimea] fond 26, opys 1, sprava 26564, "About the appointment of Harvey Robert Lowe as the British Vice-Consul in Berdyansk, November 27, 1876 - January 20, 1877", l. 3.

[760] Державний архів Автономної Республіки Крим [State Archive of the Autonomous Republic of Crimea] fond 26, opys 1, sprava 26564, "About the appointment of Harvey Robert Lowe as the British Vice-Consul in Berdyansk, November 27, 1876 - January 20, 1877", l. 7-7 rev.

[761] "FO 65/981 – Consuls at Helsingfors, Kertch, Archangel, Viborg, Taganrog, Berdiansk, Reval; Campbell, Barrow, Shergold, Lorentz, Carruthers, Lowe, Soucanton, Consular and Commercial", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254827 (date of access: 17.05.2015).

[762] "FO 65/1018 – Consuls at Helsingfors, Archangel, Taganrog; Campbell, Shergold, Carruthers, Hoyland, Vice-Consuls at Poti, Berdiansk; Gardner, Lowe, Consular and Commercial", in *The National Archives* URL:

"Marriage notice book" sent from Berdyansk to the British Foreign Office in 1901, have been stored[765].

The content of some reports of Lowe from Berdyansk was not left without public. In particular, a quote from a report on measures to prevent Jewish pogroms in Berdyansk uezd was published in "The Spectator" in March of 1882[766]. The report from Berdyansk for 1882 with the assessment of the possibilities of importing agricultural machinery was quoted by the newspaper "Boston Post" on July 17, 1883[767]. Lowe's report with information about wheat prices was used by Stephen Jeans in his work "England's Supremacy: Its Sources, Economics and Dangers"[768].

---

http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254864 (date of access: 18.05.2015).

[763] "FO 65/1093 – Consuls at Archangel, Helsingfors, Kertch, Riga, Taganrog. Gellermann, Campbell, Barrow, Colledge, Grignon, Hill, Breslau, Raby, Wooldridge. Vice Consuls at Berdiansk, Poti, Wiborg, Nicolaeff, Lowe, Gardner, Backland, Wagstaff. Consular and Commercial", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254939 (date of access: 18.05.2015).

[764] "FO 65/1612 – Consuls at Batoum, Helsingfors, Moscow, Riga, Taganrog. Stevens, Cooke, Medhurst, Woodhouse, Hunt. Vice Consuls at Berdiansk, Kertch. Lowe, Wardrop. Secretary. Mr. Burrell. Consular Commercial Treaty", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C255458 (date of access: 18.05.2015).

[765] "FO 399/1 – Marriage notice book", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C2270272 (date of access: 18.05.2015).

[766] "Very strong repressive measures," says Consul Lowe, "have been taken in the disturbed villages and towns in the district of Berdiansk to quell the disturbances, and the inhabitants are mulcted in the payment of expenses for calling out the soldiers, and for damages done to, or loss of, property, which have created a rebellious feeling among them. Several ringleaders have been arrested and brought into Berdiansk in chains, some of them being of good position" ("The "Guardian" and the "Spectator" on the Russian Jews (To the Editor of the "Spectator")", *The Spectator*, (March 18, 1882), p. 357).

[767] *Boston Post* (July 17, 1883), p. 2.

[768] Stephen Jeans, *England's Supremacy: Its Sources, Economics and Dangers*. 1885. Reprint. (London: Forgotten Books, 2013), p. 98 (125).

The first years of Harvey Robert Lowe in the vice-consular post in Berdyansk coincided with the graduation from the local boy's gymnasium of Vladimir (Waldemar) Haffkine, who later became an outstanding scientist, bacteriologist and epidemiologist at the service of the British Crown[769] (Illustration 28). Another inhabitant of Berdyansk, who had studied in the gymnasium in the period of service of Lowe and afterwards became a prominent British scientist, was Abram Besicovitch. He was born in Berdyansk in a Karaite family in 1891 and later became a famous mathematician, professor at Cambridge and a member of the Royal Society[770].

Like his predecessors and other Consuls in Berdyansk, Harvey Robert Lowe participated as a respected guest in various celebrations that took place in the city. In particular, the press wrote that on February 19, 1880 foreign Consuls took part in the prayers in the local cathedral to commemorate the anniversary of the abolition of serfdom in the Russian Empire[771]. In May of 1883, Berdyansk celebrated for four consecutive days the coronation of Emperor Alexander III. In one day of the celebration, after a solemn prayer foreign Consuls, military officers, civilian officials and merchants were invited to a sumptuous breakfast, which was prepared for more than one thousand persons in the house of the City Council[772].

Interestingly, dwellers of Berdyansk called the British Vice-Consul Harvey Robert Lowe in a semi-local manner – Harvey Ivanovich[773] or

---

[769] National Library of Israel, W.M.W. Haffkine Archive, ARC Ms. Var. 325/40, "Biographical notes…", l. 1-7.

[770] It is very symptomatic for the contemporary Russian Federation that the article, which was published in Moscow about the Karaite from Berdyansk Bezikovich dedicated to "Russian scientists" at Cambridge (V. Shestakov "Очерки интеллектуальной истории Кембриджа: русские ученые в университете" ["Essays on the Intellectual History of Cambridge: Russian Scientists at the University"], in *Русское присутствие в Британии* [Russian Presence in Britain] (Moscow, 2009), pp. 124-128).

[771] Vasily Kryzhanovskiy, "28-го февраля [February 28]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 54 (March 7(19), 1880), p. 3.

[772] V. K., "[Бердянск] [Berdyansk]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 126 (June 10, 1883), p. 3.

[773] "Консульства в Бердянске [Consulates in Berdyansk]", in *Энциклопедия Бердянска* [Encyclopedia of Berdyansk], Volume 1 (Melitopol, 2013), p. 722.

Harvey Iosifovich[774]. In the list of homeowners of Berdyansk for 1911 we can find information about five households, belonging respectively to "H.I. Lo, V.H. Lo, S.H. Lo". Directly "H.I. Lo" was the owner of three households: the first of them was located in the fourth quarter of German Slobodka ("Colony"), the second, behind German Slobodka, and the third, in Far Makorty[775]. It is unlikely that the data is of somebody other than the former British Vice-Consul "Harvey Ivanovich" ("Harvey Iosifovich"), who stayed in Berdyansk after his release from the consular service. It is probably not by chance that in one of his last reports the Vice-Consul Lowe wrote about auctions of virgin, fertile, low-lying, sandy lands in Berdyansk and the excellent prospects of cultivating vineyards there[776] – these land plots were situated exactly in and behind German Slobodka, as well as in Far Makorty.

However, later Lowe came back to his homeland. He died on May 10, 1925 in Buckinghamshire.

Greene (Green)

Information about Greene as the Acting British Vice-Consul in Berdyansk has been found only in the report on trade for the year 1893, transferred from Taganrog to London by Consul Talbot on April 28, 1894[777]. Interestingly, on March 5, 1894 the "Report for the Year 1893 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog" was not sent from Taganrog to London by the Consul Talbot, but by the Acting Consul Walton, who noted that he added reports from the Vice-Consuls in Kerch, Berdyansk and Rostov-on-Don. The report from Berdyansk

---

[774] V. Mikhailichenko, E. Denisov, N. Tishakov, *Бердянск. Взгляд через столетия* [Berdyansk. A Look through the Centuries] (Berdyansk: Pivdenna Zorya; Zaporizhzhya: Dyke Pole, 2010), p. 337.

[775] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга* [Whole Berdyansk and Its Uezd. Address-Reference and Commercial-Industrial Book] (Simferopol, 1911), p. 82.

[776] *# 2613. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1901), p. 23.

[777] *Foreign Office. 1894. Annual Series. # 1375. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1893 on the Trade & c. of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1894), pp. 24-29.

was indeed presented there, but without specifying who the author was. However, since in the same year the report on the trade was written by the Acting British Vice-Consul in Berdyansk, Greene, we could assume that he was also the author of the report on the state of agriculture. The content of this report demonstrated that its author observed the region more than one year[778].

In his annual report (Illustration 29), Greene wrote, among other things, about a reaper manufactory in Berdyansk, which, according to the Acting Vice-Consul, was the largest in Europe[779]. Not surprisingly, this information from the report of Greene attracted attention and was repeated by "The Investor's Monthly Manual" in 1894 and "The Economist" on June 9, 1894. The latter publication was quoted by Peter Kropotkin in his work "Fields, Factories, and Workshops" (see more about this in the unit about John Greaves). However, Kropotkin, quoting the Acting Vice-Consul in Berdyansk, called him "Green", while in "The Economist", as well as in the report, the last name was written as "Greene".

Greene's report for 1893 is very important as the primary source about the history of Berdyansk and surrounding lands because exactly in 1893 "Odesskiy Vestnik"[780] ceased to be published. Reporting about

---

[778] *Foreign Office. 1894. Annual Series. # 1335. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1893 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1894), p. 8.

[779] *Foreign Office. 1894. Annual Series. # 1375. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1893 on the Trade & c. of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1894), pp. 24-26.

[780] Viktoria Konstantinova, ""Перлина Північного Приазов'я" періоду "великих реформ" (за матеріалами газети "Одеський Вісник") ["A Pearl of Northern Azov" at the Period of "Great Reforms" (on the Base of the Newspaper "Odesskiy Vestnik")]", in *Північне Приазов'я* [Northern Azov] (Donets'k-Berdyansk: Nord-Press, BDPU, 2008), pp. 130-137; Viktoria Konstantinova, "Публікації "Одеського Вісника" як джерело з історії Бердянська останньої чверті XIX ст." [Publications of "Odesskiy Vestnik" as a Source on the History of Berdyansk of the Last Quarter of the 19th Century]", *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету* [Scientific Works of History Department of Zaporizhzhya National University], XXV (2009), pp. 214-218; Igor Lyman, "Газетні публікації як джерела локальної історії: досвід підготовки трьохтомного археографічного видання "Бердянськ очима кореспондентів "Одеського Вісника" [Newspaper Publications as a Source of Local History: the

events in Berdyansk since 1827, in the last years of its existence the newspaper published quite a few articles about this city; for 1893 only 2 short news, dated May 9 (21) and June 10 (22), could be found there.

Despite the fact that today we know only one report from Berdyansk, signed directly by Greene, it is possible that some correspondence of the Acting British Vice-Consul in Berdyansk Greene is preserved in the National Archives (the United Kingdom). Maybe these papers are saved in 19 volumes of documents of the British Consulates and Vice-Consulates in Berdyansk, Yekaterinburg, Irkutsk, Nikolaev, Sevastopol and Windau (Ventspils) for the 1871-1933 years[781].

As for Berdyansk directly, in the list of homeowners of this city for 1911 we found that a house of H.I. Green' ("Г.И. Грінь") was located in the 7th quarter of Matrosskaya Slobodka[782]. However, it is unlikely that it was the same Greene, who wrote the only known report from Berdyansk having the status of the Acting British Vice-Consul.

Spiridon (Spirs) Gabriele (Gabrielli, Gabroellen)

Unfortunately, we know little about Gabriele, who several times was the Acting British Vice-Consul in Berdyansk. In this position, he wrote reports on the trade of Berdyansk for 1895, 1898, and 1901. And in all three reports his surname was written differently: Gabrielli, Gabriele, Gabroellen.

Experience of Preparation of Three-Volume Archeographical Edition "Chronicle of History of Berdyansk through the Eyes of the Reporters of "Odesskiy Vestnik"]", *Південний архів. Історичні науки: Збірник наукових праць* [Southern Archive. Historical Sciences: Collection of Scientific Works], Vol. XXX (2009), pp. 148-154.

[781] "Description: This series contains various registers from British consulates in the Russia Empire (later Union of Soviet Socialist Republics). Comprises miscellaneous registers, etc., from the consulates and vice-consulates at Berdiansk, Ekaterinburg, Irkutsk, Nikolaiyev, Sebastopol and Windau" ("FO 399 – Foreign Office: Various Consulates, Union of Soviet Socialist Republics (formerly Russian Empire): Various Registers", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C7713 (date of access: 18.05.2015)).

[782] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга* [Whole Berdyansk and Its Uezd. Address-Reference and Commercial-Industrial Book] (Simferopol, 1911), p. 73.

Just like in previous years, all three known Gabriele's reports from Berdyansk were sent to London as parts of reports from the consular district of Taganrog.

The surname of Gabriele was known in Berdyansk before 1896 – the time when the Acting British Vice-Consul wrote his first report. In particular, in October of 1878 the regular session of Berdyansk uezd zemstvo assembly listened a report on the 1879 repayment estimates for the construction of Berdyansk gymnasium. In this report the corresponding debt of the city to the merchant Gabriele was mentioned[783]. In 1882 Georgy Gabriele[784] and Ivan Gabriele[785] dropped out the 4th and 5th classes of Berdyansk boy's gymnasium. The "Report on the Conditions and Activities of Berdyansk Commercial Port for 1908" informed about a fire that occurred at night (November 5, 1908) on a barge "Progress", which belonged to merchants G.Gabriele and brothers Tubino[786]. The same source reported that Berdyansk merchant Georgy

[783] *Постановления Бердянского очередного уездного земского собрания созыва с 10-го по 16-е Октября 1878 г.* [Resolutions of Berdyansk Uezd Zemstvo Assembly, Convocation from the 10th to 16th of October, 1878] (Berdyansk: typography of E. Kilius & Co., 1879), p. 234.

[784] *Циркуляр по управлению Одесским учебным округом* [Circular on the Management of the Odessa School District], # 4 (1882), p. 131; Igor Lyman and Viktoria Konstantinova (compilers), *Бердянська чоловіча гімназія (остання третина XIX століття)* [Berdyansk Boy's Gymnasium (the Last Third of the XIX Century)] / Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том I [Materials From the History of Berdyansk State Pedagogical University. Volume I] (Kyiv: Osvita Ukrainy, 2006), p. 254.

[785] *Циркуляр по управлению Одесским учебным округом* [Circular on the Management of the Odessa School District], # 6 (1882), p. 192; Igor Lyman and Viktoria Konstantinova (compilers), *Бердянська чоловіча гімназія (остання третина XIX століття)* [Berdyansk Boy's Gymnasium (the Last Third of the XIX Century)] / Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том I [Materials From the History of Berdyansk State Pedagogical University. Volume I] (Kyiv: Osvita Ukrainy, 2006), p. 254.

[786] Державний архів Одеської області [State Archive of Odesa region], fond 324, opys 1, sprava 9, "Report on the Conditions and Activities of Berdyansk Commercial Port for 1908. Minutes of the sessions of the Berdyansk Presence of port affairs etc. 1909", l. 35 rev.; *Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 год* [Report on the Conditions and Activities of Berdyansk Commercial Port for 1908] (Berdyansk: typography of K.N.Bezsonov, 1909), p. 16.

Gabriele owned the single-masted single-deck tugboat "*Catherine"*, which had been built in 1891 in Plymouth (England) and was subsequently assigned to the port of Berdyansk. In addition, Georgy Gabriele was the owner of the tow-barge "*Olga"*[787]. According to the "Report on the Conditions and Activities of Berdyansk Commercial Port for 1909", the firms of Gabriele and Ossenkop supplied food to foreign vessels, loaded steamers and performed customs, among other duties[788]. In 1908[789], 1909[790], and 1910 G.S.Gabriele was a member (representative of merchants) of the Berdyansk Presence of Port Affairs[791]. The list of homeowners of Berdyansk published in 1911 contained addresses of S.S.Gabrielli, who lived on the 12th quarter, and G.S.Gabriele, whose house was in the 40th quarter[792]. Probably in the last case we are dealing with Georgy Spiridonovich Gabriele, who in the same edition appeared as

[787] Державний архів Одеської області [State Archive of Odesa region], fond 324, opys 1, sprava 9, "Report on the Conditions and Activities of Berdyansk Commercial Port for 1908. Minutes of the sessicouncilons of the Berdyansk Presence of port affairs etc. 1909", l. 43 rev., 49 rev.; *Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 год* [Report on the Conditions and Activities of Berdyansk Commercial Port for 1908] (Berdyansk: typography of K.N.Bezsonov, 1909), pp. 32, 44.

[788] *Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1909 год* [Report on the Conditions and Activities of Berdyansk Commercial Port for 1909] (Berdyansk: typography of K.N.Bezsonov, 1910), p. 25.

[789] Державний архів Одеської області [State Archive of Odesa region], fond 324, opys 1, sprava 9, "Report on the Conditions and Activities of Berdyansk Commercial Port for 1908. Minutes of the sessions of the Berdyansk Presence of port affairs etc. 1909", l. 28, 90, 95, 197, 231, 241 rev.; *Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 год* [Report on the Conditions and Activities of Berdyansk Commercial Port for 1908] (Berdyansk: typography of K.N.Bezsonov, 1909), p. 1.

[790] *Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1909 год* [Report on the Conditions and Activities of Berdyansk Commercial Port for 1909] (Berdyansk: typography of K.N.Bezsonov, 1910), p. 32.

[791] Державний архів Одеської області [State Archive of Odesa region], fond 324, opys 1, sprava 13, "Report on the Conditions and Activities of Berdyansk Commercial Port for 1909. Journals of meetings at the technical council of the Ministry. Minutes of the Berdyansk Presence of port affairs. 1910-1911", l. 8, 88, 101, 105, 179, 183.

[792] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга* [Whole Berdyansk and Its Uezd. Address-Reference and Commercial-Industrial Book] (Simferopol, 1911), p. 72.

a member of the local Arbitration Commission[793]. In the Russian State Historical Archive (Petersburg), in the collection of the Fourth Department of the Senate, there is a file for 1915 "About the permission to sale a yard with buildings in the city of Berdyansk, belonging, in particular, to juvenile heirs of the deceased Greek citizen S.Gabriele"[794].

According to Evgeny Denisov, representatives of the Greek family Gabriele, Iustin Fotievich, Georgy Spiridonovich and Ivan Spiridonovich were respectable dwellers of Berdyansk. The dilapidated crypt of the Gabrieles exists in Berdyansk still now. Spiridon Ivanovich Gabriele (1829-1897) was buried close to Elizaveta Gabriele and her children[795] (Ivan, Eugenia, and Elena).

Above we gave all written mentions detected until recently, published and handwritten, of persons with the surname Gabriele (Gabrielli, Gabroellen) in Berdyansk of the 19th and early 20th centuries. It would seem that with such information it is unlikely to determine whether the Acting British Vice-Consul in Berdyansk belonged to this family, and what his first name was. But to some extent, the answer can be found thanks to a monument in the old cemetery of Berdyansk. The monument has a photo (Illustration 30) and text: "Rest in peace, dear brother, husband and father Spiridon Spiridonovich Gabriele. b. 1873 d. 1912. Loved in Life" (Illustration 31). The last three words written exactly in English. So we can assume that Spiridon Spiridonovich Gabriele was the Acting British Vice-Consul in Berdyansk. The first known report, which was drawn up in Berdyansk by Gabriele, dates from the time when Spiridon Spiridonovich was 23 years old. The last of the known reports was written 10 years before the death of Spyridon Spiridonovich. Therefore, according to the years of life of S.S.Gabriele, he is a "suitable candidate" for the mysterious British Vice-Consul

---

[793] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга* [Whole Berdyansk and Its Uezd. Address-Reference and Commercial-Industrial Book] (Simferopol, 1911), p. 37.

[794] Российский государственный исторический архив [Russian State Historical Archive], fond 1352, opis 23, delo 660, "About the permission to sale a yard with buildings in the city of Berdyansk, belonging, in particular, to juvenile heirs of the deceased Greek citizen S.Gabriele. June 24 - November 3, 1915".

[795] E. Denisov, *Оживают голоса истории. Краеведческие очерки* [Voices of History Come Alive. Local Lore Essays] (Melitopol: Publishing House MCT, 2015), p. 189.

Gabriele (Gabrielli, Gabroellen). Of course, it is unnecessary to talk about the validity of the assumption that he was the son of the aforementioned Spiridon Ivanovich and brother of Georgy Spiridonovich and Ivan Spiridonovich Gabriele.

The fact that the Acting British Vice-Consul in Berdyansk might be a foreigner on the diplomatic service of Great Britain, was not a something very extraordinary, although it was not a common practice: from the late 18th to the early 20th centuries, Ludmila Vovchuck, through "antroponimical analysis" found that from the 70 representatives of the consular network of Great Britain in the imperial Russian ports of the Black and Azov Seas, 61 were British (that is, 87%), while the rest had German, French or Italian origins[796]. However, in the work of Ludmila Vovchuk we do not find any mention about Gabriele and, respectively, his Greek roots.

Time of suspension of functioning of the British consular representation in Berdyansk

In 1905 the chief of Berdyansk port, Ya.Ivanov, wrote about the existence of the French, Belgian (I.F.Bonnet), Danish, Greek (G.I.Papadaki), Swedish-Norwegian (A.M.Paykos), Spanish (Sangvinetti), Austro-Hungarian (R.L.Tubino), and Italian (E.M.Dall'orso) Consulates. There is no mention of the British Consulate or Vice-Consulate[797]. Absence of annual reports from Berdyansk also indicate that the British Vice-Consulate in this city was not functioning during several years after the resignation of Harvey Robert Lowe. The report for 1901 was compiled by the Acting Vice-Consul Gabriele (Gabroellen) and placed in

---

[796] Ludmila Vovchuk, *Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.02 – всесвітня історія* [Business Consuls of Foreign Countries in the Azov-Black Sea ports of Russian Empire (late 18 – beginning of 20 century). The thesis for the degree of candidate of historical sciences. Speciality – 07.00.02 – World History] (Mykolaiv, 2013), p. 80.

[797] Ya. Ivanov, *Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянского порта* [Proceedings of the Department of Commercial Ports. Issue XVII. Description of Berdyansk Port] (Petersburg, 1905), pp. 48-49.

the annual report of the consular district of Taganrog, presented to both houses of the British Parliament in July of 1902. A report about Rostov-on-Don was also added to the same report of the consular district of Taganrog. The report for 1902 was compiled already in the consular district of Rostov-on-Don. This document concerned only Rostov-on-Don itself, Kerch, Mariupol and Henichesk. It did not contain information about Taganrog nor Berdyansk[798]. However, it was stated in the report for 1903, which was sent to London from Rostov-on-Don, that the Rostov-on-Don consular district included the provinces of Voronezh, Saratov, Samara, Ufa, Orenburg, Astrakhan, Stavropol, Ekaterinoslav, Oblast' of the Don Cossack Host, Kuban and Terek oblast', as well as ports of the Sea of Azov and Kerch. Therefore, the report for 1903 from the consular district of Rostov-on-Don contained information from the British representatives in Rostov-on-Don, Taganrog, Mariupol, Kerch and Henichesk (one person was responsible for the last two ports). A report about Berdyansk was absent there[799]. The Berdyansk and Taganrog reports were not among the reports from the consular district of Rostov-on-Don for the next several years[800]. Only the report from this consular district for 1907, which was presented to the British Parliament in June 1908, informed that the Vice-Consulate in Berdyansk had been established on January 1, 1908[801]. Soon after, reports on Berdyansk, Rostov-on-Don and other Azov ports began to be submitted not from Rostov-on-Don, but from the consular district of Odessa.

---

[798] *# 3115. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1902 on the Trade and Commerce of the Consular District of Rostov-on-Don* (London: Harrison and Sons, 1904), pp. 1-24.

[799] *# 3173. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1903 on the Trade of Rostov-on-Don and District* (London: Harrison and Sons, 1904), pp. 1-40.

[800] *# 3610. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1905 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don* (London: Harrison and Sons, 1906), pp. 1-33; *# 3792. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1906 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don* (London: Harrison and Sons, 1907), pp. 1-34.

[801] *# 4027. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1907 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don* (London: Harrison and Sons, 1908), p. 11.

Due to the absence of a British Vice-Consulate in Berdyansk, it is interesting that in the collection of passports of the National Archives (the United Kingdom) there is a passport, emitted on September 26, 1907 to William Marmaduke Bergin. Accordind to the digital archival description, this British subject was 30-year-old civil engineer and the British Vice-Consul in Berdyansk. The passport was issued in China (Tianjin) to travel to London via Siberia and other territories of the Russian Empire, as well as Germany and France[802].

According to materials from the Irish Architectural Archive, William Marmaduke Bergin was an engineer who was born on March 25, 1877 (which corresponds to the age specified in the passport issued in 1907) in the Irish city of Cork. He was the youngest son of the lecturer of Queen's College (Cork), Osborn Roberts Bergin, and his wife, Sarah Reddin. The famous Irish scholar Osborn Joseph Bergin[803] was the elder brother of William Marmaduke[804]. William Marmaduke Bergin was a Congregationalist, studied at Cork Grammar School and Queen's College. In the latter institution William Marmaduke received degrees in engineering (1898) and arts (1899). Then he was appointed as city engineer in Tianjin (Tientsin). Further information in the Irish Architectural Archive was interrupted and it is only reported that William Marmaduke Bergin died in England in 1956, and that his cousin was

[802] "FO 655/312 – Place of Issue: TIENTISIN. Name: William Marmaduke Bergin. Nationality: British", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C3183111 (date of access: 18.05.2015).

[803] "Bergin, Osborn Joseph; Ph.D.; Professor of Early (including Medieval) Irish Language and Literature, National University of Ireland; formerly Lecturer in Celtic, Queen's College, Cork. Address: University College, Dublin" ("Bergin, Osborn Joseph", *Who's Who 1914, an Annual Biographical Dictionary with which is Incorporated "Men and Women of the Time", Sixty-Sixth Year of Issue* (London: Adam & Charles Black – New York: the MacMillan company), p. 160).

[804] "Bergin, William Marmaduke", in *Irish Architectural Archive. Dictionary of Irish Architects 1720-1940* URL: http://www.dia.ie/architects/view/451/BERGIN-WILLIAMMARMADUKE (date of access: 18.05.2015).

Stephen William Farrington[805], who held the post of Cork city engineer during 34 years and lectured at University College (Cork)[806]. There is also a record about a wedding on October 4, 1918 in Tianjin (Tientsin) between the 41-year-old William Marmaduke Bergin and the 34-year-old Ethel Lilian Moor, daughter of Edward Thomas Moor[807].

About a person with the same name (William Marmaduke Bergin), we found that in 1897 he was a licentiate of the Royal College of Physicians of London. The edition "List of the Fellows, Members, Extra-Licentiates and Licentiates of the Royal College of Physicians of London and of Holders of the Diploma in Public Health Granted Jointly by the Royal Colleges of Physicians and Surgeons" wrote about him: "M.B. Lond., 37, Walbrook. E.C."[808]. As "M.B., M.K.C.S.Eng., London, E.C." William Marmaduke Bergin featured in a publication of 1908, which reported that he had been elected as one of the fellows at a meeting of the Royal College of Surgeons of Edinburgh[809]. The Australian newspaper "Sydney Morning Herald" (July 31, 1915) mentioned that M.B. William Marmaduke Bergin was the director and treasurer of the New Orphan Houses (Ashley Down, Bristol,

[805] "Bergin, William Marmaduke", in *Irish Architectural Archive. Dictionary of Irish Architects 1720-1940* URL: http://www.dia.ie/architects/view/451/BERGIN-WILLIAMMARMADUKE (date of access: 18.05.2015).

[806] "Farrington, Stephen William", *Irish Architectural Archive. Dictionary of Irish Architects 1720-1940* URL: http://www.dia.ie/architects/view/1862/FARRINGTON-STEPHENWILLIAM (date of access: 18.05.2015).

[807] "William Marmaduke Bergin" URL: https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:XLG3-1X3 (date of access: 18.05.2015).

[808] *List of the Fellows, Members, Extra-Licentiates and Licentiates of the Royal College of Physicians of London and of Holders of the Diploma in Public Health Granted Jointly by the Royal Colleges of Physicians and Surgeons* (London, 1907), p. 69.

[809] "Royal College of Surgeons of Edinburgh", in Norman Walker & Alexis Thomson (editors) *Edixbirgh Medical Journal with which is incorporated the Scottish Medical and Surgical Journal,* Volume 1 (Edinburgh and London: William Green & Sons, 1908), p. 100.

England)[810]. With the same status, William Marmaduke Bergin featured in an article of "The London Gazette" on July 30, 1920[811].

Overall, there is no other information at our disposal than the archival description of the passport of 1907 that supports the fact that a person named William Marmaduke Bergin represented Great Britain in Berdyansk. Therefore it would be logical to propose at least two assumptions. First, we can suggest that this engineer had plans to serve at the post in Berdyansk at the period before receiving the relevant passport in Tianjin, but he never arrived to Berdyansk. An alternative assumption is an ordinary mistake in the preparation of digital archival descriptions: the lines "Occupation: Civil Engineer and British Vice-Consul at Berdiansk" are present both in the record concerning the 1907 passport of William Marmaduke Bergin and in the 1908 record about the passport of John Edward Greaves.

To confirm or disprove the latter assumption, we ordered in the National Archives (the United Kingdom) the passport, featured in the digital archival description. As it turned out, the document contains the next text: "By His Britannic Majesty's Consul General at Tientsin Lionel Charles Hopkins. These are to request and require in the Name of His Majesty, all those whom it may concern, to allow William Marmaduke Bergin, a British subject proceeding to London via Siberia, Russia, Germany and France, to pass freely without let or hindrance and to afford him every assistance and protection of which he may stand in need. Given at the British Consulate General the 26th day of September 1907. Age of Bearer: 30 years. Profession of Bearer: Civil Engineer. Signature of the Bearer: W.M.Bergin"[812] (Illustration 32). So, there is no information in the passport that William Marmaduke Bergin had a status of British Vice-Consul in Berdyansk. The corresponding question may be considered closed.

[810] "In Equity", *Sydney Morning Herald* (July 31, 1915), p. 10.
[811] "Re James Pym, Deceased", *The London Gazette* (July 30, 1920), p. 8024.
[812] The National Archives, FO 655 (Foreign Office: Chief Clerk's Department and Passport Office: Collection of Passports), FO 655/312 "Place of Issue: TIENTISIN. Name: William Marmaduke Bergin. Nationality: British", p. 1.

"The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book" for 1908 claimed that John Greaves (Illustration 33) had a consular post in Berdyansk starting on July 15, 1880[813]. The same edition for 1917 informed that Greaves had been a Pro-Consul from 1880 to 1907, and was appointed as the Vice-Consul in Berdyansk on December 10, 1907[814].

According to one classification, which was described in detail in a report of the British Consul James Zohrab, foreign Consuls in the Russian Empire were divided into non-trading and trading. The attitude of both the authorities and the local population to the representatives of these two categories was very different. Under the statement of Zohrab, a non-trading Consul, which was called in French "Consul de carrier", was regarded by imperial officials as a government officer and colleague, whose appeals should be met with attention. This was not necessarily the case with a trading Consul ("Consul honoraire"), with whom government officials usually did not like relate: "He is regarded as a person who holds a position which gives him an official rank and standing which he has no right to hold but which must be acknowledged"[815].

According to this classification, John E. Greaves, unlike his predecessors, was a "Consul honoraire". However, he managed to earn the respect from state authorities and local people. Berdyansk inhabitants referred to him in a semi-local manner – John Eduardovich.

Viktor Petkau from Dortmund, relying on the database "Datenbank Grandma", writes that the father of John Greaves, Edward Greaves (Illustration 34), was born around 1818 and had, besides John Edward, two other sons – George Turton and Joseph Jackson. Viktor Petkau

[813] Godfrey Edward Proctor Hartslet, *The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book, 1908* (Harrison and Sons, 1908), p. 141.
[814] *The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book, 1917* (London: Harrison and Sons, 1917), p. 295.
[815] *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), pp. 74-75.

informs that John Greaves was born around 1855[816]. Research to confirm or refute the information about the year of birth of this native of Sheffield[817] have brought us to the materials of the National Archives (the United Kingdom). These archives store a passport issued in Rostov-on-Don on March 31, 1908 to the British subject John Edward Greaves, a civil engineer and the British Vice-Consul in Berdyansk (Illustration 35). The age of the passport holder is 62[818]; therefore, John Greaves was born in 1845 or 1846.

In the "Whole Berdyansk and Its Uezd. Address-Reference and Commercial-Industrial Book" there is information on the British subject John Edward Greaves, that in 1876 had a warehouse of foreign agricultural implements and a workshop at the warehouse in Berdyansk[819]. It is clear that Greaves was not a pioneer for Berdyansk and its uezd in this field: remember that in the early 1860s the Scotsman, George Hume, acted there as a dealer of British reapers. However, while Hume did not stay in Berdyansk for a long time and did not organize a production there, Greaves, who initially was a

---

[816] Viktor Petkau, "История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки" ["History and Genealogy of the Family of Isaak Yakovlevich Sudermann from Berdyansk – Konstantinovka"], p. 14 URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (date of access: 11.07.2017).

[817] Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), p. 172. In Sheffield the surname "Greaves" was spread widely. The evidence of this is, in particular, the numerous corresponding obituaries in the local newspaper "Sheffield Daily Telegraph" (later – "Sheffield Telegraph") of 1856-1961 (Peter Harvey, *Sheffield Libraries Archives and Information. Sheffield Local Studies Library. Sheffield Telegraph Obituaries 1850 - c. 1970. Surnames F – J*, pp. 31-32).

[818] The National Archives, FO 655 (Foreign Office: Chief Clerk's Department and Passport Office: Collection of Passports), FO 655/269 "Place of Issue: ROSTOV. Name: John Edward Greaves, with wife Jane", p. 1. It is quite logical that John Greaves received the passport in Rostov-on-Don: as we already pointed out, in 1908 Berdyansk related to the consular district of Rostov-on-Don.

[819] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга* [Whole Berdyansk and Its Uezd. Address-Reference and Commercial-Industrial Book] (Simferopol, 1911), p. 29.

representative of the British company "Clayton & Shuttleworth"[820] (Illustrations 36, 37), went much further. The edition of 1911 stated that starting in 1876, due to the energetic nature of John Greaves and "the extremely favorable moment in the history of agricultural machinery in Russia", the production had begun to develop in Berdyansk, which was later characterized as the first on the territory of Taurian province. The demand for agricultural machinery was constantly growing on the Russian Empire, which naturally resulted in the appearance of proposals: attempts were done to establish production of such machines already there, and ideally, from local materials, without buying anything abroad. However, even the edition of "Whole Berdyansk and Its Uezd. Address-Reference and Commercial-Industrial Book" was forced to state that the mental obstacle for implementing such attempts was the widespread belief that local products were worse than the foreign equivalents. To overcome this belief, energy and talents were needed. The cited edition, even though admitting that the skepticism about the domestic machine building was still present, wrote that it was not necessarily to be a prophet to predict foreign products would be completely ousted from the Russian markets in the near future[821]. Paradoxically, the optimistic "prediction" of the provincial edition of 1911 almost came true, although in a way that Berdyansk entrepreneurs would have just in nightmares: the Bolsheviks seized power and started to isolate the country from the rest of the world and, consequently, from foreign products (even though, despite all efforts, they failed to do so completely).

Meanwhile, the distrust of local agricultural producers to Russian machine-building was overcome by John Greaves, which, however, could hardly be attributed to Russians efforts. In 1883, the British subject opened a small factory on Vorontsovskaya Street in

[820] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115, s. 81. It is very intriguing that a representative of the British company "Clayton & Shuttleworth" John Greaves wrote a letter to German Foreign Ministry (December 21, 1877), offering himself for the position of German Vice Consul in Berdyansk. Whan we sent this document to David P. Sudermann he commented that it seems strange as for an Englishman.

[821] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга* [Whole Berdyansk and Its Uezd. Address-Reference and Commercial-Industrial Book] (Simferopol, 1911), p. 29.

Berdyansk[822]. By 1886 John Greaves was the first in the list of main merchants (not importers or exporters) of Berdyansk, presented by the British Consul William George Wagstaff in the annual report on the trade of the ports of the Sea of Azov[823]. Perhaps because of the close contacts of John Greaves with his relatives and colleagues in Sheffield, the British Vice-Consul Harvey Robert Lowe wrote in the report for 1887 that Berdyansk received reaper knife sections and chaff-cutter knives from this English city[824]. The same Vice-Consul wrote in the report for 1889 that although British goods were rarely seen in this part of the Russian Empire, a considerable amount of orders had been received from Sheffield[825]. It might be superfluous to say that many other characteristics of the local agricultural machine-building, which the Vice-Consul Harvey Robert Lowe gave in his reports, were related namely to John Greaves.

In 1886, "Odesskiy Vestnik" reported that the mechanical foundry of John Greaves managed to sell more than 300 reapers, many threshers and other agricultural machines. Moreover, according to the newspaper, Greaves had begun to compete successfully with well-known foreign producers: a reaper, invented by John Greaves, was compared in tests with Wood's reaper, which was well known for its good quality. "It turned out that the reaper, invented by Greaves, does not concede to the reapers of Wood in work. By price the machine of Greaves is much cheaper and may well replace reapers of Wood"[826].

In 1894, the plant of Greaves passed into the hands of the Trade and Industrial Association, but that did not mean that the founder had lost

---

[822] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга* [Whole Berdyansk and Its Uezd. Address-Reference and Commercial-Industrial Book] (Simferopol, 1911), p. 29.

[823] *Foreign Office. 1887. Annual Series. # 80. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1886 on the Trade of the Ports of the Sea of Azoff* (London: Harrison and Sons, 1887), p. 16.

[824] *Foreign Office. 1888. Annual Series. # 346. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1887 on the Trade of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1888), p. 15.

[825] *Foreign Office. 1890. Annual Series. # 675. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1889 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1890), p. 21.

[826] "9 августа [August 9]", *Одесский вестник* [Odesskiy Vestnik], 221 (August 18(30), 1886), p. 3.

control over it: he became a member of this company. Apart from John Eduardovich, two of his close relatives (A.L.Greaves and G.I.Greaves), as well as A.R.Zukkau were members of the Trade and Industrial Association[827]. The next year "Note about the Need for the Construction of the Railway for Berdyansk" wrote about two "foundry-building" plants in Berdyansk, where reapers alone were manufactured annually up to 4000 units for 700000 rubles[828].

While the characteristics of the plant of John Greaves ("the largest works in Europe..."), attributed to Vladimir Lenin, was widely popularized in the Soviet times, the similar characteristics, which presented in a work of the famous theoretician of anarchism Peter Kropotkin, remained out of sight of Berdyansk inhabitants and the Soviet public in general. It is of relevance the work "Fields, Factories, and Workshops", which was first published in Great Britain in 1898, before Lenin's "The Development of Capitalism in Russia". In that work, Kropotkin wrote that thanks to some British Consular reports it was known that reapers and ploughs manufactured in the Russian Empire were comparable to those produced in the United States and Great Britain. In the 1880s-1890s the industry developed in the South of Urals and especially "on the plains sloping towards the Sea of Azov". Kropotkin specified that in the latter region the Vice-Consul Greene ("Green") reported that apart from 8-10 factories of importance, the whole territory of the consular district was scattered with small mechanical workshops (engineering works), mainly engaged in manufacturing of agricultural machinery and implements; but, as Kropotkin quoted the Vice-Consul Greene saying that "the town of Berdyansk… can now boast of the largest reaper manufactory in

[827] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга* [Whole Berdyansk and Its Uezd. Address-Reference and Commercial-Industrial Book] (Simferopol, 1911), p. 30.

[828] Державний архів Одеської області [State Archive of Odesa region], fond 307, opys 7, sprava 636, "Correspondence with the Berdyansk and Melitopol post and telegraph offices and others about changing of post tracts after building the railway line to the city of Berdyansk, August 26, 1895 - December 20, 1902", l. 13 rev.; K.B.Chapleevskiy, *Записка о необходимости сооружения Бердянской железной дороги* [Note about the Need for the Construction of the Railway for Berdyansk] (Berdyansk: typography of E. Kilius & Co., 1895), p. 24.

Europe, capable of turning out three thousand machines annually"[829]. Interestingly, the report of Greene was published in 1894, that is, 2 years earlier than the volume of "Herald of Finance, Industry, and Trade" that was quoted by Lenin.

In 1896 the plant of Greaves was awarded at the All-Russian exhibition with the right to use the coat of arms of the Russian Empire on its advertising and products (Illustrations 38, 39). Two years later, John Greaves himself was awarded with the gratitude of the Emperor Nikolai II "for a very energetic and fruitful activity in the sphere of Russian agricultural machine building"[830].

When in 1899 the Belgian Anonymous Company bought the plant (Illustrations 40, 41), John Greaves remained as manager[831]. Fred V. Carstensen interpreted the relevant change of ownership somewhat differently: "John Greaves, whose firm ranked fifth in Russia, began in that country with just a trading house. In 1883 he established his own factory in Berdiansk to provide some of his own goods. In 1899 he reorganized his company under Belgian law, in part apparently to avoid some Russian corporate profits tax"[832].

According to the edition "Whole Berdyansk and Its Uezd. Address-Reference and Commercial-Industrial Book", even before the great social upheavals of "the First Russian Revolution", in 1904 the administration of the plant, by its own initiative, reduced the duration of the working day for its employees to 9 hours, afterwards arranged the reading room for workers, created dramatic and musical groups and introduced a number of other measures which improved the working

---

[829] Peter Kropotkin, *Fields, Factories and Workshops* (New Brunswick and London: Transaction Publishers, 1993), pp. 37-38.

[830] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга* [Whole Berdyansk and Its Uezd. Address-Reference and Commercial-Industrial Book] (Simferopol, 1911), p. 30.

[831] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга* [Whole Berdyansk and Its Uezd. Address-Reference and Commercial-Industrial Book] (Simferopol, 1911), p. 30.

[832] Fred V. Carstensen, "Foreign Participation in Russian Economic Life: Notes of British Enterprise, 1865-1914", in Gregory Guroff, Fred V. Carstensen (editors), *Entrepreneurship in Imperial Russia and the Soviet Union* (Princeton: Princeton University Press, 1983), p. 156.

and leisure conditions[833]. However, the authors of the book "Berdyansk. A Look through the Centuries" argue the opposite causality: in 1905 the largest strike began in Berdyansk, after which the nine-hour working day was established and salaries were increased by 10 percent[834]. As for the attitude of John Greaves to his workers, according to the recollections of Gennady Bleher, his grandfather, tinsmith Grigory Abramovich Bleher, often said he conscientiously worked for Greaves. When John Greaves found out that the roof leaked in the house of the Blehers, he gave materials and sent workers to recover the entire roof[835].

In 1911 a pavilion of John Greaves & Co. was presented at the First Western Siberian Exhibition in Omsk (Illustration 44). A correspondent of "The British Trade Journal" wrote in the article "A Western Siberian Exhibition": "The firm of John Greaves & Co., of Berdiansk, also a firm run, I believe, by Englishmen, had a pavilion devoted to their ploughs, seed drills and other implements, their finest exhibit being one of their latest type of self-raking reapers, which in design, construction and lightness is equal to the best of the American…"[836].

Being the President and manager of the Belgian Anonymous Company (Illustrations 42, 43), Greaves was awarded for this. In October of 1912 "The Edinburgh Gazette" informed that the King George V "has been pleased to give and grant unto John Greaves, Esq., … His Majesty's Royal licence and authority to accept and wear the Insignia of Chevalier of the Order of the Crown, which Decoration has been conferred upon him by His Majesty the King of the Belgians, in recognition of valuable services rendered by him"[837].

---

[833] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга* [Whole Berdyansk and Its Uezd. Address-Reference and Commercial-Industrial Book] (Simferopol, 1911), p. 30.

[834] V. Mikhailichenko, E. Denisov, N. Tishakov, *Бердянск. Взгляд через столетия* [Berdyansk. A Look through the Centuries] (Berdyansk: Pivdenna Zorya; Zaporizhzhya: Dyke Pole, 2010), p. 127.

[835] E. Denisov, *Оживают голоса истории. Краеведческие очерки* [Voices of History Come Alive. Local Lore Essays] (Melitopol: Publishing House MCT, 2015), p. 92.

[836] "A Western Siberian Exhibition", *The British Trade Journal* (November 1, 1911), p. 415.

[837] "Whitehall, October 22, 1912", *The Edinburgh Gazette* (October 29, 1912), p. 1100.

The edition of 1914 "Factories of the Russian Empire (excluding Finland)" wrote that the trade and industrial company "John Greaves & Co" with the plant of agricultural machines and the foundry had a fixed capital of 3 million francs and a reserve capital of 123082 francs. The managing directors were John Greaves and G.I.Greaves, the manager – G.I.Greaves. P.I.Sudermann was in charge of commercial affairs. They were in charge of 1500 workers. The company had warehouses in Kharkov, Chelyabinsk, Omsk, and Semipalatinsk.

However, in that same year, 1914, the First World Ward changed the path of the plant of Greaves. The plant lost many workers because of their conscription to the Russian army. In addition, the demand for agricultural machinery reduced, so the company had to reorient partially to supply the needs of the army[838]. Nevertheless, despite all difficulties workers of the plant of Greaves managed to help those most affected by war: in September of 1915 workers, on their own initiative, collected donations and handed them to refugees who had arrived to Berdyansk[839].

The First World War hit John Greaves personally: he, as a British Consul, was arrested by German authorities at Dresden. Later on, as a result of an agreement achieved by the British and German governments the exchange of arrested diplomats of these two warring states took place (these negotiations were partially mediated by the United States). There is a message in the British parliamentary papers of 1916: "E.Greaves, British vice-consul at Berdiansk, who has been arrested at Dresden, are released by the German Government"[840]. Documents about these events are stored in the National Archives (the United Kingdom). They are mentioned in the descriptions as "John E. Greaves, British vice-consul at Berdiansk: report of his treatment when detained in Germany"[841] and "John E. Greaves, British vice-consul at Berdiansk:

---

[838] V. Mikhailichenko, E. Denisov, N. Tishakov, *Бердянск. Взгляд через столетия* [Berdyansk. A Look through the Centuries] (Berdyansk: Pivdenna Zorya; Zaporizhzhya: Dyke Pole, 2010), p. 127.

[839] *Бердянские новости* [Berdyansk News], 1493 (September 10, 1915).

[840] *Parliamentary Papers*, Volume 84 (H.M. Stationery Office, 1916).

[841] "FO 383/40 – Germany: Prisoners, including: Treatment of British prisoners and conditions in camps, including: ... John E. Greaves, British vice-consul at Berdiansk: report of his treatment when detained in Germany", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C2617282 (date of access: 13.05.2015).

ill-treatment when detained in Germany"[842]. In the absence of John Greaves in Berdyansk the Acting Vice-Consul was Graham, who wrote the report for 1914[843]. However, that is the only mention about this person which we have found.

It is worth to examine in more detail the family of John Greaves and its links with other known families of Berdyansk. According to the database "Datenbank Grandma" and Viktor Petkau from Dortmund, John Greaves had three children: George, Patricia, and Emilie. Emilie (Illustration 45) was born on October 8, 1878 in Sheffield[844] (or, according to "Canadian Mennonite Board of Colonization", in Berdyansk)[845], and on September 8, 1899 she married the Mennonite Peter Isaakovich Sudermann, who later was in charge of commercial affairs of "John Greaves & Co". The son-in-law of John Greaves, Peter Isaakovich Sudermann was born in Berdyansk on January 21, 1874 in the family of Isaac Yakovlevich Sudermann. He studied at the Law Faculty of Kharkov University[846] and during the First World War he was a deputy of the Berdyansk City Council as a "Berdyansk merchant"[847]. Peter Isaakovich Sudermann and the daughter of John

[842] "FO 383/41 – Germany: Prisoners, including: Treatment of British prisoners and conditions in camps, including: … John E. Greaves, British vice-consul at Berdiansk: ill-treatment when detained in Germany", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C2617283 (date of access: 13.05.2015).

[843] *# 5541. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia* (London: Harrison and Sons, 1915), p. 24.

[844] Viktor Petkau, "История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки" ["History and Genealogy of the Family of Isaak Yakovlevich Sudermann from Berdyansk – Konstantinovka"], p. 13 URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (date of access: 11.07.2017).

[845] Canadian Mennonite Board of Colonization URL: http://www.mennonitechurch.ca/programs/archives/holdings/organizations/CMBoC_Forms/1800s/cmboc1801a.jpg (date of access: 26.07.2015). We received this reference directly from Viktor Petkau.

[846] Viktor Petkau, "История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки" ["History and Genealogy of the Family of Isaak Yakovlevich Sudermann from Berdyansk – Konstantinovka"], pp. 13, 14 URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (date of access: 11.07.2017).

[847] Державний архів Автономної Республіки Крим [State Archive of the Autonomous Republic of Crimea] fond 42, opys 1, sprava 933, "Resolutions of the

Greaves had four children, of whom a daughter (Emilie) died 2 months after birth, and a son (Johann) died in Krasnodar, fighting for the White Army. Peter Isaakovich Sudermann was arrested by the Bolsheviks as a hostage and after a fictitious trial was shot in Kerch (December 24, 1920). His wife and two children (Johanna and Peter) emigrated to Canada in 1925[848], where she died in Windsor, Ontario in 1974[849].

The older brother of the son-in-law of John Greaves was Jacob (Yakov) Isaakovich Sudermann, who was born in Berdyansk on September 4, 1867. On April 16, 1900 he married Amy Evelyn Greaves (Illustration 46), born in Sheffield on January 1[850] (14)[851], 1878. Amy Evelyn Greaves, in turn, was the niece of John Greaves and the daughter of George Turton Greaves, who inherited a small firm "Greaves & Son"[852] in Sheffield and belonged to a middle class family.

Berdyansk City Council (and materials to them)", l. 202, 206 rev.; *Торгово-промышленный указатель и путеводитель по городу Бердянску. Издание первое, 1915 года* [Industrial and Commercial Index and City Guide of Berdyansk. First edition, 1915] (Berdyansk: typography of M.Doroshenko, 1915), pp. 18-19.

[848] According to "Canadian Mennonite Board of Colonization", this took place in 1924 (Canadian Mennonite Board of Colonization URL: http://www.mennonitechurch.ca/programs/archives/holdings/organizations/CMBoC_Forms/1800s/cmboc1801b.jpg (date of access: 26.07.2015).

[849] Viktor Petkau, "История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки" ["History and Genealogy of the Family of Isaak Yakovlevich Sudermann from Berdyansk – Konstantinovka"], p. 13 URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (date of access: 11.07.2017).

[850] Viktor Petkau, "История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки" ["History and Genealogy of the Family of Isaak Yakovlevich Sudermann from Berdyansk – Konstantinovka"], p. 7 URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (date of access: 11.07.2017).

[851] "Amy Evelyn Greaves Enns", URL: http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=30890342 (date of access: 16.06.2015).

[852] In 1884 regarding this firm "The London Gazette" published the document, signed by the father and brother of the future British Vice-Consul in Berdyansk John Greaves: "Notice is hereby given, that the Partnership heretofore subsisting between us the undersigned Edward Greaves and George Turton Greaves, carrying on business as Cabinet Case Makers, in Shoreham-street, Sheffield, in the county of York, under the style or firm of Edward Greaves and Son, has been this day dissolved by mutual consent. All debts due to and owing by the said late partnership will be received and paid by the said George Turton Greaves, who will in future carry on the said business under the same firm of Edward Greaves and

When Amy Evelyn was nine years old, her mother, Annie Youle Greaves, died. At 15, Amy Evelyn enrolled in Mrs. Shrubsole's School, where she studied for about five years. By the time she was 21, Amy Evelyn considered herself well prepared for life ("Standing on the threshold of life itself, I had been well instructed and had quite a number of certificates, diplomas, and prizes to march into life with me")[853]. Soon John Greaves invited her niece to come from Sheffield to Berdyansk: Amy Evelyn had to be a bridesmaid in the wedding of the daughter of the British Vice-Consul, Emilie Greaves, and Peter Isaakovich Sudermann. At this wedding, Amy Evelyn met with the older brother of Peter Isaakovich, and despite his low proficiency in English and her bad German[854] he soon asked her to marry him. So the girl from Sheffield remained in the Southern Ukraine, even though she did not speak Russian nor Ukrainian and did not know the traditions and customs of the Mennonites, whose family she joined. Amy Evelyn ventured to move to a country which, according to her estimation, was 50 years behind civilized England. She was ready for new challenges[855]. The Sudermanns lived not only in Berdyansk but also in numerous Mennonite settlements of the region. In one of them, Toretskaya, which was situated on the Kryvyj Torets' River, near Konstantinovka, Amy Evelyn began to live with her husband. At first things went well, the family had servants. But in 1904 Toretskaya went bankrupt and was eliminated, so the family of Amy Evelyn and Jacob was forced to move to a small house in a nearby settlement. John Greaves helped them: he hired Jacob Isaakovich as a travelling salesman of reapers "Swallow"

Son, but on his own sole account. – Dated this 30th day of June, 1884. *Edwd. Greaves. G. Turton Greaves*" (*The London Gazette* (July 8, 1884), p. 3130).

[853] David P. Sudermann, "Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss", *Mennonite Life,* Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 16.

[854] "Jasha's dearth of English and Amy's minimal German – she knew only portions of Goethe's tragic poem *Der Erlkönig*" (David P. Sudermann, "Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss", *Mennonite Life,* Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 16).

[855] "I still felt a little too English in my stiff way, but I was learning. I was still a kind of a boarding-school person, but my mind was a good mind, and I think my heart was all right, but strictly my own still" (David P. Sudermann, "Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss", *Mennonite Life,* Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 17).

produced in his plant (Illustration 47). Thanks to this the Sudermanns were able to get back on their feet, although in a more limited budget than before. Amy Evelyn recalled: "These next years were the happiest that I had experienced"[856] (Illustration 48).

Amy Evelyn and Jacob Isaakovich had four children: George Turton, Mary Evelyn, Joanna, and Jacob. After Jacob Isaakovich died of typhus on March 12, 1909, in June of 1912 Amy Evelyn remarried the then-student Gustav Heinrich Enss (1885-1965), who was 7 years younger than her. Amy Evelyn had with him six children. Soon the family moved to Berlin (Illustration 49), where Gustav Heinrich Enss enrolled in an Evangelical Bible School and attended lectures at the Humboldt University. The family had a firm intention to return to the Russian Empire, where Gustav was planning to organize a Mennonite school. But the First World War changed these plans. When Gustav and Amy Evelyn realized that the road to the Russian Empire was closed for them, they quickly decided to go to England. In Sheffield the Greaves warmly received the big family. But Amy Evelyn and her husband did not want to be a burden for their English relatives. So very soon they began to look for alternatives. George Turton (the father of Amy Evelyn and the brother of John Greaves) proposed: "Do you know anyone in America? I understand that there are many Mennonites over there in the States"[857]. Gustav recalled that a half-brother of his father had emigrated somewhere in America, called "Beatrice". After finding with help of a travel agent on a detailed map a settlement called Beatrice, located in the far West of the United States, Gustav wrote a letter with the address: "Uncle Wiebe, Beatrice, U.S.A.". After a few weeks a response of Gerhard Wiebe was received in Sheffield, in which the uncle urged Gustav and his family to join him. In October of 1914 Amy Evelyn, Gustav and their children sailed from Liverpool to Quebec

[856] David P. Sudermann, "Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss", *Mennonite Life,* Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 21.

[857] David P. Sudermann, "Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss", *Mennonite Life,* Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 23.

City, Port Huron, and from there moved to Beatrice (Nebraska)[858]. Amy Evelyn died in Newton (Kansas) on November 2, 1975[859]. Some of her memoirs were published in 1993 under the eloquent title "Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond" and under the triple surname of Greaves Sudermann Enss[860].

Perhaps Greaves' close family connections with the Germans were among the factors which influenced characteristics given by him to German colonists in the region (Illustrations 56, 57).

Regarding George Greaves, the son of the British Vice-Consul in Berdyansk, there are several mentions of persons with this name or its local equivalents. For example, according to the "Circular on the Management of the Odessa School District" in 1884 Georgy Greaves dropped out the first class of Berdyansk boy's gymnasium[861]. Evgeny Denisov wrote that on January 18, 1895 the son of John Greaves, Georgy married a Greek girl, Vera Lazarevna Zbandutto[862]. Another publication stated that on October 5, 1905 the British subject Grigory Ivanovich Greaves was an usher at the wedding of the 29-year-old

[858] David P. Sudermann, "Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss", *Mennonite Life,* Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 24.

[859] Viktor Petkau, "История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки" ["History and Genealogy of the Family of Isaak Yakovlevich Sudermann from Berdyansk – Konstantinovka"], p. 7 URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (date of access: 11.07.2017).

[860] Amy E. Greaves Sudermann Enss, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899-1915.* Editors: David P. Sudermann and Mary R. Blocksma (Northfield, MN: Small World Press, 1993), 230 p.

[861] *Циркуляр по управлению Одесским учебным округом [Circular on the Management of the Odessa School District],* # 11 (1884), p. 409; Igor Lyman and Viktoria Konstantinova (compilers), *Бердянська чоловіча гімназія (остання третина XIX століття) [Berdyansk Boy's Gymnasium (the Last Third of the XIX Century)]* / Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том I [Materials From the History of Berdyansk State Pedagogical University. Volume I] (Kyiv: Osvita Ukrainy, 2006), p. 257.

[862] E. Denisov, *Оживают голоса истории. Краеведческие очерки* [Voices of History Come Alive. Local Lore Essays] (Melitopol: Publishing House MCT, 2015), pp. 189-190.

Cleopatra Ioannovna Greaves and Alexander Ivanovich Rudyj[863]. The edition "Berdyansk. A Look through the Centuries" mentioned some other facts about the spiritual and blood relationships between the Greaves and other families of Berdyansk. For instance, on December 25, 1894 John Greaves baptized Eugenia, the daughter of the Berdyansk merchant P.L.Zbandutto[864]; on March 30, 1883 Anna Lyudvigovna Greaves became the godmother of the son of the peasant Ignat Pivovarov[865].

We should pay attention to a detail about the name of the wife of John Greaves (Illustration 51). While all local sources and literature call her Anna Lyudvigovna, Viktor Petkau, relying on the database "Datenbank Grandma", writes that her name was Jinny, but he places a question mark next to this name[866]. In the passport, issued in Rostov-on-Don on March 31, 1908, the name of the wife of the British subject John Edward Greaves was written as "Jane"[867].

When the wife of John Greaves died and was buried on December 21, 1916 in Berdyansk[868], the newspaper "Sheffield Daily Telegraph" published the obituary on January 8, 1917, where the name of the wife of the British Vice-Consul in Berdyansk was given as

---

[863] V. Mikhailichenko, E. Denisov, N. Tishakov, *Бердянск. Взгляд через столетия* [Berdyansk. A Look through the Centuries] (Berdyansk: Pivdenna Zorya; Zaporizhzhya: Dyke Pole, 2010), p. 338.

[864] More information about him: Державний архів Автономної Республіки Крим [State Archive of the Autonomous Republic of Crimea] fond 42, opys 1, sprava 459, "About the service of a member of Berdyansk City Council, Deputy Mayor P.L.Zbandutto, December 30, 1912".

[865] V. Mikhailichenko, E. Denisov, N. Tishakov, *Бердянск. Взгляд через столетия* [Berdyansk. A Look through the Centuries] (Berdyansk: Pivdenna Zorya; Zaporizhzhya: Dyke Pole, 2010), p. 338.

[866] Viktor Petkau, "История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки" ["History and Genealogy of the Family of Isaak Yakovlevich Sudermann from Berdyansk – Konstantinovka"], p. 14 URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (date of access: 11.07.2017).

[867] The National Archives, FO 655 (Foreign Office: Chief Clerk's Department and Passport Office: Collection of Passports), FO 655/269 "Place of Issue: ROSTOV. Name: John Edward Greaves, with wife Jane", p. 1.

[868] *Бердянские новости* [Berdyansk News], 1855 (December, 1916).

"Greaves Jane W."[869]. Both variants of the name of the wife of John Greaves are written on her grave in Berdyansk (Illustrations 52, 53). There is an inscription in both English and Russian: "Sacred to the memory of Jane Greaves the beloved wife of John E. Greaves engineer British Vice-Consul. B. Munich Jan. 1845 D. Berdiansk Dec. 1916. Her children arise up and call her blessed. Her husband he praiseth her. Prov. XXXI. V. 28. Анна Людвиговна Гриевз. Встают дети и ублажают ее, муж и хвалит ее: "Много было жен добродетельных, но ты превзошла всех их". Притч. Соломонов. XXXI CIL". The facts that Munich is indicated as the place of birth, the middle name is Lyudvigovna, and that the grave is located in the Lutheran part of the cemetery of Berdyansk point out that the wife of the Englishman John Greaves was German. In this context, it must have been more tragic that her grandson was killed in the First World War, fighting for Great Britain against Germany (see details below).

The list of homeowners of Berdyansk published in 1911 contained addresses of the British Vice-Consul (four buildings in the 16th quarter and some real estate beyond the city plan), G.I.Greaves (in the 30th quarter), and A.L.Greaves (also in the 30th quarter)[870].

Representatives of the family of John Greaves were among those who stood at the origins of popularization of football in Berdyansk[871]. However, the publication "Berdyansk. A Look through the Centuries" provides statements about this, which, to some extent, are not consistent with each other. In particular, it is reported that two grandsons of John Greaves got carried away by football while they visited England. At their return to Berdyansk they often played football in the courtyard of the plant established by their grandfather. A young turner Pavel Malykhin saw it and began to gather a team. So the first football team in Berdyansk appeared in 1911, and within two or three months, another

[869] Peter Harvey, *Sheffield Libraries Archives and Information. Sheffield Local Studies Library. Sheffield Telegraph Obituaries 1850 - c. 1970. Surnames F – J,* p. 32.
[870] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга* [Whole Berdyansk and Its Uezd. Address-Reference and Commercial-Industrial Book] (Simferopol, 1911), p. 72.
[871] Interestingly, the world's first-ever official football club was formed in 1857 exactly in Sheffield.

team was formed in the plant[872]. However, it was been written in the same publication that the first recorded football match in Berdyansk was held on April 25, 1910. Nikolai and John, sons of John Greaves, played for the team and won 2-1[873]. Therefore, in this other text, the two players appear, not as grandchildren, but as the sons of the British Vice-Consul in Berdyansk.

We have another mention of two brothers from the family of John Greaves who were football players. On September 2 (August 20), 1913 the newspaper "Mariupolskaya Zhizn'" ("Mariupol Life") published a report about a match between a team from Berdyansk and the team "Nikopol", held on the field of the plant "Providans". Although "Nikopol" won 2-0, the newspaper wrote, the forward players of the Berdyansk team, brothers Greaves and Kolesnikov, played perfectly[874].

Thanks to the book "Oundle Memorials of the Great War MCMXIV-MCMXIX" we know that the football player Nikolai (Nicholas) (Illustration 54) was son of George Greaves and, therefore, grandson of the Vice-Consul John Greaves[875]. As for John Greaves

---

[872] V. Mikhailichenko, E. Denisov, N. Tishakov, *Бердянск. Взгляд через столетия* [Berdyansk. A Look through the Centuries] (Berdyansk: Pivdenna Zorya; Zaporizhzhya: Dyke Pole, 2010), p. 227.

[873] V. Mikhailichenko, E. Denisov, N. Tishakov, *Бердянск. Взгляд через столетия* [Berdyansk. A Look through the Centuries] (Berdyansk: Pivdenna Zorya; Zaporizhzhya: Dyke Pole, 2010), p. 226.

[874] "Матч "Никополь" – Бердянск [Match "Nikopol" – Berdyansk]", *Мариупольская жизнь* [Mariupolskaya Zhizn'] (September 2, 1913).

[875] "Nicholas Greaves was the second son of Mr. and Mrs. George Greaves of Berdiansk, Russia, and Sheffield. Born in December 1897, he entered Oundle in January 1912, leaving in July 1914. He was a member of the XI. On leaving school he joined the works of John Greaves and Co., in Russia, as an apprentice. During the war he was entrusted with responsible munition work, and had to erect a special department for making Hotchkiss quick-firing shells, and to manage a shop of 700 workers. When the Revolution came in Russia, he undertook the long and difficult journey to England (3,000 miles). Joining the Royal Flying Corps on November 5, 1917, he went through training at various centres. During this time he showed himself a skilful boxer. He joined the 70th Squadron R.A.F. (in France) on August 11, 1918, and from that date to the time of his death near Tournai on October 28, he was engaged in much difficult and dangerous work" (H.M.King and E.E.Yeld (compilers), *Oundle Memorials of the Great War MCMXIV-MCMXIX*

junior, an application for his child's passport (Form 'B') is preserved in the National Archives (the United Kingdom). According to the application, John Greaves junior was born in Berdyansk on October 23, 1895. The application was compiled in Harrogate (England) on July 2, 1909. The guardian of John Greaves junior was Edgar Lawn, a schoolmaster of the Modern College (Harrogate)[876].

Going back to the British Vice-Consul John Greaves himself, we should note that before 1905, as a local representative of industrialists, he was member of the Taurian Provincial Presence of Factory Affairs. He was also elected chairman of the Charitable Society of Berdyansk[877] and in 1911 was listed as a member of the Berdyansk Exchange Committee[878].

For John Greaves, as well as for the whole Russian Empire, everything began to change rapidly in 1917. The Bolshevik Georgy Dorofeev, who had worked at the plant of Greaves until April 1915 and then went to work as a skilled turner at the Azov-Black Sea plant, recalled that the news about the revolution in Petrograd were known in Berdyansk already by February 23, 1917. The next day workers of both plants stopped their activities and organized a rally with placards and banners saying "Long live the revolution!"[879]

As the British Vice-Consul in Berdyansk John Greaves was listed in the book by C.E.W.Petersson under the title "How to Do Business with Russia…", a preface to which was completed by W. Barnes Steveni in

---

(London: printed for Oundle School by Philip Lee Warner, Publisher to the Medici Society Ltd., 1920), p. 380).

[876] "FO 655/1317 – Application for a Child's Passport (Form 'B'). Name: John Greaves", in *The National Archives* URL: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C3184116 (date of access: 18.05.2015).

[877] Viktor Petkau, "История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки" ["History and Genealogy of the Family of Isaak Yakovlevich Sudermann from Berdyansk – Konstantinovka"], p. 14 URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (date of access: 11.07.2017).

[878] *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга* [Whole Berdyansk and Its Uezd. Address-Reference and Commercial-Industrial Book] (Simferopol, 1911), p. 37.

[879] Бердянський краєзнавчий музей [Berdyansk museum of local lore], БКМ – Арх: "Memories of Georgy Vasilievich Dorofeev about the revolutionary movement in Berdyansk from 1917 to 1920", pp. 3, 10-13.

April of 1917, after the beginning of fundamental changes in the country, which was the subject of the edition[880]. Interestingly, the book was a synthesis of the rich experience of doing business in the Russian Empire, gained by C.E.W.Petersson in trading machinery and kindred goods.

Describing in the series of novels "The Red Wheel" the events of April 1917 using quotes from the newspapers, Aleksandr Solzhenitsyn mentioned John Greaves. So, under the subtitle "Fragments of Democracy – Provincia" we can read: "In Berdyansk a local factory owner, supernumerary British Consul Greaves fired some of his workers and refused to appear when summoned to their meeting. He was brought there by force. But he refused to renew an agreement with the workers, sent a telegram to the British ambassador in Petrograd, put up the British flag on his house and declared the inviolability of his dwelling"[881].

In 1917 events connected with the plant of Greaves occasionally were mentioned by the newspaper "Izvestiya Berdyanskogo Soveta Rabochih, Soldatskih i Krestyanskih Deputatov" ("News of Berdyansk Council of Workers', Soldiers' and Peasants' Deputies"). In particular, on August 27 the investigative commission published a list of secret collaborators of the provincial gendarmerie in Berdyansk and Melitopol uezds, among which was Spiridon Evstafievich Konstantinopulo, a worker of the plant of Greaves. Since December of 1915, this Greek subject, also known as "Doctor", informed the police about actions of

---

[880] In the preface the too optimistic forecast for this country was formulated: "Since the following pages were written, the Revolution in Russia has taken place, and it may be that the new regime in that country will modify considerably some of the questions dealt with in the work; but whatever changes do take place, they will be mostly for the best" (C.E.W.Petersson, *How to Do Business with Russia. Hints and Advice to Business Men Dealing with Russia* (London, Bath, New York and Melbourne: Sir Issac Pitman & Sons, Ltd, 1917), p. x). However, this formulation just had to emphasize one of the main thoughts of the preface: doing business in the Russian Empire was much more difficult than in any other country of Europe. Of course, the author of the preface had no idea about conditions for business which would be created by the regime which would be established soon in the former Russian Empire.

[881] Aleksandr Solzhenitsyn, *Красное колесо: Повествованье в отмеренных сроках. Узел IV: Апрель Семнадцатого* [The Red Wheel. Knot IV: April 1917] URL: http://www.alibet.net/writer/1921/books/56602/soljenitsyin_aleksandr_isaevich/krasnoe_koleso_uzel_IV_aprel_semnadtsatogo/read/2 (date of access: 9.05.2015).

other workers of the plant and received from the gendarmerie 15 rubles a month. The publication informed that this secret agent was arrested[882]. On September 10, 1917 the newspaper cited deputy Fedorkov saying that 1200 workers of the plant of Greaves should be fired soon[883]. On December 24, 1917 the newspaper reported on a meeting of the local executive committee with representatives of Berdyansk entrepreneurs in order to raise fund to liquidate the debt owed to the workers of the plant of Greaves. An author of the article stated that the plant should return to manufacturing civilian goods, including agricultural machinery, because "demobilization of the industry is inevitable"[884].

According to authors of the book "Berdyansk. A Look through the Centuries", "when signs of revolution appeared in Russia", John Greaves went to Petrograd and sold his plant to the Artillery Department; by 1917 he moved to England with all his relatives[885]. But the London edition "The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book, 1920" contains information stating that the Vice-Consul John Greaves left Berdyansk and moved to England in May of 1918 due to the prevailing political situation[886]. In 1919 the "Board of Trade Journal" published the article "South Russia. Future of British

---

[882] "Список секретних сотрудников губернского жандармского управления по Бердянскому и Мелитопольскому уездам [The List of Secret Collaborators of the Provincial Gendarmerie in Berdyansk and Melitopol Uezds]", *Известия Бердянского совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов* [Izvestiya Berdyanskogo Soveta Rabochih, Soldatskih i Krestyanskih Deputatov], 40 (August 27, 1917), p. 3.

[883] "Заседание городской думы [City Council Session]", *Известия Бердянского совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов* [Izvestiya Berdyanskogo Soveta Rabochih, Soldatskih i Krestyanskih Deputatov], 50 (September 10, 1917), pp. 3-4.

[884] P.Oboltusov, "Демобилизация промышленности и контроль над производством [The Demobilization of Industry and Control over Production]", *Известия Бердянского совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов* [Izvestiya Berdyanskogo Soveta Rabochih, Soldatskih i Krestyanskih Deputatov], 136 (December 24, 1917), p. 3.

[885] V. Mikhailichenko, E. Denisov, N. Tishakov, *Бердянск. Взгляд через столетия* [Berdyansk. A Look through the Centuries] (Berdyansk: Pivdenna Zorya; Zaporizhzhya: Dyke Pole, 2010), p. 127.

[886] *The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book, 1920* (London: Harrison and Sons, 1920), p. 363.

Trade" with information: "From the British Vice-Consul at Berdyansk, who was until recently a prisoner in Germany" [887].

Thanks to "The British Newspaper Archive" we learned about the last years of John Greaves' life.

On January 20, 1923 "Sheffield Independent" informed: "The death at his residence, 73, Woodholm road, Sheffield, is announced of Mr. John Edward Greaves, brother of Mr. J. J. Greaves, the well-known city auctioneer, at the age of 77.

Going to South Russia when 21, Mr. J. E. Greaves founded the firm of J. E. Greaves, Ltd., agricultural implement manufacturers, at Berdiansk, and about 2,000 workers were employed.

He was Vice-Consul at Berdiansk until taken prisoner by the Germans, and when released, on the signing of the Armistice, he came to Sheffield. His works are now in the hands of the Russian Government. His son, Mr. G. E. Greaves, has just returned to Russia.

The funeral will take place at the General Cemetery on Monday at 3 p. m."[888].

The plant established by John Greaves in Berdyansk, continued to work for the Bolsheviks under government ownership. Until our times several former buildings of Greaves have survived: a house of his family on the former Vorontsovskaya Street (now – Konsulska Street) (Illustration 58), a building of the plant management and the British Vice-Consulate (Illustrations 59, 60), several abandoned plant buildings, and a summer cottage, which was once the sixth building of the sanatorium "Berdyansk"[889] and then the mini-hotel "South cottage" (Illustrations 61, 62). Relatives of John Greaves live in the United States, Canada, Great Britain, Ukraine and Russia[890].

---

[887] "South Russia. Future of British Trade", *Board of Trade Journal.* Volume 102 (1919), p. 749.

[888] "Pioneer of Industries. Late Sheffield Resident's Experiences in Russia", *Sheffield Independent* (January 20, 1923), p. 3 URL: http://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0001464/19230120/047/0002 (date of access: 8.04.2017).

[889] V. Mikhailichenko, E. Denisov, N. Tishakov, *Бердянск. Взгляд через столетия* [Berdyansk. A Look through the Centuries] (Berdyansk: Pivdenna Zorya; Zaporizhzhya: Dyke Pole, 2010), p. 338.

[890] Igor Lyman, Victoria Konstantinova, Eugene Danchenko, *British Consul and Industrialist John Edward Greaves* (Berdyansk: Tkatchuk O.V., 2017).

Instead of an epilogue

In 1915 a French Consul, and the Vice-Consuls of Great Britain, Greece, Denmark, Spain, Italy, Sweden, and Norway, were in Berdyansk[891]. More than half a year after the Vice-Consul John Greaves had been interned from the city, four foreign Consuls (Vice-Consuls) were still present. Great Britain made an attempt to rescue foreign Consuls and their families in Berdyansk from arbitrariness of the Bolshevik administration sending a destroyer of the Royal Navy of His Majesty King George V to the city in March of 1919. Threatening to bombard the city, the British forces made the Bolsheviks and Anarchists of Berdyansk (Illustration 63) permit consuls and other foreign subjects to decide whether to leave "Russia" or not. By noon of the next day, March 21, 1919, all interested foreigners could leave the city on board of the British destroyer.

However, consuls, relying on the assurances of the new authorities, decided not to leave their property. None of them appeared on the British warship the next day. Only seven foreigners (four women and three teenagers) boarded the destroyer[892].

In the summer of 1919, one British and one French destroyer bombarded the city. Destructions were minimal, but two shells hit the plant that had belonged to the British Vice-Consul John Greaves[893]. Although at one time foreign representatives had not accepted the generous proposal of the British military, quite soon not one Consul stayed in Berdyansk. The times of European consulates in Berdyansk are now part of History.

---

[891] *Торгово-промышленный указатель и путеводитель по городу Бердянску. Издание первое, 1915 года* [Industrial and Commercial Index and City Guide of Berdyansk. First edition, 1915] (Berdyansk: typography of M.Doroshenko, 1915), p. 15.

[892] Volodymyr Chop and Igor Lyman, *«Вольный Бердянск»: місто в період анархістського соціального експерименту (1918-1921 роки)* ["Free Berdyansk": the Town in Times of the Anarchist Social Experiment (1918-1921 years)] (Zaporizhzhya: Tandem-U, 2007), pp. 55-62.

[893] Бердянський краєзнавчий музей [Berdyansk museum of local lore], БКМ – Арх: "Romanov-Lopatko. Memoirs about the work for the years 1918-1919 in the city of Osipenko [Berdyansk]", p. 33.

REPORTS
OF BRITISH CONSULS
IN BERDYANSK

BERDIANSK.

Report by Mr. Cumberbatch, British Consul at Berdiansk, upon the trade of that port for the year 1858.

The character and amount of foreign importation this year has been as follows:

	£	s.	d.
Furniture	547	0	0
Marble	9	2	0
Coffee, 2,480 2/3 cwt.	11,349	10	0
Oil, 1,604 cwt.	6,383	0	0
Sugar, 29½ cwt.	107	0	0
Manufactures	5,848	0	0
Machinery	955	10	0
Wine	434	0	0
Pepper, 36 2/3 cwt.	243	3	0
Earthenware	103	6	0
Figs	364	14	0
Raisins	15	3	0
Nuts, 793 1/3 cwt.	1,243	9	0
Carried forward	£27,602	17	0

	£	s.	d.
Brought forward	27,602	17	0
Slates	9	9	0
Salt Fish	53	3	0
Carube Beans	1,646	7	0
Perfumery	19	0	0
Orange Flower Water	12	18	0
Cheese	13	13	0
Olives	218	17	0
Soap	7	6	0
Oranges and Lemons	334	6	0
Tobacco	279	11	0
Sundries	41	0	0
	£30,238	7	0
Value of Imports, 1857	£17,621	0	0
Increase, 1858.	12,617	7	0

A great part of the above merchandize was conveyed to this port by masters of Sardinian, Tuscan, and Greek vessels, on their own account; a large portion was also brought from Constantinople in vessels in ballast, so that it is very difficult to ascertain the real amount of merchandize imported, and its invoice value, as no certain information can be obtained at the Custom House or elsewhere; one third may be safely added to the amount I have been able to ascertain, and even then it would be under the actual value.

British vessels have hitherto arrived in ballast, and have not entered into the carrying trade at all.

So long as the present Tariff and Custom House Regulations are not revised, few British merchants or manufacturers will feel disposed to venture their capital and stock where so many unforeseen difficulties, formalities, and expenses, may arise.

If these difficulties were removed, there would be an opening for a large supply of cotton manufactures, cotton twist, &c., for the interior of Russia, as these fabrics made in Russia are very inferior to British, and are sold at extravagantly high rates, owing to the scarcity of labour.

The foreign vessels loaded from this port are as follows:

	No. of Vessels.	Tonnage.	Value of Cargoes.		
			£	*s.*	*d.*
Foreign	328	78,683	810,332	6	0
British and Ionian	27	7,476	92,234	2	0
Total	355	86,159	892,566	8	0
Increase in 1857	127	24,244	146,316	0	0

Description and Quantities of Articles conveyed by British and Foreign Vessels:

	Wheat.	Linseed.	Rapeseed.	Oats.	Barley.
	grs.	grs.	grs.	grs.	grs.
Foreign	303,972	51,199	10,267	20,603	24,929
British and Ionian	22,932	17,145	. .	. .	2,123
Total	326,904	68,344	10,267	20,603	27,057
	Tallow.	Wool.	Hides.	Silk.	Sundries.
	cwt.	cwt.	cwt.	cwt.	cwt.
Foreign	25,375	3,710	1,791	67	1,353
British and Ionian	. .	1,532	. .	. .	. .
Total	25,375	5,242	1,791	67	1,353

There have been thirty-three arrivals of Russia steamers, but it is impossible to obtain any certain information respecting their part cargoes delivered at this port.

The great want of a mole at this port was severely felt this winter, causing the greatest confusion and anxiety to shippers of cargoes, and the ultimate departure of many vessels in ballast; several portions of cargoes were much damaged in the lighters: all this vexation and loss would have been avoided had there been any protection for this small craft.

The amount necessary to construct a mole has been already nearly accumulated by a voluntary tax of five kopecks per tchetwert, or 2¼*d.* per quarter upon all grains exported, which has now been paid by the commerce of Berdiansk since the year 1852. The sum deposited in the Imperial Treasury for this object amounts now to about 150,000 roubles or £23,000 sterling, which is about three-fourths of the sum at which the cost of the mole was estimated; so that no advance will be requisite from the Russian Government, as the sum will increase yearly until the work is completed.

The Imperial Government, under an Ukase of His late Imperial Majesty, guaranteed to construct a mole suitable to the wants of the navigation, upon condition that the above imposition was paid until the cost of the mole was defrayed.

The navigation and trade for the last three years have been as follows, viz.:

	Vessels arrived.	Tonnage.	Imports. £	Exports. £
1856 . .	275	65,229	6,959	797,630
1857 . .	228	61,915	17,621	746,250
1858 . .	372	96,203	. .	. .
In Port . .	22	unknown	30,238	892,566

The navigation ceased to be practicable on the 14th December, the last vessel (a Maltese), leaving on the 10th December.

The cultivation of the land is carried on in a very slow and slovenly manner, chiefly on account of want of capital and proper agricultural implements. A great desire has been displayed by the German colonists to have some of the late improved machinery from England, and I am endeavouring to make arrangements for assisting them to obtain these instruments. I have no doubt that after a short experience of their great utility, particularly those for assisting in gathering in the harvest and preparing it for the market, will convince others of the necessity of providing themselves with such assistance. The port of Berdiansk, like most ports in the Sea of Azof, is gradually filling up, but no care has been hitherto taken to prevent this; at my request the authorities have arranged for vessels to go to a certain spot, some distance from the anchorage, and there to discharge their ballast; this has proved a great boon to the navigation, as a vessel can get rid of her ballast in one day instead of a week, and the masters are no longer obliged to pay the exorbitant demand of £8 or £10 made by the Harbour Master for discharging it on the anchorage ground.

The rate of exchange at which the Trade Returns have been calculated is the average of the year, viz.: Kopecks 658 per £ sterling.

The port dues at Berdiansk are as follows, for every vessel loaded: Entry and departure, 5 kopecks per last, or 3/4 per ton; anchorage, 7 kopecks per last, or 1¼ per ton; lighthouse due, 7 r. 15 k., or 1*l.* 1*s*. 8*d.* per vessel.

The fluctuations in the exchange have not been great, the highest rate having been k. 668, and the lowest k. 652, per £ sterling; present rate k. 652.

Export average prices:

Wheat . .	per qr.	£1	16	0	Horse hides, per cwt.	£2	5	0
Linseed	„	2	7	0	Ox hides	„	3	3	0
Rapeseed	„	1	0	0	Common wool	„	3	3	0
Barley . .	„	0	14	0	Silk (cocoons)	„	13	10	0
Oats . .	„	0	12	0	Butter	„	3	3	0
Tallow . .	per cwt.	2	0	0	Caviar	„	22	10	0
Merino wool	„	5	17	0				

December 31, 1858.

Accounts and Papers: Thirty Five Volumes (27). Statistic Tables. Colonial and Other Possessions; Foreign Countries. Session 24 January – 28 August 1860. VolumeLXV (London: George Edward Eyre and William Spottiswoode, 1860), pp. 41-42.

***

BERDIANSK.

Report by Mr. Consul Cumberbatch upon the Trade, &c. of Berdiansk for the year 1861.

Forty-two British vessels arrived at this port during the year in ballast, sixteen of which loaded in this port, one, the Arthur, being damaged, was obliged to put into the harbour; the remaining twenty-five vessels proceeded in ballast to Taganrog. The demand for British vessels was constant throughout the year. As few British vessels came seeking, much higher rates might have been obtained at this port than those at which the vessels came freighted. During the autumn, freights went up as high as 80s. per ton tallow. It would be always desirable for vessels not to charter at Constantinople, but to come direct, thereby obtaining a much higher rate of freight with no risk of detention. The foreign vessels, including seven Ionian vessels, of 1,340 tons, which loaded from this port, are as follows, viz.:

No. of Vessels	Tonnage	Value of Cargoes
277	69,418	£781,104

added to which British vessels

No. of Vessels	Tonnage	Value of Cargoes
16	4,750	£64,229

make a total of

No. of Vessels	Tonnage	Value of Cargoes
293	73,988	£845,333

There is a decrease, therefore, in comparison with the year 1860 in the number of vessels of 17 vessels, and in the amount of tonnage of 2,274 tons.

The navigation and trade for the last few years have been as follows, viz.:

	Vessels	Tonnage	Imports			Exports
			£	*s.*	*d.*	£
1857	228	61,915	17,621	0	0	746,250
1858	394	96,203	30,238	0	0	892,566
1859	388	86,253	35,113	0	0	714,997
1860	310	76,262	19,875	0	0	960,211
1861	293	73,988	23,512	19	0	845,333

There were about 28 arrivals of Russian steamers with part cargoes, amounting to 41,471*l*., which sum in included in the above sum of 23,512*l*. 19*s*.

RATES OF FREIGHT DURING THE YEAR 1861:

	s.	*d.*	
April. .	52	6	per T.T
May. .	55	0	”
June. .	56	0	”
July. .	56	0	”
August			”
September	65	0	”
October	68	0	”
November	80	0	”

VESSELS ENTERED DURING 1861:

Nationality	Vessels	Tons
British	36	11,545
French	16	3,035
Ionian	9	1,820
Austrian	46	16,052
Sardinian and Neapolitan	166	40,439
Neapolitan	4	1,067
Greek	33	8,561
Norwegian	6	1,541
Dutch	1	100
Prussian	4	2,100
Mecklenburg	5	960
Ottoman	12	424
Russian	5	1,168
28 Russian steamers	”	”
Total	343	88,812

The navigation closed this year the first week in December, but some vessels ran great risk of being detained after the end of November. The roadstead of Berdiansk in unsafe for vessels to remain during the winter, but the winter harbour is very convenient in case of necessity, and has received as many as twenty-two vessels, besides above a hundred small craft. The lighthouses are well conducted and are of great benefit. There is no ship-building establishment in this port except for the lighters, but vessels of any size can be conveniently repaired to any extent. As the existence of the Vesuvius Rocks due west of the Bielosarai light, distance six miles, which proved so fatal to the barque “Cairo” last October, is not generally known to British shipmasters, I mention the fact in order that every publicity may be given of the danger they incur in approaching them.

Trade and Commerce. There were no importations this year by British vessels.

The character and amount of foreign *Importations* this year have been as follows:

Articles	Cwt.	£	s.	d.
Pepper	57 . .	293	3	0
Coffee	905 . .	3,878	11	0
Sugar	40½ . .	148	2	0
Wine	49 . .	125	14	0
Oranges and Lemons (No.)	325,696 . .	1,163	0	0
Nuts	2,316 . .	2,977	14	0
Carrubbee Beans	4,948 . .	5,301	14	0
Almonds	22¼ . .	76	11	0
Dried Fruits	152 . .	391	4	0
Rice	366 . .	167	6	0
Walnut Planks	210 . .	630	0	0
Olive Oil	670 . .	2,872	0	0
Furniture	157 . .	1,142	0	0
Marble	143 . .	71	0	0
Silk and Cotton Stuffs . .	60 . .	3,640	0	0
Earthenware	27½ . .	410	0	0
Carriages (number)	5 . .	225	0	0
		£23,512	19	0

EXPORTS:

Nationality	Wheat	Linseed	Rye	Barley	Oats	Rapeseed
	Qrs.	Qrs.	Qrs.	Qrs.	Qrs.	Qrs.
British……	16,487	12,265	580	284	. .	. .
Foreign…..	335,470	32,124	12,212	10,027	1,778	6,032
Total……	351,957	44,389	12,792	10,311	1,178	6,032

	Hides	Wool	Rags	Tallow	Silk (cocoons)
	Cwt.	Cwt.	Cwt.	Cwt.	Cwt.
British……	. .	. .	. .	109	. .
Foreign…..	3,139	11,531	313	2,918	16
Total……	3,139	11,531	313	3,027	16

There is a small coasting trade with this port, consisting of fish, timber, coal, fruit, and salt, carried on under the national flag.

MARKET PRICES OF GOODS. IMPORTS:

Articles	cwt.	£	s.	d.
Coffee	„	4	5	8
Oil	„	4	5	8
Chairs	doz.	5	15	0
Pepper	cwt.	5	3	0
Sugar	„	3	13	0
Wine	„	2	11	5
Oranges and Lemons	doz.	0	0	10¼
Nuts	cwt.	1	5	8
Carrubbee Beans	„	1	1	5
Almonds	„	3	8	7
Dried Fruits	„	2	11	5
Rice	„	1	10	0
Cotton Stuff	yard	0	1	0
Earthenware	cwt.	15	0	0
Iron	„	. .		
Lead	„	. .		

I consider that a large market would be immediately opened for every description of cotton stuffs, if the almost prohibitory duty could be removed, viz., 40 kopecs per pound Russian, or 1*s*. 3¼*d*. per pound English. American twist is much sought after, as the cotton manufactured in Russia in imitation of that article is very inferior to any that is made in England, and is sold at about 9½*d*. per yard. The chief trade between this town and the interior are with Kharkoff, Pologrado, and Ekaterinosla[v].

The law respecting the guilds does not come into force until next year. The alteration will be a great advantage to merchants, as the present high rate of 1,000 roubles, or about 150*l*. per annum, excludes most traders from the privileges of the first guild, thereby lessening competition, and obliging many to adopt subterfuge to enable them to carry on their business. By the new law each merchant will have to pay a sort of income tax upon the amount of his commerce, which will be much more equitable than the present system. It was contemplated last year to establish a bank in this town; but, owing to the tenour of some of the stipulations of the project, the commercial body considered that it would not be advantageous, and for the present the matter rests unsettled.

MONTHLY RATES OF EXCHANGE:

January 31	per. £1 sterling	Rs. 6.72
February 28	do.	6.96
March 31	do.	6.98
April 30	do.	6.99
May 31	do.	6.90
June 30	do.	7.00
July 31	do.	7.04
August 31	do.	7.07
September 30	do.	7.07
October 31	do.	7.08
November 30	do.	7.05
December 31	do.	7.03

Average exchange during the year, Rs. 7.00.

Owing to the great scarcity of metallic, the exchange still keeps up unusually high, and commerce and trade are much impeded by the irregularity in the transmission of the smaller paper currency; 8 per cent. is frequently paid for metallic, and 4 per cent. for paper roubles of small amount.

ENGLISH EQUIVALENTS OF WEIGHTS, MEASURES, AND MONEYS:

	Russian		English
WEIGHTS.	40 lbs.	equal to	36 lbs.
	3 pouds	„	1 cwt.
LONG MEASURE.	1 arshin	„	28 ins.
	3 do. or 1 sasjeen	„	2⅓ yards
	1 desatine	„	2.81 acres
LIQUID MEASURE.	1 qrt Russian	„	1 qrt.
	1 vedro	„	2 7/10 gals.

DRY MEASURE.	1⅛ chetverts	. .	. .	„	. .	1 imp. quarter
	1⅜ mirka	. .	. .	„	. .	1 bushel
MONEYS.	660 to 700 kopecks	. .	. .	„	. .	£1 sterling
	100 k. or 1 rouble	. .	. .	„	. .	3*s.*
	33 k.	. .	. .	„	. .	1*s.*
	2¾ kopecks	. .	. .	„	. .	1*d.*

Agriculture. The crops during the last autumn were very abundant, more than an average crop in quantity, but the quality was far inferior to that of 1860; this was attributable to the very heavy rains during the spring and summer. The prices have been high during the whole year, as the stock at Berdiansk was very low in the spring, owing to the want of means of transport, as the population which has now taken the place of the Noguais had not then arrived. It is to be hoped, as the villages are now generally repopulated, that labour will become cheaper and the prices will fall. The stock of grain on hand, amounting to about 80,000 quarters, is abundant, with every prospect of an increase.

The average market prices of grain during the year 1861 was as follows, viz.:

			R.	K.		£	s.	d.
Wheat, soft	. .	per tcht.	9	0	per qr.	1	14	3
Wheat, hard	. .	„	8	88	„	1	13	9
Rye . .	. .	„	4	20	„	0	16	0
Barley . .	. .	„	3	83	„	0	14	6¾
Oats . .	. .	„	3	17	„	0	12	0
Linseed	. .	„	10	70	„	2	0	8
Rapeseed	. .	„	5	0	„	0	19	0
Horse hides	. .	per pds.	7	50	per cwt.	3	4	3¼
Hides	. .	„	7	20	„	3	1	8½
Tallow	. .	„	4	20	„	1	16	0
Mats	. .	each	0	30	each	0	0	10¼
Rags	. .	per pds.	2	0	per cwt.	0	17	1½
Wool (merinos)	. .	„	11	80	„	5	1	1½
Wool (common)	. .	„	5	50	„	2	7	1¼
Butter	. .	„	6	50	„	2	15	8½
Flour	. .	„	2	0	„	0	17	1½
Potatoes	. .	„	0	75	„	0	6	5

The population of Berdiansk is only about 8,000 inhabitants, who are chiefly employed in agricultural pursuits. There is no manufactory in Berdiansk of any description, with the exception of a steam flour mill and maccaroni establishments.

A considerable amount of agricultural machinery might be disposed of, provided that the necessary repairs could be easily obtained. Two English engineers have established themselves here for this purpose, and as agents from

houses in England; and I have every reason to believe that they will meet with encouragement.

Public Works. The roads are very bad in this district for four months in the year, and are impassible for three or four days even after a heavy rain. The telegraph between this place, Odessa, Novotcherkess, Kharkoff, and St. Petersburg is worked with great regularity and success.

Preparations are now being made to commence the long required mole, and I am assured that there is no doubt of the work being much advanced during the next tear. During the last gale in September thirty-six lighters were cast ashore, causing a large loss both to the insurers of the cargoes and the owners of the lighters.

Berdiansk, February 8th, 1862.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between January 1st and June 30th, 1862 (London: Harrison and Sons, 1862), pp. 225-229.

***

BERDIANSK.
Report by Mr. Consul Cumberbatch on the Trade of Berdiansk for the Year 1862.

SHIPPING AND NAVIGATION.

The number of British vessels loaded from this port during the past year was only 14, although there was a great demand; but owning to the very pernicious system which existed at Constantinople and Taganrog, of brokers taking up vessels on speculation, very few vessels came to Berdiansk seeking. I consider it desirable to call the attention of ship-owners to the necessity of allowing their masters to come into the Azoff seeking. They would always obtain a higher rate of freight, and would avoid detention, as they frequently are obliged to protest against persons who have nothing to pay unless the charter is favourably sold. Twenty-five British vessels arrived at this port, and after remaining some days were ordered to Taganrog; at the same time double the amount of vessels could have been favourably chartered here. The number of vessels loaded was as follows:

	Vessels.	Tonnage.	Value of Cargoes. £.
British	14	4,212	69,972
Foreign	193	41,978	472,368
Total	207	46,190	542,340

There is a decrease, therefore, in comparison with the year 1861, in the number of vessels, of 86 vessels, and in the amount of tonnage of 27,798 tons.

Years.	Vessels.	Tonnage.	Imports. £.	Exports. £.
1858	394	96,203	30,238	892,566
1859	388	86,253	35,113	714,997
1860	310	76,262	19,875	960,211
1861	293	73,988	23,512	845,333
1862	207	46,190	17,228	542,340

There were about 30 arrivals of Russian steamers with part cargoes, amounting to 11,450*l*., which sum is included in the above sum of 17,228*l*.

RATES OF FREIGHT DURING THE YEAR 1862.

	s.	*d.*		*s.*	*d.*
April	57	6	August	56	0
May	58	0	September	55	0
June	67	6	October	54	0
July	60	0	November	53	0

VESSELS ENTERED DURING 1862.

Nationality.	Vessels.	Tons.
British	39	11,816
French	9	1,667
Ionian	5	975
Austrian	14	5,160
Italian	143	29,337
Greek	14	3,419
Norwegian	3	677
Russian	9	1,635
Mecklenburghian	6	1,269
Ottoman	6	420
Samian	1	202
Belgian	1	576
Prussian	2	660
Total	252	57,813

The navigation closed this year about the middle of November, the weather being unusually severe. Three vessels have been detained in the ice, together with 37 coasting vessels.

TRADE AND COMMERCE.

There were no importations this year by British vessels.

The character and amount of foreign importations this year have been as follows, viz.:

	Quantity.	Value. £
Shovels, Baskets, Wood, &c . . cwts.	3,691	390
Agricultural Machinery	. .	2,500
Coke . . . . . cwts.	549	79
Pepper . . . . . „	20	106
Coffee . . . . . „	846	3,677
Wine . . . . . „	20	53
Lemons and Oranges . . No.	599,585	2,172
Nuts . . . . . cwts.	912	1.189
Carrubbee Beans . . . . „	1,569	1.705
Raisins, Dried Plums, and Rahatlacoom . . . . „	337	880
Rice . . . . . „	955	1.245
Olive Oil . . . . . „	665	2.894
Furniture . . . . . „	43	129
Marble . . . . . „	34	102
Sundries	. .	107
Total	. .	£17,228

EXPORTS.

	British.	Foreign.	Total.
Wheat . . . . qrs.	10,918	189,747	200,665
Linseed . . . . „	7,213	20,323	27,536
Rye . . . . „	. .	9,672	9,672
Barley . . . . „	5,653	7,827	13,480
Oats . . . . „	. .	1,055	1,055
Rapeseed . . . . „	1,624	10,841	12,465
Tallow . . . . cwts.	1,746	670	1,416
Wool . . . . „	. .	1,278	1,278
Hides . . . . „	. .	189	189
Butter . . . . „	. .	331	331

MARKET PRICES OF GOODS. IMPORTS.

	£.	*s.*	*d.*
Coffee . . . . . per cwt.	4	6	11
Oil . . . . . „	4	6	11
Rice . . . . . „	1	6	1
Pepper . . . . . „	5	4	4
Wine . . . . . „	2	12	2
Lemons and Oranges . . . . per doz.	0	0	10
Nuts . . . . . per cwt.	1	6	1
Carrubbee Beans . . . . „	1	1	9
Dried Fruit . . . . „	2	12	2

MONTHLY RATES OF EXCHANGE.

	Rs.	cop.		Rs.	cop.
January . .	7	12	July . .	6	85
February . .	7	21	August . .	6	83
March . .	7	16	September . .	6	76
April . .	6	90	October . .	6	73
May . .	6	80	November . .	6	70
June . .	6	93	December . .	6	75

Average exchange, 6,90 roubles per £. sterling.

There still exists a great deficiency in the metallic and small paper currency.

ENGLISH EQUIVALENTS OF WEIGHTS, MEASURES, AND MONEYS.

Weights.

40 lbs. Russian	=	36 lbs. English
3 Poods . .	=	1 Cwt.

Long Measure.

1 Arsheen	=	28 Inches.
3 Ditto, or 1 Sajeen	=	2¼ Yards.
1 Desatine . .	=	2 81 Acres.

Liquid Measure.

1 Quart, Russian	=	1 Quart.
1 Vedro . .	=	2 7/10 Gallons.

Dry Measure.

1⅓ Tchetvert . .	=	1 Imp. Bushel.
1 3/8 Mirkas . .	=	1 Bushel.

Moneys.

670 to 710 Copecs	=	£ 1 sterling.
1 Rouble . .	=	3*s.* „
35 Copecs . .	=	1*s.* „
2¾ Ditto . .	=	1*d.* „

The crops were nearly a failure, owing to the total absence of rain during the spring and the devastation caused by the locusts and other insects. The prices have, therefore, continued high, and great losses have been sustained by the shippers. The population of the district is now complete, so that this next year a great decrease is expected in the price of corn, as well as in the transport. The present stock of grain amounts to about 140,000 quarters, chiefly of the crops of 1861.

The average market price of grain during the year 1862 was as follows, viz.:

		R.	C.		£.	s.	d.
Wheat, soft	per tchetvert	9	20	. .	1	6	9
Wheat, hard	„ . .	10	0	. .	1	8	11 ½
Rye	„ . .	5	50	. .	0	15	11
Barley	„ . .	5	35	. .	0	9	8
Oats	„ . .	3	26	. .	0	9	5
Linseed	„ . .	12	77	. .	1	17	0
Rapeseed	„ . .	5	83	. .	0	16	10¾
Tallow	per pood	4	0	. .	0	11	7
Wool, Merinos	„ . .	8	0	. .	1	3	2
„ common	„ . .	4	0	. .	0	11	7

Public Works. The mole is proceeding rapidly, and will be sufficiently advanced by the spring to afford a protection to small vessels.

Berdiansk, December 31, 1862.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, 1862, and June 30th, 1863 (London: Harrison and Sons, 1863), pp. 342-344.

***

BERDIANSK.

Report by Mr. Consul Cumberbatch on the Trade of Berdiansk for the Year 1863.

Shipping and Navigation. The trade of Berdiansk has very much decreased during the past year, owing to the demand for home consumption in this country, attributable to the very inferior crops during the last two years; the prices, consequently, have continued so high in comparison with the English market that it was impossible to ship corn without a probable loss of 4*s*. per quarter. The number of British vessels loaded in this port amounted only to six, which is the smallest number during many years past. Every other flag was equally deficient in the number of vessels loaded. Twenty-one British vessels arrived, and after remaining some days proceeded to Marianopol and Taganrog. The number of British vessels loaded were as follows, viz.:

No. of Vessels.	Tonnage.	Value of Cargoes.
6	1,601	£19,456

added to which foreign vessels

No. of Vessels.	Tonnage.	Value of Cargoes.
150	31,621	£384,490

make a total of

No. of Vessels.	Tonnage.	Value of Cargoes.
156	33,222	£403,946

There is a decrease, therefore, in comparison with the last year, 1862 in the number of vessels, of 51 vessels, and in the amount of tonnage, 12,968 tons.

The navigation and trade for the last five years have been as follows, viz.:

	Vessels.	Tonnage.	Imports. £.	Exports. £.
1859	388	86,253	35,113	714,997
1860	310	76,262	19,875	960,211
1861	293	73,988	23,512	845,333
1862	207	46,190	17,228	542,340
1863	156	33,222	32,105	403,946

There were about 29 arrivals of Russian steamers with part cargo, amounting in value to 6421*l*, which sum is included in the above sum 32,105*l*.

RATES OF FREIGHT DURING THE YEAR 1863.

	s.	*d.*	
April	48	0	per Ton Tallow
May	50	0	„
June	50	0	„
July	47	6	„
August	47	6	„
September	52	6	„
October	52	6	„
November	52	6	„

VESSELS ENTERED DURING 1863.

Nationality.	Vessels.	Tons.
British	27	7,671
Ionian	4	848
Greek	20	4,090
Italian	102	22,643
French	6	3,209
Hanoverian	1	135
Mecklenburgian	4	718
Turkish	10	441
Russian	9	1,854
Austrian	9	2,793
Total	202	44,402

The navigation ceased this year unusually early, but no vessels were detained in the ice.

There were no importations this year by British vessels.

During the past season the question of the pilotage for the Sea of Azoff was discussed, and at the request of the Government I gave my opinion upon the inefficiency of the service, as it is at present organized, and suggesting that masters of vessels who required pilots should be permitted to arrange with the pilots for the voyage, and not be compelled to pay for a pilot without obtaining one, even when requisite. Nothing has yet been finally determinated.

It is also contemplated levying a tonnage due, for conveying the ballast from all vessels entering the Azoff ports, but the amount has not yet been determined. The fine for an infringement of the regulations will also be greatly increased.

Imports. The character and amount of foreign importations this year have been as follows, viz.:

Articles.		Quantity.		Value. £	*s.*	*d.*
Pepper	cwt.	146		574	1	7
Coffee	„	1,347		7,709	6	1
Sugar (in loaves)	„	30½		120	8	0
Ditto (fine)	„	382½		1,323	9	0
Olive Oil	„	1,042		4,331	0	0
Lemons and Oranges	No.	499,555		906	15	0
Nuts	cwt.	924		1,280	6	0
Carrubbee Beans	„	5,773		3,730	5	0
Raisins, Sweetmeats, &c.	„	380		1,543	0	3
Tobacco	„	4		46	0	0
Rice	„	586		216	0	0
Iron and Steel (implements)	„	96		290	0	0
Earthenware	„	6		17	0	0
Agricultural Machinery	„	778		2,200	0	0
Sundries	„			7,817	9	5
		Total		£32,105	0	0

EXPORTS.

Nationality.	Wheat. Qrs.	Linseed. Qrs.	Barley. Qrs.	Oats. Qrs.
British……..	1,937	1,685	. .	. .
Foreign……	135,418	17,965	809	94
Total…….	137,355	19,650	809	94
	Rapeseed. Qrs.	Tallow. Cwt.	Hides. Cwt.	Wool. Cwt.
British……..	5,701	. .	. .	. .
Foreign……	7,535	12,531	797	5,259
Total…….	13,236	12,531	797	5,259

MARKET PRICES OF GOODS. IMPORTS:

		£.	*s.*	*d.*
Pepper	per cwt.	3	0	0
Coffee	„	5	1	6
Sugar (in loaves)	„	3	19	4
Ditto (fine)	„	3	9	2
Olive Oil	„	4	3	0
Lemons and Oranges	per 1,000	1	13	0
Nuts	per cwt.	1	7	8
Carrubbee Beans	„	0	13	0
Dried Fruit, &c.	„	3	0	0
Tobacco	„	11	0	9
Rice	„	1	5	10

AVERAGE MARKET PRICES OF GRAINS, &C., DURING THE YEAR 1863.

		rbls.	cop.		£.	s.	d.
Wheat, soft	per tchetvert	8	0	per quarter	1	12	9
Wheat, hard	„	8	64	„	1	15	5
Rye	„	5	0	„	1	0	5
Barley	„	3	42	„	0	14	0
Oats	„	3	27	„	0	13	5
Linseed	„	12	35	„	2	10	7
Rapeseed	„	5	19	„	1	1	3
Tallow	per pood	4	0	per cwt.	0	16	4
Wool (common)	„	4	0	„	0	16	4
Hides	„	4	50	„	0	18	5

The present stock of grain on hand, sold and unsold, amounts to about 73,334 quarters, which is very small in comparison with other years.

MONTHLY RATES OF EXCHANGE.

	rbls.	cop.		rbls.	cop.
January	6	75	July	6	40
February	6	75	August	6	42
March	6	66	September	6	31
April	6	58	October	6	34
May	6	45	November	6	85
June	6	42	December	6	89

Average rate of exchange, rbls. 6 55 cop. per pound sterling.

Great inconvenience has been experienced from the continued deficiency in the metallic currency.

ENGLISH EQUIVALENTS OF WEIGHTS, MEASURES, AND MONEYS.

	Russian		English
WEIGHTS.	40 funts	equal to	36 lbs.
	3 poods	„	1 cwt.
LONG MEASURE.	1 arsheen	„	28 inches
	3 ditto, or 1 sasjeen	„	2⅓ yards
LIQUID MEASURE.	1 quart	„	1 quart
	1 vedro	„	[2] 7/10 gallon.
DRY MEASURE.	1⅓ tchetverts	„	1 imp. quarter
	1⅜ mirkas	„	1 bushel
MONEYS.	6 60/100 roubles	„	£1 sterling
	1 rouble	„	3*s.*
	34 copecs	„	1*s.*
	2¾ „	„	1*d.*

The corn crops were very inferior in all the districts, but the barley and oats crops were unusually abundant; the hay crop was also very small. Many of the villages have been obliged to purchase corn for the winter's consumption. Cattle of every description have been sold for the value of their hides only. A superior bullock realized about 7 rbls., or about 1*l*., instead of 5*l*., and it is greatly to be feared that a large portion will perish for want of fodder during this unusually severe winter.

The fishing trade has much decreased this year, the supply being about one-sixth of the usual quantity.

The salt lakes were very productive, realizing over 400,000 poods of salt, or about 133,000 cwt., giving a clear excise duty to the Government of 120,000 rbls., or 18,461*l*.

Public Works. The Mole will be nearly finished be the spring; and although with superior engineering skill it would have been much more complete, yet it will always prove a secure refuge for vessels under 200 tons.

Berdiansk, December 31, 1863.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, 1863, and June 30th, 1864 (London: Harrison and Sons, 1864), pp. 262-265.

***

BERDIANSK.

Report by Mr. Acting Consul Wagstaff on the Trade of Berdiansk, for the Year 1863.

Town of Berdiansk. The town of Berdiansk is built upon a low sandy plain of one mile wide and several miles in length, immediately underneath an acclivity which rises abruptly to the steppe, sixty feet high. It is a stereotyped edition of all Russian towns — the streets running at right angles to one another. The houses, 1,424 in number, are generally of one story high and principally built of bricks; some are constructed with a soft sort of stone brought from Kertch, where it is found in immense quantities. This kind of stone, owing to its non-endurability, is very unsuitable for building purposes; nevertheless on account of the great facility in working in into different shapes, which Russian masons do easily with their axes, it has been largely employed in the south part of Russia. The walls of the houses are very thickly built, to enable them to resist the severe cold. Besides the foregoing number of houses, there are 189 grain magazines, which are capable of holding about 50,000 quarters. In the years 1852 and 1853, the harvests were so abundant that there was not sufficient room for storing the grain, and many private dwellings were used for that purpose. Since that time the number has largely increased. There are also fifty-nine shops, selling groceries, hardware, cotton stuffs, and other manufactures, leather, &c., one apothecary's shop, theatre, and hotel.

Only in one single instance an attempt has been made to pave a street, which had not a successful issue. Great hopes are, however, entertained that the municipal authorities will soon have sufficient money in hand to enable them to commence this much-needed improvement. In summer, owing to the scorching heat, it is painful to both feet and eyes to walk through the streets, where the sand and dust in many parts reach the ankle; again, after the heavy autumnal rains, the streets become impassable the several days for mud and water. The system of drainage is used on a very limited scale, and much room is left open for improvement.

It is also proposed to lay down pipes for the conveyance of water into the town. Much misery is entailed by the want of the first necessity of life; even the water which is obtained from some distance is very brackish, and is many cases unfit to drink.

No means have yet been taken to light the town, and even the oil or naphtha lamps, which are generally found in small Russian towns, are here wanting. This public requirement is much felt, particularly during the long winter nights, and it is to be hoped that something will soon be done to assist benighted travellers in finding their domiciles.

Owing to the low position of the town, it incurred the risk of being inundated during the heavy gale of the 22nd and 23rd of last April. The sea broke over the sandbanks on the east side of the town, and the water approached to within 100 yards of the suburbs. Several isolated houses were washed away, and the gardens in the immediate vicinity were two feet under water. Happily the wind changed; else without doubt more disastrous consequences would have followed. This low position of the town at times causes great uneasiness to its inhabitants, as naturally the foundations of buildings cannot be made as deep as is generally used, water making its appearance on digging five feet below the surface.

On the east part of the town there exists a fine public garden, covering an area of 33½ acres, which is well planted with trees. This place is the resort of all classes during the summer months.

Public Institutions. The different Government offices are the district and rural Courts, the Court of Wards of the Nobility, Treasury, Police, Custom-house, and Post-office; likewise Town-hall and district school.

Berdiansk formerly only possessed one church it town, and a small one at the cemetery, one mile distant. This was found very inadequate to the wants of the increasing population, and last tear two other churches were commenced, which will soon be completed. Besides the above, there is one Roman Catholic church, one Lutheran, and one Menonite chapel, and one synagogue.

Public Works. Of late, a new feature is to be noticed at this port which greatly increases its commercial importance – viz., the construction of a breakwater in fourteen feet of water, and 1,073 yards from the shore, sheltering the wooden pier used for loading from the frequent southerly gales, which have hitherto caused great losses to both shippers and insurers. The extreme length is 653 yards, and its height above the level of the water is seven feet. The surface and ground layers are built of granite, extracted from the adjacent quarries, twelve miles distant, where it is worked with apparent facility. The middle layer is of calcareous stone obtained from Kertch. The breakwater was first commenced in the summer of 1862, but little progress was made until the ensuring winter, owing to the distance the stones had to be conveyed, and the few conveniences there then existed for the transhipment of same; since which time a wooden pier has been built, and a tramway laid down from the place of discharge to the end of the jetty, which has been the means of greatly facilitating this enterprise. The winter, however, brought with it advantages, which were not lost sight of by the contractor in undertaking this work; an unusual inclemency of the weather from the middle of November until the following March permitting the transport of heavy blocks of granite upon sledges over the ice, materially assisted the advancement of the work. In some cases the ice was cut and the blocks lowered to the bottom; in others, the stones

were so arranged on the ice that when it was broken up they fell into their respective places. The winter of 1863 was also employed with similar success.

The work of completion is being carries on with great energy, and by the autumn this much-needed construction will be terminated. At present it only requires levelling and paving, and though is it not completely finished, yet it has already proved to be a valuable safeguard to the small craft employed in loading vessels in the roadstead, besides which, vessels of light draught of water, in case of need, could also profit by this maritime bulwark.

The sum of money necessary for the above construction was being rased by a tax of 2½*d*. per quarter of grain and seed, &c., shipped at this port, which the merchants voluntarily laid upon themselves. This tax was first levied in July, 1852. The total sum that has been received by the Russian Government is £48,485; the estimated cost of the breakwater being £52,730. The above-mentioned tax has, by the Imperial ukase of the 18/30 May, 1864, been abolished, and the Government in lieu thereof has assigned the annual sum of £4,000 for the completion and future repairs of the port of Berdiansk. Several times before this work was commenced applications were made to the Governor-General respecting the great drawback there existed to the development of commerce at this place, owing to the absence of some means of protection to lighters. After considerable delay engineers were sent to survey and report upon this matter, and a contract was subsequently concluded at 11*s*. 9*d*. per cubic yard for 73,660 yards of stone deposited in the sea, and 13*s*. 4*d*. for every cubic yard above that quantity. At present it is the prevailing opinion that the breakwater does not fully meet the requirements of the port, and it is opined that fresh measures will be taken for its continuation to 700 yards. Should this be the case, and the jetty carried out 70 yards further, which latter has already been commenced, the facilities for shipping wheat, &c., will be materially increased, as no wind can then seriously impede the loading of lighters, the port being shielded from the prevalent north-easterly gales by the long sandspit which extends into the sea for seventeen miles, and at the extremity of which is built a lighthouse, showing every minute a revolving red light 85 feet above the level of the sea, and visible at a radius of ten miles. No danger may be apprehended from any other point, as the Obitoshnah spit, together with the breakwater, would secure the safety of all lighters loading at the pier.

Railways. The want of railways is very much felt in these parts for the conveyance of produce from the interior. Should the line be constructed from Moscow to the Crimea, there is little doubt but that something will be done to open up the interior with Berdiansk by a more expedite manner of transport than there at present exists.

Canals. Canals are likewise a public convenience much to be desired, but it does not seem probable that either this or railways will be constructed in this part of Russia for another half century.

Telegraph. The telegraph has done much to facilitate commercial enterprise. Commissions are received and executed with great dispatch, and speculators are enabled thereby to regulate their transactions by the foreign markers. Besides intercourse with the interior, telegraphic lines are in conjunction with those of Europe. This service is very satisfactorily performed.

Roads. Persons travelling in this part of Russia experience inconceivable difficulties owing to the state of the roads, which in all seasons are bad, but particularly after the heavy rains in autumn they become one uninterrupted slough. Postal communications are consequently carried on very irregularly, and no dependence can be placed on the arrival of the posts, which are often detained three and four days, thereby causing to the mercantile classes the greatest inconvenience, often accompanied by losses.

Population and Industries. The population of Berdiansk may be estimated at 11,000, including both resident and temporary inhabitants. It is composed of Russians, Jews, Germans, Armenians, and foreigners.

The chief employment of the inhabitants is agriculture.

On the high land at the back of the town several windmills are constructed. This feature is of great service to mariners approaching the port, as they can observe the mills a long time before the town is visible. The total number of mills at work is 40, besides which there 2 rude oil-mills, 5 brick, 3 tile, 1 maccaroni and 1 candle manufactory, and 6 tallow foundries. There no other manufactories in Berdiansk.

The river Berda, which empties itself into the sea eight miles north-east of the town, is unnavigable, and very often during the summer months partially dry. On the east bank of this river is built the small town of Petrofsky, the principal station of the Azoff Cossacks. This year 350 families have been transferred to the Couban, and next year several more will follow. It is evident by this transfer that the Government contemplates the establishment of a strong military force upon the frontiers of the newly-acquired territory. Some of the inhabitants of this Stanitza, who are not of Cossack origin, but who for some years past have enjoyed the same privileges, petitioned the Emperor to let them remain at Petrofsky, which has been accordingly granted. This measure will seriously restrict the intended emigration.

Agriculture. There are belonging to the town 9,910 acres of pasture land and 5,720 acres of cultivated land, which latter is let out on the average at 15*s*. per acre. This land, which was formerly very fertile, yielding 5½ quarters to the acre, at present, owing to no means being taken to enrich it, only gives from 2½ to 3½ quarters. This is not surprising, as the agricultural implements are of

a very inferior sort, and no care is taken in selecting the wheat for sowing seed. An English firm having established a depot for the required implements, there is every appearance of machinery being more generally employed. The emancipation of serfdom and the great scarcity of manual labour have convinced the proprietors of the necessity of adopting this system. Some, however, are very tenacious to the old manner of agriculture, and look upon the present innovations with little confidence. Irrigation is totally neglected, and direful indeed are the consequences. Owing to the unusually long droughts of the past three years, the crops have been a complete failure, and up to the present time, by reason of the aridity of the weather, the prospect of this year's is very unsatisfactory. Should they for the fourth time prove a failure, the agricultural classes will be reduced to abject misery, as they have thrown their last resources into the ground, and have already taken advances which they will not be able to meet, consequently a great deal of land will change hands. Besides the drought, there are other more serious grievances resulting to the crops; locusts and field rats destroy in part that which has escaped being scorched. The former of these much-dreaded enemies made their appearance in this district in 1856, and continued their visits annually, but in 1862 they settled down to breed. This important fact was discovered by the inhabitants of the adjacent villages in the winter of the same year, but, from fear that they would be employed in exterminating them, kept their fatal secret until it was too late to be remedied. When they at last became fully aware of their danger, application was made for assistance; hundreds of carts and beasts were sent with crushers, but to little avail; the evil had already spread itself seventeen miles. Attempts were made to rake them into heaps and burn them, but without success. The rats at times also commit sad havoc amongst the wheat, especially when they leave in droves for another part of the country, everything is levelled with the ground.

Colonies: German. In this district there are 60 German colonies, containing 23,295 inhabitants. Formerly the land occupied by them was very productive, and the quantity and quality of wheat raised was much superior to that of their Russian neighbours. A decline, however, has been observed for some years past, and the causes are mainly attributable to the fertility of the soil being exhausted, the long droughts of the last few years, and the imperfect state of agricultural implements. These colonies present a striking contrast with the surrounding country. On entering their precincts a different style of agriculture is at once remarked. The allotment of the land, the uniform buildings and methodical arrangement of same, together with the fruit trees that are planted, all prove their superiority to Russian agriculturists. The principal productions of these colonies are wheat, wool, butter, cheese, fruits, and silk. There has been a great falling off in this last article for the past five years, owing to the general loss of the silkworm in a manner totally inexplicable. Fresh seed has last year

been brought from France, and there is every prospect of this branch regaining its former activity. In the colony of Halpstadt there is a dyeing and cloth manufactory; the latter has thirteen looms at work, which turn out annually about 10,000 yards of cloth. A large number of the inhabitants of these colonies are tradesmen, whose work is much appreciated in this part of Russia.

Bulgarian. In addition to the before-mentioned colonies, they are forty-one colonies of Bulgarians, with 17,635 inhabitants, who are settled upon the land formerly cultivated by the Noguais Tartars. There is every prospect of this industrious class of people prospering, and of their assisting materially to the development of the limited resources of this district. Their first experience of Russia has been very unsatisfactory, their crops for the last three years having proved a failure.

No wood of any importance is grown in this district, and fruit trees are cultivated to a very limited extent. The grub this year has been very destructive, and the apricots, cherries, and apples have much suffered.

This part of the country formerly abounded with game, but of late years a sensible decrease has been remarked. The heavy rains in spring and unprecedented falls of snow in winter, combined with the destructive efforts of some expert sportsmen, several species have been nearly exterminated. The chief game is woodcock, shipe, small bustard and quail, during their passage, besides partridges, bustards, and hares, &c.

Climate. The climate of Berdiansk is considered to be very healthy, the proportionate rate of mortality being 1 to 20. On the average there is annually born 433 male and 442 female children, which shows the population is steadily increasing. Winter commences at the beginning of December and finishes about the middle of March, during which time the cold is very severe, the thermometer being as low as 5º below zero farenheit. In summer the other extreme is felt, the heat being truly intense: the thermometer stands at 77º in the shade, and at 95º in the sun. This is the mean temperature, but at times there is a difference of + or – 10º.

Salt Lakes. The three salt lakes, “Long”, “Round”, and “Large”, found on the sand spit, yield annually about 5,000 tons of salt. Unfortunately the enterprising spirit of dealers in this article has begun to wane; in consequence of the many formalities to be observed, coupled with the present high excise duty, no profit is left to speculators. The falling off has brought into existence another evil. The peasant in the interior formerly transported wheat to the town at a low rate, knowing he was always able to obtain a return load of salt; now this resource is wanting, it is to be feared that the costs of transport of grain will be increased. The fish it is hoped will supply this want, as a great many cargoes have lately been brought from the opposite side of the Azoff instead of to Mariopol, which is the principal mart for fish in the sea of Azoff.

Trade and Commerce. Imports. The importations at this port are not very extensive, as the mass of articles required are received from the interior and Odessa overland.

The following return exhibits the yearly importations at Berdiansk since the Crimean war:

Articles	English Weights and Measures	Quantities. 1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863
Almonds	Cwt.	17⅓	…	52	…	…	22½	…	…
China	„	…	…	…	3 ⅔	…	…	…	…
Coffee	„	356⅓	1,414	1,480⅔	551	984	905	846	1,347
Cheese	„	…	10	…	…	…	….	…	…
Coal (English)	„	…	…	…	…	1,640	…	…	…
Coke	„	…	…	…	…	…	…	549	…
Charcoal	„	…	…	…	…	2,665	…	…	…
Cotton stuffs, &c.	Yards	…	…	…	…	56,590	60 cwt.	…	…
Cotton twist	Cwt.	…	…	…	30,616	…	…	…	…
Clothes	Value £	…	…	3,455	…	…	…	…	…
Carob beans	Cwt.	…	323	1,380	2,649	254	4,948	1,569	5,773
Champagne	Bottles	1,310	40	504	720	760	…	…	…
Carriages	No.	…		…	…	…	5	…	…
Earthenware	Cwt.	6	42⅓	216	2⅔	…	27½	…	6
Furniture	„	17	127⅓	170	146	309	157	43	…
Fish (salted)	„	26⅔	37	…	…	63	…	…	…
Fruits (dried)	„	11⅔	104⅓	786	400	1,069	152	337	380
Iron wire, &c.	Cwt.	…	…	…	1,659½	25	…	…	–
Implements	„	…	…	…	…	38	…	…	96
Lemons & oranges	Doz.	16,396	47,241	23,083	42,620	11,381	27,141	49,965	49,630
Lemon juice	Cwt.	…	…	…	29	…	…	…	…
Machinery	No.	…	…	8	…	…	…	…	778 cwt.
Marble	Cwt.	155	…	…	17	…	143	34	…
Medicines	„	…	3⅔	…	…	3	…	…	…
Nuts	„	235	512	911	981	1,845	2,316	912	924
Oil, olive	„	248	618	494⅔	2,780	160	670	665	1,042
Olives	„	…	272	236	…	…	…	…	…
Paper	„	…	7⅓	…	6½	…	…	…	…
Pepper	„	80⅓	…	100⅔	75	105	57	20	146
Pianofortes	No.	…	6	…	…	…	…	…	…
Porter	Bottles	…	…	960	…	…	…	…	…
Rice	Cwt.	342	61⅓	…	147	611	366	955	586
Sugar	„	151	…	…	45	213	40½	…	413
Soap, Turkish	„	…	…	15	…	19	…	…	…
Syrup	„	…	…	…	…	64	…	…	…

Tobacco	„	82⅓	111⅓	70	…	41⅓	92	…	4
Wine		438	9	63⅔	7	19	49	20	…
Ditto	Bottles	624	103	826	…	…	…	…	…
Walnut planks	Cwt.	…	…	…	…	…	210	…	…
Wood, fuel	„	…	…	…	…	7,750	…	…	…
Woollen stuffs, &c.	„	…	…	…	76	65	…	…	…
Water, mineral	Bottles	527	…	…	…	…	…	…	…
Zinc	Sheets	…	…	…	…	13	…	…	…
Sundries	…	16	50	1	…	…	…	3,691	…
Total Value of Imports	£	6,959	17,621	22,783	35,113	19,875	23,512	17,228	32,105

Exports. By an Imperial decree of the 18/30 May, 1864, all duties on articles exported have been abolished, with the exception of the following, viz., timber, potash, mats, silk (cocoons), pearlash, resin, zinc, leeches, rags, and raw bones. This abolition will give a renewed energy to exportation, and the country will not suffer by the change, as it will enable purchasers to enhance their prices and encourage cultivators to sow more largely.

The principal exports from Berdiansk for the last eight years are shown in the following return:

Articles	English Weights and Measures	Quantities.							
		1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863
Burley	Qrs.	…	13,252	27,057	6,329	7,751	10,311	13,480	809
Butter	Cwt.	…	552⅓	…	…	1,752	…	331	…
Caviar	„	8	…	…	…	…	…	…	…
Copper	„	1,124	…	…	…	…	…	…	…
Bones	„	…	4,194	…	…	…	…	…	…
Flour	„	97	161⅓	…	108	1,972	…	…	…
Hides, dried	„	7,333⅓	28,637⅓	1,791	1,172	4,132	3,139	189	797
Ditto, salted	„	…	1,591⅔	…	…	…	…	…	…
Hemp	„	…	1,285	…	…	…	…	…	…
Horsehair	„	…	…	…	62	…	…	…	…
Horns	„	…	252¼	…	…	…	…	…	…
Hoofs	„	…	97	…	…	…	…	…	…
Iron	„	…	…	…	34	…	…	…	…
Linseed	Qrs.	77,022	51,907	68,344	55,729	63,368	44,389	27,536	19,650
Meats, salted	Cwt.	…	704⅓	…	…	…	…	…	…
Maccaroni	„	…	9⅔	…	…	…	…	…	…
Oats	Qrs.	…	…	20,603	31,402	5,166	1,178	1,055	94
Rye	„	…	…	…	…	3,959	12,792	9,672	…
Rape seed	„	8,381	9,455	10,267	1,971	8,271	6,032	12,465	13,236
Rags	Cwt.	…	…	…	1,628	1,166	313	…	…

Sunflower seed	Qrs.	…	20	…	…	…	…	…	…
Skins, rats'	Cwt.	…	6¾	…	…	…	…	…	…
Ditto, hares'	„	…	131⅓	…	…	…	…	…	…
Ditto, horses'	„	…	…	…	3	…	…	…	…
Silk, cocoons	„	…	…	67	31	…	16	…	…
Spirit, wine	Galls.	13	…	…	…	…	…	…	…
Tallow	Cwt.	27,079⅔	42,720⅔	25,371	4,250	11,959	3,027	1,416	12,531
Tobacco	„	…	13	…	…	…	…	…	…
Tongues	„	…	70⅓	…	…	…	…	…	…
Wheat	Qrs.	245,190	146,279	326,904	331,599	315,581	351,957	200,665	137,355
Wool, merino	Cwt.	1,910	13,790⅔	5,242	1,222	5,607	11,531	1,278	5,259
Sundries	„	…	1,351	319	…	…	…	…	…
Total Value of Exports		887,785	746,250	892,566	714,997	960,211	845,333	542,340	403,946

A large number of men are employed at the fisheries, which are nineteen in number. Fish is an important article of trade at this port, and amounts to upwards of 30,000*l*. annually. The Jews have the whole of this trade in their hands and derive large profits therefrom. More attention has lately been given to this branch, and it has every prospect of prospering. The principal fish caught is the sturgeon, of which there are three kinds, Oseteor, Beluga, and Serruga; this last is greatly esteemed on account of the delicious cavior it gives; besides, there is the bream and cyprinus vimba, which latter is caught in immense quantities, and forms the main aliment of the agricultural classes. It is conveyed into the interior in a dry, salted, and smoked state; its average weight is 10 ounces, and the price per thousand 2*l*.

Weights and Measures. The following Table shows the English equivalents of Russian weights and measures used at this port:

Weights and Measures	Russian	English
Weights	96 zolotniks or 1 funt	16 oz. or 1 lb.
	40 funts or 1 pood	36 lbs.
	3 ·15 poods	1 cwt.
Length	1 arsheen or 16 vershoks	28 inches.
	3 arsheen or 1 sasjen	2⅓ yards.
Surface	1 square sasjen	49 square feet.
	2,400 square sssjen or 1 desatine	2 ·70 acres.
Capacity	1 vedro or 8 shtofs	2 ·70 gallons.
	1 botchka or 40 vedros	0 ·86 pipes.
Proportionate table	1⅜ mirkas	1 bushel.
Grain and seed	1 tchetvert wheat weighing 10 poods	0 ·72 quarters.
	„ rye	0 ·80 quarters.
	„ linseed	0 ·83 quarters.
	„ rapeseed	0 ·83 quarters.
	„ barley	0 ·88 quarters.
	„ oats	1 ·23 quarters.

Moneys	6 ·60 silver roubles average . .	1*l*. sterling.
	1 silver rouble or 100 copecs	3*s*. sterling.
	33 copecs	1*s*. sterling.
	2¾ copecs	1*d*. sterling.

Banking. There are no banking establishments at this place, the want of which is very much felt by the commercial classes. It is hoped, however, that branch banks of the Moscow, Odessa and Rostoff banks will soon be established at all the Azoff ports.

Exchange. The exchange at Berdiansk is regulated by that of Odessa, and persons wishing to negotiate bills are obliged to send them to that place, thereby incurring an extra expense of 3 per cent. for insurance, banker's commission, and brokerage. 6 roubles 60 copecks may be calculated as an average exchange.

Currency. Paper is the usual currency of this country. The notes are of roubles, 100, 50, 25, 10, 5, 3, and 1. Since the Crimean war there exists a great scarcity of metallic money, which may be partly attributed to the large numbers of Russian travellers, who, before leaving the county, exchange their notes for gold, &c., and to merchants trading in the frontiers who make all their payments in specie. The average agio is 6 per cent. The different coins in circulation are, half imperials (gold), worth 5 roubles 15 kopecks, the silver rouble, 75, 50, 30, 25, 20, 15, and 10 copecs. The copper coins are of 1, 2, 3, and 5 copecs.

Shipping and Navigation. The navigation of the Sea of Azoff generally commences the first week in April and terminates the last week in November. It is considered unsafe for vessels to prolong their stay after that date, as they incur the risk of being caught in the ice. When masters of vessels observe the "barber" flying, it is an infallible sign of approaching frost. In some instances vessels have continued at Berdiansk to take in their cargoes until the middle of December, but these are exceptional cases.

Roadstead. The roadstead of Berdiansk is capable of holding more than 2,000 vessels, and it possesses many and superior advantages to that of Taganrog. The usual anchorage is 2 miles south-west of the town, and vessels generally bring up in 15 feet of water; after taking in a few lighters of wheat, &c, they usually shift berth to deeper water to complete their cargoes. The result of the last soundings shows that the water gradually increases from 6 to 15 feet from 30 fathoms to within one mile of the shore, where it runs level for some distance, then gradually deepens into 17, 19, and 20 feet. The anchorage is of a hard sandy and shelly nature.

Harbour. There are no ports in the Sea of Azoff suitably adapted for vessels to winter in, and Kertch is invariably chosen for that purpose. Berdiansk, however, possesses on the west side of the spit a small bay capable of holding from 150 to 200 lighters, and which is generally made use of by the small craft of the Azoff. The entrance to this harbour is yearly becoming less practicable,

and it is to be declared that no means are taken to remedy this evil, which will cause this year a great many lighters to winter at Kertch and Theodosia.

Ballast. The great evil that has long existed in the Sea of Azoff, viz., the vessels throwing their ballast overboard, seems to have at last attracted the notice of the Russian Government. A commission has been sent to survey the different ports, and a company at Taganrog has offered to take the contract to discharge the ballast from all vessels in the Sea of Azoff, upon the payment of about 1*s*. per register ton. This exorbitant rate can never be sanctioned by the Government, and there exists so many reasons against a general rule being laid down for all the Azoff ports, that little fruit is expected to be reaped from this attempt to ameliorate the present system. Though the question was mooted last year, nothing has yet been done, and it is to be feared that this question, which is of vital interest to shipping, will for the want of proper support fall to the ground. The port of Berdiansk enjoys a privilege which other ports of the Sea of Azoff are deprived of, that is, a place allotted for the discharge of ballast. This boon is mainly owing to the representation of Her Majesty's late Consul Cumberbatch, who seeing the abuses committed by shipmasters in preferring to run the risk of incurring a penalty of 100 roubles or 15l. for throwing their ballast into the sea to that of bringing it on shore, obtained, in conjunction with the other Consular representatives, the present ballast ground three miles west of the town. No efficient means were ever offered to shipmasters for the discharge of their ballast, and to have landed it with their long boats would have absorbed too much valuable time; furthermore, during the boisterous spring and autumn weather, no boats could possibly perform this service.

The following is a Return of the number of vessels of all nations, showing their total tonnage, which have cleared from this port with cargoes since the year 1856:

Nationality.	1856.		1857.		1858.		1859.	
	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.
Austrian	48	15,513	36	11,364	47	16,148	20	6,471
American . .	. .	. .	1	287	. .	. .	. .	. .
British	27	8,453	11	3,462	21	6,290	16	3,770
Belgian	. .	. .	. .	. .	2	813	3	1,466
Danish	5	703	2	692	2	503	2	207
French	38	6,745	14	3,097	12	2,671	16	3,100
Finland	. .	. .	. .	. .	. .	. .	1	451
Greek	23	5,982	33	9,687	45	12,212	58	13,679
Hanoverian . .	1	39	1	268	. .	. .	3	474
Haytian	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .	. .
Ionian	. .	. .	. .	. .	6	1,186	11	2,252
Mecklenburghian	2	573	2	600	2	676	4	861
Moldavian . .	1	350	1	338	1	300	1	203
Norwegian . .	1	230	1	126	3	697	5	1,209
Neapolitan . .	8	2,455	5	1,490	7	1,989	13	3,730

Prussian	..	3	801	4	1,482	1	306	2	704
Papal States	..	2	489	1	296	2	635	..	..
Russian	..	3	183	1	72	10	1,249	14	2,711
Sardinian	..	70	16,775	90	24,825	147	33,884	110	24,312
Spanish	..	..	..	..	..	1	69	..	..
Samarian	..	1	70	..	..	1	126	1	150
Servian	..	2	710	..	..	..	..	1	179
Tuscan	..	14	4,621	5	2,174	18	4,452	40	7,952
Turkish	..	3	94	20	1,655	24	1,244	33	903
Wallachian	..	1	260	..	..	3	709	4	783
Total	..	253	65,046	228	61,915	355	86,159	358	75,567

Nationality.	1860.		1861.		1862.		1863.	
	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.
Austrian ..	51	18,209	46	16,052	16	5,345	9	2,793
American ..	1	266	..	..	..	..	..	..
British ..	28	7,451	16	4,570	14	4,212	6	1,601
Belgian ..	1	353	..	..	1	576	..	..
Danish ..	..	..	1	100	..	..	..	..
French ..	10	1,938	16	3,035	9	1,667	16	3,209
Finland ..	1	442	..	..	..	..	..	..
Greek ..	44	10,423	24	6,416	7	1,846	13	2,610
Hanoverian ..	..	..	..	..	..	..	1	135
Haytian ..	..	..	..	..	135	27,637	85	19,193
Ionian ..	12	2,725	6	1,259	3	704	4	848
Mecklenburghian	6	1,267	5	961	6	1,269	3	538
Moldavian ..	..	..	..	..	..	..	..	..
Norwegian ..	5	1,624	6	1,541	2	476	..	..
Neapolitan ..	5	1,418	4	1,067	..	..	..	..
Prussian ..	2	772	4	2,100	2	660	..	..
Papal States ..	..	..	..	..	..	..	..	..
Russian ..	15	3,074	5	1,168	5	1,360	..	..
Sardinian ..	105	23,645	148	35,294	..	..	9	1,854
Spanish ..	..	..	..	..	..	..	..	..
Samarian ..	3	790	..	..	..	..	..	..
Servian ..	..	..	..	..	..	..	..	..
Tuscan ..	2	498	..	..	..	..	..	..
Turkish ..	19	1,367	12	425	7	438	10	441
Wallachian ..	..	..	..	..	..	..	..	..
Total ..	310	76,262	293	73,988	207	46,190	156	33,222

Coasting Trade. The coasting trade of the Sea of Azoff has nearly trebled since the Crimean war. Last year as many as 501 vessels entered at this port with cargoes amounting to 54,205*l*., and 533 cleared with cargoes to the value of 25,915*l*. They are principally employed in carrying Government provisions from the river Don to the different Black Sea stations, coals from Rostoff, timber, fruits, salt and fish, &c.

Steamboat Communication. Since the existence of the Russian Steam Navigation Company, a line of steamers have been running weekly between Kertch and Taganrog, calling at the other Azoff ports. This means of

communication is greatly appreciated by all classes, but the rates of passage are so high, in many instances travellers prefer the land journey. The Company for the last two years have not deemed it profitable to establish a direct communication between Berdiansk and Mariopol, and passengers wishing to proceed to that place by steamer, must first go to Taganrog, and there re-embark on board a tug, which conveys him, after touching at Yeisk, on the opposite coast, at last to his destination. Another grievance of the same nature exists for those leaving for Constantinople, and to render it necessary to arrive at that place, the voyage to Odessa is indispensable. The transmission of goods by the Company's steamer is performed in a very unsatisfactory manner; no care being taken in stowing them, and light packages are often damaged. Competition is the only means of rectifying these abuses.

General Remarks. In taking a general review of the whole district, it might be said that commerce is decidedly on the decline, and if strenuous measures are not soon adopted by the Government in establishing railways or the transport of wheat, &c., a great number of the commercial body will be obliged to leave this country for another offering a greater sphere of action. The bad harvests have been the chief means of creating this stagnation, and this year, though good accounts are received from the interior, yet, within a circuit of seventy miles, appearances are extremely bad. The equal losses of the hay crops, which are calculated to be half of the crops of wheat, have also had most serious consequences: the peasantry have been obliged to sell their oxen for want of fodder; a fine bullock which formerly cost 6*l*. now only realises 18*s*., the worth of its hide; and the supplies of grain have been detained at a distance of sixty miles from the town, owing to no hay being found to feed the cattle on the road to Berdiansk. Straw is equally scarce. This dearth will be the means of increasing the costs of the transport of produce. Formerly the small farmer could bring into the market a portion of his crops, make his purchases, and return to the country, finding on his arrival another load ready thrashed and trodden out by the cattle he had left behind. At present he is obliged to employ all his oxen continually on the road, which will cause him grievous losses should an early autumn make its appearance, which is not uncommon, as wheat in this country is not housed but simply stacked, and much grain is thereby lost.

Berdiansk, July 14, 1864.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, and December 31th, 1864 (London: Harrison and Sons, 1865), pp. 118-127.

***

BERDIANSK.

Report by Mr. Acting Consul Wagstaff on the Trade of Berdiansk for the Year 1864.

SHIPPING AND NAVIGATION.

British. The navigation of the Sea of Azoff commenced last year unusually early. At the latter end of March, many vessels had already arrived at Berdiansk, and began loading. During the year several heavy gales have taken place, but, fortunately, no damage of serious importance was done to the shipping. On the 21st November the last vessel cleared, which brought the navigation of this port to a close for the year 1864. By the following Table it will be seen that the number of arrivals of British vessels at Berdiansk has been steadily decreasing for some years past.

Years.	British		Foreign		Total	
	Vessels.	Tons.	Vessels.	Tons.	Vessels.	Tons.
1860	49	13,518	296	71,801	345	85,319
1861	42	11,809	307	77,267	349	89,076
1862	39	11,816	213	45,997	252	57,813
1863	27	7,671	175	36,731	202	44,402
1864	15	4,859	165	37,512	180	42,371

This falling off is partly owing to the successive failure of the crops in this part of Russia for the past few years, consequently lessening the demand for tonnage. Another reason why the British flag has not been so much in request as formerly is, that the commercial houses which had a decided preference to British vessels, have either liquidated, or their partners left the country. Besides the vessels which loaded at this port, there arrived yearly a large number for orders; but during the past year only six have been entered under this denomination.

Foreign. The same causes which have decreased the trade carried on by British vessels have also had its influence upon foreign shipping. In the foregoing Table a sensible deficiency in tonnage is to be observed. Austrian vessels are disappearing fast from the trade and Italian acquiring more importance; and, in fact, they are preferred by the majority of exporters to any other except British. This might be attributed to the energetic character of their commanders, and the great care taken by them in the preservation of their cargoes. A decided advantage they gain over British vessels is, they are able to accept a lower rate of freight, as they work on a more economical plan than that adopted by British vessels.

Freight. At the opening of the navigation, a large number of seeking vessels arrived, and freights which were 49*s*. per ton tallow, fell l*s*. lower. As the spring cargoes were dispatched and the demand increased for tonnage, a

gradual rise took place, and eventually assumed the high rate of 62*s*. 6*d*., which was maintained throughout the whole autumn, as seeking vessels of all nations were extremely scarce. The average rate of freight for the United Kingdom during the year was 53*s*.

Coasting Trade. The coasting trade is a branch that is yearly developing itself. The total absence of railways and canals render it necessary that water carriage should be adopted. Steam communication is carried on to a limited extent, but the high rates of freight often prevent merchants from profiting by this means of conveyance. The number of coasting vessels and steamers employed in this trade during the past year are shown in the following Table:

Denomination.	Entered.		Cleared.	
	Vessels.	Value of Cargoes.	Vessels.	Value of Cargoes.
Coasting Vessels	433	£	432	£
Steamers	74	61,495	74	43,848
Total	507	61,495	506	43,848

Harbour. As stated in my general report of July 1864, the inner harbour of Berdiansk has become entirely unserviceable, and a great many of the small craft which generally wintered here have been obliged to leave for Kertch; others have been laid up in an adjoining bay. It is stated that the authorities intend during the winter to clear the entrance and bank up the spit, which will render an immense benefit to the small shipping of this sea.

TRADE AND COMMERCE.

Exports. The export trade during the past year was very dull, owing to the low prices of grain, &c., abroad, which left no profit to speculators. In the spring shipments of wheat were made, at about 33*s*. per quarter, free on board; but before the cargoes arrived in England prices fell 2*s*. per quarter, which greatly discouraged our merchants. The eventual rise in foreign exchanges enabled them to pay a higher price for wheat, &c. This assisted them considerably in meeting their engagements. Towards the month of July foreign markets wore a better aspect, and a gradual rise gave a fresh impulse to our exporters; but, towards the autumn, a downward tendency again showed itself, and continued till the navigation ceased, making the fall a very profitable one for our merchants. The transactions in linseed and wool gave a more satisfactory result than other articles of export. The following Table exhibits the quantity of articles exported from Berdiansk during the past year.

Butter	cwt.	51
Caviar	„	164
Flour	„	630
Hides	„	357
Linseed	quarters	20,406
Mats	No.	4,880
Oats	quarters	11,275
Rapeseed	„	9,659

Rye	„	560
Silk (cocoons)	cwt.	16
Tallow	„	4,254
Wool	„	4,035
Wheat	quarters	162,607
Sundries	value £	258
Total Value		£370,307

Imports. The articles imported at Berdiansk during 1864 were very insignificant, both in their character and value, in comparison with former years. Besides the high protective duties, the many formalities to be observed render it anything but satisfactory to be engaged in importations. It is to be hoped, however, that the late change effected in the Department of Inland Commerce, by separating from it what is termed the Department of Manufactures, a more liberal tariff will be made, or the old one materially revised. Under the former system, owing to the rivalry which existed between these two departments, no lasting benefit could be produced, as each combated the other's proposal of a more liberal commerce in proportion to their interests thereby affected. The nation at large consequently suffered; and even now, should Russian manufacturers gain the ascendency over foreign importers, it is to be feared that a more prohibitory tariff than there at present exists will be enforced. Russian statesmen, however, cannot but know too well all the advantages that are to be gained from free commerce; and it is with this conviction that the present change is hailed by the more enlightened class. How far they are right time can only show.

The principal articles imported at Berdiansk during the year 1864 are shown in the following Table.

Coffee	cwt.	327
Carrob Beans	„	3,795
Clothes	value	51*l.* 12*s.* 42*d.*
Coals and Charcoal	cwt.	382
Carpenter's Work, Wood, &c.	„	78
Earthenware	„	91
Fruits, new	„	385
Ditto, dried	„	412
Flour, Rye, and Indian Corn	„	553
Glassware	„	18
Hardware	„	71
Handkerchiefs	yards	1,243
Lemons and Oranges	doz.	6,862
Medicines	value	81*l.* 6*s.* 45*d.*
Machinery	cwt.	38
Olives	„	19
Oil, Olive	„	470
Rice	„	190
Starch	„	8
Tinware	„	40

Wine, casks	. .	. .	. .	„	40
Ditto, bottles	. .	. .	. .	doz.	132
Sundries	. .	. .	. .	value	599*l*. 15*s*. 3*d*.
Total Value		. .	. .	. .	£7,674

The only articles imported from Great Britain direct are agricultural machinery and implements, which are yearly becoming more in demand. The principal exportations enumerated above are received from Italy, Greece and Turkey.

The navigation and trade at the port of Berdiansk for the past five years have been as follows:

	Entered in Ballast or with part Cargoes.		Cleared with Cargoes.		Imports.	Exports.
	Vessels.	Tons.	Vessels.	Tons.		
					£.	£.
1860 . .	345	85,319	310	76,262	19,875	960,211
1861 . .	349	89,076	293	73,988	23,512	845,333
1862 . .	252	57,813	207	46,190	17,228	542,340
1863 . .	202	44,402	156	33,222	32,105	403,496
1864 . .	180	42,371	159	37,367	7,674	370,307

The above figures prove more clearly than words can express the great decrease that in yearly taking place in the trade of this port. Coupled with the decline of commerce, nearly all transactions have met with a loss. Thus, the commercial classes are yearly becoming more reduced; and the limited resources of this place offer no field for the investment of capital, even at small interest. It is, therefore, to be apprehended that the mercantile community will soon be reduced to a smaller footing, as exporters see no prospect remuneration, owing to the high prices of produce that were paid upon the close of the Crimean war being still maintained, and the continued low rates of cereals in foreign markets.

Domestic Trade. Of the many articles of commerce of this place, fish and salt are the most important. The fishing season last year was very successful, particularly during the autumn. By the statistical account rendered to the Imperial Government, only 394 tons of salt were extracted from the lakes in the immediate vicinity of this town; but a much larger quantity must have been collected. The quantity of salt arrived at Berdiansk by sea was 7,501 tons.

The bulk of goods required for town consumption is received from Kharkoff, distant about 274 miles inland. The supply this year has been very regular, and the rates of transport moderate. There has been a deficiency in cotton goods and manufactures, and those received were sold at 30 per cent. higher than the usual prices.

The market prices of goods during the past year were as follows:

		£	s.	d.
Almonds	per cwt.	5	18	4
Coffee	„	6	2	10
Carob Beans	„	0	12	10
Candles, spermaceti	„	4	17	1
Ditto, tallow	„	2	2	10
Coals	tons	1	5	0
Charcoal	„	4	7	6
Dried Fruits	per cwt.	1	14	3
Lemons and Oranges	per 100	0	4	3
Nuts	per cwt.	1	11	5
Olives	„	2	13	2
Oil, Olive	„	5	0	0
Pepper	„	3	14	3
Rice	„	1	5	9
Sugar, loaves	„	3	14	4
Ditto, fine	„	3	5	8
Tobacco	„	5	2	9

The trade in grain and seeds, &c., carried on by corn dealers, “surplace”, was not so profitable this season as generally, owing to the reigning high prices of cereals throughout the year, the little demand from abroad, and the small supplies which have come to hand from the interior. Several large parcels of wheat have been bought up in the Ekaterinoslav and Poltawa governments, for delivery during the winter and next spring, at the low price of 3 to 4 roubles per chetvert. Should no change, however, take place in foreign corn markets, little profit will be realised, as the costs of transport to Berdiansk alone is 2·50 to 3 roubles per chetvert.

The stock of grain in deposit might be calculated at 72,500 quarters, including, besides the quantity on hand for sale, that which is destined for exportation. This is the smallest quantity of grain that has remained in store after the navigation has ceased for many years past.

The average prices of produce at Berdiansk during the past year were as follows:

		R.	C.
Barley	per chetvert of 10 poods	4	80
Hides	per pood	5	50
Linseed	per chetvert	12	50
Oats	„	5	50
Rapeseed	„	6	0
Rye	„	5	65
Tallow	per pood	4	0
Wheat, hard	per chetvert	7	85
Ditto, soft	„	8	0
Wool (Merinos) fine washed	per pood	24	0
Ditto, ditto, brook ditto	„	13	0
Ditto, ditto, in the grease	„	9	0

Exchanges. A great deal might be said on the subject of exchanges. During the past year they have been very unsteady, and at one time the pound sterling rose as high as 7. 98 roubles, an unprecedented rate, but it was only for a short period; a gradual fall to 7. 78 roubles followed. Again, the receipt of the news of the loan lottery made by the Imperial Government caused a sudden fall of 4 per cent., though, by the following post, it regained its former rate of 7. 78 roubles, at which is still continues.

The average monthly rates were as follows:

	R.	C.		R.	C.
January	6	97	July	7	30
February	6	97	August	7	45
March	7	06	September	7	56
April	7	00	October	7	86
May	7	00	November	7	80
June	7	16	December	7	78

The average exchange during the year was 7. 80 roubles per pound stealing; but 7 roubles have been used in calculating the returns.

Agriculture. The result of the crops of this district was very satisfactory; indeed, it might be said that the crops of the whole Tauride Government were a complete failure, owing to the long duration of the drought, which continued the best part of May and June. At the beginning of the month of May it was thought that we should have an average crop, as the few showers which occasionally fell at that time greatly benefited the wheat and barley; but the subsequent aridity dispelled all hopes of reaping in some places even the quantity that was sown. At harvest time the scythe was generally employed, though in many instances this instrument was abandoned, and the cattle allowed to enter, as the oats, rye, and wheat were not worth reaping. In fact, in the immediate vicinity of Berdiansk and the Molochnaya the crops were ploughed in, there being not even anything for the cattle. It is a matter of deep regret that the Bulgarians should again, for the third time, lose their crops. This is very discouraging, and a great drawback to this truly industrious class of people. The Government, in the month of July, nominated a commission to enquire into their wants, and grant them relief out of the 200,000 chetverts of cereals which were by an Imperial ukase decreed to be distributed amongst the agriculturists of the Tauride Government, and which are to be paid back at different periods. This measure will mitigate their sufferings considerably, and furnish them with the means of sowing next spring, when the results, it is to be hoped, will be far more satisfactory.

Farther into the interior, particularly in the Governments of Poltawa and Ekaterinoslaw, the crops were very abundant; but the sum declared itself to an

alarming extent, and, consequently, it is to be expected that the wheat which will be shipped next spring for Great Britain will be of a very inferior quality. Few supplies have been received from those parts, as the mass of grain still remains unthrashed. This year the locusts have not caused any serious damage to the crops, though in some places the rats were very destructive.

Little reliable information can be obtained as to the quantity of cattle in this district. A great decrease, however, has taken place within the last five years, the principal causes of which are the failures of the hay crops, and the complete dearth of any sort of fodder to feed the cattle; so that, besides an unusual mortality, the peasants have, in some instances, been obliged to sell their oxen purely for the worth of their hides.

The German colonies are well stocked with cattle; besides which, they possess a large number of sheep, and wool merinos is a product of considerable importance; but, owing to the want of wool-washeries, this article is not available for export. It is sent in the grease for sale to the Kharkoff and Poltawa wool fairs.

Vegetables, during the winter months, are altogether obtainable, through, during summer, they are abundant, and generally cheap.

The population of the district of Berdiansk is estimated at 143,000 souls. The principal occupation of the people is agriculture. In the month of October the town lands were farmed out by auction to the highest bidder for one year, and the average price paid per dessatine was seven roubles, or about 7*s*. 6*d*. per acre. This is only half the price that is generally paid, but the agricultural classes are so reduced that the town authorities, with a view of alleviating their distress, ceded the land to them for one year, instead of the usual three years' contract. Besides agriculture, the fisheries, tallow foundries, a soap and candle manufactory, and mills, give employment to a large number of hands.

Public Works. It was supposed that this year the breakwater would be terminated; but the settlement of this construction has been so great, that the commission have decided to let it remain in its present state for another three years, when its completion will be recommenced.

Berdiansk, January 16, 1865.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1865), pp. 13-18.

***

BERDIANSK.

Report by Mr. Consul Zowrab on the Trade of Berdiansk for the Year 1865.

The apprehension of a long and severe winter created by the early closing by ice of the Sea of Azoff, in the autumn of 1864, was allayed in February of last year, when the piercing north easterly winds changed into light warm southerly breezes, which partially cleared the Sea of Azoff of ice and by the end of the month, the navigation of Berdiansk was practicable, though still dangerous from floating ice brought down by the Don from Taganrog and Rostoff.

NAVIGATION.

The navigation became quite free, however, towards the end of March. The tardiness of the Russian Steam Navigation Company in opening communication with the ports of the Azoff in the spring causes considerable inconvenience, loss and delay to all classes. The boats only commence running some time after all danger has disappeared. Sailing vessels generally precede them by two or three weeks. In autumn the same inconveniences occur; the steamers cease to run some time before there is any danger from ice, and last season this port was deprived of steam communication fully a month before the ice set in, and merchants were obliged to receive their goods overland from Odessa.

The light-ships which are stationed in the summer off the various sand-banks, are taken to winter moorings before the navigation ceases, and they are allowed to remain at their winter stations for many days after the navigation has become general. Thus mariners are deprived of those guildes which are urgently required during the thick and foggy weather of early spring and late autumn.

British Shipping. The number of British vessels entered at this port during the shipping season of last year has exceeded that of 1864 by eight ships. The following Table shows the difference:

	British.		Foreign.		Total.	
	Vessels.	Tons.	Vessels.	Tons.	Vessels.	Tons.
1861	42	11,809	307	77,267	349	89,076
1862	39	11,816	213	45,997	252	57,813
1863	27	7,671	175	36,731	202	44,402
1864	15	4,859	165	37,512	180	42,371
1865	23	6,618	220	57,139	243	63,757

Of the 23 arrivals of British vessels, 5 called for orders, and 18 loaded at this port. The numbers loaded in the intervening years were as follows: 1861, 16; 1862, 14; 1863, 6; and 1864, 9.

Foreign Shipping. In the preceding Table a marked increase is observable in foreign shipping. Italian vessels are yearly acquiring more importance in the Azoff trade, and they bid fair to monopolise the whole of the carrying trade between this and the Mediterranean. In the autumn they accept freights for the United Kingdom even at such low rates that it is impossible for other nations (expect Greeks, who are not in good repute with the merchants of Berdiansk) to compete with them. This year there is an increase of 45 Italian vessels, with a tonnage of 15,122 tons over that of last year. This increased Italian trade, with its prospects of a further development, appears to have been the reason which has induced the Italian Government to nominate a salaried Consul of the first class to Berdiansk in the spring of last year. Hitherto only a Consular agent represented that power here.

Other flags have been more abundant, in proportion to the demand created by an increased amount of business transacted at this port.

Freights. During the past season freights at Berdiansk were very unsteady. In the early spring 47*s*. was the current rate per ton of tallow for Great Britain. A gradual rise from 3*s*. to 8*s*. per ton was offered during May, June, and July; and in August, owing to the favorable change in foreign corn markets, and to the prospects of an average crop, freights obtained the maximum height of 65*s*. per ton. This rate, however, was obtained only for a short time. The news of a fall in London prices caused a corresponding decline here on articles of produce and on freights, the latter fell to 57*s*. 6*d*. and 53*s*. At this last rate, several vessels which had been chartered at 65*s*. by speculators at Constantinople were re-chartered to merchants here. From 53*s*. a temporary rise to 56*s*. and 58*s*. followed; but freights soon fell again to 55*s*. and 50*s*., at which last quotation they remained till the close of the navigation. The average rate of freight for the year for the United Kingdom has been 55*s*.

Coasting Trade. The only new feature of importance in the coasting trade which has made itself apparent during the past season is the employment of vessels of a better and larger class than those hitherto used. The number engaged in this trade during the year has been 400.

The long-expected clearance of the inner, or winter, harbour of Berdiansk was commenced in the past autumn. During the summer a Commission surveyed the harbour, and decided on the mode of restoration to be adopted. Men are now carrying on the work, and next year it will be ready to receive the lighters which may require its shelter.

Exports. On the opening of the navigation last spring, trade was very dull at this port, consequent on the small quantity of all kinds of produce in store for exportation. The cereals in deposit were lower than they had been for many previous years, and the imports from the producing districts did not tend to sensibly swell this deposit. To this cause may be added another, the high prices of produce, together with the depressed state of the corn markets abroad. This discouraging state of affairs continued the whole spring and early part of the summer, naturally causing great anxiety amongst the commercial men here. At the same time the coming crops did not promise, owing to the continued drought, to be abundant, or within the average. With the months of June and July prospects brightened, not only in prices of cereals abroad, attaining 43*s*. per quarter of 492 lbs., but the crops were ensured, unless some untoward circumstance occurred. In August business assumed an aspect that had long been wanting in affairs at this port, and exceptional activity was the result. This improved condition of the market imparted fresh vigour to speculators, and during the whole autumn, notwithstanding a subsequent fall in prices abroad, a larger amount of business was transacted at Berdiansk than had been transacted during many former seasons. At the close of the navigation, shipments were made for the United Kingdom at 34*s*. 7*d*. per quarter, free on board.

There has been no new addition this year to the articles of export. The principal transactions were in wheat, which forms the main staple of the export trade.

The different articles and quantities exported from Berdiansk during the year 1865 were as follows:

Butter	. . . .	cwt.	194
Hides, dried	. . . .	„	593
Linseed	. . . .	qrs.	14,700
Mats	. . . .	. .	16,997
Rapeseed	. . . .	qrs.	4,009
Rye	. . . .	„	728
Wheat	. . . .	„	356,473
Wool	. . . .	lbs.	27,240
Wool, Deals, &c.	. . . .	doz.	171
Sundries	. . . .	value £	722

Total Value of Exports, 587,335*l*.

Imports. The import trade of Berdiansk is generally unimportant, and this year shows no exception. A great increase, however, is observable over that of last year; but this must not be taken as a favourable sign, as the imports of last year were the smallest on record since the Crimean war. Berdiansk does not import sufficient from abroad for town consumption. The deficit is made up from Odessa and Kharkoff.

The prohibitory and almost exclusive tariff, and the vexatious and complicated custom-house regulations existing here, necessarily check all

enterprise. Merchants who have attempted to create an import business have been obliged, after endless and profitless trouble, to abandon their pursuit for others where honesty and energy would meet with their reward.

The importations into Berdiansk during the year 1865 are enumerated in the following list:

Coals	tons	48
Coffee	cwt.	1,016
Earthenware	„	22
Fruits, dried	„	172
Glass	„	48
Lemons and Oranges	. .	436,217
Machinery	cwt.	330
Nuts	„	925
Oil, Olive	„	1,650
Pepper	„	41
Rice	„	270
Sundries	. . value £	1,058

Total Value of Imports, 17,282*l.*

The following return of navigation and trade, made up for the past five years, will show the importance of Berdiansk in regard to its commerce:

	Entered in Ballast, or with part Cargoes.		Cleared with Cargoes.		Imports.	Exports.
	Vessels.	Tons.	Vessels.	Tons.		
					£.	£.
1861	349	89,076	293	73,988	23,512	845,333
1862	252	57,813	207	46,190	17,228	542,340
1863	202	44,402	156	33,222	32,105	403,496
1864	180	42,371	159	37,367	7,674	370,307
1865	243	63,757	224	57,927	17,282	587,335

It is necessary to remark that the decline in business seen by the above Table is owing to the successive failure of the crops of this district during the years 1862, 1863, and 1864; while the increase shown in 1865 was the result of an average crop. As there are no branches of industry in this district to sustain commerce, the trade of this place is solely regulated by the result of the crops. I have been informed by an old inhabitant of Berdiansk that during the last thirty years there have been only nine good crops grown. This fact may alone account for the little progress Berdiansk has made; but it is to be remarked that real property has also gone down in value very seriously, and there can be no doubt that this is not a self-sustaining town. In fact, the Russians themselves term Berdiansk “a forced city”. Under these circumstances, all belief that this port will ever become important is delusive, unless measures are adopted by the Government to open up the interior by railways, so that the inland produce may be brought hither for exportation easily, and at a reduced cost. The cost of transporting produce to Berdiansk is at present so great, and the time taken up to bring it is so long, that when it arrives its cost is such that very little profit can be made.

Berdiansk has seen the establishment of many commercial houses since the war, the majority of which have been great losers. Some have become bankrupt, and others ruined and obliged to leave the country. The only persons who have in any way succeeded are the local grain trades.

Domestic Trade. Little worthy of being recorded has transpired in this branch during the past year. Fish is the most important article of domestic commerce. This season has been eminently successful. The spring was truly remarkable for the enormous "hauls" that were made. In some instances as many as 103 cart-loads were landed. The average haul is thirty cart-loads. The fish which rank first in importance and abundance belong to the family of the cyprinus. The surgeon also is of great value. Besides these several other fish are caught in smaller quantities for town consumption.

Salt, which forms an important item in the local trade, has not been collected during the past season, as the Government has sequestered the revenues of this branch of industry to pay the debts of the contractor. In the summer a Commission was appointed to report on the resources of the lakes, and while the investigation was in progress the deposits of salt were not collected. Thus both creditor and debtor have been losers.

The market prices of goods during the past year were as follows:

		£	s.	d.
Coffee	per cwt.	4	18	0
Candles, composite	„	5	2	1
„ tallow	„	2	5	2
Coals	per ton	1	13	2
Charcoal	„	3	13	6
Fruits, dried	per cwt.	2	13	1
Lemons and Oranges	per 100	0	5	2
Nuts	per cwt.	1	9	0
Olive, Oil	„	3	13	7
Olives	„	2	1	2
Pepper	„	3	6	0
Rice	„	1	4	6
Sugar Loaves	„	3	13	7
„ fine (crushed)	„	2	18	0

The slight reduction in the prices of some of the above articles is owing to the increase in value of the £ sterling; but, as a rule, all articles have augmented in price.

Operations in cereals by local corn dealers were of a very insignificant nature during the winter of 1864, and during last spring; but with the arrival of the new crops, business became very active and the returns of dealers were quick and profitable. An increased demand drove prices up, and they were maintained throughout the autumn; and as the navigation continued the whole of November and early part of December, wheat increased in price, and holders who had kept firm, realized large profits. At the present time the deposit of

cereals is estimated at 14,000 quarters. The prospect of this deposit being increased during the winter is small, as there is little grain forthcoming from the interior, on account of the year's bad crops there, the aspect of business, therefore, for the coming spring is unfavourable.

The average prices of produce, free on board at Berdiansk, during the past year were as follows:

		£.	*s.*	*d.*
Barley	per qr.	0	17	5
Hides	per cwt.	2	17	6
Linseed	per qr.	2	3	0
Oats	„	0	12	2
Rapeseed	„	2	0	10
Rye	„	1	1	1
Tallow	per ton	37	8	0
Wheat, hard	per qr.	1	16	2
„ soft	„	1	13	9
Wool Merinos, 1st quality . .	per lb.	0	18	6
„ 2nd „ . .	„	0	14	8
„ in the grease . .	„	0	9	2

Exchanges. The exchanges during the whole of the year 1865 ruled light, and was steady compared to that of the preceding year. Commercial transactions were, consequently, carried on without fear from variations in the rate of exchange; and expect at one time, when a fall of 3 per cent. took place, which was of short duration, nothing occurred to shake the public faith. The continued high rate is, however, looked upon with doubt. The monthly average rates were as follows:

	Silv. Rbls.		Silv. Rbls.
January	7.60	July	7.55
February	7.62	August	7.56
March	7.42	September	7.65
April	7.50	October	7.60
May	7.50	November	7.62
June	7.47	December	7.64

The average rate of exchange for the year was 7.55 silver roubles per 1*l.* sterling, and this rate has been used in calculating the returns embodied in this report.

Weights and Measures. The following is a list of the weights and measures used at this port, showing their English equivalents:

96 zolotniks, or 1 funt	=	.900 lb. avoirdupois.
40 funts, or 1 pood	=	36 lbs.
3.111 poods	=	1 cwt.
1 arshen, or 16 vershoks	=	28 inches.
3 arshen, or 1 sasjeen	=	2⅓ yards.
1 square sasjeen	=	49 square feet.
2,400 square sasjeens, or 1 desateen	=	2.70 acres.
1 vedro, or 8 shtofs	=	2.70 gallons.
1 botchka, or 40 vedros	=	.860 pipes.

Agriculture. Except that the spring of 1865 commenced late, everything opened favourably to agriculture. The deluging reins of the preceding autumn and the frequent thaws in winter had saturated the earth three feet deep. Ploughing was finished by February, though, owing to the heavy nightly frosts throughout March, the seed was not all in the ground till the commencement of April. Under this aspect, vegetation proceeded satisfactorily. Grass, if not abundant, was sufficient to quell the fears of husbandmen of there being a want of fodder for the cattle during the coming winter. It was not until the greater part of May had passed without rain that agriculturists began to feel alarm. Linseed had proved a failure, but this was to be attributed to the frosts of March. In June rain fell most abundantly throughout the district, and, for a time, everything looked very healthy. July came with scorching heats, withering large tracts. Sousliks (*spermophilus citillus*) had also, in some parts, been destructive; yet, on the whole, no great damage was done. At harvest-time, people were surprisingly tardy in getting in their crops, and the heavy rains which set in at the end of August and lasted till the commencement of September, did infinite damage to the unstacked wheat. In many places the thrashing-floors were completely washed away; in others, the grain might have been seen either springing, or heated and discoloured.

When the trashing was completed, the result of the harvest was found satisfactory, the yield in this immediate district being 6 to 1, or rather above an average. The quality of hard wheat was very superior, and much sought after by exporters for Italy and France. Soft wheat was of a good quality and fine colour.

The appearance of a poisonous black spider amongst the wheat at harvest time created for a few days a panic among the laboring classes. Wages rose to double their ordinary rate, and it was with difficulty the labourers could be induced to work. More than 300 persons were bitten by this venomous insect, but only three cases are reported to have proved fatal, and these deaths, it is supposed, are not to be attributed solely to the bite of the spider. Fortunately, this visitation was restricted to one part of the town lands, otherwise the consequences might have been very serious. From some villages in this district news was received that the spider had also visited them.

The bite of this insect was indicated by a hard white spot. The first symptoms experienced were alternate violent heat and cold, shortness of breath bordering on suffocation, an increased pulsation of the heart, and pains in the chest and back, then weakness in the legs and dizziness in the head. After a few hours these symptoms diminished, and in two days the patient was able to resume his work. The general remedy employed was to cup the poisoned part and liberally wash it with cold water. Some cauterized the place, but this remedy was not so efficacious, and it created, besides, a fresh wound.

The first time this spider was seen at Berdiansk in 1864, but a very few persons were bitten by it. Last year, however, it increased to a most alarming extent. It was remarked that the spider was very active in killing locusts, on which it seemed principally to feed, and it was only when disturbed that it stung persons. The majority of the persons bitten did not know the cause of their illness, and it was only the same symptoms in each case that proved it to be the sting of the spider.

Town Lands and Colonies. The town lands were again farmed out by auction last October for one year. The average price paid was 15 roubles per desateen, or about 15*s*. per acre.

The Bulgarian colonists were partially repaid this year for their hitherto unsuccessful agricultural attempts. The crops in their district gave good returns.

Other villages not far distant were not so fortunate, and have been obliged to seek relief from the Government.

The only mishap that occurred to the German colonies was a visitation of locusts in one part of the country, which has caused to agriculturists severe loss. Expect this the harvest was considered highly satisfactory.

Hitherto the German colonies possessed grazing lands to the extent of 35,000 acres. Last summer it was decided that this land should be apportioned out to the farm labourers in the colonies, each labourer receiving 80 acres. This arrangement will add largely to the quantity of wheat grown in those parts.

The greater portion of the crops raised on the Cossack territory was this year destroyed by sousliks, which have increased to a truly alarming extent. If no means are taken to exterminate this animal, it will be useless to attempt to cultivate any cereals next year. The whole of the Cossack country, and to some distance beyond Mariopol, has been laid almost waste by this destructive animal.

Sousliks at one time infested the German colonies, but of late years they have comparatively disappeared. The cause is attributed to the manner of ploughing. With the Germans no space is left between the furrows, while Russian farmers do not pay strict attention that the ploughshare cuts through each time. Some of the animals are thus left undisturbed, and in the spring they make their appearance. It is calculated that a pair of these animals increase to seventy-two in one year.

Railways. The all-absorbing question in these parts at the present time is the construction of a railway from Kharkoff to one of the Azoff ports. Commissions have been formed at the different towns to draw up and lay before the Government the particular advantages each port possesses. Articles in local newspapers have discussed this subject in every form, and partisans of special undertakings have commented largely thereon. Thus each of the towns, Berdiansk, Mariopol, Taganrog, and Rostoff have attempted to prove their

superior importance as railway termini, and how far their advantages and requirements surpass those of their neighbours. Rostoff, it is presumed, will be the favoured town, as its position is of great importance as the outlet to a vast extent of territory, and also on account of its position in regard to the Caucasus, which probably enhance its importance in the eyes of the Government. Nevertheless, doubts are still entertained that little will be done for years to come. The different views, however, emitted on this question will show the Government the real requirements of each port.

Postal Communications. Postal communications between the Azoff and Little Russia and Europe have been increased from twice to four times a-week. This alteration is of great benefit to the mercantile community. A greater regularity in the arrival of the mails is, however, much to be desired; but, while the roads remain in their present neglected state, this cannot be effected.

Town of Berdiansk. The long-desired improvement in the streets of this town began last summer. Though paving is far distant, the levelling of the streets, by filling up the hollow parts with hard clay, and covering the whole with sand, has done much in opening up the different thoroughfares, and also conferred a great boon on pedestrians.

The public health has been good at this town during the past year. Although cholera made its appearance at both Kertch and Taganrog, no case presented itself at this port.

All vessels observe quarantine at Kertch before entering the Azoff.

During the great heats in summer cholerina was to some extent prevalent in the town, but chiefly amongst children, of whom a great many died.

The successive failure of the crops of this district in the past few years was severely felt last winter by the lower classes, whose sufferings were distressing. Aid societies were set on foot, and many philanthropic designs made by the wealthier portion of the inhabitants to assist the poor, who were destitute not only of clothing and fuel, but even of the first necessaries of life. Experience in conducting this charitable movement led to the needy not deriving all those benefits which might have been bestowed on them had the funds collected been judiciously laid out.

Berdiansk, January 6, 1866.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1866), pp. 51-57.

***

BERDIANSK.

Report by Mr. Consul Zohrab on the Trade and Navigation of the Port of Berdiansk for the Year 1866.

A year of commercial and agricultural success, such as is seldom experienced in this country, has just closed upon Berdiansk. An abundant harvest met a brisk demand, and grain realised very high prices.

Navigation. 337 vessels called here during the past season, 284 of which sailed away with cargoes.

The following table shows the number of vessels which have called at Berdiansk during the past five years:

	British.		Foreign.		Total.	
	Vessels.	Tons.	Vessels.	Tons.	Vessels.	Tons.
1862 . .	39	11,816	213	45,997	252	57,813
1863 . .	27	7,671	175	36,731	202	44,402
1864 . .	15	4,859	165	37,512	180	42,371
1865 . .	23	6,618	220	57,139	243	63,757
1866 . .	39	11,381	298	82,045	337	93,426

Twenty-nine British vessels cleared with cargoes. This is the largest number which have left laden since 1860. This increase must be attributed alone to the late war, which, for a time, threw Italian shipping out of the market; merchants preferring to pay high freights and be secure. Thus, English vessels were in demand during May, June, and July, and the ships of other nations were only engaged because a sufficient number of British vessels could not be found.

The first English vessel entered this port on the 14th June, whereas, up to that period, upwards of 70 Italians had already cleared with cargoes; but from the beginning of July to the end of August, 21 English vessels came here; while from the 30th June to the 11th August, only 12 Italians arrived; after the latter date, however, European affairs having assumed a peaceful aspect, the Italians once more took the lead, and up to the closing of the navigation more than 100 of their vessels entered, against 15 English vessels.

During the past six years 185 English vessels have called at this port, being 9 vessels less than the number of Italians which came here during the past, to them, unfavourable season alone.

There is no doubt that the Italian mercantile navy is rapidly supplanting the English in the carrying trade from these countries. The cause is obvious, they can do the work at a much cheaper rate; their working expenses being much below those of English vessels. The advantages of British vessels being safer

and more ably navigated, are lost in the difference of cost, for merchants do not, after all, place so much importance on superiorities which benefit insurance companies rather than themselves.

Freights. Freights have, during the past year, fluctuated considerably, there being sometimes a difference of 10*s*. or 12*s*. per ton, tallow, in the course of one day.

The average rates for the season were as follows:

January and February 47*s*. 6*d*., March 45*s*., April, May, June, and July between 52*s*. and 65*s*., August, September, and October 43*s*. to 67*s*. High prices were offered in December against the re-opening of the navigation next spring, and steamers will be, probably, in demand, as merchants are anxious to get their cargoes disposed of early, while prices are maintained. One steamer has been already chartered, for this purpose, at about 70*s*. for the United Kingdom.

Export Trade. The following table gives a comparative view of the export trade of the past year, with the year 1865.

Articles.		Quantities.	
		1865.	1866.
Barley	qtrs.	. .	200
Butter	cwt.	194	765
Hides	„	598	798
Indian Corn	qtrs.	. .	202
Linseed	„	14,700	13,073
Mats	No.	16,997	35,860
Oats	qtrs.	. .	10,709
Rye	„	723	1,751
Tallow	cwt.	. .	39
Wheat	qtrs.	356,473	458,300
Wool	cwt.	243	2,367
Sundries	value	£722	£4,495

Total value of Exports, in 1865, £587,335; in 1866, £940,205.

This table shows a favourable increase in the export trade of 1866 over that of 1865. It must, however, be borne in mind that the full amount of the past year's returns will not be known till next July, when the produce of the district will have been brought in and disposed of. For though the high prices offered for wheat during the past autumn, was a great inducement to farmers to bring in all they had as fast as possible, and some vessels left this with grain, which three weeks before was uncut, yet there was but a comparatively small quantity of the new harvest shipped; for both hands to gather the crops and means of transport were deficient, and the majority of farmers must wait till the spring to sell their produce.

Market Prices. The market prices of the principal articles of export are indicated in the following table:

Articles.	Prices free on board per Quarter.							
	1st Quarter.		2nd Quarter.		3rd Quarter.		4th Quarter.	
	$	c.	$	c.	$	c.	$	c.
Barley	13	4	11	5	14	4	13	4
Linseed	41	4	37	0	43	11	43	2
Oats	10	11	13	9	17	3	17	11
Rapeseed	. .		16	7	18	8	19	4
Rye	20	2	19	0	16	5	23	7
Wheat, hard	37	5	37	2	38	10	43	6
„ soft	33	4	34	7	37	6	40	7

Wheat. Wheat is the chief article of expect; compared with it, all other exports fall into insignificance. There are two kinds if wheat grown – hard wheat and soft wheat. The former is shipped principally for the Mediterranean ports. It costs here between 2*s*. 6*d*. and 3*s*. 6*d*. per quarter more than the soft wheat.

458,300 quarters of wheat were sent to foreign countries from this during the season, of which 115,252 quarters were shipped for the United Kingdom.

The export trade in other articles is very small. For linseed the climate does not appear to be favourable, and the returns are so uncertain that farmers do not pay much attention to the cultivation of the plant, and it is probable that its growth for seed will in a few years be abandoned.

Of oats four or five cargoes are annually exported. This cereal is generally grown for local consumption and not for exportation. The other exports are so insignificant that they can hardly be said to form articles of foreign trade. It is not that some of them cannot be found within the district in larger quantities; but as better prices are offered in other Russian towns, they are sent to them instead of being brought to this market.

The direct transport trade from foreign countries is very small, and must, under the customs restrictions which were imposed on this port last spring, become smaller still.

The Government was petitioned to make this port a first class customs' station; but the only concessions obtained were the right of importing directly from foreign countries, colours, spirits, and sugar, in addition to the few articles previously allowed.

The quantities of the articles imported during the past year are given in the following table:

		Quantity.
Apples	cwt.	85
Carob Beans	„	7,698
Coffee	„	790
Fruits, dried	„	330
Lemons and Oranges	doz.	8,214
Machinery	cwt.	101
Oil, Olive	„	879
Pepper	„	43
Rice	„	165
Wine	doz.	5
Sundries	value	£1,340

Total Value of Imports, £15,628

The wants of the town are supplied from K[h]arcoff, Odessa, and the Crimea. The above return, therefore, is but a very partial exposition of the import commerce of Berdiansk.

Agriculture. Several years of bad crops here and low prices abroad had brought poverty on the town. Exporters could, with difficulty, get small profits out of their limited transactions, and some were reduced almost to bankruptcy. Of the lower classes, many left the town for places offering better prospects. Many believed that the days of Berdiansk as a commercial town were numbered.

One exceptionally good harvest, assisted by a brisk demand from abroad, and extraordinarily high local prices, has effected a salutary change. Every one engaged in trade or field labour has profited well during the past year. The local corn-dealers, who purchase from the growers and sell to the exporters, realized handsome profits, while the net gains of the exporters varied between 3,000*l*. and 30,000*l*. to each house.

Labourers were glad in the early spring to find employment at 1*s*. per diem; from July, however, they received 3*s*., 4*s*., and even 6*s*. per day, while women earned from 2*s*. to 4*s*. Indeed there was such a scarcity of hands, that farmers offered high prices to everyone who would work, and during the harvest time numbers of house servants even left their situations and went to the fields.

There is a large stock of grain ready in the villages for spring operations, and as soon as the roads become practicable a very brisk trade will commence.

The souslik (*spermophilus citillus*), which infested the fields, and did a great deal of harm to the crops in previous years, were successfully handled by the farmers last spring, who placed wheat, previously steeped in a solution of arsenic, at their burrows, and thus killed off a great deal of the vermin.

Banking. The absence of a banking establishment in this town causes much inconvenience and considerable expense to the merchants and others having bills to negotiate. Money is brought hither from Odessa and St. Petersburg by overland post, bills being sent there for negotiation. An expense of sixpence in

the pound is thus incurred, and, in consequence, the rate of exchange is always quoted here at 2½ per cent. less than it is at Odessa. Remittances, however, are often behind hand, and merchants having engagements to meet are obliged to borrow from the money-lenders, who charge them, according to circumstances, from one-half to two per cent. from post day to post day, the average term being three days. A bank would gain considerably here, with even a small capital, and it appears strange that one has not been established yet; but it seems that the capitalists of Odessa and other large towns find such good use for their money where they are that they are not disposed to extend their operations to Berdiansk.

Cholera. This town did not escape the cholera last summer. About five per cent. of the population were carried off. Probably the malady was prevented from taking deeper root by the coolness of the air and the frequency of showers in August, and also through the people being actively employed in the fields, on work at which they laboured eagerly, and which kept them constantly in a pure atmosphere.

The cattle disease has committed serious ravages in many of the villages of this district, and butcher's meat has, in consequence, risen 30 per cent. No effective remedy for the cure of the disease has yet been found. The villages, I am told, have adopted a system of quarantine, to stop the spread of the contagion. Any details on the disease and its effects would as yet be very imperfect and unsatisfactory, as it has been impossible hitherto to obtain reliable information on this subject. […]

Berdiansk, January 19, 1867.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1867), pp. 119-123.

***

BERDIANSK.

Report by Mr. Consul Zohrab on the Trade and Navigation of the Ports of Berdiansk and Mariopol for the Year 1867.

Introduction. The result of the harvest of 1866 could not, as I stated in my last report, be fully appreciated till last spring. During the winter months, exporters and local trades were very busy buying grain in the various colonies within a radius of about 300 miles, and brokers, encouraged by the prospect of a brisk demand for shipping, took up a good many vessels on speculation.

Navigation. 553 vessels called at this port during the season, of these 437 cleared with cargoes for various countries, and the rest left in ballast.

The following Table gives a comparative view of the shipping trade of this port during the past five years:

	British.		Foreign.		Total.	
	Vessels.	Tons.	Vessels.	Tons.	Vessels.	Tons.
1863	27	7,671	175	36,731	202	44,402
1864	15	4,859	165	37,512	180	42,371
1865	23	6,618	220	57,139	243	63,757
1866	39	11,381	298	82,045	337	93,426
1867	86	28,003	467	132,093	553	160,096

British Sipping. The number of British vessels which have loaded here during the past season have far exceeded those of any previous year; indeed, in no season since Berdiansk was created an exporting port, have so many vessels called here in a single year. The same, however, may be said of the vessels of other nations; the exception was not in favour of Englishmen alone, and the opinion I hazarded in my report for 1866, that the Italians were taking the carrying trade out of our hands has not been weakened. The increase in our shipping was purely accidental. The demand was active at all the Black Sea and Azoff corn-exporting ports, and merchants were obliged to take whatever vessels came to hand. 284 Italians called, against 86 English.

Employment of Steamers. The grain quotations in England and on the continent during the spring and summer gave a keen impetus to the export trade of Berdiansk. Merchants enter freely into speculations which could only be remunerative so long as unusually high prices were maintained in Europe; they were consequently anxious to get their merchandize to its destination as fast as possible while prices were maintained; yet it is remarkable that, though such an anxiety existed, steam vessels were taken advantage of in only two instances at this port, and, although the merchants who chartered them made very handsome profits, by getting the cargoes speedily to their destination, yet they would not repeat the experiment, but preferred the ordinary course of using sailing vessels, even while they gave freights for ships, at which steamers could have been readily chartered.

In contracting for sailing vessels, 35 to 40 days are usually allowed, free of charge, for loading and discharging cargo, and a clause in the charter-party generally gives a further term of 10 days, at about 5*l*. per day, should the 35 or 40 days be found insufficient. These conditions are very necessary in places like Berdiansk, where the shipping anchor in open roadsteads, and where a strong wind from any quarter may delay loading for several days together. With steamers, merchants get only about 11 days for loading and discharging, and should they require more time, they must pay about 40*l*. per diem for it. Thus, a merchant chartering a steamer under existing conditions runs considerable risk of having to pay to the owners a heavy sum beyond the

freight, possibly all his profits on the cargo. He will not, therefore, go out of the ordinary channel, but under extraordinary circumstances; and though the past season offered every inducement to exporters to take up steamers, yet 20 boats were not chartered for the whole Azoff, whereas nearly 2,000 sailing vessels passed out with cargoes.

I doubt not a good many boats would annually find cargoes in this sea, and obtain 10*s*. or 12*s*. premium on ordinary freights, if the owners would extend the lay days to 20, and diminish the demurrage, or if they would accept the cargo as on board, and free the merchant of responsibility when it was put into the lighters, or in other words, take the responsibility of loss of time, through bad weather, on themselves, as soon as the cargo left the shore. Under such conditions, 11 and even a less number of lay days, would be accepted by the merchants, but if no concessions are made, very little of the carrying trade will be done in steamers, even when prices, as in the past year, are unusually high abroad.

Freights. On the supposition that a great many vessels would be required for the Azoff in the spring, brokers took up a considerable number on speculation during the winter, against the reopening of the navigation at from 50*s*. to 52*s*. 6*d*. per ton tallow for the United Kingdom, but the intelligence that a brisk demand existed in the Azoff soon spread, and simultaneous with the arrival of the chartered vessels, a large fleet of seeking ships, mostly Italians, came, and freights consequently went down during April, May, and June to 47*s*., and brokers lost heavily. In July, however, a rise commenced, which continued to the end of the navigation, and brokers recovered their losses, seeking vessels having ceased to arrive in considerable number, 54*s*., 60*s*., 70*s*., 75*s*., and even 80*s*. were freely offered by merchants, who were anxious to get their stock of grain off hand before the winter stopped operations. In November, some seeking vessels again made their appearance, but they arrived too late to profit by the rise.

British shipowners did not, however, gain much by the rise in freights, their ships having been nearly all chartered on speculation by brokers; they got very little, if anything, beyond ordinary freight.

Exports. The export trade of 1866, which was regarded as exceptionally good, was estimated at 940,205*l*. sterling; that of the past year attained the value of 1,930,000*l*.

This remarkable extension of the commerce of Berdiansk was owing solely to the brisk demand and high quotations in Europe, which enabled merchants here, notwithstanding a considerable fall in the value of the £ sterling, to pay for wheat from 16 roubles 20 copecks to 18 roubles per quarter, and for other produce high prices also. It is estimated that the average cost of a quarter of

wheat at a port of delivery in the United Kingdom was 2*l*. 10*s*. in the spring, and 3*l*. in the autumn.

An analysis of the trade of 1866 and 1867 is given in the following Table:

Articles.			Quantities.		
				1866.	1867.
Barley	. .	. .	qtrs.	200	14,067
Butter	. .	. .	cwt.	765	384
Cocoons	. .	. .	lbs.	. .	4,392
Hides	. .	. .	cwt.	798	438
Indian Corn		. .	qrs.	202	184
Linseed	. .	. .	„	13,073	9,262
Mats	. .	. .	No.	35,860	7,361
Oats	. .	. .	qrs.	10,709	. .
Rye	. .	. .	„	1,751	143,065
Tallow	. .	. .	cwt.	39	1,515
Wheat	. .	. .	qrs.	458,300	723,186
Wool	. .	. .	cwt.	243	1,350
Sundries	. .	. .	£	4,495	5,602

The quarterly average prices of the exports, free on board, are given in the following Table:

Articles.	Prices free on board per Quarter.											
	1st Quarter.			2nd Quarter.			3rd Quarter.			4th Quarter.		
	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*
Barley	0	16	11	0	16	10	0	18	4	1	4	0
Linseed	2	4	7	2	4	5	2	4	5	2	4	5
Oats	1	5	0	1	0	0	0	17	2	1	4	0
Rapeseed	1	1	0	1	0	0	0	19	1	0	19	1
Rye	1	2	11	1	2	10	0	18	4	1	13	2
Wheat, hard	2	12	10	2	7	4	2	4	5	2	10	7
„ soft	2	4	10	2	4	8	0	19	1	2	10	2

Wheat. The crop of the past season was very prolific within the districts of Berdiansk and Mariopol. On many farms the yield was even larger than in 1866. In the interior, I hear, the results were very partial. On the whole, however, the harvest has nearly, if it has not quite, equalled that of 1866, and the peasants are consequently in a state of prosperity.

A large stock of grain still remains on hand in the interior, and it is certain that, if war does not break out to disturb commerce, the export trade in grain will be very active next spring, even though prices in Europe may, as it is to be hoped, go back to reasonable limits.

Barley. Barley was in demand principally for the United Kingdom. The trade in it would have been larger had the supply met the demand; but though the price offered per quarter at the beginning of the year exceeded by 19 per cent. the highest quotation of the previous year, and later the difference went up to 67 per cent., yet only about five cargoes could be collected.

The whole attention of cultivators is taken up by wheat, and other cereals are only sown where the ground is unfavourable for that grain.

Linseed. There was a considerable falling off in the sales of linseed; in fact, very little was brought to market. The cultivation of this plant, as I stated in my report for 1866, is rapidly declining, and probably it will soon cease to be grown at all.

Rye. Considerable activity was given to the trade in rye by the demand in Holland and Belgium, where it is largely used to make spirits. In 1866, only a small cargo was exported, whereas last year upwards of 50 vessels were loaded with it.

Tallow. The trade in tallow is steadily on the increase, and promises to become an important item in the commerce of this town; indeed it is surprising this article has not, long since, assumed a leading position in the export trade. The climate and the country are favourable to the rearing of cattle and sheep, and as the Government grant large tracts of grazing land in the interior at a merely nominal rent, the cost of keeping and fattening flocks and herds becomes very small, leaving a large margin for profit on the ordinary prices of tallow.

The quantity of tallow given in the preceding Table does not comprise what was produced. Several steamers took away cargoes to Odessa, from whence it was shipped to foreign countries, and it is not consequently noted in the trade returns. One house annually slaughters, in Berdiansk alone, 5,000 bullocks and 40,000 sheep for the tallow.

Silk. Silk is produced by the German colonists, more as a pastime for the women than as an article of commerce. The climate is not adapted to the successful cultivation of the worm in considerable quantities.

Labour. The price of labour was high throughout the year. During harvest-time, good workmen obtained as much as 10*s*. a-day, and women and boys 2*s*. 6*d*. to 4*s*. The average price for town labourers was from 5*s*. 6*d*. to 7*s*. 6*d*. a-day throughout the year. The expenses attending the shipping of cargo became very heavy towards the close of the navigation. During the summer months the cost of storing, cleaning, and carting grain to the lighters, amounted to about 10*d*. or 1*s*. per quarter, and for lighterage 4*d*.; but in the autumn prices ran up, and the former cost 1*s*. 6*d*. to 2*s*., and the latter 1*s*. 10*d*.

Imports. Under the present system of Customs' restrictions, Berdiansk can hardly be said to possess a direct a import trade with foreign countries. Small quantities of colonials, a few barrels of wine and spirits, and some fruit, find their way hither almost accidentally, their total estimated value for the year being 28,000*l*. Odessa and Kharkoff supply the smaller seaports with whatever they may require. The retail purchaser naturally has to pay the extra expense this indirect way of getting supplies entails. The Government, however, do not seem to be disposed to make any alterations in the present Customs regulations, though I doubt not a withdrawal of the restrictions, and a decrease of duty on the majority of imported articles, would result in much pecuniary benefit to the revenue and comfort to the people.

Condition of District of Berdiansk. Two successive years of good harvests appear to have swept away all traces of the misery which resulted from several seasons of bad crops. The population has increased considerably. House-rent has risen much, and nearly every article of food has doubled in price since 1865, and as a natural consequence the value of every imported article has been influenced. Berdiansk is now, in many respects, a more costly place to live in than most of the capitals of Europe, and certainly more so than Odessa, which has a world-wide celebrity for its expensiveness.

The town of Berdiansk has undergone no public improvement during the past year. The weather still continues to be the public pavior: on the state of the weather entirely depends the condition of the streets in the town, and the roads into the interior. The fares for public conveyances are also regulated by the weather, the public tariff being laid aside by common consent, and bargains made whenever the streets are a foot or two feet deep in mud, which is generally their state during six months of the year. The ordinary fare from the lower part of the town to the British Consulate is 7*d*. for a drosky; at the present time it is about 1*s*. 6*d*. The town, however, wears a less desolate aspect now than it did three years since. Most of the houses, which were then in a tumble-down condition, have been put into repair; the shops are stocked with a greater variety and a better assortment of goods. Several places of public amusement for the humbler classes have been opened, and appear to be well frequented. The lower classes are better dressed, and in the streets fewer pigs and more human beings are to be met with.

The construction of a railway from Berdiansk to Halpstadt, about 120 versts inland, has been determined on by the Municipality, and the line it is intended to pursue has been marked out by an able engineer; but when this necessary project will be realised it is impossible to conjecture. At present the projectors cannot even say when it will be commenced.

The public health has been very good. Scarlet fever and croup have been prevalent and fatal, not so much from their virulence as from ignorance of the diseases, neglect, and want of good medical treatment.

The cattle disease has been very fatal this year; about 50 per cent. of the animals attacked have died. The malady appears to have been more extensive and fatal amongst cows than amongst oxen. No effective remedies have been found against the disease. The stricken animals are separated from the healthy ones, covered with cloths to keep them warm, and are left to chance. These are the only preventives and remedies adopted. […]

Berdiansk, January 24, 1868.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1868), pp. 125-129.

***

BERDIANSK AND MARIOPOL

Report by Mr. Consul Zohrab, on the Trade and Navigation of the Ports of Berdiansk and Mariopol during the year 1868.

The commercial operations of the past year, at the two ports within the jurisdiction of this Consulate, Berdiansk and Mariopol, have been very unfavourable, and have resulted generally in heavy loss to exporters and to buyers abroad.

The quantity of cereals shipped from these ports has fallen very far below that of 1867. This is to be accounted for thus: high prices demanded for produce in the country, high cost of labour, bad results of the harvest of 1868, and low prices abroad.

The chief articles of export are wheat, rye, and barley. Other agricultural produce is not exported in quantities sufficient to make them worthy of mention.

The following Table shows the exports of 1867 and 1868, for the port of Berdiansk, with the difference of the two years:

Articles.	1867. Quarters.	1868. Quarters.	Difference. Quarters.
Wheat	723,186	531,933	- 191,253
Rye	143,065	36,075	- 106,990
Barley	14,067	35,955	+ 21,888

In 1867, soft wheat of the best quality cost, free on board at this port, on an average about 50*s*. per quarter, while the price abroad was about 70*s*. In 1868 there was no diminution in the cost of wheat, free on board, till the autumn months, when a very slight fall took place; but abroad, prices had declined to 56*s*. and 54*s*., consequently exporters did very little beyond completing their engagements and fresh orders from abroad were scarce and for small quantities. This is still a good stock of grain in the country, which the farmers may be induced to part with at lower rated when the navigation re-opens, if prices do not go up abroad.

To shipping, the transactions of the season have been disastrous, more through want of care than accident. The high freights offered for ships in 1866 and 1867 brought, in addition to the established speculating brokers, a host of new men into the market, who, having nothing to loss of reputation or capital, risked nothing by taking up ships on speculation at any price, for every month of the navigating season. Between 56*s*. and 60*s*. were readily offered for spring ships by men who had not the means to meet their liabilities in case of loss, and who consequently looked only to the profit side of these speculations. Shipowners and their agents, on the other hand, appear only to have regarded one end – the price they could get for their ships; and as they never failed to

find offers for future vessels at higher rates than the existing sterling rates, they gave them off freely to men who frequently borrowed known names to give an appearance of validity to their speculations. The fall of prices in England and on the Continent, the indifferent result of the harvest of 1868, and the high prices maintained here, brought freights down very soon, and kept them down; and brokers could not therefore re-charter the ships they had taken up but at heavy loss. Two or three of the more honest found freights at low prices, and paid the difference as long as they could do so; but even these could not do this to the extent of half their liabilities, and shipmasters had the choice of compounding with their original charterers, or of accepting bills at long dates (very doubtful security) for difference or loss of freight. The loss honest brokers resorted to trickery to get out their difficulties, or downright refusal to acknowledge the ships taken up in their names. Thus many vessels had to leave the Azoff in ballast to seek freights elsewhere, whilst others re-chartered at between 30*s*. and 40*s*., whose original contracts were for 54*s*., 56*s*., and 60*s*., after laying two or three months in the Azoff.

It is almost unnecessary to add that any action at law against these brokers would be perfectly useless, and would only bring annoyance and further loss on the plaintiffs. The shipbrokers are very well aware of this, and they therefore dread no consequences.

This shipowners or their agents are as much to blame, through their want of caution, for the unfortunate result of the year's operations, as the mass of shipbrokers through their want of honesty, cannot be denied. Had they taken the very necessary precaution to discover the commercial position and social standing of shipbrokers before entering into engagements with them, a great deal, if not all, of the loss and wrong they have met with would have been avoided; and they would even have obtained more remunerative prices, for the Azoff would not have been crowded with vessels, for which at last freights were accepted which did not even pay the expenses of detention in the Azoff.

It is to be hoped that the experience of the past season will prove sufficient to put shipowners on their guard, and induce them to adopt safer methods of doing business. The best plan would probably be to have a general agent at Berdiansk, which is the most central point for the shipping business of the Azoff, who would be the means of communication between them and the exporters, and who would give vessels off for a commission, instead of taking them up himself on speculation. Such an agency would necessarily put a stop to speculations in freights, which in other words mean penniless men trading for their own benefit alone with the capital of shipowners, only undertaking to pay a certain interest when these operations are successful.

From this condemnation of the present class of brokers, I must in justice exclude one gentleman, Mr. Lucca Carburi, a British subject, who has for many

years exercised the profession in a manner to have gained for himself a high reputation both in this sea and abroad.

The number of British vessels which cleared from this port during 1867 and 1868 is given in the following Table:

Years.	With Cargoes.	In Ballast for Azoff Ports.	In Ballast for Black Sea.
1867	54	32	. .
1868	34	28	11

Two British steamers loaded at this port in 1867. These were the first foreign steamboats which had come to Berdiansk for cargoes. The merchants who took them up, and who were regarded here as wild speculators, made very handsome profits on their cargoes. This satisfactory result soon became known, and naturally led others to look upon steamboats as advantageous means of conveyance. This season 13 British boats cleared from this port with cargoes, and the number would probably have exceeded 30 had prices been maintained abroad.

The breakwater, which was commenced in June 1862, was completed in October last. Before this very necessary protection to the loading jetty of Berdiansk was constructed, not a storm swept over the Azoff without doing considerable damage to the lighters engaged in loading vessels, and consequent loss to insurance companies; but since it has been built, casualties are very rare in waters within its influence. The few that do happen must be attributed more to the unseaworthiness of the craft employed than to the influence of the weather.

The breakwater is constructed of limestone faced with blue granite. Its length is 2,100 feet, 308,700 cubic feet of stone have been used in its construction, and it cost altogether 45,600*l.* sterling. The constructor is Mr. Robert Von Dezen, one of the Russian Government Engineers. The work was examined by Sir Charles Hartley, by whom, I believe, it was much approved.

Next spring, the facilities of loading vessels will be much improved by the establishment of an English Company who propose to load vessels by means of iron barges, steamers, and machinery, instead of the present primitive way of sailing lighters and small baskets. They purpose building a jetty, and laying down a tramway into the town, so that in future ships will be loaded in as many hours as it now takes days.

The project of a railway to connect this town and Mariopol with Kharkoff and other parts of the empire is under consideration, and hopes are entertained that it will be adopted before the close of 1869. This will be a very useful undertaking, and will doubtless prove a profitable investment.

The railway between this town and Halpstadt, which was determined on by the Municipality in 1867, has made no progress beyond a superficial survey of the country through which it is to pass, and a public luncheon at Berdiansk,

which followed the blessing of the undertaking. It is very probable that the works will not, at least for some years to come, make further progress.

Several successive years of bad harvests impoverished the town of Berdiansk; in 1865, to such an extent, and had so reduced its commerce, that apprehensions were seriously entertained it would have to be abandoned as a commercial station to return to what it originally was about 35 years ago – a fishing village. Emigration had reduced the population to about 7,000 souls. Many houses were unoccupied, stores and magazines were fast going to ruin, shops were few and badly supplied, and the streets wore a constant appearance of poverty and desolation. The abundant harvests of 1866 and 1867, the great demand for grain abroad, and the high prices offered, brought about a speedy and most salutary change. Immigration recommenced, new firms were established, the price of labour rose, houses and magazines were repaired, and found occupants at high rents; new and well-stocked shops were opened, and Berdiansk speedily became a prosperous, busy little town, and likewise a very expensive one to live in.

The price of nearly every article of food has more than doubled since 1865, and house-rent has gone up cent. per cent. at least. A four-roomed house, such as in England would not find a lodger at 15*l*. a-year, is rented here now at between 40*l*. and 50*l*., and larger ones in proportion. Women servants receive from 15*s*. to 30*s*. a month, and men servants from 30*s*, to 42*s*.

There have been but slight fluctuations in the value of the rouble note during the year. Its average value has been 7 silver roubles 20 copecks for the £ sterling.

Berdiansk, 28th January, 1869.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1869), pp. 500-502.

***

BERDIANSK.
Report by Consul Zohrab on the Commerce and Navigation of Berdiansk for the Year 1870.

The year 1870 has been one of fair average for this port, and though the fluctuations in prices abroad have been frequent and considerable, making it almost impossible to exporters to carry on their operations on reliable bases, still the balance of operations at the end of the season was favorable and amply remunerative.

The spring shipments have very handsome returns, and up to the end of June merchants were very active, and a brisk export trade in cereals was carried

on. The menacing condition of affairs engendered by the dispute between France and Prussia regarding the succession to the Spanish Crown created hesitation, and caused a lull in speculation. The declaration of war did further harm; trade with Marseilles, whither much grain is annually sent, ceased. Orders from Italy did not meet with ready acceptance, and the United Kingdom alone remained with which commercial transactions could be freely carried on; but even in this market two influences were at work to check a generous trade – a steady decline in prices, and the belief that England would soon be involved in the war as the ally of France.

The cessation of trade with France, it was believed, would be of very short duration; public opinion was undivided as to the speedy result of the war; the French would soon be in Berlin, peace would follow and commerce be renewed with increased energy. The repeated defeats of the French armies, terminating in the Sedan catastrophe, were regarded with consternation here, and for the first time serious fears were entertained that not only would trade with France long remain closed, but that the many cargoes bound for French ports and sold to French houses would not be paid for; a result which must have compelled many houses in this sea to suspend payment. The course pursued by the Government of National Defence in assisting the Marseilles houses to meet their liabilities re-assured exporters, and so far restored confidence that towards the close of the season cargoes were again sent to Marseilles.

EXPORTS.

According to the Custom-house Returns the exports of the principal cereals for 1870 attained 659,039 quarters. In 1869 it was 507,151 quarters, being an increase for 1870 of 151,888 quarters.

The following Table contains a Return of the chief articles of export for 1870:

Quality.	Quantity. Quarters.
Wheat	615,000
Barley	33,931
Linseed	2,656
Rapeseed	7,452
Total	659,039

Wheat. Wheat, which heads the list of exports, shows a favourable increase; compared with 1869 the increase rises to 128,935 quarters, or over 26 per. cent in favour of 1870.

Barley. Barley, which hitherto has been exported in inconsiderable quantities, seems to have attracted attention, several cargoes were shipped. The development of trade in this cereal was, I am led to believe, merely accidental: a good deal seems to have been sown during the past year, and consequently

was brought to this port for sale, but whether the ready market it found will induce farmers to persevere in producing it in large quantities remains to be seen. During the next season there may not be three cargoes of it sent away, not from lack of purchasers, but because it may not have been cultivated.

Linseed. Of linseed a very small quantity left the country; only one cargo was shipped, whereas in 1869 four or five cargoes went away.

Rapeseed. Of rapeseed the export exceed that of 1869 by over 90 per cent. A few years since this seed was not known in this market. As an experiment, a merchant here now sent a small lot to England on trial; he did not himself know if it was of any value. The price he obtained encouraged him to invite cultivators to bring it to this port, and it is now an article of annual export, which, on account of its easy cultivation, promises to increase largely.

Tallow. The export of tallow was small this year; the quantity produced was about equal to that of 1869, but much was bought up for home consumption. The chief producer of this article is M. Lityaghin, a merchant resident at Berdiansk. He slaughters annually about 40,000 sheep and 5,000 bullocks for the tallow. Specimens of his productions were exhibited in France in 1867, and received an award from the jurors of the Exhibition.

Prices. The prices of cereals per quarter, free on board, for the past season, were as follows:

Articles.	1st Quarter.		2nd Quarter.		3rd Quarter.		4th Quarter.	
	s.	*d.*	*s.*	*d.*	*s.*	*d.*	*s.*	*d.*
Wheat	40	0	42	0	43	6	44	0
Barley	15	0	16	6	17	0	17	6
Linseed	48	0	50	6	52	0	52	0
Rapeseed	20	0	21	0	22	6	22	6

Tallow is valued at about 5 roubles per pound of 36 lbs. English.

British shipping. 71 British vessels visited this port during the season. Of these 24 loaded for the United Kingdom, one for Italy, and one for France. The rest merely called for orders, or were seeking and obtained freights at the other Azoff ports.

Freights. Freights were moderate and steady throughout the season. Prices were kept down by the number of seeking vessels, which kept constantly coming to the Azoff throughout the season, mostly Italian. The monthly average rates for the United Kingdom were as follows: March, 42*s*. 6*d*.; April, 47*s*. 6*d*.; May, 50*s*.; June, 53*s*.; July, 55*s*.; August, 50*s*.; September, 50*s*.; October, 50*s*.; November, 52*s*.

There have been again several instances of British vessels being taken up at Constantinople by unscrupulous speculators in the Azoff, who – having nothing to lose, either of capital or reputation – charter vessels in their own names, assuming the title of merchant, to deceive captains when there is a prospect of freights rising, but who, on the arrival of the ships so chartered, if

their hopes of a rise have not been realized, try to free themselves either by making out some defect in the charter-parties, by ignoring the acts of their correspondents, or, if very hard pressed, by offering the captains merely nominal sums to cancel contracts, which must be either accepted, or the vessels would be detained at heavy expense while law was resorted to, without the least prospect of ultimate reimbursement or success.

The system adopted by these dishonest speculators, who also contravene the laws of the country, has been laid before the local authorities, and it is hoped that preventive measures will be adopted, and that punishment of one will serve as an example to deter others.

Imports. The direct import trade from foreign countries is so insignificant as not to be worth taking into consideration. The Azoff towns are supplied with manufactures, colonials, hardware, &c., from Kharkoff, Kiew, and Odessa. Fruit and carob beans are the chief articles of direct import.

The gross value of imports for 1870 amounted to 26,800*l*.

Agriculture. The crop yield of 1870 was good in quality and abundant. Some parts of the district suffered from drought to a limited extent; others received an abundant supply of rain, and the fields were rich with a heavy vegetation. The weather was favourable for harvest operations, and though a good deal of new grain was sent away towards the autumn, still a large stock remains on hand for spring and summer shipping, and exporters will not be restricted by want of material, should prices abroad invite extensive speculation.

Nothing has been done to improve the system of farming, which is still as primitive as it was a century since, and there are no signs of even a desire to introduce improvement, nor will there be any impulse given till exporters are compelled by the competition of other countries to offer lower prices. So long as the cultivator can get about 35*s*. per quarter for his wheat, he will not attempt to make his land more productive or to economize his labour; and though he may warned of approaching competition, which must ruin him if he does not change, his mind is too dense to comprehend his position; and it will only be when he finds his produce unsaleable but at heavy loss to himself, that the conviction will force itself on his mind that what his fathers and fathers' fathers did was not quite immaculate.

COMMUNICATION.

No steps have been taken during the past year to facilitate communication with the interior and the possibility of intercourse with other towns still depends on the state of the weather.

The projected line of railway which it is believed is to connect Berdiansk with the interior has made no further progress. Its construction is, however, subordinate to the Sevastopol line which has, it is stated been at last decided on

and will be commenced this spring. On its completion the Berdiansk line will probably be taken into consideration.

POSTAL SERVICE.

Since the opening of the Taganrog-Kharkoff line, Berdiansk has had the advantage of a daily postal service with countries beyond the Russian Empire, with the exception of the Levant, with which there is a weekly service, via Odessa.

Cholera showed itself at this port in the month of August as an epidemic, and lasted till the commencement of October, it was not, however, severe, and its ravages were very limited. Its mildness cannot be attributed to any preventive measures adopted be the Sanitary Board, as none were enforced, but must be laid to the pure state of the atmosphere and the prevalence of northerly winds and cool weather. With this exception the public health has been very good.

TOWN IMPROVEMENT.

The only improvement which has been conferred on Berdiansk, during the past year, is the lighting of the streets with petroleum lamps. The illumination is very fair, and would be satisfactory if it were constant: but as the supply of light is regulated be the age of the moon, the town is left for several days, in each month, in complete darkness.

Berdiansk, March 16, 1871.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls in 1869-70 (London: Harrison and Sons, 1871), pp. 732-735.

***

BERDIANSK.
Report by Consul Zohrab.

Consulate of Berdiansk. The Imperial exequatur confers on Her Majesty's Consul jurisdiction within the district of Berdiansk, which extends along the seaboard from the River Berda about 9 miles east of Berdiansk to Ghenichesk, on the Putrid Sea, about 135 miles south-west, and inland from Melitopol 80 miles north to Alexandrofsky, about 100 miles north-east. By courtesy, however, the Consular authority is also recognized at Mariopol, whether he has at times to proceed to assist shipmasters when in difficulty. Properly speaking, this Consulate has no limits. Vessels in distress in any part of the Azoff, when not in the immediate neighbourhood of Kertch or Taganrog, apply to this office for aid, and the Consul has been applied to by British subjects from the interior from points as far remote as Kharkoff.

Place of residence. The Consul resides at the port of Berdiansk, the seat of the Government of the district.

Consul's name and position. James Zohrab.

I am not permitted to engage in commercial operations, and do not therefore trade. Twenty-four years in Service, as follows: From January 1848 to September 1854 attached to the Consulate of Erzeroom, and some time Acting Vice-Consul at Batoum; from September 1854 to August 1856 I was Secretary and Interpreter to Sir W.F. Williams of Kars, and acting as Aide-de-camp to Colonel Lake during the siege of Kars; from 1856 to 1864 I was Vice-Consul at Mostar, in the Herzegovina; and, from 1864, Consul at Berdiansk.

1 and 2. The carrying export trade of the port of Berdiansk, indeed of all the Azoff, is gradually being taken up by the Italian mercantile marine. In 1858, 174 vessels from the States which now constitute the kingdom of Italy, visited this port; in 1870, the number was 353. Of British ships, 48 called at this port in 1858, and 71 in 1870; but though the latter year shows a large increase, it does not at all mean that the carrying trade in British vessels has increased, but must be attributed, firstly, to the mere accident that there was an excess of disposable vessels at Constantinople and the Mediterranean ports; and, secondly, that Berdiansk has become a port of call for orders for vessels destined for other Azoff ports. 49 is the average number of British vessels visiting this port for the thirteen years 1858 to 1870.

Italian ships cost less, as a rule, to build than British vessels; they are not so strong as our ships, nor is the construction as perfect; but these defects are not regarded by exporters, they only look to the Lloyd's classification. The Italians are able to work their ships at smaller cost than we can; they pay lower wages to their crews, the food supplied is of a quality interior to ours, and is consequently less costly. Then Italians, as a rule, work whenever they are required to work, paying no regard to the day or time of day. It is not so with British crews; they will not work on Sundays unless the ship is in danger, and their working hours, with rare exceptions, are from six to six. Thus it is only in extreme cases that Italian masters have to engage labourers to assist in taking in cargo, whereas it is almost a rule for British shipmasters to hire extra workmen.

The cost of the ship, the rate of wages, the cost of keeping the crew, the cost of labour and loss of time being all against the British vessel, freights, which prove remunerative to the Italian, leave no profit for the British vessel, and, as a consequence, while our ships only take up the grain trade when nothing else offers, the Italians make it their regular course of business: they build vessels for the trade, and they are gradually but sensibly pushing us out of the small share that falls to us.

Countries.	Ships. Entered. Sailing. No.	Sailing. Tons.	Steam. No.	Steam. Tons.	Cleared. Sailing. No.	Sailing. Tons.	Steam. No.	Steam. Tons.	Value of Imports.	Value of Exports.	No. of Subjects.
Austrian	63	20,979	. .	. .	63	20,979	. .	. .			90
British	88	29,069	6	3,246	87	29,003	6	3,246			24
French	5	823	1	666	5	823	1	666			15
Greek	73	17,620	. .	. .	73	17,620	. .	. .			200
Italian	277	58,752	. .	. .	277	58,752	. .	. .			25
North German	17	6,018	. .	. .	17	6,018	. .	. .	*	**	2,000
Norwegian	20	7,614	. .	. .	20	7,614	. .	. .			Nil
Russian	14	2,729	1	627	14	2,729	1	627			. .
Russian Fin	3	1,061	. .	. .	3	1,061	. .	. .			. ..
Swedish	1	257	. .	. .	1	257	. .	. .			Nil
Turkish	22	795	. .	. .	22	795	. .	. .			50
Wallachian	2	343	. .	. .	2	343	. .	. .			. .

*The annual direct imports are very small in value, and it has been impossible to obtain the separate values from each country; the average total alone can be given, which amounts to 33,397*l.*

** The value of exports to each country cannot be obtained; the average total is 1,309,985*l.*

3, 4, and 5. Consular Establishments.

Consular Establishments.	Rank.	Non-Trading or Trading.	Staff.	Salaries.	Allowances.
Austrian	Consular Agent	Trading	1	Nil.	Fees 3*l.*
Belgian	Consul	do…	..	do.	do. 2*l.*
Danish	Vise-Consul	do…	..	do.	Nil.
French	Consular Agent	do…	2	do.	Fees 5*l.*
Greek	Consul	do…	2	do.	do. 100*l.*
Holland	do.	do…	2	do.	Nil.
Italian	do.	Non-trading	2	180*l.*	Personal allowance, 400*l.*; share of fees, 140*l.*=540*l.*
North German	do.	Trading	1	Nil.	Fees 6*l.*
Norwegian	Vise-Consul	do.	1	do.	do. 2*l.*
Swedish	do.	do.	1	do.	do. 2*l.*
Spanish	do.	do.	1	do.	Nil.
Turkish	do.	do.	1	do.	Fees 8*l.*

6. This Consulate is a purely commercial port, Berdiansk being the safest and most convenient port in the Azoff, has of late years been much resorted to by shipping as a port of call for orders, and by seeking vessels.

Neither the district nor town possess any local industries. The population is engaged in farming operations and in the sale of produce. About 800,000 quarters of grain are annually exported from this port. Politically, Berdiansk is of no importance whatever.

7. The commercial interests connecting this district with Great Britain are the same now as in 1858. The demand, on the one side, for ships to carry away produce, and, on the other, the demand for that produce. No other direct trade exists with Great Britain, and the value of the produce sent to England is returned in specie.

Of the 28 vessels which called here in 1858, 18 of a tonnage of 5,149 tons went away with cargoes amounting to about 33,640 quarters for the United Kingdom. This year 70 have been entered of which 11 of a tonnage of 4,330 tons sailed with cargoes amounting to 29,535 quarters.

The following Table gives the value of the exports from this to the United Kingdom and other countries at the two periods 1858 to 1871:

1858.	1871.
£	£
892,566	1,123,680

This district is a drawer on our specie to the extent of about 800,000*l*. annually, which represents approximately the money value of our direct commercial interests; the sums paid by merchants here for freight and insurance cannot be passed into the account, as they come out of the sale prices, and are not included in the value given of the exportations.

There has been an increase of about 50 per cent. in the exports from this to the United Kingdom since 1858.

8. The rise in the price of house-rent, salaries to clerks, wages, and commodities has been enormous since 1858. There was a sudden rise in 1866, and the rise has been progressive since. In the following Table the change is shown:

Definition.		Cost in 1858.			Cost in 1871.			Increase.	Decrease.
		£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*	Per sent.	Per sent.
House rent for seven-roomed house		50	0	0	80	0	0	60	. .
Native clerk hire		30	0	0	50	0	0	60½	. .
Foreign check, mercantile house		250	0	0	400	0	0	60	. .
Prices of commodities									
Wages, women		15	0	0	27	0	0	80	. .
Ditto, men	„	15	0	0	32	0	0	115⅓	. .
Bread	per Russian 1b., of 14 ozs.	0	0	2	0	0	3	50	. .
Meat	„	0	0	1¼	0	0	3	140	. .
Fowls	per pair	0	0	8	0	2	4	250	. .
Cabbages	per 100	0	16	0	1	12	0	100	. .
Potatoes	per 360 lbs.	0	8	0	0	14	6	81¼	. .
Onions	per 36 lbs.	0	1	4	0	4	0	200	. .
Butter	„	1	0	0	1	14	0	70	. .
Eggs	per 100	0	1	7¼	0	3	10	139	. .

Tea	per 14 ozs.	0	7	11	0	6	5	. .	19
Drinking water	per barrel	0	0	8	0	1	2	75	. .
Coals	per ton	1	12	4	3	0	0	85½	. .
Wood, fuel	per 36 lbs.	0	0	3	0	0	5	66½	. .

The rise is to be attributed to a larger export business, which has naturally increased and enriched the population, and consequently created a greater demand for labour and commodities, &c. The number of vessels calling at this port having nearly doubled since 1858, has created a further demand.

9. No different exists in the staff of the Consulate since its establishment in 1858. Prior to 1865 the Consul was permitted to appropriate the fees to his own use, but 150*l*. a year are now paid by Government to the Consul, and the fees are collected on Government account.

1858.	£	1871.	£
Consul	400	Consul	450
Clerk	150	Clerk	150
Office servant	20	Office servant	30

10. Up to the autumn of 1864 this Consulate had under its protection Ionian interests and an Ionian Colony of about 80 individuals. The cession of the islands naturally reduced somewhat the work of the Consul, but not to the extent which might be expected, as the following Table shows:

	1858.		1871, to November	
	Received.	Sent.	Received.	Sent.
Despatches, letters, returns, &c. . .	60	92	58	65
Seamen discharged	. .		2	
Ditto engaged	. .		2	
Protest executed	. .		8	
Bills of health issued	8		. .	
Attestation of signature	. .		3	
Certificates and other documents . .	. .		10	

The above Table shows what may be termed the routine work of the Consulate, but does not explain the duties the Consul is called upon to perform. He is frequently appealed to both by merchants and shipmasters for advice, and to arrange disputes regarding charter-parties contracts and cargoes. Shipmasters frequently bring their bills of lading, which are generally drawn out in Italian, to the Consul to have translated before signing, and there are many other duties that he performs which cannot be well defined, but by which the Consul is able to assist shipmasters and owners. The office hours are from ten till twelve, and from two till five. Berdiansk, however, being a port of call, these hours are not adhered to, and the shipmaster's frequenting the Azoff, know very well that, at whatever hour they may present themselves at the Consular office, they are received, and their papers taken or given, and any advice or information they may ask for freely tendered.

11. One hundred and fifty pounds a year is allowed to this Consulate, and fees are collected on Government account. In the following Table the disbursements on account of the office do not equal the amount granted; but there are other expenses which, though they cannot be placed directly under the head of Consular contingencies, are created through the Consul's official position, such as subscriptions to charities, to public festivals, annual presents, uniform, &c., which about balance the amount granted.

Official Expenses.

	£	*s.*	*d.*		£	*s.*	*d.*
Allowance	150	0	0	Rent of office	34	16	0
				Wages	30	0	0
				Fuel and lights	12	0	0
				Stationery	10	0	0
				Flag, &c.	10	0	0
				Sundries	10	0	0
					106	16	0

12 and 13. There are no Vice-Consulates or agencies under the jurisdiction of this Consulate, nor did any exist in 1858, nor since; there are, therefore, no replies to be given to questions 12 and 13.

14. The same observation applies to the Consuls of other Powers resident at Berdiansk, with the exception of the Italian Consulate, under whose jurisdiction the Italian Vice-Consulate of Kertch is placed.

I have not been able to obtain any information as to the organization of the Vice-Consulate there; but I doubt not that Her Majesty's Consul at Kertch will have afforded the necessary details.

The only statement I can make is, that about 240*l.* a-year are collected in fees at that Vice-Consulate, of which the Vice-Consul is allowed to appropriate 60 per cent. (144*l.*), the balance is divided thus – 15 per cent. (36*l.*) to the Consul at Berdiansk, and 25 per cent. (60*l.*) remitted by the Consul to the Government.

Some of the Powers have unpaid Consular officers in Mariopol; but I can give no information in regard to them without proceeding there to collect details myself, a step I do not deem myself, without instructions, authorized to take.

15. In Berdiansk, Consuls enjoy no special privileges; they are amenable in every way to the law in common with every other resident; and in the courts, whether they appear as representatives, plaintiffs, or defendants, they would have to enter just as any other spectator, plaintiff or defendant.

Neither the Consulate nor the Consul are considered in any way privileged beyond any other house or inhabitant, with the sole exception that soldiers cannot be billetted on them. At public receptions the Consuls can only be distinguished from the community of merchants, traders, and shopkeepers, who

may be assembled, by their uniforms, and not by any measures adopted by the authorities. Thus it can be said that the Consul enjoys no privilege from his official position. Through personal friendship he will always meet with much consideration.

My jurisdictions, as Her Majesty's Consul, is confined to maintaining discipline on board of British vessels. It ceases, according to the interpretation given by the Russian legal officers, when a crew comes on shore, and I could not interfere to maintain discipline in a boat's crew, once that boat touched land. British subjects residing in the district are independent of me, and I have not the slightest authority over them. I cannot attend any of the Courts of Law in my official capacity whenever a British subject may be on trial. I am free to do so as a private individual when I can take my place with the crowd. I am allowed jurisdiction over the property of British subjects dying here, and I am authorized to take charge of and administer such property. I am also permitted to take charge of, and dispose of wrecks and wrecked property. Protests drawn out at my office for British subjects, or other notarial acts, are not recognized in the Russian Courts as legal.

My position with the local authorities could not be better; I am on the most cordial terms with them all, and I have never experienced any difficulty in my official intercourse with them.

16. No distinction is made in our service between trading and non-trading Consuls, whereas in Russia the two occupy very different positions in the estimation of the authorities, and in public estimation, though by Treaty no distinction exists. The non-trading Consul who is termed "Consul de carrière", is regarded as a Crown officer, in the strict meaning of the term, and is readily acknowledged as a colleague, if I may use the term, by the authorities, and meets with attention and consideration, whereas the trading Consul "Consul honoraire", does not meet with the same consideration, and the Government officials, as a rule, do not like to have dealings with him. He is regarded as a person who holds a position which gives him an official rank and standing which he has no right to hold but which must be acknowledged.

There are two non-trading Consuls at Berdiansk, myself and the Consul of Italy; the other five, in number representing ten countries, are trading or honorary officers.

The honorary rank is accepted generally for the official position it confers, but not for any special privilege it might bring with it, seeing it brings none with the exception of exemption from billeting.

17. Compared with the fees levied by the Consuls of other Powers, our Table of Fees is low, and the charges to which British vessels are subjected very limited. No charge is made for our ships on depositing articles or clearing; for advice tendered, to shipmasters; for hearing complaints, settling disputes,

examining misdemeanours, and punishing seamen; whereas, the Consuls of other Powers change, I may almost say, for every word they officially utter, certainty for every official act. The Italian Fee Table contains 104 classified heads of charges, of which 31 are classed under navigation. There 31 heads are represented in our Part I of the Trade of Fees, by 10 out the 15 definitions of charge; the others being passed in the Italian Fee Table, under the head of notarial acts which contains 18 heads of charges.

In the following Table I exemplify the charge which every vessel, of four foreign Powers, is obliged to pay once the articles have been deposited at a Consulate. The amount is calculated on a vessel of 300 tons.

Nation.	In ballast on Clearing from Consulate.	Discharging or taking a cargo. Clearing from Consulate.			
	Fixed Change per Ship.	Rate per Ton.	Amount payable by each ship.		
			£	*s.*	*d.*
England	Nil.	Nil.		Nil.	
France	15 fr. = 12*s*.	20 c. per Ton.	2	8	0
Greece	4 c. per ton = 10*s*.	14 c., with 15 per cent. added.	1	10	5
Italy	10 fr. = 8*s*.	30 c. per ton.	3	12	0

I should have liked to have added to this list the charges of the Austrian Vice-Consulate, but I have not been able to obtain them.

The above Table shows what may be termed the real sources of revenue of the Consulates of those Powers. All other charges such as protests, complaints, discharges, certificates, bills of health, &c., are dependent on circumstances, and are therefore exceptional. This is proved by the following Table of work done for British ships entered at this Consulate during the years 1868, 1869, and 1870. Our ships give the best example as to how often such expenses are incurred, as no shipmasters adhere to the letter of their agreements more strictly than our shipmasters do, whether with charterers or crews, and consequently have more frequent resource to protest and other legal acts.

Years.	No. of Vessels Entered.	No. of Appeals to Consul.	Amount of Fees Received.			Nature of Work Required.
			£	*s.*	*d.*	
1868	73	17	3	12	6	Protests.
1869	41	9	3	5	6	Protests, discharges, and surveys.
1870	71	8	2	10	6	Protests, bill of sale, and discharges.
Total	195	34	9	8	6	

Thus, on 195 vessels, the fees would be about 9*l*. 8*s*. 6*d*., whereas the revenue to the other Consuls derived from the same number of vessels by the fixed tax on depositing articles would have been hundreds of pounds sterling. I instance this in the following Table:

Nation.	No. of Vessels.	Obligatory Fees. In ballast. £	s.	d.	Loaded. £	s.	d.	Observations.
England	195	Nil.			Nil.			The fees alluded to in this Table do not exist with us.
France	195	117	0	0	468	0	0	This fees are further increased by extraordinary Consular aid, such as notarial acts, certificates, &c.
Greece	195	97	10	0	298	19	3	
Italy	195	78	0	0	702	0	0	

This is a satisfactory proof of the freedom from what may be termed to them dead outlay, which our ships enjoy compared with the vessels of other nations.

In regard to those transactions in which the Consul must intervene, or on which a charge is made, our fees vary; in some instances they are higher, in others lower, than those of Italy, France, and Greece. I instance the most ordinary charges in the following table:

Nation.	Seamen, discharge and engagement. s.	d.	Certificate of Sale of Ship.	Attestation of Agreement and Crew. s. d.	Change of Master. s. d.	Inspection of Register of Transfer. s. d.	Protests. s. d.	Desertion. s. d.	Inspection of Provisions. s. d.	Provisional Certificate of Registry. s. d.
England	2	0	10*s*.	2 0	2 0	1 0	5 0	2 0	10 0	10 0
Greece	0	8	¼ per cent.	. .	0 8	. .	5 6	0 8	7 6	30 0
France	0	10	To 40*l*., 1 per cent; above 40*l*., ½ per cent.	0 10	0 10	. .	6 8	1 8	. .	12 0
Italy	0	10	To 40*l*., 8*s*. 4*d*.; above, ½ per cent.	0 10	8 4	. .	7 6	0 10	. .	12 0

Are our fee charges an equivalent to the work required?

To this question I must reply that, while some are sufficient, others do not represent the value of the work demanded. I will instance notes of protest, certificates of sale, inspection of provisions, attendance out of office, and, as excessive, discharges or engagements of seamen, attesting a seaman's will, bill of health.

To note a protest costs 5*s*. This would be a fair charge of a protestor prepared his own note of protest and brought it to the Consul merely to legalize or register. But as the Consul has to draw out the whole document, and to do this he has not only to listen to a long statement from the protestor, and extract from it the necessary details, but he frequently has to examine documents. A note of protest, to be properly drawn up and a copy delivered, generally takes up about an hour. Is the time so spent and attention given remunerated with

5*s*.? A notary here charges from 10*s*. to 15*s*. for such a document. The fee should be at least doubled.

Certificate of sale of a ship, 10*s*., irrespective of the size or value of the ship sold. Supposing the ship to be of forty tons, value 400*l*., the fee would come to 1/8 per cent., while on a ship of 300 tons, value 3,000*l*., it would be about 1/64 per cent. The Italian charge of ½ per cent. appears to me a more just charge; it would be a heavier tax, but it would be a tax which those who sell or purchase a ship could well afford to pay.

Inspection of provisions, 10*s*. This is a mere nominal charge as regards many ports, for it cannot be said to pay for the work done. In most ports to carry out this duty takes up at least half a day. At Taganrog it would occupy two days, if not more, for the vessels anchor from seventeen to thirty miles from the town. In Berdiansk, they do not come nearer than three miles.

The Consul has often to go long distances, experience much hardship and roughing, and even risk his health to carry out his duty. I have myself been out under these circumstances for eight days at a time, on a barren coast, living in a miserable hut, without bedding or proper food. Certainly it was not the 1*l*. 1*s*. I was allowed to charge that tempted me, for that did not even cover the cost of the clothes I destroyed.

The work required of the Consul to arrange for the engagement or discharge of a seaman is so slight, and the person who has to pay the fee is generally so poor, that I am of opinion the fee ought to be done away with, and no charge made, and I would suggest the same as regards the attestation of a seaman's will.

No charge is made for endorsing a ship's articles and yet for issuing a bill of health, which does not occupy more time in drawing out, a charge of 10*s*. is made. This charge might be reduced.

The opinion that experience has made me form is:

(1.) That every vessel on clearing from a Consulate should pay a fee of a fixed sum, if in ballast; of so much per ton if she discharges or takes cargo. This fee to give the crew the right, free of further charge, to make declarations, note protests, alter agreements, make attestations, discharge or engage, certify desertions, attest wills, in fact, all the ordinary Consular aid required by a master or crew from a Consul;

(2.) That a separate Table of fees on a different and higher scale should be established, chargeable to merchants and other non-seafaring persons; and,

(3.) A revised Table of fees for extraordinary services rendered to ships and crews.

As a receipt for collecting the fixed fee on each vessel, adhesive labels, with the amount payable stamped thereon, which would serve also as a register,

might be supplied to Consuls in books; the labels being numbered consecutively and drawn out somewhat in the following style:—

No. 1, Consulate of	No. 1, British Consulate
Name	Name of vessel
Official No.	Official No.
Arrived	Arrived
Deposited	Deposited
Returned	Returned
Fee	(Fee stamp). Signature, A. B. *Consul.*

One half of the label would be affixed to the articles, the other remain at the Consulate as a register to be sent with the quarterly or annual account as a voucher.

Most of the services I render to shipmasters are not payable by fees such as arranging, disputes with charterers and the Customs and port authorities; giving advice and information as to freights; receiving letters; examining and arranging disagreements with crews; translating bills of lading, which being mostly made out in Italian, are incomprehensible to masters, and many of them decline to sign until they have been translated by their Consul.

18. As there is o special jurisdiction enjoyed by Consul in Russia, no answer can be given to this question.

19. As regards the Consular General Instructions I can offer no remarks. The revised instructions, issued in 1868, are clear, and form a good guide; they are not so precise as those of Italy, which I have examined, and which enter into more minute details; but I think they are sufficient for general purposes, exception, perhaps, for those officers who do not like to take any responsibility on themselves in cases of doubt.

The Board of Trade instructions are very precise and minute, and they form a very good guide. A re-issue, however, of them in a complete form would be very useful for the original instructions, published in 1855, have been, in many instances, so changed, that one is apt to get puzzled over them, and it is easy to overlook, in the press of business, the supplemental instructions.

Personal Remarks.

I take the liberty to make the following remarks on the Consular Service generally, as compared with the Consular Services of other Powers, especially that of Italy which I have had an opportunity of examining.

The Consular services of Austria, France, Italy, and Russia, are considered regular services, just as the army or navy. Occasionally, exceptions are made and officers from other services put into important posts, but the exceptions are rare. Men enter these services as students, clerks, or cancelliers, with the certainty that, by assiduity and good conduct, they will gradually rise to the higher and lucrative posts.

The Italian Consular Service is divided into four classes: Consuls-General, Consuls, Vice-Consuls, and Students. These are again sub-divided into Consuls-General, first and second class; Consuls, first and second class; and Vice-Consuls, first, second, and third class; and, lastly, come the "applicati" or students, who are unpaid.

The salaries of the different classes of Consuls are fixed as follows:

		£
Consul-General	1st class	320
Ditto	2nd „	240
Consul	1st „	180
Ditto	2nd „	160
Vice- Consul	1st „	120
Ditto	2nd „	100
Ditto	3rd „	80

Thus every Consular officer, wherever he may be stationed, has the salary attached to his rank, the pay being attached to the rank, and not, as with us, to the post.

In addition to his pay, each Consular officer receives a personal allowance regulated according to his services and the exigencies of his post. It is expressly stated in the Consular Code that the allowances can be changed, reduced, or augmented, by the Minister for Foreign Affairs, so long as the sum annually granted be not exceeded, and the number of recipients augmented.

I will instance a few Consulates to show how the allowances are apportioned.

Place.	Rank.	Pay.	Allowance.
		£	£
Odessa	1st class	180	520
Berdiansk	1st „	180	400
Constantinople	Consul-General	320	720
Alexandria	Ditto	320	1,120
Cairo	1st class	180	600
Corfu	1st „	180	400
Paris	1st „	180	320
Liverpool	Consul-General	320	480

An allowance for outfit and journey is given to each Consular officer on nomination or transfer. The outfit is regulated according to rank as follows, and the journey according to distance.

	£
Consul-General	320
Consul	240
Vice- Consul	120

The Italian Consul here received, in addition to the 240*l*., 50*l*. 8*s*. for travelling expenses from Italy.

Italian Consular officers, further, are permitted to appropriate a per-centage of the fees they collect. The Consul at Berdiansk appropriates 15 per cent. and

15 per cent. of the fees collected by the Vice-Consul at Kertch who is under his jurisdiction.

In comparing the positions of the Italian and British Consular Services, the former appears to possess the following advantages:

(1.) It is a regular service.

(2.) The salary is attached to the rank and not to the post.

(3.) The outfit and travelling expenses are liberal.

(4.) A good per-centage of the fees goes to the collector.

Our Service generally does not afford opportunities for distinction. The duties are monotonous, requiring patience, discrimination, and judgment. It is, therefore, very seldom indeed that an occasion presents itself when an officer can bring himself prominently forward and secure reward. Promotion can, consequently, only come by good conduct, attention to duties, and by bearing patiently long exile, often accompanied by discomfort privation, and even loss of health. If the assurance that promotion, whether by transfer when possible, or increase of salary when transfer were impossible, could be entertained, much would be cheerfully borne, but so long as the Service remains organized, as it at present is organized, no such hopes can exist. First, because there is no regulation for increasing pay when transfer is not possible; and, secondly, because the higher, the more lucrative and comfortable posts, are given to officers from other Services. This is easily explained. We have 30 paid Consuls-General of whom only 6 have commenced their career as Vice-Consuls and 11 as Consuls, making in all 17, the other 13 have been selected from the army or Diplomatic Service. Of Consuls, we have I believe 139 paid of whom 69 served as Vice-Consuls and 70 received commissions as Consuls without any previous knowledge of the Service. These figures prove the small chance a Vice-Consul has of becoming a Consul or Consul-General. What inducement is there consequently, for the Vice-Consul or Consul to devote himself to his profession?

As already stated, in the Italian Service, all Consuls are paid alike and the Minister has authority to award personal allowances. This privilege gives him the power to reward services. In our Service a Consular officer may obtain an increase of salary when he can clearly show that his income is absolutely insufficient to meet those expenses of living which may be approved by the Secretary of State. Such increase, when it is made, is, therefore, no pecuniary reward, and his hope, a very remote one, rests on the chance of his being transferred to some post for which there is no influential applicant from another service. He may have to wait so long for this, that by the time he does get a post his claims will be far from being met by the appointment given.

The best way I can illustrate the inadequacy of the allowance generally granted to Consular officers for outfit and travelling expenses will be by stating my own case.

When I was promoted from the Vice-Consulate of Mostar in the Herzegovina to Berdiansk, an allowance of 90*l*. was made me to cover my journey expenses, to make up for the loss I suffered on breaking up my establishment and to assist me to set up the Consulate at Berdiansk. My journey alone cost me 152*l*., and to set up here, purchase my uniform and sundry other items, brought up the sum of my instalment here to nearly 560*l*. Deducting the 90*l*. granted me, I was a loser of 470*l*., equal to about fourteen months' salary; thus I may say that my promotion resulted in my being an Unpaid Consul for fourteen months after I entered on my duties here.

On his appointment to his present post my Italian colleague received 240*l*. as outfit, and 50*l*. 8*s*. for his travelling expenses from Italy, about the same distance I had to travel, making in all 290*l*. 8*s*. Supposing his expenses to have been the same as mine, he was a temporary loser by his transfer of 270*l*., not quite six months of his pay and allowance.

Again, supposing he had no private means to meet his expenses and he incurred debt, he could soon have paid off his liability, for the interest would not be so heavy at 5 per cent.; whereas I, having a lower salary and a heavier debt had a serious burden to bear, and it has cost me nearly 55*l*. a year for the past seven years.

Those Consuls who collect fees on Government account receive no commission for so doing. In the Italian Service 10 per cent., and at some posts 15 per cent. is allowed to the Consul.

It is true that, in the majority of our Consulates, with the present Table of Fees, the annual sum total is so small that it would not be worth giving. In this Consulate, for instance, it would only amount to a few shillings a year, but if the fee charges are changed, it would alter the case and the commission would be profitable to the Consul. The commission the Italian Consul here receives, amounts annually to about 140*l.*

In conclusion, I beg to add a few remarks on the insufficiency of salary generally given to Consular officers.

In the evidence laid before the Consular Committee of 1858, I believe there was not a Consul who did not lay stress on the insufficiency of his salary, but little was done to alleviate the pecuniary difficulties of Consuls, and yet since then the cost of living has much increased nearly everywhere.

Consular officers, however much they may try to economize, are compelled, as representatives of their Government, to maintain a certain position. They cannot, persistently, refuse the invitations of the authorities and the merchants, and they are obliged, at least occasionally, to return these

invitations. They are expected to put their names down to every subscription for charitable and other purposes; they are occasionally called upon to give pecuniary assistance to their countrymen, assistance which cannot be charged to Government. In these small items alone, from 15*l*. to 30*l*. are annually lost to the Consul.

Putting aside his official position and presuming that he is living much in the style of an ordinary merchant in London whose means permit him to pay 60*l*. a year rent, I can assert that the Consul in South Russia and in most parts of Turkey would, to do so, have to spend, at least, 1,000*l*. a year. It is, therefore, easy to judge how those officers are placed who have a large family to maintain and who have only from 400*l*. to 600*l*. a year. On such salaries, they are expected to maintain the position of gentlemen; to be on good terms with the authorities, and by this, I mean, entertain occasionally, for it is impossible to keep up good relations if a friendly standing is not assumed; make themselves respected; occasionally visit England; educate their children and put by sufficient to place their wives and children beyond want or the workhouse, should they die – for Consul's widows, there are no pensions. All this, it is expected, is to be done on an income which is generally now paid to foreign corresponding clerks, young men without families, in such places as Alexandria, Odessa, Taganrog, Berdiansk, Nicolaieff, and many other places I could mention.

If it is proved that to give such salaries, as I believe has been admitted ought to be paid to Consuls, would cost the nation too much, might it not be advisable to make it a condition that all future applicants for Consular appointments be possessed of a secured private income of, at least, 300*l*. Such a condition would, certainly, close the Service to many worthy men, but it would be advantageous in that – it would put an end to the applications and representations with which the Foreign Office cannot fail to be constantly troubled, and an end would be put to a constant and very serious source of anxiety to many officers – the future of their families should they die.

(Signed) JAS. ZOHRAB.

British consulate, Berdiansk, November 30, 1871.

Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), pp. 71-79.

***

Consul Zohrab to Earl Granville.

My Lord, *Berdiansk, November* 30, 1871.

My pecuniary position not admitting of my visiting England to be examined by the Consular Committee, and as it is probable that changes may be recommended – changes which may necessitate an examination into the services of the various Consular Offices, I take advantage of the assurance kindly given by your Lordship that any statement I may wish to make of a personal nature will be laid before the Committee, to draw up the following sketch of my services under the Crown, and to make a statement of my present position.

In January, 1848, I entered the Consular Service as clerk to the late Mr. Consul James Brant, and later acted as interpreter. In 1852 I was for some months Acting Vice-Consul at Batoom.

In September, 1854, I was appointed a first-class interpreter, attached to Colonel now General Sir. W. F. Williams, and the following month I was named his secretary by the late Earl of Clarendon.

I served throughout the siege of Kars in the above capacities, and also aide-de-camp to Colonel Lake, and received for my conduct during the battle of the 29th September, 1855, the order of the Mejidich. I was the last Englishman to leave that fortress after its surrender. I continued with the staff till the end of the war, and then received the Kars medal. This and the Mejidich are the only marks of distinction I hold for my services in Kars, though every other British officer, whether military or civilian, had the honour to receive the Order of the Bath, and later the Legion of Honour. I, however, possess a letter from Sir W. F. Williams, from which I quote with pride the following paragraph:

"I cannot imagine that a man who stood alongside me with Lake, Teesdale, Sandwith, and Churchill should not prosper in the service of the Queen, for I can safely say, that if I changed wretched peasants and oppressed militiamen into good soldiers by a knowledge of the vices of the men call generals, and consequently by reforms unknown in the Turkish armies, that I owe much of the information which enabled me to work these changes to yourself, as well as to our good and talented friend Churchill. Day and night you worked, and in the action of the 29th September, I received from Colonel Lake, in whose division of redoubts you served, the highest testimony of your merits and bearing on that occasion; any promotion you may, therefore, receive at the hands of Her Majesty's Government will be duty appreciated by me".

In September 1856, I was appointed Vice-Consul for the Herzegovina with a salary of 200*l*. a-year, which was later raised to 300*l*. I was retained at

Constantinople by Viscount Stratford de Redcliffe, on special service, till February 1857, when I proceeded to my post.

During the eight years I was Vice-Consul in the Herzegovina, I was several times employed on missions to Montenegro and the revolted districts, and I was twice in charge of the Consulate of Bosno Serai.

The most important of these missions was entrusted to me in 1861, when I was directed to proceed to the frontier of Montenegro and use every effort to save the Turkish town of Nicksish, which was then reduced to the last extremity by the Montenegrins and Herzegovinian rebels. I succeeded in effecting this, though to do so I had to place my life in constant danger. I became a marked man with the Montenegrins and rebels, and my return in safely was regarded generally with surprise, for it was circulated that I had been murdered, and the danger of the service I was on was so well known throughout the bordering countries that the report was readily credited.

The success of this mission elicited from Lord Dalling and Bulwer, then Her Majesty's Ambassador at Constantinople, the following flattering expression:

"I have read with much interest your Report of the 13th instant, from Cattaro.

I approve highly your conduct during the mission confided to you, and beg to compliment you on the intelligence and ability you have displayed on the occasion".

In 1864, I was promoted to be Consul at Berdiansk, with a salary of 400*l*., which in 1866 was raised to 450*l*. a-year.

I have thus been twenty-four years in the service of the Crown. I entered when young as clerk, with the serious purpose of fitting myself for an appointment in Turkey, for which purpose I made the Turkish language and the country my study. I have also studied and know well French, Italian, and Arabic.

My promotion to a post in Russia took me completely away from the sphere of my studies, and I may say the labour of sixteen years was lost to me, and I had to begin afresh.

While in Turkey I had firmly believed that my known knowledge of Turkish and acquaintances with the Turks would have been deemed good reasons for retaining me in the country, and being employed in a field with which I was thoroughly conversant. I felt assured that advancement would follow. The change to an unknown country was therefore a bitter disappointment to me, for I could not hope, in middle age, to acquire with facility a knowledge of the Russians and their language, and consequently make myself as useful to my country in Russia as I would have been in Turkey.

Though my transfer to Berdiansk was promotion pecuniarily, it brought no ease to me. I have been so straitened for means through the inadequacy of my salary that I have been obliged to separate myself from my family and send them home, and for nearly four years I have lived alone without a single comfort to make life enjoyable, and yet, notwithstanding this, I am still so pushed for means, through having to pay for the education of three children, having to pay the premium on my life policy – for had I not insured my life my family would be left quite destitute in the event of my death, and, finally, in having to pay the interest and yearly dividend of the debt I incurred to enable me to come here, that I have daily to study how I can further retrench absolute necessaries, so as to make my income suffice.

I have now to add to my other difficulties loss of health. I have not enjoyed one consecutive month of good health for the past two years. This condition I attribute to anxiety and the severity of the climate.

I can now hope that my long period of service in severe climates, and the efforts I have always made to carry out my instructions to the satisfaction of my superiors will be considered sufficient to entitle me to promotion to some post where I may at last, as a reward for many years of hardship, anxiety, and exile, enjoy, in having my family with me, a few of the comforts of life.

I have, &c.
(Signed) JAS. ZOHRAB

Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), pp. 80-81.

***

BERDIANSK.
Report by Consul Zohrab on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1871.

TRADE AND COMMERCE.

The Custom-house returns for 1871 show the trade of this port for the past year to have been good, both in exports and direct imports from foreign countries.

The trade in cereals has been steady throughout the season, and we have not had, as in previous years, sudden demands and hurried shipments, which drove local prices up, frequently 3*s*., 4*s*., and 5*s*. per quarter in a day.

Prices have been pretty steady throughout the year. In July a sudden rise in prices abroad gave a momentary impetus to this market, bat it was very short lived.

The following are the average prices, free on board, on the principal grains per quarter for the year:

Wheat 40*s*. 3*d*., rye 26*s*. 6*d*., barley 12*s*. 2*d*., linseed 42*s*., and rapeseed 19*s*.

The greatest variation throughout the year in the prices did not exceed 3s. to 4s. per quarter either way.

The market was well supplied throughout the season, and at no time was scarcity complained of.

EXPORTS.

In the following Table a comparison is made between the export of 1870 and those of 1871:

Kind.	1870. Quarters.	1871. Quarters.	Increase. Quarters.	Decrease. Quarters.
Wheat	615,000	701,929	86,929	
Barley	33,931	26,179	. .	7,752
Linseed	2,656	10,313	7,657	
Rapeseed	7,452	10,121	2,669	
Rye	1,600	17,715	16,115	
Oats	. .	4,554	4,554	

The above Table shows a net increase in the exports of the principal grains of 110,172 quarters, of the value of 270,080*l*., in favour of 1871.

In the following Table the exports of minor importance are detailed:

Kind.		Quantity.	Value. £	*s.*	*d.*
Caviar	cwts.	275	167	10	0
Butter	„	1,400	4,320	0	0
Cocoons	lbs.	1,188	116	0	0
Hides	cwts.	341	1,090	9	0
Horns and hoofs	„	64	16	5	0
Bones	„	2,838	1,014	9	0
Rags	„	69	22	0	0

Wheat. There was a good stock of ghirka and hard wheat on hand for the spring shipments. For the autumn trade the supply of hard wheat was, through the failure of the crop, very limited. Ghirka was abundant.

Most of the hard wheat was shipped from this for the Mediterranean ports, while only the second duality of ghirka is sent to England.

The supply on hand is now large. The quotations from foreign markets being very unfavourable, merchants decline to buy for spring shipments, and the grain consequently remains in stock in town and in the villages. The weather has been very favourable for transport from the interior, but there being no ready market, very little is brought in on speculation by the producers.

Barley. The shipment of this seed fell short of that of last year. Barley is not, however, a staple produce of this district. It is cultivated more for domestic use, and it is only when the crop is abundant that the excessive produce is brought to market.

Linseed. This is a seed not much in favour amongst farmers, and it only receives some attention in the remoter parts of the district.

Rapeseed. A few years since this seed was not known as an article of export, and it had no market value here. The profits realized by those who first exported it were so encouraging that its cultivation was encouraged, and it promises to become an important item in the export trade.

Rye. Rye was very abundant. The harvest was good, and merchants derived more profit from it than wheat. Hence it was in demand, and this accounts for the great difference in the export of this grain between 1870 and 1871.

The articles enumerated in the second Table are not found in this district in qualities sufficient to become important in commerce. It was thought that bones in sufficient quantities to make a trade of them worth attention could be found. The experiment was tried with but poor success, and it will not, I apprehend, be repeated.

Silk is produced by the German colonists, but the climate is too severe for the cultivation of the mulberry, and the production of silk on a large scale cannot be thought of. At present it is but an amusement for the girls of the German villages.

IMPORTS.

For the first time a direct import trade with England was opened by a Russian house. It was but a trial, and if the result is good it may lead to a small but steady trade in hardware with the United Kingdom.

In the following Table the chief articles imported are enumerated:

Quality.	Quantity.
	Cwts.
Coffee	5,946
Olive oil	1,230
Tobacco	223
Rice	300
Fruit (oranges and lemons)	1,178
Dried fruits	377
Nuts	7,882
Carob beans	13,711
Coal and charcoal	6,705
Iron, in bars and sheets	4,038

Coffee, tobacco, and fruits come principally from Turkey. Oil and carob beans from Greece, and rice from Italy.

The imports from England have been coal and iron. Of iron the quantity was small, but if the quality is liked there will probably be a considerable increase in the demand.

Traders here have no mercantile connection with England. They therefore experience difficulty in getting supplies direct, and have hitherto been obliged to resort to Odessa and Kharkoff for their stocks.

Berdiansk was not till about three years since an import station. The Custom-house being of the second class, could not admit or tax goods, with but few exceptions, coming from abroad. Thus the requirements of the population were supplied at third cost from Odessa and Kharkoff, a course which necessarily raised the prices of all foreign merchandize at least 100 per cent. Traders, having established relations with those towns, have continued their transactions with them, though the Custom-house here has been made a first-class station, and, consequently, Berdiansk is free to import everything direct from abroad.

Gradually Odessa and Kharkoff must lose the advantage of being the emporiums of this part of Russia, but as the import trade is altogether in the hands of native traders, who lack energy and enterprise to a remarkable degree, it will only be when the trade is taken up by foreigners that a material change will be effected.

As an instance of the advantage of importing direct instead of applying to Odessa, I may instance a consignment of anvils which was received from England by a Russian house here last summer. These anvils are sold now in retail at a lower price than such anvils were bought wholesale at Odessa by the same house, and the profits are much larger.

There is no doubt that English houses would realize handsome profits if depots were established here to furnish the local trades with such wares as colonials, crockery, glass, hardware, wine, beer, cotton, silk and woollen goods. This would be quite a new trade as regards foreigners, and the several wants should be studied before large importations are made. In Odessa this trade is carried on principally by German merchants, and very large profits are made on very inferior goods.

Shipping. This port was visited by a large fleet of ships during the season. 706 vessels, of a tonnage of 22,1160 tons, were entered at the Custom-house, as shown in the following Table:

Nationality.	Entered.		Cleared.	
	No.	Tons.	No.	Tons.
Italian	341	126,334	340	125,798
Greek	124	29,122	121	28,586
British	72	23,842	72	23,842
Austrian	54	17,992	54	17,992
North German	51	17,434	51	17,434
Turkish	45	1,718	45	1,718
Russian	12	2,144	12	2,144
Norwegian	3	926	3	926
Russian Fin	2	908	2	908
Dutch	1	196	2	196
Swedish	1	544	1	544
Totals	706	221,160	702	220,088

Of British ships only sixteen took in cargoes here, the rest either called for orders or came seeking freight. The following Table details the movements of our ships:

Destination.	No.	Tons.	Crews.	Cargoes.	Ballast.
Great Britain . .	14	5,068	172	Wheat, 39,206 tchts. Linseed 6,070 „ Barley 2,790 „ Bones 220 tons 5 tons rags and 5 ditto horns	
France	2	882	30	Wheat 10, 725 tchts.	
Russia	1	458	21	Iron 300 tons (part cargo)	
Russia	55	17,494	584	. . . .	Ballast.

Freight. Freights were pretty steady throughout the year. During the spring and summer they fluctuated between 40*s*. and 52*s*. 6*d*. per ton tallow, and late in the autumn they went up to 60*s*. and 62*s*. 6*d*.

Agriculture. The spring months of the year raised hope of a rich harvest. The weather was all that could be desired. The growing crops were very thick and robust, and it was fully expected that the year would be a celebrated one for the farmers. These hopes were, however, destroyed just when wheat was filling out in the ear, and a few days of keen northerly winds wrought a sad change in the appearance of the fields. Nearly the whole crop of soft wheat was blighted, and hard wheat suffered a good deal. Thus the harvest returns fell short of ordinary years as regards wheat.

The rye crop was very good and gave a rich return, and the same may be said of barley, oats, rapeseed, and linseed.

The country is threatened with a serious loss in the emigration of the German agricultural colonists. The new laws which have been passed by the Emperor abrogate the privileges under which the German have hitherto lived in this country, and which originally induced them to immigrate. They will in future be placed on the same footing as the Russian agricultural classes, and they will have to submit to the conscription. Their schools are to be under the supervision of Russian inspectors, and the teaching of the Russian language is to be compulsory. To these conditions it appears the Germans will not submit, and they will probably take advantage of a clause in the Imperial ukase which permits them to leave the country should they desire to do so, and seek a new home. Though the Germans have not succeeded at all as regards improving by their example the moral condition and agricultural ability of the Russian peasant, a failure due entirely to a defect in the laws which effectually kept the German and Russian separate. To the wealth of the country they have added considerably, for they have brought large tracts of land, hitherto waste, under cultivation, and they produce finer crops and of better quality than the Russians.

The Government may at last be induced to make a change in the law, and thus prevent the departure of more than 100,000 industrious, thrifty people. If no change is made, and they leave, the loss to the agricultural interests of the country will be very severe. A wound will be inflicted which it will take very many years to heal. Even the departure of the Nogais Tartars is still felt as a severe loss, though sixteen years have passed since they emigrated, and their

place is occupied by quite as many, if not more, Russians, but they have not replaced them.

Means of Communication. The district still remains without any present prospect of improvement in communication with the interior, and it is probable that nothing will be attempted, or even contemplated till the Sevastopol railway is completed. When that line is finished, it is very likely that the construction of branch lines from it to the Azoff ports will be seriously considered.

I have been unable to obtain any definite information regarding the line which was to connect the Port of Mariopol with the large iron works being constructed by the English company of which Mr. Hughes is the representative, between that port and Bachmoot.

From what I can learn it appears that the line was commenced, but has been for some reason temporarily arrested by orders of the Government.

Berdiansk, February 27, 1872.

Return of British Shipping at the Port of Berdiansk, in the year 1871.

Direct Trade in British Vessels from and to Great Britain and British Colonies.

Entered.

Total number of vessels.			Total Tonnage.				
With Cargoes.	In Ballast.	Total.	With Cargoes.	In Ballast.	Total.	Total No. of Crews.	Total value of Cargoes.
1 (part cargo)	. .	1	458	. .	458	21	2,000*l.*

Cleared.

Total number of vessels.			Total Tonnage.				
With Cargoes.	In Ballast.	Total.	With Cargoes.	In Ballast.	Total.	Total No. of Crews.	Total value of Cargoes.
14	. .	14	5,068	. .	5,068	172	62,410*l.*

Indirect or carrying trade in British Vessels from and to other Countries.

Entered.

Countries whence arrived.	Number of vessels.			Tonnage.			No. of Crews.	Value of Cargoes.
	With Cargoes.	In Ballast.	Total.	With Cargoes.	In Ballast.	Total.		
Unobtainable	. .	71	71	. .	23,384	23,384	786	. .
Total . .	. .	71	71	. .	23,384	23,384	786	. .

Cleared.

Countries to which departed.	Number of vessels.			Tonnage.			No. of Crews.	Value of Cargoes.
	With Cargoes.	In Ballast.	Total.	With Cargoes.	In Ballast.	Total.		
France . .	2	. .	2	822	. .	822	30	14,490
Russia . .	1 (part cargo)	55	56	458	17,494	17,952	605	3,000
Total . .	3	55	58	1,280	17,494	18,774	635	17,490

(Signed) JNO. Erskine, *Consul.*

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1872), pp. 487-492.

***

BERDIANSK.

Consul Zohrab to Earl Granville.

My Lord, *Berdiansk, March 22, 1872.*

In obedience to the instruction contained in Mr. Odo Russell's Circular despatch of the 30th September, I have the honour to transmit herewith a Report on the position of the industrial classes in this district.

It has been impossible for me to adhere to the line laid down in the original instructions for drawing up such a Report, as I have no data to guide me. I have therefore only attempted to explain the state of the country, its resources, and what it would cost an English workman with a family to live, having in view the public demand for skilled workmen which the network of railways now constructing, or about to be constructed, in South Russia will create, and which may tempt Englishmen to emigrate to Russia under the belief that they will find the same comforts in Russia which they enjoy at home at much less cost.

I have, *&c.*

(Signed) JAS. ZOHRAB.

INCLOSURE.

Report by Consul Zohrab on the Industrial Classes, and the Cost of Living in the District of Berdiansk.

The district over which the jurisdiction of the Consulate of Berdiansk extends does not possess any of the industrial classes to which a Report such as the one required by the Circular of the 7th of June, 1870, would be applicable. No establishments requiring skilled labour exist, and thus there is no opening to invite the immigration of skilled workmen.

The natural resources of the country have not yet been explored, and consequently little or nothing is known of the wealth which may be hidden by but a few feet of earth. It is only of late that traces in this vicinity, which seem to indicate rich veins of coal, plumbago, and iron, have been seriously noticed, and if this discovery is pursued a few years may make a great change in this country, and works which will require skilled workmen will be created.

Very fine beds of grey granite exist about twenty miles from Berdiansk, from which stone was extracted for the construction of the Berdiansk Breakwater, but the cost of carriage by means of carts over the steppe is too heavy to make it possible to utilize these quarries.

The manufacture of bricks, tiles, and earthenware might become important branches of industry here if fuel were easily obtainable, and transport by land or sea were not costly. The clay beds are extensive, and the quality of the earth excellent, and with proper facilities Berdiansk might become very important as a brick, tile, and earthenware-producing district; but with coals at 2*l.* per ton,

and sea transport for very short distances averaging 10*s*. per cwt., this branch of industry cannot be developed, and is restricted to the production of sufficient to meet local demands.

The prosperity, indeed the life of this country, now depends on farming and on the sale abroad of the results of farming; consequently, the population is devoted to agriculture and those industries arising out of the selling and buying of grain.

The keen demand for grain has brought large tracts of land into cultivation, and a severe strain on the labour market has resulted, which has within the last four years brought up wages to very high rates, and, were the working classes steady and industrious, they would be very well off. The Russian workman has not yet learned the value of time, and he does not appreciate home comforts or wholesome food. Earning from 1*l*. to 2*l*. in a week, he will waste the next, and spend his money in drink. He knows very well that he has never to wait for work, but that work is always waiting for him. His wants are few and easily satisfied. He lives in a wretched unfurnished hovel, possessing but one recommendation-warmth in the winter. His bed is but a piece of felt and a straw pillow; he has no sheet or other covering. He sleeps in his clothes, and his sheepskin coat serves him for a quilt. His dress is of common print, and he generally wears it till it drop off from age. A thick sheepskin coat is his winter, and this is seldom taken off during the cold months. His food consists principally of black bread made from rye, salted sun-dried fish, cheese of very poor quality, eggs, and occasionally pork; the better class of workmen generally have a noon-day meal of soup made with meat and vegetables. His drink is tea, quass (a kind of weak beer), and votkee, a very pure and cheap spirit made from rye. Of this spirit large quantities are consumed. His recreation is drinking, with its accompaniments singing and dancing.

Such lodging, such food, such clothing, such amusements are totally unfit for an Englishman. Under such circumstances he could not long retain health. In considering, therefore, what the cost of living in this part of Russia would be for an Englishman (and it is necessary to estimate this, for the lines of railway now projected must, ere long, create a demand for skilled workmen), we must take his way of living at home, and see what the expense would be to live the same style here.

Supposing him to be married, and to have three children, he would require a house with three rooms. The interior comforts and arrangements which such a house would possess in England would not be found; it would be without drains, closets, or water, and the doors and windows would be ill constructed. For such a house the rent would be about 15*l*. a year; four meals a day – breakfast, dinner, tea, and supper, could not be estimated to cost less than 3*s*. 6*d*. Clothing, fuel, light, and household expenses could not be estimated at less

than 3*s*. a day. Thus, with strict economy, the English workman's yearly expenditure with his family would be:

	£	s.	d.
For food	63	17	6
„ clothes, fuel, &c.	54	15	0
„ rent	15	0	0
Total	131	12	6

The above does not include drinks or any kind of recreation, and though the sum may appear large yet it is carefully calculated, and, if anything, under estimated.

An English second class engineer, who with his wife has resided in this town for the past two years, assures me that his monthly bill foe food alone, without liquor, amounts to 9*l*. He receives 18*l*. a month, and these wages he calculates as equal to about 12*l*. in London.

As already shown, the diet of the natives is unfit for an Englishman, but the country possesses all the requisites for an Englishman.

The average prices of necessaries are as follows:

	£	s.	d.
Meat, per 1b. of 14 oz. . . .	0	0	3
Bread ditto . . .	0	0	2
Butter ditto . . .	0	1	2
Potatoes ditto . . .	0	0	0½
Tea ditto . . .	0	5	0
Coffee ditto . . .	0	0	10
Loaf sugar (there is no brown) . .	0	0	10
Coals, per ton	2	0	0

Excess in fruit and cucumber should be avoided during the hot months, when diarrhoea is prevalent. The climate is salubrious, but subject to sudden changes. It is not uncommon to see the thermometer vary in winter 30 to 40 degrees in a few hours. In summer also the changes depend on the direction of the wind. When from the south, south-east and south-west, it is warm; from other quarters it is cold, especially from the north and north-west. During the months of November, December, January, and February, few days are free from wind, more or less keen.

Clothing is very costly; not only are the prices of materials much higher than in England, but the quality being much inferior, clothes last a very short time, and thus dress becomes an expensive item in the yearly expenditure. Taking the cost of the materials, its quality and the cost of making up, into consideration, it may be stated that a suit of ordinary clothes here costs at least double what they would cost in England. The same may be said in regard to boots and shoes.

During the winter months the entire population are dressed in furs. The ordinary material is sheepskin, and coats made from it cost from 2*l*. 10*s*. to 4*l*. 10*s*.

In concluding these observations I ought to add that my experience leads me to discourage all idea of emigration to Russia. The climate and other considerations are against Russia being a desirable country for an Englishman to emigrate to.

Putting aside the Crimea, with its natural beauties, the whole of South Russia consists of a wide expanse of unbroken desolate steppe, interested by few streams and deprived of all natural beauty. The towns are, as a rule, well laid out as regards plan, and that is all. The streets are unpaved, undrained; there are no sewers to carry off the sewerage of the houses, and all filth is thrown into the streets, which are, in wet weather, beds of deep and foully tainted mud, and in dry weather, thick in equally foul dust. The villages are, if possible, more filthy than the towns. It is a matter of surprise that towns and villages which are centres of filth and decomposed matter, where no sanitary precautions are adopted, are not hotbeds of malignant fevers. They are, one the contrary, very free from diseases of the zymotic class. This must be attributed to the streets being all very wide, to the houses not being crowded together, and to the almost constant prevalence of winds from the west, north, or east. No sanitary measures are adopted of any kind to secure the public health, and the immunity which the towns enjoy from disease is due entirely to accidental causes.

The climate is severe, and subject to frequent and sudden changes, which render it very trying, especially to children. The temperature during December, January, and February is often at zero, but as this condition of the thermometer is almost invariably accompanied with strong northerly winds, the cold becomes intense, and pierces everything but very thick furs.

Previous to 1871, immigrants enjoyed many privileges. The Government, desirous to bring into the country skilled labour, granted immunities, which placed those who made this country their home in a very favourable position. This is now changed; the necessity of inducing immigration appears to exist no longer, and those who desire to emigrate to Russia must now submit to being placed on a level with the Russians, to pay the same taxes, and to submit to the Conscription.

(Signed) JAS. ZOHRAB

Berdiansk, March 21, 1872.

Further Reports from Her Majesty's Diplomatic and Consular Agents Abroad Respecting the Condition of the Industrial Classes and the Purchase Power of Money in Foreign Countries: Presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty (London: Harrison and Sons, 1872), pp. 304-308.

***

BERDIANSK

Report by Consul Zohrab on the Trade of Berdiansk for the year 1872.

The returns issued by the custom-house of Berdiansk exhibit a favorable result of the trade of this port for the year 1872.

While the exports show a considerable increase on those of past years, a direct import trade with foreign countries, which promises to be permanent and to increase, has commenced, and it becomes now a subject worthy of notice, not for its money value but as an indication of the kind of goods in demand.

The export of cereals exceeded the export of 1871 by 130,080 quarters as shown in the following table:

Kind.	1871. Quarters.	1872. Quarters.	Increase. Quarters.	Decrease. Quarters.
Wheat	701,929	799,901	97,972	. .
Barley	26,179	44,736	18,557	. .
Linseed	10,313	9,860	. .	453
Rape	10,721	16,103	5,382	. .
Rye	17,715	30,484	12,769	. .
Oats	4,554	407	. .	4,147
Totals	771,411	901,491	134,680	4,600

Net increase, 130,080 quarters.

In addition to cereals the following goods have also been exported:

Kind.	Quantity. Cwts.	Local Value. £	Remarks.
Tallow	7,007	11,784	Quality very good.
Wool merino	1,573	8,333	Unwashed.
Hides, uncured	487	1,433	
Potatoes	13,180	1,382	Exported for first time.
Sundry	. .	620	
Totals	22,247	23,552	

The total value of exports for 1872 amounts to 1,781,522*l.* sterling.

7 r. 40 c. being calculated to the £ sterling.

The increase in the production of wheat is to be attributed to the steady demand for it abroad and the remunerative prices paid here. These circumstances have given a great impetus to agriculture; farmers finding an ever ready sale for their wheat, have extended its cultivation, and have every year brought more land under the plough. What would a few years since have been considered, for Berdiansk, as an impossible quantity to be exported in one season, is now regarded as quite an ordinary result of a year's operations.

The following table shows how the production of wheat has increased during the past ten years. The returns are calculated in quarters:

	Quarters.
1863	137,355
1864	162,607
1865	356,473
1866	485,300
1867	723,186
1868	531,933
1869	486,065
1870	615,000
1871	701,929
1872	799,901

It should be remarked that the years 1866 and 1867 were years of exceptionally prolific harvests. In 1868 and 1869 the crops were much below average, and there was a falling off in the quantity produced, this difference would, however, have been much greater had not more land been in each year brought under cultivation. Another unfavourable circumstance has to be recorded which would have caused much loss to this port had it not been counteracted by the efforts of landowners and agriculturists to extend their sowings; the produce of a large tract of country which was regularly brought to this market, has, since 1869, been diverted through the construction of the Kharkoff-Taganrog line of railway, which, as it offers a cheaper route to the sea, now takes it to Taganrog for shipment. The loss of this produce would have been serious had it not been counterbalanced and more than counterbalanced by the extension of agriculture in this district.

The local value of the wheat exported from Berdiansk during the past year is estimated at 12,220,718 r. (1,651,448*l*.). The prices have been high throughout the year, averaging from 10 r. to 13 r. per chertwert of 360 to 395 lbs. English. At the close of the year, for the best hard wheat, weighing 395 lbs. to the chertwert, 13 r. were asked, and 12 r. 75 c. offered by exporters for Italy.

The present supply of wheat for spring operations is small, exporters here hold about 36,000 quarters, and factors about 15,000 quarters. In the country the stock, it is stated, is small, and the greater part will be held back till the coming crop is assured. It is, therefore, probable that the export of wheat will be very limited till August next.

Barley and Oats. Barley and oats are not much cultivated, what is exported to these cereals may be regarded as the surplus after local requirements have been satisfied.

Linseed. The cultivation of the Flax plant appears to be gradually dying out. The plant is delicate and is influenced by changes of whether, and the dry winds and dry months of the early summer injure it; it is seldom that in these dry regions a satisfactory crop repays the labour of the agriculturist. When its local value per chertwert was much higher than that of wheat, there was some inducement to cultivate it, but now that wheat and linseed command nearly the

same prices in the market, there is no object in devoting time, labour, and money on the cultivation of a plant which very often disappoints the cultivator.

The following table shows the decline of late years in the cultivation of this plant. This decline is even more real than apparent, for the extent of land under cultivation must be more than double what it was in 1863. The quantities are calculated in quarters, and show the exports of each year.

	Quarters.
1863	19,650
1864	20,456
1865	14,700
1866	13,073
1867	20,760
1868	No return.
1869	11,216
1870	2,656
1871	10,313
1872	9,860

Rye. The cultivation of this seed offers facilities which make farmers regard it with favour. It springs up and strengthens quickly, and unless the early spring is remarkably dry, it is certain to yield abundantly. It ripens early, and it is housed before the wheat harvest begins.

As almost all the people eat bread made from rye flour, the quantity disposed of in the country is large, and there is not very much left for exportation.

Rape. This plant was regarded as a mere weed a few years since, it is not much cultivated now and the trade in it is small.

Tallow. Though the tallow produced here is considered of very good quality, no attempts are made to increase the production. Nearly all that is sent away from this is melted down by one house which slaughters about the same number of animals every year.

Potatoes. This vegetable became an article of export during the past autumn for the first time. The crop was so abundant that the farmers did not know what to do with the potatoes, and they were offered in the market at a price so low that speculation in them was excited and several parcels were bought for exportation at prices varying from 5*s*. 6*d*. to 7*s*. per 360 lbs. English, and shipped to Constantinople on the chance of their being readily and advantageously sold there.

The result generally did not, however, meet the expectation of speculators, and in most instances money was lost. The fault of this lay with the shippers who did not do the business properly. All the cargoes arrived in Constantinople together, and they had to be sold immediately or heavy expenses would be incurred. Holders were anxious to sell, and intending purchasers knowing this,

would make no advance on their offers. Had exporters here tried other markets and freighted steamers instead of sailing vessels, the result would probably have been very different, and perhaps potatoes would have become a regular article of export.

IMPORTS.

Traders here are gradually beginning to perceive the advantage of purchasing directly from the producing sources instead of continuing in the old beaten track of buying from agents and wholesale importing houses established in the larger towns of the interior, such of Kharkoff, Moscow, &c. Feeble attempts to import direct were made in 1870 and 1871, and they answered well and gave encouragement, and it now seems as if the direct import trade would go on increasing year by year. The imports for last year show a value of 58,000*l*., the kinds are detailed in the following table:

Kind of Merchandise.		Quantity.		Declared Value.		
				£	*s.*	*d.*
Coffee	Cwt.	2,497	46	11,550	0	0
Tea, green and black	„	85		1,154	8	0
Sugar	„	101	56	329	0	0
Olive oil	„	1,551		6,523	0	0
Rice	„	543		3,090	0	0
Wine in barrels	„	1,000		3,090	0	0
Wine in bottles	Number	202		40	0	0
Spirits	Cwt.	4	53	34	10	0
Champagne in bottles	Number	452		180	0	0
Tobacco	Cwt.	30		150	0	0
Beer and ale	„	100		408	0	0
Ale and porter in bottles	Number	7,286		800	0	0
Fruit, fresh and dried	Cwt.	18,000		16,740	0	0
Olives	„	572		1,002	0	0
Pepper	„	61		200	0	0
Cotton and silk goods	„	6		455	0	0
Gutta percha	„	18		265	0	0
Coal and charcoal	„	20,611		433	0	0
Hardware and bar iron	„	370		672	0	0
Crockery and glass	„	631	56	2,310	0	0
Boots and shoes	„	44		1,291	0	0
Petroleum	„	54		45	0	0
Carob beans	„	55		373	0	0
Furniture	„	458		150	0	0
Sundry	„	..		4,900	0	0
Total	..	..		56,184	18	0

Of the goods enumerated in the above table, tea, beer, ale, manufactures, gutta percha goots, hardware, crockery, and coal come from England, the other goods were received from Italy, Austria, Turkey, and Greece.

There can be no doubt that the Azoff ports would offer fine openings for agencies for the introduction of manufactures direct from England. The importation of British goods cannot be made by the present class of native traders. They have no capital with which to enter upon cash transactions, and they have neither credit nor correspondents in England; thus they are obliged to continue in the old beaten track of furnishing their shops with supplies obtained from Kharkoff, Moscow, or Odessa. The goods so obtained are, as a rule, very low in quality; bat they are paid for as first-class goods. To the retail dealer quality is of little consequence; so long as nothing better can be offered in competition he is certain to sell whatever he brings. To the consumer it is a very different thing. If he could find better goods at the same prices, and thus had the option of choice, the trash which is now to be found exposed for sale in the shops of the smaller towns would soon disappear, for the demand would cease.

The retail trades are, as a rule, honest and trustworthy, and can be generally depended on to fulfill their engagements; so that, were English houses established in this country, with the object of supplying good merchandise at moderate prices to the retailers, on the usual credits, a profitable direct import trade with England might be created.

NAVIGATION.

556 vessels of various flags visited this port during past year. Of these, 427 left with cargoes. The operations in which these vessels were engaged are detailed in the subjoined table:

Flag.	Sailed for Foreign Countries.		Sailed for Russian Ports.	
	With Cargoes.	In Ballast.	With Cargoes.	In Ballast.
Austrian	29	. .	. .	17
Belgian steamers	1	. .	. .	. .
British	21	. .	1	8
Ditto sailing vessels	14	. .	. .	36
French steamers	1	. .	. .	. .
Greek sailing vessels	66	. .	. .	8
Italian	195	. .	. .	27
Mecklenburgh sailing vessels	. .	. .	. .	1
N. German	7	. .	. .	6
Norwegian	. .	. .	. .	2
Russian	43	. .	. .	9
Ditto, Fin	1	. .	3	. .
Turkish	44	2	1	3
Total	442	2	5	117

Total sailing vessels, 533: steamers, 23.

Steamers were in demand. 23 loaded here, and about the same number at Mariopol. Our share of the carrying trade from Berdiansk amounted to 138,443 quarters, as detailed bellow:

British.	Number.	Tonnage.	Cargoes. Quarters.	Value of Cargoes. £
Steamers	21	13,421	104,996	211,161
Sailing vessels	14	4,110	33,447	40,000
Total	35	17,531	138,443	251,161

There is a considerable increase in the general shipping return over other years of vessels under the Russian flag. This must not be attributed to any increase in the Russian merchant navy; but arises out of the number of Greek vessels which have, to escape the heavy dues now imposed on Greek shipping in French ports, passed under the Russian flag.

It is probable that steam vessels will soon absorb the carrying trade of this sea. Before 1868 no steamers had been chartered to take away cargoes from Berdiansk; but since, they have crept into the trade, and they bid fair to monopolise it.

Freights during the past season averaged, for the spring and summer months, for sailing vessels, 40*s*. per ton tallow; gradually they went up to 57*s*. and 59*s*. In the autumn they declined to 50*s*., and the navigation closed at 45*s*.

For steamers 45*s*. to 60*s*. were given during the spring and summer. Towards autumn the rates were 50*s*. and 51*s*. There was a rise to 62*s*. 6*d*., but it was of short duration. The season closed at 57*s*. 6*d*.

AGRICULTURE.

The spring began very unfavourably for agriculture. A cold winter was succeeded by a very dry spring. During April and May, when rain is very necessary to bring forward young crops and give them root and strength to resist the after-heats, there was no rain, and soon the fields began to assume an unhealthy colour. Later rain came; but much mischief had been done, and the harvest was considerably under an average harvest.

In this part of Russia it is seldom that the efforts of the farmer are repaid with a good harvest. Something is sure to happen; either drought in the spring, or cold northerly winds when the crops are young and tender, or heavy rains near harvest time to partially destroy or injure the crops; and yet what is termed a fair crop here would, in many countries be deemed a poor one. Here the farmer would be well satisfied if he could secure from one to one and a half quarter of wheat per acre.

The abundant harvest of 1866 and 1867 came very opportunely for Berdiansk. Successive bad crops and low prices abroad had almost ruined all who were engaged in the production or sale of wheat; and this town and district were gradually losing their inhabitants, who were hurrying away to seek more favoured spots. The favourable turn which began in 1866 checked the movement; and the abundant harvest of 1867, which was disposed of at very high prices, brought riches into the country, and gave farmers both the means and the courage to extend their farms and to pay well for labour.

Since 1867, though the seasons have been generally dry and unfavourable for agriculture, there has been a constant increase of population throughout the district. The quantity of grain yearly offered for sale goes on augmenting; and it may, I think, with safety be asserted that a return to the state of poverty of 1865 is almost impossible.

MENONITE EMIGRATION.

It appears to be a nearly settled question that the German Menonite colonists will quit Russia.

I stated in my report for 1871 the causes which led to this movement. This statement attracted the attention of the Russian press, and translation of it appeared in some of the papers.

As yet it is only among the Menonites that departure from Russia is openly discussed, but Germans of other denominations are keenly watching the course pursued by the Menonites, with the object, evidently, of following it if successful.

Last summer four Menonites went from this to the United States and to Canada to examine those countries and furnish reports to their co-religionists here. In the reports received up to the present Canada is favourably regarded and Manitoba is highly spoken of.

Delegates elected to represent officially several of the Memonite Colonies will leave this shortly for Canada and the United States to enter into arrangements with the Government of the country they select for the reception of their countrymen.

The departure of the Germans will, as I stated in my report for 1871, be a heavy blow to the agricultural interests of this province, they cannot be immediately replaced, simply because there does not exist amongst the Russian peasantry a class possessing the ability and capital to replace them. It will take many years to find men who possess the knowledge and patience necessary to make the soil yield her wealth and still retain her productive powers. In the meantime it appears as if the abandoned lands will be taken up by speculators whose probable object is to work it till its productive powers are exhausted and then leave it. These speculators will, undoubtedly, realise large fortunes, but at what future cost to the agricultural interests of the country can be easily divined.

The best and cleanest wheat is produced by the Germans, and they bring large quantities to the markets. Hence their departure must for some time decrease the exports, and the quality will be inferior.

IMPROVEMENTS.

Roads. No improvement in communications with the interior has to be reported. There seems to be, however, a fair chance of a line of railway, probably on the narrow gauge principle, being constructed to connect this town

with the main line running to Sevastopol. This line has appeared in the Russian maps as one of the projected roads, and some surveys have been made. It is thought that three years will pass before it is commenced.

Town Improvements. In Berdiansk some change for the better has to be noted.

Schools. Two good schools, one for boys and one for girls, have been established, and they are well attended. These schools are supported by the municipality, and their object is to give a good education to the children of the poorer classes at a small cost to the parents. The object is thoroughly appreciated, for the lower classes evince a strong desire to obtain instruction for their children.

New school. A higher school for boys, for the construction of which the landed proprietors of this district have proceeded the funds, will be commenced in the spring. At this school boys will be instructed in the highest branches of Russian education, and will be prepared for the different professions.

Pavement. The municipality are anxious to carry out the very necessary sanitary improvement of paving the streets of this town, but as funds are wanting the municipality propose to raise the necessary means by a tax of five copeks per chertwert on every chertwert of seed exported from this port. The tax would produce about 8,000*l*. a-year.

This impost is strongly resisted by the twelve or fifteen exporters on whom it would fall, and who would have to pay one with the other about 550*l*. each yearly. They would thus be made to bear the burden while the benefit would be enjoyed by all classes.

Only first guild merchants have the privilege of exporting and importing merchandise. To hold this privilege each merchant has to pay about 70*l*. sterling annually. Of this sum about 31*l*. go to Government and the rest are municipal impositions for the maintenance of hospitals, schools, &c. Against these local taxes no voice has been raised, though their amount has been augmented considerably of late years by the municipality; but the five copeks tax is strongly opposed. A first attempt to obtain the consent of the Imperial Government to levy it failed, but the municipality are still pressing the point. The tax being a customs duty and a direct impost on trade with foreign countries it is hardly possible that the Government will sanction it under any shape.

The town and district were generally healthy during the earlier months of the year. Cholera made its appearance, as usual, in July, but in a very mild form here. In one or two villages it was severe, but it did not appear to have any contagious features about it, and throughout the district it assumed a sporadic character.

In September scarlet-fever, in an epidemic form, appeared in this town, and during the two months it lasted it carried off a great many children and many adults.

Berdiansk, February 19, 1873.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1873), pp. 1002-1009.

***

BERDIANSK.
Report by Consul Zohrab.

Prior to 1872, the import trade with Great Britain was altogether indirect, and carried on in such a way that it would be impossible to give any statistics, or to furnish any report on the subject. British goods found their way to the markets of the various towns of this district by way so tortuous, that by the time they reached the hands of the retail dealers, it became almost impossible to trace their origin.

The great centres of trade in foreign goods were established at Kharkoff and Moscow, and to these centres the traders of the various towns resorted, generally twice in each year, to procure their supplies, and in the towns to which such goods were brought, no return or register is kept. Thus, up to the fall of 1872, no report could be furnished on the import trade, direct or indirect, with Great Britain.

As regards the export trade with Great Britain, the same remark held good.

The exports from this district up to 1873 were cereals (wheat, barley, linseed, rapeseed, and rye), wool, tallow, skins, and hides. Much of this produce probably was landed on British soil, but with rare exceptions did it leave this port for a direct port, so that it was impossible to state its final destination. With the commencement of this year a change has commenced, and it is probable that a direct export and import trade with England will be finally established.

Messrs. Grierson and Wilmot, English merchants, who established a commercial house in this town in 1869, commenced in the summer of last year a direct import trade with England. The goods introduced by them up to the present time have been: hardware, bar and sheet iron, Colonials tea, crockery and glass ware, Sheffield ware, ale, porter, and wine. For all these articles a ready market has been found at remunerative prices, and these is every indication of the demands increasing; and as the intelligence spreads that English goods can be purchased here direct from the importers, rated at much

cheaper rates than hitherto prevailing in the depots in the interior, the demand will, without doubt, become active.

One of the obstacles to a direct trade is gradually being overcome. I allude to means of transport. Up to the commencement of this year there was no way of getting out small parcels of goods from England but by the boats of the Russian Steam Navigation Company, and this way was tried but proved very unsatisfactory, for not only was the freight high, but the goods were badly treated, delayed in transit, and frequently arrived at their destination either wanting in quality or very much damaged, so that it was found impossible to carry on a regular and lucrative business with such means of transport at hand, and some other way of getting goods out from England had to be found. Messrs. Grierson and Wilmot applied themselves to the task, and have, at last, partially succeeded in inducing some English steamship owners to run boats between one of the English ports and the ports of the Azoff.

During this year five boats have come out laden with general cargoes for ports in the Black Sea and Sea of Azoff, and three more are expected before the close of the navigation. Next year it is hoped that a regular monthly line will be established.

Any Company taking up the carrying trade between the Azoff and English ports by means of a regular line of steamers must be prepared to have but small returns at first. It must be borne in mind that the trade to give the cargoes has to be created. The materials exist in abundance, but the channels they have hitherto flowed through have to be changed, and new markets opened.

Merchants and traders who hold small parcels of cereals, wool, hides, skins, horse-hair, bristles, silk, and other goods, have but two courses open to them – either to keep their merchandize in store till they have a sufficient quantity to make up a cargo and charter a vessel, or to send it to Odessa for sale. Those who have a command of capital prefer the former course, but those of limited means, and they constitute the majority, cannot do so, and must content themselves with the smaller profits neighbouring markets offer.

In the same manner, English goods could, up to this year, only be imported in quantities sufficient to make up a cargo, and, consequently, no merchant or trader attempted to seek his supplies direct from England, but resorted to the large depots in the interior.

This impediment is now apparently about to be removed, and if the Steam Companies that take up this business persevere in it, I do not doubt but that an active and lucrative transport trade will in a short time reward their energy and enterprise.

Once a reliable line of steamers is established between English ports and this sea, merchants will not be bound to make up whole cargoes to send to England, but can ship the quantities they may find to their advantage; and, with

such English houses as that of Messrs. Grierson and Wilmot established at the different ports to supply the requirements of local tradesmen in foreign goods, not only will there be a brisk demand for goods from England, but, as those goods will reach the local dealers at a much lower price than what they have hitherto cost in the depots in the interior, the consumption of them must increase considerably. This can be even already exemplified. In 1870 English ale and porter were considered rarities, and cost from 36*s*. to 48*s*. per dozen of imperial pints; while iron bedsteads, hardware, good groceries, cheap crockery ware, &c., were not obtainable. Ale and porter can now be purchased wholesale at about *13s*. per dozen, and the sale is becoming active simply because at that price there are many to be found who can afford to drink it.

English ironware and crockery is already purchasable in many of the shops, and, though their prices are high, still purchasers in abundance are to be found who prefer paying a high price for a good article to wasting their money on rubbish.

The means of transport being gradually overcome the next obstacle to be encountered – obstacles which seriously affect the development of the import trade – are, 1stly, the high duties levied, and 2ndly, the numerous and perplexing formalities which are imposed on importers before they can clear their goods.

These formalities are, in truth, greater impediments to the development of the import trade than even the high duties; for, while it is easy to ascertain what has to be paid, and a merchant can therefore calculate what the cost of goods will come to, it is impossible for him to know what loss he may suffer through some unfulfilled formality which entails fine or confiscation.

It is well known that the duty on goods imported into Russia is, with a very few exceptions, very high; on many articles assuming quite a prohibitive tax. The merchant, however, has only to refer to the printed tariff of duties and judge whether it is possible to introduce the articles he wishes to import. The tariff is very clear and precise.

That the high duties lessen the import trade very much, and, in limiting it, considerably decreases the Customs revenue there is no doubt, but as the Imperial Government is desirous to protect and encourage native produce and manufactures, and considers that this can only be done by such restrictions, it would be, at least for the present, very difficult to convince to the contrary.

Some changes in the tariff might, however, be made which would not prove hurtful to the income, but would facilitate commerce. I instance the following, as a few examples, ale and porter, if imported in barrels, pay about 2*d*. per imperial pint duty; if in bottles, 3*d*. As there is no duty on the bottles, it is difficult to say why such a difference should be made.

Spirits distilled from corn can be imported in bottles on paying a duty of about 1*s*. 10*d*. per imperial pint, but the importation in barrels is prohibited.

What difference it can make if the tax is the same, however brought, it is difficult to say.

The duty on glass and crockeryware is very complicated. A design, the slightest indication of gilding changes very considerably the amount of duty. The same may be said of paper, and cotton prints, muslins, &c.

The formalities to be gone through are difficult to understand, and any error exposes the importer to fine or confiscation. The goods submitted to duty must be declared as to the gross weight, quantity, and quality, and for some goods, value. Any error in the declaration, if it falls short of, or exceeds by, 10 per cent. of the declaration in weight, quantity, quality, or value, subjects the importer to fine and to confiscation. Any error in the form of declaration, or of other papers which have to be presented to the Custom-house, brings the same consequences. In fact the details to be gone through before goods can be cleared, are so minute, and so varied, that it is difficult not to fall into error; and as the Customs officials receive one third of all the fines, and of the value of all confiscations, they are, as a rule, very diligent in discovering faults.

Why such penalties are imposed it is impossible to say, as no invoice or declaration prevents a minute examination of merchandise, and all the papers and forms are really of no value either in lessening the work of examination, or assisting in the valuation. It is true that the importer can, by declaring as unknown the value, weight, and quality of his goods, relieve himself from much trouble; but as such a declaration entails the payment of 10 per cent. extra on the amount of duty payable, the difference is often too great to allow the merchant to avail of the privilege.

The import trade with Great Britain, whether direct or indirect, cannot be very large while the scale of duties are so high in Russia. Only the richer class can afford to pay for imported goods, and that class is naturally limited. If the duties on necessaries were lowered, there would be an increase in the import trade, for British products are much esteemed throughout the country. But even with the present high rates the import trade would be larger if the Customs regulations were simplified, and merchants not subjected to heavy loss for every error in filling up forms.

It is impossible to give, as yet, any approximate value of the direct imports from Great Britain. I may be able to do so at the end of the year.

Berdiansk, September 27, 1873.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons), pp. 959-961.

***

BERDIANSK.

Report by Consul Zohrab on the Bituminous Cost-field of Ekaterinoslav, Southern Russia.

CAUSES OF THE WORKING OF COAL BEDS.

The existence of a seam of bituminous coal underlaying the steppe, between the Sea of Azoff and the River Dnieper, was known some years since, but public attention was not attracted to it; the demand for soft coal was small, and was satisfied by importations from England.

The price of foreign coal was so low that enterprise on the local coal beds offered no prospects of financial success, and consequently nothing was attempted.

The past five or six years have seen a great development in the railway system of Russia, especially in the southern portion of the empire, and in her industrial establishments.

The forests, at the commencement of this development, supplied the necessary fuel, but it was soon discovered that the increasing demand could not for any length of time be satisfied through these sources, while the increasing price abroad made the importation of foreign coal too expensive to be profitable. These obstacles forced attention to the native bituminous coal-fields, and experiments in digging began to be made.

It should be stated that for household use bituminous coal is not liked in South Russia; anthracite alone is burnt.

Some landed proprietors, who were aware of the existence of coal under their properties, were the first to try and extract it. Their first efforts were rude and unscientifically made, and naturally proved financial failures. They were, however, successful in this: they proved that not only was there an abundance of coal, but that it lay at a short depth from the surface, and that the overlaying strata was soft and easily worked through.

Science and capital were required to develop this natural wealth. Men commanding the latter were soon found, and the result is that whereas in 1870 it would have been impossible to have purchased fifty tons of soft coal for exportation at Taganrog, contracts can now be made there for delivery of some thousands of tons during 1874. Some has already been exported.

EXTENT OF THE COAL FORMATION.

The extent of the coal-field in the Government of Ekaterinoslav and in the territory of the Don Cossacks cannot be properly stated. It is put down as commencing at a point near Novo-Tcherkask, in the Don Cossack territory, to a point about forty miles N. E. of Berdiansk, but how far inland from the Azoff does not appear to be known. The country not having been carefully examined, there seems to be no authority for fixing on any limit; and those named should

not be taken as the boundaries of the coal formation, but as the limits to which the government engineers have extended their researches.

The western limit of the coal formation is laid down at a point about twenty miles west of the New Russia Company's works, where the coal seams dip at an angle of about sixty degrees, and are overlaid with granite.

My inquiries lead me to a different conclusion. I learn that indications of a coal formation show themselves to the west of Berdiansk. It therefore remains to be discovered whether the Ekaterinoslav basin terminates where the granite begins, and another formation commences west of it, which should then be called the Tauride basin, or whether the granite, which I do not believe to be a true granite, is but a break in the immense Ekaterinoslav bed.

Coal appears to crop out of the ground at various parts of the country, which is enclosed on the south by the Azoff, on the east by the River Donets, and on the north and west by the Dnieper and the Crimea. Taking this as the extent of the coal formation, we find that there are about 30,000 square miles of land containing very rich seams of bituminous coal, anthracite, and half-anthracite.

VARIETIES OF COAL FOUND.

My inquiries were limited to the seams in the neighbourhood of the New Russia Company's Works. On the estate six rich seams have been examined. Other seams exist, but being thin, no attention has been paid to them.

At the south end of the estate, the dip or angle of inclination of the seams is about twelve degrees; at the northern extremity, at a point called Zeleznoi, about twenty miles from the southern point, where the anticlinal line commences, the dip is about sixty degrees; granite overlays and the coal formation in that direction is supposed to terminate.

I examined two of the shafts on the estate. One was sunk to about sixty yards in depth, and a very good but small coal was being extracted; the other shafts went down about 120 yards. It was under repair, so I saw none of the coal out of it, but the quality was reported to me as very good.

The 60-yard shaft was dry; in the 120-yard shaft water was causing difficulty.

My inquiries show that within the limits laid down in the accompanying map various kinds of good coal exist.

The varieties found on the estate of the New Russia Company in seams declared to be valuable for working are:

No. 1. Coking coal 8 ft. 6 in. thick.

No. 2. Steam coal 8 ft. 6 in. thick.

No. 3. A seam untouched yet 2 ft. 6 in. thick.

No. 4. Very superior steam coal 6 ft. thick, with sandstone roof and floor.

No.5. Steam coal 6 ft. thick.

No. 6. Household coal 6 ft. 6 in. thick.

The disposition of these seams is given in the following diagram:

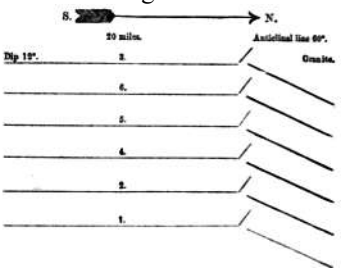

The good seams commence at a depth of about 180 feet from the surface; the greatest depth to which borings have, I believe, been made is about 500 feet.

At some spots coal is found close to the surface, but the quality of such coal is not good; it is more of a lignite, and contains much waste matter, whereas at 200 feet from the surface a good steam coal is found, burning with a bright flame, and giving little slag.

FACILITIES OF WORKING THE SEAMS.

Water. Very little water percolates into the shafts which have up to the present time been sunk. Southern Russia is very poor in springs, and few streams water the country. The smaller rivers, indicated in the maps, are generally but rain-drains, and are dry, or almost dry, for six months in the year. On the steppe wells have to be sunk to a considerable depth before water, heavity charged with alkaline matter, can be obtained. It is probable, therefore, that at no point will water present any serious difficulty to mining operations, except, perhaps, in seasons of heavy rains.

The pit of the New Russia Company, into which water is now entering, receives it probably from the dams made to collect the water of the Calmius, near which it has been sunk. I have heard it stated by persons competent to give an opinion on the subject, that springs would probably not be found on the steppe at a less depth from the surface than 500 feet.

Firedamp. The pits are quite free from firedamp, and the colliers work in them with naked candles. I have been informed by engineers that the coal of this country is free from noxious and inflammatory gases, and explosions cannot occur. The reason why this coal should be so free I am not in a position to explain. There may be sad cause to come to other conclusions when galleries have been extended to long distances underground.

The cost of sinking shafts appears to be small. The distance to go down is short, and the overlaying strata yields easily to the pick. The shafts are run either perpendicularly down to the coal-beds, or at an angle which admits of a

tramway being laid, on which the loaded waggons are drawn up by horse or steam power.

Ventilation. The single shaft without any mechanical appliances is found sufficient for all ventilating purposes. Later, when galleries will have been run to a considerable distance underground, other shafts will have to be made; but ere this will become necessary coal will have become a staple production of the country, and the mines will be scientifically worked.

PROBABILITY OF COAL BECOMING AN ARTICLE OF EXPORT.

Though coal is abundant in this country and within easy reach, it is still problematical whether it will, for many years to come, be largely exported. The belief, especially amongst those who are trying to raise it is that the Azoff is on the eve of becoming the outlet to a great coal trade. But there is one and a very serious obstacle to such a good result – scarcity of men capable of becoming good colliers.

It is supposed, but on no foundation whatever, that a large country possessing a rich soil, having a population not sufficient to bring a tenth part of it under cultivation, will be able to furnish the thousands of men who will be required to bring the coal up. This supposition will certainly be disappointed.

Russia is essentially an agricultural country, and her population is devoted to the cultivation of the soil. The encouragement which has been given to cultivators to extend their sowings by the yearly increasing demand for grain in Central and Southern Europe has given a great impulse to farming. There is now a keen competition for workmen, and it may be safely asserted that no farmer can at any time find sufficient hands to work all his land. At certain seasons field-hands command their own prices, and wages are paid which tempt men to leave lucrative trades to work in the fields. During harvest time it is not uncommon thing for men to obtain 12*s*. 6*d*. and women 5*s*. a day.

The Russian is fond of open-air work, and as he can get as much of it as he requires, I do not believe he could be induced to change it for constant underground labour, where not only would he have to endure much discomfort and encounter danger, but hit superstitious nature would find ample domain to work upon.

In Russia man has not to seek for employment, but the contrary, population is wanting to develop the agricultural resources of the soil. This being the real position of the country, it is not possible to believe that in the actual relatively small population a corps of able-bodied, intelligent men could be found who would voluntarily give up the abundance of healthful, pleasant work at their command for labour which has been associated with crime as its punishment. It must be borne in mind that in Russia the heaviest punishment for crime is labour in the mines.

At certain times bodies of men could be found ready to work in the coal-pits for high wages, but they would only do so for short periods, and under such conditions efficient colliers could never be formed. Men who would work in the mines only when they had nothing to do above ground could never be made good colliers, and their output would of necessity be small. At the anthracite mines, which have been worked for many years, this difficulty is seriously felt. Banda of labourers and not colliers work there; the consequence is, the seams are wastefully excavated, the working is costly, as the men have no practical knowledge of their business, and the proportionate daily output for each individual is small. Anthracite cost from 17*s*. to 18*s*., per ton at the pit's mouth.

From the bituminous pits the coal brought up is nearly all small, I may say dust coal, and unfit for exportation.

I was particular in my inquiries regarding the labour question, and the evident disinclination I found in those interested to enter upon it strengthened my opinion that it was the great obstacle to the development of the trade. Men might be brought from Finland or from Germany, and they would probably in time become good colliers, but they would certainly demand wages too high to make it possible to bring sufficient to work the mines profitably. The idea is, I believe, entertained.

Means of Transport.

With respect to means of transport, the coal districts are well placed. Lines of railway intersect them at various points, and in a short time they will be in direct communication with Mariopol, Berdiansk, and Sevastopol.

Regarding coal exportations, I ought to state that the pits marked in the accompanying map by no means indicate the number which have been opened. Companies and private persons are sinking new shafts almost every day. It would thus be impossible to state the number of pits being worked or their position. Most of these pits are, however, so unscientifically managed, that they will soon be too dangerous to human life, and will have to be abandoned after very little coal has been extracted; if not, miners will seriously risk being buried by roofs falling in.

All the coal I examined – and I saw thousands of tons at the various stations on the Koursk-Taganrog line in carts, being conveyed to the depots, and at the pits, was good in kind, but so broken up as to fall under the denomination of dust coal. To my inquiries about its burning qualities, I was informed that it gives a good flame, and it diffuses heat well; but being so small, there is much waste. Were it extracted in good lumps, it would be as valuable as English coal for all purposes.

The cost of extracting and raising the coal to the surface is estimated at 6*s*. to 7*s*. per ton. The cost placed on board vessels at one of the Azoff ports when railway communications is completed would be about 12*s*. 2*d*. per ton, thus:

	s.	d.
Cost at pit	7	0
Carriage by rail, about	2	8
Town dues	1	0
Shipping expenses	1	6
Total	12	2

To the above would have to be added interest on capital, profit commissions, and loss by waste, about 4*s*. 6*d*. more, thus making the selling value about 16*s*. 8*d*. per ton. This price is calculated on the supposition that able colliers will be found, railways will be properly managed, and facilities given at the ports for shipping cargoes. At present the cost free on board of anthracite at Rostoff – the only port for that kind of coal – is from 1*l*. to *1l*. 4*s*. per ton, and for soft coal at Taganrog *1l*. 10*s*. to 1*l*. 14*s*.

It will be seen from what has been stated that Southern Russia possesses a rich coal formation, yielding hard and soft coal, that no natural obstacles exist to make its extraction difficult, and that public attention has been seriously directed to its utilization, but that good man are wanting, and till they are found I do not see how the general belief that Russia is on the eve of becoming a great coal-exporting country can be realised.

Berdiansk, October 14, 1873.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons), pp. 225-230.

***

BERDIANSK
Report by Consul Zohrab on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1873.

In my trade report for 1872 I stated that it was probable the spring of 1873 would be very dull for the export trade, as the stock of grain left in the country was small, and would be held back by cultivators till they were assured of the next year's crop.

This opinion was fully borne out by the trade results of the spring. Orders from abroad were not wanting, but very few could be executed here; grain was scarce and prices were consequently high, and not at all in proportion with the quotations from abroad.

The harvest of 1873 was very poor along the coast and for about 150 miles inland – in some places it failed altogether; thus the hopes of making up in the

autumn exports what was wanting in the spring trade were not realized, and the grain exports were nearly 50 per cent. less than they were in 1872.

EXPORTS.

The following table gives a return of the exports for the past three years:

Kind.	1871.	1872.	1873.
	Quarters.	Quarters.	Quarters.
Wheat	701,929	799,901	424,440
Barley	26,179	44,736	15,796
Linseed	10,313	9,860	5,106
Rapeseed	10,721	16,103	5,127
Rye	17,715	30,484	10,768
Oats	4,554	407	. .
Totals	771,411	901,491	461,279

Thus the export of cereals fell short of that of 1872 by 440,194 quarters. This decline, which represents a monetary loss of about 700,000*l*. to this district, has been severely felt by all classes of traders and agriculturists; and as there is little grain left in the country for export next spring, no hope of recovering from such a check can be entertained till the harvest prospects of 1874 are known. The export trade of the first half of 1874 must of necessity be small.

SHIPPING.

The demand for shipping has not been active, and as in England cargoes by steam vessels found a readier market and commanded higher prices than those by sailing vessels, some steam vessels were taken up.

In 1872, 419 sailing vessels and 23 steam vessels left Berdiansk for foreign countries with cargoes. In 1873 the numbers were 206 sailing and 8 steam vessels.

The following table shows the share each flag had in the trade:

Nationality.	Number.	Ton.
Austrian	20	7,200
British	7	2,512
, , steamers	7	4,896
German „	1	774
Greek	40	9,602
Italian	118	41,020
Norwegian	1	403
Prussian	20	4,838
Totals	214	71,245

This table shows a falling off of nearly 40 per cent., in Italian vessels between 1872 and 1873. In British sailing vessels the decrease is 100 per cent., and it is probable that this falling off in the demand for our vessels will continue, because we cannot compete with the Italian flag.

For steam vessels, prospects are brightening; they are in demand, as cargoes sent by them generally realize better prices; and now that exporters here have learned from experience that to load a steamer is not the terrible undertaking

they imagined it was four or five years since, and that with a little activity on their part 6,000 quarters can easily be put on board in three days, they are getting partial to these vessels. I expect Berdiansk will in future take up at least from fifteen to twenty-five steamers each season if trade is favourable.

The following tables detail the trade done in steamers at this port:

ENTERED.

Flag.	In Ballast.	Tons.	With General Cargoes.	Tons.
British	7	4,632	9	6,699
German	1	774	..	..
Norwegian	..	..	1	936
Russian	..	..	1	462

CLEARED.

Flag.	In Ballast.	Tons.	With General Cargoes.	Tons.	With General Cargoes.	Tons.
British	1	661	6	3,971	9	6,699
German	..		1	774	..	..
Norwegian	..	..	..	..	1	936
Russian	..	..	..	..	1	462

Thus, while British sailing vessels had only about 3 per cent. of the carrying trade with foreign ports, that part of it given to steam vessels was almost entirely taken up by our boats. Now that steam-ship owners will accept freights which show but a small advance on the prices of sailing vessels, exporters will readily take them up for the ordinary grain trade, and not secure them only when rapid transit is required.

FREIGHTS.

Freights opened in the spring at 2*l*. 5*s*. per ton tallow for steamers, and *2l. 3s.* for sailing vessels. There was a slight advance in July, when freights averaged *2l.* 8*s*. Throughout the season, however, there was no great variation. The quotations for the season were as follows:

	£	*s.*	*d.*
March, April, and May	2	3	0
June	2	5	0
July	2	8	0
August	2	10	0
September	2	18	0
October	2	17	0
November	2	12	6

September: 2*l*. 16*s*. to

October: 2*l*. 18*s*.

AGRICULTURE.

The year 1873 commenced badly for agriculture. The winter was mild, very little snow fell, and the ground was fully exposed to those sudden changes of temperature so detrimental to the autumn-sown wheat. The spring was dry, no rain fell during April and May in the districts bordering the Azoff, and the young crops were burnt up and much injured by heats. On a large extent of land sufficient grain was not collected at harvest time for seed purposes; the

peasants in many parts of the country have been left without provisions, and are applying to the Government for aid.

The potato crop likewise failed, and all green stuff came up poorly and gave small returns. Potatoes of good quality, which sold in the autumn of 1872 at from 5*s*. to 7*s*. per 360 lbs., cost in the autumn of 1873 from 18*s*. to 1*l*. 1*s*., and even at this price they were scarce.

The whole vegetation in this country is in a great measure dependent on the spring rains. If the spring is dry, and rain in sufficient quantity does not fall to give nourishment and time to the young crops to strike deep root and shade the ground with their leaves, the withering effects of the dry easterly winds which constantly sweep over the steppe are soon apparent in the unhealthy colour of the vegetation, and when once thus blighted the crops do not recover their vigour, and bad harvests result.

IMPORTS.

The import trade has shown a marked advance over that of 1872. Nine English steamers brought goods here from England, and ninety-one vessels of various nationalities from other countries. The total value of imports from foreign countries is estimated by the customs authorities at 101,000*l* . This shows an advance of 43,000*l*. on 1872, when the total value was estimated at 58,000*l*.

The nature and quantity of the goods imported from England are as follows:

Quality		Quantity.
Tea	Lbs.	2,878
Ale and porter	Bottles	18,365
Indigo	Lbs.	1,308
Tin	„	2,607
Tinplates	Cwts.	315
Lead	Lbs.	9,014
Ironwork	Cwts.	462
Iron in bars and sheets	„	4,939
Copper and brass	„	33
White lead	„	70
Paint	„	117
Iron castings	„	99
Hardware	„	187
Wire and tinwork	„	193
Machinery	„	267
Coals	„	334
Tar	„	120

From other countries were brought:

Quality		Quantities.
Olive oil	Cwts. . .	6,234
Coffee	„ . .	3,444
Rice	„ . .	491
Dried fruits	„ . .	367
Fresh and sundry dried fruits . .	„ . .	20,517
Petroleum, &c.	„ . .	1,791

The attention of traders has hitherto been directed only to importing from England metals and metals goods, but it is very probable that other goods will be sent for, and I should not be surprised if English manufactures appear as articles of import in the customs return of 1874.

This country offers a fair field for the development of a trade with England, and if English houses could be induced to make depots here from which traders could select what they wanted and purchase when they required, a very profitable business might soon be created. At present the trade is conducted in a very indirect and unhealthy way by means of agents, who receive orders here and transmit them to agents at home to execute; thus, by the time goods reach this port from England, at least 40 per cent. has to be added to their value, and when to this the duties are added, their cost becomes very heavy and crippling.

The customs duties in Russia may be called prohibitive, and are levied in part with the object of restricting foreign imports and encouraging home products. To overcome this formidable obstacle it is necessary that goods should be purchased cheaply and sent out at small cost. Proper organization could effect this easily, but till it is done the import trade will go very little beyond what cannot be found in this country, or will consist of articles adapted only for the wealthy.

Prospects of Spring Trade.

The prospects for the coming spring are dull. In the depots there is little grain for shipment, and from the interior hardly any is offered for sale, the price demanded being high, too high to offer any hope of gain on being sent to foreign markets; purchases are rare. The prices asked at the close of the year exceeded 14 r. per tchetwert (about 1*l*. 18*s*. per quarter). Some wheat was sold at 13 r. 85 c. to exporters, but the quantity was small, and there now seems to be no inclination to bring the little grain remaining in the country into the market.

As Berdiansk cannot now supply local deficiencies by purchases in the interior, prices being too high and the means of transport being too costly, nothing worthy of notice will be done on the opening of the navigation. Merchants will ship what they have been able to collect in the neighbourhood

during the winter, and trade will cease till September, when the new harvest may give an impetus.

DISTRESS IN THE DISTRICT.

The paucity of the harvest has entailed on the peasantry and working classes much misery. The loss to the workmen of this town alone through diminution of labour is estimated at about 30,000*l*. The consequence is, that the demand for Government aid and the demand for charitable donations is daily increasing. In some villages the distress is reported as very severe, and there is much suffering. There must, however, be quite sufficient grain in the country to meet local requirements. It will only require proper organization to ward off severe distress till the new crops are collected.

COAL.

The Azoff ports appear to have a brilliant future before them as outlets for the coal which underlies the steppe along the northern shore of the Azoff, and which is now being explored and having capital invested in its extraction.

The existence of soft coal in this country was ascertained some years since. An inferior kind of bituminous coal was extracted and brought to the different towns by the peasants. It was not, however, till about 1870 that serious attention was given to the subject. Since then careful examinations have been made, which have resulted in establishing the fact that extensive seams of superior steam coal, coking coal, and household coal underlie the surface in the neighbourhood of Mariopol; and indications of similar coal have been discovered throughout the country embraced by the Dneiper and the Crimea, but this country has not yet been properly examined. The known coal seams are, however, quite sufficient to employ a considerable population in working them, and to produce large quantities of coal for exportation for many years to come.

There now seems to be quite a mania for shaft sinking; some of the richer proprietors are working the seams found under their properties, while others are renting theirs to companies. The coal does not lie deep under the surface, and the intervening strata are easily pierced. The great obstacle to working the seams on an extensive scale lies in the scarcity of hands. The country is thinly populated, and agriculture urgently demands the services of every man. Thus it is only when agricultural work is slack that bands of men can be found to go down the pits. Such unskilled labour is, however, not profitable: there is much waste in digging out the coal, and the work is slovenly and clumsily carried on; the material becomes costly, and, though naturally of very good quality, is deteriorated by bad manipulation. How the difficulty of collecting and organizing permanent and good colliers will be surmounted, the future alone can show. Till this question is solved, I do not think this country can possibly become a coal exporter to any considerable extent.

The demand in the country for steam coal is daily increasing, and it is probable that, to satisfy this demand, the output of all the pits now working, and which may be opened for some time to come, will be required. For further details on the coal seams I beg to refer to my special report on the subject.

MENONITE EMIGRATION.

The contemplated Menonite emigration has attracted attention in Russia and America during the past year, and the question has been discussed in the papers. What was considered an idle threat to extort exemptions and privileges will shortly be shown to have been a firm resolve. A large number of Menonite families from the neighbouring districts and from the Crimea have completed all their preparations for departure, and they purpose leaving next spring. They are all well off, and being good agriculturists, thrifty, and hard working, they will prove a valuable acquisition to the country they adopt as their new home. Without doubt their departure will be followed by other bands of emigrants, and there will soon be a steady exodus. As his Imperial Majesty generally gives these people six years' time to elect to submit to the new laws and remain or to quit the country, the movement will not be hurried, and the emigration will be gradual but steady, and by the end of 1879 it is very probable that most of the Menonites will have left this country.

RAILWAYS.

It is stated that the spring of 1874 will see the commencement of a line which will bring Berdiansk into railway communication with the rest of the empire. This line will be a branch one from the Sevastopol road.

As a means of bringing down agricultural produce from the interior to this port, I do not think it will now prove very successful. Sevastopol must become the great outlet for the agricultural produce of a large extent of Southern Russia, and the Azoff ports will suffer serious diminution in the trade. Exporters established in the ports of the Asoff try to argue against the possibility of Sevastopol monopolizing the export trade, and support their arguments by stating that the carriage of grain by rail over a large distance will prove too costly, and the difficulties of transporting by a single line a large quantity of produce, too great to be overcome. These are, however, false reasons. At present the cost of bringing down grain to the Azoff ports in carts is, for a distance of about 150 miles, on an average 6*s*. per tchetwert (72/100ths of a quarter). The railway would take it at the same rate, but the freight from Sevastopol to England or the Continent would cost about 10*s*. per ton tallow less than it does in the Azoff, and the exporters would have the advantage of carrying on business during all the months of the year instead of having to suspend it for at least four months in the year through the freezing up of the Azoff. Railways are so new to Russia that sufficient time has not been given to existing lines to educate men to the work and give them off to the new lines. As lines are constructed, inexperienced, untaught men are placed in charge of

them, and these have to learn their duties by practice and experience. Naturally, for some time there is much irregularity and confusion and suffering; but as the staffs master their duties the lines will become more efficient and must absorb the entire carrying trade of the country, and they will govern the selection of the outlets.

The railway to Berdiansk will be very useful for bringing down the grain produced in the immediate neighbourhood and for facilitating communication, which is at present very difficult and inconvenient in winter. Later, when the coal fields are developed, the line will be fully occupied in transporting coal to the Azoff.

PUBLIC HEALTH.

The public health was good throughout the spring and summer. Cholera was not heard of. In the autumn smallpox made its appearance; it proved fatal to many, especially amongst the young.

A very virulent and fatal disease attacked poultry in the spring, and thousands of birds died in the course of a few days. The disease has not been explained. Fowls attacked by it frequently passed from apparent perfect health to death in the space of an hour. This epidemic has not died out yet; it is contagious, and generally the coop it attacks is cleared.

Berdiansk, February 11, 1874.

Return of British Shipping at the Port of Berdiansk, in the year 1873.

Direct Trade in British Vessels from and to Great Britain and British Colonies.

Entered.

Total number of vessels.			Total Tonnage.			Total Number of Crews.	Total value of Cargoes.
With Cargoes.	In Ballast.	Total.	With Cargoes.	In Ballast.	Total.		
2 (part cargos)	2	11	6,699	693	7,392	236	Unknown

Cleared.

Total number of vessels.			Total Tonnage.			Total Number of Crews.	Total value of Cargoes. £
With Cargoes.	In Ballast.	Total.	With Cargoes.	In Ballast.	Total.		
12	…	12	5,991	…	5,991	196	97,515

Indirect or Carrying Trade in British Vessels from and to other Countries.

Entered.

Countries whence arrived.	Number of vessels.			Tonnage.			Number of Crews.	Value of Cargoes. £
	With Cargoes.	In Ballast.	Total.	With Cargoes.	In Ballast.	Total.		
Austria		1	1		688	688	21	
Egypt		6	6		2,612	2,612	86	
Italy		2	2		708	708	22	
Russia	1	4	5	850	2,594	3,444	109	Completed cargo from Taganrog
„(re-entered)		2	2		693	693	24	

Turkey		3	3		1,066	1,066	35	
Total	1	18	19	850	8,361	9,211	297	

Countries to which departed.	Number of vessels.			Cleared. Tonnage.			Number of Crews.	Value of Cargoes. £
	With Cargoes.	In Ballast.	Total.	With Cargoes.	In Ballast.	Total.		
Belgium	1	…	1	850	…	850	20	Shipped at Taganrog
Hamburg	1	…	1	362	…	362	12	3,600
Russia	9 part cargoes	5	14	6,699	2,008	8,709	281	Unknown
Remained to winter here	…	2	2	…	693	693	24	…
Total	11	7	18	7,911	2,701	10,612	337	…

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1874), pp. 853-860.

***

BERDIANSK.
Report by Vice-Consul Wagstaff on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1874.

TRADE AND COMMERCE.

The trade results at this port for the year 1874 have been far from satisfactory.

The meagre crops of 1873 left little for exportation last spring, and as the prices of cereals abroad were maintained during the early part of the season, local competition drove up wheat to 12 r. to 14 r. per tchetwert, consequently most of the shipments made in May brought heavy losses, as, on their arrival at foreign markets, they found nearly all Europe blessed with abundant crops; prices had fallen rapidly, and in several instances the large sum of 2 r. to 3 r. per tchetwert was lost.

Those houses which were able to keep time contracts, through their vessels arriving within date, made small profits, but ships behind time were refused, and the cargoes sold at current rates, thus causing a ruinous loss to the exporters.

Everybody, however, looked forward to a large and profitable trade in the autumn, as the crops in this part of Russia were exceptionally abundant. These hopes have not been realized. Notwithstanding the extraordinary low prices which ruled for some time, it was barely possible to come within the limits offered by European markets, and speculation was checked by the fear of a further fall in foreign prices. Some houses remained nearly inactive during the

autumn season, therefore transactions were very limited, and the profits insignificant. The only successful houses were those which made sales during the summer for autumn shipment, as the low prices which reigned enabled them to fulfil their contracts, and leave besides a handsome profit.

Exports. The total value of the exports for 1874 amounts to 1,359,786*l*., showing an increase of 239,473*l*. over that of 1873.

The following table exhibits the quantities of cereals exported, compared with those of the preceding year:

Articles.	Quantities. 1873.	1874.	Increase.
	Quarters.	Quarters.	Quarters.
Wheat	424,440	638,016	213,576
Barley	15,796	68,822	53,026
Rapeseed	5,127	19,948	14,821
Linseed	5,106	10,308	5,202
Rye	10,768	. .	. .
Oats	. .	1,076	1,076
Total	461,237	738,170	276,933

Besides the above, the following articles have also been exported:

Articles.		Quantity.
Bones	Cwts.	1,014
Hides	„	445
Wool	„	2,992
Butter	„	120
Potatoes	„	533
Mats	Number	4,120

It will be noticed that no rye has been exported; the reason is, that the balance of the harvest of 1873 was required for home consumption. The Government bought up a large quantity to assist the distressed districts, and to furnish the peasants with seed for last year's crops.

Imports. The total value of the imports for 1874 amounts to 74,843*l*., which shows a decrease of 26,157*l*. compared with that of the previous year.

This is owing to the dullness of trade in general, which has left dealers overstocked with goods bought in 1873. The experiment then made of importing goods from England, not having been conducted on a sound principle, the confidence of local traders in English commission houses has been shaken. It is to be hoped, however, that a better state of feeling will soon show itself, as there are many articles which could be imported and sold profitably in this town and district.

The following table shows the quality and quantity of the principal articles imported during 1874:

Articles.		Quantity.
Coffee	Cwts. . .	3,688
Olive oil	„ . .	563
Wine in wood	„ . .	79
„ bottles	Dozen . .	6
Fruits, fresh . .	Cwts. . .	2,949
„ sundry	„ . .	4,887
Currants	„ . .	547
Rice	„ . .	1,065
Tin plates	. .	75
Iron work	„ . .	49
Copper „	„ . .	24
Petroleum	„ . .	877
Glass and china ware	„ . .	119
Hardware	„ . .	24
Agricultural machinery . .	Number . .	35
Candles	Cwts. . .	71
Boots, &c.	„ . .	46
Firewood	„ . .	11,266
Lime (hydraulic) . .	„ . .	22,643
Sundries	Value £ . .	1,368

Formerly currants were imported to a much larger extent. The increasing demand attracted the attention of the authorities, who ultimately discovered that they were employed in the fabrication of a sweet wine, much in use amongst the poorer class of Jews. On the principle of protecting home made goods (Crimean wine), the making of this beverage has been prohibited.

Hydraulic lime is being imported in large quantities from Nice and its vicinity. Ships bring it in the shape of ballast. The market price is 2*l*. 5*s*. per ton. The employment of this line has curtailed considerably the demand that existed for Portland cement, which is sold at about 21*s*. per barrel, or 6*l*. 6*s*. per ton.

Domestic Trade. Everything in the shape of trade is dependant on the crops. Dealers in wheat were not fortunate in their transactions; those who hesitated to sell in the spring, when prices gave way in the face of an abundant harvest, lost considerably. On the arrival of the new crops, buyers of stock found themselves repeatedly obliged to sell under cost prices. This state of things continued until wheat for the English market fell to 6 r. to 7 r. per tchetwert, and wheat for the Mediterranean markets to 7 r. 50 c. to 8 r., prices which have not ruled here since the year 1866. This depression of business so unnerved traders that they failed to buy at those extraordinary low prices, and towards the close of the season a reaction took place and wheat advanced in value, but this was owing to continued wet weather, which rendered the roads impracticable, and prevented supplies from coming into the market, therefore our stocks of wheat, &c., for spring shipment are very small, those for the

British market in the hands of local traders and exporters are estimated at 50,000 quarters, and for France and Italy 90,000 quarters.

As the weather still continues unfavourable for the transport of cereals to this town, business in the spring will not be so very brisk as was anticipated. The great bulk of the supplies will arrive in May, and should the prospect of this year's harvest in Europe be bad, and prices improve, a very active export trade will be carried on from the Azoff.

Other articles of domestic trade met with no great demand; most of the shops were overstocked with goods from the previous year. The ordinary trade in salt and fish was carried on, and the supplies for local consumption received from the markets in the interior and from Odessa.

Three hundred and twenty-two tons of first class quality tallow manufactured in this town do not figure in the exports. It was bought by Odessa merchants, and the bulk of it exported from that port. The price delivered at Berdiansk is 4*l*. per ton.

Market Prices. The quarterly average market prices, free on board, of the different articles of produce, are shown in the following table:

Articles.	Per Imperial Quarter.											
	1st Quarter.			2nd Quarter.			3rd Quarter.			4th Quarter.		
	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*
Wheat	2	9	10	2	6	3	1	9	6	1	11	3
Barley	1	0	3	0	18	7	0	16	5	0	17	0
Rapeseed	1	3	2	1	2	5	1	0	0		. .	
Linseed	2	10	0	2	6	11	2	3	0	2	4	0
Rye		. .			. .			. .			. .	
Oats	0	10	0		. .			. .			. .	

The weights and measure used in the Azoff grain trade are as follows:

Wheat, 100 Tchetwerts equal 72 Quarters.
Barley „ „ 88½ „
Rapeseed „ „ 83 „
Linseed „ „ 83 „
Rye „ „ 80 „
Oats „ „ 123½ „
Tallow, 97 quarters equal 15 tons.
Each Tchetwert weighs 10 poods.
1 pood equals 36 pounds.
62¼ „ 1 ton.

Banks. The banks have not yet proved to be the boon which was promised to commerce at this port. The too great facilities offered at the commencement of procuring money, induced speculators to take up funds at the high interest of 10 to 13 per cent. per annum. The result has been that the small capitalists who have not succeeded in their transactions find themselves on the point of ruin. This fictitious and unsound state of trade is very prejudicial to all parties, and a want of confidence is repeatedly shown as to the stability of certain traders.

This year the Azoff Don branch bank will only discount bills which have two sound signatures. It is to be hoped that this restriction will cause trade to resume its former healthy character.

Exchanges. Exchanges have been very steady throughout the past year; money has been plentiful, and all trade transactions calculated on a sure basis. During the period of the great supplies coming into the market, the demand for small paper currency was very great, and the agro reached 8 per mille.

The average rate of exchange, for bills at three months date, has been about 7 r. 20 c. per £ sterling.

SHIPPING AND NAVIGATION.

The navigation of the Sea of Azoff opened the first week in April and continued to the very unusual date, 24th December, when the last vessel cleared from this port with a cargo of wheat for the United Kingdom.

British. During the past year, 18 British vessels, measuring 8,130 tons, cleared from this port with cargoes, being an increase of 4 vessels and 927 tons over 1873.

The employment of steamers is gradually increasing, and it is to be hoped that they will soon become the main feature in the carrying trade. It is worthy of notice that boats of other nations were engaged in this trade during the past year.

Steamers will always command freight when foreign prices of cereals are high, and when produce is brought into the market in an unconditioned state. The principal exporters have shown a decided and growing preference for steam, for the following reasons: the cargo incurs less risk of damage; the rate of insurance is lower: sales are made more advantageous abroad, and the transaction is closed within a month and the capital ready for other operations, whereas, in sailing vessels it is locked up for three months, and many shippers pass through the tortures of the frequent fluctuations in European markets. The long voyages of sailing vessels often redound to the shipper's benefit, but steam and the telegraph, and another very important reason – the competition of America – have brought about a change in the grain trade of this country, and it can only be carried on successfully by avoiding the great risks which, heretofore, were attached to this branch of commerce. The want of capital and the lack of enterprise prevent many from employing steamers in the grain trade.

Foreign. As usual, the Italian flag has had the greatest share in the trade of last year. A decided preference is shown to Genoese ships. This can only be accounted for by the merchants being able to speak Italian, and another serious reason is that the crews of these ships, and of the Greeks, work at all seasons and at all times when cargo is sent alongside, whereas, on British vessels, the crews often refuse to work after 6 p.m., quite forgetting that they are in an open

roadstead and exposed to changeable weather, which often prevents, for several days together, vessels from completing their cargoes if the fine weather is not taken advantage of.

Shipowners' attention should be drawn to this fact, and in signing the articles of agreement, it should be stated that the crew is obliged to work at all times on board vessels loading in the Azoff. This would prevent frequent application for consular interposition, which often causes greater delay and expense in having to enquire into the complaint.

The Greek flag is increasing in favour for Mediterranean voyages, and the old prejudice of the Italian houses against employing Greek ships, is being gradually overcome. The principal exporters being Greeks they naturally protect their own shipping – Hydriotes and Gallaxidiotes take the preference.

The following table shows the share each flag took in the carrying trade of 1873:

Flag.	1873.		1874.	
	Number.	Tons.	Number.	Tons.
American	..	..	1	420
Austrian	20	7,200	29	10,484
„ steamers	..	..	1	1,356
Belgium „ „	..	..	1	1,148
British „ „	7	4,896	8	5,117
„	7	2,512	10	3,013
French	..	..	1	232
German steamers	1	774	..	..
Greek „ „	..	..	1	830
„	40	9,602	84	23,122
Italian steamers	..	..	1	694
„	118	41,020	161	59,260
Norwegian	1	403	2	424
Russian	20	4,838	12	2,390
„ steamers	..	..	2	1,372
Turkish	8	528	23	2,322
Total	222	71,773	334	112,184

Which shows an increase of 50 per cent. on the number of vessels, and 56 per cent. on the gross total tonnage.

Freights. Freights opened in the spring at 47*s*. to 50*s*. per ton tallow for steamers, and 43*s*. for sailing vessels. Business was very slack and disposable tonnage abundant. Owing to the small stocks of wheat few charters were effected for the United Kingdom, the principal employment was Mediterranean voyages at 3 fr. per change or about 30*s*. per ton tallow. These rates continued but with little variation until August.

The prospects of an abundant harvest and the fear of a scarcity of tonnage in the autumn, as the vessels which left the Azoff late could not return, and a large portion of the Italian ships were making American voyages, merchants became anxious in June and July to secure tonnage, and freights rose to 52*s*. to

55*s*. per ton for laydays 1st (13th) and 15th (27th) September, and 55*s*. to 57*s*. for 1st (13th) October. The owners who accepted those rates were very fortunate. Many ships, in the hopes of obtaining high freights, came seeking and after laying a long time, only obtained 48*s*. to 51*s*. during September and October, and in November the last ships closed at 42*s*. and 46*s*. On the whole it was a bad year for shipping, and particularly for those who failed to profit by the high rates offered during the summer for autumn employment.

Some vessels arrived with speculating charters, but on account of the fall in freights were thrown up, and after delay, expense, and annoyance, they re-chartered at current rates. Shipowners should be careful to whom they charter their vessels. They often refuse a sound house because the speculator offers a shilling or two more per ton tallow.

Port. In the month of November this place his visited by the Minister of "Ways and Communications". His Excellency, being an admiral, naturally took great interest in the port, and was much astonished at the feeble means merchants possessed, and the great inconveniences attending the shipment of produce. His Excellency stated that it was his great wish to assist in the development of the Russian coasting trade, and the reconstruction of the Azof ports. He was deeply impressed by the favourable position of this port, and its advantages over the other Azof ports, and His Excellency promised his cordial support in carrying out the projected improvements, viz.: the building of a second breakwater to protect the lighters from the W. and S.W. gales; the lengthening of the present jetty to 3,000 feet along the coast, and the deepening of the port between the jetty and the breakwaters to 12 feet. The Government engineers have been busy in making the necessary surveys, and the project, in a completed form, must be handed into the Chief Department at St. Petersburgh by the 15th (27th) January, 1875. Thus it may be hoped that a part of the improvements will be commenced this year.

AGRICULTURE.

The harvest of 1874 was the most abundant since that of 1866. Everything contributed to its perfect success – the gradual thaws and falls of snow during the winter of 1873-74, the extraordinary rainy season and temperate heat till June, and then the uninterrupted fine weather till October.

The average yield in this district was – for wheat, 2 quarters per acre; barley, 3 4/5 quarters; and rye, 3 quarters. The estimated total quantity of land under cultivation was 675,000 acres, and allowing 173,250 quarters for home consumption and this year's seed, there will remain about 1,008,000 quarters for exportation, besides which large quantities will come in from the bordering districts.

Notwithstanding the bountiful harvest, the position of agriculturists is still unsatisfactory; indeed, some are worse off than they were last year with the

inferior crops. The reasons for this are as follows: the prices of seed were very high; the expenses attending the gathering of the harvest were fabulous, owing to the scarcity of hands and the simultaneous desire of each farmer to secure his crops when ripe; and thirdly, when the produce came to market it had hardly any value, on account of the equally abundant harvest in Europe and the consequent decline in the value of cereals. Prices had fallen from 13½ r. to 6½ r. per tchetwert, and even at this low rate there were few buyers. In some instances supplies were sent back to the villages, and a great deal of the produce is stored up in the interior, in the hope that this spring prices will improve. Those who were in want of money to repay the sums advanced to them at very high interest to collect their crops, were obliged to sell; thus the condition of the poorer classes has but slightly improved. Food, however, is cheap and fodder plentiful, and no want can be felt for at least four years.

This abundant harvest providentially came at the right moment, and has warded off the distress which had began to tell most severely on the rural population; and had the crops failed in 1874, a frightful famine and misery would have been the result throughout this part of Russia.

The high wages demanded by labourers last year proved to farmers the great advantage of possessing agricultural machinery, and the demand for reaping machines in this district was immense. Inquiry also existed for horse threshers, but as a rule the antiquated stone rollers are still used. The inadequate means farmers possess in this country of gathering, threshing, and storing their crops caused much delay in bringing the supplies into the market. The new crops generally make their appearance in August, but this year they were only ready for shipment at the end of September. Even in the month of October a great deal of unstacked wheat still remained exposed to all weathers, and a very large portion of rye and wheat is yet left uncovered on the steppe to be thrashed in the spring, a great percentage of which will be lost, damaged, and eaten by field mice during the winter.

Cattle Plague. By the statistical returns of this distress from the 1st September, 1873, to the 1st September, 1874, there were 1,250 cases of animals attacked by the cattle plague, out of which number only 148 recovered. Fortunately the disease was principally confined to the German colonies, where greater care is taken of the cattle. The only preventive measure generally used is quarantine, as there are no veterinary surgeons in this district. A large percentage of the cows belonging to this town died during the summer. They are driven out to graze on the steppe, and as the season was rainy, it appears they were allowed to drink from the pools of stagnant water full of decomposed vegetable matter, and to this is attributed their dying off.

MENONITES.

About 380 families of German Menonites have left this district during the past year for the United States of America. It is to be hoped, however, that the conciliatory offers made to the colonists by the Imperial Government will induce the bulk of them to remain in a country which offers so many advantages to the intelligent agriculturist, and where so great religious liberty exists. The letters received from their co-religionists in America detailing their hardships, together with last year's bountiful harvest in Russia, appear to have checked the tide of immigration. The wealthy Menonites who have sons, and can, in selling off, afford to lose a third and sometimes one-half of the value of their stock, and who also have the means of living a year or two in America before settling down, will probably leave Russia, but the working mass will remain; they were born here, and consequently are accustomed to the country.

RAILWAY.

The question of connecting this town with the interior by a railway is continually being brought before the public, but nothing definite has been decided on. His Excellency the Minister of "Ways and Communications", however, promised the municipal deputation last autumn that the line will soon be commenced. It is supposed that the Imperial Government will decide on the continuation of the Constantinofskoi Railway to Melitopol, with a branch line from Popofka to Berdiansk and Elenofka to Mariopol.

MILITARY.

On the 1st (13th) January, 1875, the new military laws came into force; they were successfully carried out in this district. The 315 recruits were principally chosen for the navy and sent to Nicolaieff; the others were drafted off to the military depots in the Caucasus.

The town and district has enjoyed perfect health during the year. Seeing the filthy, muddy, unpaved streets, some of which are positively impassable, and no drains whatever, it was feared that the wet unwholesome weather in November and December would have bred disease; only a few cases, however, of scarlatina occurred amongst children.

Berdiansk, February 1, 1875.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1875), pp. 1288-1295.

***

BERDIANSK.
Report by Vice-Consul Wagstaff on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1875.

TRADE AND COMMERCE.

Notwithstanding a very brisk trade in the spring and summer, which left handsome profits, the shipments made during the autumn have resulted in loss, and when the balance is struck for 1875 the most of our exporting commercial houses will find little remaining on the credit side.

On the loading of the large supplies we received from the interior in May, the prospects of the harvests abroad were had. This caused a steady advance in the prices of wheat, and have very satisfactory results to the exporter, but the increase in foreign markets had a corresponding effect on the prices of cereals at this port, which they maintained throughout the whole season, as, owing failure of our crops, the small supplies had no influence on last year's stock, and of the shipments made in the autumn fully 40 per cent. were from the harvest of 1874.

Owing to the supplies sent abroad being much greater than the demand, the state of trade at the present time at this port – in fact, in all South Russia – is most stagnant, even paralyzed, without any sign of improvement; indeed, commerce in general in these ports is on the decline; for years, little or no prosperity is visible, and if measures are not taken soon to improve the agriculture of South Russia, she must lose her importance as a grain-producing district.

The chief causes of this decline are, firstly, the great competition of America, where grain can be produced cheaper, and the improved means of transport in that country allow merchants to ship their wheat immediately any demand springs up in Europe; secondly, the extension of the electric telegraph to all shipping ports, communicating daily the operations in foreign corn markets; and, thirdly, the employment of steam in the grain trade, thus supplying quickly any demand, and consequently preventing rates from increasing to former famine prices.

EXPORTS.

By the custom-house returns, the total value of the exports from Berdiansk for 1875 amount to 1,607,827*l*., showing an increase of 248,041*l*. over that of 1874.

The following table exhibits the quantities of cereals exported, compared with those of the preceding year:

Articles.	Quantity. 1874. Quarters.	1875. Quarters.	Increase. Quarters.	Decrease. Quarters.
Wheat	638,016	743,074	105,058	. .
Barley	68,822	66,452	. .	2,370
Rapeseed	19,948	26,299	6,351	. .
Linseed	10,308	5,395	. .	4,913
Rye	. .	19,560	19,560	. .
Oats	1,076	1,900	824	. .
Total	738,170	862,680	131,793	7,283
			7,283	
Increase for 1875	. .	. .	124,510	

Besides the above, the following are the other principal articles that have been exported:

Articles.		Quantity.
Tallow	Cwts. . .	2,736
Wool, unwashed	„ . .	2,247
Hides	„ . .	330
Butter	„ . .	183
Flour	„ . .	590
Mats	Number . .	9,820

IMPORTS.

The total value of the imports for 1875 amounts to 58,000*l*., which shows a decrease of 14,843*l*. compared with those of the previous year.

The following table shows the quantities of the principal articles imported during 1875:

Articles.		Quantity.
Coffee	Cwts. . .	4,437
Rice	„ . .	712
Olive oil	„ . .	403
Sugar	„	318
Wine in wood	„	629
„ bottles . . .	Dozen . .	20
Confectionery . . .	Cwts.	13
Fruits, fresh . . .	„ . .	7,033
„ sundry . . .	„ . .	3,912
Boots and shoes . .	„ . .	56
Cotton and woollen goods . .	„ . .	23
Iron work	„ . .	196
Copper work . . .	„ . .	20
Glass	„	125
Petroleum	„ . .	726
Agricultural machinery . .	Number . .	256
Firewood	Cwts. . .	27,861
Charcoal	„ . .	2,073
Wood work, carved . .	„ . .	17
Sundries	Value £ . .	11,866

DOMESTIC TRADE.

The main staple of commerce in this part of the country is wheat, and during the first half of the year a very active trade was carried on. Dealers who were fortunate enough to hold their stocks realized the large profits of 3 to 4 r. per chetwert. The successful traders were few in number, as the majority sold on the first rise, and had to replace their stocks at higher prices. On the whole, however, the results of the trade by local dealers during 1875 were satisfactory.

The actual deposit of wheat in town is estimated at 95,000 quarters for the Mediterranean ports, and 45,000 quarters for the British market, nearly the half of which remains from the abundant harvest of 1874.

A remarkable falling off in the trade of salt and fish is observed. It is computed at 60 per cent. The want of roads has driven this important branch into new channels: Taganrog and Ghenichesk now receive these articles, which are conveyed into the interior by railroad.

The loss of this commerce to Berdiansk has naturally diminished the revenues of the town, but the most important feature is the increased rate of transport of wheat from the outlying districts, as carters can no longer count on a return load; thus the price of wheat is enhanced in value, and the producer does not reap the profit he would if proper means of communication with the interior existed. It is a notable fact that some wheat which was formerly sold in this market is now conveyed to Taganrog by rail, where the price is 2*s*. per quarter less than at Berdiansk.

The quarterly average market prices per imperial quarter, free on board, of the different articles of produce, are shown in the following table:

Articles.	1st Quarter.			2nd Quarter.			3rd Quarter.			4th Quarter.		
	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*
Wheat	1	10	6	1	11	10	1	18	8	1	17	7
Barley	0	16	2	0	17	1	0	18	2	0	17	3
Rapeseed	0	18	9	0	18	0	0	18	4	0	18	2
Linseed	2	0	0	2	0	6	2	1	0	2	2	0
Rye	1	3	0	1	0	6	1	3	0	1	1	10
Oats	0	16	0	0	18	0		. .			. .	

BANKS.

As stated in last year's report, the too great facilities of obtaining money from the banks have caused the ruin of several traders. The unfortunate suspension of the Moscow Commercial Bank made itself felt also in this town. The banks being curtailed of their credit, naturally in their turn diminished, to nearly half the amount, the credit given by them to the merchants. This has caused much embarrassment, and must hasten the fall of other tradesmen. At present there reigns a great scarcity of money, and with the rapid depreciation of the rouble, it is clear that South Russia is passing through a monetary crisis which will tell severely on all classes.

EXCHANGES.

There have been no great fluctuations in exchanges during the past year; 7 r. 40 c. per £ sterling may be quoted as the average. Towards the autumn the increased value of the £ sterling gave a wider margin to prices of cereals free on board, and at the present time those firms which have not drawn the proceeds of their cargoes sold abroad are able to do so with a saving of 6 per cent. This difference in the exchange has sometimes risen to 8 or 10 per cent., thereby covering all losses which were inevitable at the time of the shipment of the produce.

SHIPPING AND NAVIGATION.

The navigation of the Sea of Azov opened on the 1st April, and came to a premature close on the 6th December. The sudden setting-in of winter caused several casualties to shipping.

British. While the increase in the number of British vessels which cleared with cargoes is only two, compared with that of 1874, that of the number of tonnage is 5,443; this is owing to steamers having been engaged in the trade, fifteen of which took cargoes to Great Britain and to the Mediterranean.

Foreign. The Italian flag again takes the lead for 1875; the next in number is the Greek flag, which, as formerly observed, is increasing in favour, owing partly to the organization by the Greek insurance offices, who take very active measures against any captain of a vessel arriving under average. There is a falling off in the Austrian flag, as the vessels which have been lately built are too large for this trade, especially with the recent low freights and enormous expenses of lightening over Yenicale bar; they find more profitable employment in making American voyages.

The following table shows the share each flag took in the carrying trade of 1875:

Flag.	Number.	Tons.
Austrian	19	7,472
Belgian steamers	1	1,134
British „	15	12,050
British	5	1,523
German	2	936
Greek	116	27,962
Italian	177	68,046
Russian	13	3,354
Turkish	5	255
Total	353	122,732

which shows an increase of 19 vessels and 10,548 tons over that of 1874.

Freights. The past season was also a bad one for shipping, as freights ruled excessively low nearly throughout the navigation. In the spring, rates were from 40*s*. to 42*s*. 6*d*. per ton tallow, but towards June, owing to the certain deficit in the English crops, exporters were anxious to ship their wheat, and freights rose to 50*s*., but soon fell again. July, August, and September brought a

large number of seeking vessels to the Azov, most of which remained two or three months without finding employment, and some were even obliged to leave in ballast. The minimum rate paid here during the autumn was 35*s*., and the maximum 41*s*. 6*d*. The steamers which loaded at this port last year were chartered abroad at rates ranging between 40*s*. and 50*s*. per ton tallow.

AGRICULTURE.

The bountiful harvest of 1874 kept all hands employed in the field up to the commencement of winter, so that a small percentage of the usual acreage was brought under the plough. Owing to a protracted winter, spring found farmers unprepared, and a rush was made for the three-share plough to do as much work as possible in the short time left to them. The seed was hardly in the ground when a terrible drought set in; for two months there was no rain. The result of this was the complete failure of the crops. The rain which fell just before reaping time did good in some instances, but, as a rule, it injured the little yielded.

This system of scratching the ground with the three-share plough last season most clearly proved its rottenness. Not only is the young plant deprived of its necessary moisture, but it is struck down by the sun before it has gained strength to resist the same. Another evil is, this plough does not cut through the strong network of grasses, and it was remarkable in this district what a large percentage of weeds came up and choked the wheat.

As a proof of the dire results of last year's farming, our Zemstvo (the Provincial States Court) has been obliged to provide one village with food this winter, and will distribute in this district seed for 1876 to the value of 1,500*l*. However, in spite of the failure of the crops, those farmers who were fortunate in receiving even small returns were proportionately better off than last year. The enormous cost of collecting the harvest of 1874 and the low selling prices of produce left little profit, whereas in 1875 field labour was plentiful and cheap, and the market prices of cereals 50 per cent. over those of the preceding year. The bane of South Russia is the great scarcity of field labourers, and when the country is blessed with a good harvest, the rate of wages increases to such a fabulous height, that all hands, even artisans and domestic servants, leave en masse for the steppe.

The immense advantages the German colonists derived from using reaping machines in 1874 induced a great many farmers to purchase machines last season, and it is estimated that over 400 reapers were sold in this district. Indeed, until machinery is more generally used in this country, and the style of agriculture materially improved and irrigation attended to, it is to be feared that South Russia cannot maintain the trade which has been for many years exclusively her own. Yet the resources of Russia are immense, and with the gradual changes that are taking place in the country, doubtless the rising generation will see other administrative reforms, the want of which crippled the

efforts of the old race of serfs. Then the land will be cultivated by a more intelligent class, industries will spring up and the raw materials which are now exported will be manufactured at home.

PUBLIC EDUCATION.

A splendid college is being erected in this town for the accommodation of 500 boys, at the cost of 15,000*l*. At present there are 260 students. The education is conducted in a classical basis, and on completing their studies they can enter at once any of the universities. His Excellency, Count Tolstoi, Minister of Public Education, visited this town last year, and was highly pleased with the progress made by the collegians. This district is doing a great deal for the education of all classes, and to further this object the Zemstvo has opened a college at Preslav for sixty pupil teachers, who after three years' study and on passing their examination will be appointed as schoolmasters in the district. There are twenty teachers undergoing their studies at the present time. […]

Berdiansk, February 28, 1876.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1876), pp. 1557-1562.

***

BERDIANSK.
Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1876.

TRADE AND COMMERCE.

The past year has been one of unprecedented dullness in almost every branch of business; the annual returns, as shown in this report, will give an idea of the small trade carried on, even in comparison with 1875, which was considered quite bad enough.

Money has been so scarce that the strictest economy had to be practiced, and the prospects of improvement are at present very poor.

The harvest in a part of this district was fair, but singularly unequal in many parts, one farm producing a good crop and the adjoining a very bad one. A species of black beetle made sad ravages; some farmers adopted the plan of dragging a piece of rope held by two men over the wheat, thus knocking off the inserts from the ears of the corn; this had to be frequently repeated.

A remarkably severe frost occurred on the 20th May, entirely killing the young vines and affecting all fruit trees; this was a sad loss to many small owners of garden ground, the annual crop of grapes generally affording a living.

Labour was exceedingly abundant and cheap during harvest, such large numbers of men arriving by sea that sufficient work could not be found for all,

and many hundreds had to return to their homes with barely sufficient means of getting there.

Exports. According to the custom-house returns the total value of the exports from Berdiansk for 1876 amounts to 1,268,318*l*., showing a decrease of 339,509*l*. as compared with that of 1875.

The following table exhibits the quantities of cereals exported compared with those of the preceding year:

Articles.	Quantity. 1875. Quarters.	1876. Quarters.	Decrease. Quarters.
Wheat	743,074	634,860	108,214
Barley	66,452	23,275	43,177
Rapeseed	26,299	4,842	21,457
Linseed	5,395	4,792	603
Rye	19,560	18,635	925
Oats	1,900	1,482	418
Total	862,680	687,886	174,794

Besides the above the following are the principal articles that have been exported:

Articles.		Quantity.
Tallow	Cwts.	6,428
Wool, unwashed	„	3,518
Hides	„	529
Butter	„	195
Flour	„	38
Raw silk	„	10
Mats	Number	10,830
Sacks	„	6,000

Imports. The total value of the imports for 1876 amounts to 38,132*l*., which shows a decrease of 19,868*l*. compared with those of the preceding year.

The following table shows the quantities and qualities of the principal articles imported during 1876.

Articles.		Quantity.
Coffee	Cwts. . .	1,623
Pepper	„ . .	50
Olive oil	„ . .	711
Petroleum	„ . .	1,821
Wines in wood	„ . .	473
„ bottles	Bottles . .	55
Fruits, fresh	Cwts. . .	3,528
„ sundry	„ . .	14,620
Boots and shoes	„ . .	35
Tobacco	„ . .	230
Coals and charcoal	„ . .	4,520
Salt from Russian ports . .	„ . .	39,660
Sundries	Value . .	7,275*l*.

Domestic Trade. This has been almost at a standstill throughout the year, shopkeepers and small merchants seldom experiencing such bad times.

No agricultural machinery of any sort was sold, owing to labour being so abundant and cheap.

The total quantity of grain at present in store in the town does not exceed 57,000 quarters, and it is known there are no stocks in the hands of farmers.

The new customs regulation making all duties payable in gold is very much disapproved of here; one hears complaints on all sides, and it will so discourage any attempts at introducing foreign goods that it is difficult to see a result other than very damaging to the revenue.

Market Prices. The quarterly average market prices per imperial quarter, free on board, of different articles of produce are shown in the following table:

Articles.	Per Imperial Quarter.											
	1st Quarter.			2nd Quarter.			3rd Quarter.			4th Quarter.		
	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*
Wheat	1	17	6	1	15	2	1	13	1	1	12	6
Barley	0	17	0	0	17	2	0	16	4	0	16	1
Rapeseed	0	18	6	0	18	3	0	18	1	0	18	0
Linseed	2	2	9	2	1	6	1	19	3	2	0	0
Rye	1	3	6	1	2	8	1	1	1	1	1	0
Oats		..			..			..			..	

BANKS.

The collapse of the town bank and the subsequent unpleasant disclosures, resulting in the imprisonment of the one director and the manager (who was acting mayor of the town), and the immediate closing of their very extensive shops and places of business have had a very damaging effect upon this branch of business, no confidence can be placed in them, and matters will, doubtless, before long return to their former state when banks were unknown here.

EXCHANGES.

Several fluctuations in exchanges occurred during the latter part of the year, ranging from 7 r. 60 c. to 8 r. 50 c. per £ sterling, making it very difficult to transact business in a legitimate way. 7 r. 75 c. per £ sterling may be stated as the average.

SHIPPING AND NAVIGATION.

The navigation of the Sea of Azoff opened during the last week of March and came to a close on the 14th December.

For some three weeks previously loading was very brisk, owing to many steamers and ships arriving from Taganrog, in consequence of ice, this caused an enormous demand for lighters and steam tugs. Prices rising from 10 to 50 c. per chetwert for conveyance to the roadstead. Several foreign ships were unable to finish their loading, and consequently remain here for the winter.

The following table shows the share each flag took in the carrying trade of 1876:

Flag.	Number.	Tons.
British	8	5,921
Italian	147	57,106
Greek	113	28,986
Austrian	11	4,244
German	1	420
Russian	14	3,826
Wallachian	1	190
Turkish	7	366
Total	302	101,059

which shows a decrease of 51 vessels and 21,673 tons as compared with that of 1875.

Freights. The past season was not a good one for shipping, rates in the spring were from 2*l*. to 2*l*. 3*s*. per ton tallow, towards September and October freights improved to 2*l*. 11 *s*., ending at 2*l*. 17*s*. Tonnage was scarce at these rates.

AGRICULTURE.

This remains in the same unsatisfactory state. No improvement being made in the system of cultivation, little hopes can be held out on successfully contending against the continued droughts of summer.

CATTLE PLAGUE.

This disease again appeared in this district during October and still continues. The returns up to December 31st give 4,757 animals attacked, out of which number 1,845 died.

The disease has not appeared in the town.

MENNONITES.

190 families of German Mennonites have left this district during the past year for the United States of America, and the letters received from their co-religionists in America give highly encouraging prospects.

RAILWAY.

Nothing whatever has been decided as to a railway in this district, and now with the disturbed state of political matters no hopes can be entertained at present for the long-promised boon.

MILITARY.

The mobilization of the army caused considerable movement here. A large number of the 1st Reserve were called out; 2,400 horses were purchased in this town and district, at prices ranging from 8*l*. to 18*l*. each.

GENERAL.

The town and district has enjoyed uninterrupted health during the year, and under the able management of the new mayor general improvement is expected.

Berdiansk, February 2, 1877.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1877), pp. 825-828.

***

BERDIANSK.
Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1877.

TRADE AND COMMERCE.

In consequence of the war with Turkey in which Russia is now engaged, no favourable report can be presented concerning the trade and commerce of this port during the past year.

The main outlet for the produce of the country having been closed since the 17th May, in consequence of the blockade of the Black Sea ports, the export and import trade has remained at a standstill, causing much inconvenience and loss, the loading pier and roadstead presenting a very desolate appearance.

This port being so entirely dependent upon its foreign shipping trade, no employment could be found for the numerous loading craft employed in carrying the grain to the roadstead, and this in its turn threw out of employment all the sailors and labourers engaged by them. A very abundant harvest, however, came to the rescue, and remunerative work was obtainable for all hands willing to use the scythe.

The spring was a rainy one, and the Steppe soon presented a very luxuriant appearance, so much so that a harvest of very great abundance was fully anticipated. Rain, however, was much required in May, but the two following months proved favourable. Reaping operations being delayed in consequence of rain falling very frequently, has affected the yield to some extent. The autumn was also exceedingly wet, causing thrashing operations to be delayed to a very considerable extent. This was unfortunate for farmers, as great loss is caused by the ravages of field mice amongst the stacks during the long winter, the grain that was thrashed is damp, and a large quantity of wheat could not be harvested before it began to sprout. In spring, however, of these drawbacks, in can be fairly stated that the harvest of 1877 has saved farmers and others from what appeared to be ruin, and there is every reason to hope that upon the

termination of this unfortunate war trade will be brisk and shipments of grain from this port very considerable.

EXPORTS.

It can be easily supposed that the custom-house returns for the past year present a very unfavourable result, the exports from Berdiansk only reaching the sum of 247,575*l*., showing a decrease of 1,020,743*l*., as compared with that of 1876. Some allowance, however, must be made in all the foregoing calculations in consequence of the great difference in exchange, the paper rouble being about 20 per cent. less value than last year.

The following table exhibits the quantities of cereals exported compared with those of the preceding year:

Qualities.	Quantities. 1876.	1877.	Increase.	Decrease.
	Quarters.	Quarters.	Quarters.	Quarters.
Wheat	634,860	113,958	. .	520,902
Barley	23,275	22,523	. .	752
Rye	18,635	8,760	. .	9,875
Linseed	4,792	6,328	1,536	. .
Rapeseed	4,842	1,784	. .	3,058
Oats	1,482	. .	. .	. .
Total	687,886	153,353	1,536	534,587

Besides the above the following are the principal articles that have been exported during the past year:

Qualities.		Quantities.
Raw silk	Cwts. . .	13
Caviar	„ . .	20
Mats	Number . .	2,460

IMPORTS.

The total value of the imports for 1877 amounts to 11,964*l*., which shows a decrease of 26,168*l*. compared with those of the preceding year.

The following table shows the quantities and description of the principal articles imported:

Description.		Quantities.
Coffee	Cwts. . .	994
Fruits, various	„ . .	3,656
Tobacco	„ . .	1½
Olive oil	„ . .	79
Wine in wood	„ . .	36
„ bottle	Bottles . .	65
Champagne	„ . .	22
Spirits in bottle	„ . .	67
Various goods	Value . .	3,305*l*.

DOMESTIC TRADE.

The present war has been the means of giving an impetus to all productions of the country. Shopkeepers and others being unable to obtain any supply from abroad have turned their attention to Russian goods. The manufactories at

Moscow, St. Petersburg, and elsewhere now furnish large supplies of the cheap articles in general demand.

A considerable trade has sprung up in petroleum from the Caucasus, which appears to be of good quality, and gives a fair light; it cannot, however, be compared to the American oil usually imported, but as this could not be obtained at any price, the native production has met with an extensive sale, and doubtless proves very remunerative to those engaged in the trade, the price per gallon being about the same as that usually charged for good American.

A very brisk demand was made for all sorts of machinery, in consequence of the good harvest; old stocks were cleared off, and the supply was not equal to the demand.

The total quantity of grain of all descriptions at present in store is about 420,000 quarters; this, however, only forms a small portion of the total quantity that is awaiting shipment from this district.

In view of the abundant harvest every magazine in the town was quickly hired by merchants, very high rents being paid, and in some instances the lower apartments of private houses have also been hired for the storage of grain. Merchants will stand to lose considerably with their present large stocks if unable to commence their shipments in the spring; the grain is damp, and, with lengthy confinement in the magazines, must deteriorate in value and condition.

MARKET PRICES.

The quarterly average market prices per Imperial quarter, free on board, of the different descriptions of grain, are shown in the following table:

Quality.	First Quarter.			Second Quarter.			Third Quarter.			Fourth Quarter.		
	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*
Wheat	1	13	7	1	15	5	1	6	7	1	11	0
Barley	0	12	6	0	15	4	0	10	9	0	11	10
Rapeseed	0	14	11	0	16	9	0	12	10	0	16	0
Linseed	1	19	0	2	0	0	1	18	0	1	15	0
Rye	0	27	0	1	1	8	0	16	0	0	17	0
Oats		..			..			..			..	

BANKS.

The Town Bank has been reopened under more careful management, and it is hoped will again obtain the confidence of the townspeople.

The suit against the former directors for the large defalcations in the accounts of 1876 and previous years still remains unfinished, the law making very slow progress. No loss has been sustained by any individual depositor.

The Azoff Don Bank appears to carry on a sound business. The interest allowed on accounts current has been reduced to 3 per cent., and, for stated periods, 5 per cent. per annum.

Farmers and others of good position can obtain loans of money upon the security of grain at 10 per cent. per annum. This is advantageous for those who

do not wish to sell their produce until the navigation again opens, when prices will doubtless improve.

EXCHANGE.

This has reached an unprecedented figure during the past year, ranging from 8 r. to 10 r. 25 c. per pound sterling.

To merchants dealing in grain and receiving remittances from abroad this has proved very advantageous. Farmers have also to some extent been benefited, their produce realising more paper roubles than would otherwise have been the case.

To the general public, however, this depreciation in the currency is unfortunate, as almost every article of consumption or necessity is increased in price.

The average rate of exchange during the past year may be quoted at 9 r. 30 c. per pound sterling.

SHIPPING AND NAVIGATION.

The navigation of the sea of Azoff opened on the 24th March, and came to an abrupt close on the 17th May in consequence of the blockade of the Black Sea ports.

War not being anticipated, merchants did not press on their shipments during the spring; but the moment political matters appeared threatening a large demand for ready tonnage sprang up, and freights increased in proportion; every effort was made to ship the stocks on land, more especially as prices abroad showed a very handsome profit.

Six foreign ships remained in this port after the termination of navigation, and were at anchor in the roadstead for about five months, then suddenly they commenced taking in cargoes, all having to run the blockade at Kertch under various risks, the greater number being guaranteed to their full value by the merchants against capture by Turkish cruisers.

Only one vessel arrived here since the blockade commenced, and after discharging her cargo of nuts remains here frozen in for the winter.

Attempts were made to ship grain from this port by lighters to Genitsck, a small but rising port at the west of Kertch, for conveyance by the Sebastopol line of railway to Königsberg, but the attempt proved an utter failure and great loss to the shipper; sufficient wagons could not be supplied by the railway company owing to the immense demand caused by the conveyance to Sebastopol of military stores and coal arriving by sea from Rostoff.

Should the natural outlet for produce from this port be closed during the coming season, merchants are quite prepared to make considerable shipments of grain to the north, via Genitsck, provided the railway arrangements are in any way guaranteed.

The following table shows the share each flag took in the carrying trade of 1877, and being compared with that of 1876, a decrease of 234 vessels and 78,195 tons is shown:

Flag.	Number.	Tons.
Italian	32	13,162
Greek	34	9,212
Russian	1	376
Turkish	1	114
Total	68	22,864

FREIGHTS.

Very little can be said on this head. Shipments being forcibly stopped, no interest could be taken on freights.

Ships were chartered during the winter 1876-7 at 38*s*. and 40*s*. per ton tallow for spring shipment.

Freights rose to 52*s*. immediately war threatened, and continued rising to 62*s*.; ready ships were eagerly competed for by the merchants, and much excitement prevailed, the loading being carried on day and night.

AGRICULTURE.

During the last summer it was very satisfactory to see the large demand for machinery, showing that farmers are gradually seeing the necessity of adopting other than the primitive customs of the country for general farming operations; the progress, however, is yet very slight, and as the small Russian farmer is of the most unintelligent kind, great difficulties have to be contended against in supplying his wants, each machine having to be put up on the farm, explained and worked, and then only accepted; in many cases even after this trouble accidents occur from want of proper attention, the farmer becomes dissatisfied with his purchase and again returns to all the old customs.

The German colonists are the principal buyers of machinery in this district, and are always well satisfied with their purchases, from which they obtain much valuable assistance.

CATTLE PLAGUE.

This disease has continued with more or less severity during the past year, the returns up to the 31st December show that 7,215 animals have been attacked, out of which number 3,086 died. The authorities are active in preventing the spread of the disease, all cases being immediately reported to the head man of the village, who sends in a weekly report to the district board of Berdiansk.

MENONITES.

One hundred and ten families of German Menonites have left this district during the past year for the United States of America, each family numbers about five members; favourable reports continue to be received from their co-religionists already established in various parts of the States.

The term allowed by law to those colonists who are liable for military service to leave Russia will end in 1879, and one year more, viz., to 1880, is granted to all those who by age or other circumstances are not liable for service. After this date a new law will be promulgated regulating the conditions under which all colonists will be permitted to emigrate.

RAILWAYS.

The great need of more railways in Russia was never more clearly shown than during the past year; it cannot be expected that much progress can be made without this great civilizer, and it is to be hoped that the district of Berdiansk will not be forgotten amongst the numerous applications that will doubtless be made to the Government after the war is over. This, the best and most convenient port in the Azoff, is distant about 70 miles from Melitopol, the nearest station of the Sebastopol-Kharkoff line of railway; the difficulties and delay in having to post this distance are frequently very great, and no attempt is made to keep up a regular communication by which goods, &c., might be obtained from the north.

MILITARY.

Further demands were made upon the reserves of this district, a heavy call being made during August, every man on the list having to report himself. The lot to serve fell in many cases upon the only son of the family, hitherto considered exempt; this caused much discontent and privation, but from some fortunate arrangement at the last moment those belonging to this class were allowed their liberty. The call being made when harvest work employed every hand proved unfortunate.

The supply of horses for cavalry was again drawn upon to the extent of 450; the prices paid were very good, viz., from 125 r., to 150 r. each: about 13*l*. to 16*l*.

GENERAL.

Doubtless owing to the very damp and unhealthy weather of the autumn much general sickness was prevalent, especially diphtheria amongst children both in the town and country districts; the mortality has been considerable.

The great need of proper drainage is much felt. The difficulties of carrying out any proper system are certainly great, the town being perfectly flat and low; but considering the handsome yearly revenue (about 15,000*l*.) the town produces, some steps at least should be taken to repair and harden roadways and streets. The Russian nature, however, can stand a great deal, and this, amongst many other inconveniences, remains unnoticed.

Berdiansk, January 30, 1878.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1878), pp. 725-730.

***

BERDIANSK.

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1878.

TRADE AND COMMERCE.

The first half of the past year will long be remembered by the inhabitants of this town for several reasons, the principal one being the satisfaction felt on all sides that the war with Turkey had ended, and merchants and others might hope to renew their business operations. The blockade of Black Sea ports having been removed, no difficulties stood in the way of exporting the long-stored-up grain from the abundant harvest of 1877.

The opening of navigation was waited for with great impatience, and as the time approached political matters appeared in so uncertain a state that great fears were entertained by many that business would be again interfered with.

Navigation, however, at last opened to this port, and a vere large fleet of steamers and ships arrived the moment it was practicable, and the merchants lost no time in pressing on their shipments with all possible dispatch. Such a busy and exciting time has probably never been previously witnessed in this town, the quantity of grain (principally damp) that was awaiting shipment being very large, as reference to some of the following tables will show.

Labour was exceedingly dear, and the lighters to the roadstead obtained unheard-of rates, which considerably reduced merchants' profits.

Whilst this busy time was going on, the prospects for the coming harvest, upon which the trade and commerce of the town alone depends, occupied much attention, appearances being favourable. Unfortunately, these were not realised, and, considering the previous good harvest, could hardly have caused surprise, for this part of Russia seldom gets a good harvest more than once in three years.

The greater part of the spring shipments had been previously sold abroad at 42*s.* per quarter, which gave fair profits to shippers; prices abroad, however, falling during the spring, this price could no longer be obtained, and those who shipped on risk realised small profits.

Business transactions and shipments rapidly declined, and the remaining part of the year has been one of the most quiet on record, very small arrivals of new grain taking place; and the foreign markets continuing to fall, merchants were unable to do business, and the small stocks of grain remaining on hand were retained for more favourable markets.

EXPORTS.

The exports for 1878 far exceed and previous year since this port has existed – now some 40 years; had there not been the blockade during the autumn of 1877 a large portion of these exports would have been included in the returns for that year. The total value of the exports amount to 2,047,118*l*., showing an increase of 1,799,543*l*. over that of 1877.

The following table gives the quantities of cereals exported, compared with those of the preceding year:

Articles.	Quantity. 1877.	1878.	Increase.
	Quarters.	Quarters.	Quarters.
Wheat	113,958	1,068,775	954,817
Barley	22,523	106,920	84,397
Rye	8,760	18,808	10,048
Rapeseed	1,784	63,830	62,046
Linseed	6,328	14,835	8,507
Oats	..	19,815	..
Total	153,353	1,292,983	1,119,815

In addition to the above, the following are the principal articles that have been exported during the past year:

Articles.		Quantity.
Maize	Quarters	560
Kidney beans	Cwts.	232
Potatoes	„	242
Salted cabbages	„	365
Caviare	„	3
Butter	„	16
Lard	„	20
Dried fish	„	118
Salt beef	„	1,320
Wines and spirits	„	74
Hides	Number	400
Mats	„	21,325

IMPORTS.

The total value of the imports for 1878 amount to 20,270*l*., which shows an increase of 8,306*l*. over that of 1877.

The following table exhibits the quantities and description of the principal articles imported:

Articles.		Quantity.
Coffee	Cwts.	994
Fruits, various	„	3,656
Tobacco	„	1½
Olive oil	„	79
Wine in wood	„	36
„ bottle	Bottles	65
Champagne	„	22
Spirits, in bottle	„	67
Reaping machines	Value	1,200*l*.
Various goods	„	2,105*l*.

The above table gives only a small idea of the trade in foreign goods at this port, the necessary supply being obtained from Odessa and the north. There is no direct communication with abroad, so that shopkeepers and others are entirely dependent upon indirect means of obtaining what they require; this increases the price very materially, the extra freight from Odessa alone equalling that from England to the latter port.

Previous to the late war with Turkey, the Russian Steam Navigation Company shipped goods by their regular London line of steamers to Odessa, in transit for the Azoff ports; and being privileged by the Russian Government, the goods were transshipped at Odessa without Customs examination, and delivered at the custom-house here at a through rate of about 40*s*. per ton. This offered considerable facilities for obtaining goods from England, but now, unfortunately, the company has ceased this arrangement.

DOMESTIC TRADE.

The experience of shopkeepers who have largely dealt in Russian manufactured goods during the past year, consisting principally of ironmongery and tools, is by no means favourable towards a larger consumption. The peasants were naturally pleased to be able to buy Russian-made goods at about half the price of foreign; but after a little experience they find it is better to pay more, and obtain a good article. Hence foreign goods are in demand, and will continue to be so until the Russian manufacturers vastly improve their productions; this will probably soon be done, as the present time offers great inducement, owing to the very high cost of imported goods. The unfavourable exchange and severe Customs restriction of all duties being payable in gold, almost prohibits importation.

The trade in petroleum from the Caucasus has increased, and, owing to the improved quality, will very soon take the place entirely of American.

The poor harvest prevented any large demand for agricultural machinery; some reapers were, however, sold, and the farmers now make every effort to obtain these labour-saving machines.

The total quantity of grain of all descriptions at present in store does not exceed 55,000 quarters; and as very little can be expected from the district, the approaching spring shipments and trade generally will be small.

MARKET PRICES.

The quarterly average market prices on the spot per Imperial quarter of the different descriptions of grain are shown in the following table. The cost of cartage and lighterage to the ships varied so frequently, it is impossible to give a fair average price free on board; 3*s*. 3*d*. per quarter was the highest, and 1*s*. the lowest cost during the year for conveyance of grain from the magazines to the ships in the roadstead.

Articles.	First Quarter.				Second Quarter.			
	s.	*d.*	*s.*	*d.*	*s.*	*d.*	*s.*	*d.*
Wheat . .	25	0 to	29	2	27	9 to	33	4
Barley . .	10	2	12	6	10	2	12	6
Rye . .	15	0	16	3	15	7	17	6
Rapeseed	12	0	16	10	14	5	16	10
Oats . .	9	9	10	6	9	9	10	6

Articles.	Third Quarter.				Fourth Quarter.			
	s.	*d.*	*s.*	*d.*	*s.*	*d.*	*s.*	*d.*
Wheat . .	26	4 to	34	0	30	6 to	35	4
Barley . .	11	4	14	9	11	4	16	0
Rye . .	16	3	17	6	15	0	17	6
Rapeseed	16	10	18	0	18	0	20	5
Oats . .	9	9	10	6	11	5	13	0

BANKS.

During the past year the banks have found much difficulty in placing their funds advantageously; very little demand has been made for credit, probably owing to the new regulations of the banks, which past experience has clearly shown to be absolutely necessary.

The largely-increased deposits have caused the banks to lower their rate of interest; it is now only 3 per cent. per annum for money at call, and 4 per cent. at six months' notice, and the terms of discount for bills having two good signatures are 8 per cent. per annum. The German farmers and others have made considerable investments in the last internal 5 per cent. loan in preference to making deposits in the banks at the above low rates of interest.

EXCHANGE.

This has continued very low during the past year, and the cessation of war has not caused the improvement that was fully expected: it has been the means of greatly assisting farmers who held their grain. Merchants being able to pay a higher price in paper roubles, it has also tended to increase the price of all Russian produce, such as tallow, wool, hides, &c. to the great satisfaction of farmers and dealers, who confess to never having experienced such good times.

The average rate of exchange during the past year may be quoted at 10 r. per £ sterling.

SHIPPING AND NAVIGATION.

The navigation of the Azof to this port opened on the 18th March, and continued without any of the usual signs of winter until long after the last vessel had left the roadstead in November; such an exceedingly mild winter is seldom seen here.

The number of British steamers loaded during the past season exceeds any previous year, their cargoes amounting to almost 25 per cent. of the total shipments. British sailing ships now seldom load here – their day is apparently over. The Italian and Greek flags continue to do the principal part of the

carrying trade to the Mediterranean; the port of Marseilles appears to have been their chief destination.

The Russian Government have thoroughly examined and strengthened the lighthouse at the Point; it had been rather affected of late, in consequence of slight settlement in the foundations.

A new lighthouse is being built on the steppe, overlooking the town on the west side, and will be electric; this will afford considerable aid to shipping approaching the roadstead, as the present breakwater lights are not sufficiently powerful.

The port authorities made arrangements during the spring with a French company to dredge the harbour within a certain distance of the loading pier; this has been executed in a very satisfactory manner, and the lighters have now a depth of 12 feet of water where they receive their cargoes.

The following table shows the share each flag took in the carrying trade of 1878, and being compared with that of 1877, an increase of 396 vessels and 158,769 tons is shown:

Flag.	Number.	Tons.
British	47	34,881
Italian	251	108,714
Greek	109	28,298
Austrian	15	5,282
French	2	1,726
German	1	94
Russian	6	1,418
Turkish	33	1,220
Total	464	181,633

FREIGHTS.

All the principal chartering was done during January and February at 2*l*. to 2*l.* 2*s.* 6*d.* for the opening of navigation; as the spring advanced freights rose rapidly, in consequence of the uncertain state of politics, and 2*l.* 15*s*. to 3*l.* were eagerly paid for ready vessels, but as the anxiety became less, freights fell to 2*l.* 5*s.* and 2*l.* 10*s*., and continued a downward course until the end of navigation, finally finishing at 1*l.* 5*s.* and 1*l*. 10*s*.: a most unfortunate business for the large fleet of ships here at the time. Captains refused to accept the current rates after the first fall, and remained here with their ships four or five months, ultimately being compelled to accept the lowest rates.

AGRICULTURE.

Very little interesting or important can be stated on this head; the bad system of farming continues, and it is hopeless to expect a change. It may be said, however, that if the seasons were more favourable, and farmers obtained better results from their crops, some improvement might take place, but they have no capital to risk beyond the simple cost of the present old-fashioned systems adopted by all.

The black-beetle pest (*Anisoplia Austriaca*) again caused sad havoc amongst the crops in some districts, and had it not been for this misfortune the yield of the last harvest would have been sufficient to leave some little profit; fortunately the beetles did not reach this immediate neighbourhood, and the crops in consequence gave a fair yield.

CATTLE PLAGUE.

This disease appears never to quite cease in this port of Russia, but it has been less severe than in previous years; the town sustained great loss during the past summer in an epidemic amongst the milch cows.

Opinions were divided as to the exact nature of the disease; it affected the throat more than any other part of the animal, and the doctors immediately pronounced it to be diphtheria, but as lameness was also noticeable, it would more probably be the foot-and-mouth disease.

The cattle of the town were driven in a herd every morning to feed on the steppe, and as no effectual steps were taken to prevent contagion, the disease very soon presented alarming proportions, and in a few weeks no less than 1,800 of the best milch cows died, representing nearly two-thirds of the entire stock, and their value amounting to about 10,000*l*.

During the worst time of the disease, some of the cows were sent away to the neighbouring colonies, and it was not surprising to hear that the disease had appeared there also; the colonists, however, established a strict quarantine before it was too late, and thereby saved their stock.

MENONITES.

104 families of German Menonites emigrated from this district during the past year to join their co-religionists in the United States of America – Kansas, Minnesota, and Nebraska being the provinces chosen.

These people having now had some few years experience in their new homes, a definite idea can be formed of the results of their farming operations as compared with those of their Russian homes.

With very few exceptions, the emigrants have not realised what they anticipated, the yearly profits not being equal to those on the Russian farms, and in consequence are not so satisfied with the change; perfect liberty, however, being the principal object of their lives, and having attained this in America, they look forward with good hopes for other advantages.

RAILWAYS.

Unfortunately no steps have yet been taken towards giving this very advantageous port a railway; the neighbouring town of Mariopol has been finally chosen after many years' delay, and a branch line is now being made from Elenafka, which will connect Mariopol with the main K[h]arkoff line, and also with the works of the New Russia Company (Hughesofka), the latter being the principal reason for the construction of the line; the only advantage to

Berdiansk will be the shortening of the distance to the nearest railway station by about 30 miles, viz.: from 70 to 40.

MILITARY.

The usual draw of recruits from this district has been made, and 458 youths of 21 years of age were taken for their six years' service; it was noticed that more stringent measures were adopted against any plea of incapacity preferred by the recruits, and it must be said that as a body they presented a most substantial and hardy appearance.

GENERAL.

The Governor of the town has exerted himself very energetically and successfully in a plan to obtain funds for improving the town, the signatures of the merchants having been obtained to the yearly payment or contribution of 5 c. per chetwert upon all grain shipped by them; this sum it is proposed to apply annually to the proper repair and drainage of the streets and roads, which are during autumn and spring almost impassable.

Sad proof has been experienced during the past year of the urgent necessity of some steps being taken towards this object, diphtheria having been fearfully prevalent, principally amongst children of tender age – the number of deaths amongst the Russian population of children under five years old having been 515, two-thirds of these being attributed to diphtheria. The total deaths of all ages amount to 824, against total births 789. These figures do not include the German, Jewish, and Catholic population; the disease was also prevalent amongst them.

Diphtheria has also been severely felt during the past year on the steppe amongst the colonists, where one would suppose the fine healthy atmosphere would counteract any defects of drainage, and it may fairly be questioned whether some other cause is not to be attributed to this disease.

The new inland telegraph tariff came into use during the autumn, and the reductions are considerable, telegrams of 20 words can now be sent distances of some 200 miles for 1*s*.: half their previous cost.

Berdiansk, January 30, 1879.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1879), pp. 1431-1437.

***

BERDIANSK.

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1879.

A favourable report on the trade of this port for the past year cannot well be presented when all the circumstances are taken into consideration. Business prospects for the opening of navigation were paralyzed in consequence of the great fears that were entertained regarding the unfortunate pest then raging at Astrakhan on the Volga; the utmost precautions were taken against its appearance in this town, and sanitary rules were published for the guidance of the inhabitants. The disease, however, made no signs here, and all the new regulations were very soon forgotten and not enforced. A busy spring was not anticipated in consequence of the previous harvest having failed. The arrivals of grain during the first five months of the year were small, and business operations in every respect very slight; in fact, most of the principal foreign merchants who leave for abroad every winter did not return until about May, knowing full well that there would be no business needing their presence. The appearances, however, during that mouth of the approaching harvest being good, threw fresh life into the town and confident hopes were entertained that business in the autumn would be very brisk. The harvest in certain districts fully realised anticipations, and merchants made large time-purchases of grain from the brokers and farmers agents at prices which were then considered very favourable; these operations were, however, completely upset in consequence of the extraordinary scarceness of cartage and the high rates demanded from the interior. This caused the price of grain on the spot to rise very considerably, and wheat sold in advance could not be delivered by contract time; great loss was the result, as merchants bought every available parcel of grain at the increased rates for account of those with whom they had contracts; business took a most exciting turn, no limit apparently being visible as to prices; large numbers of chartered ships arrived, and merchants had the greatest difficulty in getting the cargoes ready, and in many instances found it preferable to recharter their ships for other ports.

Farmers up-country upon hearing of the enormous prices stopped further supplies for a time, thinking that still higher prices would ultimately be obtainable; but heavy rains commencing about this time brought all business to a standstill, and the confusion and loss was general; the roads were rendered impossible for more than two months, and during this time the autumn navigation ceased.

It may be mentioned that the very high prices of grain were to a certain degree also owing to the favourable markets at the Mediterranean ports.

EXPORTS.

The exports for 1879 present a fair total, and would have been considerably increased but for the singular circumstances before mentioned, and it will be noticed that almost all the grain exported went to French and Italian markets, the English market being entirely closed to any shipments from this port in consequence of the excessive local cost.

The total value of the exports amounts to 1,455,198*l*., showing a decrease of 591,920*l*. when compared with the figures of 1878.

The following table gives the quantities of cereals exported as against those of the previous year:

Description.	Quantity. 1878. Quarters.	1879. Quarters.	Increase. Quarters.	Decrease. Quarters.
Wheat	1,068,775	603,360	. .	465,415
Barley	106,920	34,584	. .	72,336
Rye	18,808	25,600	6,792	. .
Rapeseed	63,830	21,870	. .	41,960
Linseed	14,835	6,723	. .	8,112
Total	1,273,168	692,137	6,792	587,823

In addition to the above the following are the principal goods that have been exported during the past year. Produce consisting of tallow, wool, hides, &c. from this district found ready purchasers from the interior, and being sent to the north and also to Odessa very considerably reduces the export list from this port.

Description.		Quantity.
Fish	Cwts. . .	14
Tallow	„ . .	8
Wool	„ . .	115
Hides	„ . .	17
Mats	Number . .	1,320

IMPORTS.

The total value of the imports for 1879 amounted to 17,732*l*., which shows a decrease of 2,538*l*; when compared with the figures of the previous year.

The following table gives the quantities and description of the principal goods imported:

Description.		Quantity.
Coffee	Cwts. . .	924
Fruits, fresh	„ . .	865
„ dried	„ . .	43
Olive oil	„ . .	730
Petroleum	„ . .	315
Wines, in wood	„ . .	43
„ in bottles	Number . .	55
Spirits „	„ . .	76
Linen goods	Cwts. . .	11½

Silk goods	Lbs. . .	124
Machinery	Value . .	4,200*l.*
Italian and Portland cement	Tons . .	360
Various goods	Value . .	2,123*l.*

DOMESTIC TRADE.

Local trade was very dull during the first half of the past year, but, as usual, it quickly improved with the prospects of a fair harvest. English goods continue in demand, and although not imported direct, are largely dealt in; some excellent Russian made goods are now sold at the shops, and the manufacturers and shopkeepers, knowing the greatly increased prices of foreign goods owing to the prohibitive duties, take advantage and put a larger value in proportion upon their goods. Russian iron has risen in price nearly 20 per cent., and very little foreign iron is sold in consequence of the inferiority as compared with Russian.

The trade in petroleum from the Caucasus continues to progress, and the consumption of American is reduced to one-half the previous quantity; the import of American petroleum, however, for 1879 shows an increase of nearly double that of 1878, but this is probably owing to extra speculation in the trade, and in consequence the unsold stock is larger than usual. The quality of the Russian oil has not materially improved, and it seems very doubtful whether a sufficiently pure oil can be produced to drive the American from this market, the difference in price must also be considerably altered to ensure a larger sale of the former, the price at present being 13*s*. 6*d*. per case for American and 10*s*. for Russian.

There was a large demand for agricultural machinery, chiefly reapers, but only the latest improved makes could be sold, and of these the stock was not sufficiently large; the Bulgarian colonists were the principal buyers, the harvest in their districts being especially good.

The total quantity of grain at present in store for spring shipment is small, but large arrivals are expected previous to the opening of navigation.

MARKET PRICES.

The quarterly average prices on the spot per imperial quarter of the different descriptions of grain are shown in the following table; such high prices were never previously heard of, and naturally have immense satisfaction to the farmers. The value of wheat at the date of this report still keeps up to almost the highest figure in the annexed table:

Description.	1st Quarter.			2nd Quarter.			3rd Quarter.			4th Quarter.		
	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*
Wheat	1	18	10	2	0	5	2	8	0	2	9	6
Barley	0	14	0	0	14	0	0	18	3	0	19	6
Rye	0	18	0	0	17	7	1	3	0	1	6	0
Rapeseed . .	0	18	10	0	19	6	0	19	6	1	0	2

BANKS.

Business has been quiet, but fair profits have resulted from the year's operations. The rates of interest offered to depositors remained low until the month of November, when the Town Bank decided to increase the interest 1 per cent., viz.: from 3 to 4 per cent, at one month's notice. The rate charged for loans remains at 8 per cent. per annum.

Very great satisfaction is felt by the merchants and public at large from the advantage of having a branch of the National Bank in this town. The early carrying out of the promise given by the Minister of Finance in the autumn, snows that some notice at last is being taken of this important commercial town. The inconveniences that occur at all times of the year attending remittances by post and general banking business, sadly interfere with large operations, and merchants with immense credits have to wait for several days from doing business, in consequence of no money being obtainable, and it is no uncommon occurrence for the banks to be unable to immediately pay the demands of their depositors. There is also the inconvenience of seldom being able to obtain small change in either notes, silver, or copper, except through the Jew money-changers at 2 and 3 per cent. premium. All this will now fortunately be changed, as the preparations for the opening of the National Bank branch are nearly completed, and a lucrative business is fully anticipated.

EXCHANGE.

It was generally expected that the exchange would rise to 9 r. per pound sterling during the year, and remain at that figure, but such has not been the case, the exchange having ranged from 9 r. 30 c. to 10 r. 30 c., the average being about 9 r. 85 c. per £ sterling. Very little hope appears to be now entertained of any considerable improvement.

Every article of consumption or necessity is constantly on the increase, and to those with limited incomes the difference to former years is becoming especially hard, the high price of bread alone causes very general complaint.

SHIPPING AND NAVIGATION.

Navigation to this port opened on the 17th March, and continued without any signs of bad weather until the 30th November, when all shipping had cleared, and the lighters and barges safely in winter quarters.

It is worthy of remark that no casualty, either to shipping, lighters, or cargo, has occurred at this port during the past two years.

The return of British shipping is about the smallest on record, the bulk of the shipments having been for Mediterranean ports, all the cargoes were taken up by the usual Italian and Greek ships.

The new lighthouse referred to in my last year's report has not yet been finally completed, but from present appearances of the structure it will be a very advantageous addition to the facilities offered to shipping at this port. The

following table shows the share each flag took in the carrying trade of 1879, and in comparison to that of the previous year shows a decrease of 187 vessels, representing 78,903 tons:

Flag.	Number.	Tons.
British	7	4,284
Italian	183	76,064
Greek	61	17,984
Austrian	9	3,550
Turkish	17	848
Total	277	102,730

FREIGHTS.

All through the year freights have remained very low, hardly any change having been experienced, sailing ships obtained 30*s*. to 32*s*. 6*d.* tor the opening of navigation, and such a dull commencement is seldom experienced. The demand for tonnage being exceedingly limited, steamers were not inquired for, although they could be obtained at a reduction of 5*s*. from the above rates. The demand during June and July slightly increased in anticipation of a favourable harvest, and a fair number of ships were chartered for the autumn, but with one or two exceptions, little increase was made to the above rates.

Italian and Greek vessels obtained 3 fr. per charge for Mediterranean ports; this is considered a very poor paying freight.

AGRICULTURE.

Some desire is apparently felt by the various Zemstvos (district boards) to afford the farmers and peasants opportunities of seeing the latest improvements in machinery, and the descriptions most suited to the requirements of the country, by establishing shows in the principal districts, and inviting the various makers to exhibit their stocks. The show held at Poltava during the past autumn was very successful, the prize for ploughs being taken by a well-known English firm. The Americans compete very keenly in reaping machines, and their makes are preferred in this district.

The agricultural show for 1880 will be held much nearer this town, viz., at Militopol, and steps are already in progress to make it in every way successful. The date is fixed for the first week in May, thus giving farmers an opportunity of purchasing for immediate use machinery that may suit them.

The black beetle *(Anesaplia Austriaca)* pest again appeared in some districts, and as usual created great destruction, and an insect of the caterpillar tribe caused sad havoc amongst the linseed, finding its way into the plant the moment seed was formed. It effectually demolished entire crops, and not being noticed by farmers until near harvest time, proved a severe disappointment and loss.

CATTLE PLAGUE.

As usual this disease was more or less prevalent during the year. Trustworthy information is very difficult to be obtained from the Zemstvo, and cannot be relied upon; but the number of cattle which have died from this disease is known to be much less than in previous years. Farmers inform me that, as isolation is known to be the best remedy against the disease spreading, they individually take great precautions in this respect, especially as very little practical assistance is given them by the proper authorities.

RAILWAYS.

This town was included amongst those visited by the Minister of Finance during the summer, and strong representations were made to his Excellency by the merchants and inhabitants, showing the urgent necessity of a railway, and the great facilities for the construction of a line. The Minister in reply promised to remember the request, and said that he felt sure a line would be constructed within three years, and he should hope that his next visit to the town would be made by railway and not by sea.

It is impossible to overrate the immense advantages to the trade of this port a railway would give. The exports would probably be doubled, and a large trade in coal and salt to and from the interior would at once spring up.

It is understood that the branch line to Mariopol from Hurghesofka, which was commenced in 1877, has now been abandoned, and preparations will be made to connect Berdiansk with the main line, in preference to Mariopol. There have been, however, so many promises and preliminary preparations, that it becomes hazardous to hold out much hope of an early commencement.

GENERAL.

Imperial sanction having been given to the local tax of 5 copecs per tchetwert upon all grain shipped from this port, it is to be hoped that in a few years a sufficient sum will be obtained to enable the authorities to carry out some most necessary improvements, the most important being the paving of roads, streets, and pathways. It is proposed to obtain a loan upon this tax and at once commence operations.

Diphtheria continues its ravages to an alarming extent, rich and poor have felt the sad effect, and it may be said to be the daily dread in every household. The ultimate result is yet only slightly understood, but the future population will plainly show the loss by the reduced numbers. Children under ten years of age are those principally carried off by the disease.

A most unfortunate occurrence took place during the summer at the German colony at Halbstadt in this district. Some ill-disposed persons poisoned several wells with arsenic, and a number of people died, many more being severely affected. No reasonable cause could be defined, and the guilty people were not found. The extremely loose restrictions regarding the sale of poisons

in this part of Russia can hardly be believed; the above poison, for instance, being obtainable at the shops in the most undisguised manner at 10*d*. per pound.

Berdiansk, January 19, 1880.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1880), pp. 845-850.

***

BERDIANSK.

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1880.

It has been very generally known for some months past that the trade and commerce of South Russia has suffered very considerably during the past season, and it is the very unpleasant duty of this vice-consulate to report that the district of Berdiansk forms no exception to the general unsatisfactory state.

The only resemblance to commercial activity experienced during the entire year was in the latter part of May, when the Mediterranean markets afforded some little encouragement to the shippers of grain, but only by the employment of steamers.

The stocks of grain, although of small extent, were eagerly seized, and British steamers chartered for the shipment of the same to Marseilles and Genoa.

As usual, during some portion of the spring hopes were entertained that the harvest would be a fair one, and had it not been for the terrible beetle pest something would have been reaped; the complete failure, however, which followed caused a deep gloom to settle over all business prospects, and this cannot be removed until the next harvest is seen.

No enterprise or business of any description can be entertained, and the working class have a long and very unfortunate time to pass through before hopes of improvement can possibly appear.

EXPORTS.

The exports for 1880 are naturally small, for the reasons already given; the British market was again entirely shut out from any participation in the grain shipped from this port.

Merchants now unanimously consider that all hopes of shipping Berdiansk grain to Great Britain at a profit must be given up, even supposing a good harvest is available – the American competition entirely precluding any chance.

The following table gives the quantity of grain and seed exported, as against those of the previous year:

Description.	Quantities. 1879.	1880.	Increase.	Decrease.
	Quarters.	Quarters.	Quarters.	Quarters.
Wheat	603,360	297,864	. .	305,496
Barley	34,584	3,652	. .	30,932
Rye	25,600	40	. .	25,560
Rapeseed	21,870	28,884	7,014	. .
Linseed	6,723	7,719	996	. .
Oats	. .	4,550	4,550	. .
Total	692,137	342,709	12,560	361,988

In addition to the above, the following are the principal goods that have been exported during the past year:

Description.			Quantities.
Butter	Cwts.	. .	170
Flour	„	. .	720
Caviare	„	. .	300
Hides	„	. .	30
Fish	„	. .	18
Maccaroni	„	. .	15
Ploughs, made in the country	Value	. .	50*l.*

IMPORTS.

The total value of the imports for 1880 amounts to 23,409*l.*, which shows an increase of 5,677*l.* when compared with those of the previous year.

The following table gives the quantities and description of the principal goods imported:

Description.			Quantities.
Coffee	Cwts.	. .	455
Olive oil	„	. .	303
Wine, in cask	„	. .	70
Fresh fruits	„	. .	830
Various fruits	„	. .	780
Charcoal	„	. .	440
Machinery	Value	. .	8,000 *l.*
Various goods	„	. .	3,461*l.*

DOMESTIC TRADE.

With the failure of the harvest domestic trade became stagnant, and a general complaint from shopkeepers and others followed. The farmer does not come in to make his purchases; townspeople use every possible means to economise; and there being no factories or other branches of trade, which in most countries afford some scope for business, quietness here reigns supreme.

An improvement in the quality of Russian petroleum can be mentioned, but the price is yet too high to favourably compete with American oil.

The agricultural machinery trade was also a complete failure, and the stocks in hand will supply any coming demand; small chaff-cutters were, however,

freely sold; the peasant farmer, having no chaff for the feeding of his cattle, eagerly procured a machine to cut up any available straw which, in ordinary seasons, is principally used as fuel.

MARKET PRICES.

The average prices on the spot per Imperial quarter of the different descriptions of grain are shown in the following table, and, as compared with previous years except 1879, are very high. Prices did not fluctuate as in the previous season, merchants having experienced the mistake of so keenly competing for any parcel of grain that happened to be in the market:

Description.	First Quarter.			Second Quarter.			Third Quarter.			Fourth Quarter.		
	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*
Wheat	2	5	0	2	5	0	2	3	0	2	6	0
Barley	1	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0
Rye	1	10	0	1	10	0	1	10	0	1	10	0
Rapeseed	1	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0

BANKS.

Nothing of interest or importance can be reported on this head, except that much assistance has been experienced by all engaged in commercial pursuits through the establishment of the branch of the Russian National Bank announced in my last year's report; and although the first year's transactions would doubtless not impress the authorities with very favourable ideas of a branch being necessary in this town, the unfortunate state of business generally would be a sufficient reason for the limited amount shown.

Interest allowed on current accounts has been increased to 4 per cent. per annum, and upon deposits at one month's call to 5 per cent.; 8 and 9 per cent, per annum is charged for good bills.

EXCHANGE.

All calculations made concerning the exchange have been at fault and the opinion of those most capable of judging has been quite the reverse of the result. The exchange during the summer took a very unfavourable turn, viz.: from 9 r. 50 c. per £ sterling to 10 r. 20 c., at which rate it appears to be firmly fixed. The average rate has been calculated at 10 r. per £ sterling in this report.

People are now more accustomed to the high prices of everything, and look upon the good old prices of former years as gone forever. Wages are on the increase, and the most simple workman or peasant no longer considers the paper rouble to represent its former value.

An announcement appeared in the Russian newspapers that the National Bank had granted an increase of 50 per cent. to all officials whose salary did not exceed 150*l*. per annum, and a proportionate increase to those in higher positions; it is doubtful whether this great boon has been extended to the immense and very needy number of persons engaged in the various branches of the State service.

Shipping and Navigation.

The winter of 1879-80 having been exceptionally long and severe, navigation was greatly delayed – the first steamer to this port only being able to arrive on April 17, and the closing of navigation being only marked by the gradual disappearance of the many unchartered vessels during the last week of November; the season has remained a very open one, and no storm of any importance has been noted during the entire season.

A large fleet of ships remained at this port many months seeking cargoes; several ultimately left for other ports, and some few were chartered for the Danube – a most unfortunate season for all.

The following table shows the share each flag took in the carrying trade of 1880, and, in comparison to that of the previous year, shows a decrease of exactly 100 vessels, representing 46,061 tons:

Flag.	Number.	Tons.
British	11	7,903
Italian	58	23,286
Greek	78	20,740
Austrian	. .	. .
Turkish	27	2,392
French	2	1,798
Belgian	1	550
Total	177	56,669

Freights.

Almost any freight would have been gladly accepted by the larger portion of seeking vessels after the failure of the harvest was known, but there was absolutely nothing in town to ship, and for the few fortunate ships chartered 2 and 8 fr. per charge were paid. Steamers did not exceed 2½ fr. for Marseilles, and several were obtained at a much smaller rate; 25*s*. per ton tallow was the rate nominally quoted for the United Kingdom.

Agriculture.

The state of agriculture in this part of Russia is apparently getting worse, as misfortunes of every kind appear to follow yearly; and it is surprising with what suddenness the harvest is secure or lost. Frequently, as the last few weeks approach, one hears most favourable and definite opinions expressed; these are again, within a few days, changed to very gloomy ones; and the final result becomes a matter of the greatest doubt, for distances are great, and means of obtaining information very unsatisfactory.

The *Anisoplia Austriaca* pest calls for the most serious consideration, but even with all the attention that is being given to the subject by the Government and local authorities, the general opinion amongst farmers is that the pest is far too colossal to be effectually grappled with, and the only hope of gradual extinction is by each farmer using his utmost endeavors to destroy the insect

when visible. Vast quantities were collected and destroyed, and the authorities insisted upon every able-bodied person assisting in the general destruction.

The quantities, however, that escaped destruction were sufficient to devour every particle of grain, and many farmers have been compelled to buy grain and seed for their actual hope requirements.

It is worthy of notice that Indian corn (maize) entirely escaped the ravages of this insect, and many farmers have in consequence decided to largely cultivate this grain in future.

The agricultural show held during the month of May at Militopol proved a success, and was very well supported by English manufacturers. Trials of ploughs were made, and prizes awarded in several classes; and it is hoped the "zemstvos" will not neglect this very excellent plan of showing the farmer the value of machinery.

CATTLE PLAGUE.

This epidemic has been almost extinct during the past year, and very fortunately relieved the unfortunate farmer of at least one dread; for, had the plague been amongst the many misfortunes, the result would have been most deplorable.

The price of cattle and horses very considerably decreased during the autumn, in consequence of the great scarceness of food.

MENONITES.

The term granted to these people for deciding as to emigration or accepting the compulsory military service ends in June of the present year, 1881.

The total number of all ages belonging to this sect now estimated to be living within this and the Mariopol district is about 26,000, and nearly 10,000 have emigrated to America and other countries during the past five years.

Some interesting information has been obtained by this vice-consulate concerning the conditions upon which those who have elected to remain in Russia will be placed.

During the past summer representatives of the Government visited the principal Menonite colonies in this district, and, having called the inhabitants together, submitted to them the following conditions, viz.: those liable to serve will be four years' under surveillance, but entirely exempt from carrying arms of any description, or being trained for military purposes; the largest colony, Halbstadt, has been chosen for the headquarters, where the colonists must provide barracks. The Government will appoint inspectors, and contribute 20 c. (5*d*.) per head per day towards the expenses of sustenance; and the only employment demanded of these colonists is to cultivate a portion of Government land in the neighbourhood, and carry on extensive tree-planting. The profits from this farming will go to a fund managed exclusively by

members of the various Menonite colonies, who must provide all necessary implements, and carry on the cultivation under all circumstances.

It is stated that the usual rules of the service will be observed concerning those who are in any way unfitted for work, and at the expiration of four years the man will be entirely free, and not be included in any reserve.

The only apparent gain to the country will be the enhanced value of the land when planted with trees; and the greatest surprise is naturally felt by the colonists at the very easy conditions derided upon by the Government, and very general regret is expressed that these terms were not earlier known, when many hundreds would not have left the country of their adoption, in which they had prospered and lived happily.

The news received by those having friends and relatives who have emigrated to America is by no means encouraging, and it is thought that many will probably endeavour to return to Russia; but fears are entertained as to whether the Russian Government would accept them upon the same footing as those who elected to remain in the country.

GENERAL.

The local tax of 5 c. per tchetwert upon all grain shipped from this port has been collected during the past year; and, although the amount is not large, it forms the basis of (it is hoped) a large future fund, which will be employed for the general improvement of roads and pathways. Regret is expressed that Imperial sanction to this tax was so tardily granted, as several large years' exports have escaped taxation.

The general health of the town and district has been good, and although diphtheria was prevalent in the spring, it did not cause the usual alarm, and gradually disappeared. The open winter now being experienced has caused the reappearance of this terrible epidemic.

No progress can be reported as to the promised railway, and the hopes expressed by the Minister of Finance when on a visit to this town in 1879 seem yet to be far distant.

Much good is being done by the active and intelligent Governor of the town; improvements are being personally taken in hand by him, although much opposition is shown and no assistance given by the Municipality. The large public square in front of the handsome gymnasium has been turned into a garden, and trees planted; this square in wet weather was simply a large lake, and sometimes impassable. An embankment or boulevard has also been made facing the seashore, and trees planted. The benefits now enjoyed through these changes are much appreciated, and the best thanks of the community are certainly due to the Governor for these happy results of personal enterprise.

Berdiansk, February 4, 1881.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1881), pp. 1038-1043.

***

BERDIANSK.

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1881.

It is satisfactory to be able to report that the depression attending trade and commerce in this district for some considerable time past has been very nearly removed during the past season, in consequence of the harvest having proved a fair one.

During the first six months of the year extreme inactivity prevailed, no produce being available for shipment. The disturbances which took place in some part of this district between the Russian and Jewish populations increased the generally unsatisfactory state of matters.

No actual disturbance occurred in this town, although frequently threatened. Jewish shops and offices were closed for some time, the goods being conveyed to cellars and other places for safety, great alarm prevailed, and soldiers guarded some of the principal houses and families. A great change, however, took place when the prospects of a favourable harvest appeared, and the public mind was diverted from all this danger, and concentrated in preparations for what was hoped would prove a remunerative year.

Merchants, long absent abroad, began to arrive, and some new establishments were opened, thus giving signs of increased competition, which were confirmed after the first arrivals of grain from the steppe, such prices being paid that farmers were unfortunately led to imagine that almost any price asked would be given. This, however, soon came to an end, for reasons alone known to those engaged in the trade; ill results naturally followed, and business operations were with difficulty carried on, farmers being unwilling to sell at the reduced prices. This forced competition cannot be too greatly condemned, as it was known that prices abroad did not warrant such speculation. The farmers have no means of knowing the state of the harvests in other countries, consequently various rumours prevailed, and business suffered in every respect.

EXPORTS.

For several reasons the exports for 1881 do not nearly reach the figures that were expected, the total quantity only comparing with that of an ordinary year. Stocks were held back, and in addition to this a scarcity of tonnage was experienced, and merchants were obliged to wait for more favourable opportunities; but it may be confidently anticipated that the coming season will show a very great improvement in the exports. The present stock of grain in town amounts to about 130,000 tchetwerts, and a large quantity remains unsold in the district.

A large increase in wool is noted amongst the exports; farmers appear to pay more attention to this article, the profits probably being less uncertain than with the cultivation of grain; all the wool exported went to French markets.

The subjoined table gives the quantities of cereals exported during the past two years:

Description.	Quantities. 1880.	1881.	Increase.	Decrease.
	Quarters.	Quarters.	Quarters.	Quarters.
Wheat	297,864	333,520	35,656	. .
Barley	3,652	7,630	3,978	. .
Rye	40	139,200	139,160	. .
Rapeseed	28,884	8,300	. .	20,584
Linseed	7,719	4,980	. .	2,739
Oats	4,550	1,025	. .	3,525
Total	342,709	494,655	178,794	26,848

In addition to these the following are the principal goods that have been exported during the past year:

Description.	Quantities.
	Cwts.
Hides	485
Wool	7,175
Butter	124
Flour	71

IMPORTS.

The total value of the imports for the past year amounts to 18,568*l*., showing a decrease of 4,841*l*. as compared with the previous year. This is to be accounted for from the fact of there having been large quantities of goods on hand from the previous season, and prospects not warranting large additions, the autumn and winter requirements of trade being supplied via Odessa and other places.

American petroleum figures amongst the imports for 1881, whereas none was imported in 1880.

The following table gives the quantities and description of the principal goods imported:

Description.	Quantities.	Value.
	Cwts.	£
Coffee	1,170	. .
Olive oil	1,750	. .
Petroleum	993	. .
Rice	375	. .
Nuts	1,171	. .
Fresh fruits	1,366	. .
Wine in cask	74	. .
Charcoal	900	. .
Machinery	. .	3,000
Various goods	. .	1,682

DOMESTIC TRADE.

The before-mentioned remarks equally apply to this heading, and unless the harvest is good every branch of trade suffers; the actual state at present is good, and very large sums are turned over by the shops – ironmongery may be considered the most important.

Russian made goods continue to be largely employed; everything possible appears to be done to discourage foreign goods. The 10 per cent. extra duty upon all goods add a still harder burden, so that with the duties payable in gold, and the extra 10 per cent., very nearly approaches 100 per cent. in paper money upon all previous duties.

The demand for agricultural machinery made in the country continues to be extensive, as inferiority and cheapness best answers the farmers' requirements, but with a fair harvest the supply is always short, consequently foreign machinery has a chance and promptly steps in.

Reaping machines, horse thrashers, winnowers, and ploughs are now made in almost every village of importance and readily sell, but it is doubtful whether the farmer will continue much longer to prefer home-made machinery, the experience of last season having been entirely in favour of foreign.

Russian anthracite coal has very much increased in price – 21*s*. per ton being paid previous to navigation closing.

MARKET PRICES.

The average prices of grain, free on board, per Imperial quarter are shown in the following table, and, as will be noticed, varied considerably. A steady paying rate might have been established which would have satisfied the farmer, and doubtless left a margin of profit for the merchant:

Description.	1st Quarter.		2nd Quarter.		3rd Quarter.		4th Quarter.	
	s.	*d.*	*s.*	*d.*	*s.*	*d.*	*s.*	*d.*
Wheat	46	0	46	0	44	0	40	0
Barley	19	0	19	0	15	6	15	6
Rye					20	10	18	10
Rapeseed	21	6	21	6	17	6	17	6
Linseed	40	0	40	0	36	0	36	0
Oats					9	0	9	0

BANKS.

Very considerable assistance was afforded by the banks of this town to small farmers and others during the past year; large interest was paid, and is being continued, in preference to selling grain at present prices.

The rates of discount have been from 9 to 12 per cent., and interest allowed on deposits continues at 3 and 5 per cent.

There is a proposition to establish a Zemstvo bank on the limited principle, in which only shareholders can obtain assistance or credit.

Banking operations appear to have settled down to a more healthy tone; the frequent former losses, owing to bad management, being now seldom experienced.

The Town Bank has recently been refunded the greater portion of the loss incurred by the former directors in 1875, whose estates have given upwards of 20,000*l*.

EXCHANGE.

This has somewhat improved during the past year, and has averaged about 9 r. 60 c. per £ sterling, at which rate the calculations in this report are based.

SNIPPING AND NAVIGATION.

The season opened during the latter part of March, but as scarcely any goods were available for shipment very little movement in shipping was noticed until the month of September, when a fair number of vessels arrived and business was brisk; the high price grain about this time prevented a continuance of this movement, and after this first fleet of vessels had obtained their cargoes scarcely any ships were at this port, and a remarkable absence of steamers continued throughout the season.

As the autumn advanced, and prices of grain decreased, business again commenced and the loading continued uninterruptedly until the second week in November, the season having been remarkable for dry and calm weather.

Sharp frosts set in about the 21st of November, and navigation finally closed on the 12th of December.

The subjoined table shows the proportion each flag took in the carrying trade in 1881, and in comparison to that of the previous year shows an increase of six vessels, but a decrease of 1,211 tons.

Flag.	Number.	Tons.
British	7	4,552
Italian	69	23,570
Greek	84	21,092
Austrian	4	1,380
French	3	2,786
Turkish	11	1,364
Russian	5	714
Total	183	55,458

FREIGHTS.

These ruled very moderate, and were confined almost entirely to the Mediterranean ports, the British markets as usual not affording any profit to shippers. Foreign shipowners have bad so much unfortunate experience with the Azoff trade that they very wisely did not send up their ships until chartered, and, consequently, for some little time a scarcity of tonnage was felt; a steady freight of 3 fr. for sailing vessels continued almost throughout the season, and steamers accepted 2 fr. 50 c. Freights to the United Kingdom were quoted at 30*s*. to 35*s*.

AGRICULTURE.

The past season has proved on the whole favourable to farmers, although the actual result did not give what was confidently expected.

Some heavy rains in June, which were immediately followed by great heat, completely burnt up the young soft seed, and in large tracts of promising wheat absolutely left nothing in the ear, not more than 5 tchetwerts per desiteen were obtained from any spring-sown wheat, the avenge being much less and the quality very poor. Other descriptions of grain, such as winter wheat, rye, and barley were not affected by the above misfortune, and those who had fortunately divided their farms were well repaid in quantity and quality. Spring-sown wheat is more generally cultivated in this district, consequently the actual yield of the harvest cannot be put down as large. The hay harvest was most abundant and well secured. A very large demand was made in the autumn for ploughs, the small farmer showing every desire to try a better article than the old fashioned plough in general use; the result was highly satisfactory, a large stock of an improved description made by a well-known English firm being sold off in about three weeks, the supply not being equal to the demand. With a desire on the part of farmers to improve the mode of cultivating the soil, better results can with confidence be anticipated, although the means at their disposal of successfully contending with a good harvest are so inadequate that a large percentage is regularly lost or damaged, the time necessary for reaping, thrashing, and conveying to market the produce of a few acres entirely depending upon the strength and health of two or three pairs of miserable horses.

By the new law it is proposed to give the peasants more land to cultivate, but how this can be undertaken successfully without first increasing the working stock of implements and horses is a question very difficult to answer.

This district was entirely free of any plague of insects during the past year.

CATTLE PLAGUE.

The first intimation of cattle disease during the past year occurred in October, and it has since continued, but in a mild form and confined to one locality.

A disease affecting horses was reported during the early part of the year but quickly disappeared, and very little information was obtained concerning it.

GENERAL.

Many projects are on foot for the improvement of this town and port, but the difficulty always experienced in obtaining assistance and consent from the Government materially lessens the energy that would otherwise be brought to bear upon those proposals.

With regard to the much-needed railway in this district nothing definite can be announced; every effort is being used to obtain it, and a very liberal

proposition has been submitted to Government by the merchants by which they offer to pay 5 c. per tchetwert upon all grain shipped from the port to form a guarantee fund for interest, &c.

This is in addition to the tax already paid by the merchants for the repairs of roads and streets.

A deputation was sent to St. Petersburgh with this proposal, but no favourable results have as yet followed; it was stated, however, that the Government requested the deputation to attend again later in the year, and steps are now being taken for this purpose.

There could hardly be a doubt as to a railway, if properly managed, being remunerative; the district is a rich one and only requires help of the ordinary kind to assist agriculture and develop the resources.

Plans have been made and proposals given in to the town council for the paving of the streets; the question is under consideration and will soon be submitted to Government, and as the necessary funds can be arranged for, it is confidently hoped that this most important improvement will shortly be commenced.

It is reported that some very large alteration to the port is contemplated by the Government; this could well be postponed until a railway is made.

The new lighthouse mentioned in my report for 1878 still remains unfinished.

Berdiansk, January 30, 1882.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1882), pp. 1099-1104.

***

BERDIANSK.
Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1882.

A favorable report upon the commerce of this port and the production of the district for two consecutive years is almost an unknown occurrence, and as the report issued from this Vice-Consulate for 1881 was upon the whole favorable, that for 1882 becomes in its turn unsatisfactory. No expectations of a good harvest were entertained at any time, the winter and spring having been exceptionally dry. Many portions of this district were especially very unfortunate, the seed sown being scarcely recovered. Upon the other hand, a few villages had something to reap in consequence of rain falling in time. Under these circumstances all business prospects became very discouraging,

and had it not been for the large quantity of grain remaining to be shipped from the harvest of 1881, the trade of the port would have been indeed small.

It cannot be expected that when the staple production of a district fails, enterprise of any description will arise to relieve the depression. Merchants retire from the scene, and everything drops into a complete state of inactivity.

The district has remained perfectly tranquil during the past year, and previous disturbances appear to be quite forgotten. Poverty to a large extent exists in many villages, and some serious robberies and murders have taken place, the most important being the attack upon the mail cart and murder of a postillion; the robbers made a very large haul, upwards of half a million paper roubles (50,000*l*.), but owing to the amount being so large and want of proper organization in its disposal, the thieves were ultimately captured and almost all the money recovered. A second similar attempt was made, but better protection having been given to the mail no loss was sustained.

Great hopes were entertained that this district would, after so many years of expectation, at last have a line of railway. The municipality made much progress towards this desirable end, but unfortunately nothing satisfactory can as yet be announced. The proposal was to construct a narrow gauge line, in consequence of the immense difference in cost, but this met with so much opposition and intrigue that it had to be abandoned. Strong efforts are now being made to obtain a line of the usual width. The absolute necessity of a railway is acknowledged by all, but the decision and necessary steps to be taken chiefly rest with a class of citizens of little or no education; and this fact, coupled with the intrigues of those out of office, invariably causes failure in important undertakings.

EXPORTS.

These have exceeded the quantity calculated upon, and although prices abroad offered only slight encouragement to shippers, stocks were continually cleared off. The quality of the new grain was exceedingly good, and this enabled merchants to compete with American prices at the Mediterranean ports.

It is estimated that fully one-half of the grain exported during the past season belongs to the harvest of 1881. The figures show that the value of exports for 1882 amounts to 1,671,158*l*., which far exceeds those of 1880 or 1881.

The quantity of grain in deposit December 31 was calculated to be about 85,000 tchetwerts.

The subjoined table gives the quantity of grain exported during the past two years:

Description.	Quantity.			
	1881.	1882.	Increase.	Decrease.
	Qrs.	Qrs.	Qrs.	Qrs.
Wheat	333,520	470,850	137,330	. .
Barley	7,630	61,313	53,683	. .
Rye	139,200	35,000	. .	104,200
Rapeseed	8,300	14,952	6,652	. .
Linseed	4,980	7,716	2,736	. .
Oats	1,025	20,072	19,047	. .
Maize	. .	850	850	. .
Total	494,655	610,753	220,298	104,200

In addition to the foregoing, small quantities of other goods were exported as follows:

Description.	Quantity.
	Cwts.
Butter	270
Hides	155
Wool	1,886
Flour	460

IMPORTS.

The total value of the imports for the past year amounts to 22,217*l*., showing an increase of 3,649*l*. as compared with the previous year.

Foreign provisions of all kinds have now so enormously increased in price that the demand has in some instances almost ceased, although the prices of Russian goods appear to be almost regulated by those of foreign. The failure of the beet-root crop caused a regular panic in the Russian sugar market, and the speculation that followed very nearly caused sugar to be imported.

Agricultural machinery did not have a good chance, the season being unfavourable. Sales of reaping machines were, however, made to a fair extent, the demand principally coming from the Caucasus, where the harvest was good. American machines command the market, and it must be admitted that they far outstrip all English make in the requirements of the country. Johnston's iron frame harvester is the machine most inquired for, and the number sold must be simply colossal, as in nearly every village and colony of South Russia, and also to a considerable extent in the Caucasus, this machine is to be found, and gives universal satisfaction. The demand will in all probability increase as the value of a good machine becomes better understood by the Russian farmer. It is much to be regretted that our English manufacturers do not devote more attention to this business; it must surely be possible for them to make an equally suitable article as the American, but up to the present all attempts have failed, and the Americans have this and many other rich districts completely to themselves.

The reason may be that the English manufacturer considers the day is over for ordinary reapers; this, so far as South Russia and the Caucasus is concerned, is quite the reverse, as should the duty on this class of machinery still be withheld the demand is likely to last for some years. String binders have a long time to wait for a favourable market in this part of the world, although strong efforts have been made by the Americans to introduce them, civilization and the habits of the peasants quite preclude any hopes for that machine at present.

American hay forks were largely imported, having proved to be far superior to English make; the demand increases every year.

Iron bedsteads, anvils, vices, chain and tools, also chaff cutters, were imported and sold well; although duties have been still further increased the consumer suffers considerably from these heavy duties, as similar quality goods are not produced in the country.

It is satisfactory to report that English ploughs have made a very firm stand in this district and the Caucasus, the cheap description introduced by the Bedford firm in 1881 command an enormous sale, even after a bad harvest, when the peasant farmer has so little spare cash; these ploughs have a good future, and having been first in the market secured the position; imitations are of course imported from Germany, and are sold somewhat cheaper, but do not give satisfaction.

Steam thrashers are seldom imported direct to this port through the want of easy transport up country, but are purchased at Charkoff and Odessa, where the sales every year are enormous and all of English make; a cheap railway freight is obtained from Riga to Charkoff for machinery.

The following table shows the quantities and description of the principal goods imported:

Description.					Quantity.
Coffee	. .	. .	Cwts.	. .	1,168
Nuts	. .	. .	„	. .	2,014
Rice	. .	. .	„	. .	53
Charcoal	. .	. .	„	. .	1,086
Olive oil	. .	. .	„	. .	800
Wine in cask		. .	„	. .	70
Machinery	. .	. .	Value £	. .	9,000
Various goods		. .	„	. .	3,100

DOMESTIC TRADE.

This has been bad during the past year, and is likely to continue. Shopkeepers and dealers complain terribly, and have no intention of replenishing stocks until some improvement is noticed. In this district, attention is principally directed towards the production of agricultural machinery, every

year the trade becomes larger and stocks are seldom left unsold; the sale, however, of the Russian-made reaper has been during the past season considerably affected in consequence of the bad workmanship of a quantity made at a leading German colony; if once the small farmer (who is the principal buyer) becomes afraid of these machines for any reason, it may safely be predicted that the sale of them will gradually cease.

It does not appear likely that Russian-made goods will yet make much mark, the experience of the late Moscow Exhibition having been in many respects unsatisfactory. In many instances exhibitors declined to accept orders for goods, and it would seem that a large proportion of goods exhibited were only placed there for show and with the object of gaining a prize. A shopkeeper of this town who farms some land in the district picked out some of the finest grains from a quantity of wheat and sent the same to the exhibition as a sample of Berdiansk wheat, and for which he obtained a prize of 40*l*.

Domestic trade would be vastly increased if the district had a railway, but in the absence of this it can only be feared that trade will still become less; the town and port pusses advantages unknown elsewhere.

The tallow establishment in this town continues in full work every autumn, and some 500 tons of first-class quality tallow is annually produced; this is invariably shipped to Odessa, and therefore does not appear amongst the exports of this port.

MARKET PRICES.

The subjoined table shows the prices of grain current during the past year; it affords a considerable difference as compared with the prices of 1881, but as merchants made large losses at the rates then paid, speculation has been much less, and the exchange was in favours of the merchant and farmer.

It is understood that transacted in grain during the past year has proved fairly remunerative to shippers:

Description.	1st Quarter.		2nd Quarter.		3rd Quarter.		4th Quarter.	
	s.	*d.*	*s.*	*d.*	*s.*	*d.*	*s.*	*d.*
Wheat	35	0	37	6	39	0	40	0
Barley	15	6	15	6	16	0	16	0
Rye	18	0	18	0	18	6	18	6
Rapeseed	16	0	16	0	17	0	17	0

EXCHANGE.

The improvement noticed in 1881 has entirely given way, and no hopes are now entertained of the paper rouble ever retaining a reasonable rate; the exchange has fluctuated considerably, and recently touched 10 r. 26 c. per £ sterling; the average for the year must be taken at 10 r. 10 c.

Return of British Shipping at the Port of Berdiansk for the year 1882.

Direct Trade in British Vessels from and to Great Britain and British Colonies.

Entered.

Total Number of Vessels.			Total Tonnage.			Total No. of Crews.	Total Value of Cargoes.
With Cargoes.	In Ballast.	Total.	With Cargoes.	In Ballast.	Total.		£
3	. .	3	3,034	. .	3,034	67	9,000

Cleared.

Total Number of Vessels.			Total Tonnage.			Total No. of Crews.	Total Value of Cargoes.
With Cargoes.	In Ballast.	Total.	With Cargoes.	In Ballast.	Total.		£
8	. .	8	6,104	. .	6,104	158	65,000

Indirect or Carrying Trade in British Vessels from and to other Countries.

Entered.

Countries whence Arrived.	Number of vessels.			Tonnage.			No. of Crews.	Value of Cargoes.
	With Cargoes.	In Ballast.	Total.	With Cargoes.	In Ballast.	Total.		£
Constantinople	. .	14	14	. .	11,219	11,219	284	. .
Total . .	. .	14	14	. .	11,219	11,219	284	. .

Cleared.

Countries to which Departed.	Number of vessels.			Tonnage.			No. of Crews.	Value of Cargoes.
	With Cargoes.	In Ballast.	Total.	With Cargoes.	In Ballast.	Total.		
France . .	5	. .	5	4,138	. .	4,138	101	52,600
Taganrog . .	3	. .	3	3,034	. .	3,034	67	. .
Norway . .	1	. .	1	977	. .	977	25	7,700
Total . .	9	. .	9	8,149	. .	8,149	193	60,300

SHIPPING – NAVIGATION FREIGHTS.

Navigation commenced about the middle of March, and with the good stocks on hand shipping business made a brink start. Steamers were in demand as the season advanced, and very quickly cleared off all available goods. The reaction took place during autumn. Seeing that the harvest had proved so poor, tonnage was not excessive, consequently the usual trading vessels found charterers at fair rates – viz., 3 fr. for the Mediterranean ports and 33*s*. to 40*s*. for United Kingdom.

Mild weather continued until very late in the season, and all shipping had cleared previous to bad weather setting in. No casualty of any importance occurred at this port during the entire season.

The following table explains the share each flag took in the carrying trade of 1882, and compared with that of the previous year shows an increase of 66 vessels, representing 23,667 tons:

Flag.	Number.	Tons.
British	14	11,219
Italian	93	33,850
Greek	112	29,794
Austrian	6	2,348
Russian	3	744
Turkish	20	1,170
Total	248	79,125

AGRICULTURE.

It is very difficult to say anything new on this head. The greater part of the land in this district was fairly tilled and a large quantity put under cultivation, but the dry season told the usual tale. No snow fell during the winter, and the land was deprived of that great renovator; scarcely a shower fell when most needed, but plenty when it was too late.

The grain managed to appear above ground, and, as previously stated, some portion of the district was saved complete loss; but there is no doubt of the extremely bad total result, and this will doubtless be proved by the probably small shipments of the coming spring.

The dreaded beetle pest again made its appearance, but finding so little to exist upon quickly disappeared to other more favoured parts of the country, where, it was stated, great ravages were committed by this terrible pest.

CATTLE PLAGUE.

This has continued with more or less severity throughout the year, and during the autumn was very severe in some villages, almost causing ruination to many small farmers.

Diseases affecting pigs and poultry were also heard of, but to no serious extent.

GENERAL.

Year after year passes away and the same unpleasant duty appears to be always necessary – viz., the impossibility of reporting progress in the shape of improvements to, or the wellbeing of, the town or port. The local tax on exportations is gradually augmenting, and with a few good years would amount to a considerable sum. This ought to insure some visible result, but the requirements are so numerous that it becomes a difficult question to decide in what direction funds would most advantageously be placed. The above tax of 5 c. per tchetwert was understood to be solely for the purpose of paving the streets, and as no step had been taken with a view of commencing this work the merchants sent in a protest against the municipality, which will no doubt have some effect.

A detailed list of the number and description of horses in town and district, together with the owners' names, was made during the autumn by order of the

Government, and although no purchases were made it was generally understood to be for military purposes.

The health of the town and district has remained fairly good during the year, and the much dreaded diphtheria has been less prevalent.

Berdiansk, February 1, 1883.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1883), pp. 381-387.

***

BERDIANSK.

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1883.

The shipping returns for the first half of the past season proved to be in excess of what was anticipated; business, therefore, was brisk, and many idle hands and loading craft found employment.

The early spring opened wet, which somewhat retarded agricultural work; but the sowing was completed in good time, and much satisfaction felt at the favourable prospects.

Winter wheat throughout the district proved a complete failure, and many farmers ploughed it up in spring and resowed the land. The quantity usually sown is not large as compared with spring wheat, but the failure entailed much loss to those ill-able to afford it.

After the month of April very little rain fell, the result being bad for the harvest; an occasional fall revived the prospects at times, but the total yield of the harvest of 1883 can only be stated as being under an average. Had the rain been more equally divided, a glorious harvest would have been certain. Intense heat prevailed throughout the summer.

The autumn business and shipments commenced very favourably. Barley and rapeseed being principally sought after, the foreign markets showing a margin of profit for these descriptions of produce if shipped by steamers. Merchants found it impossible to ship wheat, although local prices fell as the season advanced.

Wheat being the principal article of export, the autumn trade very soon collapsed in consequence of prices abroad continuing to tall; and taking the year as a whole the results cannot be stated as having been good.

The stocks of grain unsold in the hands of farmers and dealers up country are believed to be considerable; it may, therefore, be anticipated that trade will improve immediately after the foreign grain markets take a favourable turn.

EXPORTS.

From the foregoing remarks it will be readily understood that the exports to the past year have not been large. Some losses were incurred by merchants who did not sell their shipments in advance, the plan most generally now adopted; this reduces the risk to a minimum.

Competition being very keen here, it has been an impossibility to buy grain at a shipping rate to meet the prices abroad, the result is that stocks are held over for better prices, winch may perhaps never he reached.

The quantity of grain and seed in depot December 31st was estimated at 200,000 chetwerts.

The following table goes the quantities of grain and seed exported during the past two years:

Description.	Quantity. 1882. Quarters.	1883. Quarters.	Increase. Quarters.	Decrease. Quarters.
Wheat	470,850	358,236	. .	112,614
Barley	61,313	48,048	. .	13,265
Rye	35,000	12,900	. .	12,100
Rapeseed	14,952	16,185	1,233	. .
Linseed	7,716	6,680	. .	1,036
Oats	20,072	15,360	. .	4,712
Maize	850	100	. .	750
Total	610,753	457,509	1,233	144,477

In addition to the above exports of grain, the following goods were exported, the total value amounting to about 800,000*l*.:

Description.		Quantity.
Raw spirit	Gallons	4,000
Butter	Cwts.	200
Hides	„	340
Wool	„	1,880
Oil cake	Tons	800

IMPORTS.

The value of these for the past year amounts to the small sum of 16,840*l*.

Nothing new can be reported concerning imports. With the continual fall in the value of the rouble, all foreign goods are more expensive, and although certain classes of goods have to be imported at any cost, nothing out of the usual line is ever attempted.

Agricultural machinery made only a middling sale in this district; the continued poverty of the peasant farmer prohibits him investing in a good foreign reaper for example, recourse has therefore been made to the local production, an old-fashioned cheap machine; vast numbers are made and sold and appear to give satisfaction, except to the unfortunate labourer who sits or stands on the platform and incessantly rakes off the cut grain, the machine being unprovided with the usual mechanism of rake, head, arms, &c. The cost

of this reaper is now about 11*l.*, whereas a foreign machine cannot be sold for less than 28*l*. If manufacturers were to reduce their prices, there might be a chance of saving this fast disappearing business. The Johnston Reaper still holds superiority over all other foreign descriptions. This machine, although enquired for by Germans and others, could not be obtained in this district, the conditions offered by the sole agents not being sufficiently attractive to sub-agents. In one part of this district nothing but the Champion Combined Reaper will be looked at, and about 100 were disposed of during the past season; fair sales were also made of the Champion Mower and Hollingsworth Horse Rake, the supply of all these descriptions not being equal to the demand.

A large quantity of American hay forks were sold all over this district, and it is noticed that the sales increase yearly. English chaff cutters sold well, the demand far exceeding the supply.

The Bedford plough retains a firm hold here; new and far distant districts are making enquiries for this plough, and it is confidently expected that sales will greatly exceed those hitherto made, which last season reached to over one thousand.

The importation of pig iron, which figures in the following table, does not show much credit to the iron works of the country, some of which are not far distant from this town. Small consignments of ironmongery were made, but the ruinous duties almost prohibit this business.

The following table shows the quantities and description of the principal goods imported:

Description.		Quantity or Value.
Pig iron	Tons	175
Nuts	Cwts.	440
Petroleum	„	165
Olive Oil	„	260
Machinery and various goods	Value	£11,856

DOMESTIC TRADE.

This has shown some improvement during the past year. New and very extensive shops have been built, and large stocks of goods brought down from Moscow and other towns. The civilised custom in large towns of having attractive and expensively fitted up shops is gradually becoming recognised here, and the business transacted appears to improve in proportion. Some fair orders were obtained by travellers from St. Petersburg representing Bradford firms.

Concerning ironmongery goods, it may be said that some improvement is noticed in the quality of Russian make; but it is remarkable how difficult first-class goods are to be obtained. Of course, the market does not require any very superior quality, cheapness is the great point. A great scarcity is always noticed of the celebrated Demidoff iron. A slight increase in price is made almost every

year, but still the supply is deficient, and shopkeepers are unable to obtain all they require; foreign iron is not kept in stock here, nor would it be saleable.

Immense progress is being made amongst the German colonies in this district. Steam flour mills, starch factories, breweries, machinery works, foundries, and other industrial occupations employing thousands of hands are to be found, and the class of workmen and mechanics are vastly superior to those of a few years ago.

MARKET PRICES.

Early autumn prices were in favours of the farmer, and those who made quick delivery of their produce were the gainers, as, owing to unfavourable foreign markets, local prices fell considerably directly large supplies commenced to arrive.

The following table shows the prices current on the spot during the year:

Date.	Description.	Price per Quarter.	
1883		*s.*	*d.*
January	Red wheat, 1st quality	33	4
February to May . .	„	36	0
June and July . .	„	37	6
August to October . .	„	35	3
Inferior qualities averaged	. . . .	29*s*. to 30*s*.	
January	Barley . .	15	0
March to August . .	„ . .	16	0
September and October	„ . .	15*s*. & 16*s*.	
Average for	Rye . .	20	0
„	Rapeseed	18	8

EXCHANGE.

A gradual change for the worse has been noticed during the latter part of the year, the exchange at one time being 10 r. 30 c. per £ sterling. The average rate may be stated at 10 r. 20 c.; this is 10 copecs more than last year, and no signs of improvement are visible.

SHIPPING, NAVIGATION, AND FREIGHTS.

In consequence of a very calm spring the ice remained in the harbour longer than usual, the navigation not commencing until the 10th April. Very few ships were chartered for the opening, but the demand improved, and some few steamers were fixed at 25*s*. to 32*s*. 6*d*. for United Kingdom. Sailing ships were difficult to place at 2½ to 3 fr.

The greatest difficulty was experienced by merchants in finding sufficient goods for entire cargoes, all available stocks being divided amongst the many, consequently merchants adopted the plan of shipping part cargoes, and steamers called in from other ports for these quantities.

The following list shows the proportion each flag took in the carrying trade of 1883:

Flag.		Number.	Tons.
British	Steamers	15	14,014
Italian	„	1	662
„	Ships	64	21,324
Greek	„	75	20,040
„	Steamers	7	4,100
Austrian	Ships	12	4,802
Russian	„	1	370
Turkish	„	4	434
French	Steamer	1	720
Total		180	66,466

AGRICULTURE.

The failure of the winter sown wheat was very serious, the pecuniary position of many farmers preventing the re-cultivation of the land in the spring, consequently a large acreage remained unproductive except for slight grazing purpose. Although the harvest was not a large one is proved of exceptionally good quality, similar grain not having been seen for many seasons. The straw was very short and a great scarcity of fodder is now being felt. Cattle and horses suffer in consequence and are selling very cheaply, milch cows in poor condition realizing with difficulty 30*s*. each.

The continued drought of summer and autumn effectually prevented the grazing steppe from yielding any pasture, and the autumn ploughing in some parts was delayed in consequence of the extreme hardness of the land; the only benefit arising from this excessive drought is the complete destruction of weeds.

The grain sown this last autumn presents a very bad aspect; it may therefore be predicted that the farmer will again sustain a loss. A scarcity of rain has been noticed for two successive years.

The destructive little steppe rat created much damage to the growing crops last season, and the spread of this pest is assuming very serious proportions in this part of Russia.

CATTLE PLAGUE.

During the past year cattle disease has been less severe; periodical outbreaks occurred as usual but quickly disappeared, the district continuing healthy throughout the year.

The town authorities have appointed a resident veterinary surgeon; this is a step in the right direction.

GENERAL.

Nothing of importance can be noted. The utmost interest continues to be felt towards the much needed line of railway. Several deputations have been sent to St. Petersburg, and it would appear that some good is likely to arise from these persevering efforts. Offers have again been renewed by the merchants and others to pay 10 copecs per chetwert upon all grain brought into

town by the railway. This would assist a guarantee fund materially, and shows how great the desire is to promote and increase the trade of the district and port.

No steps have yet been taken towards commencing the paving of streets, although the capital appointed for this work is yearly increasing.

The new light on the high land above the town is in working order and must be of great service to shipping entering the port.

The lighthouse on the Spit has been greatly improved by the introduction of electricity; the light can now be seen for a distance of 30 miles.

Much inconvenience is felt at the pier in consequence of the small draught of water for the loading craft. This during a busy season creates much delay in loading and entails extra expense upon the merchants. The harbour was dredged some few years ago at a large cost but again requires attention.

Berdiansk, February, 1884.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1884), pp. 351-355.

***

BERDIANSK.
Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1884.

The trade of this district and port has been considerable, and, to a certain extent, favorable during the past year. The exceedingly low prices of grain all over the world naturally affected the interests of the agricultural community of South Russia, and in sprite of a good harvest the profits of wheat farming have been very small, and serious questions are arising as to what can be done for the future. The land can be used for hardly anything but grain growing , and at the present value of this commodity the farmers experience the greatest difficulty in obtaining any reasonable result for their labour.

The business transacted by merchants and shippers of grain has been good. Large supplies being available, all had fair opportunities of employing capital profitably, and the result, so far as at present known, is satisfactory.

The English market was completely excluded from participating in the exports of this port owing to the quality of grain being too good; and although large numbers of vessels sail for the United Kingdom, it is understood that they all receive orders for a continental port after calling at Falmouth.

The returns of exports attached to this report show a considerable improvement upon those of 1883. Large speculative shipments were made to French ports, principally to Marseilles, in anticipation of the proposed

increased tax on foreign grain. Should this ultimately not be imposed the shippers will probably be heavy losers, as the approaching spring prices of grain free on board will be less than those of last autumn.

The stocks of grain available for shipment at this port may be stated to be about 200,000 quarters, and this will be largely augmented previous to the opening of navigation.

It may be anticipated that large shipments will be made, as large quantities of grain remain in the hands of the farmers, who only sold last autumn sufficient for urgent needs, retaining the bulk for later sale in the confident hope of prices being better.

Settlements of debts, and also ready-money sales, were extremely difficult all last year, and greatly affected business in many ways. Large credits have been given, but little hopes of early payments can as yet be entertained, as farmers will postpone selling their produce until the very last moment, when if prices do not improve, which is more than probable, they will be prepared for the sacrifice, and the crisis will be properly understood.

EXPORTS.

These bear favourable comparison with some previous good years, and, as above mentioned, they will probably be as equally good this present year.

During the past season a commencement was made by merchants engaged in the Italian trade to ship parcels of grain in berth steamers, and the result has been very satisfactory. It is anticipated that this trade will increase.

Small shippers have now no need to risk their parcels by sailing vessels, with all the uncertainties attending arrival, &c.; the business can be transacted quickly and profitably by the aid of steam.

Russian oil cake again figures amongst the exports. This produce was formerly only used by the peasants as fuel, but it has now obtained a market value.

Some shipments of grain in local craft were also made to various Azof and Black Sea ports, and in consequence affect the total return of exports to some small extent.

Attention must be called to a practice considerably on the increase during the past few years, viz., the part loading of vessels at other ports with inferior grain and the remainder at this port, the entire cargo being ultimately sold as Berdiansk grain, which is known to command a higher price in foreign markets.

The attention of the Marseilles Chamber of Commerce has been drawn by the French Consular representative at this port to the above matter.

The following table shows the quantities of grain and seed exported during the past two years:

Description.	Quantities. 1883. Quarters.	1884. Quarters.	Increase. Quarters.	Decrease. Quarters.
Wheat	358,236	581,760	223,524	. .
Barley	48,048	87,980	39,932	. .
Rye	12,900	22,000	9,100	. .
Rapeseed	16,185	18,480	2,295	. .
Linseed	6,680	. .	. .	6,680
Oats	15,360	3,382	. .	11,978
Total	457,409	713,602	274,851	18,658

In addition to the above exports of grain and seed the following goods were exported.

The total value of the exports amounts to 1,100,000*l*., showing an increase of 300,000*l*. over that of 1883.

Description.	Quantities. Tons
Oil cake	1,000
Wool	108
Hides, dry	94
Butter	10
Caviare	7

IMPORTS.

The value of these for the past year amounts to 25,336*l*.

With the exception of agricultural machinery, the imports to this port are insignificant in consequence of the goods required being obtainable indirectly, and in quantities to suit periodical needs.

In consequence of the seasons being so uncertain, it is very difficult always to arrange for the importation of the exact quantity of goods possible to dispose of; and in consequence importers are frequently out of pocket, as, in the event of a quantity of goods remaining unsold, the expenses and interest very nearly crush the profits for the following year. This has been the case during the past season, and in consequence the imports for the present year will be considerably affected.

The demand for foreign reading machines was very limited, and seems to point to an early cessation of importation in this line.

The scarcity of money materially affected the sale of English ploughs, a very large number of which were again imported. Peasant farmers were loath to sell their grain, although much in need of a good plough. Credit was given in many cases, but the total sales were small in comparison to other and less abundant years.

The fame may be said concerning chaff cutters, &c., which have sold very badly during the present winter; the reasons not being the abundant fodder in the farmyards, but simply the unwillingness to provide means for the purchase.

Petroleum has now ceased to be imported, nothing but Russian being now used.

The following table gives the quantities and description of the principal goods imported:

Description.		Quantities.
Agricultural machinery	Tons . .	200
Locust beans	„ . .	170
Nuts	„ . .	175
Pig iron	„ . .	91
Olive oil	„ . .	85
Fruits	„ . .	11
Various goods . .	Value . .	3,620*l.*

DOMESTIC TRADE.

The improvement noticed during 1883 has not continued in 1884: shopkeepers especially are complaining, their turnover having been much less than in other years. The long continuance of wet weather and impassable roads during November and December caused the trade of the town to remain completely stagnant.

The neighbouring large and busy colonies have of late years drawn some of the trade away from this town in consequence of the absence of easy means of communication, the dealers finding it easier to get goods from the great trade centres.

The production of agricultural machinery is making great strides in these colonies, but very few attempts are made towards an improvement in the various descriptions, from the simple fact sufficient quantities of the kind required cannot yet be produced; the profits from which are all that could be desired. The native reaper has been several times alluded to in these reports. This machine continues to be in great favour, some thousands being annually made and sold: the construction is of the most simple and inexpensive description, but this quite suits the requirements of the rough Russian peasant farmer, who does not seem to object to the tedious and heavy work attending the working of the reaper.

A considerable rise is noticed in the wages demanded by mechanics and farm labourers, although numbers are frequently out of work.

MARKET PRICES.

The value of grain fell directly the harvest was seen to be good. The spring and early summer were very dry and prospects appeared unfavourable, but later on some good rains fell and the harvest was assured. The utmost consideration was felt by the farmers at the low prices – anything similar not having been experienced since the Turkish-Russian war, when exports being stopped, grain could scarcely be sold at any reasonable price. The quality of last season's grain was unexceptionally good, and this especially suited the Italian markets.

The following table shows the prices current on the spot during the autumn:

Description.	Price per Quarter.	
	s.	*d.*
Wheat	28	6
Barley	14	0
Rye	18	0
Rapeseed	20	0

EXCHANGE.

This has had a tendency to improve; the £ sterling could be bought during the summer at 9 r. 80 c. (at the usual three months), but later on the exchange was 9 r. 60 c. and 9 r. 50 c.: this, to some extent, also affected the value of grain on the spot. General satisfaction, however, is felt that the rouble is at last improving in value.

SHIPPING, NAVIGATION AND FREIGHTS.

Navigation opened on the 20th March, and soon after that date a brisk business began, steamers having been chartered at 30*s*. to 32*s*. 6*d*.; there appeared to be scarcely any demand for sailing ships, quotations for the Mediterranean being 2 fr. to 2 fr. 40 c. per charge.

Steamer freights fell considerably during summer, but again took a rise in consequence of the quarantine established at the Mediterranean ports.

A much larger business would have been made with the berth steamers but for the above unfortunate circumstance.

It is anticipated that in consequence of the Italian and French merchants having commenced to load part cargoes by steamers, the demand for sailing vessels for the Azof trades will materially diminish, and the light draught steamers will entirely replace them.

Some sharp frosts set in before the heavy autumn shipments were concluded, but this port always remaining open long after the other ports are closed, no inconvenience was felt, and those vessels unable to finish loading at Taganrog were supplied here: after this alarm fine open weather again appeared, and loading was continued until a late date without difficulty.

The following list shows the proportion each flag took in the carrying trade of 1884:

Flag.	Number.	Tons.
British steamers	37	34,930
Italian „	1	596
Greek „	7	5,086
Russian „	1	440
Sailing ships, Greek	127	33,364
„ Italian	54	18,568
„ Austrian	15	6,182
„ Russian	1	104
„ Turkish	12	1,050
Total	255	100,320

AGRICULTURE.

Large landowners are gradually retiring from farming and now rent their lands, the unfavourable results of extensive farming during late years being the cause, and with the general agricultural depression the rents obtainable for these lands are very small: the income of a large landowner in Russia is now extremely limited, and will probably still further decrease.

This district was free of the beetle-pest daring the past reason, but in some parts other insects created damage, although not to any serious extent.

The autumn was very favourable for thrashing operations, and owing to the late open season a considerable quantity of land was prepared and sown: the absence of snow during the present winter does not improve the prospects of autumn-sown grain. The need of a railway is more and more felt, as the cost of bringing produce to market is simply crushing all progress, and adds to the embarrassments at present experienced on all sides. How long this state of things will last cannot be told, but it is greatly to be regretted that the social advancement of so rich a district should be crushed by this want. Local efforts are continually being made toward this object, but without State help Russian railways apparently cannot be built.

CATTLE PLAGUE.

As usual this disease has been prevalent during the year, but on the whole much less than previously. The milch cows of the town were severely attacked and large numbers died, thereby causing severe loss to a poor population.

The local authorities and "zemstvo" make praiseworthy efforts to stop the disease spreading, but the owners of cattle have, in most cases, themselves alone to blame through want of proper precautions.

GENERAL.

Considerable improvement has been made in the harbour by the dredging operations carried out during last season. The local craft can now load more cargo from the pier, and this is a great advantage in busy seasons. The next improvement needed is the enlarging of the pier itself, as the present size is quite inadequate to the requirements of the port.

The paving of the streets will, it is hoped, be commenced next spring, a preliminary agreement having been settled with a contractor. The funds in hand arising from the 5 copecs per tchetwert export grain tax now amount to upwards of 250,000 r.

The past season proved a great contrast to that of 1883, it having been remarkably free from the great heat experienced during that year.

The market gardens and grape harvest gave very poor results – the former through the want of spring rains and the latter in consequence of insufficient heat.

The district has remained remarkably healthy and free from any disagreement or disturbance amongst the Jewish and Russian populations, who appear to live upon far more amicable terms than formerly.

Berdiansk, February 16, 1885.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1885), pp. 593-598.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

Trade and commerce. The trade of this port during the first half of the year 1886 was very limited, all descriptions of produce being scarce.

Some little movement was experienced during a part of June and July in consequence of the harvest promising fair, and farmers brought into town all remaining stocks of old grain.

A large business was transacted during the autumn, the harvest having proved, in some portions of this district, most abundant and of very good quality.

Winter wheat was deficient, and, for the little available, large prices were paid by the Italian merchants. This competition affected the prices of other descriptions to such an extent that the Greek merchants found it impossible to ship at a profit, and in consequence the export trade slackened.

As the autumn advanced, stocks accumulated and forced shipments; a large number of British and other steamers, in addition to Greek and Italian sailing vessels, were loaded. The season, however, finished early and without animation, merchants and speculators having experienced a very profitless year.

Imports. Imports have been very small, and consist principally of dried fruits, hydraulic cement, tiles, &c., chiefly from Italian ports. No returns are obtainable from the customs authorities, and in consequence details cannot be furnished in the accompanying annex.

No agricultural machinery was imported either from the United States of America or Great Britain, the demand for foreign machinery being less every year.

Exports. The annexed table shows the exportation for the past year. It is anticipated that the next spring and summer shipments will be large; the quantity of grain still remaining in the hands of farmers and others being considerable.

Grain prices. Wheat averaged 32*s*. per quarter, barley 12*s*. 9*d*., and rapeseed 15*s*. 10*d*. Severe competition sent up local prices to a point far beyond expectation, and for a time limited the shipments to Italian ports only.

As the season advanced prices became easier, and a large business was transacted, the chief persons benefited being the farmers, who, with a good harvest, have been favoured in addition with good prices.

Freights. Freights ruled low all through the year. Steamers were chiefly in demand, but seldom obtained more than 20*s*. for the United Kingdom and 2 fr. for the Mediterranean. […]

Foreign Office. 1887. Annual Series. # 80. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1886 on the Trade of the Ports of the Sea of Azoff (London: Harrison and Sons, 1887), p. 17.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

Imports. No improvement can be announced on this head, the direct imports being almost nil, as with very few exceptions all vessels arrive in ballast, and the foreign produce needed for general requirements is obtained indirect. Foreign agricultural machinery was again completely neglected, although the home-made found ready purchasers. The day for the foreign producer appears to be over so far as this district is concerned, and it is surprising that similar results are not so distinctly noticed in other parts of South Russia, where the sale of American machinery still goes on.

Judging from the numerous catalogues and other correspondence constantly arriving at this Vice-Consulate, English manufacturers appear now to be more desirous of bringing their goods before the foreign public. Every effort is made to place these papers before the interested parties, and business may, in course of time, result; but the chances are small, the frequent visits of travellers for German and Polish firms appear to be the means of supplying almost every want, and added to this their prices are always quoted in roubles.

Reaper knife sections in large quantities, and chaff-cutter knives are received from Sheffield; but even these articles are likely to be soon ousted out of the market by an enterprising firm in the North of Russia, whose factory guarantees an equally good article and at a less price.

Exports. The total results prove quite equal to last year, and show the marked improvement (in spite of adverse circumstances) in the importance of this district, although the excessive fall in exchange, as compared with the average of last year, prevents the total value showing more favourably.

Grain. The heavy grain duties at the French ports appear to have entirely stopped the former large trade carried on between this port and Marseilles, but

it is encouraging to notice that other countries are taking increased quantities, especially Spain: this is the saving of what almost appeared to be the ruination of the grain trade at this port.

Grain prices. These varied considerably, not only in consequence of prices abroad, but also from the frequent differences in the exchange of the day.

Exchange. The exchange has been calculated at the average of 11 r. 30 c. per £ sterling, nearly 1 r. in the £ more than last year.

Wheat averaged 1*l*. 7*s*. 8*d*. per quarter f o. b. in autumn and about 1*l*. 9*s*. in spring, barley 12*s*. 3*d*., and rapeseed 14*s*. 4*d*.

Local dealers started high prices when the new grain began to arrive in expectation of the total quantity being small, whilst shippers declined business.

Prices abroad still further falling, a regular collapse took place here, many dealers losing large sums of money. Local prices fell in a corresponding ratio, and directly farmers saw this they ceased bringing in their grain, and business remained very dull for some time. Ultimately a better tone was experienced, but the state of the country roads entirely prevented any supplies coming in.

Freights. Freights ruled very low for spring shipment: 16*s*. to 1*l*. were paid for the United Kingdom, and 1 fr. 75 c. for the Mediterranean. Freights improved during autumn, and a great scarcity of ready tonnage was experienced. Large profits were made by speculative brokers, who chartered steamers early in the season at low rates for several consecutive voyages, and then gave them off at largely increased freights.

Agriculture. Still further development in the home agricultural industries can be announced; the advancement is most encouraging to all concerned.

Stocks were again cleared off at fair profits, and the scarcity of the cheap-made plough was severely felt. Many hundreds more than were available could have been sold, the demands coming from near and far off districts.

The important agricultural exhibition held at Charkoff during September last has given much satisfaction, and will tend to greatly encourage home production. Samples, consisting of reapers, mowers ploughs, chaff cutters, wine presses, and other articles were sent from one of the agricultural machine works in this town, and obtained prizes.

Some large purchases of land, containing iron ore and other minerals some 20 miles from this town, are reported, and it is stated to be the intention of the buyers, who are holders of other large mines in Russia, to start some very important mines; the district is specially rich, and the movement will materially affect the importance of this town, and signs of advancement are everywhere apparent.

General. A portion of the sum allotted to Berdiansk by the Minister of Finance has been expended in dredging the harbour, and the depth at the loading pier is again sufficient for the lighters employed. It is stated that a new

pier will be built; this is one of the principal needs of the port, and the merchants await with anxiety the realisation of this long-desired improvement.

Water supply. Some very satisfactory results have been realised in the artesian well-boring at Melitopol, conducted by some Englishmen. Abundant good water has been found at a depth of 900 feet, with tubing of 2¾-inch; the discharge is calculated at about 150,000 gallons per 24 hours, the height of the jet of water being 45 feet. The total cost, with reservoir, will, it is stated, amount to about 1,400*l*.

The water question at most of the towns in this part of Russia is a very important one, the supplies being obtained from public wells very liable to pollution and of questionable capacity.

Cattle plague. Cattle plague has diminished during the past year.

Annex A.

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk in the Year 1887.

Entered.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	. .	. .	47	42,432	47	42,432
Greek	105	28,861	12	9,930	117	38,791
Italian	71	26,857	. .	. .	71	26,857
Norwegian	. .	. .	8	6,495	8	6,495
Austrian	6	2,643	. .	. .	6	2,643
French	. .	. .	3	3,524	3	3,524
German	. .	. .	2	1,849	2	1,849
Turkish	17	1,773	. .	. .	17	1,773
Total	. .	. .	. .	. .	271	124,364
„ for the year preceding	. .	. .	. .	. .	244	116,251

Cleared.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	. .	. .	47	42,432	47	42,432
Greek	98	26,637	12	9,930	110	36,567
Italian	67	25,345	. .	. .	67	25,345
Norwegian	. .	. .	8	6,495	8	6,495
Austrian	4	1,763	. .	. .	4	1,763
French	. .	. .	3	3,524	3	3,524
German	. .	. .	2	1,849	2	1,849
Turkish	9	941	. .	. .	9	941
Total	. .	. .	. .	. .	250	118,916
„ for the year preceding	. .	…	…	…	233	112,686

Annex B.

Return of Principal Articles of Export from Berdiansk during the Year 1887.

Articles.	1887.		1886.	
	Quantity.	Value.	Quantity.	Value.
	Qrs.	£	Qrs.	£
Grain and seed	873,250	1,053,569	868,000	1,287,374
	Tons.			
Oil-cake	1,000	1,500	. .	. .
Other articles unknown . .	. .	. .	. .	. .

Note. – The rate of exchange employed in the above figures is 11 r. 30 c. per £ sterling.

The customs returns of the principal articles of import to Berdiansk during the years 1887-86 are not obtainable.

Foreign Office. 1888. Annual Series. # 346. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1887 on the Trade of the Consular District of Odessa (London: Harrison and Sons, 1888), pp. 15-17.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

Commerce generally. As forecast in the Report from this Vice-Consulate last year, unusual prosperity has been experienced throughout this district during the past year so far as a most abundant harvest is concerned, but it would be difficult to find anyone who is satisfied with the result up to the present.

A combination of unforeseen circumstances has curtailed the trade and commerce of the port to an enormous extent, the foreign markets quoting such low prices for grain, and the value of the rouble having so materially increased, all expectations of a busy and profitable season were soon crushed, and should the rouble continue at its present value, farming in this country will be extremely difficult, if not ruinous, the seasons being so uncertain.

Merchants during spring transacted a fairy profitable trade, both buyers and sellers remaining, so far, satisfied, but during he autumn merchants with difficulty obtained cargoes, as the supplies were held back in the hopes of better prices, and, it must also be added, in consequence of the impossibility of the farmers leaving the thrashing operations to bring in their corn.

Although the total shipments show some 15 per cent. increase over almost any previous year, the results would have been very far different had the farmers felt satisfied with the prices of the day and disposed of their produce.

The stocks now in their possession are very large, and should prices continue at their present low rate up to the month of May, the farmers will be compelled to sell. The most determined efforts will be employed to retain as much as possible until better prices are obtainable or, at all events, until the prospects of the next harvest are shown.

The excessive dryness of the autumn, and unusually early frosts with the absence of snow will, it is expected, probably entirely destroy the winter wheat, this will be a most serious matter for some parts of the district where the farmers are unable to sow much spring wheat, and generally will entail more work in re-ploughing and sowing in the spring than the bulk of the farmers could possibly get through.

Agriculture. The accounts from various parts of this district concerning the actual yield of the last harvest have perhaps seldom or never been equalled, the peasant farmer was in despair as to the possibility of his being able to harvest such an enormous yield, and, even if threshed, the question would be where to put it for safety, the general arrangements of sheds, &c., being most primitive and inadequate, the result was that sleeping rooms, kitchens, stables, and out-houses of any and every description were employed for the storage of grain, and in many cases are still so used, the actual quantity sold being small.

Agriculture has received most timely help, and the economic results to the farmer must prove, under any circumstances, very good, but the regrets of being obliged to sell at 7 to 9 r. per tchetvert, when nothing below 10 to 12 r. has been heard of since the Turkish-Russia War, can be very readily imagined.

The yield of winter wheat in many parts of this district was 48 bushels to the acre, and spring wheat in many 32 bushels; instances are known where the farmer realised a nett profit equal to the actual value of the land.

It is impossible, however, to quote an accurate average of the yield throughout this district, no trustworthy returns being obtainable, but about 32 bushels for winter wheat, and 25 bushels for spring wheat, per acre, may be taken as the average.

Imports. Direct imports to this port have now ceased. With the exception of two or three minor descriptions of goods brought by the small Turkish craft trading from the Black Sea; these consist of hard wood boards (which are bought almost exclusively by the makers of the cheap reaping machine), firewood, nuts, and coffee.

One small consignment of agricultural machinery came by way of Odessa for some distant colony, but, as previously reported, few or no buyers for foreign machinery can now be found in this district.

The shopkeepers passed some few orders for ironmongery goods to the travellers who called upon them, but these goods also came indirect.

Considering the immense difference in the Russian exchange, a most favourable time now presents for the introduction of British goods, but they must be pressed upon the buyers by able representatives, and, unless credit is given, no business would be possible.

Exports. These reached a total of 1,025,000 quarters, and would have been much larger but for reasons before stated.

The rise in the value of the rouble prevented merchants paying more roubles for the grain, this was the principal cause which curtailed the exports. The generality of the farmers understand little about exchanges, but this important matter to them is gradually being brought home, and they would much prefer the rouble remaining at 12 to the £ sterling, instead of 9 r. 30 c., as at present.

The position just now is very strained, the farmers being in great need of money, but still they will not sell, the quantity that must be shipped sooner or later is very large, the time, however, for this to take place is extremely uncertain, but spring shipments will be large, as stocks are gradually increasing.

Grain prices. During spring and early summer prices were good for the farmer, owing to the low exchange, and all holders of grain sold to advantage.

Tender wheat for the French and Spanish markets cost in the spring, f. o. b. 27*s*. 6*d*. and 28*s*. 8*d*. per quarter, and, in the autumn, 34*s*. and 31*s*. 6*d*.

Wintes wheat averaged 32*s*. 4*d*. and 29*s*. 3*d*. for the same markets; and, for the Italian markets, price were 29*s*. 2*d*. and 24*s*. during spring, and 35*s*. 6*d*., 31*s*. 6*d*., and 27*s*. autumn.

Barley remained steady at about 10*s*. per quarter.

Local prices are now 27*s*. 9*d*. per quarter for best qualities wheat, and 24*s*. for inferior, and the cost of putting on board would be about 10*d*. per quarter.

Autumn shipments generally have proved a loss, and the results are discouraging to merchants, as the immense harvest gave hopes of a good business.

Freights. A large number of steamers were fixed at 24*s*. for the United Kingdom, spring loading, for this and neighbouring ports, but freights greatly improved during autumn, 30*s*. to 43*s*. being paid.

For the Mediterranean ports 1. fr. 75 c., 2 fr. 25 c., to 3 fr. 10 c. per charge were paid for steamers and sailing ships; tonnage was in great request, and when most needed not to be obtained.

Speculators made large profits at the early rates, steamers being chartered for several voyages, but the unfortunate early winter, and numerous shipping disasters in the Azoff, prevented many favourable charters being fulfilled, steamers leaving with part cargoes and in ballast.

Fine open weather again came round, and this port was especially favoured in being able to continue loading until a late date.

Norwegian and Italian steamers were sought for in preference to British, but the supply being very small little choice was possible, the total, however, shows 47 foreign steamers to 35 British. Great complaints are made against captains of British vessels not being able in many instances to state the actual quantity of grain their vessels carry, thus causing the merchants loss of time and money, in either sending insufficient or too much cargo; this is an old grievance, and seems to call for a remedy just now.

Sailing ships were in great demand, and readily found remunerative cargoes.

Industries. A most profitable year can be reported on this head, as, owing to the enormous harvest and scarcity of labourers, the agricultural machinery manufacturers had more work than they could get through, every machine, good or bad, was sold throughout the entire district, the prices at the latter part of the season increasing 50 to 75 per cent., and the demand could not be satisfied even at these rates, upwards of 1,000 cheap reaping machines were made and sold in this town, and about 15,000 more in various parts of this district, prices ranging from £12 to £21.

The reproduction of all descriptions of machinery now going on throughout the district is enormous, and it is to be hoped a favourable harvest will be experienced, otherwise a severe check will be felt in this branch of industry.

With the advantageous exchange now ruling large quantities of the English plough previously introduced into this district might be sold, constant and numerous inquiries being made for them, it seems that none of the numerous imitations made in this country equal the original.

Another agricultural show was held during the autumn for the districts comprised in the Taurida Government. Many interesting and successful productions were exhibited and tried on the spot, the show of horses and cattle also being good. Complaints were made as to the unfair distribution of prizes, but it is doubtless difficult to please everybody.

Skilled labour is scarce, especially good foundry hands, wages have increased at least 25 per cent., now being 3*s*. 9*d*. and 5*s*. per day of ten hours; these are good wages in a country where living is so cheap, a great addition to these rates is made through the system of piece-work which is very generally adopted, and it is surprising the high wages that are gained by some hands.

Every year a great addition is made to the number of skilled workmen in all the branches, a quantity of young men yearly concluding their apprenticeships; drink, however, soon thins the ranks, and the best hands are invariably hard drinkers, and seldom retain good places for any length of time.

The purchase of rich mineral land in this district reported last year appears to be a simple hiring of the right of mining and annual payment of royalty or rent without any immediate intention of starting work, this is with the object of preventing opposition to works already established by the lessees in other parts. This is much to be regretted, as adequate supplies of iron, &c., are always difficult to obtain, and a large field is open to capitalists.

A coal famine is being experienced here this winter, the supplies from Rostoff during autumn having failed, unheard of prices are being paid, 60*s*. per ton and upwards, the usual price being about 30*s*. per ton, and as the winter is exceptionally severe great deprivation is being felt by the poor.

The artesian well boring has been most successfully continued during the past year by the enterprising Scotchman who introduced it, many good wells having been driven in districts where land was of little value for grazing purposes from the absence of water for the cattle. The municipality of this town has made a contract for the sinking of a well in the town which will be soon started, and it is greatly hoped that the want of good water, which is most severely felt, will soon be relieved.

General. The monthly returns of the cattle plague during the past year have been with one exception nil, this is the second year in which the district has been free from this contagious disease.

General healthiness has prevailed throughout the year, with the exception latterly of diphtheria and scarlatina, the former is now assuming an epidemic form, and the public schools are being closed for a time.

It is satisfactory in being able to report that in spite of the unexceptionally severe early winter no casualty to shipping or lighters occurred at this port, although at every other port in the Azoff accidents were reported.

Annex A.

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk in the Year 1888.

Entered.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	…	…	35	29,743	35	29,743
Greek	110	31,789	13	9,146	123	40,935
Italian	72	28,322	16	11,505	88	39,827
Norwegian	…	…	9	7,065	9	7,065
French	…	…	5	6,976	5	6,976
Austrian	10	3,481	1	444	11	3,925
German	…	…	3	2,496	3	2,496
Turkish	23	1,531	…	…	23	1,531
Total	215	65,123	82	67,375	297	132,498
„ for the year preceding	…	…	…	…	271	

Cleared.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	…	…	35	29,743	35	29,743
Greek	96	27,664	13	9,146	109	36,810
Italian	67	26,028	16	11,505	83	37,533
Norwegian	…	…	9	7,065	9	7,065
French	…	…	5	6,976	5	6,976
Austrian	10	3,481	1	444	11	3,925
German	…	…	3	2,496	3	2,496
Turkish	23	1,531	…	…	23	1,531
Total	196	58,704	82	67,375	278	126,079
„ for the year preceding	…	…	…	…	250	

Annex B.

Return of Principal Articles of Export from Berdiansk during the Year 1888.

Articles.	1888.		1887.	
	Quantity.	Value.	Quantity.	Value.
	Quarters	£	Quarters	£
Grain and seed . .	1,025,000	1,240,115	873,259	1,053,569

Return of Principal Articles of Import to Berdiansk during the Year 1888.

Articles.		1888.		1887.	
		Quantity.	Value. £	Quantity.	Value. £
Hard wood boards	Number	46,000	4,000		
Firewood . .	Cwt. . .	12,928	600	Not reported.	
Nuts . .	„ . .	772	1,700		
Coffee . .	„ . .	112	875		

Note. Rate of exchange calculated at 10 r. to the £ sterling.

Foreign Office. 1889. Annual Series. # 536. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1888 on the Trade of the Consular District of Odessa (London: Harrison and Sons, 1889), pp. 20-24.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

The harvest below average. The winter wheat and rye of this district completely failed. The spring wheat and barley presented most favourable prospects during the early part of the season in most parts of this district; bur as a severe drought set in during May, and continued into early June, these appearances were very seriously changed, and fears were entertained that even the seed soon would not be reaped. Some good rain fell during June, but was

accompanied by cold weather which retarded growth, and as summer weather quickly followed, and no more rain of any consequence was seen, the harvest generally has proved a bad one, the yield being estimated at not over 11 to 22 bushels per acre.

Quality of grain poor. The grain, with some few exceptions, is of very poor quality; barley gave rather better results than wheat, but still the yield is very small.

These particulars are applicable to all parts of this district, and from information obtained concerning the harvest in the adjoining districts of Melitopol, Alexandrovsk and Mariupol, the position appears to be exactly the same, consequently the quantity of new grain available for foreign consumption from these districts will be very small.

Last year's stocks large. The stocks of last year's grain are yet considerable, but the farmers are not disposed to sell, prices ruling lower than is thought to be probable considering the deficiency in this year's harvest.

Sale of agricultural machines unusually large. Unusual and unexpected good fortune was experienced by all the agricultural machine manufacturers throughout these districts; all stocks were sold off, but at somewhat reduced prices. This unexpected result arose partly through scarcity of labourers, but principally in consequence of the straw being so short, ordinary hand mowing was unable to satisfactorily do the work, the cheap home-made reaping machine answering all requirements.

Foreign Office. 1889. Annual Series. # 617. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1889 on the Agriculture of Southern Russia (London: Harrison and Sons, 1889), p. 9.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

Commerce generally. The annual returns for the past year show that the business transacted at this port was upon a very much more extensive scale than in previous years, with the single exception of 1888.

During the autumn business was very slack; the harvest having failed, and grain prices abroad being so low tended seriously to arrest shipments, and trade generally suffered. Some heavy losses were made by the local dealers, and shippers fared little better. Money was exceedingly scarce, and the grain trade appeared to be undergoing a most severe change, the calculations of the most experienced being completely upset. Altogether the autumn was the most discouraging that has been seen here for many years.

The prospects for the present year are, in some respects, encouraging, as the autumn proved very favourable for the farmers, and continued so until quite late in the season, when some heavy snow fell, which was soon followed by frost, the young winter wheat being thus well preserved.

The stocks of grain in depot amounted to about 200,000 quarters, and it is not expected this quantity will be much further increased before navigation opens: what there is still in the lands of farmers will most likely be held back until about May.

Agriculture. As was anticipated the winter wheat of 1888-89 completely failed, and all land had to be ploughed and sown in early spring. Prospects appeared favourable, and all went well in a greater part of this district until the end of May, when, in consequence of the absence of timely rain, everything changed to the bad.

The final result was in some places complete failure, and elsewhere the yield very poor; barley gave better results, the quality, however, of all grain being very inferior.

The actual yield of the harvest was estimated by the Zemstvo at 11 to 22 bushels per acre: this must be still further reduced, and stated at nil to about 20 bushels, the latter quantity being very exceptional.

The outlook for farmers in Russia is becoming most discouraging. The extraordinary rise in the value of the rouble, accompanied with the average harvest and low prices will, without doubt, make wheat-growing very difficult, and the Russian papers discuss the subject with the utmost alarm.

Imports. No improvement can be noted on this head. English goods of any description are now seldom seen in this part of Russia; but in consequence of the continued inferiority of Russian-made goods, and the favourable exchange, it is anticipated that a change will take place, and a demand again spring up for several descriptions of English goods; in fact, some fair orders have already been given to Sheffield.

The articles mentioned in Annex B were imported as usual solely by small Turkish craft.

Exports. The total shipments of grain reached to about 7,500,000 bushels, and the only other article of importance exported was oilcake, 1,100 tons being shipped to Mediterranean ports, but none to British.

The grain exports from this port have been steadily increasing for some years past, and were the inland communications more civilised the exports would be almost doubled, better prices being obtainable here than at any other port of the Azoff.

Grain prices. During spring and early summer prices were fair, and a good business was transacted, but later on prices fell to such an extent that all

business was completely disorganised, and this continued until the closing of navigation.

The average price of wheat may be stated at 28*s*. per quarter f. o. b., barley 12*s*. 6*d*., rape (with 20 per cent.) 21*s*. 6*d*., and rye 16*s*. 6*d*.

Some little time after navigation closed a considerable rise took place in the above prices, and a large portion of the stocks in depot changed hands, the remainder being retained in the hopes of still better prices during the spring.

Freights. These were very firm in the early part of the season, 30*s*. to 32*s*. per ton tallow being paid for the United Kingdom and Continent, and 2 fr. 50 c. for Mediterranean ports; these rates fell during May and June, but again improved in July and August, a scarcity of ready tonnage being felt. For the latter part of the season freights were better than at any previous date, viz.: 29*s*. to 35*s*. for United Kingdom and Continent, and 2 fr. 50 c. to 2 fr. 80 c. for the Mediterranean ports.

The Norwegian flag again competed successfully, the tonnage representing more than half the total of the British.

Agricultural machinery. In the agricultural machinery trade a fairly profitable year cam be reported; this was a great surprise to manufacturers, because the outlook during the most important sale time appeared very bad. During June, however, a sudden demand sprang up from all quarters, as it was found that hand-reaping the short straw could only be done at a loss: the home-made, cheap reaping machine, cutting very low, was, therefore, immediately bought, and in less than a month all the large stocks in hand were cleared off from every part of this and adjoining districts, and although at reduced prices a fair profit was made, the demand again being far in excess of the supply.

Between 12,000 and 15,000 of these reapers are produced in this part of Russia annually, and even this large quantity does not suffice. A most profitable business in carried on by these manufacturers, and there is plenty of room for others. Some English capital has recently been put into one of the factories at Alexandrofski, and good dividends will be almost certain.

The foreign reaper was found to be almost useless in the last harvest, not being able to cut low enough for the excessively short growth of straw.

An immense number of the farmers' light wagons ("britchki") are also made, and a large remunerative field is open for the production of a superior article in this line. Buyers come in increased numbers from the Caucasus and other districts, who ship them by the coasting steamers to the opposite side of the Azoff, from whence they are sent up country.

The sale prices, 11*l*. to 19*l*., have increased some 50 per cent. for no very great distances.

The centre of production is, amongst the German colonies, about 100 versts from this town.

Wells. The artesian well boring in this town is progressing fairly, and the required supply of good water is expected to be obtained at a depth of about 500 feet; the Scotchman who has the contract never having yet failed in the numerous wells already sunk in this part of Russia.

General. The cattle plague during the past year has been very slight, so far as the Berdiansk district is concerned; the adjoining districts, however, were severely affected; but upon the whole the number of actual deaths by this disease is reported to have been less than usual.

Diphtheria has again been very prevalent, and causes great anxiety in every family.

Annex A.

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk in the Year 1889.

Entered.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	…	…	46	40,254	46	40,254
Greek	73	31,246	14	10,458	87	41,704
Italian	38	14,162	13	9,113	51	23,275
Norwegian	…	…	26	21,864	26	21,864
German	…	…	8	6,838	8	6,838
Austrian	2	458	…	…	2	458
Turkish	24	1,650	…	…	24	1,650
Total	137	47,516	107	88,527	244	136,043
„ for the year preceding	…	…	…	…	297	132,498

Cleared.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	…	…	46	40,254	46	40,254
Greek	73	31,246	14	10,458	87	41,704
Italian	38	14,162	13	9,113	51	23,275
Norwegian	…	…	26	21,864	26	21,864
German	…	…	8	6,838	8	6,838
Austrian	2	458	…	…	2	458
Turkish	24	1,650	…	…	24	1,650
Total	137	47,516	107	88,527	244	136,043
„ for the year preceding	…	…	…	…	297[894]	132,496[895]

[894] *[sic!]*
[895] *[sic!]*

Annex B.

Return of Principal Articles of Export from Berdiansk during the Year 1889.

Articles.		1889.		1888.	
		Quantity.	Value. £	Quantity.	Value. £
Grain and seed . .	Qrs. . .	960,928	1,204,130	1,025,000	1,240,115
Oil cake	Tons . .	1,100	1,500	. .	. .

Return of Principal Articles of Import to Berdiansk during the Year 1889.

Articles.		1889.		1888.	
		Quantity.	Value. £	Quantity.	Value. £
Firewood	Tons . .	700	700	. .	600
Hardwood boards . .	Pieces . .	8,500	1,630	. .	4,000
Wooden grain shovels . .	„ . .	75,100	120	. .	. .
Nuts	Cwts. . .	1,140	1,610	. .	1,700
Charcoal	. .	1,000	200	. .	. .

Rate of exchange 9 r. 50 c. to the £ sterling.

Foreign Office. 1890. Annual Series. # 675. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1889 on the Trade of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1890), pp. 21-24.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

The farmers who were fortunate in having sown some part of their land with winter wheat are the only ones who have escaped the general deplorable results, a more deceiving year, so far as appearances went, has not been experienced here for a length of time.

The grown and yield appeared most promising, and it is now generally admitted that the sole cause of the collapse was the wave of excessive heat which passed over the entire district during the early part of July.

Winter wheat has given about 12 bushels to the acre, spring wheat not more than 4 bushels, and barley about 8 bushels.

The extremely low prices of all description of grain have made matters worse, and farmers have sustained a dead loss. A most unfortunate crisis exists, confidence is shaken, and the value of land and rents has fallen some 25 per cent. It must be remembered that this is the second bad year in succession.

Grain prices have considerably improved lately, but, unfortunately, this comes too late, when three-fourths of the entire crop has been sold and shipped.

Amidst this general depression it is pleasant in being able to report that the autumn sown crops throughout this district present a most favourable aspect. A very large quantity of land has been sown, and although autumn rains were late, the fine open and moist weather of October and part of November has put the crops upon a firm footing, and affords some encouragement for the future.

Foreign Office. 1891. Annual Series. # 821. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1890 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1891), pp. 7-8.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

Commerce generally. The results of business transactions at this port during the past year appear to have been universally unsatisfactory. Large shipments of grain were made during the spring, but as freights were high merchants found it very difficult to make any profit out of their shipments, seeing the cheaper prices ruling at some of the other ports of the Azoff and Black Sea.

The anticipated large harvest having proved quite the reverse, it was thought that, with the greatly diminished quantity, some fair business might be possible during the autumn. This was also wrong, and a more difficult season for combining business has seldom been experienced. Nevertheless almost all the grain that came to market was shipped, and the stocks remaining in depot are smaller than have been known for some years; conflicting estimates are made as to the quantity still remaining unsold in the district. No statistics are obtainable from the Agricultural Board (Zemstvo) as to the acreage under cultivation, otherwise, with the known result of the yield of the harvest, it would be very easy to know, more or less, the quantity of grain still available. Under any circumstance it cannot be large, and by the month of May all will probably be cleared off.

So far as a fine autumn and favourable winter is concerned the prospects for next season are most encouraging. But this was exactly the case last year, as mentioned in my report for 1889.

Agriculture. As a very generally known the harvest it this part of Russia proved very poor, and had it not been for the winter wheat, which yielded much better than the spring, the results would have been still more disastrous. Unfortunately the acreage of autumn-sown crops was not large, and the spring crops, although looking most promising for a length of time, failed at the last moment in consequence of the excessive heat.

The acreage sown this last autumn is very large, and at present the farmers are full of hope. It is, however, astonishing this should be the case with such continued misfortune; two years of loss in succession are difficult to stand up against.

The position of the peasant farmer is very different to that of the middle class. His requirements being so small the loss is not felt so keenly, but with moderate or large farming no profit appears to be possible in this country now. In spite of this the rent of land has not fallen to the extent anticipated and at one time reported, and land lying idle for want of a tenant is never heard of in this district. The rural population has vastly increased of late years, and requires more land than is available.

The value of land has fallen considerably where forced sales have taken place, but very little could be brought by mutual consent at reduced prices. The position is nevertheless most critical, as there is an absolute dearth of ready money, and farmers readily pay from 15 to 18 per cent. for loans till autumn.

The present value of land in this district is about 100 r. per dessiatine (4*l*. 5*s*. per acre), and the annual rental form 7 r. to 12 r.

The yield of the last harvest was about 12 bushels (6 tchetwerts) per acre for winter wheat, 4 bushels (2 tchetwerts) for spring, and 8 bushels (4 tchetwerts) for barley.

Much less attention is now paid by the peasant farmers to the necessity of allowing a portion of their land periodical rest to enable it to regain its fertility, no manures being employed for that purpose, the consequence is seen, in a great measure, by the frequent bad harvests.

Imports. The anticipated improvement in the import of foreign goods does not appear to have taken place, the increased 20 per cent. duties having materially altered the position of a favourable exchange, all foreign goods arrive here via Odessa or other large port, so it is impossible for this port to figure in the list. I regret to notice a great scarceness of English goods in the shops or depots, and I believe the same applies to either the German, French, or Belgian goods.

Exports. The total shipments of grain amount to 1,318,300 tchetwerts (997,576 quarters), exceeding those of 1889. The value is proportionally higher, in consequence of the difference in exchange, one rouble in the 1*l*., viz., from 9 r. 50 c. to 8 r. 50 c., the latter being the rate employed in this report.

A small consignment of oil-cake was made, but no other description of goods worth noting were exported.

The wool produced in this district was brought up for home consumption.

Grain prices. Better prices were obtainable during the first half of the year, and these were continued for a short time after the new grain commenced to come in, but soon fell, in consequence of the unfavourable state of the foreign

markets, and all through the autumn, with very little exception, remained very low; the high exchange, which touched 7 r. 50 c. to the 1*l*., tending to still further decrease the value in roubles.

Most descriptions of grain were of very inferior quality.

The average prices of wheat, f. o. b., were in the spring as follows, viz.:

	s.	*d.*		*s.*	*d.*	
Azema . .				30	9	per quarter.
Red wheat . .				34	3	„
Ghirca (1st and 2nd quality)	30	6	and	27	9	„
Barley				14	8	„
Rye				18	4	„

And during the autumn were respectively 30*s.* 6*d*., 30*s*., 30*s*. and 26*s*., 14*s*. 8*d*. and 17*s*. 10*d*.

Local prices are at present on the rise, and holders of stocks are not disposed to sell; the arrivals of grain from the district during the winter have been almost nil in consequence of the impassable state of the roads, which have been blocked with snow for some months. Such a quantity of snow has not seen for many years.

During the first half of the year these were firm and remunerative for owners, there being at times a scarcity of ready tonnage freights fell considerably later on, and the season closed without any improvement. For the United Kingdom from 25*s*. to 18*s*. per ton tallow, and for the Mediterranean 2 fr. 25 c. to 1 fr. 90 c. per charge were paid. Several boats were chartered by speculating brokers for the entire season at a fixed rate for the Mediterranean, viz., 2 fr. 20 c. per charge. After the fall in freight some of these steamers were refused, and the brokers being men of no standing or means no redress could be obtained.

Owners who were fortunate in keeping clear of these difficulties must have made a good business for their boats, which were principally Norwegian.

Very little has yet been done in charters for the coming season.

Industries. With the appearance of a good harvest these were very brisk, large quantities of the native reaping machine being prepared, and as the harvest did not fail until almost the last days of June all were disposed of at remunerative prices, scarcely a machine remaining unsold here or at the numerous colonies and towns where they are produced, it is calculated that about 10,000 of these machines again found purchasers.

It is, however, seldom possible to sell them for ready money, credit has to be given, and if the harvest turns out good no difficulty is experienced in the receiving payments; but when the reverse happens, as is the case this last season, endless delays occur, and the bulk of the debts has to be carried over for another year, but even with this drawback all machinery makers have done very well these last few years and made money. Factories are continually on

the increase, the machines being sent very long distances outside the limits of this district.

Foreign machinery of any description (with the single exception of a few American horse-rakes) was not heard of in this district.

The artesian well sinking, for the purpose of supplying the town with water, has not yet resulted successfully, the Scotch contractor is now making another trial nearer the sea.

Menonites. When these German colonists first came to Russia, the Government gave 65 dessiatines (178 acres) of land to each family, and in this district there are some 60 colonies containing from 70 to 90 families each; when the Government stopped making the grants of land, the colonists applied for permission to retain and cultivate the remaining unallotted land (between 4 and 5,000 dessiatines), the profits from which (arising from the annual letting), after paying the usual tax, should form a fund for the purchase of land in different parts of the country for the support of their people as the numbers increased, this concession was granted and continues up to the present time.

During the many years these colonists have been in the enjoyment of this right, large sums of money have accumulated, which have, from time to time, been invested in land, and as the families have increased so their needs of more land have been duly supplied.

The last purchase has recently been made at Orenburg, where some 20,000 dessiatines (55,000 acres) have been secured at 30 r. per dessiatine (1*l.* 8*s*. per acre), the land is well situated about 30 versts from the main line of railway, and is a good corn-growing province.

In the coming spring about 50 families from these colonies will take their departure, to be followed at intervals by others, each family will receive 40 dessiatines (110 acres) free, with the option of purchasing other 40 dessiatines at cost price, with easy terms of payment.

During the last 20 years these colonists have purchased upwards of 65,000 dessiatines (179,000 acres) of land, the original plan being adhered to at each purchase of retaining a certain portion for the purpose of accumulating a fund as before.

With the profitable farming of previous years all these colonists are well off, and many of them exceedingly rich. This is shown by the large estates some of them exceedingly rich. This is shown by the large estates some of them possess, and by the extensive purchases of land frequently made by individuals and syndicates; recently a large sugar factory has been bought with about 18,000 dessiatines (50,000 acres) of good beet growing land (outside the limits of this district), at 55 r. per dessiatine (2*l.* 7*s*. per acre), by four of these colonists.

Had some similar arrangement been made for the Russian peasant farmer, as with these colonists, we should not probably hear so often the complaint of

scarcity of land, and the impossibility, at present, of obtaining a living out of the small quantity originally allotted to them.

General. This district has been more free from cattle plague during the past year than almost at any previous time, whether this is occasioned by the greater care exercised by the rural authorities, or from natural causes, cannot be known, but the gain to the farmer is enormous.

Numerous diseases affecting the population have been prevalent, and small-pox is just now much heard of both in town and villages.

Some money has been expended on repairs to the breakwater last summer, but the unfortunate old wooden loading pier remains in much about the same state, and little hopes are entertained of seeing a better one yet awhile.

Another entire street has been paved with granite, the cost having been defrayed from the proceeds of the 5 c. per tchetwert export tax on grain, this will greatly improve the healthiness of that part of the town.

Annex A.

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk in the Year 1890.

Entered.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	…	…	41	36,711	41	36,711
Norwegian	…	…	28	26,441	28	26,441
Greek	70	21,369	15	10,766	85	32,162
Italian	44	16,681	9	8,427	53	25,108
French	…	…	8	10,373	8	10,373
Russian	18	10,500	…	…	18	10,500
Austrian	1	235	…	…	1	235
Turkish	23	1,379	…	…	23	1,379
Total	156	50,191	101	92,718	257	142,909
„ for the year preceding	…	…	…	…	244	136,043

Cleared.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	…	…	40	35,852	40	35,852
Norwegian	…	…	28	26,441	28	26,441
Greek	63	19,132	15	10,766	78	29,898
Italian	42	16,142	8	7,544	50	23,686
French	…	…	8	10,373	8	10,373
Russian	18	10,500	…	…	18	10,500
Austrian	1	235	…	…	1	235
Turkish	23	1,379	…	…	23	1,379
Total	147	47,388	99	90,976	246	138,364
„ for the year preceding	…	…	…	…	244	136,043

Annex B.

Return of Principal Articles of Export from Berdiansk during the Year 1889-90.

Articles.		1890.		1889.	
		Quantity.	Value. £	Quantity.	Value. £
Grain and seed	Qrs.	997,576	1,352,973	960,928	1,204,130
Oil-cake	Tons	55	70	1,100	1,500

Return of Principal Articles of Import to Berdiansk during the Year 1889-90.

Articles.		1890.		1889.	
		Quantity.	Value. £	Quantity.	Value. £
Firewood	Tons	400	335	700	700
Hardwood boards	Pieces	3,578	830	8,500	1,630
Wooden grain shovels	„	86,600	1,000	75,100	1,230
Brooms	Number	3,500	40	. .	. .
Nuts	Sacks	100	150	. .	. .
	Cwts.	. .	. .	1,140	1,610
Charcoal	Tons	25	107	. .	. .
	Cwts.	. .	. .	1,000	200
Sundries	. .	. .	1,000	. .	. .

Note. Rate of exchange, 8 r. 50 c. per £.

Foreign Office. 1891. Annual Series. # 841. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1890 on the Trade of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1891), pp. 22-27.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

The year, taking it upon the whole, has been an unusual one in many respects; the winter gave good hopes in consequence of the immense quantity of snow which covered the steppe, and the spring was a very wet one; everything, so far, presented very fair prospects, and as the season advanced these continued, consequently a most abundant harvest was anticipated.

A repetition of the great heat of last year took place in June and July, accompanied by drought; this soon altered the prospects, and the harvest only proved rather above the average.

Several parts of the districts were more favoured, especially with winter wheat, which gave excellent results, but taking the average for the whole

district, the yield of winter wheat does not appear to have exceeded 15 bushels to the acre.

Spring wheat and barley suffered considerably, and grave fears were entertained that the excessive heat would ruin the yield entirely, which was actually the case in some villages. Thanks, however, to the land retaining some of the moisture so liberally bestowed upon it during the spring, the yield was better than expected, and may be calculated at 6 bushels to the acre for wheat and 12 bushels for barley. Rye was, comparatively speaking, a failure, and of very poor quality; the other descriptions of grain were of fair quality and much better than last year.

Although these results were not particularly encouraging, the farmer was recompensed in an unexpected manner, viz., the high prices which ruled immediately after harvest had commenced, and which have continued fairly up to the present.

The autumn has proved one of the driest on record, no rain having fallen for nearly 3 months, consequently the autumn sowing are in a bad state, the first good rain, quite recently, having been followed by sharp frosts.

It is reported that amongst some of the German colonies earlier rain has fallen, and that the winter wheat looks promising.

Foreign Office. 1892. Annual Series. # 1002. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1891 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1892), p. 7.

***

BERDIANSK.

Trade and Commerce.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

Commerce generally. Business transactions at this port during the first half of the present year call for no special remarks. Stocks of grain being small, the scope for speculation was very limited, and affairs generally were quiet. The autumn, however, afforded plenty of excitement and speculation, which at times appeared to have no limit. The small crop in this district and general failure elsewhere, combined with the high prices of grain abroad, completely upset any hope of steady legitimate business, and as the season advanced the uncertainty was increased by the reports of the probable prohibition of exports. The length of time which was permitted to pass over between the circulation of these reports and the actual publication of the ukase was severely commented

upon by merchants, who were entirely unable to combine business transactions with any degree of certainty, and the final decision of the Government was felt as a relief from the unsatisfactory position which had existed for so long.

Fair profits were made by the local grain speculators, but shippers do not appear to have been so fortunate. It is, of course, yet a question how the cereal year will end for the speculators. At present matters do not appear to afford much hope, as there are no means of despatching any part of the grain on stock until navigation opens, and then only if the supply from the Caucasus should fail, which, from all accounts, seems to be most improbable. The outlook, therefore, for those engaged in the grain trade is decidedly bad. Heavy expenses have of necessity to be carried on. Clerks and others engaged by the year, which commences in August, cannot be paid off, and it is most probable that the profits made during the autumn will be absorbed by the annual expenses.

Agriculture. The remarks on this subject made in my report for the year 1890 again apply to 1891, viz., a comparative failure of the harvest. Prospects appeared at one time very favourable, but a repetition of great heat in June appears to have been the principal cause of failure.

The winter crops gave fair results, but spring wheat and barley inferior. The yield of the former was about 9 bushels to the acre, spring wheat 6 bushels, and barley 12 bushels.

The high prices paid very early in the autumn materially counterbalanced the poor yield, and farmers, upon the whole, are satisfied with the result. Land has retained its value, and is eagerly sought after on all sides.

The autumn was one of the driest in record, and ploughing was carried on with great difficulty. The seed sown remained dormant until November, when the first rains fell, and all hopes for the winter crops were abandoned. An unexpected change from the ordinary seasons, however, took place, and in lieu of frosts, fine, mild, and wet weather continued all though November and December. Farmers commenced further ploughing and sowing, and the reports generally were favourable. Cold and strong frosts set in about January 20, but the absence of snow to protect the young plant is looked upon as highly discouraging.

Imports. The few direct imports were of little importance as usual, and foreign goods are apparently less and less required.

Reaper knife sections, rivets, and chaff-cutter knives were imported from England via Odessa, the local requirements being rather extensive for these articles.

Exports. The total shipments of grain amount to 1,210,332 tchetwerts (871,400 quarters). This is less in quantity than 1890, but of greater value.

The exports would have considerably exceeded those of the previous year had it not been for the very early appearance of winter in October. This caused much anxiety to shippers, and curtailed their operations.

Grain.

Grain prices. The increased prices of grain abroad and the favourable exchange were the saving of agriculturists here. Local prices kept pace with the foreign markets, and at times exceeded shipping rates. Speculation ran very high, and was frequently increased by the reported general scarcity throughout Russia. Rather a large quantity of grain remained in the hands of speculators at the close of exportations, and regret was than felt at the high prices which had been for some time demanded.

The average prices of wheat, f. o. b., during the first six months of the year were as follows:

	Per Quarter.		
	£	*s.*	*d.*
Ghirca	1	14	0
Azima	1	15	6
Hard wheat	1	10	3
Barley	0	18	7

And for the remainder of the year were respectively 1*l.* 16*s.,* 1*l.* 16*s.* 6*d.*, 1*l.* 13*s.*, and 17*s.* 7*d.*

No quotations of present values can be made as the utmost uncertainty exists, and there are no buyers. Doubtless from 5 to 10 per cent. reduction from autumn prices would be accepted by most of the holders of grain at the present time.

It is estimated that some 150,000 quarters remain in stock here, and probably 100,000 quarters in the hands of farmers and speculators in the country districts.

A Government official visited this port during the autumn, and after consultations with the principal merchants and examination of various quantities of grain intended for shipment, meetings were held at the Commercial Club, and the question of classification of grain discussed, the official stating that it was the earnest desire of the Minister of the Interior that Russian grain should have a better name in the foreign markets, resolutions were adopted, and the percentage of foreign substances agreed. The decision of the Government on this important question is awaited with interest.

It may be noted with pleasure that the representative of the Government found the shipping customs of this port far superior to many others visited by him.

Freights. These remained inactive during the spring, but in the autumn and up to the close of exportations very high rates prevailed, which must have proved very remunerative to shipowners. A scarcity of ready tonnage was experienced, and during the latter part of the season a clause was inserted in all charter parties preventing any claim being made should the expected prohibition of exports interfere with the full loading of the vessel.

The rates paid for steamers to the United Kingdom were from 13*s.* to 18*s*. 6*d*. per ton (new charter party), and for the Mediterranean 13 fr. to 15 fr. per ton, the season ending with the very high freights of 20 fr. to 40 fr.

Sailing ships averaged 2 fr. to 2½ fr. per charge.

Exchange. This was steady during the first half of the year, and averaged 8 r. 40 c. per 1*l.,* but afterwards fluctuated considerably, touching 10 r. 35 c., the average for the second half of the year being 9 r. 64 c.

In consequence of this the prices of grain mentioned in this report appear somewhat contradictory, all descriptions being very much dearer in autumn than at any other time of the year.

Industries. Home industries amongst the various colonies in this district suffered considerably from the second poor harvest, many hundreds of the home-made reaping machines remaining unsold. A poor sale was also experienced for the light farmer's waggon (Britchka), an immense number of which are annually produced. The three machine factories in this town were, however, more fortunate; an outlet by sea for their goods to other more favoured districts counterbalanced the small local demand; some 1,700 reaping-machines were thus disposed of.

An unusually large demand for ploughs sprang up in the autumn, the peasants having plenty of spare time for ploughing after the light harvest, and with the encouraging grain prices they were anxious to prepare extra land, the economic position presenting far better prospects than for some years part.

More attention is being paid to pork curing, a German colonist having erected buildings adjoining his starch works for this purpose.

General. It is encouraging to be able to note that this district has been entirely free of cattle plague during the past year; some losses in sheep and horses, however, occurred during the excessive heat of June and July.

The extensive repairs to the breakwater were completed, and some very needful dredging operations were undertaken near the pier, the loading depth for lighters being now much increased, and the general accommodation for work on the pier consequently greatly improved.

More streets have been paved with granite, and several spare plots of ground in the town enclosed and planted with trees, seats being provided for the public.

The police pay more attention to sanitary arrangements, and in very many other instances considerable progress is being made under the able direction of the present Mayor.

The unfortunate artesian well-boring operations have not yet ended successfully.

Annex A.

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk in the Year 1891.

Entered.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	…	…	18	15,599	18	15,599
Greek	56	16,851	26	16,657	82	33,508
Italian	32	13,019	24	17,656	56	30,675
Norwegian	…	…	17	17,498	17	17,498
Austrian	1	233	6	5,247	7	5,480
French	…	…	6	7,152	6	7,152
Turkish	10	697	…	…	10	697
Total	99	30,800	97	79,809	196	110,609
„ for the year preceding	…	…	…	…	257	142,909

Cleared.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	…	…	18	15,599	18	15,599
Greek	48	13,587	26	16,657	74	30,244
Italian	32	13,019	24	17,656	56	30,675
Norwegian	…	…	17	17,498	17	17,498
Austrian	1	233	6	5,247	7	5,480
French	…	…	6	7,152	6	7,152
Total	81	26,839	97	79,809	178	106,648
„ for the year preceding	…	…	…	…	246	138,364

Annex B.

Return of Principal Articles of Export from Berdiansk during the Year 1891-90.

Articles.		1891.		1890.	
		Quantity.	Value. £	Quantity.	Value. £
Grain and seed . .	Quarters . .	871,400	1,410,320	997,576	1,352,973
Wool	Tons . .	20	1,500	. .	. .
Oilcake	„ . .	140	210	55	70

Return of Principal Articles of Import to Berdiansk during the Year 1891-90.

Articles.		1891.		1890.	
		Quantity.	Value. £	Quantity.	Value. £
Firewood	Tons . .	500	500	400	335
Hard wood boards . .	Pieces . .	2,000	300	3,578	830
Wooden grain shovels . .	„ . .	30,500	600	86,600	1,000
Wine	Cwts. . .	36	125	. .	. .

N. B. Rate of exchange 9 r. to the 1*l*. sterling.

Foreign Office. 1892. Annual Series. # 1042. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1891 on the Trade of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1892), pp. 29-34.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

At no time during the past spring and early summer were the prospects particularly encouraging, and the effects of the terrible loss occasioned by the high winds of April as reported on June 7 are now being felt in the affected parts and will naturally cause a large reduction in the out-turn of the district generally.

Maize and millet. The maize and millet sown immediately after the above loss have given fair yields, but the prices of these articles being so low the peasant-farmer finds his pecuniary position very bad, seed and flour for present and future requirements will have to be purchased.

Wheat. The harvest in the unaffected portions of the district has been good, the welcome rain in June just saving ruin there also, several villages have obtained 24 bushels and 30 bushels per acre.

The average yield, after deducting the 337,500 acres from which the seed sown has not been recovered, may be calculated at about 15 bushels per acre, but, owing to the low prices current, the farmer has been very little benefited by this fair yield.

The entire autumn has been again dry, and seeding have had no chance until the middle of October, when rain fell; some portions of the district still remain without rain, consequently slender hopes are entertained for winter wheat and rye.

Foreign Office. 1893. Annual Series. # 1155. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1892 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1893), p. 8.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

The past year will long be remembered by those engaged in the grain trade as being one of the most disastrous ever experienced at this port.

The prohibition of exports not being removed until June, all hopes of, in some way, averting the terrible losses in prospect were abandoned, and, when shipments commenced, the prices available were, with few exceptions, accepted, and the unfortunate accounts for the cereal year 1891-2 closed.

It is perhaps hopeless to imagine that the experience of the past will influence speculators in the future, but it was noticed that business operations in the autumn with the new crop were commenced with unusual care, and a general absence of speculation; the results of the autumn transactions consequently showed some profit; the season, however, finished too quietly, shippers finding it impossible to combine business, although the stocks on hand were large, and local prices very moderate.

Agriculture. The effects of the terrible winds during the month of April which devastated a large part of this district (estimated by the Zemstvo at 125,000 desiteens) will very much diminish the total out-turn of the district, with this exception, the harvest in the remaining portion proved favourable.

Winter wheat, as was anticipated, gave very poor results, but other descriptions and barley were good, both in quality and yield.

It is estimated that winter wheat gave from 4 to 8 bushels per acre, and spring wheat 8 to 14 bushels, barley 16 to 25 bushels. Rye was a complete failure.

Maize and millet were sown immediately after the high winds had destroyed the sprouting grain in the portions of the district alluded to above, and in most instances gave good yields; the local prices, however, of these descriptions were so low, especially millet, that very little has been brought to market, and the bulk will probably be consumed by the farmer.

With the fearfully low prices of autumn (coming after the good rates of the previous autumn) agriculture received a severe blow. Fortunately the yield prevented ruinous consequences, but at the best the farming class are in a wretched position. Land has, in late years, considerably advanced in value, principally owing to increase of population, but a great change must take place it grain prices abroad do not improve. The farmer here has no option, he cannot graze his land, no market for cattle existing, consequently he must grow grain until he is ruined, and the mortgage on his land falls in; this is seen by the quarterly sales of mortgaged land held at the Zemstvo in this town.

The autumn again proved very dry, and little or no sowings of winter grain were possible; a large deficit of this description must be anticipated in the next harvest.

Grain prices. When the export business commenced in June the markets abroad were falling daily, and prices here were scarcely firm for two days together; it is therefore difficult to give a fair idea of the same for the two months previous to the arrival of the new grain; prices then assumed a fairly steady figure; fortunately, however, for speculators the new grain was unusually late in coming to market, and when the bulk arrived in September prices has fallen considerably and continued very low all the autumn, the quantities offered were much less than expected, and some shippers postponed their operations almost entirely.

The average local prices per imperial quarters during September, October, November, were as follows:

Articles.	Price per Imperial Quarter. Good.			Inferior.		
	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*
Ghirka	1	5	6	1	2	3
Azima	1	5	6	1	4	
Hard wheat	1	10	10	1	3	10
Barley	0	11	6		. .	

With the exception of a few cargoes of barley none of the grain shipped from this port was destined for the United Kingdom.

Up to the present nothing has been settled with regard to the classification of grain here, although some initial steps have been taken.

Freights. In June and July these were very low, 13 fr. to 14 fr. per ton being paid for steamers to Mediterranean ports, and 12*s.* 6*d*. to 14*s*. 6*d*. for United Kingdom.

During the autumn rates improved, viz., 15 fr. to 18 fr. for the Mediterranean, and 14*s*. 6*d*. to 16*s*. for United Kingdom.

Sailing vessels were chartered at 2 fr. to 2 fr. 50 c. per charge, the few vessels remaining in November being scarcely able to find cargoes at all.

Shipping business finished by November 24, but the weather continued open for a month later.

Exchange. This remained pretty steady all through the year, viz., about 10 r. per 1*l*., at which rate the calculations in this report are based; had the exchange ruled at the 1891 rate, viz., 9 r. per 1*l*., farmers and others would have sustained still greater losses.

Imports. The few articles imported will be found mentioned in Annex B., and were of very little importance.

It has been ascertained that almost all the orders for reaper-knife sections and other parts of the home-made reaper of this district, hitherto given to England, are now passed to the Riga Factory, which has greatly improved its productions, and lowered prices. No British goods are now ever seen here, and no inquiries made for them either.

Exports. The total shipments of grain reached about 500,000 quarters, and the quantity remaining on hand at the close of navigation was about 200,000

quarters. This will be increased previous to the shipping season, and should prices abroad improve, a brisk business may be anticipated.

The quantity still remaining in the hands of farmers and speculators throughout the district is supposed to be considerable.

Industries. As the good prospects of the harvest advanced in early summer the demand for home-made reaping machines increased, and continued without interruption until the large stocks were nearly, if not entirely, cleared off, the demand for some of the most improved kinds exceeding the supply, even in spite of the disabled portion of this district, and also of there having been no demand from Odessa, Nicolaieff, and Kherson.

This description of business is about the most lucrative of any, and large sums of money are being made by several firms. The number of these reaping machines (which give over 50 per cent. profit) turned out every year is almost incredible: other descriptions of agricultural machinery do not find a large sale in this district, with the single exception of ploughs, which are generally in great demand.

The improvement in the make of all descriptions of goods is very marked; the manufacturer obtains cheap labour, no strikes occur, and unions do not exist.

General. Some cases of cholera occurred in villages about 40 versts from here towards the end of summer, but not a single case was reported in the town itself, for which the inhabitants feel very thankful. Much credit is due to the authorities and others for the steps taken against the appearance of the epidemic; all local steamer traffic from Rostov and other affected places was stopped, and a very long quarantine put on sailing craft from all ports.

The general health was very good until early winter, when typhus and diphtheria appeared somewhat severely.

The propositions made to the Government by the shipping houses with regard to the projected new port here appear likely to end favourably.

Plans have been prepared and approved of by the Government.

The preliminary steps of ascertaining the nature of the ground for foundations are now being taken on the ice by borings to a depth below water of 40 feet or more if necessary.

The merchants have agreed to pay a tax (in addition to the one already paid for other purposes) of 5 c. per tchetvert on the annual exportations towards the cost, estimated at about 100,000*l.*

Tenders will be invited, and it is anticipated that the work would be completed in three years.

The new port will commence from the west side of the present pier or jetty, and after occupying a certain frontage of the shore, would run out towards the breakwater and have a uniform depth of 12 feet.

It is hardly necessary to add that the project will prove of immense advantage to the shipping interests of the town.

Unfortunately, no success can yet be noted with the artesian well boring which has been going on for over two years. Various spots have been tried, but the water supply does not come, and it appears as though the town would, after all, be denied this much-desired need.

The district was again free of cattle plague, but foot-and-mouth disease appeared during the latter part of the year, and was principally confined to the town cattle.

The present winter is exceptionally severe, with much snow; several villages are reported blocked and communication impossible.

Annex A.

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk during the Year 1892.

Entered.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	…	…	15	15,013	15	15,013
Greek	36	10,922	11	7,274	47	18,196
Italian	15	6,314	11	6,567	26	12,881
Norwegian	…	…	12	11,418	12	11,418
Austrian	…	…	7	4,582	7	4,582
Turkish	4	797	3	2,882	7	3,679
French	…	…	1	2,100	1	2,100
Total	55	18,033	60	49,836	115	67,869
„ for the year preceding	…	…	…	…	196	110,609

Cleared.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	…	…	15	15,013	15	15,013
Greek	31	9,308	11	7,274	42	16,582
Italian	15	6,314	11	6,567	26	12,881
Norwegian	…	…	12	11,418	12	11,418
Austrian	…	…	7	4,582	7	4,582
Turkish	…	…	3	2,882	3	2,882
French	…	…	1	2,100	1	2,100
Total	46	15,622	60	49,836	106	65,458
„ for the year preceding	…	…	…	…	178	106,648

[…]

Foreign Office. 1893. Annual Series. # 1234. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1892 on the Trade of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1893), pp. 27-32.

***

BERDIANSK.

The year, taking it on the whole, has been a most unusual one in many respects. During the winter the steppes were covered with snow, thus protecting the sprouting seed from the severe frosts, and prospects of a most abundant crop were very bright. The spring was also fairly favourable until the end of April, when high winds were prevalent, threatening the misfortunes of the previous year, when a large tract of country was laid waste by the wind blowing the early sown seed out of the ground; but heavy rains setting in just saved this calamity – although some damage was done – and somewhat improved the outlook, and the prospects continued to be more or less bright as the season advanced. During May, June, and the first half of July, however, rain fell in abundance, followed by scorching heat, and the crops therefore did not come up to the anticipated standard, the harvest proving rather above the average, but the quality was bad.

The winter-sown grain (wheat and rye) gave good results, and the average yield throughout the district may be taken at 12 bushels to 15 bushels per acre.

Spring-sown grain (wheat, barley, and maize) suffered considerably from the high winds during the latter part of April and the frequent rains in spring and early summer, and the average yield of wheat was from 14 bushels to 16 bushels per acre; barley, 26 bushels or 30 bushels, and even as much as 40 bushels per acre in some districts. Maize yielded 24 bushels to 30 bushels per acre.

The quality of both winter and spring grain left much to be desired, and the prices during the whole campaign having ruled very low, the pecuniary result to the farmer, it is feared, will not be good, even with the abundance of grain; stocks are being held back in the hopes of better prices.

The present autumn has proved to be a very favourable one for the sowing operations, and rain having fallen frequently, the aspects of the sowings are very good throughout the district.

Foreign Office. 1894. Annual Series. # 1335. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1893 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1894), p. 8.

***

BERDIANSK.

Mr. Acting Vice-Consul Greene reports as follows:

Trade and commerce. The staple trade of this consular district, the trade in cereals, has been for the last 12 months in a very unsatisfactory state, and large amounts of money have been lost both by local speculators in grain and by export houses. The price of wheat, which in January last ranged from 8½ r. to 10 r. per chetwert, according to quality, was pretty steady until the month of May, in fact, it rather showed a tendency to rise. Up till then the prospects of a harvest were very indefinite, not only in the immediate neighbourhood, but in the whole of the grain-producing districts of Russia. The favourable weather during May advanced the growing crops rapidly, and glowing reports began to come in from all quarters setting forth the probability of extraordinarily heavy crops. As was to be expected, prices began to fall. The fall was gradual, but it was never interrupted for any length of time, and when the navigation was closed by the approaching winter in the beginning of December wheat was cheaper than it has been for many years, averaging from 6 r. to 7 r. per chetwert.

Agriculture. The crops of grain of all kinds, although not coming up to the expectations of some of the enthusiastic prophets, turned out above the average, and no doubt this had much to do with the fall in prices. The yield per disiatine averaged as follows:

Articles.	Quantity. From Chetverts.	Quantity. To Chetverts.
Ghirka	7	8
Winter wheat	6½	7½
Hard wheat	6	10
Rye	4	6
Barley	10	15
Oats	10	15

The quality of grain is much better than an average, with the exception of hard wheat, which in some parts suffered from the heat. Where this was not the case, however, the quality was excellent. The weather was, on the whole, much cooler than the average; a fair quantity of rain fell at the time when most needed, while the crops were in full growth. This made the harvest later than usual by 10 or 15 days. The price of labour was above the average, and this, combined with the heavy crops and the fact that grain of all kinds ripened almost simultaneously, made the harvesting of the grain very expensive to the farmers. Since the introduction in large quantities of reaping machines the farmers are not so dependent on labour as formerly, but, notwithstanding this, agriculturists complain that this year the wheat costs them more to produce

than they can get for it. In order to help our farmers to tide over the low prices, the local banks and rural authorities, with the help of the Imperial Bank, are making advances on grain. This, however, can only be done to a very limited extent, owing to the want of suitable warehouses where the grain can be stored under the control of the bank which advances money on it. In consequence of the desire of farmers to receive these advances of their grain, and thus tide over the hard times until prices advance, the demand for warehouses has increased to such an extent that prices for stores have nearly doubled. Thus, although the harvest has been abundant, the poor agriculturists have less benefit from it than they generally have from a moderate harvest. This, combined with the fact that they have been suffering from a series of poor harvests, makes their position one not to be envied. They are mostly heavily in debt and behindhand with their taxes. The prospect of a rise in prices, according to all accounts, is a remote one, and as long as they remain as at present there is no prospect of trade improving. One hears the same complaint from everyone, exporters, speculators, and merchants on all hands losing money; manufacturers and tradespeople with heavy outstanding accounts, the prospect of getting in which is remote.

Freights. Freights showed no great variation from the opening of the navigation in April, when they stood at 12*s*. until October, when they rose to about 17*s.*

Exchange. Exchange varied between 9 r. 50 c. and 9 r. 60 c. per 1*l*. in the earlier part of the year, to 9 r. 30 c. and 9 r. 40 c. at the close.

Imports. The few articles imported to this port will be found in Annex B, and are of small importance.

Exports. The export trade for 1893, as will be seen in Annex B, shows an increase of 333,759*l*. in value as compared with 1892. With the exception of a few cargoes of barley none of the grain shipped from this port was destined for the United Kingdom.

The amount of grain in stock with merchants and speculators at the close of the navigation amounted to about 200,000 qrs., principally wheat. This is exclusive of the grain held by the banks as security for advances to farmers.

Industries. With regard to industries every year sees a rapid advance. In Halbstadt, one of the largest of the numerous German colonies in this district, we find a starch factory of importance filled with the best of modern machinery and appliances. Although it is not possible to ascertain the output, it is said to be very considerable, and the quality of the product according to all accounts leaving nothing to be desired, it finds a ready market. In the same colony we find a rice mill, two foundries and engineering works, two breweries, a tannery, a brisk and tile works, and a waggon works. Besides some 8 or 10 factories of importance, the whole of this district is now studded with small engineering

works engaged chiefly in the manufacture of agricultural machines and implements, most of them having their own foundries. These have all sprung up within the last 8 or 10 years, and this branch of industry is advancing with rapid strides. The town of Berdiansk can now boast of the largest reaper manufactory in Europe, capable of turning out 3,000 machines annually. The bulk of the pig-iron used is Russian, and the same may be said of a great part of the bar-iron. Much of the steel and other materials in a raw or half finished state is imported from England, America, and Germany. One well-known American house has taken up contracts to supply a considerable amount of knives and other parts of reapers for the 1894 season. The reapers manufactured here are of a type not found elsewhere, and specially adapted to the country. Their prices, 15*l*. to 17*l*., bring them within the reach of the small agriculturist; the simplicity of their construction adapts them to the wants of farmers, whose mechanical knowledge is not of a high order, and at the same time brings them within the power of the light Russian horses. They are, moreover, durable and get through more work than the heavier and more complicated English and American machines. That they are better suited to the wants of the country is abundantly proved by the yearly output, which within a short time has increased from a few hundred to 20,000, while the import of American and English reapers decreases. The manufacturers are continually adding to their plant, but the best makers have never yet been able to meet the continually increasing demand. Originally they started to supply the wants of the local agriculturists, but as their machines become more known, orders flow in from all parts of Russia, both European and Asiatic. They are exported to Roumania and Bulgaria, and sent nearly all round the world to the Pacific coast of Siberia. Besides the factories and works here spoken of nearly every village in this district has its small makers of ploughs and farmers' waggons; although the work is turned out in a primitive fashion in small workshops, with the simplest of blacksmiths', joiners', and wheelwrights' tools, it is of very good quality.

Trashing by machinery is almost unknown in the immediate neighbourhood of Berdiansk; there is not in the whole of the grain producing part of Russia another district where machines for this purpose are so conspicuous by their absence. The reason is not far to seek. The whole of the land is occupied by peasant proprietors and colonists and large farms are nearly unknown. Consequently steam thrashing machines are out of the question. Besides this, thrashing in the old fashioned way is found by the farmers to have its advantages over machine thrashing. They prepare a hard thrashing floor, lay down upon it the stuff to be thrashed and run fluted stone rollers over it until the whole of the grain is separated from the straw. They generally harness one horse to a roller and employ five or six at once on each floor. In this way they

can thrash quite as mach as by using the same number of horses in a machine, and they find the straw gets much better bruised and gives better food for cattle. The weather during the thrashing season is very dry, and only once in the last 16 years has it interfered with this mode of thrashing. The thrashing floors cost nothing to make, and it is customary, even on small farms, to make several of them and thereby save cartage. No grain is stacked; generally cutting and thrashing go on simultaneously and grain has been known to be standing one day and offered for sale, ready thrashed and cleaned the next.

A circle of about 70 miles radius would enclose nearly all the machine factories in this consular district. The number of machines and implements manufactured and sold within the last 12 months is approximately as follows:

Description.	Number.	Value. £
Reaping machines	20,000	330,000
Horse gears and thrashers . .	800	4,800
Chaft cutter	600	2,400
Ploughs	50,000	150,000
Sowing machines	500	5,000
Winnowers and grain-cleaning machines	3,000	300,000
Other implements	. .	30,000
Total		822,200

Cattle plague. The rinderpest has been very prevalent during a great part of the year in the Government of Ekaterinoslaff, and the rural authorities have been very strict. In several instances where cases have cropped up the peasants have had their cattle slaughtered by orders emanating from high quarters. This has been so thoroughly done that in many cases healthy oxen have been slaughtered along with those affected by the plague. Although all slaughtered cattle are paid for, yet the peasants being at once deprived of their cattle could not continue their field labour, and all traffic in cattle being forbidden, in some instances the peasants became desperate, and serious conflicts took place between them and the authorities. The strict measures have kept the Taurida government to all intents free from cattle plague during the last 12 months.

Annex A.

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk during the Year 1893.

Entered.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	…	…	23	25,496	23	25,496
Greek	41	14,042	15	11,559	56	25,601
Italian	21	8,331	26	17,715	47	26,046
Norwegian	…	…	19	17,031	19	17,031
Austrian	…	…	16	14,529	16	14,529
Turkish	17	1,392	2	2,432	19	3,824
French	…	…	1	1,292	1	1,292

Total	79	23,765	102	90,054	181	113,819
„ for the year preceding	55	18,033	60	49,836	115	67,869

Cleared.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	…	…	23	25,496	23	25,496
Greek	41	14,042	15	11,559	56	25,601
Italian	21	8,331	26	17,715	47	26,046
Norwegian	…	…	19	17,031	19	17,031
Austrian	…	…	16	14,529	16	14,529
Turkish	17	1,392	2	2,432	19	3,824
French	…	…	1	1,292	1	1,292
Total	79	23,765	102	90,054	181	113,819
„ for the year preceding	46	15,622	60	49,836	106	65,458

Annex B.

Return of Principal Articles of Export from Berdiansk during the Years 1893-92.

Articles.		1893.		1892.	
		Quantity.	Value.	Quantity.	Value.
			£		£
Grain and seed	Quarters . .	940,115	970,557	498,240	638,414
Oilcake	Tons . .	1,664	3,310	847	1,694
Total	. .	. .	973,867	. .	640,108

Return of Principal Articles of Import to Berdiansk during the Years 1893-92.

Articles.		1893.		1892.	
		Quantity.	Value.	Quantity.	Value.
			£		£
Firewood	Tons . .	495	270	1,000	750
Hardwood boards . .	Pieces . .	14,500	3,000	8,748	1,312
Wooden grain shovels . .	„ . .	. .	. .	7,000	140
Wine	Cwts. . .	. .	. .	70	250
Other articles	Lbs. . .	2,592	890	. .	. .
Total	. .	. .	4,160	. .	2,452

Note. Rate of exchange, 9 r. 50 c. = 1*l*.

Foreign Office. 1894. Annual Series. # 1375. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1893 on the Trade & c. of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1894), pp. 24-29.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

As usual the very bright anticipations entertained during the early summer and reported by me on June 15 last were not realised, the whole summer was of a most exceptional character, less heat and more rain having been experienced than for very many years past, the growth of the straw was most luxuriant, and it is beyond doubt that had more favourable weather been seen during July the harvest would have been immense, as it is the yield proves far above the average, being 8 tchetverts wheat and 15 tchetverts barley per desiateen, equal to about 16 bushels wheat and 21 bushels barley per acre. Rye was still better.

The quality, however, of all descriptions is very inferior, and it is quite the exception to find a good parcel of grain, both in quality and condition, offering for sale.

The month of August was very favourable for harvest operations, but after that month frequent rains greatly interfered with threshing, and with the primitive system in use amongst the peasant farmers much grain has been irretrievably damaged, and this is, unfortunately, one of the reasons for the extremely low prices existing.

I need hardly say that the farming class are in a complete state of despair, such low prices for all descriptions of grain never having been experienced before, farming must undergo a great change, and it appears to be the universal intention to reduce the area of cultivation by one-half, as any farming upon a large scale is now, apparently, impracticable.

The farming class of the near neighbourhood may yet be considered, in a measure, fortunate, being within easy reach of a shipping port, but for those in the outlying parts, where cartage of grain costs (in the absence of any railway) half its present value, the position is most deplorable.

Rental value of land has fallen same 50 per cent., and in some parts of the district it is difficult to find tenants even at this reduction.

The Imperial Bank is advancing a large sum of money upon the security of grain in very many villages, consequently the quantity brought into market this autumn is much smaller than usual, how far this arrangement will benefit the farmer remains to be seen. Autumn sowings are small, and the acreage to be put under cultivation in the spring will greatly depend upon the prices of grain then current.

Foreign Office. 1895. Annual Series. # 1511. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1894 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1895), p. 8.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

Commerce generally. Another very large harvest in this district (following that of 1893) afforded plenty of scope for extensive operations in the trade of this town and port during the past year, and, as the details in this report show, the export of grain has been the largest on record. Amidst the general complaints of farmers and others, it is, at all events, satisfactory to note that shippers and speculators have made money. There was very little risk, seeing the extremely low prices of all descriptions of grain; the great sufferers are, of course, the unfortunate farmers, the very life of the entire district; it is needless to allude to their painful position, for even the abundant harvest does not help them. Thanks, however, to the advances on grain made to them by the local branch of the Imperial Bank, a portion of their stocks still remains on hand, and will be retained until better prices are current. Unfortunately quite half, and in many instances all, their produce has prepared for the periodical failure of harvests, as three consecutive good crops can scarcely be expected.

Shop-keepers and dealers in town and country have done a brisk business, and express satisfaction with the result of the year's trading. Considering the large stocks of grain on hand, the coming season will doubtless be a busy one.

Agriculture. An unprecedented wet and cool spring and summer greatly assisted the harvest, which at one time appeared likely to be colossal. Something, however, generally happens affecting these grand expectations, and in the case of last year the few days' extra heat in early July, after rain, had a very disastrous effect; both quality and quantity of the yield were greatly reduced, the final result being a yield of about 16 bushels per acre wheat, and 31 bushels barley.

The month of August proved very favourable for threshing operations, but after that time autumn was very changeable, and frequent rains fell; this caused general dampness and bad colour in the grain, a still further reduction in the market value consequently following. The peasant farmer has no adequate means to contend against a wet threshing time, the bulk of the cut grain remaining in small heaps on the Steppe.

The result of all these adverse circumstances must end in reduced cultivation. Rents and value of land have fallen in some instances from 30 to 50 per cent. Sales of mortgaged lands are being postponed, no capital being available.

The peasant farmer will doubtless still be able to go on cultivating the land, his family doing the principal part of the work, and their requirements being

small. But what the large farmer will do remains to be seen. At present nothing but loss appears certain.

Winter sowings have been much restricted. The condition up to the present is reported good, an unexampled mild winter having been experienced.

Unless something is soon done to give the district a railway, agriculture in the outlying parts will gradually sink into ruin, the mere cartage rates into town representing nearly half the value of the grain. An effort is being made to secure this great need, the various "Zemstvos" having joined in an urgent application to the Government. The distance is not more than 140 versts, and presents no great difficulties.

The root crop proved most abundant, potatoes especially, the price of this article having been about 1*l*. per ton but the description most in use being early American, it will not stand exportation, this being proved some few years since.

The grape harvest was a comparative failure, insufficiency of heat for ripening being the principal cause; the quantity also was much under the average.

The largely increased cultivation of the vine in this and neighbouring districts deserves notice, the annual production of wine now reaching nearly 1,000,000 gallons.

Grain prices. From the early spring these commenced to fall, and as the prospects of a large harvest advanced, and corresponding lower markets abroad, local prices experienced an uninterrupted course downwards, and by the time new grain appeared on the market the farmer was compelled to accept any price offered, and, as a glut frequently happened, the situation was deplorable. Some improvement took place before the close of navigation, and has continued during the winter, so that there are some hopes of better times.

The average shipping values were:

	Per Imperial Quarter.	
	s.	*d.*
For ghirca	16	0
Azima	15	5
Hard wheat	14	8
Barley	8	4

Of course, the farmer did not get even these prices, 1*s*. to 2*s*. per quarter being deducted for warehouse hire, weighing, and speculators' profits. The prices f. o. b. would be about 1*s*. per quarter above these quotations.

Freights. These have ruled lower than for the last 10 years, and averaged for the Mediterranean: steamers 13 fr. 50 c. per ton; sailers 1 fr. 50 c. per charge, and for the United Kingdom, steamers 12*s*. 6*d*. per ton.

Navigation opened Mach 28 and closed December 13.

It will be noticed by the Annex A how greatly the Greek and Italian steam tonnage is increasing, a few years ago not more than 10 steamers of these flags annually loaded at this port.

Exchange. This remained almost stationary during the past year, to the advantage of everybody concerned in commercial transactions with other countries, the average rates being about 9 r. 30 c. to the 1*l*. sterling, at 3 months, as which rate the calculations in this report are based.

Imports. Almost all foreign goods come via Odessa, so that the direct imports always show a very meager return. Annex B shows the few direct imports to this port. All the hardwood boards imported were for the construction of home-made reaping machines, the quantity increases yearly; other parts of these reapers, such as sections, steel knife backs, rivets, screw-hammers, files, &c., all come from England or America.

Exports. The export of grain was the largest on record, and would have been vastly increased has better prices prevailed abroad.

The quantity shipped exceeded 1,000,000 quarters, but there is a large difference in the value as compared with smaller shipments in previous years.

The quantity in the hands of shippers and speculators on December 31 was estimated at 300,000 quarters, and there must be three times this quantity still with farmers and others in the district. Very little wheat went to the United Kingdom, but nearly all the barley as usual.

Industries. Another very successful year, so far as sales were concerned, attended all home industries, agricultural machinery makers especially being favoured, immense quantities of the home-made reaper were made and sold to all parts of Russia, but difficulty is being felt now in getting accounts settled, this is the great drawback to this business, credit must be given to agents and peasant farmers, and now with the low price of grain it appears doubtful whether a large proportion will ever be able to pay up their debts, and if this state of things continues the stability of many manufacturing firms will be seriously affected. The autumn sales of ploughs, &c., were upon a very reduced scale.

General remarks. This district has been free of cattle plague during the past year, but the adjoining province of Ekaterinoslav was affected more or less, stringent measures are always enforced by the Zemstvo preventing cattle passing from affected parts, consequently this district remains generally free.

The artesian well-boring failed, no further steps are as yet being taken to give the town a proper supply of water, although other means exist.

The construction of the new port will be commenced during the approaching spring, large quantities of granite have already been brought in

from the quarries 35 versts off, and it is surprising to see the cheap rates of cartage undertaken by the peasant farmers during the slack winter time, 1*s*. 6*d*. a load of nearly a ton only being paid by the contractor for a distance of 70 versts (there and back) nearly 50 miles, including loading and unloading.

The health of the district has remained very good during the whole of the year, and the winter continues to be one of the mildest on record, signs of winter only just now appearing.

Annex A.

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk during the Year 1894.

Entered.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	…	…	30	32,822	30	32,822
Greek	37	12,291	44	36,009	81	48,300
Italian	11	4,668	32	23,725	43	28,393
Austrian	…	…	24	19,280	24	19,280
Norwegian	…	…	6	4,981	6	4,981
Turkish	19	1,655	3	3,618	22	5,273
Spanish	…	…	1	935	1	935
Total	67	18,614	140	121,370	207	139,984
„ for the year preceding	…	…	…	…	181	113,819

Cleared.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	…	…	30	32,822	30	32,822
Greek	34	11,295	44	36,009	78	47,304
Italian	11	4,668	32	23,725	43	28,393
Austrian	…	…	24	19,280	24	19,280
Norwegian	…	…	6	4,981	6	4,981
Turkish	11	570	3	3,618	14	4,188
Spanish	…	…	1	935	1	935
Total	56	16,533	140	121,370	196	137,903
„ for the year preceding	…	…	…	…	181	113,819

Annex B.

Return of Principal Articles of Export from Berdiansk during the Years 1894-93.

Articles.		1894.		1893.	
		Quantity.	Value. £	Quantity.	Value. £
Grain and seed	Quarters . .	1,116,636	814,808	940,115	970,557
Oilcake	Tons . .	2,136	4,146	1,664	3,310
Total	. .	. .	818,954	. .	973,867

Return of Principal Articles of Import to Berdiansk during the Years 1894-93.

Articles.		1894.		1893.	
		Quantity.	Value.	Quantity.	Value.
			£		£
Nuts	Cwt. . .	520	703	. .	. .
Wooden grain shovels . .	Pieces . .	29,500	476	. .	. .
Hardwood boards	„ . .	34,730	4,311	14,500	3,000
Firewood	Tons . .	161	107	405	270
Sundries	. .	. .	60	. .	890
Total	. .	. .	5,657	. .	4,160

Note. Rate of exchange 9 r. 30 c. per 1*l.*

Foreign Office. 1895. Annual Series. # 1620. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1894 on the Trade & c., of Taganrog and District (London: Harrison and Sons, 1895), pp. 17-22.

***

BERDIANSK.

Mr. Acting Vice-Consul Gabrielli reports as follows:

The first half of the past year was a fairly busy time, business and trade in all branches feeling the effects of better prices in the grain markets abroad, and which were in a corresponding manner prevalent here.

Stocks of grain were large, and as arrivals from the country districts increased directly local prices improved, merchants and speculators were profitably occupied, and considerable shipments of produce took place.

The early part of the season appeared very favourable for the new crop, but the final result of the past harvest has proved most disastrous, consequently the latter half of the year was one of the worst on record; all business transactions have been upon the smallest scale, general dulness is everywhere apparent, and the winter will prove a very bad one for large numbers of people.

Agriculture. As already mentioned, the last harvest was a failure. This is not to be wondered at after the abundance of late years, and was in a measure forecast in the Annual Report from this vice-consulate in 1895. It has again been proved that where the land had been properly cared for, and not cultivated year after year, as the peasant farmer is too fond of doing, the late crop was fairly good in comparison, and this has considerably assisted the general average of the district, which is estimated at rather under 6 bushels per acre. Many thousands of acres gave little more than the seed sown, and one of the principal sources of failure appeared to be a destructive caterpillar, which, after

making its way into the hollow stem of straw, gradually ascended and consumed the contents of the young ear.

The late autumn was unprecedentedly dry; so much so that seedings were impossible. Strong frost set in during the latter end of November, and it is therefore anticipated that for next season scarcely any winter wheat can be grown in this district – another misfortune for the farmer.

Grain prices. This improved during the spring, greatly to the relief of all concerned, and continued more or less firm till the end of navigation.

The average shipping values were as follows:

	Per Imperial Quarter.		
	£	*s.*	*d.*
Ghirca	1	0	2½
Azima	0	18	9½
Hard wheat	0	16	5¾
Belocoloska	0	18	2
Barley	0	10	8
Rye	0	17	0½
Rapeseed	0	12	2¼

Note. Exchange, 9 r. 25 c. to the 1*l.*

Freights. Freights remained steady and charters were made at the following rates:

	Per Ton.			
	Currency.		Sterling.	
	Fr.	c.	*s.*	*d.*
For United Kingdom steamers	..	..	12	6
Mediterranean steamers	12	0	..	
„ sailers	12	50	..	

Navigation opened on March 11 and closed December 19.

Imports. As usual no direct imports of any importance took place at this port, all foreign goods coming via Odessa.

Russian-made goods are now getting the upper hand in almost all branches, and are being offered for sale at considerably reduced prices.

Exports. The annex B shows the total quantity of grain shipped from this port to be 1,072,416 quarters, and the stocks remaining on December 31 are stated to be about 338,176 quarters.

Industries. With the bad harvest these suffered in a corresponding manner, and manufacturers of agricultural machinery did not succeed in disposing of all their stocks.

A very large demand for ploughs was experienced during the autumn, the supply proving very inadequate, although the local manufacturers used every effort.

Railways. It is satisfactory to report that a railway is to be constructed in this district.

Surveys have been made, and it is anticipated that the building of the line will be commenced during the spring. The advantages of this much-needed line will prove enormous for the district and port. Exports will probably treble, and the great superiority of this as compared with other Azoff ports will be shown.

Several mine owners and others are already alive to the known richness of the district for minerals. Trial pits have been sunk in places, and iron and coal found in abundance.

Agreements have been entered into with village communities for the hire of the land and payment of royalties upon the minerals obtained.

New port. This work was commenced in the spring, and has made satisfactory progress. The improved facilities which will be available by the shipping interest upon completion of this work will be very great.

The present jetty will be removed, and a fine roadway or wharf 180 feet wide and 3,045 feet long will extend in a curve from the shore almost to the breakwater on the west, affording abundant space for loading and discharging, with a uniform depth of water of 14 feet.

The proposed railway will communicate with the port.

General. This district has been quite free of cattle plague during the past year, and the general state of public health has been fairly good.

Annex A.

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk during the Year 1895.

Entered.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	…	…	32	38,091	32	38,091
Greek	35	11,129	27	25,458	62	36,587
Italian	6	3,082	42	33,434	48	36,516
Austrian	…	…	18	13,862	18	13,862
Norwegian	…	…	1	1,709	1	1,709
Belgian	…	…	1	1,249	1	1,249
French	…	…	1	878	1	878
Turkish	19	1,685	…	…	19	1,685
Total	60	15,896	122	114,681	182	130,577
„ for the year preceding	…	…	…	…	207	139,984

Cleared.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	…	…	32	38,091	32	38,091
Greek	35	11,129	27	25,458	62	36,587
Italian	6	3,082	42	33,434	48	36,516
Austrian	…	…	18	13,862	18	13,862
Norwegian	…	…	1	1,709	1	1,709

Belgian	…	…	1	1,249	1	1,249
French	…	…	1	878	1	878
Turkish	9	815	…	…	9	815
Total	50	15,026	122	114,681	172	12[9],707
„ for the year preceding	…	…	…	…	196	137,903

Annex B.

Return of Principal Articles of Export from Berdiansk during the Years 1895-94.

Articles.		1895.		1894.	
		Quantity.	Value.	Quantity.	Value.
			£		£
Grain and seed	Quarters . .	1,042,416	944,571	1,116,636	814,808
Oilcake	Tons . .	3,300	3,454	2,136	4,146
Total	. .	. .	948,025	. .	818,954

Return of Principal Articles of Import to Berdiansk during the Years 1895-94.

Articles.		1895.		1894.	
		Quantity.	Value.	Quantity.	Value.
			£		£
Nuts . .	Cwt. . .	90	122	520	703
Wooden grain shovels	Pieces . .	12,680	195	29,500	476
Hardwood boards	„ . .	2,556	431	34,730	4,311
Firewood . .	Tons . .	680	446	161	107
Sundries . .	. .	. .	67	. .	60
Total	. .	. .	1,261	. .	5,657

Note. Rate of exchange, 9 r. 25 c. per 1*l*.

Foreign Office. 1896. Annual Series. # 1736. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1895 on the Trade and Commerce of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1896), pp. 19-24.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

Very little of an encouraging nature can be said concerning the general results of business operations at this port during the past year.

Shipping firms and speculators in grain have, it is believed, made fair profits, but the prosperity of the population generally has been at a very low ebb.

Some bad local failures have taken place during the autumn, consequently credit has been shaken, and it is feared that other failures may occur. The extremely bad harvest has been the principal cause, and complete stagnation

reigns in all branches of trade, shopkeepers especially feeling the slackness and scarcity of money.

The banks have curtailed the credits given to their customers, and, unfortunately, little hope of any improvement can be entertained before the next harvest, upon which everything depends.

The small stocks of grain in town and the country districts will afford little scope for speculation or increased circulation of capital.

Agriculture. During the early summer, with the frequent rains, the crops looked splendid, and most encouraging hopes were entertained of good results; unfortunately, as so frequently happens, some excessive heat at inopportune times upset all these bright hopes, and a miserable yield followed. This was greatly aggravated by the destructive caterpillar noted in 1895; this pest bids fair to be the most serious obstacle that farmers have to contend against, but as they will persist in overworking the land, no manures ever being added, these misfortunes must be expected.

Most conflicting ideas are expressed as to the supposed average yield of last harvest. No reliable statistics can ever be obtained; consequently it is almost impossible to give a sound estimate. Most people think that the yield has not exceeded 5 bushels per acre.

Another fearfully dry autumn has to be noted, no rain having been seen throughout this district for about four consecutive months when most needed, the first rain failing in November, which was quickly followed by frost and snow. Autumn sowings were, therefore, impossible, and the few who risked it had no chance of success. All must now depend upon the spring seedings; large tracts of land have been prepared, and will be sown in anticipation of the good prices continuing for grain. Much more snow is needed, very little of either rain or snow having as yet – early February – been seen.

Grain prices. There was considerable variation in prices during the past season. They were firm during spring and early summer, but gave way in anticipation of an abundant harvest. The advanced prices commenced during August, and the greater part of the new grain realised good prices. This was a most welcome surprise for the unfortunate farmer, whose saleable quantity of grain was so small.

The average values (first cost) were as follows, viz.:

	Per Imperial Quarter.	
	s.	*d.*
Ghirca	20	3
Hard wheat	20	1
Azima	20	1
Barley	10	6

Freights. Steamer freights during the first part of the season were low, viz., for United Kingdom, 10*s*. to 11*s*. 6*d*. per ton; Mediterranean, 10 to 11 fr. per

ton. With the sudden rise in the foreign grain markets, freights rose, and scarcity of tonnage was experienced, 17*s*. to 24*s*. being paid for United Kingdom, and 18 to 25 fr. for Mediterranean.

Sailers were in slow demand, and did not get such good freights. Navigation opened on April 10, and closed December 1.

A considerable falling-off of British steamers is noticed; this arises principally from the shipping firms – Greek and Italian – having established their own lines, and as the bulk of grain goes to the Mediterranean, these steamers make numerous voyages during the season, and take the produce hitherto carried by British vessels.

Imports. Imports are shown in the Annex to this report, and were of little importance. Frequent complaints are heard from shopkeepers and others that English commercial travellers seldom visit these parts, samples are never seen, nor have they any idea of the prices ruling in England for ironware and other goods. They complain very much of the miserable qualities of goods supplied by Germany, which are never equal to the samples shown. I believe a fair business could be done in cheap plain crockery, the great drawback being the difficulty in getting small consignments shipped direct to this port.

Exports. Exports were less than in 1895, proving that the harvest of 1896 was still smaller than the previous bad one, it being known that farmers have sold nearly all their grain in consequence of the good prices.

The quantity exported was about 865,000 quarters, and stocks remaining in the hands of shippers and speculators on December 31 last were estimated at 240,000 quarters.

Industries. The past year has been a most trying one for manufacturers in this district, large quantities of agricultural machinery were left unsold, and the hitherto brilliant reaper business utterly collapsed. The credit given for machinery purchased cannot now be realised, nor can previous debts be got in; several factories are closed, and the few still working have reduced the number of hands to one-half and less.

Steam flour mill-owners are having a bad time. It is even reported that scarcety a mill is at work throughout the district, and there are a large number, this industry having been wonderfully on the increase of late years. A large mill, which was built outside this town, and only started to work in 1895, is now closed.

Railways. Some progress has been made during the past year in the construction of the Berdiansk Railway; a portion of the work to the extent of 100,000*l*. has been undertaken by an Anglo-Russian company, and I am informed that the best efforts will be made by this company to finish their part during the present year. They fear, however, that, owing to the slow progress

made by the other contractors, their work (bridges and culverts) will be delayed. There can be no doubt as to the vast importance of this railway to the agricultural community and the port, but, with continued bad harvests, even railways would afford little help.

New port. The new port is getting on fairly well, but not to the extent it might have done had more funds been available. This undertaking being entirely a municipal one, it is now understood that the Town Council have decided to raise a loan upon the security of the town lands to complete the work, the funds originally anticipated to be sufficient, viz., the 5 c. per chetwert export duty on grain, proving entirely inadequate.

General. No cattle plague has been reported during the past year, and the general health has remained good.

Various local improvements have been made, and the telephone established.

Annex A.

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk during the Year 1896.

Entered.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
Greek	18	6,345	31	34,053	49	49,398
Italian	2	917	39	34,240	41	35,157
British	…	…	19	25,886	19	25,886
Austrian	…	…	18	14,477	18	14,477
French	…	…	2	2,096	2	2,096
Belgian	…	…	1	1,249	1	1,249
Turkish	12	808	1	1,122	13	1,930
Total	32	8,070	111	113,123	143	121,193
„ for the year preceding	…	…	…	…	182	130,577

Cleared.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
Greek	10	3,529	30	33,053	40	36,582
Italian	2	917	39	34,240	41	35,157
British	…	…	19	25,886	19	25,886
Austrian	…	…	18	14,477	18	14,477
French	…	…	2	2,096	2	2,096
Belgian	…	…	1	1,249	1	1,249
Turkish	…	…	1	1,122	1	1,122
Total	12	4,446	110	112,123	122	116,569
„ for the year preceding	…	…	…	…	172	129,707

Annex B.

Return of Principal Articles of Export from Berdiansk during the Year 1896.

Articles.		1896.		1895.	
		Quantity.	Value. £	Quantity.	Value. £
Grain and seed	Quarters . .	864,360	875,705	1,042,416	944,571
Rapeseed, oilcake	Tons . .	4,442	5,264	3,300	3,454
Total	. .	. .	880,969	. .	948,025

Return of Principal Articles of Import to Berdiansk during the Year 1896.

Articles.		1896.		1895.	
		Quantity.	Value. £	Quantity.	Value. £
Olive oil	Lbs. . .	1,260	48	. .	. .
Firewood	Tons . .	121	120	. .	. .
Hard wood boards . .	Pieces . .	22,250	3,545	. .	. .
Wooden grain shovels . .	„ . .	49,000	782	. .	. .
Various imports . .	. .	. .	. .	. .	1,261
Total	. .	. .	4,495	. .	1,261

Note. Rate of exchange, 9 r. 40 c. per 1*l*. sterling.

Foreign Office. 1897. Annual Series. # 1948. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1896 on the Trade of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1897), pp. 21-25.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

The result of business and trade operations at this port during the past year may be considered on the whole fairly satisfactory, the increased value of grain having contributed to the improved financial position of all concerned.

Cereals. The grain market was frequently disturbed, and much speculation prevailed. Shipments were very brisk during the latter part of the season, and all available grain was readily bought up and shipped.

Speculators made good profits. Farmers were quite satisfied with the prices obtainable for their produce, although they had so little to dispose of, and as the shipping firms now do very little risky business, it may be assumed that they also have done well during the past year.

This district being entirely grain producing, the needs of the population with regard to foreign merchandise or products are very small, and I regret that in spite of the very numerous catalogues received (which are absolutely useless here) and enquiries made by manufacturers and others, it is very difficult to hold out much hope for British goods. Russian products now supply nearly all

the requirements, and are yearly increasing and improving, and should the high duties, payable in gold, continue to exist, the chances for foreign goods must become less and less.

Agriculture. The harvest during the early summer gave signs of abundance, but from various causes, one of the principal being the enormous damage done by the grub or caterpillar, the result was poor and below average, the yield being roughly estimated at 7 to 9 bushels per acre, and the quality inferior.

A repetition of the dry autumns lately experienced was again noted, and the seedlings were consequently greatly reduced. Land has improved in value, and every available portion has been prepared for spring sowing. The country has been well covered with snow, and it would really need only one good harvest, with the present high-priced grain, to set the farmers and peasant cultivators well on their feet and give prosperity all round.

Grain prices. The increased values commenced in August just in time for the new crops, and continued with some variations to the close of navigation.

There is as yet no railway communication in this district, so the farmers have little chance of quickly responding to sudden demands, heavy arrivals by carts generally tending to lower prices and consequent loss to the farmer, the speculators reaping the benefit.

The current prices or values, first cost, were as follows:

	Per Imperial Quarter.	
	s.	*d.*
Ghirca	28	4
Hard wheat	27	8
Azima	30	6
Barley	1	2

Shipping expenses average about 1*s*. 2*d*. per quarter.

Freights. Freights were quiet during the spring, little grain being in stock. The Italian shipping firms now have their own boats, which are kept regularly employed to and from the Mediterranean. The Greek steamers belonging to the important firm of Horace Couppa, which are also usually employed in the same way, were absent, owing to the war with Turkey, and this gave a chance to British vessels, but it was noted that some of these Greek steamers were temporarily placed under the British flag, and were so entered at this Vice-Consulate.

Freights ran up during the autumn and ready tonnage was scarce. The highest rate paid was 16*s*. per ton, and the lowest 10*s*. per ton, the British flag taking nearly one-third of the total exports. Navigation opened on March 22 and closed December 13.

Imports. As regards imports there is nothing to mention, nor can any suggestion be made that would help British trade, beyond the few remarks already made in this report.

Exports. Exports were again lower that in previous years, the total being 722,000 quarters against 865,000 quarters in 1896, and 1,042,000 quarters in 1895; the actual value, however, of last year's exports exceeds by about 15 per cent. that of 1896.

Very little grain remains in the hands of farmers, and the stocks with shippers and speculators will not exceed 145, 000 quarters.

Until the railway is finished the exports cannot be expected to increase, although a poor harvest must naturally cause a difference. It is almost impossible for the peasant farmer to bring in any large quantity of grain a distance of over 100 miles by carts. He prefers to sell at a great reduction to local speculators, from whose hands it filters away in various directions. All this will be changed upon the opening of the railway, probably this year, when the exports from this port may be expected to double or treble.

Industries. The past year has been fairly good for local industries; the cheap reaping machine was bought pretty freely in anticipation of a good harvest, but owing to the failure of the crops, debts are again very difficult to collect, so much credit having always to be given. A large demand for ploughs was again noted last autumn, many hundreds were made and sold, but the manufacturing agricultural implement business is undergoing a great charge, probably owing to the large number of works established in all parts of the country, and it is no longer the large dividend paying industry of previous years.

With the opening of the railway some mining and other industries will doubtless be started, the district being rich in minerals.

Some of the French and Belgian syndicates who have invested so much capital in South Russia have secured mining rights in several parts of this district.

The grape harvest was most abundant and favourably gathered owing to the dry autumn. Some excellent wines are now produced here, but as the bulk is prepared in a careless and inexpensive way a good reputation cannot be established.

It seems a pity that some outlet is not found for the export of live pigeons, as the quantity that might be obtained (if encouraged) is large, and the cost 2½*d*. to 4*d*. per pair. Every description of poultry is also abundant and cheap.

The Town Council are receiving propositions for the construction of a petroleum reservoir, and also artesian well boring to supply the town with water, this being a most urgent need.

The construction of the new port has received a check in consequence of the piles at the extreme and having given way, through not being driven sufficiently deep. The whole plan appears to be defective, and the cost will doubtless be much larger than originally expected.

The Town Council has completed a loan for 120,000*l*. upon the security of the town lands at 5½ per cent., which includes a sinking fund.

General. No cattle plague has been reported during the year, and the public health has been fairly good.

The recent census gives the population of the town as about 27,000.

Annex A.

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk during the Year 1897.

Entered.

Nationality.	Steam.		Sailing.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	32	41,024	. .	. .	32	41,024
Italian	40	39,727	. .	. .	40	39,727
Austrian	18	17,853	. .	. .	18	17,853
Greek	10	10,674	1	422	11	11,096
Norwegian	2	2,144	. .	. .	2	2,144
French	2	2,522	. .	. .	2	2,522
Turkish	…	…	14	836	14	836
Total	104	113,944	15	1,258	119	115,202
„ for the year preceding	…	…	…	…	143	121,193

Cleared.

Nationality.	Steam.		Sailing.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	32	41,024	. .	. .	32	41,024
Italian	40	39,727	. .	. .	40	39,727
Austrian	18	17,853	. .	. .	18	17,853
Greek	10	10,674	1	422	11	11,096
Norwegian	2	2,144	. .	. .	2	2,144
French	2	2,522	. .	. .	2	2,522
Turkish	…	…	14	836	14	836
Total	104	113,944	15	1,258	119	115,202
„ for the year preceding	…	…	…	…	122	116,569

Annex B.

Return of Principal Articles of Export from Berdiansk during the Year 1897.

Articles.			1897.		1896.	
			Quantity.	Value. £	Quantity.	Value. £
Grain and seed	Quarters	. .	722,000	1,022,927	864,360	875,705
Rapeseed, oilcake	Tons	. .	3,468	5,202	4,442	5,264
Total	. .			1,028,129	. .	880,969

Return of Principal Articles of Import to Berdiansk during the Year 1897.

Articles.			1897.		1896.	
			Quantity.	Value. £	Quantity.	Value. £
Olive-oil	. .	Lbs. . .	866	43	1,260	48

Firewood	Tons	. .	225	146	121	120
Hardwood boards	Number	. .	14,200	2,242	22,250	3,545
Wooden grain shovels	„	. .	37,000	580	49,000	782
Total	„		. .	3,011	. .	4,495

Note. Rate of exchange, 9 r. 50 c. per 1*l*.

 # 2076. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1897 on the Trade and Commerce of Taganrog and District
(London: Harrison and Sons, 1898), pp. 23-27.

***

BERDIANSK.

Mr. Acting Vice-Consul Gabriele reports as follows:

From the merchant's point of view 1898 has been disappointing. Owing to the previous season's light crop, trade in the spring of the year was handicapped, grain being very scarce, and winter stocks very low.

The excessive rise in the grain markets abroad caused much speculation here, prices being up to famine rates, and when the collapse came, speculators found themselves with stocks they could not sell or ship except under great loss, the only gainers being the peasant and large farmers, the bone and sinew of the country, who sold out everything they had.

The summer was one of the wettest on record, with a general absence of the usual great heat. The harvest looked splendid, and continued to give great expectations almost up to reaping time, when the sun, proving for some few days too strong for the young milky ear, the yield was reduced by more than one half, and in some instances only chaff remained; the harvest consequently has proved only up to the average.

Autumn shipments have been limited, a general scarcity of stock being experienced, in spite of good local prices. A strong demand was current for hard wheat for Mediterranean ports.

It is considered that there must be a large stock of grain in the hands of farmers, who are holding back supplies in the hope of still better prices during next spring.

Shopkeepers and others did a very small business. Money was scarce, and general stagnation in almost all branches was experienced.

Grain prices. The following rates were current prices during the autumn, being in excess of quotations at some of the foreign markets:

		Average Price per Imperial Quarter.	
		Roubles	c.
Wheat:			
	Ghirca	15	27
	Hard	17	36
	Azima	15	27
Barley	. . . . .	5	68

These values have greatly improved the financial position of the farmer. Less fears are now entertained as to the decay of wheat growing, and the value of land has increased, considerable competition taking place at all land sales.

Freights. Freights ruled very high during the autumn, averaging 16*s*. 6*d*. and 15 fr. 50 c. per ton, and during the spring 10*s*. 8*d*. and 11 fr. per ton.

The British flag was seldom seen, a less number of British ships having entered this port than during any previous year.

Imports. It is with much regret no opening for British goods can be suggested, although business is undoubtedly done by German travellers in several branches, and enquiries made at various shops confirm this, the principal advantage to the shopkeepers being that these travellers invariably speak Russian, and submit samples of goods duty free.

Various descriptions of rolled iron, still, reaper, knife, sections, &c., were imported from Germany, Belgium, and United States, but as all these imports came through Odessa it is impossible to give details.

Exports. The total exports amounted to 657,712 quarters, as per Annex B, which compares unfavourably with those of 1897. It is, however, anticipated that the coming season will present far better results.

The railway is now open, connecting some very prolific parts of this district with the port, and this must of necessity increase the amount of grain brought in, and Berdiansk will take a much more important position amongst the exporting ports of the Azoff.

The new port is also finished, and provides ample accommodation to the loading craft, thus placing merchants in a far more satisfactory position with regard to the time required for loading operations, the old pier for many years having been inadequate. The depth of water being about 12 feet, the new port will only permit craft drawing that quantity to enter.

Home industries. The agricultural machinery business, which is principally limited to reapers and ploughs, was good, all stocks being cleared off, but chiefly for distant parts of the country. Makers obtained high prices for their goods, and could not supply all demands. About 3,000 local-made reaping machines were sold. The leading manufacturer in this industry says that he considers the hitherto good-paying reaper business is now about done for, owing to the difficulty in getting good, honest agents in the various districts. The same manufacturer says that he never remembers a loss directly connected

with a peasant farmer, but it is impossible to get into direct touch with them in far-off districts, and therefore agents have to be employed. Manufacturers throughout the district have now established a black book for mutual protection, by which they inform one another the names and addresses of dishonest agents. A word of warning should be given to intending importers of agricultural machinery, seeing that this branch is now duty free, and considerable importation may be expected in the future. New steel works for easting only have been put up in this town.

General. Signs of improvement and advancement are everywhere apparent. Technical schools have been started in some of the large villages, and preliminary education is receiving good attention from the town council, a large building being in course of construction for this reason.

An agricultural show was held during the summer at Melitopol, proving most successful, and affording much information and interest to the local peasantry, who had never seen anything of the kind before.

An unfortunate epidemic amongst horses was experienced in some villages, otherwise the district has been healthy during the past year.

Annex A.

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk during the Year 1898.

Entered.

Nationality.	Steam.		Sailing.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	10	11,465	. .	. .	10	11,465
Italian	36	35,902	. .	. .	36	35,902
Greek	16	17,345	2	614	18	17,959
Austro-Hungarian	11	9,039	. .	. .	11	9,039
Norwegian	1	1,071	.	. .	1	1,071
Turkish	. .	. .	10	424	10	424
Total	74	74,822	12	1,038	86	75,860
„ for the year preceding	. .	. .	. .	. .	119	115,202

Cleared.

Nationality.	Steam.		Sailing.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	10	11,465	. .	. .	10	11,465
Italian	36	35,902	. .	. .	36	35,902
Greek	16	17,345	2	614	18	17,959
Austro-Hungarian	11	9,039	. .	. .	11	9,039
Norwegian	1	1,071	.	. .	1	1,071
Turkish	. .	. .	10	424	10	424
Total	74	74,822	12	1,038	86	75,860
„ for the year preceding	. .	. .	. .	. .	119	115,202

Annex B.

Return of Principal Articles of Export from Berdiansk during the Years 1898-97.

Articles.		1898. Quantity.	1898. Value. £	1897. Quantity.	1897. Value. £
Grain and seed	Quarters	657,712	931,402	722,000	1,022,927
Rapeseed and oil cake	Tons	3,301	5,016	3,468	5,202
Total	„	. .	936,418	. .	1,028,129

Return of Principal Articles of Import to Berdiansk during the Years 1898-97.

Articles.		1898. Quantity.	1898. Value. £	1897. Quantity.	1897. Value. £
Wooden grain shovels	Number	57,000	903	37,000	580
Hardwood boards	„	21,000	4,600	14,200	2,242
Nuts . .	„	51	50	. .	. .
Firewood . .	Tons	. .	. .	225	146
Olive oil . .	Lbs.	. .	. .	866	43
Total	. .	. .	5,553	. .	3,011

Note. Rate of exchange, 9 r. 20 c. per 1*l*. sterling.

 # 2265. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1898 on the Trade and Commerce of Taganrog and District (London: Harrison and Sons, 1899), pp. 26-29.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

Nothing favourable can be reported concerning the business results of the past year.

The harvest was extremely poor, and the autumn shipments of grain were consequently on a very reduced scale. Every branch of trade (with one local exception herein mentioned) has been severely affected and is at the present time paralysed, and there appears no prospect of any early improvement considering the scarcity of grain and the low prices prevalent.

The quantity of grain in stock and likely to be brought in for sale will limit the spring shipments to a few steamer loads only.

The peasant farmers are having a very bad time; several parts of this district were bordering on famine, assistance in grain and seed having to be given by the Zemstvos. The bulk of the taxes have remained unpaid, and any attempts to sue for debts are useless, a most unfortunate year for all concerned.

There are, however, hopes of better times coming sooner or later for this part of the country. The railway is working and the new port affords improved and ample accommodation to local shipping; the district is known to be rich in minerals only awaiting development and capital, and in all probability it is only a question of time before this port will rank as one of the most important in the Azoff.

Belgian capital has already commenced to come in, a company having purchased a large share of the agricultural machinery factory and steel works belonging to an English firm.

It was reported that a valuable spring of petroleum had been tapped within 10 versts of this town, but upon inquiries being made it was unfortunately found to be false.

Grain prices. The following average local prices have been announced, viz.:

		Prices.		
		£	*s.*	*d.*
Wheat	Per imperial quarter	1	6	4
Barley	„ „	0	14	0
Rapeseed oilcake	Per ton	2	1	8

Freights. Freights averaged 12 fr. per charge for Mediterranean ports and 12*s*. for United Kingdom and Continent, the British flag took a fair share of the total shipments from this port.

Navigation commenced on March 28 and closed December 4, the harbour being frozen up on December 12.

Imports. No direct imports of any note were made to this port, all foreign goods coming via Odessa and Taganrog, so that no details can be given.

Exports. The total quantity of grain and seed exported amounted to 148,614 tons, and 6,420 tons of rapeseed oilcake. On December 31, 1899, the stock of grain on hand was estimated at about 180,000 quarters.

Local industries. The two agricultural machinery factories did a good business during the past year. This immediate district, however, afforded no help in consequence of the bad harvest.

Some 3,000 hand-rake reaping machines were sold to far off districts, principally Saratoff and Voronej, and even a few to Vladivostock, via Odessa; many thousands of ploughs were also sold, the demand being a record one. No foreign machines or ploughs were seen for sale in this town.

It is reported that the peasant farmer prefers the house-made machine to the superior American or English self-raking reaper, although the present prices of the two descriptions are about equal; this seems incomprehensible when the hard labour necessary to work the home-made reaper is considered, but some people think the principal reason is that the trade in the foreign reaper is not properly pushed and advertised. There ought to be a great future in store for

these machines everywhere now the duty is removed, and the opening of the Siberian Railway is approaching.

The winter has been severe, but too little snow has fallen to prefect the autumn seedlings, which have suffered in consequence.

Annex A.

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk during the Year 1899.

Entered and Cleared.

Nationality.	Steam.		Sailing.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
Italian	31	31,184	. .		31	31,184
British	19	25,916	. .		19	25,916
Greek	17	14,767	1	314	18	15,081
Austro-Hungarian	6	6,645	. .	. .	6	6,645
Danish	1	1,104	. .	. .	1	1,104
Turkish	1	1,241	17	1,178	18	2,419
Total	75	80,857	18	1,492	93	82,349
„ for the year preceding	. .	. .	. .		86	75,860

Annex B.

Return of Principal Articles of Export from Berdiansk during the Year 1899-98.

Articles.		1899.		1898.	
		Quantity.	Value. £	Quantity.	Value. £
Grain and seed	Quarters	685,120	830,621	657,712	931,402
Rapeseed and oil cake	Tons	6,420	13,380	3,301	5,016
Total	. .	. .	844,001	. .	936,418

Return of Principal Articles of Import to Berdiansk during the Year 1899-98.

Articles.		1899.		1898.	
		Quantity.	Value. £	Quantity.	Value. £
Hardwood boards	Number	26,050	5,484	21,000	4,600
Wooden grain shovels	„	62,320	980	57,000	903
Firewood . .	Tons	400	260	. .	. .
Olive oil . .	Lbs.	5,480	160	. .	. .
Total	. .	. .	6,884	. .	5,503

Note. Rate of exchange, 9 r. 50 c. per 1*l*.

 # 2447. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of Taganrog and District
(London: Harrison and Sons, 1900), pp. 23-25.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice Consul Lowe reports as follows:

The results of the trade at Berdiansk during the past year were again unfavourable.

The harvest was very poor; many parts of the district giving scarcely anything. Anticipations, therefore, of any improvement in trade or shipments had to be again deferred, and this was the more disappointing in consequence of the harvest, up to a late date looking most promising; fierce suns after heavy rains completed the failure. With the unreliable estimates obtainable it is difficult to quote the supposed average yield of the last harvest. Complaints are made as to the high rates charged on the railway for transport of grain, and it has been found that partly owing to this cause, produce which has hitherto found its way to this port has been diverted from the distant stations on the line to other markets, thus entirely reversing the fully anticipated increase of available stocks here. Should this continue and better harvests fail to come, several of the leading grain merchants will be compelled to wind-up their businesses and seek other channels for the employment of capital.

The absence of a brisk grain trade effects every description of commerce, money is scarce and dear, shopkeepers and others being scarcely able to keep afloat. The lighterage business also suffered terribly, and the many hundreds of workpeople entirely dependent upon the grain trade are in a pitiable state; the dearness of coal, 34*s*. per ton, for winter needs making matters worse.

The hoped for opening up of the mineral parts of this district appears to be yet far distant, this description of investment being just now under a cloud through the failure of several recently established works in neighbouring districts.

Grain prices. Local grain prices were fairly steady, no rash speculations taking place. Wheat averaged 25*s*. 3*d*., and barley 15*s*. per imperial quarter, and rapeseed oilcake 43*s*. per ton.

Freights. Spring freights were very dull but greatly improved later, the month of October seeing very high rates for the Mediterranean and a rise also for the United Kingdom. The average is stated at 15 fr. per charge for the Mediterranean, and 15*s*. 6*d*. for the United Kingdom and Continent.

The Italian flag took about 60 per cent. of the total shipments.

Imports. Annex B shows the trivial imports made direct to this port, the requirements of the district being obtained indirectly.

Exports. The total quantity of grain and seed exported amounted to 143,383 tons, and 3,238 tons of rapeseed oilcake; these figures show a falling-off as compared with the previous year.

On December 31, 1900, the stock of wheat on land was estimated at about 145,800; barley, 11,825; and oats, 10,700 quarters.

Local industries. Local industries are still flourishing, but really only consist of the two agricultural machinery factories of any importance, these produced and disposed of some few thousands of the hand-rake reaping machine, and large quantities of ploughs, but, as stated in last year's report, the machines found very little sale in this district, almost all were sold to far distant parts of the country.

The turn-over of these factories was not so favourable as in 1899, a quantity of machines being left over unsold. These two factories gave large orders for English goods required in their business.

The two breweries did fairly well, but, like every description of trade, felt the general depression.

The large modern recently-built steam flour mill was again started after being two years idle, but with what result is unknown.

The grape harvest was abundant and very good, some remarkably good wines have been made this season.

The Town Council sells by auction every autumn a certain quantity of low-lying virgin sandy land well adapted for vine-growing; great competition takes place for these plots of about 2 acres each, prices going up to about 170*l.* for the best. The production of grapes and wine will in the course of a few years be very greatly increased, the vines bearing fruit the third year after planting.

Annex A.

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk during the Year 1900.

Entered and Cleared.

Nationality.	Steam.		Sailing.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
Italian	30	31,459	. .	. .	30	31,459
British	8	9,828	. .	. .	8	9,828
Greek	5	5,027	. .	. .	5	5,027
Austro-Hungarian	4	4,552	. .	. .	4	4,552
Turkish	1	1,131	22	1,568	23	2,699
German	1	1,017	. .	. .	1	1,017
Total	49	53,014	22	1,568	71	54,582
„ 1899	. .	. .	. .	. .	93	82,349

Annex B.

Return of Principal Articles of Export from Berdiansk during the Years 1900-1899.

Articles.			1900.		1899.	
			Quantity.	Value. £	Quantity.	Value. £
Grain and seed	Quarters	. .	527,040	663,547	685,120	830,621
Rapeseed cake	Tons	. .	3,238	7,300	6,420	13,380
Total		. .	. .	670,847	. .	844,001

Return of Principal Articles of Import to Berdiansk during the Years 1900-1899.

Articles.		1900. Quantity.	1900. Value. £	1899. Quantity.	1899. Value. £
Hardwood boards	Number . .	73,300	1,158	26,050	5,484
Wooden grain shovels	„ . .	95,900	1,515	62,320	980
Wine . .	Cwts. . .	400	737	. .	. .
Rice . .	„ . .	100	100	. .	. .
Olive oil . .	„ . .	33	137	48	160
Firewood . .	Tons . .	177	136	400	260
Total	. .	. .	3,783	. .	6,884

Note. Rate of exchange, 9 r. 50 c. per 1*l.*

 # 2613. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce of Taganrog and District (London: Harrison and Sons, 1901), pp. 21-24.

***

BERDIANSK.

A Vice-Consulate was established at this port on January 1, 1908.

The town is situated on the shore of the Sea of Azov and is open to navigation from the end of March to the first week of December.

The inhabitants number some 35,000.

Steamers load half their cargoes alongside the quays, which are connected with railway and are well constructed, and then proceed to deep water in the roads to complete.

The chief commerce of the town is grain export and the manufacture of agricultural machinery.

The commercial movement of Berdiansk during 1907 was inferior to that of 1906, owing to the indifferent harvest in the Tavrid and Ekaterinoslav Governments.

Exports. The total exports amounted to 228,806 tons, valued at 1,536,509*l.*, viz.:

	Poods.*
Wheat	12,048,090
Barley	2,105,750
Rye	88,670
Maize	91,950
Oil cake	50,510
Oats	29,800

* 1 pood = 36 lbs.

These were distributed as follows:

Shipped to:	Poods.*
Marseilles	5,820,000
Italy	3,250,000
United Kingdom	1,650,000
Netherlands	1,814,770
Hamburg	970,000
Spain	910,000

There was no direct trade between this port and Ireland.

Shipping. There were 81 steamers entered and left the port during 1907 with a total tonnage of 111,237 tons. They were composed of the following: 39 Italian, 27 Greek, 12 British and 3 Austro-Hungarian vessels.

 # 4027. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1907 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don
(London: Harrison and Sons, 1908), pp. 11-12.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul J. E. Greaves reports as follows:

Berdiansk, a port on the Azov is the […] town of the district of that name in the government of Taurida. […]

Exports and imports. The export consist almost exclusively of grain, principally wheat and barley (see Annex A). The imports are insignificant, there being no regular line of foreign steamers, and goods required from abroad are sent through Odessa.

Shipping. As will be seen from Annex B British shipping plays only a minor part in the export trade of Berdiansk; the reason is that three of the most important export merchants have their own steamers, which during the season make five to seven voyages each.

Period of navigation. On an average the navigation is open for eight months, but, of course, this depends upon the breaking up of the ice in spring and the commencement of winter (see Annex C).

Prices. The prices of grain of all kinds have been very high, gently declining towards the end of the navigation, but showing no great fluctuations (see Annex D).

Freights. Freights were extremely low, especially to the United Kingdom and the Continent (see Annex E).

Coasting trade. This trade is not unimportant, but no statistical data are obtainable. The Russian Navigation Company's steamers carrying goods and passengers call three times per week on the voyage Kertch-Rostoff and also

three times on the return journey. Other boats principally carrying cargo also call here.

Agriculture. Practically grain is the only agricultural produce. Until some 30 years ago there was no scarcity of land, only one-half of the total area being under cultivation, the rest was mostly grazing land for sheep. Gradually, however, as the price of wool declined, more and more land was brought under the plough, until in the nineties all the available quantity in the district, 741,951 desiateens (2,003,268 acres), was under cultivation. Of this only about 6 per cent. is allowed to lie fallow and manuring is totally unknown. How long this can continue is a very serious question. When rotation of crops means no more than ringing the changes on winter wheat, spring wheat and barley and nothing is returned to the land by way of manure, a point must be reached when it becomes incapable of yielding any crops at all. We already see signs that such a period is rapidly approaching; notwithstanding the natural fertility of the soil, harvests are becoming poorer and poorer. This really applies not alone to the Berdiansk district, but to all South Russia. Naturally with an increasing population and a diminishing production of grain, the export of cereals must diminish and finally cease and Russia will no longer be "the granary of Europe". At the same time, putting aside the manure question, it must be acknowledged that, as regards the actual cultivation of the soil and the sowing and harvesting of crops, the farmers of Berdiansk are ahead not only of other parts of Russia but of many parts of agricultural Europe. The most improved agricultural machinery is largely used. The poorest peasant has his own plough, his sower, reaping machine, winnower, &c., and numbers of sheaf-binding harvesters, disc ploughs, threshers and other up-to-date implements are to be found among the more enterprising farmers.

It may here be noted that the holdings are, with a few exceptions, all small, ranging from 20 to 175 acres. There are in the district 96 villages inhabited by 295, 994 Russian peasant proprietors, 61 by 31,315 German colonists and 33 by 40,465 Bulgarian immigrants. The Russian were either exiled in former time from other parts on account of their […] views or they were settiled by the Government on the land, as the Tartars gradually emigrated; the Bulgarians came fron Turkey to take the place of the last of the aboriginal Tartars at the close of the Crimean war. Of the 61 German colonies 57 are inhabited by Mennonites, a frugal, industrious and sober people, who were settled here at the beginning of last century by the Government with the idea of their teaching agriculture to their Russian neighbours and setting them a good example generally. In other parts of Russia colonies of Germans had been founded at earlier dates and with similar intentions, but none have turned out so successful as these "Tavrichani" (men of Taurida) as they came to be called. Towards the middle of the century we find these "Tavrichani" buying up large estates from

landed proprietors: to accomplish this they had amassed a large common fund. After buying a part of land they found a new colony and settled their younger sons in and these paying back the cost into the common fund by instalments. Here we see the reason why the population of the Berdiansk colonies remains almost stationary and the holdings are not split up. The example of the Germans was not entirely lost on their Russian neighbours, whom we find copying their German methods of cultivation and to a certain extent acquiring German habits and using similar implements and machines, and finally the more enterprising of these Russians began to hire or buy land and migrate into other districts where lad was more plentiful, taking with them their wagons, implements and household goods; in their turn being looked up to and known as "Tavrichani". If during the last 20 years the demand for agricultural machines has increased by leaps and bounds the enterprise of the pioneers from the Berdiansk district has been one of the main causes.

Harvest. Winter wheat, owing to the dry autumn of 1907, was a complete failure. The small amount which, owing to high prices, found its way to market, was the balance of the preceding crop. Spring sown wheat and barley yielded crops somewhat under an average. Oats and maize are here sparingly sown and no important amount is exported. A small quantity of colza oil cake finds its way to market.

Industries. The colonists spoken of above were, after a fashion, nearly all artisans and capable of employing their time during the long winter at some useful trade, but besides this some excellent smiths, joiners and saddlers lived scattered among the villages and supplied the colonists with the necessary wagons, implements and harness, and in time were in a position to supply other customers: so that by the second half of the last century a very important industry in farmers' wagons and winnowing machines had been established, and although both these articles are now made in tens of thousands annually in half the villages of South Russia, the Berdiansk productions always command the highest prices.

The manufacture of agricultural machinery of the latest patterns is now the staple industry of the town and district. Ploughs, sowers, reapers, mowers and horse threshers are the specialities produced, and they find a ready sale in all the grain producing districts of Russia, Asiatic as well as European. There are in all eight factories engaged in the trade. Of these one under British management, with 800 hands, and another managed by German colonists with 250 men are situated in the town itself. Their joint production for 1908 was 12,000 ploughs, 6,000 sowers and 5,000 reapers and mowers amounting in value to 1,500,000 r. The production of the other six factories must have been still higher. The ploughs are single furrow and multiple, all of the most improved types. No swing ploughs are made, there being no demand for them; the Russian likes to put his plough into the ground and walk beside it without

handling it until he throws it out at the end of the furrow. Except in a few places in the north no other plough will sell. The prices of single furrow ploughs vary from 15 r. for a two-horse plough to 31½ r. for a three-pair plough. The two and three-share ploughs are used for shallow ploughing and also for covering in seed sown with a broadcast sower. There are also 4, 5, 6 and 7-furrow ploughs made, which are exclusively used for seed covering and are generally combined with sowers which drop the seed into the open furrow, the next following share covering it in. The prices are: 2 and 3-furrow ploughs, 33 to 40 r.; 4, 5, 6, and 7-furrow with seeder, from 55 to 85 r. Very few broadcast sowers are now sold, the demand being for the most up-to-date drills of 11, 13, 15, 17 and 19 rows, varying in price from 105 to 200 r. The reapers are mainly of a type first made here in 1879 and found in no other country; it is a hand-delivery machine with a 5½-foot knife of simple construction and light in draft. Its simplicity, durability and low price have secured its success in all districts where the crops are not too heavy to throw off by hand. Of this type of machine, which is now made in more than 40 factories in South Russia, 65,000 were sold in 1908. It sells at 125 to 140 r. The native self-delivery reaper sells at 160 to 170 r. Of these only 1,000 were made, as machines of this kind enter free of duty.

Self-binding harvesters are the only agricultural machines of importance which are not yet produced by Russian manufacturers and the demand for them is enormous. The Americans have a monopoly in this trade. Native makers cannot complete, for not only does the machine itself enter duty free, but with each machine half-a-ton of binding twine is allowed, for which local makers would have to pay a duty of 3*l*. 5*s.* The wholesale selling price of American binding harvesters ranges from 285 to 325 r. franco Russian port.

There is in the district a large deposit of rich magnetic iron ore and although many concessions have been accorded to different metallurgical works, only one company has hitherto commenced mining operations. As to the success of this company it is difficult to say anything. It keeps everything quiet, allows no visitors and has a whole regiment of watchmen to keep people at a distance from the workings. They cart a very considerable quantity of ore from here and that is all than can be ascertained.

Fishing, once a flourishing industry, is yearly becoming of less importance. Fishermen complain that fish is becoming scarcer. Sturgeon of three species are caught and with the caviar obtained from them are mostly sent inland to large towns.

Health. The death-rate for the town is 29 per 1,000. In the district last summer there were a few sporadic cases of Asiatic cholera, but the town was spared this scourge.

Openings in British trade. There are really no new openings for British trade seeing than there is no direct line in steamers with British ports. […]

Annex C.

Return of Exports and Duration of Navigation for the Period 1899-1908.

Year	Exported. Tons.	Value. Roubles.	Duration of Navigation.
1899	154,535	8,015,000	From March 28 to December 4
1900	121,150	6,373,000	„ April 6 to November 25
1901	115,609	5,925,000	„ March 24 to December 10
1902	150,159	7,271,000	„ „ 2„ „ 9
1903	220,065	10,440,000	„ „ 16„ „ 1
1904	281,443	13,822,000	„ „ 24„ „ 5
1905	365,679	20,034,000	„ „ 30„ „ 14
1906	358,025	19,121,000	„ February 28 to December 8
1907	231,748	15,365,000	„ April 1 to December 4
1908	171,089	12,200,000	„ „ 6„ „ 19

Annex D.

Prices in Roubles per Chetvert (360 Lbs.) Paid by Exporters for Cereals Delivered in Berdiansk during the Year 1908.

	Red Wheat (Oulka).				Hard Wheat.			
	R.	c.	R.	c.	R.	c.	R.	c.
January . .	. .		13	50	. .		13	50
February . .	12	85 to	13	0	. .		13	0
March . .	. .		12	40	. .		. .	
April . .	12	35	12	85	12	50 to	12	70
May . .	12	70	13	0	12	25	12	60
June . .	. .		12	50	12	0	12	30
August . .	11	90	12	35	12	40	12	75
September	12	20	12	80	12	45	13	10
October . .	12	40	12	60	12	00	12	75
November	11	90	12	60	. .		12	80
December . .	. .		11	85	. .		11	80
Average		12 50				12 75		

	Winter Wheat.		Barley.			
	R.	c.	R.	c.	R.	c.
January . .	13	50	. .		. .	
February . .	12	85	. .		8	30
March	13	0	. .		8	30
April . .	13	0	. .		. .	
May . .	12	70	. .		. .	
June . .	13	0	. .		. .	
August . .	. .	. .	7	40 to	7	00
September	. .	. .	7	75	8	25
October . .	. .	. .	7	70	7	75
November	. .	. .	. .		7	65
December . .	. .	. .	. .		. .	
Average		13 0			7 35	

Annex E.

Average Freights per Ton from Berdiansk during the Years 1906-08.

Month.	1906.				1907.				1908.			
	Mediterranean.		United Kingdom and Continent.		Mediterranean.		United Kingdom and Continent.		Mediterranean.		United Kingdom and Continent.	
	Fr.	c.	*s.*	*d.*	Fr.	c.	*s.*	*d.*	Fr.	c.	*s.*	*d.*
March . .	9	25	9	6	. .		. .		. .		. .	
April . .	9	25	8	9	9	25	9	6	8	0	8	0
May . .	8	75	9	6	10	0	10	3	8	50	7	0
June . .	8	25	8	6	9	75	9	9	8	50	7	6
July . .	8	25	9	0	11	0	13	0	8	50	8	0
August . .	8	75	9	6	11	75	12	6	8	50	7	0
September	8	50	10	3	11	0	11	9	8	50	8	0
October	10	50	13	0	11	50	10	3	9	0	7	9
November	11	75	12	0	11	0	11	3	9	0	7	3
December	11	50	12	0	. .		. .		. .		. .	
Average	9	50	10	0	10	0	10	3	8	50	7	6

Return of British Shipping Engaged in the Carrying Trade of Foreign Countries and British Possessions at the Port of Berdiansk during the Year 1908.

Country.	With Cargo.		In Ballast.		Total.	
	Vessels.	Tonnage.	Vessels.	Tonnage.	Vessels.	Tonnage.
Italy . .	. .	. .	5	10,332	5	10,332
Russia ports	1	1,460	3	5,094	4	6,554
Greece . .	. .	. .	2	4,070	2	4,070
Egypt . .	. .	. .	2	3,746	2	3,746
France . .	. .	. .	1	2,309	1	2,309
Austria-Hungary	. .	. .	1	2,576	1	2,576
Total . .	1	1,460	14	28,127	15	29,587

CLEARED (with Cargo).

	Vessels.	Tonnage.
Russian ports	3	7,740
Spain	3	4,361
Germany	3	6,232
United Kingdom	2	3,023

Netherlands	2	4,816
France	1	1,331
Norway	1	2,084
Total	15	29,587

 # 4295. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa (London: Harrison and Sons, 1909), pp. 68-75.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul J. E. Greaves reports as follows:

Navigation on the Azoff as far as coasting vessels are concerned closed on December 7, when it seemed probable that winter was setting in. The harbour was then clear of all vessels and trade supposed to be at an end until spring. Mild weather, however, set in and a couple of Greek steamers arrived, all that export houses could charter. The last of these left on December 29.

Grain trade. The grain trade for 1909, which is not only the staple but nearly the whole of the foreign commerce of Berdiansk, has been a record, the total amount exported being 419,615 tons in 140 Greek, Italian, British and Austro-Hungarian vessels; of this 116,910 tons were carried in 36 British steamers. The cereals exported were mainly wheat and barley. Rye, oats and linseed were shipped in small parcels not important enough to make up a cargo. The greater part of the exports was for Mediterranean ports, and this explains why the amount carried in British bottoms was relatively small. For some unexplained reason British shipowners decline to charter from Berdiansk for the Mediterranean.

Throughout nearly the whole of European Russia the harvest was good and the Berdiansk district was no exception. In the spring the outlook was very poor, the dry weather threatening to ruin the crops, but at the right time in June the necessary rain came and saved everything. This was followed by favourable weather for threshing, which in this part of Russia is done in the steppe without carting home, thus the crop was housed early and in good condition, so that by the end of July some of the grain was already on the market. Therefore the farmers have done very well and have been able to recoup themselves for a series of poor harvests. The harvest being good and prices fairly high there is no doubt that a fair quantity of grain is still in producers hands. It must not, however, be concluded that the grain exported from this port was produced in the immediate neighbourhood. On the contrary, the bulk was brought by rail from the interior and a great part of the local

production found its way by rail to Theodosia or to Odessa and Kherson via Alexandroffsk and the Dnieper.

Agricultural machines. The production of agricultural machinery being a very important industry in the town and district of Berdiansk, it is only to be expected that the harvest should play an important part in the calculation of manufacturers. Naturally it cannot be expected that large producers should look to their own or even to any particular district for sales and, in fact, they do business in all parts of Russia, both European and Asiatic, and a universally good harvest would mean that everything made would be sold out. The good harvest in European Russia had not been foreseen, the prospects in fact had been gloomy and a large part of the production of the local agricultural machine makers was sent to Siberia in the hope of disposing of it there. These hopes were not fulfilled, for there both hay and corn harvests were a failure. The result was that in this part of Russia everything in the shape of harvesting and threshing machinery was disposed of, and I am told than even machines which belonged by right to the […] up and sold. On the other hand, more than half the machines sent from here to Siberia were left in stock and those sold were in a great measure not paid for. The factories in Berdiansk and district have all enlarged their work this year and their production has increased by some 10 per cent. I believe the same may be said of all native manufacturers of agricultural machinery.

Notwithstanding the enormous progress of this industry, the importation of this class of machinery continues to increase in about the same ratio. The following figures, taken from the custom-house returns, are of interest:

In 1886, the earliest date for which statistics are obtainable, 4,097 tons of agricultural machinery were imported into Russia, and of this 80 per cent. was estimated to be of British origin.

In 1890 the total had reached 7,520 tons, but less than half was British.

In 1900 the total was 38,035 tons, of which 9,712 tons only were British.

In 1907 the figures were respectively 74,603 and 11,230 tons. For 1908 the details are not obtainable, but the gross total was less than in 1907, viz., 67,780 tons.

For the first half of 1909, total 70,177 tons.

Taking the decade 1898-1907, we find the United Kingdom's exports in agricultural machinery to Russia have changed as follows:

	Tons.		Tons.
Steam threshing machinery	4,980	to	5,292
Harvesting machinery	1,106		4,415
Horse threshing machinery	1,676		475
Food preparing machinery	998		187
M[…] machinery	398		408

During the same period the imports of steam threshing machinery from Germany increased from 741 to 3,541 tons and from Austria-Hungary from 145 to 1,236 tons, and during the last three years the United States are also competitors in the trade. It is now a matter of ancient history how British ploughmakers, who were the only purveyors of ploughs to Russia until about the middle of the eighties, allowed German makers to oust them from the market, so that since 1890 German ploughs are virtually the only ones imported. They now amount to about 225,000 per annum, valued at over 300,000*l*. At the time British plough makers pretended that they did not care about the Russian trade. Do our threshing machine people care about theirs? If so, then let them now begin to take more care of it and take a lesson from the plough trade. Although British trade in harvesting machinery during the period mentioned has increased nearly fourfold, still the demand has made much bigger strides and the importation of these machines from the United States has increased from 803 tons in 1898 to 26,243 tons, estimated at 642,570*l*. in 1907. Even Germany, which was nowhere in harvesting machines during the same year, sent in 4,591 tons.

How to trade. The success of the Germans and Americans cannot be put down to the superior quality of their goods, but simply to their enterprise; the old way of doing business is played out and they know it. They hunt up the buyers, try to meet him in all matters and strive to keep in touch with him, and they study his requirements, his prejudices and his idiosyncrasies. German commercial travellers are to be found everywhere and in all branches of trade, whereas anyone travelling here in the interests of British firms is quite a *rara avis*. It is this failure to keep in touch with the buyer that has been the cause of British firms losing the market. Sheffield and Birmingham goods have been gradually supplanted by Westphalian wares. Young Germans come round to shopkeepers offering hardware from every part of the world. If British hardware is asked for, the German is too wise to refuse to deliver or even to hint that his own special wares are better. “Oh, I shall be most happy to take your order for files, tools or whatever it may be. I can deliver f. o. b. Hull in £ *s. d*. with trade discount. Credit? No, it can’t be done, English makers require cash against bill of lading, for which they allow an extra discount of 5 per cent. But if you want credit you have Herr Deutscher’s goods of equal quality delivered at your door, payable in roubles in six months after delivery”.

The shopkeeper knows well enough that the “equal quality” is a snare, but under the circumstances he can make more money by the inferior goods and does not find it to his interest to stock British goods.

Health. The death-rate for 1909 was 29 per 1,000, and although typhoid was prevalent in spring in one or two of the villages in the district, there has been no disease of an epidemic character, except a slight outbreak of small-pox.

Imports. There were no direct imports, almost everything from abroad comes through Odessa, if we except a few trifles received by post.

Return of British Shipping which Entered and Cleared in the Foreign Trade of the Port of Berdiansk during the Year 1909.

Steam Vessels.

Entered.

From:	With Cargo.		In Ballast.		Total.	
	Vessels.	Tonnage.	Vessels.	Tonnage.	Vessels.	Tonnage.
Italy	. .	. .	12	26,879	12	26,879
Egypt	. .	. .	6	11,989	6	11,989
Turkey	. .	. .	6	10,429	6	10,429
Austria-Hungary		. .	3	6,083	3	6,083
France	. .	. .	2	4,212	2	4,212
Greece	. .	. .	2	3,842	2	3,842
Malta	. .	. .	1	2,478	1	2,478
Bulgaria	. .	. .	1	2,152	1	2,152
Russia ports with part cargo*	3	6,325	. .	. .	3	6,325
Total	3	6,325	33	68,064	36	74,389

* Grain

[…]

Cleared (with Cargo).

	Vessels.	Tonnage.
British	36	74,389
Greek	54	81,233
Italian	47	55,276
Austro-Hungarian	3	5,365
Total	140	216,263

Annex A.

Cereals Shipped from Berdiansk during the Year 1909.

	Tons.
Wheat	311,028
Barley	81,578¼
Oats	6,765¾
Oil cake and other cereals	5,742¼
Total	405,114¼

Cereals Shipped from Berdiansk during the Year 1909 – contd.

	Tons.
Netherlands	96,463
France	88,424½
Italy	85,178½
Spain	52,251
United Kingdom	36,173½
Austria-Hungary	7,234¾
Germany	32,958¼
Belgium	3,215½
Greece	3,215½
Total	405,114½

Annex B.

Return of Shipping from the Port of Berdiansk during the Years 1907-09.

Flag.	1907. Steamers.	1907. Registered Tonnage.	1908. Steamers.	1908. Registered Tonnage.	1908. Cleared with Cargo.	1909. Steamers.	1909. Registered Tonnage.	1909. Cleared with Cargo.
					Tons.			Tons.
Italian . .	39	45,524	32	35,831	72,390	47	55,276	118,511
Greek . .	27	39,466	19	28,551	54,148	54	81,233	158,170¼
British . .	12	19,173	15	29,587	44,551	36	74,389	116,910
Austro-Hungarian	3	7,074	. .	. .	. .	3	5,365	8,885
Russian . .	. .	. .	. .	. .	. .	1	. .	2,638
Total . .	81	111,237	66	93,969	171,089	141	216,263	405,114¼

Annex C.

Return of Exports and Duration of Navigation for the Years 1900-09.

Year.	Exports. Tons.	Value. £	Duration of Navigation.
1900	121,150	672,700	From April 6 to November 25
1901	115,609	625,400	„ March 24 to December 10
1902	150,159	757,500	„ „ 2„ „ 9
1903	220,065	1,102,000	„ „ 16„ „ 1
1904	281,443	1,459,000	„ „ 24„ „ 5
1905	365,679	2,114,500	„ „ 30„ „ 14
1906	358,025	2,018,300	„ February 28 to December 8
1907	231,748	1,622,000	„ April 1 to December 4
1908	171,089	1,288,000	„ „ 8„ „ 19
1909	405,114	2,892,000	„ „ 3„ January 7, 1910

Annex D.

Average Freights per Ton from Berdiansk for the Years 1907-09.

Month.	1907. Mediterranean.		1907. United Kingdom and Continent.		1908. Mediterranean.		1908. United Kingdom and Continent.		1909. Mediterranean.		1909. United Kingdom and Continent.	
	Fr.	c.	*s.*	*d.*	Fr.	c.	*s.*	*d.*	Fr.	c.	*s.*	*d.*
April	9	25	9	6	8	0	8	0	9	0	7	6
May	10	0	10	3	8	50	7	0	8	25	7	3
June	9	75	9	9	8	50	7	6	9	0	7	6
July	11	0	13	0	8	50	8	0	8	50	7	6
August	11	75	12	6	8	50	7	0	9	50	9	6
September	11	0	11	9	8	50	8	0	10	0	9	0

October	11	50	10	3	9	0	9	9	10	50	9	3
November	11	0	11	3	9	0	7	3	10	50	8	9
Average	10	0	11	0	8	50	7	9	9	40	8	3

 # 4537. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1909 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa (London: Harrison and Sons, 1910), pp. 47-52.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul John Greaves reports as follows:

In this report the Russian rouble has been taken as equivalent to 2*s*. 1 1/3*d.* and the Russian pound of 40 Russian lbs. as equal to 36 lbs. (avoir.). The dates are new style.

Navigation at this port opened April 3, 1911, and closed December 15, 1911.

Grain trade. For variations in the amount of trade done in this line for the last 10 years see Annex 1. The varying prices for each month at which grain was bought from the producers is shown in Annex 2.

Shipping. The return of shipping of all nations will be found in Annex 5, and for that of British shipping see Annex 6. The coasting trade was mainly carried on by one company; the Russian Steam Navigation Company has given up its passenger service on the Azov and only occasionally sends a cargo boat. The only article exported, grain, was as usual shipped to the Mediterranean, the United Kingdom and northern Continental ports, as shown in Annex 3. For the average rates of freights during 1911, see Annex 4.

Industries. Half the population of the down now depends upon its industries, less than half being employed in the grain trade as dock and other labourers, carmen, clerks, &c. The manufacture of agricultural machines and implements is at the present time one of the most important industries of South Russia, and the neighbourhood of Berdiansk is one of its centres. Besides two large works in the town, there are seven other important factories and over 40 smaller workshops within a 75-mile radius of the town. The larger works employ from 5,000 to 6,000 men, and another 800 to 1,000 hands find work in the smaller shops. There is besides a considerable number of so-called *kustari,* small makers working at home, occasionally employing, besides the family, a couple of hired men; they are mainly employed in making farmers' carts, ploughs and winnowers. The town works manufacture ploughs, seeders, mowers and reapers. In addition to these, horse threshers are made in the neighbouring factories. The above-mentioned are the machines to which the

South Russian makers give their special attention as being most in demand. Machines which cannot be produced by the thousand have little interest for them. This is the only industry in Russia which is not protected by duties and, relatively, the one which has made the most progress. In saying this I must explain that the duty of 5*s*. per cwt. is really only a compensation for the duty on raw material. There are, however, some few machines which come in duty-free. Native makers naturally keep clear of these as unprofitable, and they enter the country in large quantities as follows:

Steam threshing machines and steam ploughs from the United Kingdom, Germany and Austria-Hungary, with a few from the United States.

Self-raking and self-binding reaping machines from the United States, the United Kingdom and Germany and Canada; the principal purveyor being the United States.

Horse rakes and haymaking machines from the United States, Germany and the United Kingdom.

Cream separators from Sweden, Germany and the United Kingdom.

Manure spreaders from Germany and Austria-Hungary.

The list of duty-free machines includes a few others of less importance, principally specialities, and besides the above-named countries, nearly all industrial States competed, but in a less degree.

In the first 10 months of 1911 the imports of agricultural machinery for all Russia amounted to 85,500 tons, representing a value of about 2,500,000*l*. During the same period 49,000 tons of the same class of machinery, but paying duty at 5*s*. per cwt., were imported; value about 1,750,000*l*.; this includes portable engines imported together with duty-free threshers.

The import of duty-free machines goes on increasing yearly, but there is evidence that the number of machines imported and paying duty has reached its highest point and is in some cases diminishing, while the native production of similar machines is increasing by leaps and bounds, the increase from 1910 to 1911 being about 20 per cent. Owing, however, to the failure of the crops in Eastern European Russia and in Siberia, large stocks remain over, and for 1912, the production has been reduced and several thousand workmen dismissed. This is the first check the trade has received for many years. Approximately the principal machines made in 1911 in all Russia were:

	£
Ploughs and other tillage implements . .	1,200,000
Seeders:	
Broadcast	72,000
Radials (drills)	1,200,000
Reapers (mainly hand delivery) . .	1,365,000
Horse threshers, including gears . .	890,00

Besides these, hundreds of thousands of winnowers are annually made by small works and *kustari*, the value of which it is impossible to estimate. They are sold at various prices, from 1*l*. 10*s*. each for the commoner kinds to 4*l.* and even 5*l*. for the best. The above-mentioned values, which are for all Russia, may be taken as approximately correct, being estimated by those in the trade, the official statistics to the contrary notwithstanding.

All agricultural machinery is sold on long credits. Even small implements like ploughs are no exception. The peasant is accustomed to pay in instalments which, for such machines as reapers, drills and horse threshers, often extend over two years; steam threshers are sold on still longer terms.

Agriculture. With the promulgation of the law of November 22, 1906, the village commune in many parts of Russia virtually ceased to exist. I use the word "commune" as the nearest translation of the Russian word "mir". In 1861 the serfs were emancipated in a sense, but were not free in reality. From each estate a portion was set apart for the peasants who constituted the "mir" and were *in corpore* responsible to the Government for the payment, by installments lasting over 50 years, of the land taken from the former proprietors and paid for out of the public funds. To a certain extent each "mir" was allowed a measure of home rule, but no member was permitted voluntary to leave the "mir", although he might be expelled by a vote of the majority. No one could leave the village without a permit. The land was not worked in common, but, at irregular intervals, as the population increased, it was divided up, and at these divisions all kinds of petty tyranny were practised. The great evil was that a man could never get his share in one plot. If he had his 15 or 20 acres it might be in as many small parcels, some of them miles apart, causing great loss of time in going from one piece of land to another for tilling, sowing and reaping. The idea was that each should get a share of the best and have to put up with his share of poorer soil. Then again, as often as the land was divided, the plots changed hands, and no one had any interest in improving, by proper cultivation, the land which on the next division would belong to another. The natural result was that in time the peasant's land was so impoverished that it produced less than half the amount of grain that could be got out of the landlord's side, and this of a poorer quality. In course of time each one's share of land became so small and so poor that the smallest family could not exist on it. Thus the peasant had no encouragement to improve his position, nothing to awaken his enterprise. No wonder that the complaint of "land-hunger" arose, and general discontent culminating in the black days of 1905-06. The remedy, the real emancipation, had been too long delayed, especially as the original price of the land, both capital and interest, had already been paid to the Government in the early taxes. By the new law the peasant has become a free man, he can demand his share, in one piece, of the

common land and can deal with it as he wishes: he can sell it, he can buy his neighbour out, he can become a peasant proprietor in the fullest sense. One of them expressed himself to me as follows: “I now feel what it is to know my land is my own, my very own”. This feeling of proprietorship is for the great mass a new one and carries with it a sense of responsibility. The change at first encountered opposition from many sides, but the result shows the wisdom of it, and it is astonishing what enterprise some of the peasants are showing in improving their land and adopting the most up-to-date methods of cultivation. The Zemstvos and various credit associations assist in procuring machinery and implements, and help the farmers in every possible way. Each Zemstvo has at least one expert agriculturist in its employ, whose special duty it is to see that the methods of farming and the best implements are brought to the farmer’s notice. It is also his duty to make experiments, to conduct demonstrations and to instruct in the use of machinery. On of the consequences of the new order of things is that a number of the peasants whose plots of land are small, and who are too poor to increase them, are selling them and becoming labourers. It will take time to absorb them. Steps will have to be taken to utilise the enormous natural resources of the country and to encourage industry in its different forms, thus avoiding a pauper proletariat.

Public health. There were no epidemic diseases in the district, although isolated cases of spotted typhus and small-pox were reported. Among horses and cattle a number of cases of glanders and foot-and-mouth disease were registered.

Price of living. Berdiansk is no exception to the general rule in this respect. On all sides complaints are heard that it costs much more to keep a family than it did a few years ago. Principally it is the price of provisions which has gone up, it cannot be said that clothing is much dearer. Wages also tend to rise; a skilled workman can earn from 6*s*. to 9*s*. per day of nine hours, labourers can earn from 2*s*. to 2*s*. 6*d*. The earnings of carmen and dock labourers, who only find employment during the months when navigation is open, vary very considerably according to the season and the demand for labour. At times they may only make an ordinary labourer’s wage, but again they make occasionally 15*s*. or more per day. Agricultural labourers are mostly hired with food and lodgings, and for the five summer months, May to September, receive 5*l*. to 7*l*.; for the remaining seven months a general price is 3*l*. 10*s*. to 5*l*.

Banks. The Berdiansk-Nogaisk Town Bank does only local business, but the general banking business is in the hands of the Imperial Russian Bank, the Azov-Don Commercial Bank and the International Bank of St. Petersburg, all of which have branches in the town. Besides these there are three credit associations doing banking business.

The rate of exchange for cheques on London during 1911 varied from 9 r. 45 c. to 9 r. 48 c. to the 1*l.* The banks charge commission of 1/10 to 1/3 per cent. on such transactions.

Annex 1.

Return of Exports and Value of same during the Years 1902-11.

	Tons.	£
1902	150,159	809,172
1903	220,065	1,101,916
1904	281,443	1,141,732
1905	365,679	2,114,640
1906	358,025	2,027,000
1907	231,748	1,629,000
1908	171,089	1,293,000
1909	405,114	2,904,000
1910	499,636½	3,254,000
1911	388,417	2,588,878

Annex 2.

Prices in Roubles per Chetvert (360 Lbs.) Paid by Exporters for Cereals delivered in Berdiansk during the Year 1911.

Month.	Red Wheat (Ulka).		Winter Wheat.		Hard Wheat.		Barley.	
	Roubles.		Roubles.		Roubles.		Roubles.	
January	10•20 to	10•30	. .	10•40	. .	10•40	6•30 to	6•40
February	10	10•30	10 to	10•40	10•40 to	10•50	6•40	6•50
March	. .	10	10•20	10•30	10•40	10•50	6•50	6•60
April	10	10•30	10•30	10•50	10•50	10•70	6•60	7•30
May	10•30	10•40	10•50	10•60	10•70	10•80	7•30	7•50
June	10•30	10•40	. .	10•60	. .	10•80	7•50	8•20
July	10•40	10•50	10•60	10•70	10•80	11	7•50	8
August	10•50	11•50	10•70	11•80	11	13•30	7•50	8•30
September	11•20	11•50	11•50	11•80	12•50	13•30	8•30	8•60
October	10•80	11•40	11•50	11•70	11•50	12•50	. .	8•60
November	11•20	11•40	11•50	11•70	12•30	12•50	8•60	8•70
December	11•20	11•30	11•50	11•50	12•30	12•50	8•70	9
Average	10•65		10•90		11•35		7•65	

Note. To convert the price of wheat in roubles per chetvert into shillings per quarter, multiply by 2•93.

Annex 3.

Cereals Shipped from Berdiansk during the Year 1911.

	Tons.
Wheat	249,676
Rye	7,777
Barley	112,513
Oats	8,184
Maize	2,752
Oil cake, linseed and rapeseed	7,515
Total	388,417

The shipments were made to:

	Tons.
Netherlands	124,382
France	87,417
Italy	57,025
United Kingdom	52,574
Germany	35,264
Spain	28,722
Denmark	3,033
Total	388,417

Annex 4.

Average Rates of Freights from Berdiansk during the Year 1911.

	Mediterranean Ports.				United Kingdom or Continent.			
	Fr.	c.	Fr.	c.	*s.*	*d.*	*s.*	*d.*
March . .	10	0 to	10	50	9	0	9	6
April . .	10	0	10	25	9	6	10	0
May . .	10	50	11	0	9	6	9	9
June . .	9	50	10	0	7	3	7	9
July . .	9	75	10	0	8	9	9	3
August . .	. .		10	0	9	9	10	0
September	10	50	11	0	10	0	10	9
October . .	11	0	11	25	11	6	11	9
November	13	0	13	50	12	0	13	0
Average	10		65		10		0	

Annex 5.

Return of Shipping of all Nationalities which Entered and Cleared in the Foreign Trade of the Port of Berdiansk during the Year 1911.

Steam Vessels.

Entered.

Nationality.	With Cargo.		In Ballast.		Total.	
	Vessels.	Tonnage.	Vessels.	Tonnage.	Vessels.	Tonnage.
British . .	1	1,781	25	45,248	26	47,029
Italian . .	. .	. .	36	45,953	36	45,953
Greek . .	. .	. .	49	76,626	49	76,626
Austro-Hungarian . .	. .	7	16,499	7	16,499	
Dutch . .	. .	. .	1	1,375	1	1,375
Total . .	1	1,781	118	185,701	119	187,482

Cleared (with Cargo).

	Vessels.	Tonnage.
British	26	47,029
Italian	36	45,953
Greek	49	76,626
Austro-Hungarian	7	16,499
Dutch	1	1,375
Total	119	187,482

Annex 6.

Return of British Shipping which Entered and Cleared in the Foreign Trade of the Port of Berdiansk during the Year 1911.

Steam Vessels.

Entered (in Ballast).

From:	Vessels.	Tonnage.
Italy	8	13,668
Egypt	6	11,716
Greece	3	5,654
France	2	3,873
Turkey	2	3,181
Austria-Hungary	1	2,479
Total	22	40,571

Cleared (with Cargo).

To:	Vessels.	Tonnage.
United Kingdom	6	9,297
Netherlands	9	17,409
Germany	4	8,569
Gibraltar (for orders)	4	6,146
Denmark	1	1,643
Russian ports (to complete cargo for destination unknown)	2	3,965
Total	26	47,029

 # 4965. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1911 on the Trade and Agriculture of the Consular District of Odessa (London: Harrison and Sons, 1912), pp. 37-43.

***

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Greaves reports as follows:

In this report dates are new style. The Russian pound (40 funti) = 36 English lbs. The chetvert (originally a dry measure) = 10 pounds, the present unit for grain.

Navigation. Opened March 20, 1912, and closed for the winter January 15, 1913.

Shipping. See Annexes 5 and 6.

Exports. Wheat and barley are the main exports, oats and rye are loaded in smaller quantities, seeds and oil cake and a few Russian reapers make up the balance of exports.

Grain trade. The total amount exported (including seeds and oil cake) was 1,002,393 chetverts, the lowest for the last 10 years and 60 per cent. less than in 1911. The cause of this immense difference cannot be put down exclusively

to the unsettled situation in the Near East, although the closing of the Dardanelles, and the fear of a European war made merchants very cautious in buying. A great portion of the carrying trade from the Azov is usually in Greek vessels, and their exclusion caused freights which were already high to rise still further. All these conditions combined brought down the price of grain as offered by merchants some 2 to 2½ r. per chetvert, and in consequence very little was offered for sale. These are some only of the causes of the depression in the grain trade, the principal one after all was the small amount available; the harvest of 1911 was bad and left no great stocks in hand, and the crops of 1912, promising so well in the early part of the summer, were ruined by the weather. From July to November South Russia is usually remarkable for its dry weather, and often enough not a cloud is to be seen for weeks at a time, but the summer and autumn of 1912 turned out exceptionally wet, making it impossible to gather in the crops, and these in most cases rotted away on the steppes. It is, however, still impossible to estimate accurately how the harvest has turned out; many who profess to know are convinced that there is still a large reserve of grain in producers' hands, which will find its way to market when peace is declared and prices begin to rise; others again, with the same means of gathering information, assure us that the stocks up country are unimportant. Probably the truth lies somewhere between the two opinions. The only thing certain is that, whatever, the quantity, the quality is below average. The rains which continued until the end of the year made the roads impassable, and there was no possibility of travelling into the villages, much less of getting any grain to market.

Coming to the question of the prospects for 1913, I must first note that very little winter wheat having been sown, the main hope is centred in the crops to be sown in spring. On the one hand the mass of moisture in the soil is a most favourable sign, but on the other hand, so little land has been prepared for spring sowing that there is a probability of some of it being left idle.

Labour. Trade being bad it is natural that labourers employed therein should suffer. Barge and lighter men, dock labourers, carters and even clerks are feeling the pinch of poverty very keenly, but day labourers employed in the factories in the town of Berdiansk find regular employment at about 90 c. (1*s*. 10½*d*.) per day of nine hours. Skilled workmen get good wages; working by the piece that can earn from 2 to 4 r. (4*s*. 2, 2/3*d*. to 8*s*. 5 1/3*d*.) according to ability.

There have been no strikes in the town factories since 1905, but in the harbour it is a regular thing for merchants to anticipate them by advancing wages when there is a rush of work in loading steamers. The factories up

country have not been altogether fortunate is this respect and several small strikes have taken place.

Commerce in general. Germany's trade in Russia is ever on the increase; her geographical position and the enterprise of her manufacturers and merchants backed up by the banks are all in her favour. In electrical and other machinery, and in general hardware and ironmongery, she outdistances all rivals; she supplies nearly all the tools and machinery required by the agricultural implement makers, and at the same time competes with them in ploughs, seeders, threshers, engines, &c. Germans evidently know the importance of getting into close touch with their customers; travellers with a knowledge of the country, its language and customs make their calls regularly, and it is now getting quite common to find German firms corresponding in the Russian language with their buyers.

Agriculture. As will be gathered from what is written above, the harvest in South Russia did not realise nearly the results foreshadowed in the spring. No sooner was the grain cut than the rains soaked it through, no sooner had a day or two of fair weather raised the farmers' hopes than again rain fell; this was repeated until both straw and corn were spoiled. Not could the ground be tilled for sowing in the spring. Referring to the land question mentioned in my last year's report, I may say that although we are told of the peasants' obstinate resistance to the Government measure intended to further present proprietorship, I have no reason to suppose that in South Russia, and especially in this district, there is anything but general satisfaction, and the land commissioners are fully occupied with their task of redistribution of the land and introducing improved methods of cultivation. Instead of several small plots of land all in different places, the peasant can now demand this share or the common property in one parcel. He can sell his land, and (as many are now doing) migrate to Siberia; or he can buy his neighbour's portion to make a tidy little farm, and it is astonishing how many peasants are acting upon one or other of these plans.

Comparing the prices of land which prevailed in the nineties with those of to-day, we find that a desiatine (2•7 acres), which at that time could hardly find a purchaser at 150 r. or even 100 r. is now being easily bought at 500 to 600 r. The employment of improved methods of cultivation and up-to-day machinery increase the yield and in a great measure is responsible for the rise in the price of land, but it must not be forgotten that in the meantime the value of grain has about doubled, while labour has not advanced in price more than 20 to 25 per cent.

Industries. Within a radius of 100 miles of Berdiansk there are to be found some 40 or 50 agricultural machine factories, comprising some of the largest

employed in the production of ploughs, single furrow and multiple seeders, mowers, reapers, horsegears and threshers. To a large extent the trade is specialised, each factory confining its production to two or three classes of implements or machinery. None of the larger works find it worth while manufacturing winnowers, but many thousands of these are regularly made by small works; the production of oil engines for farm use has been taken up and is making progress, while several works are now engaged in making twine from Manila hemp for sheaf binders.

In general it must be acknowledged that 1912 was not a prosperous year for the machinery trade, especially for those mostly employed in the manufacture of the Russian hand-delivery reaper. Owing to the crops being badly laid by the rains this class of machine could not be used, and it is estimated that some tens of thousands of these were left on makers' hands. Self-delivery reapers, on the contrary, were sold out, as were also the self-binding reapers of foreign origin. Threshing machines of all kinds found a ready sale, both Russian and foreign.

Agricultural machinery is seldom sold in Russia foe cash, and the autumn is the general time for payment. Naturally after such a harvest the money was not forthcoming, and many manufacturers found themselves in financial difficulties, and the weaker ones have had to close down.

In my last year's report I gave a list of agricultural machines which enter Russia duty free. This was considered a great grievance, as competition was impossible for Russian works, which have to buy their raw material in a protected market. The question of duty on all agricultural machinery was first seriously considered in 1895 and has been before the Government on and off ever since; the agrarian interest had, however, to be considered, and it has always been held that a duty on certain agricultural machinery was incompatible with the interests of agriculture. In 1912, in order to give the native makers a chance, it was decided to offer a premium on certain of these machines if built in Russia of Russian material and competing with foreign duty-free machinery. This new law came into force on January 1, 1913, and is already being taken advantage of.

Although no exact figures are available, the increase in the number of ploughs and row drills (seeders) manufactured in Russia was evidently very considerable. This is another proof that the small farmer is going ahead and is beginning to see the advantage of the row drill compared with the broadcast seeder.

Metallurgical works. Coal mines. The large South Russia ironworks and coal mines have had a most prosperous year and are paying high dividends. The metallurgical and coal industry in South Russia owes its origin to an Englishman, John Hughes, who, in 1872, started the New Russia Company (a

British company), which from the first was a most successful concern, and it is remarkable that for nearly 20 years the company had no competitors to contend with. With this exception ironworks have not attracted any more British capital, whereas an immense industry in iron and coal has sprung up in which Belgian and French capital have been invested, the shares even of the companies nominally Russian being regularly dealt in on the Brussels and Paris Bourses. The main object the New Russian Company had in view was the production of rails for the Russian Government, and the plant was on a heavy scale, with just enough light rolls to produce the ordinary sections necessary for its own use. Following in its footsteps, all the succeeding ironworks which later sprang up like mushrooms in the Donetz district, were fitted out on the same plan with machinery capable of producing rails, girders, beams, heavy angles, boiler plates, sleepers, &c., but the fact that the market required a large quantity of ordinary wrought iron squares, rounds, flats, &c., was entirely ignored, and at the present time the question of where to obtain their raw material is becoming a serious problem for hundreds of iron-working concerns. Especially the machine works are feeling the want of raw material, and it is proposed by the Association of Russian Agricultural Machine Manufacturers to open a new works specially for supplying their wants in iron and steel.

Their difficulty is in finding the necessary capital, for the members are scarcely in a position to denude their businesses of working capital to any extent.

New railway. The new railway from Tsariconstantinovka to Skadovsk, passing through the Berdiansk district (Ouyezd) is now ready as far as Fedorovka on the Sebastopol line, and it is expected that very shortly it will be officially opened. It goes by the name of Bolshe-Takmak Railway.

Education. The Berdiansk district is one of the foremost in Russia as regards the education of the masses, and primary schools are established at the expense of the Zemstvo in all the villages and towns. With regard to higher education in the town of Berdiansk there are, for boys, one classical gymnasium and two professional schools for boys, and for girls two secondary schools. The towns Nogaisk and Orechoff have each a professional schools for boys, and a girls' secondary school. In the German colonies of Halbstadt, Orloff and Tiege there are three boys' professional schools and a school for deaf and dumb boys and girls.

Banking. Besides the Berdiansk Nogaisk Town Bank doing local business only, there are branches of the Imperial Bank, the Azov Don Commercial Bank and the International Bank of St. Petersburg; there are also numerous small so-operative credit societies, chiefly in the villages. The rate of exchange for cheques on London varied from 9 r. 45 c. to 9 r. 49 c. to the 1*l*.; to this must be

added bankers' commission of 1/3 to 1 per cent. On running accounts the banks pay interest at the rate of 3½ to 4 per cent., and charge for discounting approved bills 7 to 9 per cent.

Public health. There was no epidemic disease of importance, but pneumonia and typhoid fever were rather more prevalent than usual.

Annexes. The returns and statistics in the annexes have been mostly taken from information supplied by the local Chamber of Commerce.

Annex 1.

Return of Quantity and Value of Exports from Berdiansk during the Years 1910-12.

	Tons.	£
1910	499,636	3,254,000
1911	388,417	2,588,878
1912	161,673	1,152,437

Annex 2.

Average Prices in Roubles per Chetvert (360 Lbs.) paid by Exporters for Cereals Delivered in Berdiansk during the Year 1912.

	R.	c.
Red wheat	11	0
Winter wheat	11	25
Hard wheat	11	85
Barley	8	70

Annex 3.

Cereals Shipped from Berdiansk during the Year 1912.

	Tons.
Wheat	113,322
Rye	1,863
Barley	40,904
Oats	1,375
Oil cake	2,684
Seeds	1,525
Total	161,673

The shipments were made to:

	Tons.
France	88,810
Rotterdam	21,737
United Kingdom	20,413
Italy	16,021
Spain	9,356
Denmark	2,908
Hamburg	2,428
Total	161,673

Annex 4.

Average Rates of Freights from Berdiansk during the Year 1912.

	Mediterranean Ports.			United Kingdom.					
	Fr.	c.	Francs.	£	*s.*	*d.*	£	*s.*	*d.*
April	14	0	to 15	0	13	0 to	0	13	6
May	16	0	17	0	13	0	0	14	6
June	12	25	15	0	9	6	0	10	6
August	15	0	16	0	12	0	0	13	0
September	16	0	18	0	13	0	0	19	0
October	18	0	30	0	19	6	1	4	6
November	18	0	22		. .		1	0	0
	Fr.		c		*s.*			*d.*	
Average . .	17		70		13			9	

Annex 5.

Return of Shipping of all Nationalities which Entered and Cleared in the Foreign Trade of the Port of Berdiansk during the Year 1912.

Steam Vessels.

Entered (in Ballast).

	Vessels.	Tonnage.
British	13	23,478
Greek	17	. .
Italian	8	. .
Austro-Hungarian	4	. .
Russian	3	. .
German	2	. .
Isle of Samos	1	. .
Dutch	1	. .
Total	49	. .

Cleared (with Cargo).

	Vessels.	Cargo. Chetverts.
British	13	299,557
Greek	17	332,775
Italian	8	92,752
Austro-Hungarian	4	81,490
Russian	3	59,990
German	2	32,490
Isle of Samos	1	19,555
Dutch	1	16,455
Total	49	935,064

Annex 6.

Return of British Shipping which Entered and Cleared in the Foreign Trade of the Port of Berdiansk during the Year 1912.

Steam Vessels.

Entered (in Ballast).

From:	Vessels.	Tonnage.
Malta	1	1,627
Italy	6	10,593
Egypt	2	4,285
Greece	1	2,003
France	1	1,872
Spain	1	1,573
Roumania	1	1,525
Total	13	23,478

Cleared (with Cargo).

To:	Vessels.	Tonnage.
United Kingdom	2	3,397
Netherlands	4	7,579
Gibraltar (for orders)	2	2,795
France	4	7,344
Norway	1	2,363
Total	13	23,478

 # 5114. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1912 on the Trade of the Consular District of Odessa (London: Harrison and Sons, 1913), pp. 37-43.

LIST OF REPORTS OF BRITISH CONSULS

Report by Mr. Cumberbatch, British Consul at Berdiansk, upon the trade of that port for the year 1858. December 31, 1858

Report by Mr. Consul Cumberbatch upon the Trade, &c. of Berdiansk for the year 1861. February 8, 1862

Report by Mr. Consul Cumberbatch on the Trade of Berdiansk for the Year 1862. December 31, 1862

Report by Mr. Consul Cumberbatch on the Trade of Berdiansk for the Year 1863. December 31, 1863

Report by Mr. Acting Consul Wagstaff on the Trade of Berdiansk, for the Year 1863. July 14, 1864

Report by Mr. Acting Consul Wagstaff on the Trade of Berdiansk for the Year 1864. January 16, 1865

Report by Mr. Consul Zowrab on the Trade of Berdiansk for the Year 1865. January 6, 1866

Report by Mr. Consul Zohrab on the Trade and Navigation of the Port of Berdiansk for the Year 1866. January 19, 1867

Report by Mr. Consul Zohrab on the Trade and Navigation of the Ports of Berdiansk and Mariopol for the Year 1867. January 24, 1868

Report by Mr. Consul Zohrab, on the Trade and Navigation of the Ports of Berdiansk and Mariopol during the year 1868. January 28, 1869

Report by Consul Zohrab on the Commerce and Navigation of Berdiansk for the Year 1870. March 16, 1871

Report by Consul Zohrab. November 30, 1871

Consul Zohrab to Earl Granville. November 30, 1871

Report by Consul Zohrab on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1871. February 27, 1872

Consul Zohrab to Earl Granville. March 22, 1872

Report by Consul Zohrab on the Industrial Classes, and the Cost of Living in the District of Berdiansk. March 21, 1872

Report by Consul Zohrab on the Trade of Berdiansk for the year 1872. February 19, 1873

Report by Consul Zohrab. September 27, 1873

Report by Consul Zohrab on the Bituminous Cost-field of Ekaterinoslav, Southern Russia. October 14, 1873

Report by Consul Zohrab on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1873. February 11, 1874

Report by Vice-Consul Wagstaff on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1874. February 1, 1875

Report by Vice-Consul Wagstaff on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1875. February 28, 1876

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1876. February 2, 1877

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1877. January 30, 1878

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1878. January 30, 1879

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1879. January 19, 1880

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1880. February 4, 1881

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1881. January 30, 1882

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1882. February 1, 1883

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1883. February, 1884

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1884. February 16, 1885

Mr. Vice-Consul Lowe reports (Report for the Year 1886 on the Trade of the Ports of the Sea of Azoff)

Mr. Vice-Consul Lowe reports (Report for the Year 1887 on the Trade of the Consular District of Odessa)

Mr. Vice-Consul Lowe reports (Report for the Year 1888 on the Trade of the Consular District of Odessa)

Mr. Vice-Consul Lowe reports (Report for the Year 1889 on the Agriculture of Southern Russia)

Mr. Vice-Consul Lowe reports (Report for the Year 1889 on the Trade of the Consular District of Taganrog)

Mr. Vice-Consul Lowe reports (Report for the Year 1890 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog)

Mr. Vice-Consul Lowe reports (Report for the Year 1890 on the

Trade of the Consular District of Taganrog)

Mr. Vice-Consul Lowe reports (Report for the Year 1891 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog)

Mr. Vice-Consul Lowe reports (Report for the Year 1891 on the Trade of the Consular District of Taganrog)

Mr. Vice-Consul Lowe reports (Report for the Year 1892 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog)

Mr. Vice-Consul Lowe reports (Report for the Year 1892 on the Trade of the Consular District of Taganrog)

Berdiansk (Report for the Year 1893 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog)

Mr. Acting Vice-Consul Greene reports (Report for the Year 1893 on the Trade & c. of Taganrog)

Mr. Vice-Consul Lowe reports (Report for the Year 1894 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog)

Mr. Vice-Consul Lowe reports (Report for the Year 1894 on the Trade & c., of Taganrog and District)

Mr. Acting Vice-Consul Gabrielli reports (Report for the Year 1895 on the Trade and Commerce of Taganrog)

Mr. Vice-Consul Lowe reports (Report for the Year 1896 on the Trade of the Consular District of Taganrog)

Mr. Vice-Consul Lowe reports (Report for the Year 1897 on the Trade and Commerce of Taganrog and District)

Mr. Acting Vice-Consul Gabriele reports (Report for the Year 1898 on the Trade and Commerce of Taganrog and District)

Mr. Vice-Consul Lowe reports (Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of Taganrog and District)

Mr. Vice Consul Lowe reports (Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce of Taganrog and District)

Berdiansk (Report for the Year 1907 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don)

Mr. Vice-Consul J. E. Greaves reports (Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa)

Mr. Vice-Consul John Greaves reports (Report for the Year 1911 on the Trade and Agriculture of the Consular District of Odessa)

Mr. Vice-Consul Greaves reports (Report for the Year 1912 on the Trade of the Consular District of Odessa)

LIST OF ILLUSTRATIONS

1. "Map of the Sea of Azoff". London: Sampson Low, Marston and Company, Limited (Source: Eardley-Wilmot Sydney Marow, *Life of Vice-Admiral Edmund, Lord Lyons*: *With an Account of Naval Operations in the Black Sea and Sea of Azoff, 1854-56* (London: Sampson Low, Marston and Co., 1898), p. 300).

2. Her Majesty's despatch gun-boats *"Lynx"*, *"Beagle"*, *"Arrow"*, and *"Viper"* of the British-French squadron, which visited Berdyansk May 26-27, 1855 (Source: *The Illustrated London News*, Supplement (September 23, 1854), p. 285).

3. The family tree linking Robert William Cumberbatch to King Richard III Plantagenet (Source: "Sherlock Star is Richard III's Second Cousin According to Leading Historian from the University of Leicester", in *University of Leicester* URL: http://www2.le.ac.uk/offices/press/press-releases/2015/march/sherlock-star-is-richard-iiis-second-cousin-according-to-leading-historian-from-the-university-of-leicester (date of access: 19.07.2015)).

4. The page of "The London Gazette" with information about an appointment of Robert William Cumberbatch to the post of the British Consul in Berdyansk (Source: *The London Gazette* (January 22, 1858), p. 310).

5. Cornelius Jansen. 1873 (Source: Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online URL: http://gameo.org/index.php?title=File:JansenCornelius..jpg&filetimestamp=20130823171134 (date of access: 27.06.2015)).

6. Peter Jansen (Source: Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 80).

7. George Hume in his garden. Kharkov (Source: George Hume, *Thirty-Five Years in Russia* (London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., LTD, 1914), p. 144).

8. "Tea party at Berdyansk". 1900 (Source: Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an*

Autobiography (Beatrice: Jansen, 1921), p. 18). David P. Sudermann sent us his comments: "The persons on the photo are the following, left to right: Heinrich Ediger (?); the three children in white are Ediger children; Emelie Friesen Ediger; unidentified but possibly Gerhard Klassen (Jansen's traveling companion); Abraham Sudermann (wine merchant); Peter Jansen; Anna Dick Sudermann (my great-grandmother); Johann (Jinny) Greaves; John Edward Greaves. The child in darker clothing at the back is unidentified. It might be one of the Greaves's grandchildren".

9. "Abraham Sudermann and his wife, Berdyansk" (Source: Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 78).

10. The letter from Berdyansk with the signature of Robert William Cumberbatch. January 3, 1862 (Source: The National Archives, FO 65 (Foreign Office and predecessor: Political and Other Departments: General Correspondence before 1906, Russian Empire), FO 65/617 "Consuls at Berdiansk, Helsingfors, Taganrog; Cumberbatch, Crowe, Carruthers").

11. Louisa Grace Cumberbatch, widow of Robert William Cumberbatch. Smyrna (Source: Levantine Heritage. The story of a community URL: http://levantineheritage.com/wrat.htm#2 (date of access: 09.07.2015).

12. Gertrude Evelyn Cumberbatch, daughter of Robert William Cumberbatch. Constantinople (Source: Levantine Heritage. The story of a community URL: http://levantineheritage.com/wrat.htm#2 (date of access: 09.07.2015).

13. HMS "*London"*, which with William George Wagstaff on board took part in the bombardment of Fort Constantine at Sevastopol on October 17, 1854 (Source: "HMS *London* (1840)" in *Wikipedia, the free encyclopedia* URL: https://en.wikipedia.org/wiki/HMS_London_%281840%29 (date of access: 11.08.2015)).

14. The cover of "The file about the issue of the certificate about 9 British steamers frozen in an estuary for the British Vice-Consul

in Nikolaev William George Wagstaff, January 8, 1880" (Source: Державний архів Миколаївської області [State Archive of Mykolaiv region] fond 230, opys 1, sprava 10620, "The file about the issue of the certificate about 9 British steamers frozen in an estuary for the British Vice-Consul in Nikolaev William George Wagstaff, January 8, 1880"). The copy has been given by Larisa Levchenko, State Archive of Mykolaiv region).

15-16. The letter with two autographs of the British Vice-Consul William George Wagstaff. January 8, 1880 (Source: Державний архів Миколаївської області [State Archive of Mykolaiv region] fond 230, opys 1, sprava 10620, "The file about the issue of the certificate about 9 British steamers frozen in an estuary for the British Vice-Consul in Nikolaev William George Wagstaff, January 8, 1880", l. 1-1 rev.). The copies have been given by Larisa Levchenko, State Archive of Mykolaiv region).

17. The page of Brazilian "Gazeta de Petropolis" with information about the accession of William George Wagstaff to the post of Consul General in Rio de Janeiro (Source: *Gazeta de Petropolis* (Agosto 10, 1895), p. 3).

18. James Ernest Napoleon Zohrab. 1863 (Source: "James & Emily Zohrab's Photograph Album" URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/photo14.html (date of access: 09.07.2015).

19. James Ernest Napoleon Zohrab. 1863 (Source: "James & Emily Zohrab's Photograph Album" URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/photo03.html (date of access: 09.07.2015).

20. Emily Zohrab, wife of James Ernest Napoleon Zohrab, with her son. 1863 (Source: "James & Emily Zohrab's Photograph Album" URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/photo03.html (date of access: 09.07.2015).

21. James Zohrab in the painting "Major General Williams and his Staff Leaving Kars 28 Nov. 1855" ("The Capitulation of Kars, 26 November 1855"). Thomas Jones Barker. National Army Museum, London (Source: File: Thomas Jones Barker The Capitulation of

Kars 1855.jpg URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Thomas_Jones_Barker_The_Capitulation_of_Kars_1855.jpg (date of access: 29.06.2017).

22. Emily Zohrab. Odessa, 1864 (Source: "James Ernest Napoleon Zohrab" URL: http://zohrabfamily.atwebpages.com/jamesenz.html (date of access: 09.07.2015).

23. The letter of the Minister of Foreign Affairs to Novorossiysk and Bessarabian Governor General about covering the expenses of James Zohrab during his stay in Odessa. December 14, 1864 (Source: Державний архів Одеської області [State Archive of Odesa region], fond 1, opys 249, sprava 184, "Correspondence about the death of the English captain Middleton 14.12.1864-21.04.1867", l. 1). The copy has been given by Lilya Bilousova and Sergei Berezin, State Archive of Odesa region).

24. A copy of the letter of James Zohrab to the Consul-General Eustace Clare Grenville-Murray. Berdyansk, November 6, 1865 (Source: Державний архів Одеської області [State Archive of Odesa region], fond 1, opys 249, sprava 184, "Correspondence about the death of the English captain Middleton 14.12.1864-21.04.1867", l. 27). The copy has been given by Lilya Bilousova and Sergei Berezin, State Archive of Odesa region).

25. The cover of "The file about threats of British subject Kellen against Vice-Consul Zohrob, July 5, 1865" (Source: Державний архів Одеської області [State Archive of Odesa region], fond 2, opys 2, sprava 887, "About threats of British subject Kellen against Vice-Consul Zohrob, July 5, 1865", 7 l.). The copy has been given by Lilya Bilousova and Sergei Berezin, State Archive of Odesa region).

26. The grave of James Zohrab. The Camp Hill Cemetery, Halifax, Canada (Source: "James N. E. Zohrab" URL: https://billiongraves.com/grave/James-NE-Zohrab/8913143#/ (date of access: 26.06.2017)).

27. The first page of "Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1879" (Source:

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1880), p. 845).

28. Work with diaries of Vladimir (Waldemar) Haffkine. Jerusalem, February 2013 (National Library of Israel, W.M.W. Haffkine Archive).

29. The first page of the report of Acting Vice-Consul Greene (Source: *Foreign Office. 1894. Annual Series. # 1375. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1893 on the Trade & c. of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1894), p. 24).

30. The photo of Spiridon Spiridonovich Gabriele (Gabrieli) on his grave monument in Berdyansk (photo by Igor Lyman. July, 2015).

31. The grave monument of Spiridon Spiridonovich Gabriele (Gabrieli) in Berdyansk (photo by Igor Lyman. July, 2015).

32. The passport of William Marmaduke Bergin. September 26, 1907 (Source: The National Archives, FO 655 (Foreign Office: Chief Clerk's Department and Passport Office: Collection of Passports), FO 655/312 "Place of Issue: TIENTISIN. Name: William Marmaduke Bergin. Nationality: British", p. 1).

33. John Greaves (Source: collection of Victor Mikhailichenko).

34. Edward Greaves (Source: "Edward Greaves Portrait" URL: http://www.wikitree.com/photo/jpg/Greaves-208 (date of access: 27.06.2015)).

35. The passport of John Edward Greaves. March 31, 1908 (Source: The National Archives, FO 655 (Foreign Office: Chief Clerk's Department and Passport Office: Collection of Passports), FO 655/269 "Place of Issue: ROSTOV. Name: John Edward Greaves, with wife Jane", p. 1).

36-37. John Greaves letter to German Foreign Ministry. Berdyansk, December 21, 1877 (Source: Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115, s. 81).

38. The plant of John Greaves (Source: collection of Victor Mikhailichenko).

39. The advertisement of the plant of John Greaves in Berdyansk (Source: collection of Victor Mikhailichenko).

40. A fragment of a bond of "Trade and Industrial Anonymous Joint-Stock Company John Greaves & Co. in Berdyansk" ("Etablissements Industriels de Berdiansk John Greaves et Co, Société anonyme").

41. The place where the office of "Trade and Industrial Anonymous Joint-Stock Company John Greaves & Co in Berdyansk" ("Etablissements Industriels de Berdiansk John Greaves et Co, Société anonyme") was located (Brussels, Rue Ruyale 71) (May 1, 2017).

42-43. "Terms of activity in Russia of the Belgian joint-stock company under the name "Trade and Industrial Anonymous Joint-Stock Company John Greaves & Co. in Berdyansk" (Source: *Полное собрание законов Российской империи* [Complete Code of Laws of Russian Empire] (St. Petersburg: State Printing House, 1902), col. III, vol. XX, part I, pp. 36-37).

44. The pavilion of John Greaves at the First West-Siberian Agricultural, Forestry and Trade-Industrial Exhibition (Omsk, 1911) (Source: http://omchanin.livejournal.com/1809509.html (date of access: 12.03.2017)).

45. John Greaves, his daughter Emilie Sudermann with her son Johann, Jinny Greaves (Source: Viktor Petkau, "История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки" ["History and Genealogy of the Family of Isaak Yakovlevich Sudermann from Berdyansk – Konstantinovka"], p. 13 URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (date of access: 11.07.2017)).

46. Amy Evelyn Greaves, niece of John Greaves. 1900 (Source: Viktor Petkau, "История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки" ["History and Genealogy of the Family of Isaak Yakovlevich Sudermann from Berdyansk – Konstantinovka"], p. 8 URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (date of access: 11.07.2017)).

47. An advertising of reapers "New Swallow" produced on the plant of John Greaves in Berdyansk (Source: *"Южная Россия": Путеводитель, справочная книга и календарь* ["Southern Russia": Guide, Reference Book and Calendar] (Nikolaev, 1896), p. 34).

48. Amy Evelyn and Jacob (Yakov) Isaakovich Sudermann with their children: Mary Evelyn, George Turton, and Joanna. 1904 (Source: Viktor Petkau, "История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки" ["History and Genealogy of the Family of Isaak Yakovlevich Sudermann from Berdyansk – Konstantinovka"], p. 10 URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (date of access: 11.07.2017)).

49. Sitting: Joanna Sudermann, Amy Evelyn Greaves Sudermann Enss, Justine Elise Enss, Jacob J. Sudermann, George Turton Greaves; standing: George Turton Sudermann, Dorothy Gertrude Greaves, Gustav Heinrich Enss, Ethel Mary Greaves, Mary Evelyn Sudermann. Berlin, 1913 (Source: Viktor Petkau, "История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки" ["History and Genealogy of the Family of Isaak Yakovlevich Sudermann from Berdyansk – Konstantinovka"], p. 12 URL: http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf (date of access: 11.07.2017)).

50. The record about the marriage of Cleopatra Greaves and Alexander Rudyj (Source: Державний архів Запорізької області [State Archive of Zaporizhzhya region] fond 5593, opys 1, sprava 51).

51. John Greaves and his wife in Karlsbad (Karlovy Vary), Café Park Schönbrunn (Source: collection of Victor Mikhailichenko).

52. The grave monument of Jane Greaves in Berdyansk (photo by Igor Lyman. July, 2015).

53. The inscription on the grave monument of Jane Greaves in Berdyansk (photo by Igor Lyman. July, 2015).

54. Nicholas Greaves, a grandson of John Greaves (Source: H.M.King and E.E.Yeld (compilers), *Oundle Memorials of the Great War MCMXIV-MCMXIX* (London: printed for Oundle School by

Philip Lee Warner, Publisher to the Medici Society Ltd., 1920), p. 381).

55. The record about the christening of John Greaves junior (Source: Державний архів Запорізької області [State Archive of Zaporizhzhya region] fond 5593, opys 1, sprava 46).

56. German Lutheran colony Eigenfeld. 1918 (Source: Sächsische Landes – Staats – und Universitätsbibliothek Dresden (SLUB), Deutsche Fotothek, 01054 Dresden SLUB / Deutsche Fotothek / 508 005 "Ukraine. Kolonistendorf an der Molotschna. Aufnahme vor 1939").

57. A German colony (Source: Sächsische Landes – Staats – und Universitätsbibliothek Dresden (SLUB), Deutsche Fotothek, 01054 Dresden SLUB / Deutsche Fotothek / 508 006 "Ukraine. Kolonistendorf an der Molotschna. Aufnahme vor 1939").

58. The house formerly owned by John Greaves. Berdyansk, Communarov Street, 75d (photo by Igor Lyman. June, 2015).

59. The building of the plant management (the plant of John Greaves). Early 20th century (Source: collection of Victor Mikhailichenko).

60. The former building of the plant management (the plant of John Greaves) and the British Vice-Consulate (Berdyansk, Communarov Street, 75d) (photo by Igor Lyman. June, 2015).

61. The former summer cottage of Greaves. Berdyansk. 1920s (Source: collection of Victor Mikhailichenko).

62. The former summer cottage of Greaves. Berdyansk, Tinisty Blvd., 12 (photo by Igor Lyman. June, 2015).

63. Anarchist troops come to Berdyansk (March, 1919).



Igor Lyman – Doctor of Historical Sciences, Full Professor, the Head of the Department of History and Philosophy, the Coordinator of the International Relations of Berdyansk State Pedagogical University.
Spheres of research activity: religious history, urban history, regional studies, archeography, oral history, history of education.
Web pages: *http://www.i-lyman.name/*
http://ri-urbanhistory.org.ua/en/biobibliography/11-personalni-storinki/50-igor-i-lyman
https://i-lyman.academia.edu/IgorLyman
E-mail: Lyman@ukr.net
Victoria Konstantinova – Doctor of Historical Sciences, Full Professor of Berdyansk State Pedagogical University, Director of the Research Institute of Urban History.
Spheres of research activity: urban history, oral history, historical regionalism, archeography.
Web page: *http://ri-urbanhistory.org.ua/en/biobibliography/11-personalni-storinki/49-konstantinova-victoria-m*
E-mail: VNKonst@ukr.net

Igor Lyman
Victoria Konstantinova

The Ukrainian South as Viewed by Consuls of the British Empire (Nineteenth - Early Twentieth Centuries)

Volume 1: British Consuls in the Port City of Berdyansk

Typing: Igor Lyman, Yana Laguta
Designer: Arseniy Holyk

Signed for printing 06.02.2018
Typefaces: Times New Roman, Constantia, Monotype Corsiva.
Format 60x84/16. Offset paper.
Order # 1519.

Publishing and Printing:
Institute of Ukrainian Archeography and Primary Sources Studying of
M.S. Hrushevskyi (National Academy of Sciences of Ukraine)
Triohsvuatytelska Str., 4, Kyiv, 01001, Ukraine

Publishing house of Melitopol City printing plant
Zaporizhzhya region, Melitopol, M.S. Hrushevskyi Str., 21/23

Tel. +38(0619)44-06-35
Certificate of registration of the subject of publishing in the State Register
of publishers, manufacturers and distributors of publishing production
ДК № 1509, 26.09.2003

Ігор Лиман
Вікторія Константінова

Український Південь очима консулів Британської імперії 19 - початку 20 ст.

Том 1: Британські консули в портовому місті Бердянську

Українською та англійською мовами

Комп'ютерний набір: Ігор Лиман, Яна Лагута,
Дизайн: Арсеній Голік

Підписано до друку 06.02.2018.
Гарн. Times New Roman, Constantia, Monotype Corsiva.
Формат 60х84 / 16. Папір офсетний.
Умов. друк. арк. 36,62
Зам. 1519. Наклад 200 прим.

Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського,
вул. Трьохосвятительська, 4, м. Київ, 010001, Україна

Надруковано:
ТОВ «Видавничий будинок ММД»
Св. ДК № 1509 від 26.09.2003 р.
72312, м. Мелітополь, вул. М. Грушевського, 21/23
Тел.: 067-930-42-50
Надруковано ПП Скребейко П.В.